

ASA

1000

CONSTITUȚIA LIBERTĂȚII

Friedrich A. Hayek

INSTITUTUL EUROPEAN

Această carte a fost publicată în cadrul proiectului de traduceri
al Universității Central Europene, fiind sponsorizată de Regional
Publishing Center – Open Society Institute din Budapeșta și
Fundată SOROS pentru o Societate Deschisă, România.

Friedrich A. von Hayek, *The Constitution of Liberty*

©1960 The University of Chicago Press, pentru ediția originală

© F.A. von Hayek and heirs

©1997 Central European University Press

© Institutul European Iași, pentru prezenta versiune în limba română

ISBN 973-586-135-6

PRINTED IN ROMANIA

Friedrich A. Hayek

CONSTITUȚIA LIBERTĂȚII

Traducere de LUCIAN-DUMITRU DÎRDALĂ
Prefață la ediția română de PAUL E. MICHELSON
Postfață la ediția română de VASILE BOARI

Cercetarea noastră nu caută ceea ce este perfect, noi știind bine că un asemenea lucru nu poate fi găsit printre oameni. ceeațm. însă, acea Constituție omenească ale cărei

VIAȚA ȘI OPERA LUI F.A. HAYEK: O APRECIERE

F.A. Hayek (1899-1992) a fost unul dintre spiritele cele mai fertile ale secolului XX, un om a căruia gîndire a fost atât de importantă, încît chiar și un reticent comitet de decernare a premiului Nobel s-a simțit obligat, în 1974, să-i recunoască opera, acordîndu-i premiul pentru economie. (Ca o ironie, premiul a fost „echilibrat“, fiindu-le acordat simultan lui Hayek și lui Gunnar Myrdal, un susținător consecvent al politicilor etatiste, pentru a căror combatere Hayek și-a consacrat întreaga carieră). Ceea ce au reprezentat Adam Smith pentru gîndirea liberală a secolului al XVIII-lea, iar de Tocqueville și Lord Acton pentru cea a secolului al XIX-lea, a fost Hayek pentru secolul XX: un clarvăzător, multilateral și profund cercetător al societății, un om care a văzut cu mult înaintea contemporanilor săi ceea ce era necesar pentru apărarea și extinderea libertății, în condițiile slăbiciunilor omenești, ignoranței, intereselor ascunse și puterii.

F.A. Hayek s-a născut în 1899 la Viena, unde a obținut titlurile de doctor în drept (1921) și doctor în științe politice (1923); a petrecut apoi cincisprezece luni în Statele Unite, în perioada 1923-1924, studiind politicile economice, în special politicile monetare.¹ O influență majoră asupra gîndirii sale a exercitat-o Ludwig von Mises, titular al unui seminar la care a fost invitat să se alăture și Hayek, în 1924. Activitatea lui Mises se concentra asupra monedei, ciclului economic, inflației, asupra dificultăților calculului economic în sistemul socialist, precum și asupra fundamentelor unei societăți liberale, toate văzute din perspectiva a ceea ce astăzi numim Școala Austriacă de Economie. În afară de influența lui Mises, Hayek a fost un discipol al lui Friedrich von Wieser, care l-a inițiat în teoria subiectivă a valorii.² Cu sprijinul lui Mises, Hayek a devenit primul director al *Institut für Konjunkturforschung* în 1927³ și a început să predea la Universitatea din Viena (în 1929, a devenit *privatdozent* în economie politică).⁴

În 1931, la inițiativa și cu concursul lui Lionel Robbins de la London School și Economics (LSE), Hayek a fost numit Tooke Professor de științe economice și statistică la Universitatea din Londra, unde a rămas pînă în 1950. El fusese invitat de Robbins să susțină o serie de prelegeri la LSE în 1931, pe care le-a publicat sub titlul *Prices and Production*.⁵ Cea inaugurală, „The Trend of Economic Thinking“ („Tendința gîndirii economice“) (1933), ilustrează sensul pe care Hayek îl confrăț propriei vocații. Acest pas l-a adus pe Hayek în contact cu întreaga panoplie a gîndirii liberale clasice din Marea Britanie, inclusiv cîteva a

lui David Hume, care a devenit una dintre principalele surse ale interesului lui Hayek pentru statul de drept și societatea liberă.⁶ Perspectiva lui Robbins asupra istoriei gîndirii economice a fost un real izvor de inspirație pentru Hayek, la fel ca și discuțiile filosofice cu colegul său de la LSE, Karl R. Popper.⁷

Deși puternic implicat în diverse dispute teoretice cu J.M. Keynes și cu alți teoreticieni, în prima jumătate a anilor '30, interesul lui Hayek se îndrepta din ce în ce mai mult către filosofia și teoria politică.⁸ Lucrările sale de economie din această perioadă, în afară de *Prices and Production*, includ *Monetary Theory and the Trade Cycle* (1933), *Monetary Nationalism and International Stability* (1933)⁹, *Profits, Interest and Investment* (1939)¹⁰ și *The Pure Theory of Capital* (1941)¹¹, precum și o impresionantă listă de cseuri.¹²

În 1935, editează *Collectivist Economic Planning*¹³, care a extins dezbaterea asupra calculului în socialism, problemă ridicată prima dată de Mises în magistrala sa analiză *Socialism*, întîi în 1922 și apoi în 1932, cînd a apărut a doua ediție.¹⁴ Hayek s-a întors cinci ani mai tîrziu la chestiunea planificării socialiste în „Socialist Calculation III: The Competitive «Solution»” („Calculul socialist III: «Soluția» concurențială”) (1940), o replică adresată lui Oscar Lange, Fred M. Taylor și H.D. Dickinson. A urmat, în 1939, pamfletul *Freedom and the Economic System*, nucleul lucrării sale clasice *The Road to Serfdom* (1944).

Între timp, a început să se preocupe de problemele cunoașterii în economie, rezultînd articoul său fundamental din 1945, „The Use of Knowledge in Society” („Utilizarea cunoașterii în societate”) și apoi prelegera din 1974, de la receptia premiului Nobel, „The Pre-tence of Knowledge” („Vanitatea cunoașterii”)¹⁵. De asemenea, se interesează de „scientism” (transferul inadecvat și necritic de metode între discipline, în special în domeniul aşa-numitelor „științe sociale”) și de arogența tradiției rationaliste deriveate din Saint-Simon și Comte, preocupare ce a culminat cu eseul *The Counter-Revolution of Science* (1952).¹⁶

În 1944 a fost publicată cartea care l-a propulsat pe Hayek în centrul atenției, pe plan mondial. Este vorba despre *The Road to Serfdom*, o lucrare ce demonstrează clar de ce și cum a fost abandonată tradiția liberală clasică – în general, ca urmare a unor intenții dintre cele mai bune – și de ce aceasta a dus la servitutea totalitarismelor de după primul război mondial, între altele în Italia fascistă, Germania nazistă și Rusia bolșevică. Dată fiind atmosfera acelor zile, lucrarea a fost și una de mare curaj.

La originea problemei se află ceea ce Hayek a numit „Marea Utopie” credință eronată că „socialismul democratic” este o posibilitate umană sau măcar logică. El a arătat în mod sistematic că acest obiectiv „este nu doar indezirabil, [ci și că] a luptă pentru atingerea sa produce ceva atât de diferit...”. Promovarea socialismului democratic duce omenirea pe un drum al servității, nu pe unul al libertății. Hayek a argumentat incompatibilitatea între individualism și colectivism, între planificarea socialistă și democratic, între planificare și statul de drept.

După ce respinge teza că planificarea socialistă ar fi întrucîntă „inevitabilă” în lumea complexă de astăzi¹⁷, Hayek continuă prin a demonstra de ce planificarea socialistă este strîns legată de totalitarism, cum libertatea este sacrificată pe altarul securității, de ce siste-

imele lipsite de piață facilitează ascensiunca celor lipsiți de scrupule și setoși de putere, precum și motivul pentru care în astfel de sisteme vor fi sacrificeate adevărul și etica. El și-a susținut argumentația prin cel mai șocant exemplu posibil, arătând cum utopia socialistă a constituit germenele din care a crescut nazismul.

The Road to Serfdom s-a dovedit a fi una dintre cele mai importante și semnificative lucrări de gîndire politică ale secolului XX. Ea nu a servit doar la trăzirea multor intelectuali din raționalismul lor hubristic și la alertarea altora în ceea ce privește consecințele neprevăzute ale măsurilor colectiviste bine intentionate; carteia a devenit un instrument de subminare a sistemului sovietic. Îar continuarea multora dintre temele schișate inițial în *The Road to Serfdom*, în lucrări ulterioare precum *The Constitution of Liberty* și *Law, Legislation and Liberty*, i-a adus lui Hayek un premiu Nobel.¹⁸

Răspunsurile la *The Road to Serfdom*, atât cele pozitive, cât și cele negative, l-au determinat pe Hayek să organizeze un grup de oameni de știință favorabili liberalismului clasic și libertății, grup care avea să capete numele de Societatea Mont Pelerin.¹⁹ Hayek cunoștea bine aspectele istorice în cauză, exprimate în eseu său „*Historians and the Future of Europe*” („Istoricii și viitorul Europei”) (1944). De altfel, Societatea Mont Pelerin nu era primul demers al lui Hayek în această direcție. În 1938, el și mulți dintre cei care aveau să devină repere ale Societății Mont Pelerin s-au întîlnit pentru a discuta ideile emise în lucrarea (de factură liberală clasică) a lui Walter Lippmann, *Inquiry into the Principles of the Good Society*.²⁰ Această întîlnire a lansat ideea creării unui Centru Internațional de Studii pentru Reînnoirea Liberalismului, în 1939, însă curînd a izbucnit războiul.²¹

Lucrarea lui Hayek, la această primă reuniune, „*Free Enterprise and Competitive Order*” („*Liberă* inițiativă și ordinea concurențială”) (1947) stabilea o nouă agendă pentru liberalismul clasic, pe care au urmat-o sesiunile ulterioare ale Societății Mont Pelerin. Tipică pentru activitatea acesteia a fost colecția editată de Hayek în 1954, *Capitalism and the Historians*²² care punea în cauză distorsiunile socialist-colectivistice ale revoluției industriale. Aceste întîlniri anuale au avut o contribuție importantă la revigorarea gîndirii liberale, după cel de-al doilea război mondial.

Un demers logic al lui Hayek a fost reunirea unui număr de eseuri sub titlul *Individualism and Economic Order* (1948). Cel mai important era textul din 1945 (Finlay Lectures la Dublin) „*Individualism True and False*” („Individualismul, adevărat și fals”) care se referea la acel produs fatal al Luminilor, raționalismul arrogan și, în fond, nerezonabil.²³ Fritz Machlup spunea că acest eseu „puneca în antiteză ordinea voluntaristă, spontană, neproiectată a libertății individului cu un sistem proiectat și construit într-un mod raționalist. «Adevăratul» era individualismul descris și preluat de Hume, Smith, Burke, Acton și de Tocqueville; «fals», individualismul proiectat și promovat de enciclopediști, Jean-Jacques Rousseau și fiziocrați“.

Acstei teme au fost continue în *The Counter-Revolution of Science*²⁴, ca și în diverse articole ulterioare: „*Kinds of Rationalism*” („Tipuri de raționalism”) (1964), „Dr. Bernard Mandeville” (1966) care susține etichetarea raționalismului uman drept „raționalism cri-

tic“, „The Results of Human Action but not of Human Design“ („Rezultatele acțiunii umane, dar nu ale proiectului uman“) (1967), „The Errors of Constructivism“ („Erorile constructivismului“) – discursul său inaugural la Salzburg (1970) și secțiuni importante ale istoriei liberalismului, „Liberalism“ (1973). Aceste teme aveau să reapară în manifestul său integrator, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*.²⁵

În 1950, Hayek a venit la Universitatea din Chicago ca profesor de științe sociale și morale, intrând în mediul stimulativ al Comitetului pentru Reflecție Socială din această universitate. Printre colegii săi se numărau John U. Nef, Frank H. Knight, George Stigler și Milton Friedman. Interesele și sfera de preocupări deosebit de cuprinsătoare ale Comitetului reflectau propria abordare, multidisciplinară, multivalentă a fenomenelor sociale, politice și economice.²⁶

Aproape imediat, el publică trei lucrări extrem de diferite: *John Stuart Mill and Harriet Taylor: Their Friendship and Subsequent Marriage* (1951), o colecție a corespondenței între Mill și Taylor²⁷; *The Counter-Revolution of Science* (1952), despre originile intelectuale ale mentalității moderne înclinată către ingineria socială și „scientism“; *The Sensory Order* (1952), o analiză a organizării perceptuale și a modului în care ne organizăm lumea mentală și senzorială.²⁸

Preocuparea majoră a lui Hayek, în anii petrecuți la Chicago, a fost dezvoltarea și maturizarea ideilor despre libertatea politică și statul de drept, exprimate în *The Road to Serfdom* și explorate în mai multe eseuri. Ele aveau să se concretizeze prin *The Constitution of Liberty*.²⁹ Conflictul inherent dintre planificarea socialistă și statul de drept fusese un punct important al argumentației din 1944. Fără îndoială, Hayek fusese surprins de contraatacurile colectiviste, care demonstrau, de cele mai multe ori, o lamentabilă ignorare a conceptului de stat de drept. În 1955, el conturase deja în detaliu acest subiect, care a fost apoi tratat într-o serie de conferințe susținute la Cairo, în care Hayek analiza istoria libertății și a statului de drept în Marea Britanie, Franța, Germania și Statele Unite.³⁰ Aceste prelegeri au reprezentat o parte importantă a volumului *The Constitution of Liberty*.

Prefața la *The Constitution of Liberty* este datată 1959, pentru a indica faptul că Hayek dorea, printre altele, ca lucrarea să să comemoreze centenarul ediției originale a volumului lui John Stuart Mill, *On Liberty* (1859). Dedicăția „To the unknown civilization that is growing in America“ („Civilizației necunoscute ce crește în America“), avea menirea să exprime opinia lui Hayek că în Statele Unite avea loc o renaștere a liberalismului clasic, că aici urma să ia naștere o societate mai libertăță. Scopul volumului era acela de a reafirma ideile libere care vor inspira creșterea neîntreruptă a civilizației libere, occidentale. În același timp, era o încercare de a crea mijlocul (o constituție a libertății) prin care societățile puteau deveni și rămâne libere. Era o lucrare extrem de ambicioasă și optimistă: „Scopul meu este acela de a descrie un ideal, de a arăta cum poate fi atins și de a explica ce ar însemna, în practică, realizarea lui“.

Cartea este împărtășită în trei mari părți. Prima este o apărare a valorii libertății („The Value of Freedom“). Hayek face distincția între „libertate“ și „libertăți“, susține superio-

ritatea creatoare a societăților libere și legătura între acestea și continuarea progresului. Urnătoarele teme explorate sunt relația între libertate, rațiune și tradiție, teme de judecății proeminente în corpusul hayekian și legătura între responsabilitate și libertate. Secțiunea se încheie cu o discuție a diverselor amenințări și posibile capcane cu care se confruntă societățile democratice: egalitate *versus* merit, regula majorității *versus* drepturi individuale, precum și modurile în care lumea materială ne afectează libertatea (problema angajării).

Partea a doua se referă la libertate și drept („Freedom and the Law”). Hayek pune în evidență legătura strânsă între tradiția statului de drept și creșterea libertății în Marea Britanie și Statele Unite. Sunt trecute în revistă natura coercitivă a statului, garanțiile constituționale și juridice necesare unei societăți libere („condițiile” unei societăți libere) și dimensiunile istorice ale statului de drept. Autorul examinează tradiția constituțională americană și alte tradiții juridice, în special din perspectiva garanțiilor oferite libertății individuale. Secțiunea continuă cu discutarea modului în care interacționează și a celui în care ar trebui să interacționeze politica economică și statul de drept și se încheie cu o analiză a declinului statului de drept, în fața pozitivismului juridic și a activismului judiciar și administrativ.

A treia și ultima secțiune a volumului este consacrată problemelor cu care se confruntă libertatea în statul bunăstării („Freedom in the Welfare State”). Fără nici o îndoială, socialismul clasic fusese învins și căzuse deja în dizgrație, la sfîrșitul anilor 1950, cu excepția locurilor unde fusese impus, prin forța armelor, de către sovietici. Însă el lăsa în urmă o întreagă panoplie de măsuri intervenționiste și crease societăți ale dependenței, ostile sau în orice caz nefavorabile libertății. În Occident, abandonarea idealului socialist propriu-zis nu înseamnă că libertatea obținuse victoria, întrucât statul bunăstării crease clase defavorizate, alături de noi cliențele. Hayek analizează diverse aspecte ale statului bunăstării: sindicatele, schemele de impozitare ce vizau redistribuirea veniturilor, politicile în domenii precum agricultura și educația; el arată cum acestea pot constitui pericole pentru libertate, pe termen scurt și pe termen lung.³¹

The Constitution of Liberty este o carte mare, o adevarată enciclopedie de idei, concepte și opinii liberale; în fine, ea este un extrem de valoros izvor de idei pozitive. Fiind o lucrare de o mare densitate și erudiție, ea nu a atins niciodată popularitatea volumului *The Road to Serfdom*.³² Pe de altă parte, pentru liderii de opinie și pentru cei ce lucrează la construirea unor societăți libere, *The Constitution of Liberty* este o resursă esențială.

The Constitution of Liberty nu a marcat sfîrșitul efortului lui Hayek de a rezolva cîteva dintre cele mai presante probleme politice și economice ale secolului XX.³³ Într-adevăr, el a trăit destul pentru a mai putea lucra timp de încă trei decenii. În 1962, el a acceptat o catedră la Universitatea din Freiburg, un vechi centru al liberalismului clasic german, unde a rămas pînă la pensionare, în 1968.³⁴ În această perioadă, publică numeroase eseuri, precum și două colecții. În plus, lucrează susținut la un alt tratat de teoric politică: *Law, Legislation, and Liberty (LLL)*.³⁵

În 1968, Hayek se mută la Universitatea din Salzburg, unde rămîne pînă în 1977.³⁶ Starea de sănătate, precum și mediul intelectual mai puțin favorabil i-au afectat munca și au

întîrziat apariția tratatului *LLL*. Primul volum, *Rules and Order*, apare de-abia în 1973, urmat de *The Mirage of Social Justice* în 1976 și *The Political Order of a Free People*, în 1979.³⁷ Scopul *LLL* era acela de a reafirma principiile liberale de justiție și de economie politică, ceea ce presupunea dezvoltarea unor concepții și idei cmise în *The Constitution of Liberty*, precum și examinarea consecințelor negative ale încă unui deceniu de politici specifice statului bunăstării.

Deși, în *LLL*, Hayek spera încă într-o „limitare a puterii și o detronare a politicii“, el devenise oarecum mai pesimist decât se arătase în *The Constitution of Liberty*. Anii 1960-1970 nu se dovediseră deloc faști pentru civilizația occidentală, iar după Vietnam se părea că Uniunea Sovietică cîștiga teren, la scară globală. Simțind că lunga și ilustra sa carieră se apropiă de sfîrșit, el a inclus în *LLL* un epilog intitulat „The Three Sources of Human Value“ („Cele trei surse ale valorii umane“), un fel de testament intelectual.³⁸

Însă Hayek nu numai că a mai trăit paisprezece ani,³⁹ ci a putut vedea ideile sale triumfând pe o scară mult mai largă decât și-ar fi putut închipui cîndva, în anii '70. Desigur, în 1974 a primit premiul Nobel, eveniment care a readus în centrul dezbatării liberalismul clasic și a mobilizat o întreagă nouă generație.⁴⁰ În 1977, el s-a întors ca profesor emerit la Freiburg, unde a terminat *LLL* și a început, plin de entuziasm, să lucreze la ultima sa carte, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*.⁴¹

Acest viguros manifest a reprezentat o culme a gîndirii sale, pe durata a șapte decenii, un rezumat al numeroaselor teme prezente în opera sa și, în fine, o excelentă introducere în gîndirea lui Hayek. Întrebarea în jurul cărcia este organizat textul este următoarea: „A fost socialismul doar o greșală?“ Răspunsul, întemeiat pe istoric, logică, economie, etică și justiție, a fost un răsunător „Nu“.

La mijlocul anilor '80, tot ceea ce Mises și Hayek prevăzuseră în legătură cu economiile socialiste începuse să se împlinească, în Uniunea Sovietică și în alte părți. În 1989 s-a prăbușit blocul comunist est-european. Iar în 1991 a dispărut însuși Imperiul Răului, în timp ce răsăreau ca din scenă reformiști care își găseau inspirația din Hayek. Cînd F.A. Hayek a încetat din viață, în martie 1992, *The Economist* a scris: „Timp de decenii, atacurile sale neobosite împotriva a ceea ce el a văzut de la început a fi un sistem profund malefic nu i-au adus prea multă stimă din partea colegilor săi economisti. În anii '60 și '70, era omul cel mai urât de către stînga, iar mulți îl luau în deridere, spunând că este rău, nebun sau ambele. Cît de minunat este că a apucat să vadă prăbușirea comunismului, pe care el însuși o anunțase, și scoaterea la lumină a întregii sale corupții, nebunii și nedreptăți!“⁴²

The Constitution of the Liberty este a treia dintre lucrările lui F.A. Hayek care apare în traducere română. Prima, *The Road to Serfdom (Drumul către servitute)*, a fost publicată în 1993.⁴³ Cea de-a doua, eseul „Kinds of Order in Society“ („Tipuri de ordine în societate“) a

apărut într-o antologie, în 1994.^{44*} Este cît se poate de oportun să vină acum și *The Constitution of Liberty*, o lucrare mai amplă și mai programatică. Putem spera că vor urma și alte texte: o ediție a tratatului *Law, Legislation, and Liberty*, ale cărui idei vor fi instructive, în procesul de reconstrucție a societății civile românești; *The Fatal Conceit*, cu critica sa directă a unor nonsensuri socialiste – luate, încă, prea în serios, în România; o colecție a celor mai importante și utile eseuri ale lui Hayek, în special „Individualism, True and False“ („Individualismul, adevărat și fals“) (1945) și „Liberalism“ (1973).

Gîndirea liberală clasică nu a fost bine reflectată în cultura română.⁴⁵ În secolul al XIX-lea, liberalismul românesc era dominat de curentele rationaliste franceze denunțate de Hayek.⁴⁶ Faptul nu este surprinzător, întrucât cei mai mulți liberali români au fost educați în Franță; datorită studiilor și experienței dobîndite acolo, ei au acumulat tocmai acele tendințe constructiviste și socialiste care, în opinia lui Hayek, pregăteau drumul către servitute.⁴⁷ Din nefericire, aspectul „național“ din numele și ideologia Partidului Național-Liberal din România a ajuns să domine, în mare măsură, elementul „liberal“.⁴⁸ Această dominație a contribuit în mod semnificativ la sentimentul preponderent etatist din cultura politică românească, un sentiment care – din nefericire – persistă și astăzi, în ciuda efectelor dezastroase ale etatismului și colectivismului asupra vieților milioanelor de români.⁴⁹ Astfel, protecționismul, cartelurile, monopolurile bancare – pe scurt, ingerințele economice de tot felul, paternalismul (în special față de majoritatea țărăncască) și o fixație aproape obsesivă a centralizării au fost caracteristicile tendinței dominante în liberalismul românesc.⁵⁰

Înainte de 1948, s-au publicat relativ puține traduceri ale „clasicilor“ liberali. Două excepții notabile au fost traducerea istoriei doctrinelor economice de Gide și Rist⁵² și publicarea parțială a lucrării lui Adam Smith, *Wealth of Nations*. Cazul lui Adam Smith este elovent: în anii '30, Al. Hallunga a publicat o traducere sub titlul *Avuția Națiunilor. O cercetare asupra naturii și cauzelor ei*.⁵³ Această traducere era incompletă, fiind omise părți din Cartea I și acele părți din Cărțile IV și V care erau preponderent statistice. În plus, tirajul infim a făcut din această carte o raritate bibliografică. În 1946, Hallunga a reușit să scoată un volum suplimentar⁵⁴, revăzând Cărțile IV și V și adăugînd alte materiale, inițial omise. Această ediție a apărut într-o formă provizorie, tipărită în condiții precare, pe un dactiloscris. Evident, nici ca nu a devenit accesibilă decât unui public extrem de limitat.

În anii '60, Academia Română a publicat o ediție nouă, completă, pe baza traducerii lui Hallunga, purtînd același titlu.⁵⁵ Ea includea o postfață de N.N. Constantinescu: „Adam Smith. Clasic al economiei politice burgheze“.⁵⁶ Din nefericire, prezentarea sa a urmat liniiile marxist-leniniste, previzibile și eronate. Această ediție a apărut în mai puțin de 2 000 de exemplare, ceea ce nu a dus la o prea mare răspîndire a ideilor cărții.⁵⁷ Soarta lui Adam Smith este simptomatică pentru cea a gîndirii liberale clasice, în România de dinainte de 1989: nimic sau aproape nimic în traducere, idei liberale cunoscute în principiu din cărările

* Editura Humanitas a publicat, în primăvara anului 1998, lucrarea *Capitalismul și istoricii*, o colecție de eseuri editată și prefațată de F.A. Hayek. (n. ed. rom.)

restrînse din alte surse secundare și relativ puține trimiteri la ele, în scările economice și politice românești.

The Road to Serfdom a contribuit la prăbușirea imperiului sovietic, în 1989, și la primii pași pe drumul construirii unor societăți civile, libere.⁵⁸ În același mod, *The Constitution of Liberty* se poate dovedi vitală în formarea Europei de est post-comuniste.⁵⁹ Fără îndoială că românii mai au un drum lung de parcurs în înțelegerea valorii libertății și a amenințărilor la adresa libertății pe care le reprezintă egalitarismul ne-temperat și absolutizarea principiului majorității. Virtuala absență a unei societăți civile în România, în anul 1989, face extrem de oportună analiza libertății și a dreptului, cuprinsă în *The Constitution of Liberty*.

Faptul că în dezvoltarea societății românești moderne nu a apărut și nu s-a înrădăcinat o veritabilă tradiție a statului de drept⁶⁰ face ca prezentarea în limba română a considerațiilor lui Hayek pe această temă să fie o inițiativă valoroasă și oportună. În fine, deși problemele discutate de Hayek în capitolele consacrate libertății în statul bunăstării sunt mai nuanțate decât cele existente în România acestor zile, Hayek are, și aici, foarte multe lucruri de spus despre barierele impuse libertății, despre raporturile de dependență create de regimul comunist, a căror stimulare a continuat și după 1989, precum și despre alte probleme ce trebuie înfruntate, dacă e ca România să fie, vreodată, cu adevărat liberă.

A fi cinic sau sceptic în ceea ce privește efectul ideilor în lumea de astăzi este ușor; însă, astfel, am dovedi lipsă de respect față de angajamentul și viziunea lui Hayek. Lord Acton scria: „Este menirea noastră să urmărim și să controlăm mișcarea ideilor, care nu sunt efectul, ci cauza întâmplărilor din arena publică“.⁶¹ Ar trebui să fim modești în privința impactului ideilor, mai ales cel pe termen scurt, însă niciodată nu ar trebui să ne ferim de responsabilitatea de a le promova și propaga pe cele sănătoase și de a le critica și respinge pe cele nocive.⁶² Așa cum scria Hayek, „din această perspectivă pe termen lung trebuie să ne privim înșinuarea. Convingerile care trebuie să se răspîndească, pentru ca societatea liberă să fie prezervată sau restaurată, iar nu ceea ce este realizabil într-un anumit moment, trebuie să constituie preocuparea noastră“.⁶³ Publicarea în limba română a volumului *The Constitution of Liberty* este un mare pas înainte; să sperăm că ea va contribui la marele dialog care va duce la o Românie liberă, liberală și prosperă.

PAUL E. MICHELSON
Distinguished Professor of History
Huntington College, Huntington IN, USA

7.XI.1997

¹ Nu există o biografie standard a lui Hayek, deși a început să apară o impresionantă literatură referitoare la Hayek. Memoriile lui Hayek erau incomplete la moartea sa; un substitut util este Stephen Kresge, Leif Wenar, ed., *Hayek on Hayek: An Autobiographical*

Dialogue, Chicago, University of Chicago Press, 1994. Instructivă este și prelegerea sa din 1944, „On Being an Economist“ („A fi economist“).

Cele mai utile discuții sumare ale vieții și operei lui Hayek sînt: Fritz Machlup, „Hayek, Friedrich A. von“, în David Sills, ed., *The International Encyclopedia of the Social Sciences*, Hillsdale (Mi), Hillsdale College Press, 1976; Eamon Butler, *Hayek: His Contribution to the Political and Economic Thought of Our Time*, New York, Universe Books, 1983 și introducerea biografică a lui Kurt R. Leube, în Chiaki Nishiyama și Kurt R. Leube, ed., *The Essence of Hayek*, Stanford, Hoover Institution Press, 1984, pp.XVII-XXXII. Discuții mai complexe găsim în John Gray, *Hayek on Liberty*, Oxford, Basil Blackwell, 1984; Christoph Frei și Robert Nef, ed., *Contending with Hayek*, New York, Peter Lang, 1994; Jack Birner și Rudy van Zilp, ed., *Hayek: Co-Ordination and Evolution*, Londra, Routledge, 1994; Jeremy Shearmur, *Hayek and After: Hayekian Liberalism as a Research Programme*, Londra, Routledge, 1996. Relevante sînt și trei lucrări dedicate lui Hayek: Erich Streissler, ed., *Roads to Freedom: Essays in Honour of Friedrich A. von Hayek*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1969; Fritz W. Meyer, ed., *Zur Verfassung der Freiheit: Festgabe für Friedrich A. von Hayek zur Vollendung seines achtzigen Lebensjahres*, Stuttgart, Gustav Fischer Verlag, 1979, și Erich Hoppmann, ed., *Friedrich A. von Hayek. Vorträge und Ausprachen auf der Festveranstaltung der Freiburger Wirtschaftswissenschaftlichen Fakultät zum 80. Geburtstag von Friedrich A. von Hayek*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1980.

Hayek a publicat mai mult de 200 de cărți și articole. Multe dintre acestea vor fi indicate mai jos, cu precădere cele legate direct de tema tratată aici. Cel mai important eseu bibliografic despre Hayek și opera sa este Fritz Machlup, „Hayek's Contribution to Economics“, în: Machlup, ed., *Essays on Hayek*, 1976, pp.13-59. Cea mai completă bibliografie a lui Hayek se găsește în Gray, *Hayek*, 1984, pp.141-209. O antologie utilă a operei lui Hayek este Nishiyama și Leube, ed., *The Essence of Hayek*, 1984.

Hayek a publicat patru colecții majore de eseuri și prelegeri: *Individualism and Economic Order*, Londra, Routledge and Sons, 1948; *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Chicago, University of Chicago Press, 1967; *Freiburg Studien. Gesammelte Aufsätze*, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1969; și *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1978. În plus, diverse eseuri încep să apară în seria The Collected Works of Hayek. Primul dintre acestea este volumul III: *The Trend of Economic Thinking: Essays on Political Economists and Economic History*, Chicago, University of Chicago Press, 1991. Eseurile menționate în cele ce urmează fără alte referințe sunt tipărite sau retipărite în aceste colecții. Datele acestor eseuri indică momentul cînd au fost publicate sau expuse pentru prima dată.

² Este instructivă aprecierea lui Hayek pe marginea operei lui Carl Menger, fondatorul Școlii Austriece, în „The Place of Menger's *Grundsätze* in the History of Economic Thought“ („Locul conceptului lui Menger, *Grundsätze*, în istoria gîndirii economice“) (1973), precum și articolele sale despre Menger, Wieser și Școala Austriacă, în David Sills, ed., *The International Encyclopedia of Social Sciences*, New York, Macmillan, 1968, vol. 4,

10 și 15. După mulți ani de uitare, Școala Austriacă s-a bucurat în ultimul timp de un interes deosebit. O scură introducere este Thomas C. Taylor, *The Fundamentals of Austrian Economics*, Londra, Adam Smith Institute, 1982; Edwin G. Dolan, ed., *The Foundations of Modern Austrian Economics*, Kansas City, Sheed and Ward, 1976; și Israel M. Kirzner, *The Meaning of the Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics*, Londra, Routledge, 1992, săn referințe necesare, în timp ce o antologie utilă și un ghid este Richard M. Ebeling, ed., *Austrian Economics: A Reader*, Hillsdale MI, Hillsdale College Press, 1991.

³ Pe baza cercetărilor institutului, Hayek a fost primul economist care, în 1929, a prezis colapsul economic din Statele Unite (cf. Leube, *The Essence of Hayek*, 1984, p.XIX).

⁴ Prelegerea de abilitare a devenit prima sa carte, *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*, Viena și Leipzig, Hölder-Pilcher, Tempsky, 1929. Ea a fost publicată, într-o versiune engleză revizuită, sub titlul *Monetary Theory and the Trade Cycle*, Londra, Jonathan Cape, 1933.

⁵ Londra, Routledge and Sons, 1931; a doua ediție, 1935..

⁶ Vezi studiul lui Hayek „The Legal and Political Philosophy of David Hume“ („Filosofia juridică și politică a lui David Hume“) (1963). În 1946, Hayek a publicat o istorie a LSE: „The London School of Economics, 1895-1945“, *Economica*, NS, vol.13, 1946, pp.1-31. LSE i-a acordat lui Hayek titlul de doctor în științe economice, în 1941 – al treilea doctorat obținut de Hayek.

⁷ Preocuparea lui Hayek pentru istoria gîndirii economice este reflectată de numeroase articole despre diversi economisti și de prefețele redactate la reeditările unor lucrări clasice. Unele dintre acestea sunt adunate în *The Trend of Economic Thinking*.

⁸ Disputa Hayek - Keynes este descrisă în textul lui Hayek „Personal Recollections of Keynes and the «Keynesian Revolution»“ („Amintiri despre Keynes și «revoluția keynesiană»“) (1966) și în John Hicks, „The Hayek Story“ („Povestea lui Hayek“), în John Hicks, *Critical Essays in Monetary Theory*, Oxford, Oxford University Press, 1967.

⁹ Londra, Longmans, Green, 1937.

¹⁰ *Profits, Interest and Investment, and Other Essays on the Theory of Industrial Fluctuation*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1939.

¹¹ Londra, Routledge and Kegan Paul, 1941.

¹² O colecție de eseuri economice din anii '20 și '30 a apărut în 1984 sub titlul *Money, Capital, and Fluctuations: Early Essays*, Chicago, University of Chicago Press, 1984.

¹³ Londra, George Routledge and Sons, 1935.

¹⁴ *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*, Jena, Gustav Fischer, 1922; a doua ediție, 1932. Reeditarea din 1981 a ediției engleze din 1936 (Indianapolis, Liberty Classics, 1981), are un cuvînt înainte de Hayek, în care acesta recunoaște că lucrarea l-a convins că socialismul „căuta ameliorarea în direcția greșită“. Pentru omagiu adus de Hayek operelor lui Mises, vezi „The Transmission of the Ideals of Economic Freedom“ („Transmiterea idealurilor libertății economice“) (1951).

¹⁵ Primul a fost amplu receptat, apărînd în *American Economic Review*, vol.35, 1945, pp.519-530. Hayek atinsese deja tema în „Economics and Knowledge“ („Ştiinţă economică și cunoaşterea“) (1937). Abordări ulterioare ale subiectului includ: „The Meaning of Competition“ („Sensul concurenței“) (1946), „The Theory of Complex Phenomena“ („Teoria fenomenelor complexe“) (1964) și „Competition as a Discovery Procedure“ („Concurența ca procedeu de descoperire“) (1968). Relevant este și studiul lui Hayek în domeniul psihologiei perceptiilor, *The Sensory Order*, Chicago, University of Chicago Press, 1952, precum și lucrările din volumul citat la nota 10. O strâlucitoare reafirmare și detaliere a acestei teme este Thomas Sowell, *Knowledge and Decisions*, New York, Basic Books, 1980. (Pentru recenzie făcută de Hayek acestci lucrări, vezi *Reason*, vol.13, 1981, pp.47-49.) Pentru abordarea lui Hayek privind problema coordonării, vezi Gerald P. O'Driscoll, Jr., *Economics as a Coordination Problem: The Contributions of Friedrich A. Hayek*, Kansas City, Sheed Andrews and McMeel, 1977.

¹⁶ Alte eseuri incluse, în care Hayek tratează acest subiect: „The Facts of the Social Sciences“ („Faptele științelor sociale“) (1942); „Degrees of Explanation“ („Grade de explicare“) (1955); „The Primacy of the Abstract“ („Primatul abstractului“) (1969).

¹⁷ De fapt, aşa cum arăta Hayek cu altă ocazie, tocmai din cauza complexității lumii de astăzi, planificarea socialistă nu poate da rezultate, iar economiile de piață sunt absolut necesare. Adevărul acestei teze este astăzi un loc comun, imediat după prăbușirea Uniunii Sovietice, încât nu ne dăm seama cât de eretic era acest punct de vedere, în anii '40. Reacția incredibil de ostilă și violentă a universitarilor și birocratilor colectiviști la apariția volumului *The Road to Serfdom* (Londra și Chicago, 1944) nu este decât o ilustrare a acestei mentalități. Cf. Hernan Finer, *Roud to Reaction*, Boston, Little, Brown, 1945, care începe cu afirmația că volumul lui Hayek „constituie cea mai sinistă ofensivă împotriva democrației lansată dintr-o țară democratică, în ultimul deceniu“ și îl acuză pe Hayek că are „un caracter tifnos și ranchiunos“. Atitudinile adoptate de adversarii lui Hayek confirmă, în mare măsură, adevărul spuselor sale.

¹⁸ Alte eseuri ale lui Hayek care trimit la aceste teme sunt, printre altele: „The Intellectuals and Socialism“ („Intelectualii și socialismul“) (1949), „The Non Sequitur of the «Dependence effect»“ („Non Sequitur al «efectului dependenței»“) (1961), „The New Confusion about Planning“ („Noua confuzie privind planificarea“) (1976) și „Socialism and Science“ („Socialismul și știința“) (1976).

¹⁹ Prelegerea inaugurală a lui Hayek a fost publicată ulterior sub titlul „Opening Address to a Conference at Mont Pelerin“ (1947).

²⁰ Boston, Little, Brown, 1937.

²¹ Pentru detalii, vezi escul lui Hayek „The Transmission of the Ideals of Economic Freedom“ („Transmiterea idealurilor libertății economice“) (1951) și documentele întîlnirii din 1938, Louis Rougier, ed., *Colloque Lippmann*, Paris, Medieis, 1939.

²² Chicago, University of Chicago Press, 1954.

²³ Cf. Machlup, 1968, p.276.

²⁴ Glencoe IL, The Free Press, 1952.

²⁵ Chicago, University of Chicago Press, 1988.

²⁶ Cf. comentariilor sale, „The Dilemma of Specialization“ („Dilema specializării“) (1956).

²⁷ Londra, Routledge and Kegan Paul, 1951.

²⁸ Titlul original al textului *The Sensory Order*, era „What is Mind?“ („Ce este mintea?“). Aceste preocupări aveau să se concretizeze și în alocuțiunea sa în Academia britanică, „Rules, Perception, and Intelligibility“ („Reguli, percepții și intelibilitate“) (1962) și „Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct“ („Note asupra evoluției sistemelor de reguli de conduită“) (1967).

²⁹ Chicago și Londra, University of Chicago Press și Routledge and Kegan Paul, 1959.

Au apărut traduceri în numeroase limbi, printre care germană, spaniolă, italiană și chineză.

³⁰ *The Political Ideal of the Rule of Law*, Cairo, National Bank of Egypt, 1955.

³¹ Anticipând cu o remarcabilă clarviziune evoluțiile viitoare, Hayek tratează aici conservaționismul drept un potențial cal troian intervenționist, cu mult înainte ca extremismul ecologist să devină o nouă armă în arsenala colectivistă.

³² Deși a fost primită la fel de rău și interpretată la fel de eronat, de către adversarii colectiviști din mediile universitare. Cât de grav greșesc criticii lui Hayek o demonstrează titlul eseului-recenzie al lui Christian Bay: „Hayek's Liberalism: The Constitution of Perpetual Privilege“ („Liberalismul lui Hayek: Constituția Privilegiului Perpetuu“), *Political Science Reviewer*, vol.1, 1971, pp.93-124. Modest, Bay arată că a îndeplinit el însuși misiunea compromisă de Hayek, în cartea sa *The Structure of Freedom* (Stanford, Stanford University Press, 1958). Mai recent, lui Hayek i-a fost consacrată o analiză mai atentă: vezi John Gray, *Hayek on Liberty*, 1984.

³³ Trebuie menționate două articole despre etică și afaceri: „The Moral Element in Free Enterprise“ („Elementul moral în libera inițiativă“) (1961) și „The Corporation in a Democratic Society: In Whose Interest Ought It To and Will It Be Run?“ („Corporația într-o societate democratică: în al cui interes ar trebui să fie și va fi condusă?“) (1960); de asemenea, o serie de lucrări pe tema inflației, pe care Hayek o consideră principalul pericol la adresa libertății, în secolul XX: „Full Employment, Planning, and Inflation“ („Ocupare completă, planificare și inflație“) (1950), „Inflation Resulting from the Downward Inflexibility of Wages“ („Inflația rezultată din inflexibilitatea descendentală a salariilor“) (1958), „Unions, Inflation, and Profits“ („Sindicale, inflația și profiturile“) (1959), ceea mai mare parte a lucrărilor retipărite în *Economic Freedom*, 1991 și „The Campaign Against Keynesian Inflation“ („Campania împotriva inflației keynesiene“) (1978).

³⁴ Discursul său inaugural a fost „The Economy, Science, and Politics“ („Economia, știință și politica“) (1963), de fapt o afirmare a crezului său personal.

³⁵ Dintre eseurile pe care le-a scris în cadrul pregătirii pentru LLL amintim: „Arten der Ordnung“ („Tipuri de ordine“) (1963), care a apărut în engleză sub titlul „Kinds of Order in Society“ („Tipuri de ordine în societate“), *New Individualist Review*, vol.3, 1964, 2, pp.3-12; „The Principles of a Liberal Social Order“ („Principiile unei ordini sociale liberale“) (1966); „The Confusion of Language in Political Thought“ („Confuzia limbajului în gîndirea po-

litică") (1967), care fusese inițial planificat ca un volum separat, (Gray, *Hayek on Liberty*, 1984, p.176); „The Constitution of a Liberal State“ („Constituția unui stat liberal“) (1967); „Economic Freedom and Representative Government“ („Libertate economică și guvernămînt reprezentativ“) (1973) și „Whither Democracy?“ („Democratia, încotro?“) (1976). Nemulțumirea lui Hayek față de „social“ și „justitie socială“ expusă în LLL. fusese dezvoltată în „What is «Social»? What Does It Mean?“ („Ce este «social»? Ce înseamnă acest lucru?“) (1957) și „The Atavism of Social Justice“ („Atavismul justiției sociale“) (1967).

³⁶ Discursul său inaugural a fost „The Errors of Constructivism“ („Erorile constructivismului“) (1970).

³⁷ Toate publicate de University of Chicago Press.

³⁸ Machlup, 1968, p.278.

³⁹ Eamonn Butler scrie: „Rememorînd perioada bolii, el remarcă adesea că «acum cîțiva ani am încercat bătrînetea, dar am descoperit că nu-mi plăcea»“ (Hayek, 1984, p.7).

⁴⁰ În prelegerea sa la primirea premiului Nobel, „The Pretence of Knowledge“ („Vanitatea cunoașterii“) (1975), Hayek îi acuza pe politicieni că încearcă să facă prea multe, pe baza unei cunoașteri prea reduse.

⁴¹ Chicago, University of Chicago Press, 1988.

⁴² *The Economist*, „In Praise of Hayek“ („În onoarea lui Hayek“), 28 martie 1992.

⁴³ *Drumul către servitute*, tradus de Eugen B. Marian, București, Editura Humanitas, 1993. O a doua ediție a apărut în 1997. Ediția Humanitas include două utile anexe: Jeremy Shearmur, „Hayek și înțelepciunea convențională din zilele noastre“ și Karen I. Vaughn, „Constituția libertății din perspectiva evoluționistă“, ambelc din Norman Barry, et al., *Hayek's 'Serfdom' Revisited*, Londra, Institute of Economic Affairs, 1984.

⁴⁴ A fost publicat ca „Tipuri de ordine în societate“, în Adrian-Paul Iliescu și Mihail-Radu Solcan, ed., *Limitele Puterii*, București, Editura All, 1994, pp.134-153, volum care include și alte texte clasice liberale de Mandeville, Huime, Smith, Burke, Mill și Acton.

⁴⁵ Despre liberalismul politic românesc, vezi trei lucrări recente: Apostol Stan și Mircea Iosu, *Liberalismul politic în România de la origini pînă la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996 – primul eseu sistematic; instructivul eseu al lui Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc: eseu istoriografic*, Iași, Editura Fundația Axis, 1996, și Dan A. Lăzărescu, *Introducere în istoria liberalismului european și în istoria Partidului Național-Liberal din România*, București, Editura Viitorul Românesc, 1996. Două excelente eseuri pe această temă sînt: Victoria Brown, „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism“ („Adaptarea unei teorii politice occidentale într-un stat periferic: cazul liberalismului românesc“), în Stephen Fischer-Galati, Radu R. Florescu și George R. Ursul, ed., *Romania Between East and West*, Boulder și New York, *East European Quarterly*, 1982, pp.269-301; și Gh. Platon, „Liberalismul românesc în secolul al XIX-lea: emergență, etape, forme de expresie“, în Al. Zub, ed., *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, București, Editura Științifică, 1991, pp.73-103.

⁴⁶ Vezi în special Hayek, *The Counter-Revolution of Science* (1952), despre mentalitatea favorabilă inginieriei sociale și „Liberalism” (1973), care face distincția între tradițiile franceză și britanică. Post-scriptumul la *The Constitution of Liberty*, „Why I Am Not a Conservative” („De ce nu sunt un conservator”) tratează, de asemenea, anumite confuzii pe marginea liberalismului. Cf. și Irene Collins, „Liberalism in Nineteenth-Century Europe” („Liberalismul în Europa secolului al XIX-lea”), în Eugene C. Black, ed., *European Political History, 1815-1870: Aspects of Liberalism*, New York, Harper Torchbooks, 1967, pp.103-127; și Fritz Machlup, „Liberalism and the Choice of Freedoms” („Liberalismul și alegerea libertăților”), în: Streissler, *Roads to Freedom*, 1969, pp.117-146.

⁴⁷ Vezi remarcile edificatoare ale lui H.-R. Patapievici, în volumul său *Cerul văzut prin lentală*, București, Editura Nemira, 1995, pp.174 et sqq.

⁴⁸ Despre evoluția politiciei românești în secolul al XIX-lea, în general și despre liberalismul românesc, în particular, vezi studiul meu *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol*, Iași, Center for Romanian Studies, 1997.

⁴⁹ Cf. H.-R. Patapievici, „Adulatorii statului”, în *Cerul văzut prin lentală*, 1995, pp.180-185.

⁵⁰ Despre anticapitalism, în România, vezi Ioan Petru Culianu, „Dușmanii capitalismului”, în *Mircea Eliade*, ed. rev., București, Editura Nemira, 1995, pp.169 et sqq. Liberalismul economic în România este discutat în două texte scurte, dar utile, alcătuiți de Eugen Demetrescu: *Influențele școalei economice liberale în România în veacul al XIX-lea*, București, Bucovina, 1935; și *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, București, Cartea românească, 1940. Singurele veritabile excepții veritabile de la regulă au fost economistii și politicienii Ion Ghica și Ion Strat, care au susținut cu destulă consecvență principiile liberalismului clasic. Pentru o trecere în revistă a opinioilor românești și a vederilor liderilor politici, care confirmă aceste impresii, vezi Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești*, München, Jon Dumitru Verlag, 1987, pp.194-213.

⁵¹ De exemplu, deși o parte din gândirea lui Alexis de Tocqueville era cunoscută în România secolului al XIX-lea, cartea sa fundamentală *De la démocratie en Amérique* (1835-1840) nu a fost publicată în România decât după 1989. Vezi instructivul și novatorul eseu al lui Al Zub, „Pe urmele lui Tocqueville în cultura română”, în lucrarea sa *La sfîrșit de ciclu. Despre impactul revoluției franceze*, Iași, Institutul European, 1994, pp.149-170.

⁵² Charles Gide și Charles Rist, *Istoria doctrinelor economice de la fizioografi pînă azi*, București, Editura Casei Școalelor, 1926, tradus de George Alexianu, pe baza celei de-a cincea ediții.

⁵³ București, Editura Bucovina, 1934-1938, patru volume, 466 pagini, pe baza textului celei de-a cincea ediții (Edwin Cannan, 1904).

⁵⁴ București, n.p.1946, 616 pagini.

⁵⁵ București, Editura Academiei, 1962-1965, vii+343+474 pagini.

⁵⁶ Cf. vol.II: pp.405-471; pp.468-471 despre Smith în România. Recent, Ilieșcu și Solcan au publicat fragmente din Smith, *Theory of Moral Sentiments* (1759) și *The Wealth of Nations*, în *Limitele puterii*.

⁵⁷ Dincolo de cîteva mențiuni pasagere în manuale (o excepție onorabilă este lucrarea din 1870 a lui Ion Strat, *Economia Politică*), singurele discuții despre Adam Smith, înainte de 1948, au fost o serie de scurte articole de Ioan Lapedatu, „Adam Smith”, *Luceafărul*, vol.1, 1902, pp.97-101, 118-121, 148-150, 163-167, 179-184 și Ion Răducanu „Adam Smith. O comemorare”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, vol.22, 1939-1940, pp.453-492. O anexă (pp.481-491) conține o compilație de referiri la Smith în lucrări economice românești. Concluzia lui Răducanu: „În România, numele lui Adam Smith e citat uneori. Opera lui e mai puțin citită și foarte rar înțeleasă” (p.454).

⁵⁸ Vaclav Klaus a fost convins în anii 1960 de lectura cărții *The Road to Serfdom* că „socialismul nu numai că nu funcționaează, ci nici măcar nu poate funcționa”. Citat în Gale Stokes, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe*, ed. a II-a, New York, Oxford University Press, 1993, p.199. Stokes îl citează pe Klaus: „Sincer, unul dintre lucrurile care îmi provoacă cele mai mari dureri de cap este combatearea intelectualilor americanii de mîna a doua care vin în Cehoslovacia să țină prelegeri și să publice tot felul de prostii despre cum nu funcționează capitalismul” (p.297, interviu din 1991).

⁵⁹ Pentru o viziune întrucîtiva opusă, vezi John Gray, „Hayek, Spontaneous Order and the Post-Communist Societies in Transition” („Hayek, ordinea spontană și societățile post-comuniste în tranziție”), în: Frei și Nef, *Contending with Hayek*, 1994, pp.29-48.

⁶⁰ Vezi schița mea despre evoluțiile din România, de la 1821 la 1914, în Kurt W. Treptow, cd., *A History of Romania*, tip.rev., Iași, The Center for Romanian Civilization, 1996, în special concluzia, pp.363-364.

⁶¹ Lord Acton, „The Study of History” („Studiul istoriei”), în: Lord Acton, *Essays in the Study and Writing of History*, editat de J. Rufus Fears, Indianapolis, Liberty Classics, 1985, p.506.

⁶² Cf. Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, București, Editura Humanitas, 1993, în special pp.60 et sqq.

⁶³ „Free Enterprise and Competitive Order” („Libera inițiativă și ordinea concurențială”) (1947).

*Civilizației necunoscute
ce crește
în America*

PREFAȚĂ

Scopul acestei cărți este explicat în Introducere, iar principalele obligații sănătății sunt enunțate în cele cîteva paragrafe dinaintea notelor. Tot ce îmi rămîne de făcut aici este să adresez un avertisment și să exprim un regret.

Această carte nu se ocupă, în primul rînd, de ceea ce ne învață știința. Deși nu aş fi putut-o scrie dacă nu mi-aș fi consacrat cea mai mare parte din viață studierii științelor economice și nu m-aș fi străduit, mai recent, să mă familiarizez cu concluziile altor cîtorva științe sociale, nu mă preocup aici exclusiv de fapte, nici nu mă limitez la propoziții de tip cauză-efect. Scopul meu este acela de a descrie un ideal, de a arăta cum poate fi atins și de a explica ce ar însemna, în practică, realizarea lui. Pentru aceasta, dezbaterea științifică este un mijloc, nu un scop. Cred că am folosit cu onestitate ceea ce știu despre lumea în care trăim. Cititorul va trebui să decidă dacă acceptă valorile în serviciul cărora am folosit aceste cunoștințe.

Regretul privește stadiul în care am hotărît să supun atenției cititorului rezultatele eforturilor mele. Poate, în mod inevitabil, cu cît este mai ambicioș țelul, cu atât mai nepotrivită va fi comportarea. În cazul unui subiect atât de cuprinzător precum cel al cărții de față, obiectivul de a o face pe cît pot eu de bună, nu ar fi realizabil, cel puțin nu atât timp cît rămîn stăpân pe propriile capacitați. Fără îndoială, voi descoperi curînd că ar fi trebuit să spun mai bine unele lucruri și că am comis erori pe care eu însuși le-aș fi putut corecta, dacă aş fi perseverat mai mult în strădaniile mele. Respectul față de cititor îți cere, desigur, să prezini un produs cît de cît cizelat. Dar mă îndoiesc că asta înseamnă să aștepți pînă ce nu mai poți speră să-i aduci vreo îmbunătățire. Cel puțin acolo unde problemele fac și obiectul municii susținute a altora, ar părea chiar că îți dai o prea mare importanță, însîrziind publicarea pînă ce ești sigur că nu mai ai nimic de corectat. Dacă ai împins analiza cu un pas înainte (ceea ce sper că am reușit), eforturile suplimentare ar avea, probabil, un randament rapid descrescător. Alții vor fi, poate, mai bine pregătiți să așeze noi

cărămizi în editiul la a cărui construcție încerc și eu să contribui. Afirm doar că am lucrat la această carte pînă într-atît, încît nu văd cum aş putea prezenta în mod adecvat argumentul principal, într-o formă mai concisă.

Poate că cititorul ar trebui să ştie că, deşi scriu în Statele Unite şi locuiesc în această ţară de aproape zece ani, nu pot pretinde că scriu ca un american. Spiritul mi-a fost format de tinereţea trăită în Austria natală, precum şi de cele două decenii petrecute la maturitate în Marea Britanie, ţară al cărei cetăean am devenit şi rămîn. Aceste cîteva date personale i-ar putea fi de folos cititorului, întrucît cartea este, în bună parte, produsul acestei experienţe.

Chicago, 8 mai 1959
F. A. HAYEK

INTRODUCERE

Care a fost drumul care ne-a adus aici, ce formă de guvernămînt ne-a dat măreția, din ce obiceiuri naționale a izvorît ea? [...] Dacă privim legile, ele le asigură tuturor justiție egală, în litigiile lor private. [...] Libertatea de care ne bucurăm în ceea ce privește guvernarea acoperă și viața noastră de zi cu zi. [...] Însă toată acestă ușurință în relațiile noastre private nu ne lipsește de lege, ca cetăteni. În fața acestui pericol, frica ne este cea mai bună pavăză, învășindu-ne să ascultăm de magistrați și de legi, mai ales cînd e vorba de cei loviți, indiferent dacă acestea sunt înscrise în legislația noastră sau aparțin aceluia cod care, deși nescris, mi poate fi încălcat fără ca aceasta să aducă cu sine dezonoarea.

PERICLE

Pentru ca vechile adevăruri să-și mențină puterea asupra spiritului omenesc, ele trebuie reformulate în limbajul și conceptele generațiilor succesive. Cele mai adecvate exprimări – la un moment dat – se uzează cu timpul în asemenea măsură încît încetează să mai poarte vreun sens definit. Ideile de bază pot să la fel de valabile ca întotdeauna, dar cuvintele, chiar atunci cînd se referă la probleme încă actuale, nu mai transmit aceeași convingere, argumentele nu se mai mișcă într-un context familiar și ne oferă rareori răspunsuri directe la întrebările pe care le punem¹. Poate că acest lucru este inevitabil, căci nici o definire a vreunui ideal ce ar putea pune stăpînire pe mintile oamenilor nu poate fi completă; ea trebuie adaptată unui anumit climat de opinie, trebuie să presupună multe lucruri acceptate de toți contemporanii și să ilustreze principiile generale făcînd apel la problemele care le suscîtă interesul

A trecut mult timp de la reafirmarea efectivă a acelui ideal de libertate care a inspirat civilizația modernă și a cărui realizare parțială a lăcut posibile progresele acesteia². De fapt, de aproape un secol, principiile fundamentale pe care s-a clădit această civilizație au căzut tot mai mult în desconsiderare și uitare. Cel mai adesea, oamenii au căutat ordini sociale alternative, în loc să încerce să înțeleagă sau să folosească mai bine principiile fundamentale ale civilizației noastre³. Doar de cînd ne confruntăm cu un sistem total diferit de al nostru, am descoperit faptul că ne-am pierdut orice concepție clară asupra scopurilor noastre și că nu posedăm principii ferme pe care să le opunem ideologiei dogmatice a adversarilor noștri.

În competiția pentru sprijinul moral al umanității, lipsa convingerilor ferme pune Occidentul într-o situație foarte dezavantajoasă. Starea de spirit a liderilor săi intelectuali este, de mult timp, caracterizată prin deziluzia față de propriile principii, discreditarea propriilor realizări și preocuparea exclusivă pentru crearea unor „lumi mai bune”. Această stare de spirit nu este una prin care putem spera să cîști-găm aderenți. Dacă vrem să învingem în marea bătălie a ideilor, aflată în plină desfășurare, trebuie întîi să știm în ce credem. De asemenea, trebuie să avem clar în minte ceea ce dorim să păstrăm, dacă vrem să nu intrăm în derivă. Nu mai puțin necesară este afirmarea explicită a idealurilor noastre, în relațiile cu alte popoare. Astăzi, problema politică externe este, într-o mare măsură, care dintre cele două filosofii politice va triumfa asupra celeilalte; însăși supraviețuirea noastră ar putea depinde de capacitatea de a ralia o parte suficient de puternică a umanității, pentru un ideal comun.

Va trebui să facem acest lucru în condiții defavorabile. O parte însemnată a umanității și-a însușit elemente de civilizație și a adoptat idealuri occidentale, într-o epocă în care Occidentul devenise nesigur de el însuși și își pierduse încrederea în tradițiile ce l-au lăcut să fie ceea ce este. A fost o vreme în care intelectualii Occidentului abandonaseră, în mare măsură, pînă și credința în libertate, cea care făcuse posibilă dezvoltarea într-un ritm sără precedent, tocmai prin utilizarea completă a energiilor ce determină înflorirea unei civilizații. În consecință, acei oameni aparținând națiunilor mai puțin dezvoltate – care au devenit furnizori de idei către popoarele lor – au deprins, pe durata studiilor în Occident, nu modul în care și-a construit Occidentul propria civilizație, ci mai curînd visuri ale unor alternative cărora însuși succesul său le-a dat naștere.

Această evoluție este de-a dreptul tragică, deoarece, deși convingerile conform cărora acționează acești discipoli ai Occidentului permit țărilor lor să copie mai rapid unele dintre realizările acestuia, ele vor fi împiedicate să-și aducă o

contribuție proprie, distinctivă. Nu toate rezultatele dezvoltării istorice a Occidentului ar trebui transplantate în alte medii culturale; oricare ar fi tipul de civilizație ce va lăua naștere, în final, în regiunile aflate sub influența Occidentului, ea ar putea căpăta forme mai potrivite dacă este lăsată să crească, decât dacă este impusă de sus.

Dacă este adevărat, aşa cum se obiectează uneori, că le lipsește elementul necesar unei evoluții libere – spiritul inițiativei individuale – atunci este cert că fără acest spirit nu poate crește nici o civilizație viabilă, nicăieri. Dacă el lipsește într-adevăr, primul obiectiv trebuie să fie trezirea lui; iar aceasta o va face un regim al libertății și nu un sistem al înregimentării.

În ceea ce privește Occidentul, trebuie să sperăm că încă mai există un consens larg asupra anumitor valori fundamentale. Dar acordul nu mai este explicit; pentru ca aceste valori să-și reciștige forța, ele au nevoie urgentă de o reafirmare cuprinzătoare și de o nouă justificare. Se pare că nu există nici o lucrare care să ofere o sinteză completă a folosofiei pe care se poate sprijini o vizionare consecvent liberală, nici o lucrare către care să se îndrepte cinea care ar dori să-i înțeleagă idealurile. Aveam mai multe cercetări admirabile despre modul în care s-au dezvoltat „tradițiile politice ale Occidentului“. Dar deși ele ne spun că: „scopul majorității gînditorilor occidentali a fost acela de a instaura o societate în care orice individ, în condițiile unei dependențe minime față de autoritatea discrețională a conducerilor, să beneficieze de privilegiile și responsabilitatea de a-și determina propriul comportament, în limitele unui cadru de drepturi și obligații definite în prealabil“⁴, eu nu știu pe nimeni care să explice semnificația acestei idei, din perspectiva problemelor concrete ale epocii noastre.

În ultimii ani s-au făcut încercări curajoase de a clarifica acele confuzii, de mult timp dominante, în legătură cu principiile economice ale unei societăți libere. Nu doresc să subestimez ceea ce s-a realizat pînă acum. Totuși, deși mă consider în primul rînd economist, am ajuns să simt tot mai acut faptul că multe dintre răspunsurile la problemele sociale presante ale timpului nostru derivă, în cele din urmă, din recunoașterea unor principii ce se extind în afara domeniului științei economice sau al oricărei alte discipline luată izolat. Deși am pornit de la preocupările initiale de politică economică, am ajuns să-mi asum misiunea ambicioasă și, poate, prea îndrăzneață de a le aborda prin prisma unei reafirmări cuprinzătoare a principiilor fundamentale ale unei filosofii a libertății.

Dar nu mă simt vinovat de a mă fi aventurat astfel mult în afara domeniului în care pot pretinde că stăpînesc toate detaliile tehnice. Dacă e să redobîndim o concepție coerentă asupra scopurilor noastre, poate că asemenea încercări ar trebui

făcute mai des. De fapt, unul din elementele pe care mi le-a relevat lucrul la această carte este acela că libertatea noastră este amenințată din mai multe direcții, datorită faptului că sănsem, adesea, mult prea dispusi să lăsăm decizia pe seama expertului sau să acceptăm, într-un mod prea puțin critic, opinia sa asupra unei probleme din care nici el nu cunoaște aprofundat decât un fragment. Dar, cum problema conflictului mereu prezent între economist și ceilalți specialiști va apărea frecvent în această carte, vreau să lămuresc de la bun început faptul că economistul nu poate pretinde că posedă o cunoaștere specială ce i-ar da dreptul să coordoneze activitățile tuturor celorlalți specialiști. Ce poate el pretinde este că, dat fiind interesul său profesional pentru conflictele de scopuri, preponderente în acest domeniu, el este mai conștient decât alții de faptul că nici o minte omenească nu poate cuprinde întreaga cunoaștere ce călăuzește acțiunile din societate, precum și de nevoie unui mecanism impersonal, nedepinzând de judecățile oamenilor, care să coordoneze eforturile individuale. Preocuparea față de procesele impersonale din societate, în care se face uz de mai multă cunoaștere decât ar putea poseda un individ sau un grup organizat de indivizi, îi pune pe economisti într-o opozиie constantă față de ambicioile altor specialiști, care pretind atribuții de control întrucât simt că nu se acordă suficientă considerație cunoașterii lor specifice.

Într-o anumită privință, această carte este, în același timp, mai ambițioasă și mai puțin ambițioasă decât se așteaptă cititorul. Ea nu se referă în principal la problemele unei anumite țări sau ale unui anumit moment, ci, măcar în primele sale părți, la principii ce își reclamă o aplicabilitate universală. Cartea își datorează concepția și planul recunoașterii faptului că aceleași tendințe intelectuale, sub diferite nume sau măști, au subminat credința în libertate, pe plan mondial. Dacă dorim să contrăm efectiv aceste tendințe, trebuie să înțelegem elementele comune ce stau la baza tuturor manifestărilor lor. Trebuie să ne reamintim că tradiția libertății nu este creația exclusivă a unei singure țări și că nici o națiune nu are, nici astăzi, vreun monopol asupra secretului său. Principala mea preocupare nu o reprezintă instituțiile sau politicile specifice Statelor Unite sau Marii Britanii, ci principiile pe care le-au dezvoltat aceste state, pe temeliile puse de grecii antici, de italieni în epoca timpurie a Renașterii și de olandezi, la care francezii și germanii au adus, și ei, contribuții importante. De asemenea, nu îmi propun să ofer un program politic detaliat, ci mai curînd să enumăr criteriile în funcție de care trebuie judecate anumite măsuri, spre a fi compatibile cu un regim al libertății. Ar contraveni spirituluiui acestei cărți, dacă eu m-aș considera competent în a proiecta un program politic corespunzător.

În definitiv, un astfel de program trebuie să rezulte din aplicarea unei filosofii comune la problemele cotidiene.

Chiar dacă nu se poate descrie în mod adecvat un ideal fără a-l pune, constant, în antiteză cu altele, scopul meu nu este în primul rînd critica⁵. Intenția mea este aceea de a deschide căi de dezvoltare ulterioară și nu de a bloca altele – mai bine zis, de a preveni blocarea unor astfel de drumuri, aşa cum se întâmplă în mod inevitabil, atunci cînd statul preia controlul unic asupra anumitor dezvoltări. Accentul meu cade pe misiunea bine definită de a ne îmbunătăți instituțiile; și dacă nu pot face mai mult decît să indic anumite direcții oportune, am încercat, în orice caz, să mă preocup mai puțin de uscăturile ce trebuie înlăturate și mai mult de drumurile ce ar putea fi astfel deschise.

Ca enunțare a unor principii generale, cartea trebuie să abordeze cu prioritate probleme fundamentale din filosofia politică, dar se va referi, treptat, și la aspecte mai concrete. Dintre cele trei părți, prima încearcă să arate de ce dorim libertatea și la ce servește ea. Aceasta implică o examinare a factorilor ce determină creșterea tuturor civilizațiilor. Discuția din această primă parte va fi cu precădere teoretică și filosofică – dacă acesta este termenul potrivit spre a descrie cîmpul de întîlnire al teoriei politice, eticii și antropologiei. Ea este urmată de o examinare a instituțiilor pe care omul occidental le-a dezvoltat în scopul asigurării libertății individuale. Întrăm astfel în domeniul jurisprudenței și vom recurge la o abordare istorică a problemelor. Însă această evoluție nu va fi privită cu prioritate nici din perspectiva juristului, nici din cea a istoricului. Atenția noastră se va îndrepta către creșterea unui ideal, de cele mai multe ori abia întrevăzut și imperfect realizat, ideal ce necesită clarificări suplimentare, spre a putea servi drept călăuză în rezolvarea problemelor timpului nostru.

În partea a treia a cărții, aceste principii vor fi testate prin aplicarea lor la cîteva dintre problemele economice și sociale critice ale zilei. Subiectele selectate provin din arii în care o alegere greșită, din evantaiul posibilităților ce ne stau în față, ar periclită, foarte probabil, libertatea. Discutarea lor are rolul de a releva cît de des urmărirea acelorași obiective, prin diverse metode, poate fie să întărească, fie să distrugă libertatea. Este vorba, în marea lor majoritate, de probleme la care tehniciile din știința economică nu pot furniza, singure, suficiente repere pentru formularea unei politici și care, din această cauză, pot fi testate corespunzător doar într-un cadru mai larg. Dar aspectele complexe ridicate de fiecare dintre ele nu pot fi, în nici un caz, tratate exhaustiv în acest volum. Discutarea lor are, în primul rînd,

rolul de a pune în evidență obiectivul principal al cărții – anume, necesara întrețesere a filosofiei, jurisprudenței și economiei libertății.

Această carte intenționează să ajute înțelegerea, nu să aprindă entuziasmul. Deși atunci cînd scrii despre libertate, tentația de a apela la emoție este adesea irezistibilă, m-am străduit să conduc discuția într-un spirit cît se poate de sobru. Deși sentimentele exprimate în termeni precum „demnitatea omului“ și „frumusețea libertății“ sunt nobile și deznene de laudă, ele nu-și găsesc locul în cadrul unei tentative de persuașiune rațională. Sunt conștient de pericolul unei astfel de abordări cu singe rece, pur intelectuale, a unui ideal ce este pentru mulți o emoție sacră și care a fost apărat cu curaj de atâtia alții, pentru care nu a reprezentat niciodată o problemă intelectuală. Nu cred în victoria cauzei libertății, dacă nu ne sunt trezite sentimentele. Dar, deși instințele puternice din care s-a nutrit întotdeauna lupta pentru libertate constituie un suport indispensabil, ele nu sunt nici o călăuză sigură, nici o garanție împotriva erorii. Aceleași sentimente nobile au fost mobilizate în slujba unor scopuri profund pervertite. Mai mult, argumentele ce au subminat libertatea aparțin cu precădere sferei intelectuale și de aceea trebuie să le respingem aici.

Unii cititori ar putea fi deranjați de impresia că eu nu consider valoarea libertății individuale drept o presupozitie etică incontestabilă și că, încercând să-i demonstreze valoarea, poate că fac din argumentul în favoarea sa o chestiune de eficiență. Ar fi o confuzie. Însă este adevarat că, dacă dorim să-i convingem pe cei ce nu ne împărtășesc supozitiile morale, atunci nu trebuie să le considerăm de la sine înțelese. Trebuie să arătăm că libertatea este nu doar o valoare oarecare, ci sursa și condiția celor mai multe valori morale. Ceea ce îi oferă individului o societate liberă reprezintă mult mai mult decât ar putea el realiza, dacă doar el ar fi liber. De aceea, nu putem aprecia exact valoarea libertății, pînă nu știm cum anume differă o societate de oameni liberi de una în care domnește ne-libertatea.

De asemenea, trebuie să îl avertizez pe cititor să nu se aștepte ca discuția să rămînă permanent în planul idealurilor înalte sau al valorilor spirituale. În practică, libertatea depinde de chestiuni cît se poate de prozaice, iar cei dornici să o apere trebuie să-și arate devotjunea acordînd atenție preocupărilor obișnuite din viața politică și făcînd eforturi pentru a înțelege problemele pe care idealistul este adesea înclinat să le considere comune, dacă nu chiar vulgare. Liderii intelectuali ai mișcării pentru libertate și-au limitat prea adesea atenția la acele întrebuiințări ale libertății aflate mai aproape de inimile lor și au făcut prea puține eforturi de a înțelege semnificația unor restrîngeri ale libertății ce nu îi afectau în mod direct.

Dacă partea principală a discuției trebuie să fie, pe cît posibil, concretă și rece, punctul său de plecare va fi, în mod necesar, și mai prozaic. Înțelesul unora dintre cuvintele indispensabile a devenit astăzi de vag, încât este esențial să cădem de acord, de la bun început, asupra sensurilor în care le vom folosi. Cuvintele *freedom* și *liberty* au avut cel mai mult de suferit. S-a abuzat de ele, iar sensul lor a fost distorsionat pînă într-acolo încât s-ar putea spune: „cuvîntul libertate nu înseamnă nimic dacă nu i se oferă un conținut specific, iar cu puțin masaj va lua orice conținut dorești”⁸. De aceea, va trebui să începem prin a explica ce este această libertate de care ne ocupăm noi. Desîniția nu va fi precisă, pînă cînd nu vom examina și alți termeni aproape la fel de vagi, precum „coerciție”, „arbitrariu” și „drept”, indispensabili într-o discuție asupra libertății. Analiza acestor concepte a fost, totuși, amînată pentru începutul celei de-a doua părți, astfel încât efortul arid de clarificare a cuvintelor să nu devină un obstacol prea mare, înainte de a aborda chestiunile mai substanțiale.

În această încercare de a realîrma o filosofie a coexistenței oamenilor, care s-a dezvoltat lent pe durata a peste două mii de ani, am fost încurajat de faptul că, adesea, ea a ieșit întărîtă din confruntări. În timpul ultimelor generații, ea traversează una din perioadele sale de declin. Dacă unora, în special europenilor, această carte le apare, probabil, ca o explorare a rădăcinilor unui sistem dispărut, răspunsul este că acest sistem trebuie reînviat, pentru ca civilizația noastră să nu degenerizeze. Filosofia sa fundamentală a intrat în stagnare, atunci cînd el se dovedea extrem de influent, după cum a progresat adesea, atunci cînd el se afla în defensivă. Fără îndoială că această filosofie a făcut prea puține progrese în ultima sută de ani, iar acum este în defensivă. Cu toate acestea, chiar atacurile împotriva ei ne-au arătat unde este vulnerabilă, în forma sa tradițională. Nu trebuie să fiu mai înțelept decît marii gînditori ai trecutului, pentru a te afla într-o poziție mai favorabilă înțelegerii condițiilor esențiale pentru libertatea individuală. Experiența ultimului secol ne-a învățat multe lucruri pe care Madison sau Mill, Tocqueville sau Humboldt nu le puteau întrezări.

Dacă a sosit momentul reînvierii acestei tradiții, aceasta va depinde nu doar de reușita noastră în a o îmbogăți, ci și de starea de spirit a generației noastre. Ea a fost respinsă într-o vreme în care oamenii nu-și însfîrâau ambicia – și astăzi pentru că reprezintă un crez modest, chiar umil, se bazează pe o opinie sceptică asupra înțelepciunii și competențelor omenești și este conștientă că, într-un viitor previzibil, nici cea mai bună societate nu ne va satisface toate dorințele. Este departe de perfecționism, pe cît este de departe de graba și nerăbdarea reformatorului pasional, a

căruia indignare față de anumite rele îl orbește de atîtea ori, făcîndu-l să nu vadă răul și nedreptatea pe care le-ar produce chiar programul său, dacă ar fi pus în aplicare. Ambiția, nerăbdarea, graba sînt adesea de admirat, în cazul indivizilor; însă ele devin periculoase atunci cînd călăuzesc puterea de coerciție și cînd progresul depinde de cei care, atunci cînd li se conferă autoritatea, gîndesc că în ea rezidă o înțelepciune superioară, iar ei au astfel dreptul de a le impune altora convingerile lor. Sper că generația noastră a învățat că perfecționismul (de un tip sau altul) a distrus adesea orice grad de decență atins de societățile respective. Cu obiective mai limitate, cu mai multă răbdare și umilitate, am putea de fapt să avansăm mai mult și mai repede decît am făcut-o sub îndrumarea „unei mîndre și atît de arogante încrederi în înțelepciunea transcendentă a acestei epoci și în discernămîntul său“¹⁰.

PARTEA I

Valoarea libertății

De-a lungul istoriei, oratorii și poeții au preamărit libertatea, însă nimeni nu ne-a spus de ce libertatea este atât de importantă. Atitudinea noastră în această privință ar trebui să depindă de felul în care înțelegem societatea: fixă sau în mișcare. [...] Într-o societate care avansează, orice restrîngere a libertății reduce numărul de lucruri încercate și astfel reduce ritmul progresului. Într-o astfel de societate, individului i se acordă libertatea de acțiune nu pentru că aceasta i-ar oferi mai multe satisfacții, ci pentru că, dacă i se permite să-și urmeze drumul, el își va servi semnii mai bine decât ar face-o dacă i s-ar da ordine,oricare ar fi acestea.

H.B. PHILLIPS

I

Libertate și libertăți

Lumea n-a avut niciodată o definiție bună a cuvântului libertate, iar astăzi poporul american are mare nevoie de aşa ceva. Cu toții ne declarăm în favoarea libertății; însă, folosind același cuvânt, nu înțelegem același lucru. [...] Există aici două lucruri, nu doar diferențe, ci chiar incompatibile, numite prin același cuvânt: libertate.

ABRAHAM LINCOLN

1. Ne ocupăm în această carte de aceea stare în care coercitia la care unii oameni îi supun pe semenii lor este redusă, atât cât este posibil acest lucru în societate¹. Această stare va fi numită stare de libertate (*liberty* sau *freedom*). Cele două cuvinte au mai fost folosite în descrierea multor lucruri bune din viața noastră. De aceea, nu ar fi profitabil să începem prin a ne întreba ce înseamnă ele². Ar fi mai bine să enunțăm întâi starea pe care o avem în vedere, atunci cînd le folosim, iar apoi să luăm în considerare celealte sensuri ale cuvintelor, tocmai pentru a-l defini mai precis pe cel adoptat.

Starea în care un om nu este supus coerciiei, prin voință arbitrară a altuia sau a altora³ este adesea denumită libertate „individuală“ sau „personală“; ori de câte ori vom dori să reamintim cititorului că acesta este sensul în care folosim cuvântul „libertate“, vom folosi acea expresie. Uneori este folosit, cu același sens, termenul „libertate civilă“, dar noi îl vom evita, deoarece este mult prea expus confuziei cu ceea ce se numește „libertate politică“ – o confuzie inevitabilă, datorită faptului că termenii „civil“ și „politic“ provin din cuvinte latin, respectiv grec, cu același înțeles⁴.

Chiar tentativa noastră de a indica ce înțelegem prin „libertate“ trebuie să fi arătat că ea descrie o stare de care omul, trăind printre semenii săi, poate speră să se apropie, dar pe care nu se aşteaptă să o atingă pe deplin. De aceea, sarcina unei politici a libertății trebuie să fie aceea de a minimiza coerciția sau efectele ei nocive, chiar dacă nu se poate ajunge la eliminarea ei completă.

Se înțimplă ca sensul libertății, adoptat de noi, să pară a fi sensul originar al cuvântului⁵. Oamenii – europenii, cel puțin – intră în istorie împărțiti în liberi și neliberi, iar această distincție are un sens bine definit. Se poate ca libertatea celor liberi să fi variat mult, însă numai în privința gradului de independență, de care sclavul era lipsit cu desăvîrșire. Ea însemna, întotdeauna, posibilitatea de a actiona conform propriilor decizii și planuri, spre deosebire de poziția unui individ supus, în mod irevocabil, vointei altuia – care, prin decizie arbitrară, îl putea să acționeze sau să nu acționeze în anumite moduri. De aceea, expresia aureolată de timp prin care a fost deseori descrisă această libertate este „independența față de voința arbitrară a altuia“.

Cel mai vechi sens al libertății a fost uneori descris ca sensul său vulgar; însă, dacă ținem cont de toată confuzia pe care au provocat-o filosofii în încercarea de a-l îmbunătăți sau rafina, am face mai bine să acceptăm această descriere. Mai important decât caracterul originar al acestui concept este caracterul său distinct, el descriind un lucru și doar unul singur, o stare dezirabilă din alte motive decât cele care ne fac să dorim alte lucruri, nunate tot „libertate“. Vom vedea că, riguroz vorbind, aceste diverse „libertăți“ (*freedomis*) nu sunt specii diferite ale aceluiași gen, ci stări total diferite, adesea conflictuale, între care trebuie făcute distincții nete. Deși în cîteva dintre celealte accepțiuni ar putea să legitim să vorbim de tipuri diferite de libertate, „libertăți față de“ (*freedoms from*) și „libertăți de a“ (*freedoms to*), din punctul nostru de vedere, libertatea este una, variind în grad, nu însă și în natură.

În acest sens, „libertatea“ se referă exclusiv la relația oamenilor cu alții oameni⁶, iar singura ei încălcare se referă la coerciția de către oameni. În particular, aceasta înseamnă că gama posibilităților materiale dintre care poți alege, la un moment dat, nu are nici o revelanță directă asupra libertății. Alpinistul aflat pe un traseu dificil, care nu vede decât o soluție pentru a-și salva viața, este – fără discuție – liber, deși nu am putea spune că are de ales. Cei mai mulți vor să înțeleagă suficient de bine sensul originar al cuvântului „liber“ spre a sesiza că, dacă același alpinist ar cădea într-o crevasă și n-ar mai putea ieși, el ar putea să numească „neliber“ doar în sens figurat, iar a vorbi despre el ca fiind „privat de libertate“ sau „înținut prizonier“

ar însemna să folosim acești termeni într-un sens diferit de cel utilizat în relațiile sociale⁷.

Problema numărului variantelor de acțiune deschise unei persoane este, desigur, foarte importantă. Dar ea diferă de aceea a măsurii în care, în cursul acțiunii, el își poate urmări propriile planuri și intenții, a gradului în care el însuși își poate modela comportamentul, dirijîndu-l către atingerea unor scopuri pe care el le-a vizat consecvent și nu către satisfacerea unor necesități create de alții, pentru a-l determina să facă ce vor ei. Dacă este liber sau nu, aceasta depinde nu de gama sa de opțiuni, ci de măsura în care el se aşteaptă să-și contureze acțiunea conform intențiilor de moment, sau de existența altuia care să poată manipula condițiile, spre a-l face pe individ să acționeze nu conform proprietății voințe, ci conform voinței aceleia persoane. Astfel, libertatea presupune ca individul să aibă o sfere privată asigurată, iar în mediul său să existe un ansamblu de circumstanțe asupra căror alții să nu poată interveni.

Această concepție asupra libertății poate fi explicitată doar după examinarea unui concept înrudit, acela de coerciție. O vom face în mod sistematic, după ce vom vedea de ce libertatea este atât de importantă. Dar chiar înainte de a face această încercare, vom îndrăzni să subliniem și mai precis caracterul conceptului nostru, punîndu-l în contrast cu alte sensuri dobîndite de cuvîntul libertate. Ele au un singur punct comun cu sensul originar, acela că și ele descriu stări pe care majoritatea oamenilor le consideră dezirabile; mai există și alte conexiuni între diferențele sensuri, care justifică utilizarea acestuia și cuvîntul libertate⁸. Sarcina noastră imediată este însă aceea de a pune în evidență, cât mai net, diferențele.

2. Primul sens al „libertății“ – pe care trebuie să îl punem în contrast cu utilizarea pe care o dăm noi acestui termen – este unul recunoscut, în general, ca distinct. Este vorba despre ceea ce numim în mod obișnuit „libertate politică“, participarea oamenilor la alegerea guvernantilor, la procesul legislativ și la controlul asupra administrației. El derivă din aplicarea conceptului nostru la grupuri de oameni, luate în ansamblu, ceea ce le conferă un fel de libertate colectivă. Dar un popor liber (în acest sens) nu este neapărat un popor de oameni liberi și nici nu trebuie să ai parte de libertate colectivă, spre a fi liber ca individ. Cu greu s-ar putea admite că locuitorii Districtului Columbia sau rezidenții străini în Statele Unite sau persoanele prea tinere spre a avea drept de vot nu se bucură de libertate personală deplină, din cauză că nu beneficiază de libertate politică⁹.

De asemenea, ar fi absurd a susține că tinerii pe cale de a intra în viață activă săt liberi, deoarece și-au dat consimțământul ordinii sociale în care s-au născut: o ordine socială la care nu cunosc, probabil, nici o alternativă și pe care chiar și o întreagă generație, gîndind altfel decât precedenta, ar putea-o schimba doar atunci când ajunge la maturitate. Mult căutata legătură între consimțământul față de ordinea socială și libertatea individuală este una dintre sursele actualei confuzii, referitoare la sensul acesteia din urmă. Desigur, oricine are dreptul „să identifice libertatea cu procesul participării active la puterea publică și la procesul public de legiferare“¹⁰. Trebuie doar să fie limpede că, dacă procedează astfel, atunci se referă la o stare diferită de cea care ne preocupa aici, iar folosirea uzuwală a aceluiși cuvînt pentru descrierea mai multor stări diferite nu înseamnă că una ar fi, în vreun fel, echivalentul sau substitutul alteia¹¹.

În momentul de față, pericolul confuziei rezidă în faptul că această întrebuire întare tinde să mascheze faptul că o persoană poate vota sau poate semna un contract prin care să devină sclav, consimțind astfel să renunțe la libertate, în sensul său originar. E greu să susții că un om care și-a vîndut serviciile, în mod voluntar dar irevocabil, pentru o lungă perioadă de timp, unei organizații militare precum Legiunea Străină, a rămas liber, din punctul nostru de vedere; sau că un iezuit care se conformează întocmai preceptelor fondatorului ordinului său și se consideră „un cadavră fără inteligență sau voință“¹² ar putea fi considerat liber. Poate pentru că a văzut milioane de oameni votînd pentru dependența față de un tiran, generația noastră a înțeles faptul că a-ți alege guvernul nu înseamnă neapărat a-ți asigura libertatea.

Aplicarea acestui concept de libertate unei colectivități, nu unor indivizi, este clară, atunci când vorbim de dorința unui popor de a fi liber de orice jug străin și de a-și determina propria soartă. În acest caz, folosim termenul „libertate“ în sensul absentei coerciției asupra unui întreg popor. Apărătorii libertății individuale au simpatizat, în general, cu aceste aspirații de libertate națională, ceea ce a dus în secolul al XIX-lea la alianța permanentă, dar incomodă, între mișcările liberale și cele naționale. Dar deși conceptul de libertate națională este analog celui de libertate individuală, ele nu sunt identice, iar lupta pentru prima nu a dus întotdeauna la progresul celeilalte. Uneori, libertatea națională i-a făcut pe oameni să prefere despotațul de aceeași rasă, guvernământului liberal al unei majorități străine și a furnizat adesea pretextul unor restricții impuse, fără scrupule, membrilor diverselor minorități. Deși dorința de libertate, ca individ, și dorința de libertate, ca grup de care

apărăne individul, se pot baza adesea pe trăiri și sentimente similare, este necesar să procedăm la o separare netă a acestor concepții.

3) Un alt sens al termenului „libertate“ este acela de libertate „interioară“ sau metafizică (uneori și „subiectivă“)¹³. Poate că ca este mai strâns legată de libertatea individuală – și astfel mai ușor de confundat cu aceasta. SENSUL respectiv se referă la gradul în care o persoană este călăuzită în acțiuni de propria voință, de rațiune sau de convingerile sale profunde, mai degrabă decât de impulsurile sau împrejurările de moment. Dar opusul „libertății interioare“ nu este coerciția de către alții, ci influența emoțiilor trecătoare ori cea a slăbiciunilor morale sau intelectuale. Dacă o persoană nu reușește să facă ceea ce, după o reflecție lucidă, a decis să facă, dacă hotărîrea sau forța îl părăsesc în momentul decisiv și nu reușește să facă ceea ce totuși dorește să facă, putem spune că este „neliber“, „slav al proprietelor-pasiunii“. Ocazional, mai folosim acești termeni atunci când spunem că ignoranța sau superstițiile îi împiedică pe oameni să facă ceea ce ar face dacă ar fi mai bine informați, când pretindem că – în fond – „cunoașterea eliberează“.

Dacă cineva este sau nu capabil de a alege în mod inteligent între mai multe alternative, nu este totușă cu aceea că altcineva își impune sau nu voința asupra sa. Evident, între ele există o anume legătură: aceleasi condiții care, pentru unii, reprezintă coerciție, pentru alții vor fi doar dificultăți obișnuite ce trebuie depășite prin voință. Până aici, „libertatea interioară“ și „libertatea“ în sensul absenței coerciției vor determina, împreună, gradul în care o persoană poate face uz de propria cunoaștere a oportunităților. Motivul pentru care este totuși foarte important să păstrăm separația între cele două concepte îl constituie legătura dintre conceptul de „libertate interioară“ și confuzia filosofică creată în jurul aşa-numitului „liber arbitru“. Puține lucruri au contribuit mai mult la discreditarea idealului de libertate, decât convingerea eronată că determinismul științific a distrus bazele responsabilității individuale. Vom lua în considerare aceste aspecte mai tîrziu (în capitolul al cincilea). Acum, dorim doar să punem cititorul în gardă împotriva acestei confuzii și împotriva sofismului aferent, potrivit căruia suntem liberi doar dacă facem ceea ce, într-un anumit sens, ar trebui să facem.

4.) Nici una dintre aceste confuzii între libertatea individuală și alte concepții exprimate prin același cuvînt nu este mai periculoasă decât confuzia cu un al treilea sens al cuvîntului, la care ne-am referit deja, pe scurt: folosirea cuvîntului „libertate“ pentru a descrie „capacitatea fizică de a face ceea ce doresc“¹⁴, puterea de a

ne satisface dorințele sau mărimea gamei de alternative între care putem opta. Acest tip de „libertate“ apare în visele multora, sub forma iluziei că pot zbura, că sănătatea de gravitație și se pot mișca „liberi ca păsările cerului“ oriunde doresc, sau că au puterea de a schimba mediul înconjurător, după voință.

Această folosire metaforică a cuvântului este, de mult timp, o practică obișnuită; pînă de curînd, însă, puțini confundau această „libertate față de“ obstacole, această libertate care înseană omnipotență, cu libertatea individuală pe care o poate asigura orice tip de ordine socială. Doar din momentul în care a fost alimentată în mod deliberat, ca parte a argumentației socialiste, această confuzie a devenit periculoasă. O dată admisă identificarea libertății cu puterea, nu mai există limită pentru sofismele prin care atracțiile cuvântului „libertate“ pot fi folosite în sprijinul unor măsuri ce distrug libertatea individuală¹⁵, nu mai există limită pentru farsele prin care oamenii pot fi convingi, în numele libertății, să renunțe la propria libertate. Prin această deturare de sens, s-a ajuns ca noțiunea de putere colectivă asupra circumstanțelor să se substituie celei de libertate individuală, iar – în statele totalitare – ca libertatea să fie suprimată în numele libertății.

Tranzitia de la conceptul de libertate individuală la acela de libertate ca putere a fost facilitată de tradiția filosofică ce folosește, în definirea libertății, cuvîntul „restricție“ (restraint) acolo unde noi folosim „coerciție“ (coercion). Poate că „restricție“ ar fi, din unele puncte de vedere, un cuvînt mai potrivit, dacă ne-am aminti permanent că – în sens strict – el presupune acțiunea unui agent uman ce restrînge. În acest sens, el ne reamintește cu folos faptul că încălcările libertății constau, în mare parte, în accea că oamenii sănătatea să facă anumite lucruri, în timp ce termenul „coerciție“ pune în evidență faptul că ei sunt determinați să facă anumite lucruri. Ambele aspecte sănătatea la fel de importante: spre a fi mai precisi, poate că ar trebui să definim libertatea ca absență a restricției și constrîngerii¹⁷. Din nefericire, ambele cuvinte au ajuns să desemneze influențe asupra acțiunii umane, care nu vin din partea altor oameni; și este mult prea ușor să treci de la definirea libertății ca absență a restricției, la definirea ei ca „absență obstacolelor în calea realizării dorințelor noastre“¹⁸ sau, mai general, ca „absență a impedimentelor externe“¹⁹. Aceasta echivalează cu interpretarea ei ca putere efectivă de a face orice dorim.

Această reinterpretare a libertății este deosebit de amenințătoare, deoarece a pătruns într-o serie de țări în care libertatea individuală este încă, în mare măsură, prezervată. În Statele Unite, ea a devenit larg acceptată ca fundament al filosofiei politice dominante în cercurile „liberale“. Lideri intelectuali recunoscuți ai „progresiștilor“, precum J.R. Commons²⁰ și John Dewey au răspîndit o ideologie în

care „libertatea este putere, puterea efectivă de a face anumite lucruri“, iar „nevoia de libertate este nevoie de putere“²¹, în timp ce absența coerciției este doar „latura negativă a libertății“ și „trebuie prețuită doar ca un mijloc de atingere a libertății care înseamnă putere“²².

5. Această confuzie a libertății ca putere cu libertatea, în sensul ei originar, duce la identificarea libertății cu avuția²³; aceasta permite exploatarea întregii atracții conținute în cuvântul „libertate“ în sprijinul unei cereri de redistribuire a avuției. Totuși, deși atât libertatea cât și avuția sunt lucruri bune, pe care cei mai mulți le dorim, iar adesea avem nevoie de ambele spre a obține ceea ce dorim, ele rămân diferite. Dacă sunt sau nu propriul meu stăpân, dacă îmi pot urma propria opțiune, este o problemă total diferită de aceea dacă trebuie să aleg dintre mai multe sau mai puține posibilități. Curteanul ce trăiește în cel mai mare lux, dar se află la cheremul principelui, poate să fie mult mai puțin liber decât un țăran sărac sau un meșteșugar, mai puțin capabil să trăiască aşa cum vrea și să-și aleagă oportunitățile de a fi util. La fel, generalul din fruntea unei armate sau directorul unui mare șantier de construcții pot deține puteri enorme, care în anumite privințe ar putea fi chiar incontrolabile, fiind totuși – în comparație cu țăranul sărac sau cu păstorul – mai puțin liberi, mai expuși riscului de a trebui să-și schimbe toate intențiile și planurile, la un singur cuvânt al vreunui superior, mai puțin capabili să-și controleze existența sau să decidă ce anume este, pentru ei, important.

Dacă dorim ca discuția despre libertate să fie cât de clară, definiția ei nu trebuie să depindă de aceea că lumea o consideră sau nu un lucru bun. Mai mult ca sigur, există oameni care nu prețuiesc libertatea de care ne ocupăm noi, care nu văd că pot extrage din ea avantaje mari și care ar fi gata să renunțe la ea, spre a cîștiga alte avantajele; s-ar putea chiar ca unii să considere necesitatea de a acționa conform planurilor și deciziilor proprii mai curînd o povară decât un avantaj. Dar libertatea poate fi dezirabilă, chiar dacă nu toți beneficiază de ea. Va trebui să cercetăm dacă beneficiul pe care libertatea îl aduce majorității depinde de folosirea de către indivizi a oportunităților oferite de ea, precum și dacă argumentul în favoarea ei se bazează într-adevăr pe aceea că majoritatea oamenilor și-o doresc. S-ar putea ca avantajele pe care le obținem din libertatea tuturor să nu provină din ceea ce majoritatea consideră a fi efectele sale, iar libertatea să-și exercite efectele benefice la fel de mult prin disciplina pe care o impune, ca și prin oportunitățile vizibile oferite.

În primul rînd, trebuie să recunoaștem că putem fi liberi, și totuși demni de milă. Libertatea nu înseamnă toate lucrurile bune²⁴, sau absența relelor. Este adevă-

rat că a fi liber poate însemna libertatea de a muri de foame, de a face greșeli grave sau de a-ți asuma riscuri fatale. În sensul în care folosim termenul, vagabondul fără nici un ban în buzunar, care trăiește precar, din permanente improvizării, este într-adevăr mai liber decât un soldat, cu loată securitatea și confortul său relativ. Dar chiar dacă libertatea poate să nu pară întotdeauna preferabilă altor bunuri, ea este un bun distinct ce are nevoie de un nume distinct. Deși „libertate politică“ și „libertate interioară“ sunt sensuri alternative încetătenite, sensuri care, folosite cu precauție, nu produc confuzie, tolerarea folosirii cuvântului „libertate“ în sens de „putere“ este discutabilă.

În orice caz, trebuie evitată sugestia că, întrucât folosim același cuvânt, aceste „libertăți“ sunt specii diferite ale aceluiași gen. Este un nonsens periculos, o capcană verbală ce duce la concluziile cclle mai absurde²⁵. Libertatea în sens de putere, libertatea politică și libertatea interioară nu sunt stări de aceeași natură cu libertatea individuală: nu putem dobîndi în final vreun element comun al libertății, sacrificând puțin dintr-una pentru a cîștiga mai mult din cealaltă. Putem foarte bine să obținem un lucru bun, în schimbul altuia. Dar a sugera că există un element comun tuturor, care ne-ar permite să vorbim despre efectul unui asemenea schimb asupra libertății, reprezintă o doavadă de obscurantism, de realism filosofic din cel mai crud; s-ar presupune că, descriind aceste stări prin același cuvânt, ele trebuie să aibă vreun element comun. Noi însă le dorim din motive diferite, iar prezența sau absența lor au consecințe diferite. Dacă trebuie să alegem între ele, nu o putem face întrebîndu-ne dacă libertatea va spori ca întreg, ci doar hotărînd căreia dintre aceste stări îi conferim o valoare superioară.

6. Se obiectează adesea în legătură cu caracterul strict negativ al conceptului nostru de libertate²⁶. Este adevărat, în sensul în care și pacea este un concept negativ, iar securitatea, liniștea, absența obstacolelor sau a răului sunt, și ele, negative. Acestei clase de concepte ii aparține și libertatea: ea descrie absența unui anumit obstacol – coerciția de către alți oameni. Ea devine pozitivă doar în urma intervenției noastre, însă nu ne asigură o oportunitate anume, ci ne lasă să hotărîm cum vom folosi circumstanțele în care ne găsim.

Însă, dacă întrebuițările libertății sunt multe, libertatea este una singură. Libertățile apar doar atunci când lipsește libertatea: ele sunt privilegii sau exceptări speciale pe care le pot dobîndi unele grupuri și unii indivizi, în timp ce ceilalți sunt mai mult sau mai puțin neliberi. Din punct de vedere istoric, drumul către libertate trece prin dobîndirea anumitor libertăți. Dar a avea dreptul de a face ceva, nu în-

seamnă libertate, deși ar putea fi numit „o libertate“; dacă libertatea este compatibilă cu interdicția de a face anumite lucruri, ca nu există atunci cînd, pentru aproape tot ce faci, ai nevoie de permisiune. Diferența între libertate și libertăți este cea care există între o stare în care este permis tot ceea ce nu este interzis prin reguli generale și o alta, în care este interzis tot ceea ce nu este permis în mod explicit.

Dacă privim din nou opoziția elementară între libertate și sclavie, vedem împede că valoarea libertății nu este în nici un caz diminuată de caracterul ei negativ. Am menționat deja că sensul în care folosim cuvîntul este sensul său cel mai vechi. Pentru fixarea acestuia, ar fi util să ne oprim asupra diferenței propriu-zise dintre poziția unui om liber și cea a unui sclav. Numeroasele decrete ce au fost descoperite, referitoare la eliberarea sclavilor, ne oferă o imagine clară a linilor principale. Existau patru drepturi pe care le implica, de regulă, dobîndirea libertății. Decretele de manumisiune îi ofereau fostului sclav, în primul rînd, „statutul juridic de membru protejat al comunității“; în al doilea rînd, „imunitate față de arestarea arbitrară“; în al treilea rînd, „dreptul de a munci oriunde dorește“ și în al patrulea rînd, „dreptul de mișcare, potrivit propriei voințe“²⁷.

Această listă conține cea mai mare parte din condițiile care, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, erau considerate condițiile esențiale ale libertății. Ea nu conține dreptul de a deține proprietate, aceasta din cauză că de el beneficia pînă și sclavul²⁸. Prin adăugarea acestui drept, lista conține toate elementele necesare protejării individului împotriva coerciției. Dar nu se face nici o referire la celelalte libertăți pe care le-am luat în discuție, fără a mai vorbi de „noile libertăți“ ce ne-au fost oferite în ultimul timp, ca substituție ale libertății. Fără îndoială, un sclav nu va deveni liber dacă obține doar dreptul de a vota, iar „libertatea interioară“, fie ea oricît de mare, nu-l va face să fie altceva decît un sclav – indiferent cît de mult ar încerca filosofii idealiști să ne convingă de contrariu. Nici luxul, nici confortul, nici puterea pe care ar putea-o exercita asupra altora sau asupra naturii, nu-i vor modifica dependența de voință arbitrară a slăpînului. Dar dacă el se supune acelorași legi ca și concetănenii săi, dacă este protejat de recluziunca arbitrară, dacă este liber să-și aleagă locul de muncă și dacă poate deține și dobîndi proprietate, atunci nici un om sau nici un grup de oameni nu îl pot sili să le îndeplinească ordinele.

7. Definiția dată de noi libertății depinde de sensul conceptului de coerciție și nu va fi exactă pînă nu definim, în mod similar, acest termen. De fapt, va trebui să dăm un înțeles mai precis anumitor idei de care el este strîns legat, în special celor de arbitriu și reguli sau legi generale.

În mod logic, va trebui acum să procedăm la o analiză similară a acestor concepte. Nu putem evita această etapă. Dar înainte de a cere cititorului să ne urmeze în ceea ce pare a fi o misiune aridă – aceea de a confiți termenilor sensuri precise – ne vom strădui să explicăm de ce este atât de importantă libertatea, aşa cum am definit-o noi. De aceea, vom relua eforturile vizând o definire precisă doar la începutul celei de-a doua părți din acest volum, cînd vom examina aspectele juridice ale unui regim al libertății. Acum, sunt suficiente cîteva observații anticipînd rezultatele unei discuții mai sistematice asupra coerciției. În această formă concisă, cu siguranță că ele vor părea oarecum dogmatice și vor trebui justificate ulterior.

Prin „coerciție“ înțelegem controlul mediului sau circumstanțelor unui individ de către altcineva, astfel încît, pentru a evita un rău mai mare, el este forțat să acționeze nu pe baza unui plan propriu, coerent, ci pentru a servi interesele celuilalt. Exceptînd capacitatea de a alege cel mai mic rău, într-o situație ce i-a fost impusă de către altcineva, el nu poate nici să-și folosească inteligența sau cunoșterea, nici să-și urmărească scopurile sau convingerile. Coerciția reprezintă un rău, tocmai din cauză că elimină astfel individul ca persoană ce gîndește și valorizează, făcînd din el un simplu instrument de realizare a scopurilor altcuiva. Acțiunea liberă, în cursul căreia o persoană își urmărește obiectivele, prin mijloacele indicate de propria sa cunoștere, trebuie să se bazeze pe informații ce nu pot fi influențate de altcineva, după bunul său plac. Ea presupune existența unei sfere cunoscute, în interiorul căreia circumstanțele să nu poată fi influențate de altcineva, persoanei respective lăsîndu-i-se doar alternativa prescrisă de celălalt.

Totuși, coerciția nu poate fi eliminată complet, deoarece unicul mod de a o evita este amenințarea cu coerciția²⁹. Societatea liberă a rezolvat această problemă acordînd statului monopolul coerciției³⁰ și încercînd să limiteze această putere a statului la cazurile în care trebuie să se evite coerciția de către persoane particulare. Acest lucru este posibil doar în condițiile în care statul protejează sferele private cunoscute ale individului, împotriva ingerinței altora, iar delimitarea acestor sfere se face nu printr-o atribuire specifică, ci prin crearea condițiilor ca fiecare individ să își determine propria sa sferă, bazîndu-se pe reguli care să îl informeze ce vor face guvernanții în anumite situații.

Coerciția pe care statul trebuie să o folosească, în acest scop, poate fi redusă la mini num și făcută cît mai inofensivă, restrîngînd-o cu ajutorul unor reguli generale cunoscute, astfel încît, în cele mai multe situații, să nu fie nevoie ca individul să fie supus coerciției, cu excepția cazurilor în care s-a plasat el însuși într-o poziție în care știe că va fi supus coerciției. Chiar și atunci cînd coerciția nu poate fi evi-

tată, ea este lipsită de efectele ei cele mai dăunătoare dacă este restrânsă la datorii limitate și previzibile sau este, cel puțin, separată de voința arbitrară a altei persoane. Devenite impersonale și dependente de reguli generale abstracte, ale căror efecte asupra indivizilor nu pot fi prevăzute în momentul statuării lor, chiar și acțiunile coercitive ale guvernanților se transformă în informații pe care individul le poate folosi în fundamentarea propriilor planuri. Coerciția în conformitate cu reguli cunoscute fiind, în general, rezultatul circumstanțelor în care s-a plasat însăși persoana pasibilă de coerciție, devine un instrument ce îi ajută pe indivizi să-și urmărească propriile scopuri, nu un mijloc folosit pentru atingerea scopurilor altora.

II

Virtuțile creațoare ale unei civilizații libere

Civilizația avansează prin extinderea numărului de operații importante pe care le putem îndeplini fără a ne gîndi la ele. Operațiile intelectuale sunt asemenei șarjelor de cavalerie, pe timpul luptei – sunt strict limitate ca număr, cer cai odihniți și trebuie lansate doar în momentele decisive.

A.N. WHITEHEAD

1. Maxima socratică potrivit căreia recunoașterea ignoranței este începutul înțelepciunii are o profundă semnificație din perspectiva modului în care înțelegem societatea. Prima cerință în acest sens este să devinem conștienți de necesara ignoranță a omului, în raport cu multe dintre lucrurile ce îl ajută să-și realizeze scopurile. Cea mai mare parte a avantajelor vieții sociale, în special în formele sale mai avansate pe care le numim „civilizație“, se bazează pe faptul că individul beneficiază de mai multe cunoștințe decât bănuiește. S-ar putea spune că civilizația începe atunci când, în urmărirea scopurilor sale, individul se poate folosi de mai multă cunoaștere decât a acumulat el însuși și când poate depăși limitele propriei ignoranțe, profitând de cunoștințe pe care nu le posedă.

S-a acordat prea puțină atenție faptului fundamental că omul ignoră în mod inevitabil multe dintre elementele pe care se bazează civilizația. În general, filosofii și cercetătorii societății l-au neglijat, tratând această ignoranță ca pe o imperfecțiune

minoră ce poate fi, mai mult sau mai puțin, trecută cu vederea. Însă, deși discuțiile asupra problemelor morale sau sociale bazate pe prezumția cunoașterii perfecte ar putea, în anumite ocazii, să fie utile ca exercițiu preliminar de logică, ele sunt puțin folositoare în încercarea de a explica lumea reală. Problemele ei sunt dominate de o „dificultate practică” – aceea că, de fapt, cunoașterea noastră este foarte departe de perfecțiune. Poate că este normal ca savanții să tindă să accentueze ceea ce știm; dar în domeniul social, unde ceea ce nu știm este adesea mult mai important, efectul acestei tendințe poate fi extrem de îngrijorător. Multe dintre construcțiile utopice nu au nici o valoare, din cauză că, luându-se după teoreticieni, presupun că am avea acces la cunoașterea perfectă.

Trebuie să admitem, însă, că ignoranța noastră constituie un subiect de discuție extrem de dificil. Cu siguranță, nu putem discuta în mod serios în legătură cu ceva despre care nu știm nimic. Trebuie, cel puțin, să putem enunța întrebările, chiar dacă nu știm răspunsurile. Aceasta cere o anumită idee prealabilă asupra lumii despre care vorbim. Spre a înțelege cum funcționează societatea, trebuie să încercăm să definim, în general, natura și gama specială a ignoranței noastre în această privință. Deși nu putem vedea pe întuneric, trebuie să fim capabili să trăsă măcar limitele zonelor întunecate.

Efectul îngrijorător al abordării obișnuite ieșe în evidență dacă examinăm semnificația afirmației că omul și-a creat civilizația și, de aceea, îl poate schimba instituțiile după bunul său plac. Ea ar fi justificată doar dacă omul ar fi creat civilizația în mod deliberat, în deplină cunoștință de cauză sau dacă ar fi sătul măcar, cu precizie, cum poate fi ea păstrată. Desigur, într-un anumit sens, este adevărat că omul a creat civilizația. Ea este produsul acțiunilor sale – mai bine zis, al acțiunilor cîtorva sute de generații. Însă aceasta nu înseamnă că civilizația este produsul unui proiect uman sau că omul știe de ce anume depinde funcționarea sau continuitatea ei¹.

Este fundamental falsă concepția care îl înzestreză pe om cu o minte capabilă de a concepe civilizația, pregătindu-se să o creeze. Omul nu a impus lumii un model creat de mintea sa. Mintea sa este ea însăși un sistem care se modifică permanent, ca rezultat al strădaniei sale de a se adapta mediului înconjurător. Ar fi o eroare să credem că pentru a atinge o civilizație mai înaltă trebuie doar să punem în aplicare ideile ce ne călăuzesc în prezent. Pentru a progresă, trebuie să facem loc unei neîncetate revizuirii a concepțiilor și idealurilor noastre actuale, revizuire reclamată de experiența viitoare. Sîntem la fel de puțin capabili să ne imaginăm cum va fi sau cum poate fi civilizația peste cinci sute sau cincizeci de ani, pe cît erau

înaintașii noștri din Evul Mediu sau chiar bunicii noștri, să prevadă modul nostru de viață².

Concepția despre omul care-și construiește deliberat civilizația izvorăște dintr-un intelectualism eronat, ce consideră rațiunea umană ca situată în afara naturii, separând cunoașterea și capacitatea de a acționa de experiență. Însă creșterea spiritului face parte din dezvoltarea civilizației; gradul de civilizație atins la un moment dat determină gama și perspectivele scopurilor și valorilor umane. Spiritul nu este niciodată capabil să își prevadă programul. Deși trebuie întotdeauna să luptăm pentru a ne atinge scopurile de moment, trebuie să facem în aşa fel încât noile experiențe și evenimentele ulterioare să decidă care dintre aceste scopuri vor fi atinse.

Poate că ar fi exagerat să afirmăm, aşa cum face un antropolog contemporan, că „nu omul este cel care controlează cultura, ci invers”; dar este util să ni se reamintească faptul că „doar profunda și cuprinzătoarea noastră ignoranță privind natura culturii ne permite să credem că noi o conducem și o controlăm”³. El sugerează cel puțin un corectiv important la concepția intelectualistă. Avertismentul lui ne va ajuta să ne formăm o imagine mai fidelă asupra neîncetării interacțiunii dintre efortul nostru conștient către ceea ce intelectul ne zugrăvește ca realizabil și funcționarea instituțiilor, tradițiilor și obiceiurilor care, suprapuse, produc adesea ceva mult diferit de obiectivele noastre.

Există două domenii importante în care cunoașterea conștientă ce ghidează acțiunile individului constituie doar o parte a condițiilor ce-i permit să-și atingă scopul. În primul rând, mintea omenească este ea însăși un produs al civilizației în care s-a format, ignorând o mare parte din experiența ce l-a format-o – experiență care o însوțește, întruchipată în obiceiurile, convențiile, limba și convingerile morale ce constituie o parte a structurii sale. Când ne gîndim cît de esențiale sunt cunoștințele posedate de alții pentru urmărirea scopurilor noastre individuale, sesizăm proporțiile tulburătoare ale ignoranței noastre în raport cu circumstanțele de care depinde succesul acțiunii. Cunoașterea nu există decît sub forma cunoașterii de către indivizi. A vorbi despre cunoașterea de către societate ca întreg nu este altceva decît o metaforă. Cunoștințele însumate ale tuturor indivizilor nu apar nicăieri ca un tot integrat. Marea problemă este cum putem profita cu toții de această cunoaștere ce există doar dispersată, sub forma convingerilor separate, parțiale și de multe ori conflictuale ale oamenilor.

Cu alte cuvinte, dacă oamenii își pot urmări cu mai mult succes scopurile individuale ca membri ai unei societăți civilizate, decît ca indivizi izolați, aceasta se datorează faptului că civilizația ne permite să profităm în permanență de o

cunoaștere pe care individual nu o posedăm, precum și faptului că utilizarea de către fiecare individ a proprii cunoașteri poate servi altora, necunoscuți lui, în atingerea scopurilor personale. Nu știm prea multe despre evenimentele particulare în funcție de care se adaptează permanent întreaga activitate socială, pentru a produce ceea ce noi ne-am învățat de la să anticipăm. Știm însă și mai puțin despre forțele care determină această adaptare, coordonând în mod adecvat activitățile individuale. Iar atitudinea noastră, atunci când descoperim că de puțin știm despre ceea ce ne permite să cooperăm, este mai degrabă una de resentiment, decât una de mirare sau de curiozitate. Ocazionala noastră dorință impetuosa de a distrugă întreaga mașinărie încurcată a civilizației se datorează, în bună parte, acestei incapacități a omului de a înțelege ceea ce face.

2. Identificarea creșterii civilizației cu creșterea cunoașterii ar duce la serioase confuzii, dacă prin „cunoaștere“ am înțelege doar cunoașterea conștientă, explicită a indivizilor, cunoaștere ce ne-ar permite să afirmăm despre un lucru că este într-un anumit fel. Cu atât mai puțin ar putea fi restrânsă această cunoaștere la cunoașterea științifică. Pentru înțelegerea argumentației noastre ulterioare este important să ne amintim că, în ciuda unei viziuni la modă⁵, cunoașterea științifică nu epuizează nici măcar întreaga cunoaștere explicită și conștientă de care se folosește în permanență societatea. Metodele științifice de căutare a cunoașterii nu sunt capabile să satisfacă toate nevoile de cunoaștere explicită, manifeste în societate. Nu toată cunoașterea referitoare la faptele particulare în continuă schimbare, pe care o folosește omul, se pretează la organizare sau expunere sistematică; o mare parte există doar dispersată, între nenumărați indivizi. La fel în cazul acelei părți importante din cunoașterea expertului, care nu este cunoaștere efectivă, ci doar cunoașterea modului și a locului în care se pot găsi informațiile necesare⁶. Pentru noi, în momentul de față, cel mai important lucru nu este distincția între diferitele tipuri de cunoaștere ratională. Când vom vorbi de o cunoaștere explicită vom alătura acestei tipuri diferite.

Creșterea cunoașterii este echivalentă cu creșterea civilizației doar dacă interpretăm cunoașterea de astă manieră încât să includă toate acțiunile prin care omul se adaptează la mediu, acțiuni în care a fost încorporată experiența anterioară. În acest sens, nu toată cunoașterea este parte a intelectului nostru, după cum nici intelectul nu reprezintă întreaga noastră cunoaștere. Obiceiurile și deprinderile noastre, atitudinile emotionale, uneltele și instituțiile noastre – toate sunt, din acest punct de vedere, adaptări la experiența trecutului, dezvoltate prin eliminarea selectivă a comportamentelor necorespunzătoare. Ele constituie o bază indispensabilă a acțiunii

eficiente, în aceeași măsură ca și cunoașterea noastră conștientă. Nu toți acești factori non-rationali aflați la baza acțiunilor noastre conduc întotdeauna la succes. Unii dintre ei se pot menține încă mult timp după ce și-au epuizat utilitatea, chiar și după ce s-au transformat în obstacole. Cu toate acestea, nu ne putem descurca fără ei: pînă și recursul reușit la propriul nostru intelect se bazează pe folosirea lor constantă.

Omul se mîndrește cu îmbogățirea cunoașterii. Dar, ca o consecință a creativității sale, au sporit constant limitările cunoașterii sale conștiente și, de aici, sârca de ignoranță – semnificativă pentru acțiunea sa conștientă. Chiar de la începuturile științei moderne, mințile cele mai valoroase au admis că „sfera ignoranței recunoscute va crește o dată cu progresul științei”⁷. Din nefericire, efectul popular al acestui progres științific a fost convingerea, aparent împărtășită de mulți savanți, că sfera ignoranței noastre se diminuează treptat și că putem, din această cauză, să tinem către un control mai cuprinzător și liberat asupra tuturor activităților umane. Aceasta este motivul pentru care cei intoxicați de progresul cunoașterii devin, atât de frecvent, inamici ai libertății. În timp ce progresul în cunoașterea naturii ne dezvăluie permanent noi zone ale ignoranței, complexitatea crescîndă a civilizației pe care o putem construi grație acestei cunoașteri ridică noi obstacole în calea cuprinderii intelectuale a lumii în care trăim. Cu cât oamenii cunosc mai mult, cu atât scade ponderea acelei cunoașteri accesibile unei singure minți. Cu cât devinem mai civilizați, cu atât mai ignorant – la modul relativ – devine individul, în privința elementelor de care depinde funcționarea civilizației, sale. Prin ea însăși, diviziunea cunoașterii conduce la accentuarea nevoieascării ignoranțe a individului, în raport cu esențialul acestei cunoașteri.

3. Cînd am vorbit despre transmiterea și comunicarea cunoașterii, am dorit să ne referim la cele două aspecte ale procesului de civilizare pe care le-am pus deja în evidență: transmiterea în timp a cunoașterii și comunicarea – între contemporani – a informațiilor pe care ei își bazează acțiunea. Ele nu pot fi separate în mod strict, deoarece instrumentele de comunicare între contemporani constituie o parte a moștenirii culturale pe care omul o folosește permanent, în urmărire scopurilor sale.

Sîntem bine familiarizați cu procesul de acumulare și transmitere a cunoașterii în domeniul științei – în măsura în care el reflectă atât legile generale ale naturii, cât și caracteristicile concrete ale lumii în care trăim. Dar, deși aceasta este partea cea mai vizibilă a patrimoniului nostru cognitiv și elementul principal al cunoașterii, în sensul obișnuit al termenului „cunoaștere”, ea nu este decît o parte a

acesteia; noi însă dispunem de mai multe instrumente – în cel mai larg sens al cuvântului – pe care omenirea le-a dezvoltat și care ne permit să abordăm relația cu mediul. Ele sunt rezultate ale experienței generațiilor succesive, lăsate moștenire urmașilor. De îndată ce devine accesibil un instrument mai eficient, el va fi folosit fără ca noi să știm de ce este mai bun sau care ar fi alternativele.

Aceste „instrumente“, pe care omul le-a dezvoltat și care constituie o parte atât de importantă a procesului său de adaptare la mediu, includ nu doar instrumentele materiale. Ele sunt, în bună parte, forme de comportament pe care omul le urmează, de obicei, fără a ști de ce; ele sunt ceea ce numim „tradiții“ și „instituții“ folosite pentru că le avem la dispoziție ca produse ale creșterii cumulative, neproiectate de mintea vreunui om. Omul ignoră în general nu doar motivul pentru care folosește un anumit tip de unelte, ci și măsura în care este dependent de o formă sau alta a acțiunilor sale. De obicei, el nu știe cât de mult succesul eforturilor sale este determinat de conformarea la obiceiuri de care nici măcar nu a auzit. Acest lucru este probabil la fel de adevărat pentru omul civilizat, ca și pentru cel primitiv. Simultan cu dezvoltarea cunoașterii conșiente, are loc întotdeauna o acumulare la fel de importantă de astfel de instrumente, de modalități de acțiune, verificate și, în general, adoptate.

În momentul de față, interesul nostru se concentrează nu atât asupra cunoștințelor astfel moștenite sau asupra formării de noi instrumente utilizabile în viitor, cât mai ales asupra manierelor în care experiența curentă este folosită în beneficiul celor ce nu o cîștigă în mod direct. Pe cât posibil, vom lăsa pentru capitolul următor progresul în timp și ne vom concentra aici asupra modului în care această cunoaștere dispersată, diversele deprinderi, diferitele obiceiuri și oportunități ale membrilor individuali ai societății contribuie la adaptarea activităților acesteia, în circumstanțe aflate în permanentă schimbare.

Orice modificare a condițiilor va impune o schimbare în modul de utilizare a resurselor, în direcția și tipul activităților omenești, în obiceiuri și practici. Orice modificare a acțiunilor celor afectați, în primă instanță, va necesita adaptări suplimentare care se vor extinde treptat în întreaga societate. Astfel, orice schimbare creează într-un fel o „problemă“ pentru societate, deși nici un individ nu o percepă ca atare; ea este „rezolvată“ treptat, prin instituirea unei noi adaptări globale. Cei implicați în proces nu știu de ce fac ceea ce fac. Iar noi nu avem nici o modalitate de a prognoza cine va face la fiecare pas mișcarea potrivită, sau ce combinație de cunoștințe și talent, de atitudini personale și circumstanțe îi va sugera unui individ oarecare răspunsul corect, nici pe ce cale exemplul său le va fi transmis altora, care

il vor urina. Este dificil să concepem toate combinațiile de cunoștințe și deprinderi ce intră astfel în acțiune și din care derivă descoperirea practicilor sau mecanismelor corespunzătoare care, o dată găsite, pot fi acceptate pe scară largă. Însă, din numeroșii pași mici întreprinși de persoane anonime, în timp ce fac lucruri obișnuite în circumstanțe modificate, predomină doar exemplele care izbîndesc. Ele sînt la fel de importante ca și inovațiile intelectuale recunoscute și comunicate ca atare.

Cine va demonstra că posedă combinația de aptitudini și oportunități pentru a găsi drumul cel bun – este la fel de greu de anticipat ca și modul sau procesul prin care se vor combina tipuri diferite de cunoștințe și talent, pentru a oferi soluția problemei⁸. Combinăția reușită de cunoștințe și aptitudini nu este selectată prin deliberare obișnuită de către oameni căutînd soluții la problemele lor; ea este produsul imitării de către indivizi a celor care au avut mai mult succes, al orientării lor după semne și simboluri, cum ar fi prețurile oferite pe produse ori expresia considerației morale sau estetice, urmare a respectării standardelor de comportament – pe scurt, consecința utilizării de către acești indivizi a rezultatelor experienței altora.

Esențial pentru funcționarea procesului este ca fiecare individ să poată acționa pe baza propriei cunoașteri, întotdeauna unice, cel puțin în măsura în care se referă la circumstanțe particulare, și ca el să-și poată utiliza deprinderile individuale și oportunitățile, în cadrul unor limite cunoscute, pentru a-și atinge obiectivele.

4. Am ajuns în punctul în care va ieși în evidență principala teză a acestui capitol – aceea că justificarea libertății individuale se bazează în principal pe recunoașterea inevitabilei ignoranțe a tuturor, cu privire la mulți dintre factorii de care depind bunăstarea și îndeplinirea scopurilor noastre¹⁰.

Dacă ar exista oameni atotștiitori, dacă am putca așa tot ceea ce afectează realizarea nu doar a dorințelor noastre din prezent, ci și a nevoilor și dorințelor viitoare, ar mai fi prea puțin loc pentru libertate. Reciproc, libertatea individului ar face, în mod cert, imposibilă previziunea completă. Libertatea este esențială pentru a lăsa loc neprevăzutului și imprevizibilului; o dorim pentru că ne-am obișnuit să aşteptăm de la ea oportunitatea de a ne realiza multe din scopuri. Tocmai pentru că fiecare individ știe atât de puțin și, în particular, pentru că rareori știm care dintre noi are dreptate, avem încredere în eforturile independente și concurente ale mai multora de a crea lucruri pe care, văzîndu-le, le vom dori.

Oricît de umilit ar fi orgoliul omenesc, trebuie să recunoaștem că progresul și chiar supraviețuirea civilizației depind de existența unui maximum de oportunități pentru producerea unor accidente¹¹. Aceste accidente apar din combinarea

cunoștințelor și aptitudinilor, deprinderilor și obiceiurilor acumulate de indivizi, precum și atunci când oameni pregătiți se confruntă cu anumite circumstanțe cărora le pot face față. Ignorând în mod necesar astăzi de multe lucruri, va trebui să operăm în principal cu probabilități și şanse.

Desigur, este un adevăr în viața socială, ca și în cea individuală, că accidentele favorabile nu apar din senin. Trebuie să ne pregătim pentru ele¹², dar ele rămân totuși şanse, nedevenind certitudini. Ele implică riscuri asumate deliberat, posibile eșecuri ale unor indivizi sau grupuri de indivizi, cel puțin la fel de merituoși precum alții care prosperă, posibile efecte grave sau repetate chiar pentru majoritate și, în final, cel mult o probabilitate mare de cîștig net. Tot ce putem face este să sporim şansa ca o anumită conjugare de calități individuale și circumstanțe să ducă la formarea unui nou instrument sau la optimizarea unuia mai vechi și să îmbunătățim perspectiva ca astfel de inovații să devină repede cunoscute celor ce pot profita de ele.

Desigur, toate teoriile politice presupun că majoritatea indivizilor sunt foarte ignoranți. Cei care pledează pentru libertate se deosebesc de ceilalți prin aceea că se includ pe ei însăși în rîndul ignoranților, după cum îi includ și pe cei mai înțelepți. În comparație cu totalitatea cunoașterii utilizate permanent în evoluția unei civilizații dinamice, cunoașterea pe care o poate folosi deliberat înțeleptul nu difere prea mult de cea a ignorantului.

Argumentul clasic în favoarea toleranței, formulat de John Milton, John Locke și reafirmat de John Stuart Mill și Walter Bagehot, se bazează, desigur, pe recunoașterea ignoranței noastre. Este o aplicație specială a unor considerații generale al căror drum este deschis de o viziune non-reaționalistă asupra funcționării mintii omenești. În această carte vom descoperi că, deși în general nu suntem conștienți de acest aspect, toate instituțiile libertății constituie adaptări la acest element fundamental care este ignoranța și sunt configurate pentru a opera cu şanse și probabilități, nu cu certitudini. În viață nu avem parte de certitudini și din această cauză, spre a ne utiliza cît mai eficiente cunoștințe, trebuie să aderăm la reguli pe care experiența ni le-a indicat a fi, în mare, cele mai eficiente, deși nu știm care vor fi consecințele respectării lor într-un caz oarecare¹³.

5. Omul învăță de pe urma speranțelor năruite. Evident, nu ar trebui să sporim imprevizibilitatea evenimentelor, creând instituții fantasmagorice. Pe cît posibil, scopul nostru ar trebui să fie îmbunătățirea instituțiilor umane, spre a mări şansele unei previziuni corecte. Mai presus de toate, însă, ar trebui să creăm un maximum

de oportunități pentru ca indivizi necunoscuți să aile lucruri pe care noi însine încă nu le cunoaștem și să utilizeze practic aceste afirmații. Prin adaptarea eforturilor mai multor oameni, se utilizează mai multă cunoaștere decât ar putea poseda vreun individ sau s-ar putea sintetiza intelectual. Această utilizare a cunoștințelor disperse permite realizări mai însemnate decât s-ar putea imagina. Societatea liberă poate folosi mai multă cunoaștere decât ar putea cuprinde mintea celui mai înțelept conducător, pentru că libertatea înseamnă renunțarea la controlul direct asupra eforturilor individuale.

Din această fundamentare a tezei libertății rezultă că ea nu va servi la nimic dacă o restrîngem doar la acele cazuri în care știm că va fi benefică. Libertatea acordată doar atunci când știm dinainte că efectele ei vor fi benefice, nu este libertate. Dacă am ști cum va lî folosîtă libertatea, argumentul în favoarea ei aproape că ar dispărea. Nu vom culege niciodată roadele libertății, nu vom avea niciodată parte de acele dezvoltări noi, neprevăzute, pe care ea le fac posibile, dacă nu se acordă libertate și acolo unde întrebuiențarea pe care i-o dau unii nu pare fericită. De aceea, nu este un argument împotriva libertății individuale faptul că de ea se abuzează atât de des. Libertatea înseamnă, în mod necesar, că se vor întîmpla multe lucruri care nu ne vor fi pe plac. Credința noastră în libertate nu se bazează pe rezultate previzibile în anumite circumstanțe, ci pe convingerea că, în ansamblu, ea va genera forțe a căror finalitate va fi benefică. Rezultă de aici că importanța de a fi liber să faci un anumit lucru nu are nici o legătură cu problema dacă noi toți sau cei mai mulți dintre noi vom face vreodată uz de acea posibilitate. A acorda doar astă libertate că să poată fi exercitată de toată lumea ar fi o dovedă de totală necunoaștere a funcției sale. Libertatea folosită de un om dintr-un milion poate fi mai importantă pentru societate și mai avantajoasă pentru majoritate decât orice libertate pe care o exercităm cu toții¹⁴. S-ar putea spune chiar că un lucru este cu atât mai prețios pentru societate în întregul ei, cu cât probabilitatea de a putea face uz de el este mai mică. Cu cât este mai mică această probabilitate, cu atât mai grav ar fi dacă s-ar rata acea ocazie, pentru că experiența oferită va fi aproape unică.

Probabil, că cei mai mulți nu sunt direct interesați de majoritatea lucrurilor importante pe care oricine ar trebui să fie liber să le facă. Toțmai pentru că nu știm cum își vor folosi oamenii libertatea, ea este atât de importantă. Dacă n-ar fi aşa, avantajele libertății ar putea fi obținute și în situația în care majoritatea ar decide ce trebuie să facă fiecare individ. Dar acțiunea majorității este în mod necesar limitată la ceea ce este deja încercat și verificat, la chestiuni asupra cărora s-a căzut deja de acord în cadrul unui proces de deliberare precedat de experiențele și acțiunile

diferiților indivizi. Avantajele pe care le obțin eu de pe urma libertății sănt, în mare parte, rezultatul folosirii ei de către alții și în special al acelor întrebuițințări la care eu, unul, n-aș avea niciodată acces. De aceea, cea mai importantă nu este neapărat libertatea pe care o pot exercita eu însuși. Cu siguranță, este mai important ca oricine să poată încerca orice, decât ca toată lumea să poată face aceleași lucruri. Prețindem libertate nu pentru că am dori să putem face anumite lucruri, nu pentru că am considera o anumită libertate ca esențială pentru fericirea noastră. Instinctul căre ne face să ne revoltăm împotriva oricărei restricții fizice, deși un aliat de preț, nu este întotdeauna o călăuză sigură în justificarea sau delimitarea libertății. Importantă nu este libertatea pe care eu, unul, doresc să o exercit, ci acea libertate de care ar putea avea nevoie cineva spre a se face util societății. Pentru ca acel necunoscut să aibă libertatea asigurată, ea trebuie acordată tuturor.

De aceea, avantajele libertății nu se limitează la cei liberi – sau cel puțin, un om nu profită doar de acele aspecte ale libertății de care se bucură el însuși. Fără îndoială că, de-a lungul istoriei, majorități nelibere au profitat de existența unor minorități libere, iar astăzi, societăți nelibere beneficiază de cele obținute și învățate de la societăți libere. Desigur, avantajele de pe urma libertății altora cresc proporțional cu numărul celor ce și-o pot exercita. Argumentul în favoarea libertății cîtorva se aplică și pentru libertatea tuturor. Dar, este mai bine pentru toată lumea ca măcar unii să fie liberi și, de asemenea, este preferabil ca mai mulți să se bucure de libertate deplină, decât ca toți să aibă parte de libertate restrînsă. Semnificativ este faptul că importanța libertății de a face un anumit lucru nu depinde cu nimic de numărul celor care ar dori să-l facă: ele ar putea și chiar invers proporționale. De exemplu, o societate poate fi anchilozată prin diverse restricții, fără ca marea majoritate a indivizilor să-și dea seama că libertatea le-a fost considerabil redusă. Dacă am porni de la premisa că importante sănt doar accele exerciții ale libertății pe care le practică majoritatea, am crea cu siguranță o societate stagnantă, avînd toate atritivele ne-libertății.

6. Elementele noi și neașteptate ce apar permanent în procesul de adaptare constau în primul rînd din noile metode sau modele de coordonare a eforturilor differiților indivizi și din noile scheme de utilizare a resurselor – prin natura lor temporare, după cum temporare sănt condițiile particulare ce le-au generat. În al doilea rînd, este vorba de modificările instrumentelor și instituțiilor, adaptate noilor circumstanțe. Unele vor fi doar adaptări temporare la condițiile de moment, iar altele – îmbunătățiri ce sporesc versatilitatea instrumentelor sau a tehniciilor de utili-

zare – vor fi păstrate. Acestea din urmă vor constitui adaptări mai bune, nu doar la condițiile particulare de timp și spațiu, ci și la anumite caracteristici permanente ale mediului. În aceste „formații”¹⁵ spontane se integrează o percepție a legilor generale ce guvernează natura. Grație acestei materializări cumulative a experienței în instrumente și forme de acțiune, va apărea o creștere a cunoașterii explicite, a regulilor generice formulate și transmise prin limbaj.

Acest proces de emergență a noului este înțeles cel mai bine în sfera intelectuală, acolo unde rezultatele sănt idei noi. Este domeniul în care cei mai mulți dintre noi cunoaștem cel puțin o parte din etapele procesului, știm ce se întâmplă și astfel recunoaștem, în general, necesitatea libertății. Cei mai mulți oameni de știință își dau seama că nu putem planifica progresul cunoașterii, că în călătoria în necunoscut care este cercetarea, depindem în mare măsură de capriciile geniului individual sau ale circumstanțelor și că progresul științific, precum o idee nouă ce ia naștere în mintea unui singur individ, va fi rezultatul unei combinări de concepții, obiceiuri și circumstanțe furnizate individului de către societate, rezultat – în egală măsură – al accidentelor norocoase și al efortului sistematic. Cum știm bine că progresele în sfera intelectuală își altă adesea originea în neprevăzut și întâmplător, trebuie să punem un prea mare accent pe importanța libertății în acest domeniu și să ignorăm importanța libertății de a face anumite lucruri. Dar libertatea cercetării și a convingerilor, precum și libertatea de exprimare și de dezbatere – a căror importanță este în general înțeleasă – sănt semnificative doar în ultima etapă a procesului de descoperire a unor noi adevăruri. Valorizarea excesivă a libertății intelectuale în detrimentul celei de a face anumite lucruri echivalează cu reducerea unui întreg edificiu la cupolă. Avem de discutat idei noi, de adaptat opinii diferite, fiindcă acele idei și opinii iau naștere din eforturi, în circumstanțe mereu noi, ale indivizilor care-și însușesc noile instrumente și forme de acțiune, spre a atinge obiective concrete.

Înțelegerea și aprecierea părții non-intelectuale din acest proces – crearea unui mediu material schimbăt, în care apare noul – reclamă un mult mai mare efort imaginativ decât cel evidențiat în cadrul viziunii intelectualiste. Dacă uneori putem urmări procese intelectuale care au condus la o idee nouă, de prea puține ori putem reconstrui corespondența și combinarea acelor contribuții care nu au dus la cunoaștere explicită; de prea puține ori putem reconstitui obiceiurile și deprinderile, facilitățile și oportunitățile, precum și mediul special în care au evoluat actorii – elemente ce au favorizat obținerea rezultatului. Eforturile noastre de a înțelege această parte a procesului nu pot trece dincolo de punerea în evidență pe modele

simplificate a tipurilor de forțe active și de ilustrarea principiului general, iar nu a caracterului specific al factorilor activi¹⁶. Oamenii se preocupă întotdeauna doar de ceea ce știu. De aceea, în derularea procesului, caracteristicile ce nu pot fi surprinse în mod „conștient“ sănt de obicei neglijate și probabil că nici nu pot fi urmărite în detaliu.

Dc fapt, aceste caracteristici sănt, de cele mai multe ori, nu doar trecute cu vedere, ci chiar tratate ca și cum ar fi obstacole și nu factori de sprijin sau condiții esențiale. Pentru că nu sănt „raționale“, în sensul de a intra explicit în raționamentele noastre, ele sănt adesea tratate ca iraționale, în sensul că se opun acțiunii inteligente. Totuși, deși o mare parte a non-raționalului ce ne afectează acțiunea poate fi din acest punct de vedere irațional, multe dintre „simplele obiceiuri“ și „instituțiile lipsite de sens“, pe care le utilizăm și le luăm drept premise ale acțiunilor noastre, sănt condiții esențiale pentru atingerea obiectivului; ele reprezintă adaptări reușite ale societății, îmbunătățite permanent și de ele depinde înaintarea noastră. Deși este important să le descoperim defectele, nu putem face un pas fără a ne sprijini pe ele.

Modul în care am învățat să ne ordonăm programul zilnic, să ne îmbrăcăm, să mîncăm, să facem ordine, să vorbim și să scriem, să folosim nenumăratele instrumente și unelte ale civilizației, ca de altfel și acel *know-how* al producției și comerțului, ne oferă permanent bazele propriilor contribuții la procesul de civilizare. Iar ideile noi, prelucrate ulterior în sferea intelectuală, apar în contextul noilor întrebuiințări și al îmbunătățirii facilităților pe care ni le oferă civilizația. Deși, o dată declanșată, vehicularea conștientă a gîndirii abstrakte are într-o oarecare măsură o existență autonomă, ea nu ar dura prea mult și nu s-ar dezvolta în lipsa permanentelor provo cări ce iau naștere din capacitatea oamenilor de a proceda în mod inedit, de a încerca noi metode de acțiune și de a modifica întreaga structură a civilizației pe fondul adaptării la schimbările. Procesul intelectual este de fapt doar un proces de elaborare, selecție și eliminare a unor idei deja formate. Iar fluxul ideilor noi provine în mare măsură din sferea în interiorul căreia se condiționează reciproc acțiunea – adesea acțiunca non-rațională – și evenimentele concrete. El s-ar epuiza dacă libertatea ar fi restrinsă la sferea intelectuală.

De aceea, importanța libertății nu depinde de caracterul elevat al activităților pe care le face posibile. Libertatea de acțiune, chiar în lucruri umile, este la fel de importantă ca și libertatea de gîndire. A devenit o obișnuință minimalizarea libertății de acțiune numind-o „libertate economică“¹⁷. Dar conceptul de libertate de acțiune este mult mai larg decât cel de libertate economică, pe care îl include; și mai

important este de discutat dacă există acțiuni ce pot fi numite pur și simplu „economice“ și dacă restricțiile impuse libertății pot fi limitate la aşa-numitele aspecte „economice“. Considerații economice sunt doar acelea prin care conciliem și adaptăm diversele noastre obiective, dintre care nici unul, în ultimă instanță, nu este economic (exceptând cazul avarului sau al celui pentru care banul a devenit un scop în sine)¹⁸.

7. Cea mai mare parte a discuției de pînă acum se aplică nu doar utilizării de către individ a mijloacelor pentru atingerea scopurilor sale, ci și acestor scopuri. O caracteristică a societății libere este aceea că scopurile indivizilor sunt deschise¹⁹, că pot apărea noi scopuri ale efortului conștient, la început ale cîtorva indivizi, pentru a deveni în timp scopurile majorității. Chiar ceea ce considerăm bun sau frumos este, trebuie să recunoaștem, schimbător – dacă nu într-un mod sesizabil, care ne-ar îndreptăti să adoptăm o poziție relativistă, măcar în sensul că din multe puncte de vedere nu știm ce-i va părea bun sau frumos altei generații. Nu știm nici de ce considerăm că ceva este bun, nici cine are dreptate atunci cînd oamenii se contrazic într-o astfel de problemă. Omul este o creație a civilizației nu doar prin cunoaștere, ci și prin scopuri și valori; în ultimă instanță, relevanța acestor aspirații individuale pentru perpetuarea grupului sau a speciei este cea care îi va determina pe indivizi să se conserve sau să se schimbe. Desigur, ar fi greșit să credem că putem trage concluzii cu privire la valorile noastre doar realizînd că ele sunt un produs al evoluției. Ar fi, însă, nerezonabil să ne îndoim că aceste valori sunt create și modificate de aceleasi forțe evolutive care ne-au produs inteligența. Tot ceea ce putem ști este că decizia finală în chestiunea binelui și răului nu va fi rezultatul înțelepciunii individului, ci al declinului grupurilor care au aderat la convingerile „greșite“.

Urmărirea scopurilor de moment ale omului constituie proba tuturor produșelor civilizației: cele ineficiente vor fi eliminate, iar cele eficiente păstrate. Dar ea înseamnă mai mult decît apariția permanentă a unor noi scopuri, o dată cu satisfacerea vechilor nevoi și apariția unor noi oportunități. Care indivizi și care grupuri au succes și continuă să existe, aceasta depinde în egală măsură de obiectivele pe care le urmăresc, de valorile ce le guvernează acțiunea, cît și de instrumentele și mijloacele pe care le posedă. Prosperitatea sau extincția unui grup depind nu numai de codul etic la care aderă, de idealurile de frumusețe sau bine ce îl inspiră, ci și de măsura în care a învățat sau nu să-și satisfacă nevoile materiale. În orice societate, anumite grupuri pot parcurge trasee ascendente sau descendente, în funcție de sco-

purile pe care le urmăresc și de codurile de conduită pe care le respectă. Scopurile grupului care a reușit tind să devină scopurile tuturor membrilor societății.

În cel mai bun caz, înțelegem doar parțial de ce valorile sau regulile etice pe care le respectăm contribuie la prezervarea societății noastre. Nu putem fi siguri nici că, într-un mediu aflat în permanentă schimbare, toate regulile ce au contribuit la atingerea unui anumit scop vor avea același efect și pe viitor. Deși funcționează presupunând că orice model social instituit contribuie într-un fel oarecare la prezentarea civilizației, unicul nostru mod de a o testa este să verificăm dacă modelul își demonstrează eficiența, comparativ cu alte modele, aparținând altor indivizi sau altor grupuri.

8. Competiția pe care se bazează acest proces de selecție trebuie înțeleasă în sensul cel mai larg posibil. Este vorba de o competiție între grupuri organizate și neorganizate, ca și de o competiție între indivizi. A o considera opusă cooperării sau organizării ar demonstra necunoașterea naturii acestei competiții. Strădania de a obține anumite rezultate prin cooperare și organizare este o componentă a competiției, la fel ca și efortul individual. Relațiile de grup își dovedesc eficiența în competiția între grupuri organizate în moduri discrete. Diferența relevantă nu este aceea între acțiunea individuală și cea de grup, ci aceea între condițiile în care pot fi încercate strategii alternative bazate pe concepții sau practici diferite – pe de o parte – și condițiile în care un agent are dreptul exclusiv și puterea de a-i împiedica pe alții să încerce – pe de altă parte. Doar atunci cînd astfel de drepturi exclusive sunt conferite în baza presupunării că unii indivizi sau unele grupuri posedă o cunoaștere superioară, procesul încețează a mai fi unul experimental, iar convingerile care, întîmplător, domină la un moment dat devin un obstacol în calea cunoașterii.

Argumentul în favoarea libertății nu este unul împotriva organizării – unul dintre cele mai puternice mijloace pe care le poate utiliza rațiunea umană –, ci un argument împotriva oricărei organizări exclusiviste, privilegiate, monopoliste, împotriva utilizării coerciției în scopul de a-i împiedica pe alții să progreseze. Orice organizare se bazează pe o anumită cunoaștere; apartenența la o organizare presupune atașament față de un anumit scop și anumite metode, dar chiar și organizările menite să sporească cunoașterea vor fi eficiente doar în măsura în care sunt adevărate cunoașterea și convingerile pe care ele se sprijină. Iar dacă anumite fapte contrazic convingerile pe care se bazează o organizare, acest lucru va ieși în evidență doar prin eşecul și înlocuirea ei de către un alt tip de organizare. De aceea, o organizare are șansa de a fi benefică și eficientă doar atât timp cât este voluntară și ancorată

într-o sferă liberă; atunci, ea se va adapta unor circumstanțe neluate în calcul din primul moment sau va eșua. Transformarea întregii societăți într-o singură organizație construită și dirijată conform unui plan unic, ar însemna tocmai extincția acelor forțe care au modelat spiritele celor ce au planificat-o.

Merită să luăm în considerare ce s-ar întâmpla dacă în orice acțiune s-ar folosi doar cunoașterea considerată a fi cea mai bună cu putință. Dacă s-ar interzice toate încercările aparent ineficiente în lumina cunoașterii general acceptate, dacă s-ar pună doar întrebările și s-ar întreprinde doar experimentele ce par semnificative prin prisma opiniei dominante, omenirea ar putea ajunge într-un punct în care cunoașterea i-ar permite să prevadă consecințele tuturor acțiunilor convenționale și să evite orice dezamăgiri sau eșecuri. S-ar părea atunci că omul a supus mediul rațiunii sale, pentru că ar încerca doar acele lucruri ale căror consecințe sănt totalmente previzibile. Ne putem imagina o civilizație ajunsă în stare de blocaj nu pentru că s-ar fi epuizat posibilitățile de creștere, ci pentru că omul a ajuns să-și supună în asemenea grad acțiunile și mediul nivelului de cunoaștere atins în momentul respectiv, încât nu ar avea cum să mai apară noi cunoștințe.

9. Raționalistul ce ar vrea să subordoneze totul rațiunii umane se confundă astfel cu o veritabilă dilemă. Folosirea rațiunii tinde către control și previzibilitate. Dar procesul de dezvoltare a rațiunii se bazează pe libertate și pe imprevizibilitatea acțiunii umane. Cei care ridică în slăvi forța acestெia au de obicei în vedere doar o latură a interacțiunii gîndirii și comportamentului uman, prin care rațiunea este în același timp folosită și modelată. Ei nu văd că, pentru a putea înainta, procesul social care determină evoluția rațiunii trebuie să rămînă liber de controlul acestெia.

Nu există nici o îndoială că omul datorează unele dintre cele mai mari succese ale trecutului faptului că nu a putut controla viața socială. Continuarea progresului ar putea depinde de capacitatea sa de a se abține deliberație la exercitarea unui control pe care acum are puterea de a-l impune. În trecut, forțele spontane ale evoluției s-au putut afirma în dauna coerciției organizate a statului, oricără de severe au fost restricțiile. Cu mijloacele tehnologice de control aflate acum la dispoziția statului, nu se știe dacă o astfel de afirmație mai este posibilă; în orice caz, ea ar putea deveni în curînd imposibilă. Nu mai avem mult pînă în punctul în care forțele societății, organizate în mod deliberație, ar putea distruge acele energii spontane care, pînă în prezent, au făcut posibil progresul.

III

Bunul simț al progresului

Omul nu urcă niciodată mai sus decât atunci cînd nu știe unde se duce.

OLIVER CROMWELL

1. Scriitori care se pretind a fi dintre cei mai rafinați de-abia îndrăznesc să pomenească de progres fără a pune cuvîntul între ghilimele. Încrederea implicită în caracterul benefic al progresului, încredere care în ultimele două secole i-a caracterizat pe gînditorii cu vederi înaintate, a ajuns să fie considerată drept semn al unei minți superficiale. Deși, pretutindeni, cei mai mulți își pun speranțele în progresul continuu, printre intelectuali a devenit o obișnuință punerea în cauză a existenței sau cel puțin a dezirabilității progresului.

Pînă la un punct, reacția împotriva credinței exuberante și naive în inevitabilitatea progresului era necesară. Aștăzi de mult din ceea ce s-a scris și s-a spus pe această temă era lipsit de orice suport, încît ar trebui să ne gîndim de două ori înainte de a folosi acest cuvînt. Nu a existat niciodată o justificare convingătoare a afirmației că „civilizația a evoluat, evoluează și va evoluă într-o direcție dezirabilă”¹, nici nu a existat vreun motiv să privim orice schimbare drept necesară sau progresul drept sigur și întotdeauna benefic. Cu astăzi mai puțin am avea dreptul să vorbim despre „legi sesizabile ale progresului“ ce ne-ar permite să anticipăm starea către care evoluăm în mod necesar sau să tratăm toate prostiile făcute de oameni drept necesare și, de aceea, juste.

Dar dacă deziluzia, la modă, față de progres nu este greu de explicat, nu lipsesc și anumite pericole. Într-un anumit sens, civilizația este progres iar progresul este civilizație². Prezervarea tipului de civilizație pe care îl cunoaștem depinde de acțiunea unor forțe care, în condiții favorabile, generează progresul. Dacă este adevărat că evoluția nu duce întotdeauna la mai bine, la fel de adevărat este că, în lipsa forțelor care o produc, civilizația și tot ceea ce prețuim – de fapt, tot ceea ce îl deosebește pe om de animal – nu ar exista sau nu ar putea să păstreze mult timp.

Istoria civilizației este istoria unui progres care, în mai puțin de opt mii de ani, a creat tot ceea ce privim drept caracteristic vieții omenești. La începutul erei neolitice, mulți dintre înaintașii noștri direcții au abandonat viața de vînător și au trecut la agricultură, apoi la viața urbană – în urmă cu mai puțin de trei mii de ani (o sută de generații). Nu este surprinzător faptul că, din anumite puncte de vedere, dotarea biologică a omului nu a ținut pasul cu aceea schimbare rapidă, că adaptarea părții sale non-rationale a rămas cumva în urmă și că multe din instinctele și emoțiile sale sînt încă mai adaptate vieții de vînător decît vieții civilizate. Dacă multe trăsături ale civilizației ne par artificiale sau nesănătoase, aceasta trebuie să fi fost senzația omului încă de când a trecut la viața urbană, adică de la începutul civilizației. Toate acele cunoscute lamentații împotriva industrialismului, capitalismului sau a rafinamentului excesiv sînt în mare măsură proteste împotriva unui nou mod de viață, pe care omul l-a adoptat cu puțin timp în urmă, după o existență de peste cinci sute de mii de ani ca vînător nomad, iar aceasta i-a creat probleme rămasse încă nerezolvate³.

2. Cînd vorbim de progres, referindu-ne la strădaniile noastre individuale sau la orice efort uman organizat, înțelegem înaintarea către un obiectiv cunoscut⁴. Nu acesta este sensul în care evoluția socială poate fi numită progres, pentru că progresul nu este atins prin strădaniile rațiunii umane în direcția unui scop fixat⁵. Ar fi mai corect să gîndim progresul ca pe un proces de formare și modificare a intelectului uman, un proces de adaptare și învățare în care se schimbă continuu nu doar posibilitățile cunoscute, ci și valorile și dorințele noastre. Cum progresul constă în descoperirea a ceea ce încă nu este cunoscut, consecințele sale ar trebui să fie imprevizibile. El ne conduce totdeauna în necunoscut și ne putem aștepta cel mult să dobîndim o înțelegere a tipului de forțe ce îl determină. Cu toate acestea, deși este indispensabilă o astfel de înțelegere generală a caracterului acestui proces de creștere cumulativă, dacă dorim să îi creăm condiții favorabile, cunoașterea nu ne va abilita niciodată să emitem predicții concrete⁶. Este absurdă pretenția că

dintronă atare înțelegere putem deduce legi necesare ale evoluției, pe care ar trebui să le urmăm. Rațiunea umană nu poate nici să prevină, nici să-și făurească în mod conștient propriul viitor. Progresul său constă în descoperirea propriilor erori.

Chiar acolo unde căutarea noului are caracterul intențional cel mai pregnant – în știință – nimeni nu poate anticipa care vor fi consecințele muncii sale⁷. De fapt, tot mai mulți recunosc că însăși încercarea de a direcționa știința către o cunoaștere utilă – o cunoaștere ale cărei întrebuișări ulterioare să fie previzibile – ar putea împiedica progresul⁸. Prin natura sa, progresul nu poate fi planificat. Poate că am avea dreptul legitim de a vorbi de planificarea progresului într-un domeniu particular, unde vizăm rezolvarea unei probleme specifice și ne aflăm deja pe drumul către soluție. Dar tentativele noastre s-ar slăbi repede, dacă ne-am limita la urmărirea unor obiective vizibile în momentul respectiv și dacă nu s-ar ivi în permanență probleme noi. Învățând ceea ce pînă atunci nu știam – iată cum devinem mai înțelepți.

Adesea, însă, și mai trăși. Deși progresul constă, în parte, din obținerea unor lucruri pentru care luptăm, nu înseamnă că vom agrega toate consecințele sale sau că vom fi cu toții cîștigători. Cum dorințele și scopurile noastre sunt ele însese supuse schimbării în decursul procesului, afirmația de mai sus nu implică neapărat faptul că noua stare de lucruri adusă cu sine de progres ar fi una mai bună. Progresul, în sensul creșterii cumulative a cunoașterii și a puterii asupra naturii, este un termen ce nu spune prea multe în privința satisfacțiilor pe care ni le-ar oferi starea nouă, comparativ cu cea veche. Singura plăcere ar putea fi aceea că am obținut ceea ce am dorit, iar bunul astfel asigurat să ne ofere prea puțină satisfacție. Întrebarea dacă, oprindu-ne la actualul nivel de dezvoltare, am fi cu adevărat mai privilegiați sau mai fericiți decât dacă ne-am fi opriți acum o sută sau o mie de ani, nu are, probabil, nici un răspuns.

Oricum, răspunsul nu contează. Ceea ce contează este lupta încununată de succes pentru ceea ce în orice moment pare accesibil. Nu roadele succeselor din trecut, ci viața în și pentru viitor constituie proba inteligenței omenești. Progresul înseamnă mișcare de dragul mișcării, pentru că în procesul de învățare și în efectele învățării a ceva nou, omul se bucură de darul inteligenței.

Satisfacția succesului personal va fi oferită unui număr mai mare de oameni doar într-o societate care, global, progresează suficient de repede. Într-o societate staționară, numărul celor care coboară este aproximativ egal cu numărul celor care urcă. Pentru ca marea majoritate a indivizilor să participe, fiecare prin propria sa existență, la înaintarea societății, trebuie ca această înaintare să fie suficient de

rapidă. De aceea, nu ne putem îndoia că Adam Smith avea dreptate atunci cînd spunea: „Starea de progres, cînd societatea înaintează către noi achiziții și nu cea în care s-a atins întregul necesar de bogății, este starea în care condiția săracilor care trudesc, a celei mai mari părți din populație, pare a fi cea mai fericită și mai confortabilă. Ea este grea în starea de stagnare și mizerabilă în cea de declin. Starea de progres este cu adevărat starea veselă și sănătoasă pentru toate straturile societății. Stagnarea este tristă; declinul, dezolant”¹⁹.

Unul dintre aspectele caracteristice ale unei societăți în progres este acela că majoritatea lucrurilor pentru care luptă indivizii pot fi obținute doar prin progrese suplimentare. Aceasta rezultă din caracterul necesar al procesului: cunoașterea noastră și rezultatele ei se pot răspîndi doar treptat, iar ambicioile celor mulți vor fi întotdeauna determinate de ceea ce va fi, pînă atunci, accesibil doar celor puțini. Am greșit dacă am gîndi acele noi posibilități, de la început, ca un bun comun al societății pe care membrii săi l-ar putea împărți în mod deliberat; ele devin un bun comun doar în urma aceluia proces lent prin care realizările celor puțini sunt puse la dispoziția celor mulți. Acest aspect este de multe ori pus în umbră din cauza atenției exagerate acordate de obicei cîtorva etape, evident importante, ale progresului. Cel mai adesea, însă, descoperirile majore deschid noi perspective și este nevoie de îndelungi eforturi în plus, înainte ca noua cunoaștere - apărută undeva - să fie pusă în serviciul tuturor. Ea va trebui să parcurgă un lung traseu de adaptare, selecție, combinare și perfecționare, înainte de a putea fi folosită la maximum. Aceasta înseamnă că vor exista întotdeauna oameni care să beneficieze de noile realizări, de care ceilalți încă nu au parte.

3. Dezvoltarea economică rapidă pe care am ajuns să o anticipăm pare a fi, în mare măsură, rezultatul acestei inegalități, fără de care ar fi imposibilă. În acest ritm atât de rapid, progresul nu poate apărea ca un front uniform, ci într-o formă eșalonată, cîțiva fiind mult înaintea celorlalți. Motivul este ascuns de obicei nostru de a privi progresul economic în primul rînd ca pe o acumulare de cantități cît mai mari de bunuri și tehnică. Dar creșterea nivelului nostru de trai se datorează cel puțin în egală măsură unei sporiri a cunoașterii ce ne permite nu doar să consumăm mai mult din aceleași produse, ci și să folosim produse diferite, lucruri de care, adesea, nici nu știam mai înainte. Deși creșterea de venit depinde, în parte, de acumularea de capital, mai probabilă este dependența de capacitatea noastră de a învăța cum să ne folosim resursele mai eficiente și în scopuri noi.

Creșterea cunoașterii este atât de importantă deoarece, în timp ce resursele materiale vor rămâne întotdeauna limitate și vor trebui rezervate pentru scopuri limitate, întrebuiuțările noii cunoașteri (acolo unde nu o limităm în mod artificial, prin modele monopoliste) nu vor fi supuse restricțiilor. Cunoașterea, o dată dobândită, devine disponibilă în mod gratuit, în beneficiul tuturor. Grație darului pe care îl reprezintă cunoașterea acumulată prin experimentele unora dintre membrii societății, devine posibil progresul general, iar realizările deschizătorilor de drum facilitează înaintarea celor ce vin din urmă.

La fiecare pas al acestui proces vor exista multe lucruri pe care am ști să le producem, dar care sunt încă prea scumpe pentru a satisface mai mult decât un grup restrâns. În prima fază, ele pot fi produse doar printr-o investiție de resurse reprezentând de mai multe ori cota din venitul total care – în cazul unei distribuții aproximativ egale – ar reveni celor puțini, care pot beneficia de ele. De obicei, un bun nou este la început „capriciul celor puțini aleși, înainte de a deveni o nevoie publică și o parte din necesitățile vieții. Pentru că ceea ce astăzi reprezintă un lux va fi, în fine, o necesitate“.¹⁰ Mai mulți, adesea lucrurile noi vor deveni accesibile categoriilor mai largi doar pentru că, un timp, au fost un lux al celor puțini.

Dacă astăzi, în țările bogate, putem oferi elemente de confort și agrement pe care, nu cu mult timp în urmă, ar fi fost imposibil (din punct de vedere fizic) să le producem în asemenea cantități, aceasta se întâmplă deoarece, inițial, ele au fost produse pentru o minoritate. Toate utilitățile unui cămin confortabil, ale mijloacelor de transport, comunicare și divertisment au putut fi produse inițial doar în cantități limitate; dar astfel am învățat, treptat, să producem acele lucruri (sau lucruri similare) cu investiții de resurse mult mai mici, devenind astfel accesibilă furnizarea lor marii majorități a publicului. Deși nu aceasta a fost intenția, o mare parte din cheltuielile bogaților servesc la compensarea cheltuielilor de experimentare implicate de noul obiect, care va ajunge apoi și la îndemîna săracilor.

Important nu este doar că, treptat, învățăm să producem mai ieftin pe scară largă, ceea ce știm înainte să producem mai scump și în cantități mici, ci și acela că doar de pe o poziție înaintată putem întrevedea următoarea gamă de dorințe și posibilități, astfel încât selecția noilor obiective și eforturile de a le atinge să înceapă cu mult înainte ca majoritatea să poată declanșa lupta pentru ele. Pentru ca oamenii să aibă parte, în viitor, de lucrurile pe care le vor dori după ce și vor fi satisfăcut aspirațiile curente, trebuie ca evoluțiile ce se vor dovedi fructuoase pentru mase, peste douăzeci sau cincizeci de ani, să fie orientate de gusturile celor care se află deja în situația de a beneficia de ele.

Dacă astăzi, în Statele Unite sau în Europa occidentală, cei relativ săraci își pot permite un automobil sau un frigider, un drum cu avionul sau un aparat de radio, în schimbul unei cote rezonabile din venit, aceste lucruri au devenit posibile deoarece în trecut, alții, cu venituri mai mari, au putut cheltui bani pe ceea ce atunci era considerat un lux. Calea progresului este mult mai ușoară atunci cînd a fost deja bătătorită de alții. Pentru că pionierii au ajuns la țintă, poate și construit și drumul pentru cei mai puțin norocoși sau mai puțin energici. Ceea ce astăzi poate părea o extravagânță sau chiar o risipă, din cauză că este savurat doar de cîțiva și nici măcar visat de mase, reprezintă costul experimentării unui stil de viață ce va deveni, în final, accesibil celor mulți. Gama lucurilor care vor fi încercate și dezvoltate ulterior, precum și fondul de experiență ce va deveni accesibil tuturor sînt considerabil extinse grație distribuției inegale a avantajelor din prezent, iar ritmul înaintării va crește substanțial dacă primii pași sînt făcuți cu mult înainte ca de ei să poată profita și majoritatea. Într-adevăr, multe dintre îmbunătățiri nu ar fi devenit niciodată accesibile tuturor dacă nu ar fi fost, încă demult, accesibile unora. Dacă toți ar trebui să aştepte pînă ce lucrurile mai bune ar putea fi asigurate tuturor, acea zi ar putea, în multe cazuri, nici să nu vină. Chiar și cei mai săraci își datorează relativă bunăstare materială rezultatelor inegalităților din trecut.

4. Într-o societate în progres, cei relativ bogați se află, într-o anumită măsură, înaintea celorlați, prin avantajele materiale de care se bucură. Ei trăiesc deja într-un stadiu al evoluției pe care ceilalți încă nu l-au atins. În consecință, sărăcia a devenit un concept relativ și nu unul absolut. Însă asta nu o face mai puțin amară. Deși într-o societate avansată nevoile nesatisfăcute nu mai sunt nevoi fizice, ci consecințe ale civilizației, este adevărat că în fiecare etapă unele dintre bunurile dorite de cei mai mulți nu sunt obținute decît de puțini, ele devenind accesibile și celorlați grație dezvoltării ulterioare. Ne dorim unele lucruri pentru că alții deja le au. Totuși, o societate în progres, bazîndu-se pe acest proces de învățare și imitație, recunoaște dorințele pe care le suscătă doar ca imbolduri la eforturi suplimentare. Ea nu garantează tuturor aceste rezultate. Nu ia în seamă durerea provocată de nesatisfacerea unei dorințe sfîrșite de exemplul altora. Pare crudă, căci sporește dorințele tuturor proporțional cu recompensele acordate cîtorva. Totuși, atît timp cît societatea se menține în progres, trebuie ca unii să deschidă drumul, iar ceilalți să îi urmeze.

Afirmația că, în toate fazele progresului, prin experimentarea unor noi stiluri de viață, încă inaccesibile celor săraci, bogații îndeplinesc un serviciu necesar în

lipsa căruia înaintarea celor săraci ar fi mult mai lentă, le-ar putea apărea unora drept o moștă de apologie deplasată și cinică. Totuși, puțină reflexie va conduce la concluzia că ea este pe deplin valabilă, iar o societate socialistă ar trebui, din acest punct de vedere, să imite societatea liberă. Într-o economie planificată ar fi necesară – dacă nu s-ar putea imita pur și simplu exemplul altor societăți mai avansate – desemnarea unor indivizi a căror datorie să fie testarea celor mai recente progrese, cu mult înainte ca ele să fie accesibile celorlalți. Nu există altă posibilitate de a face accesibile, pe scară largă, moduri de viață noi și costisitoare, decât adoptarea lor, pentru început, de către cîțiva. Nu ar fi destul ca indivizilor să li se permită a experimenta doar anumite nouătăți. Acestea își găsesc justă utilizare și valoarea doar ca părți componente ale progresului general, fiind lucrurile pe care oamenii le vor dori în viitorul apropiat. Pentru a și care dintre diversele posibilități noi ar trebui dezvoltate în fiecare etapă, cum și cînd ar trebui încadrate îmbunătățirile particulare în progresul general, o societate planificată ar trebui să creeze o întreagă clasă sau chiar o ierarhie de clase, care să se miște întotdeauna cu cîțiva pași înaintea celorlalte. Situația s-ar deosebi de cea a unei societăți libere doar prin aceea că inegalitățile ar fi consecința unui proiect, selecția indivizilor și grupurilor s-ar realiza în mod autoritar, iar nu prin intermediul mecanismului impersonal al pieței, al accidentelor de origine și al șansei. Trebuie adăugat că atunci ar fi permise doar acele tipuri de viață mai bună aprobate de către autoritate și că ele ar fi create doar pentru cei desemnați în mod expres. Dar pentru ca o societate planificată să atingă ritmul de dezvoltare al unei societăți libere, gradele de inegalitate ce ar urma să se mențină nu ar trebui să dispare prea mult.

Nu există un indice util referitor la gradul dezirabil de inegalitate. Desigur, nu dorim să vedem poziția indivizilor determinată prin decizie arbitrară sau printr-un privilegiu acordat anumitor persoane, conform unei voințe omenești. Cu toate acestea, este greu de înțeles în ce sens am avea dreptul legitim de a spune că o persoană se află prea mult înaintea celorlalte sau că ar fi în detrimentul societății ca unii să îi depășească prea net pe ceilalți. Justificări ale unor afirmații de acest fel ar putea exista dacă ar apărea mari decalaje în ritmul progresului; dar atât timp, cât gradarea este mai mult sau mai puțin uniformă, iar toate treptele piramidei veniturilor sănătății ocupate în mod rezonabil, cu greu s-ar putea spune că cei de jos nu profită de avansul celorlalți.

Obiecțiile derivă din concepția eronată potrivit căreia cei de sus își arogă dreptul la ceva care, altfel, ar fi disponibil pentru toți. Așa ar fi, dacă am gîndi în termenii unei redistribuiri unice a roadelor progresului anterior și nu în termenii

aceluia progres continuu pe care îl suscătă societatea noastră inegală. Pe termen lung, existența unor grupuri situate înaintea altora este în avantajul evident al celor din urmă, după cum am profita mult, cu toții, dacă ne-am putea inspira simultan din cunoașterea mai avansată dobândită de alții, pe vreun continent necunoscut sau pe vreo altă planetă, în condiții mai favorabile.

5. Problemele ridicate de egalitate pot fi cu greu discutate fără patimă, atunci cînd sănătatea membrilor propriei noastre comunități. Ele devin mai clare atunci cînd le abordăm într-un sens mai larg: relațiile dintre țările bogate și cele sărace. Atunci sănătatea mai puțin amenințării de confuzia provocată de concepția potrivit căreia fiecare membru al unei comunități are un drept natural la o parte din venitul întregului grup. Deși în lumea de astăzi cei mai mulți oameni beneficiază unul de eforturile celuilalt, nu avem, cu siguranță, nici un motiv să considerăm producția mondială drept rezultatul efortului unificat al umanității, luată în sens colectiv.

Deși faptul că occidentalii se află astăzi, ca avuție, cu mult înaintea celorlalți este în parte consecința unei mari acumulări de capital, acest avans se datoră, în principal, utilizării mai eficiente pe care au dat-o cunoașterii. Cu greu ne-am putea îndoia că perspectiva ca statele sărăcă, „subdezvoltate“, să atingă nivelul actual al Occidentului este astăzi cu mult mai bună decât în cazul în care Occidentul n-ar fi ajuns atât de departe. Mai mult, ca este mai bună decât ar fi fost dacă vreo autoritate mondială ar fi avut grija, pe parcursul dezvoltării civilizației moderne, ca nici o parte să nu o ia cu mult înaintea celorlalte și ca toate beneficiile să fie distribuite uniform, pe întreg globul. Dacă unele națiuni pot atinge în cîteva decenii un nivel de confort material pe care Occidentul l-a atins în cîteva sute sau cîteva mii de ani, nu este oare evident că drumul lor a fost ușurat de faptul că Occidentul nu a fost forțat să-și împartă cu ceilalți realizările sale materiale, că nu a fost opriț din drum, ci a fost lăsat să o ia mult înaintea celorlalți?

Statele occidentale nu sănătate mai bogate pentru că dispun de o cunoaștere tehnologică mai avansată, ci invers: dispun de o cunoaștere tehnologică mai avansată pentru că sănătate mai bogate. Iar faptul că acea cunoaștere, a cărei acumulare i-a costat atât de mult pe cei din frunte, se află astăzi la dispoziția celorlalți, fără nici o restricție, și ajută pe aceștia să atingă același nivel, cu costuri mult mai mici. Într-adevăr, atât timp cât unele state conduc, toate celelalte le pot urma, chiar dacă nu beneficiază de condițiile necesare progresului spontan. Faptul că unele țări sau grupuri ce nu au parte de libertate pot profita de multe din roadele ei este unul din motivele pentru care importanța libertății nu este mai bine înțeleasă. Pentru multe regiuni ale

lumii, progresul civilizației este demult un efect derivat, iar grație comunicațiilor moderne, astfel de țări pot să nu rămână prea mult în urmă, deși cea mai mare parte a inovațiilor ar putea veni din alte părți. De cînd trăiesc state precum Rusia Sovietică sau Japonia doar din încercarea de a imita tehnologia americană! Atît timp cît altcineva furnizează cea mai mare parte a noilor cunoștințe și efectuează grosul experimentelor, este posibilă aplicarea deliberată a acestor cunoștințe, în aşa fel încît de ele să beneficieze majoritatea membrilor unui grup dat, aproximativ în același timp și în același grad. Însă, cu toate că din acest punct de vedere ar putea avansa și o societate egalitară, progresul său ar fi esențialmente parazit, împrumutat de la cei care i-au suportat costul.

Astfel, merită să ne reamintim că factorul care permite unei țări să se mențină la conducerea acestei curse a dezvoltării globale sunt clasele cele mai avansate din punct de vedere economic și că o țară ce nivelcază liberat aceste diferențe abdică și de la conducerea cursei – după cum o atestă, atît de tragic, exemplul Marii Britanii. Toate clasele din această țară au profițat de faptul că o clasă cu vechi tradiții solicită produse de o calitate și un gust nicăieri depășite, pe care Marea Britanie a ajuns să le furnizeze lumii întregi. Întîietatea britanică a dispărut o dată cu clasa al cărei stil de viață îl imitau ceilalți. S-ar putea să nu treacă prea mult timp pînă ce muncitorii britaniči vor descoperi că proliferaseră, în trecut, de calitatea de membri ai unei comunități ce includea multe persoane mai bogate decît ei, iar avansul lor, în comparație cu muncitorii din alte țări, se datoră în parte superiorității bogăților lor, față de bogății din alte țări.

6. Dacă, pe plan internațional, chiar și inegalitățile majore pot fi de mare ajutor progresului tuturor, ne putem oare îndoia de acest lucru în cazul unei națiuni? Si aici, viteza globală de înaintare va crește grație celor ce se mișcă mai repede. Chiar dacă la început mulți rămîn în urmă, efectul cumulativ al pregăririi drumului va fi suficient pentru a le facilita, în scurt timp, înaintarea, astfel încît ei să-și poată păstra locul în coloană. În fapt, membrii unei comunități ce include multă bogăție se bucură de un mare avantaj, inaccesibil celor care, trăind într-o țară săracă, nu profită de capitalul și experiența furnizată de bogății: de aceea, este greu de găsit motivul pentru care această situație ar justifica pretenția unei cote mai mari pentru fiecare individ. În general, se pare că după o perioadă de progres rapid, avantajul cumulativ al celor ce vin din urmă este suficient de mare spre a le permite să se miște mai repede decît cei din frunte, astfel încît plutonul progresului devine tot mai compact. Cel puțin experiența Statelor Unite pare să indice că, pe măsură ce

ascensiunea claselor inferioare devine mai rapidă, principala sursă de cîștig nu mai este satisfacerea bogăților, ci efortul de a răspunde nevoilor maselor. Aceleași forțe care, la început, duc la accentuarea inegalității, tînd ulterior să o reducă.

De aceea, trebuie să existe două moduri diferite de a aborda posibilitatea reducerii inegalității și eliminării sărăciei prin redistribuție deliberată – pe termen lung și pe termen scurt. În orice moment am putea ameliora condiția săracilor, oferindu-le ce am luat de la bogăți. Dar dacă o astfel de egalizare a pozițiilor pe dreapta progresului ar grăbi, pe termen scurt, strîngerea rîndurilor, ea ar duce cu-rînd la încetinirea mișcării întregului, iar pe termen lung i-ar bloca pe cei din urmă. Experiența recentă a Europei o confirmă cu autoritate. Rapiditatea cu care societăți europene bogate au devenit statice, dacă nu chiar stagnante, ca urmare a unor politici egalitare, în timp ce țări sărace dar extrem de concurențiale au devenit foarte dinamice și deschise către progres, constituie una dintre tendințele cele mai evidente ale perioadei postbelice. Din acest punct de vedere, contrastul dintre perfecționatele state ale bunăstării generale – Marca Britanie și statele scandinave – pe de o parte, și țări precum Germania Occidentală, Belgia și Italia, începe să fie recunoscut chiar de primele¹¹. Dacă era nevoie de o dovdă a faptului că nu existăcale mai sigură de a face o societate să stagneze, decît impunerea același standard pentru toți, nici mod mai eficient de a încetini progresul decît a îe permite celor ce au succes un standard doar cu puțin mai bun decît cel al mediei, atunci aceste experimente au furnizat-o.

Curios, în timp ce în cazul unei țări primitive orice observator dețăsat ar recunoaște, probabil, că starea ei oferă puține speranțe atât timp cât întreaga populație este blocată pe un nivel inferior și că prima condiție a progresului este ca unii să o ia înainte, puțini sănătății disponibili să admită același lucru în cazul țărilor avansate. Desigur, o societate în care doar cei privilegiați din punct de vedere politic au dreptul să urce sau cei care urcă dobîndesc întîi puterea politică și o folosesc apoi pentru a-i bloca pe ceilalți, nu ar fi cu nimic mai bună decît o societate egalitară. Dar toate obstacolele în calea ascensiunii unora sănătății, pe termen lung, obstacole în calea ascensiunii tuturor; ele nu sănătății cu nimic mai puțin dăunătoare adevăratului interes al celor mulți, doar pentru că le pot satisface pasiunile de moment¹².

7. Referitor la statele dezvoltate din Occident, se afirmă uneori că progresul este prea rapid sau exclusiv material. Probabil că aceste două aspecte sănătății sunt strîns legate. Epociile de progres material foarte rapid au fost rareori și perioade de mare în-

florire a artelor, în timp ce creativitatea și rafinamentul artistic și intelectual au apărut, de multe ori, pe fondul încetinirii progresului material. Nici Europa Occidentală, în secolul al XIX-lea, nici Statele Unite, în secolul XX, nu sînt renumite pentru realizările lor artistice. Dar marile izbucniri creative de valori non-materiale presupun, se pare, o ameliorare prealabilă a stării economice. Poate că este normal ca după astfel de perioade de sporire accelerată a avuției să apară o întoarcere către non-material sau că, atunci cînd activitatea economică nu mai oferă fascinația progresului rapid, unii dintre oamenii cei mai înzestrați să se îndrepte către alte valori.

Acesta este doar unul și poate nu cel mai important aspect al progresului material rapid ce îi face pe mulți dintre cei aflați în avangardă să fie sceptici, în ceea ce privește valoarea sa. De asemenea, trebuie să admitem că nu este cert că cei mai mulți își doresc toate sau măcar majoritatea consecințelor progresului. Pentru ei, progresul este o chestiune involuntară care, aducîndu-le multe lucruri pe care se străduiesc să le obțină, le impune și multe schimbări pe care nu și le doresc absolut deloc. Individual nu are puterea de a decide dacă vrea sau nu să participe la progres; adesea, acesta nu aduce doar noi oportunități, ci îi și privează pe mulți de o bună parte din ceea ce li se pare prețios și important. Pentru unii, el poate însemna o adeverată tragedie, iar celor ce ar prefera să trăiască de pe urma roadelor progresului trecut și să nu ia parte la evoluția viitoare, progresul le-ar putea părea mai degrabă un blestem decît o binecuvîntare.

Întotdeauna și pretutindeni, există grupuri ce au atins o poziție mai mult sau mai puțin staționară, în care obiceiurile și modurile de viață au fost fixate de mai multe generații. Aceste moduri de viață ar putea fi dintr-o dată amenințate de evoluții cu care nu au nimic în comun; adesea, nu doar membrii grupurilor, ci și persoane din afara lor vor dori ca aceste moduri de viață să fie conservate. Este cazul multor țărani europeni –în special al locuitorilor aşezărilor izolate de munte. Ei țin la stilul lor de viață, deși acesta a intrat în impas, deși conservarea sa a devenit dependentă de civilizația urbană, aflată în continuă schimbare. Cu toate acestea, și țaranul conservator, ca și toți ceilalți, își datorează modul de viață unui alt tip de personalitate, unor indivizi care, la venirea lor, au fost inovatori și care, prin inovațiile lor, au impus noi moduri de viață unor oameni aflați într-un stadiu cultural mai înapoiat; probabil că nomadul s-a plîns la fel de mult de îngrădirile provocate de parcelarea păsunii sale, pe cît țaranul de îngrădirile industriei.

Schimbările pe care trebuie să le suporte acești oameni constituie o parte din costul progresului, o ilustrare a faptului că nu doar masele ci – în sens strict – orice

ființă umană este condusă, urmare a dezvoltării civilizației, pe un drum ce nu reflectă propria sa opțiune. Dacă s-ar cerc opinia majorității în legătură cu schimbările datorate progresului, probabil că cei mai mulți ar dori să prevină multe dintre condițiile și consecințele sale necesare – în fond, s-ar dori stoparca progresului. Eu nu cunosc nici un caz în care votul conștient al majorității (cu totul altceva decât decizia vreunei elite conducătoare) să fi decis atîtea sacrificii pentru un viitor mai bun, decât într-o societate a pieței libere. Aceasta nu înseamnă însă că realizarea celor mai multe dintre lucrurile dorite de oameni nu depinde de continuarea acelui progres pe care ei, dacă ar putea, probabil că l-ar stopa, blocînd efectele ce nu intrunesc aprobarea lor imediată.

Nu toate facilitățile pe care astăzi le putem furniza cîtorva vor fi, mai devreme sau mai tîrziu, accesibile tuturor. De exemplu, astăzi nu mai este posibil să ai servitori. Ele se numără printre avantajele de care sunt privați cei bogăți, ca urmare a progresului. Dar majoritatea cîștigurilor celor puțini devin, în timp, accesibile celorlați. Într-adevăr, toate speranțele noastre de a reduce sărăcia și mizeria actuală se bazează pe această presupunție. Dacă am abandonă progresul, ar trebui să abandonăm toate acele ameliorări sociale în care sperăm. Toate cîștigurile în domeniul educației și al sănătății, ambiția ca măcar o mare parte a populației să își atingă scopurile, depind de continuarea progresului. Trebuie doar să ne amintim că împiedicarea progresului la vîrf va duce la blocarea lui pînă jos, pentru a ne da seama că acesta este, cu adevărat, ultimul lucru pe care l-am dori.

8. Pînă acum ne-am ocupat cu precădere de țările noastre sau de acelea pe care le considerăm parte din civilizația noastră. Dar ar trebui să ținem cont că, datorită progreselor din trecut – extinderea globală a comunicării rapide și facile a cunoștințelor și ambiciozilor – am fost lipsiți de șansa de a alege dacă dorim sau nu progresul rapid și continuu. Elementul nou în poziția noastră actuală, motivul care ne forțează să mergem înainte, este acela că realizările noastre au devenit obiect al dorinței și invidiei restului lumii. Indiferent dacă, dintr-un punct de vedere mai înalt, civilizația noastră este într-adevăr mai bună, trebuie să recunoaștem că rezultatele ei materiale sunt dorite de toți cei ce au ajuns să le cunoască. Poate că acei oameni nu doresc să adopte integral civilizația noastră, dar doresc, în mod cert, să selecteze și să preia ceea ce le convine. Putem să deplinjegem, dar nu să ignorăm faptul că pînă și în alte civilizații care s-au conservat și care domină încă existența oamenilor, puterea a căzut, aproape invariabil, în mîinile celor care au mers cel mai departe în adoptarea cunoștințelor și tehnologiei specifice civilizației occidentale¹³.

În timp ce la prima vedere s-ar părea că astăzi cele două tipuri de civilizație se află în competiție pentru adeziunica popoarelor lumii, fapt este că promisiunile și avantajele pe care ele le oferă maselor săi, în esență, aceleiasi. Deși atât statele libere, cât și cele totalitare pretind că metodele lor vor satisface mai rapid dorințele popoarelor, scopul în sine pare a fi același. Principala diferență este aceea că doar adeptii totalitarismului par să știe bine cum ar dori să obțină acel rezultat, în timp ce lumea liberă nu poate arăta decât realizările ei trecute, fiind prin natura ei incapabilă să ofere un „plan“ de creștere viitoare.

Dar dacă realizările materiale ale civilizației noastre au nutrit ambițiile altora, ele le-au conferit și o nouă putere de a o distrugă, dacă nu li se dă ceea ce ei consideră a fi partea lor. Cum cunoașterea posibilităților generate de progres se răspundește mai rapid decât beneficiile materiale, multe dintre popoarele lumii se simt mai frustrate ca niciodată și sănătatea să ia ceea ce consideră dreptul lor. Ele cred cu aceeași tărie și la fel de eronat ca și săracii din orice țară că scopul lor poate fi atins printr-o redistribuire a avuției de la existente, iar această credință le-a fost confirmată de învățătura occidentală. Cum forța lor este în creștere, ele vor deveni capabile să smulgă o astfel de redistribuire, dacă progresul nu va fi însotit de o creștere suficient de rapidă a avuției. Cu toate acestea, o redistribuire care ar încetini înaintarea celor din frunte va duce la o situație în care tot mai multe dintre ameliorările viitoare vor proveni din redistribuire, iar tot mai puținc din creșterea economică.

Aspirațiile marii mase a omenirii pot fi satisfăcute astăzi doar printr-un progres material rapid. Nu începe nici o îndoială că, în actuala stare de spirit, compromiterea acestor așteptări ar duce la grave fricțiuni internaționale – de fapt, ar duce probabil la război. Pacea lumii și – o dată cu ea – însăși civilizația depind astfel de progresul continuu, într-un ritm susținut. De aceea, într-o asemenea conjunctură sănătatea nu doar creația, ci și prizonierii progresului; chiar dacă am dorit-o, nu putem să stăm pe margine și să ne bucurăm liniștiți de ceea ce am realizat. Mișcarea noastră este aceea de a fi în continuare în frunte, de a înainta pe un drum pe care alții încercă să pășescă, în urma noastră. În viitor, după o lungă perioadă de progres global în plan material, cînd canalele prin care acesta se răspundește vor fi atîț de pline încît, chiar și atunci cînd avangarda încetinește, cei din spate vor continua să se miște un timp cu aceeași viteză, am fi din nou în situația de a alege dacă vrem sau nu să înaintăm într-un asemenea ritm. Dar acum, cînd cea mai mare parte a omenirii de-abia a devenit conștientă de posibilitatea de a lichida foamea, mizeria și boala, cînd a fost și ea afectată de valul în expansiune al tehnologiei moderne, după secole sau milenii de relativă stagnare, cînd – ca o primă reacție – a început să se înmulțească într-un ritm însăși iminent, o reducere oricît de mică a ritmului de înaintare ne-ar putea fi fatală.

IV

Libertate, rațiune și tradiție

Nimic nu este mai frumos în realizări decât arta de a fi liber; însă nimic nu este mai chinuitor decât această ucenicie a libertății. [...] În general, libertatea este instituită, cu greu, în mijlocul furtunilor; ea se desăvîrșește în timpul discordiilor civile; iar binefacerile ei nu pot fi apreciate decât după ce a ajuns la vîrsta bătrînetii.

A. DE TOCQUEVILLE

1. Deși libertatea nu este o stare naturală, ci un produs al civilizației, ea nu s-a născut dintr-un proiect. Instituțiile libertății, ca de altfel toate creațiile sale, nu au fost întemeiate pentru că oamenii ar fi prevăzut beneficiile pe care ea le-ar aduce. Însă, o dată recunoscute avantajele ei, omul a început să perfecționeze și să extindă domnia libertății, cercetând în acest scop funcționarea unei societăți libere. Dezvoltarea unei teorii a libertății a avut loc cu precădere în secolul al XVIII-lea. Ea a început în două țări, Anglia și Franța. Prină a cunoscut libertatea, cealaltă nu a cunoscut-o.

În consecință, pînă în ziua de astăzi, avem două tradiții diferite în teoria libertății¹: una empirică și nesistematică, cealaltă speculativă și rationalistă²; prima bazată pe interpretarea unor tradiții și instituții crescute spontan și doar imperfect înțelese, a doua tinzînd să construiască o utopie – lucru încercat deseori, dar niciodată reușit. Cu toate acestea, cea a cărei influență a sporit treptat a fost teza rationalistă, plauzibilă și aparent logică, din tradiția franceză, cu prezunțurile ei

măgulitoare privind puterile rațiunii umane, în timp ce tradiția libertății engleze, mai slab articulată și mai puțin explicită, se află în declin.

Această distincție este complicată de faptul că ceea ce noi am numit „tradiția franceză“ a libertății a izvorât în mare parte dintr-o încercare de a interpreta instituțiile britanice, iar concepțiile pe care alte țări și le-au format despre instituțiile britanice s-au bazat în principal pe descrierea unor autori francezi. În final, cele două tradiții s-au amestecat, fuzionând în mișcarea liberală din secolul al XIX-lea, cînd pînă și liberalii de frunte din Marea Britanie se inspirau în egală măsură din tradiția franceză și din cea britanică³. În Anglia, diferența fundamentală a fost pusă în umbră de victoria filosofilor radicali benthamiș asupra *Whig*-ilor, ea reapărînd mai tîrziu sub forma conflictului dintre democrația liberală și democrația „socială“ sau totalitară⁴.

Această diferență era, acum o sută de ani, mai bine înțeleasă decît în prezent. În anul revoluțiilor europene, an în care s-au unit cele două tradiții, contrastul dintre libertatea „anglică“ și cea „galică“ era încă descris în mod explicit de un eminent filosof al politicii, de origine germano-americană. „Libertatea galică – scria Francis Lieber în 1848 – este căutată în guvernămînt, iar conform punctului de vedere anglic, ea este căutată unde nu trebuie, unde nu poate fi găsită. Consecințele necesare ale viziunii-galice sunt acelea că francezii caută cel mai înalt grad de libertate politică în organizare, adică în cel mai înalt grad de intervenție a puterii publice. Dacă această intervenție înseamnă despotism sau libertate, se decide doar în funcție de cine intervine și în beneficiul cărei clase se produce intervenția, în timp ce în viziunea anglică această intervenție ar însemna totdeauna fie absolutism, fie aristocrație, iar actuala dictatură a *ouvrier*-ilor ne-ar apărea ca o intransigentă aristocrație a *ouvrier*-ilor“⁵.

De cînd au fost scrise aceste rînduri, pretutindeni tradiția franceză a înlocuit-o treptat pe cea engleză. Pentru a separa cele două tradiții trebuie să privim formele relativ pure în care apăreau ele în secolul al XVIII-lea. Așa-numita „tradiție britanică“ fusese explicitată în principal de un grup de filosofi ai moralei scoțieni, în frunte cu David Hume, Adam Smith și Adam Ferguson⁶, secondați de contemporanii lor englezi Josiah Tucker, Edmund Burke și William Paley, ea inspirîndu-se în bună parte din tradiția înrădăcinată în jurisprudența (*common law*). Lor li se opunea tradiția franceză a Luiniilor, profund inhibată de rationalism cartesian: Encyclopédistii și Rousseau, fiziocrații și Condorcet sunt cei mai de seamă reprezentanți ai acesteia. Desigur, împărțirea nu coincide perfect cu frontierele naționale. Francezi precum Montesquieu și mai tîrziu Benjamin Constant și în primul rînd

Alexis de Tocqueville sînt probabil mai apropiati de aşa-numita „tradiție britanică“ decît de cea „franceză“⁸. Iar Marea Britanie, prin Thomas Hobbes, a dat cel puțin unul dintre fondatorii tradiției raționaliste, fără a mai vorbi de întreaga generație de entuziaști ai Revoluției Franceze, precum Godwin, Priestley, Price și Paine care (ca și Jefferson după sederea sa în Franță)⁹ îi aparțin întruitotul.

2. Deși la ora actuală membrii ambelor grupuri sunt considerați în mod obișnuit strămoșii liberalismului modern, cu greu se poate imagina un mai mare contrast decît acela dintre concepțiile lor asupra evoluției și funcționării ordinii sociale, precum și asupra rolului jucat în cadrul ei de către libertate. Diferența este consecința directă a predominanței unei viziuni esențialmente empiriste asupra lumii în Anglia și a unei abordări raționaliste, în Franța. Recent, a fost foarte bine formulată principala distincție referitoare la concluziile practice la care au condus aceste abordări.¹⁰ Una găsește esența libertății în spontaneitate și absența coercitiei, cealaltă crede că ea poate fi realizată doar în urmărirea unui obiectiv colectiv absolut,¹¹ una se pronunță în favoarea creșterii organice, lente, semi-conștiente, cealaltă pentru premeditat doctrinară,¹² una pentru o procedură de tip încercare și eroare,¹³ cealaltă pentru impunerea unui unic model valabil.¹⁴ După cum a arătat J.S. Talmon, într-o carte importantă din care este luată această descriere, cea de-a doua viziune a devenit originea democrației totalitare.

Succesul covîrșitor al doctrinelor politice izvorîte din tradiția franceză se dătoarează, probabil, marelui lor apel la mîndria și ambiția omenească. Însă nu trebuie să uităm că, în cazul celor două școli, concluziile lor politice derivă din concepții diferite asupra funcționării societății. Din acest punct de vedere, filosofii britanici au creat temelia unei teorii profunde și în esență corecte, în timp ce școala raționalistă a condus la o eroare totală.

Filosofii britanici ne-au oferit o interpretare a creșterii civilizației ce constituie și astăzi temelia indispensabilă a argumentului în favoarea libertății. Ei astă originea instituțiilor nu în inventiv sau proiect, ci în supravîtuirea celor reușite. Viziunea lor este exprimată în termenii „modului în care națiunile se împiedică de instituire ce sunt într-adevăr rezultatul acțiunii omenești, dar nu execuția unui proiect omenesc“¹². Ea accentuează faptul că aşa-numita ordine politică este în mult mai mică măsură decît ne închipuim rezultatul inteligenței noastre ordonatoare. După cum au sesizat succesorii lor imediați, ceea ce au lăcut Adam Smith și contemporanii săi a fost „să dizolve aproape tot ceea ce fusese atribuit unor instituții pozitive, în dezvoltarea spontană și irezistibilă a anumitor principii

evidente – și să arate cu cât de puțină inventivitate sau înțelepciune politică s-ar fi putut ridica cele mai complicate și aparent mai artificiale scheme politice¹³.

Această „înțelegere anti-raționalistă a întîmplărilor din istorie, pe care Adam Smith o împarte cu Hume, Adam Ferguson și alții”¹⁴ le permite să înțeleagă pentru prima dată cum instituțiile și morala, limbajul și dreptul au evoluat printr-un proces de creștere cumulativă și că doar în prezența ei și în interiorul acestui cadru, rațiunea umană a crescut și poate funcționa cu succes. Argumentația lor este permanent îndreptată împotriva concepției carteziene despre o rațiune umană independentă și antecedentă, care ar fi inventat aceste instituții și împotriva concepției potrivit căreia societatea civilă ar fi fost creată de vreun legiuitor originar înțelept sau prin vreun „contract social” original.¹⁵

Această ultimă idee, a unei reuniri a oamenilor inteligenți pentru a delibera pe marginea modului în care ar putea fi re-creată lumea, este probabil cea mai elocventă expresie a teoriilor proiectului. Ea și-a găsit expresia perfectă atunci cînd principalul teoretician al Revoluției Franceze, abatele Sieyès, a îndemnat adunarea revoluționară „să acționeze ca oameni ieșind din starca de natură și reunindu-se pentru a semna un contract social”¹⁶.

Anticii înțeleseră mai bine condițiile libertății. Cicero citează vorbele lui Cato, pentru care constituția Romei era superioară constituțiilor altor state fiindcă „se baza nu pe geniul unui singur om, ci pe cel al multora: ea a apărut nu într-o generație, ci după cîteva secole și pe durata a multor generații. Pentru că, spunea el, nu a trăit niciodată vreun om atât de genial încât să nu-i scape nimic, după cum nici puterile adunate ale tuturor oamenilor unei vremi nu ar putea lua toate prevederile pentru viitor, fără ajutorul experienței și al încercării timpului”.¹⁷ Nici Roma republicană, nici Atena – cele două societăți libere ale lumii antică – nu ar putea servi drept exemplu pentru raționaliști. Într-adevăr, pentru Descartes, izvorul tradiției raționaliste, modelul era oferit de Sparta: aceasta, pentru că măreția ei „nu se datora valorii fiecăreia dintre legile sale, luate separat [...] ci faptului că, venind de la un singur om, năzua toate către același țel”.¹⁸ Si tot Sparta a devenit idealul libertății pentru Rousseau că și pentru Robespierre, Saint-Just și cei mai mulți dintre adeptii de mai tîrziu ai democrației „sociale” sau totalitare.¹⁹

Ca și cele antice, concepțiile britanice moderne asupra libertății au crescut pe fundalul unei înțelegeri, atinse întîi de avocați, a modului în care s-au dezvoltat instituțiile. În secolul al XVII-lea, într-o critică a lui Hobbes, Chief Justice Hale scria: „Sînt multe lucruri, cu precădere în domeniul legilor și guvernărilor, pe care indirect, de departe și ca un rezultat, este rezonabil să fie aprobate, deși judecata

părții nu le sesizează curînd sau imediat și clar raționalitatea. [...] Experiența îndelungată descoperă mai multe despre avantajele sau dezavantajele legilor decît ar putea să prevadă, dintr-o dată, chiar un sfat al celor mai înțelepți. Acele schimbări și completări aduse oricărei legi, grație diverselor experiențe ale unor oameni înțelepți și învățați, cu siguranță că se potrivesc mai bine interesului legilor decît invenția cea mai bună a celei mai sertile minți, lipsită însă de ajutorul acestei serii, acestei întinderi a experienței. [...] Aceasta se adaugă dificultăților de a înțelege în acest moment rațiunea legilor, pentru că ele sunt produsul unei experiențe îndelungi și repetitive care, deși adesea numită patroana proștilor, este fără îndoială cel mai înțelept instrument de pe lume și descoperă acele defecte și resurse pe care mintea nimănui nu le poate nici prevedea imediat, nici remediu în mod corespunzător. [...] Nu este necesar ca rațiunile instituției să ne fie evidente. Trebuie doar ca ele să fie legi instituite care să ne dea siguranță și e rezonabil să le respectăm, deși rațiunea particulară a instituției nu iese la ivcală²⁰⁾.

3. Din aceste concepții a crescut treptat un corp de teorie socială care a arătat cum, în cadrul relațiilor dintre oameni, pot crește instituții complexe, ordonate, răspunzînd într-un sens bine definit unor scopuri, instituții care să datoreze prea puțin vreunui proiect, nu inventate ci izvorîte din acțiunile separate ale multor oameni care nu erau conștienți de ceea ce făceau. Această dovedă că din eforturile stîngace ale oamenilor poate crește ceva care să depășească mintea omenească a reprezentat, din anumite puncte de vedere, o provocare mai mare la adresa teoriilor proiectului decît însăși teoria ulterioară a evoluției biologice. Pentru prima dată se arăta că o ordine evidentă, nedatorată proiectului vreunei inteligențe omenești, nu trebuia, din această cauză, atribuită proiectului vreunei inteligențe mai înalte, supranaturale, ci că există și o a treia posibilitate – emergența ordinii ca rezultat al evoluției adaptive²¹⁾.

Cum accentul pe care va trebui să îl punem pe rolul jucat de selecție în actualul proces de evoluție socială ar putea crea impresia că împrumutăm această idee din biologie, merită să subliniem că de fapt, lucrurile stau exact invers: cu greu ne putem îndoi că din teoriile evoluției sociale și-au extras Darwin și contemporanii săi ideile pentru teoriile lor²²⁾. Într-adevăr, unul dintre filosofii scoțieni care a dezvoltat printre primii aceste idei l-a devansat pe Darwin chiar și în domeniul biologiei²³⁾, iar aplicarea ulterioară de către diversele „școli istoriciste“ a acestor concepții în domeniile dreptului și limbajului a făcut din ideea că similaritatea structurilor poate fi explicată printr-o origine comună²⁴⁾ una de notorietate în

studiu fenomenelor sociale, cu mult înainte de aplicarea ei în biologic. Din nefericire, ulterior, în loc să se bazeze pe aceste începuturi proprii, științele sociale au re-importat unele dintre aceste idei din biologic și – o dată cu ele – concepții precum „selecția naturală“, „lupta pentru existență“ și „survietuirea celor mai bine dotați“, care nu se potrivesc domeniului lor; în evoluția socială, factorul decisiv nu este selecția proprietăților fizice și transmisibile biologic ale indivizilor, ci selecția prin imitația instituțiilor și obiceiurilor dovedite a avea succes. Deși aceasta funcționează și prin succesul indivizilor și grupurilor, ceea ce rezultă nu este un atribut al indivizilor, transmisibil pe cale biologică, ci idei și deprinderi – pe scurt, întreg patrimoniul cultural ce este transmis prin învățare și imitație.

4. O comparație detaliată între cele două tradiții ar neccesa o carte separată; aici putem doar să punem în evidență cîteva dintre punctele cruciale în care ele diferă.

În timp ce tradiția rationalistă presupune că omul a fost la origine înzestrat cu atributele atât intelectuale, cât și morale care i-au permis să modeleze în mod deliberat civilizația, evoluționiștii au arătat limpede că civilizația este rezultatul cumulat, obținut cu greu, al încercării și erorii: că ea este o sumă de experiențe, în parte transmisă din generație în generație, sub forma cunoașterii explicite, dar în și mai mare parte încorporată în instrumente și instituții ce s-au dovedit superioare – instituții a căror semnificație am putea-o descoperi prin analiză, dar care servesc scopurilor omului și fără ca el să le înțeleagă. Teoreticienii scoțieni știau bine că de delicată era această structură artificială a civilizației, bazată pe îmbinarea și controlul instincțelor mai primitive și mai feroci ale omului de către instituții pe care nu el le-a proiectat și pe care nu le putea controla. Ei erau departe de a susține asemenea naivități (pe nedrept atribuite, ulterior, liberalismului pe care îl profesau), precum „bunătatea naturală a omului“, existența unei „armonii naturale a intereselor“ sau efectele benefice ale „libertății naturale“ (deși uneori au folosit această ultimă expresie). Ei știau că pentru reconcilierea conflictelor de interes era nevoie de subtilitățile instituțiilor și tradițiilor. Problema era cum „acel motor universal al sării omenești, dragostea de sine, să fie în acest caz (și în toate celelalte) astfel dirijată încît să promoveze interesul public, prin eforturile pe care le va face în urmărirea celui propriu“²⁵. Nu „libertatea naturală“, în orice sens am lăua-o, ci instituțiile transformate spre a garanta „viața, libertatea și proprietatea“ au făcut să rodească acele strădanii individuale²⁶. Nici Locke, nici Hume, nici Smith și nici Burke nu ar fi putut afirma vreodată, precum Bentham, că „orice lege esterea,

pentru că orice lege este o restrîngere a libertății²⁷. Argumentația lor nu a pledat niciodată pentru *laissez faire*, în sens strict – care, după cum o arată și numele, face parte din tradiția raționalistă franceză și nu a fost niciodată susținut, în litera sa, de vreunul dintre economiștii clasici englezi²⁸. Ei știau mai bine decât cei mai mulți critici de mai tîrziu că nu vreă formă de magie, ci evoluția unor „instituții bine construite” unde ar fi reconciliate „regulile și principiile intereselor contradictorii și s-ar ajunge la compromis în ceea ce privește avantajele”²⁹, este cea care a canalizat cu succes eforturile individuale către obiective socialmente benefice. De fapt, argumentația lor nu a fost niciodată în sine antietatică sau anarchistă, consecință logică a doctrinei raționaliste de tip *laissez faire*, ci una care justifică atât funcțiile proprii ale statului, cât și limitele acțiunii sale. Diferența ieșe pregnant în evidență, în cazul rezumțiilor despre natura umană. Teoriile raționaliste ale proiectului se bazau în mod necesar pe presupunerea inclinației individului către acțiune rațională, a inteligenței și bunătății sale. Teoria evoluționistă arată cum, din contra, anumite prevederi instituționale îl pot determina pe om să-și folosească inteligența în modul cel mai eficient și cum instituțiile pot fi construite în aşa fel încât cei răi să provoace căt mai puțin rău³⁰. Aici, tradiția antiraționalistă se apropie mai mult de tradiția creștină a failibilității și păcăloșenicii omului. În timp ce perfectionismul celei raționaliste se află într-un conflict ireconciliabil cu aceasta. Nici faimoasa plăsmuire a „omului economic” nu a fost o parte inițială a tradiției evoluționiste britanice. Nu ar fi o exagerare prea mare să spunem că, în viziunca acestor filosofi britanici, omul era prin natura sa leneș și indolent, nechibzuit și risipitor, iar numai prin forța împrejurărilor ar putea fi determinat să aibă un comportament economic și să învețe să-și adapte mijloacele în funcție de scopuri. *Homo œconomicus* a fost introdus explicit, o dată cu multe alte elemente ce aparțineau mai degrabă tradiției raționaliste decât celei evoluționiste, doar de către J.S. Mill³¹.

5. Cea mai mare diferență între cele două viziuni rezidă totuși în ideile despre rolul tradițiilor și valoarea tuturor celorlalte produse ale creșterii inconștiente de-a lungul timpului³². Nu ar fi tocmai nedrept să spunem că aici abordarea raționalistă se opune aproape tuturor elementelor ce reprezintă produse evidente ale libertății și care îi conferă acesteia valoare. Cei ce cred că toate instituțiile utile sunt inventii deliberate și nu pot concepe că poate servi unui scop omenesc și ceva ce nu a fost proiectat în mod conștient, sunt – aproape cu necesitate – dușmani ai libertății. Pentru ei, libertatea însăcamnă haos.

Pe de altă parte, pentru tradiția empiristă evolutionistă, valoarea libertății constă în principal din oportunitatea pe care o furnizează pentru creșterea celor neproiectate, iar funcționarea eficientă a unui societăți libere se bazează, în mare măsură, pe existența unor astfel de instituții, crescute liber.

Probabil că nu a existat niciodată o credință adeverătată în libertate și cu siguranță nici o încercare reușită de a pune în funcțiune o societate liberă, fără un respect sincer față de instituțiile crescute în timp, față de cutume și obiceiuri și față de „toate acele garanții ale libertății ce provin din reglementarea unor prescripții îndelungate și a unor vechi metode”³³. Deși poate părea paradoxal, probabil că o societate liberă reușită va fi întotdeauna, în mare măsură, o societate legată de tradiție³⁴.

Această stimă față de tradiție și cutumă, față de instituții crescute în timp și reguli ale cărora ori și rădăcini nu le cunoaștem nu înseamnă în nici un caz – aşa cum credea Thomas Jefferson, căzind pradă erorii specifice raționaliștilor – că „atribuim oamenilor din trecut o înțelepciune supraomenească și [...] considerăm creația lor mai presus de orice amendament”³⁵. Departe de a presupune că cei care au creat instituțiile erau mai înțelepti decât noi, viziunca evoluționistă se bazează pe convingerea că rezultatul experimentelor mai multor generații poate încorpora mai multă experiență decât ar putea poseda un om.

6. Am luat deja în considerare diversele instituții și obiceiuri, instrumente și metode de a face anumite lucruri, care au rezultat din acest proces și constituie civilizația pe care am moștenit-o. Dar mai trebuie să cercetăm acele ~~reguli~~ de comportament crescute ca parte a ei, care sunt atât un produs, cât și o condiție a libertății. Dintre aceste convenții și cutume ale interacțiunii umane, regulile morale sunt cele mai importante, dar în nici un caz singurele semnificative. Ne înțelegem și ne suportăm unii pe alții deoarece suntem capabili să ne urmărim cu succes planurile, deoarece membrii civilizației noastre se conformează cel mai adesea unor modele inconștiente de comportament, dovedesc o regularitate în acțiuni care nu este rezultatul comenzi sau coerciției, de cele mai multe ori nici al unei adeziuni conștiente la reguli cunoscute, ci al unor obiceiuri și tradiții ferm instituite. Respectarea generală a acestor convenții este o condiție necesară pentru ordinea lumii în care trăim, pentru capacitatea noastră de a ne găsi drumurile, deși nu le cunoaștem semnificația, iar adesea putem nici să nu sună conștienți de existența lor.

În unele situații, pentru funcționarea lină a societății ar putea fi necesară asigurarea uniformității prin intermediul coerciției, dacă aceste convenții sau reguli nu

ar fi respectate în suficientă măsură. În consecință, coerciția poate fi uneori evitată doar pentru că există un grad înalt de conformare voluntară, ceea ce înseamnă că această conformare voluntară ar putea fi condiția unei funcționări eficiente a libertății. Este adevărat, așa cum nu au încetat să afirme toți marii apostoli ai libertății, din afara școlii raționaliste, că libertatea nu a funcționalat niciodată în lipsa unor convingeri morale adînc înrădăcinate, iar coerciția poate fi redusă la minimum doar acolo unde, de regulă, ne putem aștepta ca indivizii să se conformeze voluntar anumitor principii³⁶.

Există un avantaj de pe urma respectării unor astfel de reguli fără a fi supus coerciției, nu doar pentru că în sine, coerciția este rea, ci pentru că este adesea de dorit ca regulile să fie respectate doar în cele mai multe din cazuri, iar individul să le poată transgresa atunci când îsc pare că merită să-și asume oproobiul pe care îl va provoca gestul său. De asemenea, este important să varieze intensitatea presiunii sociale și forță obiceiului ce le asigură respectarea. Această flexibilitate a regulilor voluntare este cea care permite evoluția graduală și creșterea spontană în sfera moralei, cea care lasă experiența suplimentară să conducă la modificări și îmbunătățiri. O astfel de evoluție este posibilă doar atunci când regulile nu sunt nici coercitive, nici impuse deliberat – reguli care, deși respectarea lor este considerată un merit și vor fi urmate de majoritate, pot fi încălcate de indivizi care simt că au motive suficient de puternice pentru a sfida cenzura semenilor lor. Spre deosebire de orice reguli coercitive, impuse în mod deliberat, care pot fi schimbate doar discontinuu și o dată pentru toți, regulile de acest tip permit transformarea graduală și experimentală. Existența unor indivizi și a unor grupuri care respectă simultan reguli diferite oferă ocazia de a le selecta pe cele mai eficiente.

Această supunere față de reguli și convenții neproiectate, ale căror semnificații și importanță nu le înțelegem decât în mică măsură, precum și această reverență față de tradițional, pe care tipul mental raționalist le găsește astă de neplăcute, sunt indispensabile funcționării unei societăți libere. Fundamentalul lor îl constituie concepția accentuată de David Hume și care are o importanță decisivă pentru tradiția evoluționistă, antiraționalistă – „regulile moralității nu sunt concluziile rațiunii noastre”³⁷. Ca toate celelalte valori, morală este nu un produs, ci o presupozitie a rațiunii, o parte a scopurilor pentru a căror îndeplinire a fost dezvoltat, ca instrument, intelectul. În orice stadiu al evoluției, sistemul de valori în care ne naștem creează scopurile pe care rațiunea noastră trebuie să le servească. Caracterul dat al sistemului de valori implică faptul că, deși trebuie întotdeauna să ne străduim a ne îmbunătăți instituțiile, nu putem niciodată să ne propunem a le schimba în

totalitate și că, în cursul eforturilor noastre de a le îmbunătăți, trebuie să luăm de bune multe lucruri pe care nu le înțelegem. Trebuie întotdeauna să lucrăm într-un cadrul de valori și instituții care nu sunt creația noastră. În particular, nu putem niciodată să construim de o manieră sintetică un nou corp de reguli morale sau să legăm respectarea regulilor cunoscute de înțelegerea implicațiilor acestei obediene, într-un caz anume.

7. Atitudinea raționalistă față de aceste probleme reiese cel mai clar din opiniiile asupra a ceea ce exponenții săi numesc „superstiție”³⁸. Nu doresc să minimalizez meritul permanentei și neobositelor lupte din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea împotriva unor credințe dovedite a fi false³⁹. Dar trebuie să ne amintim că extinderea conceptului de superstiție la toate credințele al căror adevăr nu poate fi demonstrat nu mai este la fel de justificată și poate fi adesea dăunătoare. Dacă nu trebuie să credem nimic din ceea ce s-a dovedit fals, nu înseamnă că ar trebui să credem doar ceea ce s-a dovedit adevărat. Există motive serioase pentru care oricine dorește să trăiască și să acționeze cu succes în societate trebuie să accepte multe credințe comune, deși valoarea motivelor poate să aibă prea puțin de a face cu posibilitatea de a demonstra adevărul acestor credințe⁴⁰. Astfel de credințe se vor baza și ele pe o experiență anterioară, însă a cărei doavadă nu poate fi produsă de oricine. Atunci cînd i se cere să accepte o generalizare în domeniul său, omul de știință este îndreptățit să ceară dovada pe care ea se bazează. Multe dintre credințele care exprimau experiența acumulată în trecut au fost astfel înșîrmate. Totuși, aceasta nu înseamnă că putem atinge stadiul în care să ne dispesăm de toate credințele pentru care lipsesc astfel de probe științifice. Omul capătă experiență în mult mai multe forme decât recunoaște de obicei experimentatorul de profesie sau căutătorul de cunoaștere explicită. Am distrugere bazele multor acțiuni reușite dacă am disprețui metodele dezvoltate în procesul de tip încercare și eroare, doar pentru că nu cunoaștem motivul adoptării lor. Corectitudinea comportamentului nostru nu depinde neapărat de cunoașterea motivului pentru care el este astfel. O atare înțelegere este una din căile prin care putem avea un comportament corect, dar nu singura. O lumie sterilizată prin epurarea convingerilor de toate elementele a căror valoare nu a putut fi demonstrată în mod pozitiv ar fi, probabil, nu mai puțin letală decât echivalentul ei din sfera biologică.

Aplicîndu-se de altfel tuturor valorilor noastre, această argumentație are cea mai mare importanță în cazul regulilor morale de conduită. Alături de limbaj, ele sunt poate cel mai important caz de creștere neproiectată a unui set de reguli ce ne

guvernează existența, dar despre care nu putem spune nici de ce sănătatea ce sănătate, nici cum ne influențează: nu știm ce consecințe are respectarea lor asupra noastră, ca indivizi și ca grup. Împotriva necesității de a se supune acestor reguli, spiritul raționalist se astăză într-o permanentă revoltă. El insistă să le aplique principiul lui Descartes: „să resping ca absolut false toate opiniile în legătură cu care aș putea bănuia un cît de mic motiv de îndoială“⁴¹.

Telul raționalistului a fost întotdeauna un sistem moral sintetic, construit liberat, un sistem în care – așa cum l-a descris Edmund Burke – „practica tuturor îndatoririlor morale și fundamentele societății se bazau pe clarificarea și demonstrarea motivelor lor, pentru fiecare individ“⁴². Raționaliștii din secolul al XVIII-lea susțineau în mod explicit că ei, cunoscând natura umană, „puteau găsi cu ușurință morala ce i se potrivea“⁴³. Nu înțelegeau că ceea ce numeau „natură umană“ este în cea mai mare parte rezultatul acelor concepții morale pe care fiecare individ le învață o dată cu limbajul și gândirea.

8. Un simptom interesant al influenței crescîndre a acestei concepții raționaliste este tot mai frecventă folosire, în toate limbile pe care le cunoșc, a cuvîntului „social“ în loc de „moral“ sau pur și simplu „bun“. Este instructiv să analizăm pe scurt semnificația acestui fenomen⁴⁴. Cînd lumea vorbește de „conștiință socială“, prin contrast cu simpla „conștiință“, se referă probabil la o conștientizare a efectelor particulare ale acțiunilor noastre asupra altora, la strădania de a ne orienta comportarea nu doar după reguli tradiționale, ci și după o considerare explicită a consecințelor particulare ale acțiunii respective. De fapt, se afirmă că acțiunea noastră ar trebui călăuzită de o înțelegere deplină a funcționării procesului social și că scopul nostru ar trebui să fie acela ca, printr-o evaluare conștientă a elementelor concrete ale situației, să producem un rezultat previzibil, descris ca „bun social“.

Curios este că acest apel la „social“ implică realmente cerința ca inteligența individuală și nu regulile dezvoltate de societate să fie cea care ne orientează acțiunea – ca oamenii să se dispenseze de folosirea a ceea ce pe drept cuvînt ar putea fi numit „social“ (în sensul că este un produs al proceselor impersonale din societate) și să se bazeze pe propria lor judecată în cazul particular. Preferința pentru „considerații sociale“ în dauna adeziunii la reguli morale este astfel, în esență, rezultatul disprețului față de ceea ce este într-adevăr un fenomen social și al credinței în puterile superioare ale rațiunii individuale.

Răspunsul la aceste pretenții rationaliste este, desigur, că ele reclamă o cunoaștere ce depășește capacitatea minijii individului și că, în încercarea de a li se

conforma, oamenii vor deveni membri mai puțin utili ai societății decât sunt atunci cînd își urmăresc propriile scopuri, în cadrul limitelor fixate de regulile dreptului și moralei.

Aici, argumentul raționalist trece cu vederea faptul că, în general, sprijinirea pe reguli abstracte reprezintă un lucru pe care am învățat să-l folosim pentru că rațiunea noastră este insuficientă spre a stăpini în detaliu o realitate complexă⁴⁵. Acest lucru este la fel de adevărat atunci cînd formulăm deliberat o regulă abstractă care să ne călăuzească, ca și atunci cînd ne supunem regulilor obișnuite de acțiune, apărute ca rezultat al unui proces social.

Stim cu toții că în urmărirea scopurilor noastre individuale nu avem prea mari șanse de succes dacă nu ne stabilim cîteva reguli generale la care să aderăm, fără a reexamina justificarea lor în orice caz particular. Cînd ne ordonăm programul zilei, cînd îndeplinim pe loc sarcini dezagreabile dar neccesare, cînd ne abținem de la anumite stimulente sau cînd ne reprimăm anumite impulsuri, găsim adesea necesar să facem din aceste practici obiceiuri inconștiente, pentru că stim că fără ele, temeiurile raționale ce fac ca aceste atitudini să fie dezirabile nu ar fi suficiente spre a echilibra dorințele temporare și a ne determina să facem ceea ce am dori să facem, pe termen lung. Deși ar părea paradoxal să spunem că pentru a ne hotărî să acționăm rațional, găsim adesea necesar să ne conducem după obicei și nu după reflecție sau să spunem că, pentru a evita o hotărîre greșită, trebuie să ne reducem deliberat gama de opțiuni, stim cu toții că în practică astfel de lucruri sunt adesea necesare pentru atingerea scopurilor pe termen lung.

Aceleași considerații se aplică și mai bine acolo unde comportarea noastră îi va afecta direct pe alții (nu pe noi însine) și unde principala noastră preocupare este aceea de a adapta acțiunile noastre acțiunilor și așteptărilor altora, astfel încît să evităm a le provoca necazuri gratuite. Aici este imposibil ca vreun individ să reușească să contruiască pe cale naturală reguli mai eficiente, prin prisma scopurilor respective, decât cele ce s-au dezvoltat treptat; și chiar dacă ar face-o, ele nu și-ar îndeplini cu adevărat scopul decât dacă ar fi respectate de toată lumea. Astfel, nu avem nici o altă soluție decât să ne supunem unor reguli ale căror origini ne sunt necunoscute și să o facem indiferent dacă prevedem sau nu ceva important, care să depindă de respectarea lor, în acel caz. Regulile moralei sunt instrumentale, în sensul că ele ajută în principal la realizarea altor valori umane; totuși, cum doar arareori și în ce anume depinde de respectarea lor într-un caz particular, respectarea lor trebuie privită ca o valoare în sine, un fel de scop intermediar pe care trebuie să îl urmărim, fără a-i pune în discuție justificarea în cazul particular.

9. Desigur, aceste considerații nu dovedesc că toate sistemele de convingeri morale ce au crescut într-o societate sănătoase sunt benefice. După cum un grup își poate datora ascensiunea moralei respectate de membrii săi, iar valorile sale să fie pînă la urmă imitate de întreaga națiune pe care grupul respectiv a ajuns să o conducă, tot așa un grup sau o națiune se pot autodistruge datorită convingerilor morale la care aderă. Doar rezultatele finale pot indica dacă idealurile ce călăuzesc un grup sănătoase sunt benefice sau distractive. Faptul că o societate a ajuns să privească învățătura anumitor oameni drept o intrupare a bunătății nu este o dovadă că respectarea de către toată lumea a preceptelor lor nu ar putea însemna ruina societății respective. Se prea poate că o națiune să se autodistrugă urmând învățătura celor pe care îi consideră cei mai buni oameni, poate chiar figuri sfintei, indiscutabil animate de idealurile cele mai altruiste. Pericolul ar fi mai mic într-o societate ai cărei membri ar fi totuși liberi să-și aleagă propriile căi de viață practică, pentru că, într-o astfel de societate, aceste tendințe ar fi autocorective; doar grupurile călăuzite de idealuri „nepractice“ ar intra în declin – iar altele – mai puțin morale după standardele curente, le-ar lua locul. Însă așa se va întâmpla doar într-o societate liberă, în care astfel de idealuri nu le sănătățile impuse tuturor. Acolo unde toți sănătățile să slujească aceleași idealuri și unde dizidenților nu li se permite să urmeze altele, diferite, regulile își pot dovedi inadvertența doar prin declinul întregii națiuni călăuzite de ele.

Problema importantă ce apare aici este dacă acordul majorității cu privire la o regulă morală reprezintă o justificare suficientă pentru impunerea ei unei minorități dizidente sau dacă această putere nu ar trebui cumva îngădătită prin reguli mai generale – cu alte cuvinte, dacă legislația ordinară ar trebui limitată prin anumite principii generale, la fel cum regulile morale de comportament individual preîntîmpină anumite tipuri de acțiuni, oricără de bune le-ar fi scopurile. Există o nevoie la fel de mare de reguli morale în acțiunea politică și în cea individuală, iar consecințele deciziilor colective succesive, ca și cele ale deciziilor individuale, vor fi benefice doar dacă se conformează unor principii comune.

Astfel de reguli morale ale acțiunii colective se dezvoltă doar foarte greu și foarte încet. Însă acest lucru ar trebui considerat drept o atestare a valorii lor. Cel mai important dintre cele cîteva principii de acest tip pe care le-am dezvoltat este libertatea individuală, pe care ar fi mai bine să o considerăm un principiu moral de acțiune politică. Ca toate principiile morale, el se cere acceptat ca valoare în sine, ca principiu ce trebuie respectat fără a ne întreba dacă într-un caz particular va fi benefici. Nu vom obține rezultatele dorite dacă nu îl acceptăm drept un crez sau

drept o prezumție astă de puternică, încât nici un considerent de utilitate să nu îl poată limita.

Pledoaria pentru libertate este, în ultimă instanță, o pleoarică pentru principii și împotriva oportunismului, în acțiunea colectivă⁴⁶, pleoarie care – aşa cum vom vedea – echivalează cu a spune că doar judecătorul, nu și administratorul, poate dispune coerciția. Când unul dintre liderii intelectuali ai liberalismului secolului al XIX-lea, Benjamin Constant, a descris liberalismul ca *système de principes*⁴⁷, el a indicat miezul problemei. Liberitatea este nu doar un sistem în care întreaga acțiune guvernamentală se călăuzește după principii, ci și un ideal acceptat ca principiu suprem, care guvernează toate actele legislative. Când la o asemenea regulă fundamentală nu se aderă cu încăpăținare, ca la un ideal suprem față de care nu trebuie să existe compromisuri de dragul vreunor avantaje materiale, ca la un ideal care, chiar dacă poate fi temporar încălcă, pe durata unei urgențe trăcătoare, trebuie să formeze baza tuturor prevederilor permanente, atunci libertatea va fi cu siguranță distrusă prin îngrădiri progresive. Aceasta, pentru că în fiecare moment se vor putea promite avantaje concrete și palpabile de pe urma reducerii libertății, în timp ce beneficiile astfel sacrificiate vor fi întotdeauna necunoscute și nesigure. Dacă libertatea nu ar fi tratată ca principiu suprem, faptul că promisiunile pe care le poate oferi o societate liberă nu pot fi altceva decât șansă și nu certitudini, doar oportunități și nu daruri propriu-zise către anumiți indivizi, s-ar dovedi inevitabil o slabiciune fatală care ar duce la erodarea lentă a libertății.

10. Probabil că cititorul se întrebă de către ce rol îi rămâne rațiunii în ordonarea afacerilor sociale, dacă o politică a libertății reclamă o astă de mare reținere de la controlul deliberat, o astă de mare acceptare a celor nedirijate și crescute spontan. Primul răspuns este că, dacă în acest plan a devenit necesară căutarea unor limite corespunzătoare pentru folosirea rațiunii, găsirea acestor limite este ea însăși un exercițiu al rațiunii, extrem de important și de dificil. Mai mult, dacă accentul a căzut în mod necesar pe acele limite, nu am dorit în nici un caz să lăsăm a înțelege prin aceasta că rațiunea nu are nici o misiune pozitivă importantă. Fără îndoială, rațiunea este cel mai prețios bun al omului. Argumentația noastră intenționează să arate doar că ea nu este atotputernică, iar convingerea că ca poate deveni propriul său stăpân și controla propria dezvoltare ar putea chiar să o distrugă. Ceea ce am încercat noi este o apărare a rațiunii împotriva celor ce abuzează de ea, neînțelegind condițiile funcționării ei eficiente și ale creșterii ei continue. Este un apel prin care oamenilor li se cere să vadă că trebuie să ne folosim în mod intelligent rațiunea și

că, pentru aceasta, trebuie să prezervăm acea matrice indispensabilă a necontrolatului și non-raționalului, unicul mediu în care rațiunea poate crește și poate funcționa eficient.

Pozitia antiraționalistă adoptată aici nu trebuie confundată cu iraționalismul sau cu vreun apel la misticism⁴⁸. Ceea ce am susținut aici nu este abdicarea de la rațiune ci examinarca rațională a spațiului în care rațiunea este pe drept plasată la cîrmă. Din această argumentație face parte și ideea că o astfel de utilizare intelligentă a rațiunii nu înseamnă folosirea rațiunii deliberate în maximum de ocazii posibile. În opoziție cu raționalismul naiv, care tratcază rațiunea noastră ca pe un absolut, trebuie să continuăm eforturile începute de David Hume atunci când „a întors împotriva Luminilor propriile lor arme“ și și-a luat angajamentul de „a demola pretențiile rațiunii, folosind analiza rațională“⁴⁹.

Prima condiție pentru o astfel de utilizare intelligentă a rațiunii în ordonarea problemelor omenești este să ne dăm seama ce rol poate ca jucă în funcționarea unei societăți bazate pe cooperarea între mai multe miniștri diserite. Aceasta înseamnă că înainte de a încerca să remodelăm în mod intelligent societatea, trebuie să îi înțelegem funcționarea; trebuie să înțelegem că, pînă și atunci când credem că o înțelegem, putem greși. Ce trebuie să învățăm a înțelege este că civilizația umană are o viață a ei, că toate eforturile noastre de a îmbunătăți lucrurile trebuie să se înscrie într-un întreg operațional pe care nu îl putem controla pe deplin, iar noi putem spera doar să facilităm și să asistăm funcționarea forțelor din interiorul său. Atitudinea noastră ar trebui să semene cu cea a unui doctor fată de un organism și; ca și doctorul, avem de-a face cu un întreg existînd prin el însuși, menținut în mișcare de forțe pe care nu le putem înlocui și care trebuie, în consecință, folosite în tot ce realizăm. Ceea ce se poate face pentru îmbunătățirea lui trebuie să facă lucru cu aceste forțe, nu împotriva lor. În orice strădanie de îmbunătățire, trebuie întotdeauna să lucrăm în interiorul acestui întreg dat, să vizăm construcția graduală și nu pe cea totală⁵⁰, să solosim în orice etapă materialul istoric disponibil și să analizăm pas cu pas detaliile, în loc să încercăm a reproiecta întregul.

Acste concluzii nu sunt argumente împotriva folosirii rațiunii, ci doar împotriva acelor utilizări ce conferă statului puteri exclusive și coercitive; nu sunt argumente împotriva experimentării, ci argumente împotriva oricărei puteri exclusive, monopoliste de a experimenta într-un anumit domeniu – putere ce nu tolerează nici o alternativă și pretinde a poseda o înțelucțiune superioară – și împotriva excluderii soluțiilor mai bune decât cele adoptate de către deținătorii puterii.

V

Responsabilitate și libertate

Este îndoiefulnic că democrația ar putea supraviețui într-o societate a cărei organizare s-ar baza pe principiul terapiei, nu al judecății, pe acela al erorii, nu al păcatului. Dacă oamenii sănăti liberi și egali, ei trebuie judecați și nu internați în spitale.

F.D. WORMUTH

1. Libertatea nu înseamnă doar că individul are atât oportunitatea, cât și povăra opțiunii; ea mai înseamnă și că el trebuie să suporte consecințele acțiunilor sale, că va fi lăudat sau blamat pentru ele. Libertatea și responsabilitatea sunt inseparabile. O societate liberă nu va funcționa și nu va rezista fără ca membrii ei să considere just că fiecare individ să ocupe poziția rezultată din acțiunea sa și să o accepte ca atare. Deși îi poate oferi individului doar șanse, deși rezultatul eforturilor sale va depinde de nenumărate accidente, societatea liberă îi îndreaptă obligatoriu atenția asupra acestor circumstanțe pe care el le poate controla, ca și cum ele ar fi singurele care contează. Cum individului trebuie să își se ofere ocazia de a profita de circumstanțele numai de el cunoscute și cum, de regulă, nimici altcineva nu poate sănătă să dacă le-a folosit sau nu în modul cel mai eficient, se presupune că ele determină rezultatul acțiunilor sale – cel puțin, dacă nu este evident contrariul.

¶ Această credință în responsabilitatea individuală, totdeauna puternică atunci cînd oamenii credeau cu tărie în libertatea individuală, a decăzut vizibil – și, o dată cu ea, stima față de libertate. Responsabilitatea a devenit un concept, un cuvînt pe care vorbitorii sau scriitorii experimentați îl evită, din cauza evidentei plăcîseli sau

a animozității cu care este acceptat de o generație căreia îi dispplace orice discurs moralizator. Adesea, el evocă ostilitatea deschisă a unor oameni ce au fost învățați că nici poziția lor în viață, nici acțiunile lor nu au fost influențate de altceva decât de circumstanțe asupra cărora nu au nici un control. Totuși, această negare a responsabilității se datorează de obicei fricii de responsabilitate, sentiment care se transformă în mod necesar în frică de libertate¹. Fără nici o îndoială, mulți se tem de libertate din cauză că sansa de a-și făuri propria viață înseamnă și un efort neîncetat, o disciplină pe care omul trebuie să și-o impună, dacă vrea să-și atingă scopurile.

2. Declinul respectului pentru libertatea și responsabilitatea individuală este în bună parte rezultatul unei interpretări cronate a lecțiilor științei. Concepțiile mai vechi erau strâns legate de credința în „liberul arbitru”, o concepție care nu a avut niciodată un înțeles precis, iar mai tîrziu părea a-și fi pierdut fundamentele, datorită științei moderne. Convingerea, din ce în ce mai răspîndită, că toate fenomenele naturale sunt unic determinate de evenimente anterioare sau sunt supuse unor legi perceptibile și că omul însuși ar trebui văzut ca parte a naturii, a condus la concluzia că acțiunile și funcționarea minții omenești trebuie să ele considerate ca determinate în mod necesar de circumstanțe externe. Concepția determinismului universal, care a dominat știința secolului al XIX-lea² a fost astfel aplicată comportamentului uman, păînd să elimine spontaneitatea acțiunii umane. Desigur, trebuie admisă ideea că acțiunile omului sunt și ele supuse legii naturale și că, în fond, noi nu știm decât extrem de rar cum sunt ele determinate de circumstanțele particulare. Dăr recunoașterea faptului că funcționarea minții omenești trebuie considerată, cel puțin în principiu, a se călăuzi după legi uniforme părea să eliminate rolul personalității individuale, esențial în concepția asupra libertății și responsabilității.

Istoria intelectuală a ultimelor generații ne oferă nenumărate exemple de moduri în care această imagină deterministă a lumii a zguduit temelia credinței morale și politice în libertate. Astăzi, probabil că mulți oameni educați în spirit științific ar fi de acord cu savantul care, scriind pentru publicul larg, recunoștea că libertatea „este un concept a cărui discutare este extrem de supărătoare pentru omul de știință, în parte deoarece el nu este convins că, pînă la urmă, există aşa ceva”³. Este adevărat că, ulterior, fizicienii au abandonat teza determinismului universal – s-ar părea, cu o carecare ușurare. Cu toate acestea, este îndoînlic că acest puzzle referitor la libertatea voinței ar fi în vreun fel afectat de concepția mai nouă a unei regularități pur statistiche a lumii. Aceasta pentru că s-ar părea că dificultățile

referitoare la sensul acțiunii voluntare și responsabilității nu izvorăsc în nici un caz din vreo consecință necesară a convingerii că acțiunea umană este determinată cauzal, ci sunt rezultatul unei zăpăceli intelectuale, al unor concluzii ce nu decurg din premise.

Se pare că aserțiunea potrivit căreia voința este liberă are la fel de puțin sens ca și negația ei, iar totul este o problemă fantomă⁴, o dispută pe tema cuvintelor, în care adversarii nu au precizat ce anume ar implica un răspuns afirmativ sau unul negativ. Desigur, cei ce neagă libertatea voinței golesc total cuvântul „liber“ de sensul său obișnuit, care descrie acțiunea conform proprietiei voințe și nu conform voinței altcuiva; însă, pentru a nu face o afirmație lipsită de sens, ei ar trebui să ofere o altă definiție, lucru pe care nu l-au făcut niciodată⁵. Mai mult, s-a dovedit total nefondată ipoteza că sensul relevant sau adevarat al cuvântului „liber“ ar exclude ideea existenței unor factori care determină în mod necesar acțiunea.

Confuzia devine evidentă atunci când examinăm concluziile la care ajung, în general, cele două părți – liccare pornind de pe poziția sa. De obicei, determiniștii susțin că, întrucât acțiunile oamenilor sunt complet determinate de cauze naturale, nu există nici o justificare pentru a-i trage la răspundere, a le lăuda sau a le critica acțiunile. Pe de altă parte, voluntariștii susțin că, din moment ce există în om un agent situat în afara lanțului cauză - efect, acest agent este purtător al responsabilității și obiect legitim al laudei și al blamului. Fără nici o îndoială, referitor la aceste concluzii, voluntariștii au mai multă dreptate, în timp ce determiniștii cad pradă unei confuzii. Interesant este însă faptul că, în această dispută, în nici una dintre cele două argumentații concluziile nu decurg din premisele considerate. După cum s-a mai arătat, concepția privind responsabilitatea se bazează de fapt pe o vizionă deterministă⁶, în timp ce exceptarea omului de responsabilitate s-ar putea justifica doar prin construcția unui „sine“ metafizic, exterior în tregului lanț cauză - efect, pe care l-am putea astfel considera neinfluentat de laudă sau blam.

3. Desigur, ca ilustrare a unei viziuni presupus deterministe, s-ar putea construi un automat care să răspundă invariabil, în același mod previzibil, evenimentelor din mediul său exterior. Însă aceasta nu ar corespunde vreunei poziții susținute vreodată, cu seriozitate, nici chiar de către cei mai înverșunați oponenți ai „liberului arbitru“. Ei pretind că, în orice moment, comportamentul unei persoane, răspunsul ei la un set de circumstanțe externe, vor fi determinate de efectele cumulate ale patrimoniului moștenit și ale întregii sale experiențe dobîndite, fiecare nouă experiență fiind interpretată în lumina experienței individuale anterioare – un

proces cumulativ care produce de fiecare dată o personalitate unică și distinctă. Această personalitate acționează ca un fel de filtru prin care evenimentele externe produc un comportament ce poate fi anticipat cu certitudine doar în circumstanțe exceptionale. Ceea ce afiră partizanii poziției deterministe este că aceste efecte acumulate ale eredității și experienței anterioare constituie întregul personalității individului, că nu există alt „sine“ sau „eu“ a căror dispoziție să nu poată fi afectată de influențe externe sau materiale. Aceasta înseamnă că toți acei factori a căror influență este uneori negată, inconsecvent, de către cei ce neagă „libertatea voinței“ – cum ar fi raționamentul sau argumentația, persuasiunea sau cenzura, perspectiva laudei sau a blamului – se numără într-adevăr printre cei mai importanți factori ce determină personalitatea și, prin ea, acțiunea caracteristică a individului. Tocmai pentru că nu există un „sinc“ separat, exterior lanțului cauzal, nu există nici un „sine“ pe care, în mod rezonabil, am putea încerca să îl influențăm prin recompensă sau pedeapsă⁷.

Probabil că nu s-a contestat niciodată în mod serios faptul că putem adesea influența comportamentul celorlalți prin educație și exemplu, prin persuasiune rațională, aprobare sau dezaprobată. De aceea, singura întrebare legitimă pe care o putem formula este în ce măsură, în circumstanțele date, anumite persoane ar putea fi influențate în sensul dorit prin aceea că acțiunica va duce la creșterea sau scăderea stimei pe care le-o acordă semenii sau că de pe urmă ci se pot aștepta la recompensă sau pedeapsă.

În sens strict, este un nonsens să afirmi, aşa cum se spune adesea, că „nu e vina omului că e aşa cum e“, căci obiectivul atribuirii responsabilității este acela de a-l face pe om diserit de ceea ce este sau ar putea să fie. A spune că o persoană este responsabilă de consecințele unei acțiuni nu reprezintă afirmarea unui fapt sau o aserțiune despre cauzalitate. Evident, afirmația nu ar avea justificare dacă nimic din ceea ce „am fi putut“ să facem sau să nu facem, nu ar fi putut modifica rezultatul. Dar cînd folosim în acest context cuvinte precum „ar fi putut“ sau „putea“, nu vrem să spunem că în momentul luării deciziei, ceva din el a acționat altfel decât ceea ce ar fi reprezentat efectul necesar al legilor cauzale, în circumstanțele date. Pe de altă parte, a afirma că ești responsabil de faptele talec înseamnă a-ți propune să acționanzi altfel decât ai proceda în cazul în care nu ai crede în adevarul respectivei afirmații. Atribuirea omului responsabilitate nu pentru a spune că, aşa cum era el, ar fi putut acționa altfel, ci pentru a-l schimba. Dacă am lezat pe cineva, dintr-o neglijență sau uitare „pe care nu le-am putut evita“, în respectivele circumstanțe, aceasta nu mă

scutește de responsabilitate, ci ar trebui să-mi imprime și mai acut ca înainte necesitatea de a ține cont de posibilitatea unor astfel de consecințe⁸.

De aceea, singurele întrebări ce pot să formuleze în mod legitim sunt următoarele: dacă persoana asupra căreia plasăm responsabilitatea unei anumite acțiuni sau a consecințelor sale este tipul de persoană deschisă unor motivații normale (adică, dacă este ceea ce numim o „persoană responsabilă”), și dacă în circumstanțele date, ne putem aștepta ca o astfel de persoană să fie influențată de considerațiile și convingerile pe care dorim să îi le imprimăm. Ca în majoritatea cazurilor de acest gen, ignorarea circumstanțelor particulare va fi, de obicei, de așa natură încât vom ști doar că perspectiva de a să făcăt responsabil are șansa să îl influențeze într-o direcție dezirabilă pe un individ aflat într-o anumită poziție. În general, problema noastră nu este dacă anumiți factori mentali au funcționat în timpul unei anumite acțiuni, ci modul în care anumite considerații ar putea fi transformate în factori cît mai eficienți de ghidare a acțiunii. Aceasta presupune ca individul să fie lăudat sau blamat, indiferent dacă așteptarea laudei sau a blamului i-a influențat în vreun fel acțiunea. De efectul în cazul particular respectiv nu putem fi niciodată siguri; dar credem că, în general, conștiința răspunderii pentru faptele sale va influența comportamentul individului într-o direcție dezirabilă. În acest sens, atribuirea responsabilității nu implică afirmarea unui fapt. Ea are mai curind caracterul unei convenții care să-i facă pe oameni să respecte anumite reguli. Eficiența unei convenții de acest fel poate fi întotdeauna pusă în discuție. Rareori vom ști mai mult decât ceea ce experiența ne spune că este sau nu este, pînă la urmă, eficient.

Responsabilitatea a devenit un concept preponderent juridic, în condițiile în care dreptul reclamă teste elocvente prin care să se decidă dacă acțiunile unui individ creează o obligație sau îl fac pasibil de pedeapsă. Însă ea este și un concept moral, o concepție ce stă la baza vizionii noastre asupra datoriilor morale ale unei persoane. De fapt, sîrba sa se extinde mult dincolo de ceea ce catalogăm, în principiu, ca moral. Întreaga noastră atitudine față de funcționarea ordinii sociale, aprobarea sau dezaprobaarea modului în care ea determină poziția relativă a diversilor indivizi sunt strîns legate de vizionea asupra responsabilității. Astfel, semnificația acestui concept se extinde mult în afara sferei coerciției, iar aspectul său cel mai important rezidă, se pare, în rolul pe care îl are în călăuzirea acțiunilor libere ale omului. O societate liberă reclamă, poate mai acut ca orice altceva, ca acțiunea oamenilor să fie călăuzită de un simboul responsabilității care să treacă dincolo de îndatoririle impuse de lege și ca opinia generală să aprobe considerarea indivizilor drept răspunzători atât de succesul, cît și de eșecul propriilor întreprinderi. Cînd

oamenilor le este permis să acționeze aşa cum cred ei de cuviință, ei trebuie să și răspundă de rezultatele acestor acțiuni.

4. Astfel, justificarea pentru atribuirea responsabilității este efectul presupus al acestei practici asupra acțiunilor viitoare; ea își propune să-i învețe pe oameni ce anume ar trebui să aibă în vedere pe viitor, în situații similare. Deși oamenii trebuie lăsați să decidă ei însăși, deoarece ei sunt de regulă cei mai în măsură să cunoască circumstanțele propriilor acțiuni, suntem interesați ca acele condiții să le permită să-și utilizeze cât mai eficient cunoașterea. Dacă le acordăm oamenilor libertatea, pentru că presupunem că vor acționa ca ființe raționale, trebuie să le și facilităm acțiunea ca ființe raționale, lăsându-i să suporte consecințele respectivelor decizii. Aceasta nu înseamnă că omul va să considerat întotdeauna drept cel mai bun cunoșător al propriilor interese; înseamnă doar că nu putem să niciodată cine le-ar putea cunoaște mai bine decât el și că dorim să folosim la maximum competențele tuturor celor ce pot contribui cu ceva la efortul comun de a pune mediul înconjurător în serviciul omului.

Atribuirea responsabilității presupune astfel capacitatea individelor de a acționa rațional, scopul său fiind acela de a-i determina să acționeze și mai rațional decât ar face-o în alte condiții. Ea presupune o anumită capacitate minimă de învățare și previziune, de orientare în funcție de presupusele consecințe ale propriilor acțiuni. A susține că rațiunea joacă de fapt doar un rol minor în determinarea acțiunilor omului nu constituie o obiecție, dacă se dorește ca acest rol să crească la maximum posibil. În acest sens, raționalitatea nu poate însumna mai mult decât un anumit grad de coerență și consecvență în acțiunea unui individ, o influență de durată a cunoașterii sau intuiției care, o dată dobândite, îi vor afecta acțiunile și mai târziu, în alte circumstanțe.

Complementaritatea între libertate și responsabilitate înseamnă că argumentul în favoarea libertății se poate aplica doar acelora care pot să consideră responsabili. El nu se poate aplica în cazul copiilor, idioților sau alienaților mintal. Acest argument presupune că persoana este capabilă să învețe din experiență și să-și dirijeze acțiunile pe baza cunoașterii astfel acumulate; el nu este valabil în cazul celor ce încă nu au învățat destul sau sunt incapabili să învețe. O persoană ale cărei acțiuni sunt complet determinate de aceleași impulsuri neschimbante, necenzurate de perspectiva consecințelor, o personalitate scindată sau un schizolienic nu ar putea fi, în acest sens, considerată responsabili, deoarece conștiința faptului că vor fi trași la răspundere nu le-ar putea modifica acțiunile. La fel, în cazul persoanelor ale

cărora impulsuri sunt realmente de necontrolat, cleptomani sau dipsomani, oameni despre care s-a demonstrat că nu răspund unor motivații naturale. Dar atât timp cât avem motive să credem că acțiunile unci persoane ar putea fi influențate de conștiința faptului că ar putea fi trasă la răspundere, este necesar să tratăm acea persoană ca responsabilă, indiferent dacă în situația respectivă aceasta va avea sau nu efectul dorit. Atribuirea responsabilității se bazează nu pe ceea ce știm noi că este adevărat în acel caz, ci pe consecințele probabile – în viziunea noastră – ale faptului că oamenii sunt încurajați să se comporte rațional și calculat. Este un instrument pe care societatea l-a dezvoltat spre a compensa incapacitatea noastră de a pătrunde gîndurile altora și – fără a recurge la coerciție – spre a ne ordona existența.

Nu este cazul să intrăm aici într-o discuție a problemei speciale ridicate de toți acei care nu pot fi considerați responsabili și pentru care nu se aplică sau nu se poate aplica în întregime argumentul libertății. Important este că a fi un membru liber și responsabil al comunității reprezintă un statut bine definit, care include atât o povară, cât și un privilegiu. Totuși, dacă ca libertatea să-și atingă scopul, acordarea acestui statut nu trebuie lăsată la discreția cuiva, ci trebuie să aibă loc automat pentru toți cei ce satisfac criteriilor constatabile în mod obiectiv (cum ar fi vîrstă), atât timp cât este clar infirmată presupunerea că ei ar fi lipsiți de capacitatele minime necesare. În relațiile personale, tranziția de la tutelă la responsabilitate deplină poate fi graduală și indistinctă, iar acele forme mai blinde de coerciție existente între indivizi – și în care statul nu trebuie să se amestece – pot fi reglate în funcție de gradele de responsabilitate. Însă, din punct de vedere politic și juridic, distincția trebuie să fie clară și hotărâtă, iar pentru ca libertatea să fie efectivă ea trebuie determinată prin reguli generale și impersonale! În cadrul procesului prin care decidem dacă o persoană poate să se conducă singură sau trebuie supusă vînței altcui, trebuie să o considerăm fie responsabilă, fie nerăsponsabilă, având sau neavând dreptul de a acționa într-un mod care ar putea fi pentru alții neinteligibil, imprevizibil sau nepotrivit. Faptul că nu tuturor ființelor umane li se poate acorda libertate deplină nu înseamnă că libertatea tuturor ar trebui supusă unor restricții și reglementări adaptate condițiilor individuale. Tratamentul individualizant al tribunalului special pentru minori sau al ospiciului este un semn al lipsei de libertate, al tuteliei. Dacă în relațiile personale ne putem adapta comportamentul în funcție de personalitatea partenerilor, în viața publică, libertatea reclamă ca oamenii să fie priviți ca tipuri, nu ca indivizi unici și să fie tratați pornind de la presupunerea funcționării normale a

motivațiilor și factorilor de descurajare, indiferent dacă această presupunție este sau nu adevărată într-un caz particular.

5. Se face adesea confuzia între idealul potrivit căruia un individ ar trebui să aibă dreptul de a-și urmări propriile scopuri și concepția că, lăsat liber, el își va urmări (sau ar trebui să-și urmărească) doar propriile scopuri egoiste⁹. Libertatea de a-și urmări scopurile este la fel de importantă pentru omul cel mai altruist, pe a căruia scară de valori nevoile altora ocupă un loc important, ca și pentru orice egoist. A face din binele altora principalul tău scop este o parte a fiziei omenești (cu precădere a celei feminine) și una dintre condițiile esențiale ale fericirii. A proceda astfel este una dintre posibilitățile a căror gamă ne este deschisă și este, în general, opțiunea pe care alții o așteaptă din partea noastră. Desigur, potrivit opiniei generale, principala noastră preocupare în acest sens ar trebui să o constituie binele familiei noastre. Dar noi ne manifeștăm și aprecierea sau aprobarea față de alții, împrietenindu-ne și asumându-ne scopurile lor. A ne alege asociații – și în general pe cei ale căror nevoi ne preocupa – constituie o parte esențială a libertății, a concepțiilor morale specifice unei societăți libere.

Cu toate acestea, altruismul general este o concepție lipsită de sens. Nimeni nu se poate preocupa efectiv de ceilalți, ca atarc; responsabilitățile pe care ni le putem asuma trebuie întotdeauna particularizate, ele se pot referi doar la persoane despre care știm lucruri concrete și de care ne-am legat fie prinț-o alegere, fie grație unor condiții speciale. A decide care și ale cui nevoi i se par cele mai importante face parte din drepturile și îndatoririle fundamentale ale unui om liber.

Recunoașterea faptului că orice persoană are propria scară de valori, pe care ar trebui să o respectăm chiar dacă nu o aprobăm, înseamnă de concepția asupra valorii personalității individuale. Prețuirea noastră pentru o persoană oarecare depinde în mod necesar de valorile la care ea aderă. Dar a crede în libertate înseamnă și nu ne considera noi în sine instanța supremă în raport cu valorile altuia, a nu ne simți îndreptățiti să-l împiedicăm să urmărească scopuri pe care le dezaproba, atât timp cât nu violează sferea altora, în egală măsură protejată.

O societate care nu recunoaște că fiecare individ are propriile valori, pe care este îndreptățit să le urmeze, nu poate avea nici un respect pentru demnitatea individului și nu poate cunoaște cu adevărat libertatea. Dar la fel de adevărat este că într-o societate liberă individul va fi respectat în funcție de modul cum își îlosește libertatea. Respectul moral nu ar avea sens fără libertate: „Dacă orice faptă, bună sau rea, a unui om în puterea vîrstei ar fi supusă cenzurii, prescripției și

constrîngerii, ce altceva ar mai fi virtutca decât o vorbă, ce laudă s-ar mai cuveni facerii de bine, ce mulțumire să fii cumpătat, drept și stăpînit?“¹⁰. Libertatea este o ocazie de a face bine, dar aceasta doar atunci cînd este și o ocazie de a face rău. Faptul că o societate liberă va funcționa cu succes doar dacă indivizii sunt călăuziți într-o oarecare măsură de valori comune, ar putea constitui motivul pentru care filosofii au definit uneori libertatea ca acțiune în conformitate cu regulile morale. Dar această definiție a libertății este o negare a libertății de care ne preocupăm noi. Libertatea de acțiune, condiție a meritului moral, include libertatea de a face rău: putem lăuda sau blama doar atunci cînd persoana are dreptul de a alege, doar atunci cînd respectarea unei reguli se datorează nu forței, ci adeziunii conștiente.

Faptul că sfera libertății individuale este în același timp și sfera responsabilității individuale nu înseamnă că trebuie să dăm socoteală de faptele noastre în fața unor persoane particulare. Într-adevăr, ne putem expune cenzurii altora, făcînd lucruri care pe ei îi nemulțumesc. Dar principalul motiv pentru care ar trebui să fim pe deplin responsabili de hotărîrile noastre este că aceasta ne va îndrepta atenția către cauzele evenimentelor ce depind de acțiunile noastre. Principala funcție a credinței în responsabilitatea individuală este aceea de a ne face să ne folosim pe deplin cunoștințele și calitățile, pentru a ne atinge scopurile.

6. Povara alegerii pe care o impune libertatea, responsabilitatea pentru propria soartă pe care societatea liberă o așează pe umerii individului au devenit una dintre principalele surse de insatisfacții, în întreaga lume. Mai mult ca oricând, succesul depinde nu de calitățile pe care le posedă în abstract individul, ci de justă folosire.

Pe cînd specializarea și complexitatea organizării erau mai reduse, pe cînd aproape toată lumea putea cunoaște cea mai mare parte a oportunităților existente, era mai ușor să găsești o posibilitate de a-ți folosi în mod eficient deprinderile și talentul. Pe măsură ce societatea și complexitatea ei se extind, recompensele la care poate spera cineva devin tot mai dependente nu de talent și aptitudini, ci de justă folosire. Vor crește atât dificultatea de a descoperi cea mai bună utilizare a calităților, cât și discrepanța dintre recompensele primite de oameni posedînd aceleași competențe tehnice sau aceleși aptitudini. Nu există durere mai mare decât să-ți dai seama cît de util ai fi putut fi semenilor tăi și cum îți-ai irosit calitățile. Poate că cel mai grav reproș, sursa celor mai amare resentimente față de un sistem liber este aceea că într-o societate liberă nimeni nu are datoria de a veghea la utilizarea corespunzătoare a calităților, că nimeni nu are dreptul să pretindă o oportunitate de a-și

folosi calitățile deosebite cu care este înzestrat și că, dacă nu o găsește el însuși, aceste calități ar putea fi irosite. Conștiința faptului că posezi anumite competențe potențiale duce, în mod natural, la pretenția că este de datoria altcui să le folosească.

Necesitatea de a găsi noi însine o slăra în care să ne facem utili, o activitate potrivită, este cea mai dură pedeapsă pe care ne-o aplică societatea liberă. Cu toate acestea, ea este inseparabilă de libertate, căci nimeni nu poate oferi fiecărui în parte asigurări că aptitudinile îi vor fi corect folosite, decât dacă îi poate săli pe alții să le folosească. Doar răpindu-i altcui sănă de a alege – cine să îl servească, ale cui competențe sau ce produse va folosi -- am putea garanta liecăruia faptul că aptitudinile îi vor fi utilizate așa cum crede el că merită. Pentru o societate liberă este esențial ca valoarea și remunerarea unui individ să depindă nu de competența sa în abstract, ci de reușita transformării ei într-un serviciu concret, util altora, care să îl poată recompensa). Iar principala obiectivă a libertății este acela de a oferi atât oportunitatea, cât și stimулentul pentru asigurarea unei utilizări maxime a cunoștințelor pe care le poate dobândi un individ. Nu cunoașterea generală, ci cea concretă, cunoașterea circumstanțelor și condițiilor patriculare, în ceea ce privește individualitatea unică.

7. Trebuie să recunoaștem că în acest domeniu rezultatele unei societăți libere intră adesea în conflict cu vederi etice reprezentând relicve ale unui tip anterior de societate. Fără îndoială, arta de a-ți folosi în mod profitabil competența, talentul de a descoperi cea mai eficientă utilizare a propriilor aptitudini sănătate, poate, din punctul de vedere al societății, cele mai folositoare dintre toate calitățile: dar o prea mare ingeniozitate de acest tip este privită, nu arareori, cu nemulțumire și este considerată drept un avantaj neloial în raport cu alții oameni, în general la fel de competență, chiar dacă provine dintr-o exploatare mai eficientă a circumstanțelor concrete. În multe societăți există o tradiție „aristocratică“ ce izvorăște din condițiile de acțiune într-o ierarhie organizațională ce atribuie sarcini și îndatoriri – o tradiție dezvoltată adesea de oameni ale căror privilegii i-au scutit de necesitatea de a da și altora căte ceva din ceea ce doresc, tradiție care consideră mai nobil să aștepți ca meritele să-ți fie descoperite de alții, în timp ce doar minoritățile religioase sau etnice au cultivat, în cadrul dificil al luptei pentru emancipare, acest tip de ingeniozitate (cel mai bine descrisă de termenul german *Findigkeit*), ele fiind, în general, antipatizate din această cauză. Totuși, nu ne putem îndoia că descoperirea unei mai bune întrebunțări a lucrurilor sau a competențelor personale constituie una dintre cele mai mari contribuții pe care un individ le poate aduce societății,

bunăstării semenilor săi; că tocmai prin oferirea unui maximum de oportunități în acest sens, o societate liberă poate atinge o prosperitate atât de mare, în raport cu celealte. Folosirea cu succes a acestei capacitați antreprenoriale (iar descoperind folosirea optimă a acestei capacitați, sănrem cu toții antreprenori) este activitatea cea mai bine recompensată într-o societate liberă, în timp ce oricine lasă altora sarcina de a găsi mijloace utile spre a i se folosi competențele trebuie să se mulțumească cu o recompensă mai mică.

Este important să ne dăm seama că nu educăm oamenii pentru o societate liberă dacă pregătim tehnicieni care așteaptă să fie folosiți, care consideră că asigurarea celei mai adecvate utilizări a aptitudinilor și talentului lor intră în sfera de responsabilitate a altora. Oricăr de capabil ar fi cineva într-un anumit domeniu, într-o societate liberă valoarea serviciilor sale este fatalmente redusă, dacă el nu posedă și capacitatea de a-și face cunoscute aptitudinile celor ce pot extrage cel mai mare beneficiu, folosindu-le. Deși simțul echității ne-ar putea fi lezat de faptul că, dintre doi oameni care prin strădania la fel de mari au acumulat aceleași deprinderi specializate și acceași pregătire, unul poate avea succes, iar celălalt poate să eşueze, trebuie să recunoaștem că într-o societate liberă folosirea oportunităților particulare este cea care determină utilitatea și în funcție de ea trebuie să ne adaptăm educația și *ethos-ul*. Într-o societate liberă sănrem răspălati și nu pentru talentul nostru, ci pentru justa lui folosire; și aşa trebuie să se întâmpile, atât timp cât sănrem liberi să ne alegem noi ocupația specifică, nefiind dirijați către ea. Într-adevăr, nu putem aproape niciodată să determinăm cât dintr-o carieră reușită se datorează cunoștințelor, aptitudinilor sau strădaniilor superioare și cât întâmplărilor norocoase; dar aceasta nu face mai puțin importantă nevoia ca opțiunea justă să devină, în final, rentabilă pentru toată lumea.

Cât de puțin este înțeles acest aspect fundamental reiese dintr-o serie de asemănători – emise nu doar de către socialisti – conform căror „orice copil are un drept natural, ca cetățean, nu doar la viață, libertate și urmărirea fericirii, ci și la acea poziție pe scara socială la care îl îndreptățesc calitățile sale”¹¹. Într-o societate liberă, calitățile unui om nu-l „îndreptățesc” la o poziție oarecare. A pretinde contrariul ar însemna că o anumită agenție are dreptul și puterea de a plasa oamenii în anumite poziții, conform proprietății judecăți. Tot ceea ce poate oferi o societate liberă este o oportunitate de a-ți căuta o poziție favorabilă, cu tot riscul și nesiguranța ce însotesc această căutare a unei piețe pentru calitățile individuale. Nu se poate nega faptul că, din acest punct de vedere, o societate liberă plasează majoritatea indivizilor sub o presiune adesca resimțită în mod negativ. Dar ar fi o iluzie să gîndești că ai scăpa de această presiune în vreun alt fel de societate, pentru că alter-

nativa la presiunea responsabilității pentru propria soartă este presiunea, mult mai supărătoare, a unor ordine personale pe care trebuie să le execuți.

Se pretinde adeseori că doar cei care au reușit să susțină că individul este unic responsabil de propria soartă. Afirmația nu este atât de inaceptabilă precum sugestia conținută în ea, aceea că oamenii susțin aceasta pentru că au reușit. Eu, unul, înclin să cred că lucrurile stau exact invers, că oamenii reușesc adesea tocmai pentru că împărtășesc această convingere. Deși convingerea că tot ceea ce realizează unul se datorează doar străduințelor, talentului și inteligenței sale poate fi în mare parte falsă, ea poate avea efectele celc mai benefice asupra energiei și circumspecției sale. Iar dacă mîndria îngîmșată a celor ce au reușit este adesea intolerabilă și ofensivă, convingerea că succesul depinde în întregime de el însuși este – pragmatic vorbind – cel mai bun îndemn la acțiune adresat individului; pe de altă parte, cu cât omul cade pradă înclinației de a da vina pe alții sau pe împrejurări pentru propriile eșecuri, cu atât tinde să devină mai nemulțumit și mai ineficient.

8. În epoca modernă, simțul responsabilității a fost slăbit în egală măsură de extinderea excesivă a sferei de responsabilitate a individului și de disculparea să de consecințele propriilor acțiuni. Cum responsabilitatea nu este atribuție individualului spre a-i influența acțiunile, ca ar trebui să se refere doar la acele efecte ale comportării sale pe care el este în stare să le prevadă și pe care am dori ca el să le ia în considerare, în împrejurări normale. Pentru a fi efectivă, responsabilitatea trebuie să fie în același timp definită și limitată, adaptată atât emoțional, cât și intelectual la competențele fiecăruia. Ar fi la fel de distructiv pentru orice simț al responsabilității dacă îi s-ar spune că ești responsabil de tot ceea ce se întâmplă, pe cără ar fi dacă îi s-ar spune că nu poți să tras la răspundere pentru nimic. Libertatea reclamă ca responsabilitatea individualului să nu depășească limita domeniului în care se presupune că el este capabil să judece, ca acțiunile sale să țină cont de efecte situate în sfera sa previzională și în special ca el să fie responsabil doar de propriile acțiuni (sau de acțiunile celor aflați sub tutela sa), nu și de cele ale altora, la fel de liberi ca și el.

Pentru a fi efectivă, responsabilitatea trebuie să fie individuală. Într-o societate liberă nu poate exista responsabilitate colectivă a membrilor unui grup, cu excepția situației în care, prin acțiune concertată, au devenit cu toții, fiecare în parte, responsabili individual. O responsabilitate comună sau divizată nu poate impune individului să cadă de acord cu alții, astfel limitându-se puterile fiecăruia. Dacă însă pentru aceleași preocupări sunt făcuți responsabili mai mulți indivizi, fără a impune în același timp și îndatorirea acțiunii comune și acceptate, rezultatul este, de obicei, acela că nimeni nu acceptă cu adevărat responsabilitatea. După cum proprietatea

tuturor este de fapt proprietatea nămănuia, tot așa și responsabilitatea tuturor este responsabilitatea nămănuia¹².

Nu se poate nega faptul că evoluțiile recente, în special dezvoltarea marilor orașe, au distrus mult din acel sentiment de responsabilitate pentru preocupările de ordin local care, în trecut, a dus la acțiuni comune extrem de benefice și spontane. Condiția esențială a responsabilității este ca ea să se refere la circumstanțe pe care individul să le poată judeca, la aspecte pe care, fără un prea mare efort de imagine, omul să și le poată însuși, la probleme ale căror soluții el să le poată considera, în mod justificat, drept preocupări pur personale. Cu greu s-ar aplica o astfel de condiție vieții în aglomerația anonimă a unui oraș industrial. În general, individul nu mai este membru al unei comunități restrinse pe care să o cunoască îndeaproape și de care să se simtă intim legal. Sporindu-i într-un anumit grad independența, aceasta l-a privat de securitatea oferită de relațiile personale și interesul amical al vecinilor. Fără îndoială că nevoia sporită de protecție și securitate din partea puterii impersonale a statului este, în bună parte, rezultatul dispariției acestor comunități mai restrinse de interes, consecința sentimentului de izolare resimțit de individul care nu mai poate conta pe interesul personal și sprijinul altor membri ai grupului local¹³.

Oricât de mult am regretat dispariția comunității compacte de interese și înlocuirea ei cu o rețea larg răspândită de legături limitate, impersonale și temporare, nu ne putem aștepta ca simțul responsabilității pentru ceva cunoscut și familiar să fie înlocuit de un sentiment asemănător pentru ceva îndepărtat, cunoscut doar teoretic. Dacă putem să simțim sincer interesări de soarta vecinilor noștri apropiati, nu putem simți același lucru pentru miile sau milioanele de nefericiți din toată lumea, despre a căror existență am aflat, dar ale căror circumstanțe particulare nu le cunoaștem. Oricât de mișcăți am fi de relatarea nefericirii lor, nu ne putem lăsa călăuziți de cunoașterea abstractă a numărului de persoane care suferă. Dacă vrem ca ceea ce întreprindem să fie util și eficient, obiectivele trebuie limitate, adaptate minții și sentimentelor noastre. Reamintirea permanentă a responsabilităților noastre „sociale“ față de toți cei aflați în nevoie sau nefericiți, din comunitatea noastră, din țară sau din lume, duce în mod cert la atenuarea sentimentelor noastre, pînă acolo încît dispare diferența între responsabilitățile care ne reclamă și cele care nu ne reclamă acțiunea. În concluzie, spre a fi eficientă, responsabilitatea trebuie limitată în așa fel încît să-i permită individului să se bazeze pe cunoștințele sale concrete, în procesul de evaluare a importanței diverselor îndatoriri, să-i permită să-și aplice principiile morale în circumstanțe date, determinîndu-l să treacă din proprie inițiativă la alinarea răului.

VI

Egalitate, valoare și merit

Nu am nici un fel de respect față de pasiunea pentru egalitate, care mi se pare doar o idealizare a invidiei.

OLIVER WENDELL HOLMES, JR.

1. Scopul major al luptei pentru libertate a fost egalitatea în fața legii. Această egalitate în fața regulilor impuse de stat poate fi completată cu o egalitate similară în fața regulilor pe care oamenii le respectă de bunăvoie, în relațiile interpersonale. Această extensie a principiului egalității la regulile comportamentului moral și social este principala expresie a ceea ce numim în mod obișnuit spirit democratic – și probabil că este aspectul care contribuie cel mai mult la neutralizarea inegalităților produse în mod necesar de libertate.

Egalitatea în raport cu regulile generale de drept și de comportament este, în orice caz, unicul tip de egalitate ce duce la libertate și singura egalitate pe care o putem asigura, fără a distruge libertatea. Nu numai că libertatea nu are nimic comun cu vreun alt tip de egalitate ci, din multe puncte de vedere, ea duce chiar la inegalități. Aceasta este consecința necesară și o parte din justificarea libertății individuale: dacă rezultatul libertății individuale nu ar demonstra că unele moduri de viață sunt mai reușite decât altele, multe dintre argumentele în favoarea ei ar dispărea.

Motivul pentru care partizanii libertății reclamă ca statul să trateze indivizi în mod egal nu este presupunerea că ei ar fi de fapt egali, nici încercarea de a-i face să fie egali. Această concepție nu numai că recunoaște prezumția că indivizi sunt mult diferenți unul față de celălalt, ci în mare măsură se și bazează pe ea. Pledoaria pentru

libertate susține că aceste diferențe între indivizi nu oferă statului nici o justificare în a-i trata în mod diferit și se opune diferențelor de tratament pe care ar trebui să le practice statul, pentru a asigura poziții egale unor persoane care sunt, de fapt, diferite.

Adepuții moderni ai unei egalități materiale mai cuprinzătoare neagă, de obicei, faptul că revendicările lor se bazează pe ipoteza egalității de fapt între oameni¹. Cu toate acestea, este larg împărtășită opinia că acesta este principala justificare a unor astfel de revendicări. Nimic nu dăunează mai mult cererii ca oamenii să fie tratați în mod egal, decât fundamentarea ei pe ipoteza egalității de fapt – ipoteză a cărei falsitate este atât de evidentă. A argumentat în favoarea unui tratament egal pentru minoritățile naționale sau rasiale, bazându-te pe aserțiunea că membrii lor nu diferă de ceilalți, înseamnă a admite implicit că inegalitatea de fapt ar justifica un tratament inegal; iar dovezile că există într-adevăr anumite diferențe nu ar întârziu să apară. Ideea egalității în fața legii presupune, în mod esențial, ca oamenii să fie tratați la fel, în ciuda faptului că sunt diferenți.

2. Varietatea nemărginită a řirii omenești, gama largă de diferențe între competențele și potențialitățile individuale este una dintre cele mai importante caracteristici distinctive ale speciei umane. Grație evoluției, dintre organismele vii, omul a fost cel mai mult supus schimbării. Pe bună dreptate s-a spus că „biologia, având drept piatră unghiulară variabilitatea, conferă oricărui individ uman un set unic de atrbute ce îi dau o denințitate pe care nu ar putea-o poseda în alte condiții. Orice nou-născut reprezintă o cantitate necunoscută din punct de vedere al potențialităților, pentru că există mii și mii de gene și structuri genetice care iau parte la constituirea lui. Grație naturii și educației, copilul nou-născut poate deveni unul dintre oamenii cei mai mari ai tuturor timpurilor. Întotdeauna el va tinde să se dezvolte ca individ distinct... Dacă diferențele nu sunt foarte importante, atunci nici libertatea nu este foarte importantă, iar ideea valorii individuale nu este nici ea foarte importantă“². Autorul adaugă, pe bună dreptate, că larg răspîndita teorie a uniformității naturii umane, „care la suprafață pare să fie în acord cu democrația... ar submina, în timp, chiar idealurile fundamentale ale libertății și valorii individuale și ar face viața, aşa cum o cunoaștem noi, lipsită de sens“³.

În epoca modernă a devenit o modă minimalizarea diferențelor înăscute dintre oameni și justificarea tuturor diferențelor importante prin influența mediului⁴. Oricît de importantă ar fi această influență, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că, de la bun început, oamenii sunt foarte diferenți. Importanța diferențelor

individuale nu ar scădea cu nimic dacă toți oamenii ar fi crescuți în medii asemănătoare. Pur și simplu nu este adevărat că „toți oamenii se nasc egali“. Putem continua să folosim această formulare mult vînătă pentru a exprima idealul ca, din punct de vedere juridic și moral, toți oamenii să fie tratați în mod egal. Dar dacă vrem să înțelegem ce poate sau ce ar trebui să însemne acest ideal al egalității, prima condiție este să ne eliberăm de credința în egalitatea efectivă.

Cum oamenii diferă mult unul de celălalt, înseamnă că, dacă îi tratăm în mod egal, rezultatul trebuie să fie o inegalitate în condiția lor efectivă⁵ și că unicul mod de a asigura egalitatea de condiție este acela de a-i trata în mod diferit. De aceea, egalitatea în fața legii și egalitatea materială nu numai că diferă, ci se află chiar în conflict. O putem înfăptui pe una sau pe cealaltă, dar nu pe ambele în același timp. Egalitatea în fața legii, pe care o reclamă libertatea, duce la inegalitate materială. Argumentul nostru va fi acela că într-o societate liberă dorința de a egaliza condiția oamenilor nu poate fi acceptată ca justificare a coerciției suplimentare și a discriminării – deși acolo unde, din diverse motive, statul trebuie să utilizeze coerciția, el nu trebuie să o exercite în mod discriminatoriu.

Noi nu obiectăm împotriva egalității ca atare. Se întâmplă însă ca revendicarea egalității să fie motivul declarat al celor ce doresc să impună societății un model de distribuție preconcepțut. Obiecția noastră se îndreaptă împotriva tuturor încercărilor de a impune societății un model de distribuție ales în mod deliberat, indiferent că ar fi vorba de o ordine a egalității sau de una a inegalității. Într-adevăr, vom vedea că mulți dintre aceia care cer o extindere a egalității nu revindică de fapt egalitate, ci o distribuție care să se conformeze în mai mare măsură conceptelor lor despre meritul individual, iar dorințele lor sunt la fel de ireconciliabile cu libertatea ca și revendicările egalitare mai stricte.

A obiecta față de utilizarea coerciției în scopul introducerii unei distribuții mai echitabile sau mai juste nu înseamnă că aceste obiective nu sunt considerate dezirabile. Dar dacă se dorește prezervarea societății libere, este esențială recunoașterea faptului că dezirabilitatea unui anumit obiect nu constituie o justificare suficientă pentru folosirea coerciției. Te poți simți atras de o comunitate în care să nu existe contraste extreme între bogați și săraci și poți saluta faptul că sporirea avuției generale pare să reducă treptat aceste diferențe. Eu, unul, împărtășesc pe deplin aceste sentimente și consider, de bună seamă, admirabil gradul de egalitate socială atins în Statele Unite.

De asemenea, nu există nici un motiv pentru care aceste preferințe împărtășite pe scară largă să nu ghideze politicile, în anumite privințe. Oriunde există o nevoie

legitimă de acțiune guvernamentală și trebuie să alegem între diferite metode de satisfacere a acestei nevoi, cele care – întâmplător – reduc inegalitatea ar putea fi preferabile. Dacă, de exemplu, în legea privind succesiunile nereglementate prin testament, un anumit tip de prevedere ar facilita (mai mult decât altele) egalitatea, ar exista un argument puternic în favoarea respectivelor prevederi. Cu totul altfel stau lucrurile dacă se cere ca, pentru a egaliza condițiile materiale, să abandonăm postulatul fundamental al societății libere: limitarea oricărei coerciții prin aplicarea egală a normelor de drept. Împotriva unei astfel de atitudini, vom susține că inegalitatea nu este un rău care să justifice recursul la remedii precum coerciția discriminatorie sau privilegiile.

3. Afirmația noastră se bazază pe două propoziții fundamentale care, la o simplă enunțare, vor obține, probabil, asentimentul general. Prima este expresia credinței într-o anume similaritate a tuturor ființelor umane: nici un om și nici un grup de oameni nu posedă capacitatea de a determina în mod exact potențialitățile altor ființe umane și nu trebuie în nici un caz să ne bazăm pe capacitatea cuiva de a emite în mod definitiv asemenea aprecieri. Oricât de mari ar fi diferențele între oameni, nu avem nici un motiv să credem că ele ar putea fi atât de mari încât să permită unei minți omenești să cuprindă, la un moment dat, tot ceea ce ar putea gîndi un alt individ responsabil.

Cea de-a doua propoziție fundamentală este aceea că dobîndirea de către oricare membru al comunității a unor capacitați suplimentare de a face lucruri valoroase trebuie întotdeauna privită ca un cîștig pentru acea comunitate. Este adevărat că anumite persoane ar putea fi dezavantajate, datorită aptitudinilor superioare ale unui nou concurent pe domeniul lor specific; dar ceci mai mulți ar putea beneficia de apariția unor astfel de aptitudini suplimentare în sinul comunității. În consecință, dezirabilitatea sporirii aptitudinilor și oportunităților unui individ nu este condiționată de șansa ca același lucru să li se întâpte și celorlalți – evident, cu condiția ca ei să nu fie astfel privați de oportunitatea dobîndirii acelorași aptitudini (sau a altora), care le-ar fi fost accesibile dacă nu ar fi fost dobîndite de acel individ.

În general, egalariștii fac distincția, în cazul diferențelor între competențele individuale, între cele înăscute și cele datorate influențelor mediului sau între cele ținând de natură și cele ținând de „educație“. Nici una dintre ele, trebuie spus de la bun început, nu are nimic de a face cu meritul moral⁶. Deși ambele îi pot afecta profund valoarea în ochii semenilor, individul nu își poate aroga vreun merit nici din faptul că s-a născut cu anumite calități, nici din acela că a crescut în împrejurări

favorabile. Diferența dintre cele două este importantă doar pentru că avantajele la care se referă prima se datorează unor factori așași, evident, în afara oricărui control uman, iar celelalte se datorează unor factori pe care i-am putea modifica. Problema importantă este dacă avem vreun motiv să ne schimbăm instituțiile spre a elimina, pe cît posibil, acele avantaje datorate mediului. Dacă ar trebui să fim de acord că „toate inegalitățile bazate pe naștere și avere moștenită ar trebui abolite, astfel încât să nu rămână nimic altceva în afara efectelor unui talent superior sau ale unei mai mari sîrguințe”⁷.

Faptul că anumite avantaje se bazează pe rînduieri omenești nu înseamnă neapărat că am putea oferi tuturor acelle avantaje sau că, fiind oferite unora, alții sănătățile de ele. Cei mai importanți factori ce trebuie luați în considerare, în acest caz, sunt familia, moștenirea și educația, critica șînd îndreptată în principal împotriva inegalităților produse de acești factori. Cu toate acestea, ei nu sunt singurii factori de mediu. Nu mai puțin importante sunt condițiile geografice, precum clima și relieful, nemaivorbind de diferențele locale și grupale, în contextul diverselor tradiții culturale și morale. Însă aici vom lua în considerare doar primii trei factori, ale căror efecte sunt cel mai adesea puse în cauză.

În ceea ce privește familia, există un contrast curios între stima pe care cei mai mulți o profesă și față de această instituție și neplăcerea pe care le-o provoacă faptul că a te naște într-o anumită familie ar trebui să-ți confere unele avantaje. Se pare că mulți consideră socialmente benefice calitățile pe care o persoană le dobîndește grație darurilor sale naturale, în condiții care să fie aceleași pentru toți, în timp ce aceleași calități devin oarecum nedorite, dacă sunt rezultatul unor avantaje de mediu, inaccesibile celorlați. Totuși, este greu de înțeles de ce aceeași calitate utilă, binevenită atunci când este urmarea înzestării naturale, ar fi mai puțin valoroasă când se datorează altor circumstanțe - părinți inteligenți sau un cămin confortabil.

Valoarea pe care cei mai mulți o atașeză instituției familiale se bazează pe convingerea că, de regulă, părinții pot face mai mult decât oricine altcineva spre a-și pregăti copiii pentru o viață satisfăcătoare. Aceasta înseamnă nu numai că avantajele pe care anumite persoane le obțin din mediul familial vor fi diferite, ci și că aceste avantaje se pot manifesta de o manieră cumulativă, timp de mai multe generații. Ce motiv am avea să credem că o calitate dezirabilă a unei persoane este mai puțin valoroasă pentru societate dacă este consecința mediului familial și nu a altui factor? Într-adevăr, avem motive serioase să credem că există unele calități socialmente utile care arători se dobîndesc într-o singură generație, ci se

formează, în general, doar prin efort continuu, timp de două-trei generații. Aceasta înseamnă că există părți din patrimoniul cultural al societății care se transmit mai eficient prin intermediul familiei. Atunci, ar fi nerezonabil să negăm că o societate ar putea avea parte de o elită mai bună dacă ascendența nu ar fi limitată la o singură generație, dacă indivizii nu ar fi forțați să pornească toți de la același nivel, iar copiii nu ar fi privați de șansa de a beneficia de o educație mai bună și de un mediu material superior, pe care părinții le-ar putea oferi. A admite aceasta înseamnă doar a recunoaște că apartenența la o anumită familie este o componentă a personalității individuale, că societatea este formată în egală măsură din familiilor și din indivizi, că transmiterea în familie a patrimoniului de civilizație este un instrument la fel de important ca și moștenirea unor calități fizice avantajoase, în strădania omului către mai bine.

4. Mulți dintre cei care sunt de acord că familia este dezirabilă ca instrument de transmitere a moralei, gusturilor și cunoașterii pun totuși în cauză dezirabilitatea transmiterii de bunuri materiale. Nu există, însă, nici o îndoială că pentru ca prima atribuție să poată fi îndeplinită este esențială o anumită continuitate a modelelor, a formelor exterioare de viață și că aceasta va fi realizată numai dacă se pot transmite nu doar avantaje ne-materiale, ci și avantaje materiale. A te naște din părinți bogăți nu reprezintă nici un merit mai mare, nici o injustiție mai mare decât a te naște din părinți buni sau inteligenți. Pentru comunitate este avantajos ca unii copii să moștenească o mare inteligență sau să primească în familie o educație morală deosebită.

Nu ne ocupăm aici de principalul argument în favoarea transmiterii bunurilor prin moștenire, anume că această transmitere este un mijloc esențial de conservare a caracterului dispersat al controlului asupra capitalului, precum și de încurajare a acumulării de capital. Interesul nostru se îndreaptă către întrebarea dacă faptul că ea conferă unora avantaje nemeritate reprezintă un argument valabil împotriva acestui instituție. Ea este, fără discuție, una dintre cauzele instituționale ale inegalității. În actualul context, nu este necesar să ne punem întrebarea dacă libertatea reclamă dreptul nelimitat de a lăsa moștenire. Problema este dacă oamenii ar trebui să fie liberi să le transmită copiilor, sau altora, bunuri materiale ce vor cauza inegalități substanțiale.

Dacă suntem de acord că este de dorit să valorificăm instictul natural al părinților de a dota, cât pot ei mai bine, noua generație, pare să nu existe nici un temei rațional de a limita aceasta la elemente non-materiale. Funcția familiei – de a

transmite modele și tradiții – este strîns legată de posibilitatea transmiterii de bunuri materiale. Și este greu de înțeles cum limitarea la o generație a transmiterii cîștigului material ar putea servi interesul real al societății.

Mai există o considerație care, deși ar putea părea oarecum cinică, sugerează elocvent că dacă dorim să folosim în modul cel mai eficient grija naturală a părinților față de copii, nu ar trebui să împiedicăm transmiterea proprietății. Este cert că, dintre numeroasele căi prin care cei ce au dobîndit putere și influență pot să își asigure copiii, lăsarea unei averi drept moștenire este, de departe, cea mai puțin costisitoare din punct de vedere social. Fără acest instrument, ei ar căuta alte căi spre a-și asigura copiii, cum ar fi plasarea lor în poziții ce le-ar putea aduce banii și prestigiul pe care le-ar fi dat avereia, iar aceasta ar putea provoca o irosire de resurse și o injustiție mult mai mare decât cele cauzate de moștenirea unei averi. Așa stau lucrurile în toate societățile unde nu există această posibilitate, inclusiv în cele comuniste. Cei cărora le displac inegalitățile provocate prin moșteniri ar trebui să recunoască faptul că, oamenii fiind așa cum sunt, acesta este răul cel mai mic, chiar din punctul lor de vedere.

5. Deși moștenirea era, la un moment dat, sursa de inegalitate ce făcea obiectul celor mai multe critici, astăzi lucrurile s-au schimbat. Agitația egalitaristă tinde acum să se concentreze asupra avantajelor inegale datorate diferențelor de educație. Există o tendință crescîndă de a exprima dorința de asigurare a egalității de condiție prin revendicarea ca educația cea mai bună pe care am putea-o oferi unora să fie accesibilă tuturor, în mod gratuit și că, dacă acest lucru nu este posibil, o persoană nu ar trebui să aibă dreptul la o educație mai bună doar pentru că părinții pot plăti pentru ea, iar doar cei ce pot promova un test unic de aptitudini ar trebui admisi să beneficieze de resursele limitate ale învățămîntului superior.

Politica educațională ridică prea multe probleme pentru a le putea discuta pe toate în capitolul referitor la egalitate. Va trebui să îi consacram un capitol special, în finalul volumului. Pentru moment, vom arăta doar că egalitatea impusă prin forță în acest domeniu nu poate evita situația în care unii sunt împiedicați să dobîndească educația pe care altfel ar putea-o dobîndi. Orice am face, nu putem evita ca acele avantaje pe care le pot avea doar unii – și pe care cste de dorit ca cineva să le aibă – să revină unor oameni care nici nu le merită (ca indivizi) și nici nu le vor folosi în mod eficient, așa cum ar fi putut-o face alții în locul lor. O astfel de problemă nu poate fi rezolvată în mod satisfăcător de puterea exclusivă și coercitivă a statului.

În acest moment, este instructivă o scurtă privire asupra schimbării suferite în ultimul timp de idealul egalității, în acest domeniu. Acum o sută de ani, în perioada de apogeu a liberalismului clasic, revendicările erau exprimate generic prin expresia *la carrière ouverte aux talents*. Se cerea înlăturarea tuturor obstacolelor puse de oameni în calea ascensiunii unora, abolirea tuturor privilegiilor individuale, precum și ca tot ceea ce statul a făcut pentru îmbunătățirea condițiilor unora să fie accesibil tuturor. Se admitea, în general, că astăzi totuși oamenii sunt diferiți și au crescut în familii diferite, aceste măsuri nu puteau asigura un nivel egal de pornire. Se considera că datoria guvernului era nu de a avea grija ca toți să aibă aceleși perspective de a atinge o anumită poziție, ci doar de a pune la dispoziția tuturor, în mod egal, acele facilități care, prin natura lor, depindeau de acțiunea guvernamentală. Se subînțelegea că rezultatele nu aveau cum să nu difere, nu doar pentru că indivizi erau diferiți, ci și din cauză că doar o mică parte din circumstanțele relevante depindeau de acțiunea guvernamentală.

Concepția conform căreia tuturor trebuie să li se permită să încerce a fost în bună parte înlocuită de una total diferită -- aceea că tuturor trebuie să li se asigure condiții egale de pornire și aceleși perspective. Este aproape același lucru cu a spune că statul, în loc să ofere aceleși condiții pentru toți, ar trebui să își propună controlul tuturor condițiilor relevante pentru perspectivele unui individ oarecare și să le adapteze în funcție de competențele respectivului individ, astfel încât să își asigure aceleși perspective ca și tuturor celorlalți. O astfel de adaptare deliberată a oportunităților în funcție de scopurile și competențele individuale ar fi, desigur, contrariul libertății. Ea nu ar mai putea fi justificată nici ca mijloc de a folosi la maximum toate cunoștințele disponibile, decât presupunând că statul știe cel mai bine cum pot fi folosite competențele individuale.

Cind cercetăm justificarea acestor revendicări, vedem că ele se bazează pe nemulțumirea pe care succesul unora o provoacă în rîndul celor ce au avut mai puțin succes sau – să o spunem fără ocolis – pe invidie. Tendența actuală de a satisface această pasiune și de a o ascunde sub haina respectabilității și justiției sociale poate deveni o amenințare serioasă la adresa libertății. Recent, s-a încercat fundamentarea acestor revendicări pe argumentul că scopul politicii ar trebui să fie înlăturarea tuturor surselor de nemulțumire⁸. Desigur, aceasta ar însemna că guvernul trebuie să vegheze ca nimic să nu fie mai sănătos sau să aibă o fire mai veselă, un soț sau o soție mai potrivită sau copii mai reuși decât altul. Dacă toate dorințele neîmplinite ar da într-adevăr dreptul la pretenții asupra comunității, atunci acesta ar fi sfîrșitul responsabilității individuale. Oricât ar fi de omenească, invidia

este o sursă de nemulțumiri pe care societatea liberă nu o poate elibera. Poate că una din condițiile esențiale pentru prezervarea unei astfel de societăți este să nu încuviințăm invidia, să nu-i aproba revendicările camuflându-le sub forma justiției sociale, ci să o tratăm, folosind cuvintele lui John Stuart Mill, ca pe „cea mai anti-socială și mai rea dintre toate pasiunile“⁹.

6. În timp ce majoritatea revendicărilor strict egalitare nu se bazează pe nimic altceva decât pe invidie, trebuie să recunoaștem că mult din ceea ce la suprafață apare ca revendicare a unei egalități mai pronunțate este, de fapt, o cerere de distribuire mai justă a lucrurilor bune de pe acastă lume, izvorind astfel din motive mult mai serioase. Cei mai mulți vor obiecta nu la simplul fapt al inegalității, ci la acela că diferențele între recompense nu corespund nici unor diferențe sesizabile între meritele celor ce le primesc. Răspunsul obișnuit este că o societate liberă realizează, în ansamblu, acest tip de justiție¹⁰. Totuși, această afirmație nu poate fi susținută dacă prin justiție se înțelege proporționalitatea între recompensă și meritul moral. Orice încercare de a înțemeia pe acest argument pledoaria pentru libertate ar fi, de fapt, extrem de nocivă, pentru că ar însemna să admitem că recompensele materiale trebuie să corespundă unor merite ce pot fi recunoscute; apoi, concluziei pe care cei mai mulți o vor trage de aici, el îi va opune o propoziție falsă. Răspunsul corect este că, într-un sistem liber, nu este nici de dorit, nici realizabil ca recompensele materiale să corespundă la ceea ce oamenii recunosc drept merit și că o caracteristică esențială a societății libere este aceea că poziția unui individ nu ar trebui neapărat să depindă de opinia semenilor săi în privința meritelor dobândite de el.

Această afirmație poate părea la început atât de ciudată și chiar șocantă, încât îl voi ruga pe cititor să amîne sentința până ce voi explica mai pe larg diferența între valoare și merit¹¹. Dificultatea legată de clarificarea acestui punct se datorează faptului că termenul „merit“, unicul disponibil pentru a descrie ceea ce doresc eu să exprim, este folosit și într-un sens mai larg și mai vag. Aici, el va fi folosit exclusiv pentru a denota atribuțele ce fac comportamentul demn de laudă, deci caracterul moral al acțiunii și nu valoarea rezultatului¹².

După cum am văzut pe parcursul discuției noastre, valoarea pe care comportarea sau competența unei persoane o are pentru semenii săi nu este neapărat legată de meritul său, care poate fi recunoscut în acest sens. Evident, astă calitățile înăscute, cît și cele dobândite ale unei persoane au pentru semenii săi o valoare ce nu depinde de vreun credit ce i s-ar cuveni ei, pentru faptul că le posedă. Omul nu

poate face prea multe pentru a schimba situația, indiferent dacă talentele sale speciale sănt cît se poate de obișnuite sau extrem de rare. O memorie bună sau o voce agreabilă, un chip frumos sau o mină dibace, o minte ascuțită sau o personalitate atractivă sănt aproape la fel de independente de strădaniile individului ca și oportunitățile și experiențele de care a avut parte. În toate aceste cazuri, valoarea pe care o au pentru noi competențele sau serviciile aceliei persoane – și pentru care este recompensată – este prea puțin legată de ceea ce putem numi un merit moral sau un serviciu îndeplinit. Problema noastră este dacă ar fi de dorit ca oamenii să dobândească avantaje proporționale cu beneficiile pe care ceilalți le extrag din activitățile lor sau dacă distribuirea acestor avantaje ar trebui să se bazeze pe părerile altora asupra meritelor lor.

Recompensa după merit trebuie să însemne practic, recompensa după meritul evaluabil, meritul pe care alții îl pot recunoaște și accepta, nu meritul în viziunea unei instanțe superioare. Meritul evaluabil în acest sens presupune că putem verifica faptul că o persoană a făcut ceva ce i-a fost impus printr-o anumită regulă de comportament și că pentru aceasta, a depus strădania și eforturi. Dacă așa au stat lucrurile, nu se poate stabili după rezultate: meritul nu este o chestiune de rezultat obiectiv, ci de una de efort subiectiv. Încercarea de a obține un rezultat prețios poate fi extrem de meritorie, dar să se soldeze cu un eșec total, în timp ce succesul deplin poate fi în întregime rezultatul întâmplării, excluzând astfel orice merit. Dacă știm că un om a făcut tot ceea ce i-a stat în putință, am putea dori să-l vedem recompensat, indiferent de rezultat; iar dacă știm că o realizare extrem de prețioasă se datorează aproape în întregime norocului sau împrejurărilor favorabile, i-am acorda prea puțin credit autorului.

Am dori să fim întotdeauna în stare să facem această deosebire. De fapt, o putem face doar arareori, cu un oarecare grad de siguranță. Ea este posibilă doar acolo unde posedăm toate cunoștințele aflate la dispoziția agentului, inclusiv cele referitoare la talent și încredere în sine, la stare de spirit și sentimente, la capacitatea de concentrare, la energie și stăruință etc. Posibilitatea unei adevărate judecăți de merit depinde astfel de prezența acestor condiții și căror absență generală constituie principalul argument în favoarea libertății. Tocmai pentru că vrem ca oamenii să folosească acele cunoștințe pe care noi nu le posedăm, îi lăsăm să hotărască în problemele care îi privesc. Dar, în măsura în care dorim ca ei să fie liberi să folosească acele competențe și acele cunoștințe pe care noi nu le posedăm, nu săntem în măsură să judecăm meritul realizărilor lor. A decide în chestiunea meritului presupune că putem judeca dacă oamenii și-au utilizat aşa cum ar fi trebuit

oportunitățile, precum și cît efort de voință sau cîtă abnegație au consumat astfel; o judecată de merit ar mai presupune, de asemenea, că putem deosebi între acea parte a realizării lor care se datorează unor circumstanțe pe care le controlează și cea datorată altor circumstanțe, pe care nu le pot controla.

7. Incompatibilitatea între recompensa după merit și libertatea de a-ți alege calea de urmat este evidentă, cu precădere în acele domenii în care incertitudinea asupra rezultatului este extrem de mare, iar estimările noastre individuale referitoare la şansele diverselor tipuri de acțiuni – extrem de diferite.¹³ În acele eforturi speculative pe care le numim „cercetare“ sau „explorare“ sau în activitățile economice numite în mod obișnuit „speculații“, nu ne putem aștepta să atragem persoanele cele mai pregătite pentru astfel de activități, dacă nu oferim toată cinstea sau tot cîștigul celor care obțin succese, deși poate că strădaniile multor altora au fost la fel de meritoase. Din același motiv pentru care nimici nu-i poate și dinainte pe cei care vor reuși, nimici nu poate spune cine a dobîndit un merit mai mare. Evident că nu ar servi scopului nostru dacă am permite tuturor celor care s-au străduit cu onestitate să beneficieze de o parte din premiu. Mai mult, a proceda astfel ar face necesar ca cineva să aibă dreptul de a decide cui trebuie să i se permită să lupte pentru el. Pentru ca, în timp ce urmăresc obiective incerte, oamenii să își folosească întreaga cunoaștere și competență, ei trebuie să se conducă nu după ceea ce consideră alții că ar trebui făcut, ci după valoarea pe care alții o atașează rezultatului vizat de ei.

Ceea ce este evident în cazul acestor întreprinderi considerate în mod obișnuit riscante, nu este mai puțin adevărat pentru orice obiectiv pe care am decide să-l urmărim. Orice astfel de decizie este înconjurată de incertitudine, iar pentru ca opțiunea să fie pe atât de intelligentă pe cît este omenește posibil, rezultatele alternative anticipate trebuie ordonate în funcție de valoare. Dacă recompensa nu ar corespunde valorii pe care o are pentru ceilalți produsul eforturilor unui individ, el nu ar avea nici o bază spre a decide dacă urmărirea unui anumit obiectiv merită efortul și riscul. Ar trebui neapărat să i se spună ce să facă, iar atât îndatoririle, cât și recompensa ar trebui să-i fie determinate prin estimări asupra celei mai bune folosiri a competențelor sale – estimări făcute de către altcineva¹⁴.

Fapt este că, în mod cert, nu dorim ca oamenii să etaleze maximum de merit, ci să realizeze maximum de utilitate la minimum de eforturi și sacrificii, deci minimum de merit. Nu numai că ar fi imposibil să recompensezi corect întregul merit, dar nu ar fi nici măcar de dorit ca oamenii să tindă în principal la a dobîndi

maximum de merit. Orice încercare de a-i determina să procedeze astfel ar conduce în mod necesar la recompense diferite pentru aceleași servicii. Poate fi judecată cu un anumit grad de încredere doar valoarea rezultatului, nu însă și diferențele grade de efort și osteneală depuse de indivizi pentru a-l atinge.

Premiile pe care o societate liberă le oferă pentru rezultate au rolul de a le indica celor ce luptă pentru ele cât efort merită să depună. Totuși, aceleași recompense vor reveni tuturor celor care obțin același rezultat, indiferent de efort. Ce este valabil în privința remunerării acelorași servicii îndeplinite de persoane diferite, se aplică – în și mai mare măsură – în cazul remunerării relative a unor servicii diferite, reclamând și competențe diferite; ele nu vor avea decât prea puțin de a face cu meritul. În general, piața va oferi pentru orice fel de servicii valoarea pe care o vor avea acestea pentru cei ce beneficiază de ele; dar rareori se va ști dacă era necesar să se ofere atât de mult pentru a obține acele servicii și fără îndoială că de multe ori comunitatea le-ar fi putut obține la un preț mult mai mic. Probabil că pianistul despre care se spune că a afirmat, nu cu mult timp în urmă, că ar concerta, chiar dacă ar trebui să plătească pentru un astfel de privilegiu, a ilustrat poziția multora dintre cei ce obțin venituri substanțiale din activități care sunt în același timp și principala lor placere.

8. Deși cei mai mulți consideră că se poate de naturală pretenția ca nimeni să nu fie recompensat mai mult decât merită pentru strădania și efortul său, ea se bazează totuși pe o prezumție colosală. Ea presupune că noi suntem capabili să judecăm, în toate cazurile particulare, cât de bine își folosesc oamenii diversele oportunități și talente cu care suntem înzestrăți și cât de meritorii sunt realizările lor, în lumina tuturor circumstanțelor care le-au facilitat. Ea presupune că anumite ființe umane se află într-o poziție care să le permită să hotărască, în mod definitiv, cât anume valorează o persoană, îndreptându-i să determine ce poate ea realiza. Ea mai presupune, un lucru pe care teza libertății îl respinge de o manieră explicită: că putem ști, și știm, tot ceea ce călăuzește acțiunea unei persoane.

O societate în care poziția indivizilor ar fi făcută să corespundă unor idei omenești despre meritul moral ar fi, de aceea, exact opusul unei societăți libere; ar fi o societate în care oamenii ar primi recompense pentru îndeplinirea îndatoririlor și nu pentru succes, în care orice mișcare, a oricărui individ, ar fi dirijată de ceea ce cred alții că ar trebui el să facă și în care individul ar fi eliberat de responsabilitatea și riscul deciziei. Dar dacă nimeni nu are resursele de a ghida totalitatea acțiunilor

umanie, cu atât mai puțin ar avea cineva competența de a recompensa toate eforturile, în funcție de merit.

În conduită noastră individuală acțiونăm de obicei presupunând că valoarea serviciului pe care ni l-a făcut o persoană, și nu meritul ei, este factorul care ne determină obligațiile față de ea. Oricare ar fi adevărul în ceea ce privește relațiile mai intime, în afacerile curente nu considerăm că, dacă cineva ne-a făcut un serviciu printr-un sacrificiu considerabil, datoria față de el ne este determinată de acest sacrificiu, în condițiile în care același serviciu ni l-ar fi putut face cu ușurință altcineva. În raporturile noastre cu alții oameni, simțim că procedăm corect dacă recompensăm valoarea primită cu aceeași valoare, fără a ne întreba cît l-a costat pe un anumit individ serviciul pe care ni l-a făcut. Ceea ce ne determină responsabilitatea este avantajul pe care îl obținem din ceea ce ni se oferă de către alții, nu meritul acestora. Ne aşteptăm totodată ca în raporturile cu ceilalți să fim recompensați nu în funcție de meritul nostru subiectiv, ci în funcție de cît de mult valorează pentru ei serviciile noastre. Într-adevăr, astăzi cît gîndim în termenii relațiilor noastre cu anumiți oameni, știm foarte bine, de regulă, că trăsătura caracteristică a omului liber este aceea că el depinde în existența sa nu de concepțiile altora privind meritele sale, ci doar de ceea ce are el să le ofere. Doar atunci cînd gîndim poziția sau venitul nostru ca determinante de „societate“ în întregul ei, cerem să fim recompensați după merit.

Deși valoarea morală sau meritul este o specie de valoare, nu întreaga valoare este valoare morală, iar cea mai mare parte a judecăților noastre de valoare nu sînt judecăți morale. Că așa trebuie să se întîmple într-o societate liberă este un punct de importanță crucială, iar eșecul în a face distincția dintre valoare și merit a constituit sursa unei serioase confuzii. Noi nu admirăm neapărat toate activitățile ale căror produse le prețuim; de cele mai multe ori, cînd prețuim un lucru obținut, nu sîntem în postura de a estima meritul celor care ni l-au furnizat. Dacă aptitudinile cuiva într-un anumit domeniu sunt mai valoroase după o muncă de treizeci de ani, decît înainte, aceasta nu ține cont dacă acești treizeci de ani au fost extrem de profitabili și plăcuți sau dacă au constituit o perioadă de nesiguranță și de sacrificiu neîncetat. Dacă practicarea unui *hobby* genercază o deprindere specială sau dacă o invenție accidentală se dovedește extrem de utilă celorlalți, faptul că în ele există puțin merit nu le face mai puțin valoroase decît dacă rezultatul ar fi fost atins printr-un efort chinuitor.

Diferența dintre valoare și merit nu este specifică unui anumit tip de societate – ea există pretutindeni. Desigur, puteam încerca să facem ca recompensele să

corespondă meritului și nu valorii, dar nu avem prea mari șanse de reușită. Făcind această încercare, am distrugere stimulele ce le permit oamenilor să decidă ei înșiși ce ar trebui să facă. În plus, nu este deloc sigur dacă pînă și o tentativă relativ reușită de a face ca recompensele să corespundă meritului ar produce o ordine socială mai atrăgătoare sau măcar tolerabilă. O societate în care s-ar presupune în general că un venit ridicat este o dovedă a meritului, iar unul redus o dovedă a lipsei de merit, în care s-ar considera (unanim) că poziția și remunerația corespund meritului, în care nu ar exista alt drum către succes decît aprobarea comportamentului individual de către majoritate, ar fi cu mult mai intolerabilă pentru cei lipsiți de succes decît una în care s-ar recunoaște deschis că nu există nici o legătură necesară între merit și succes¹⁵.

Poate că am contribui mai mult la fericirea oamenilor dacă, în loc de a încerca să adaptăm remunerația după merit, am explica mai clar cît de incertă este legătura dintre valoare și merit. Probabil că suntem cu toții mult prea dispuși să vedem merit personal acolo unde există de fapt doar valoare superioară. Faptul că un individ sau un grup posedă un grad de civilizație sau o educație superioară reprezintă cu siguranță o valoare importantă și constituie un bun al întregii comunități căreia îi aparțin, dar de obicei implică un merit redus. Popularitatea și stima nu depind de merit mai mult decît succesul finanțiar. De fapt, în bună parte tocmai pentru că ne-am obișnuit atât de mult să presupunem un merit adesea inexistent acolo unde găsim valoare, ne simțim uneori slăjjeniți atunci cînd discrepanța este prea mare spre a fi ignorată.

Avem toate motivele de a ne strădui să onorăm meritul deosebit, acolo unde el a fost lipsit de recompensa adecvată. Dar problema recompensării unei acțiuni profund merituoase, pe care dorim să o dăm ca exemplu, diferă de cea a stimulelor pe care se bazează funcționarea obișnuită a societății. O societate liberă produce instituții în care, pentru cei ce o doresc, reușita individuală depinde de verdictul unui superior sau de cel al majorității. Într-adevăr, pe măsură ce organizațiile devin mai mari și mai complexe, misiunea de a evalua contribuțiile individuale va deveni din ce în ce mai dificilă; și va deveni tot mai necesar ca, în cazul multor oameni, recompensele să fie determinate de meritele sesizate de manager și nu de valoarea demonstrabilă a propriei contribuții. Atât timp cît aceasta nu generează o situație în care s-ar impune întregii societăți o unică și cuprinzătoare scară de merit, atât timp cît există o competiție între o multitudine de organizații ce oferă perspective diferite, această stare de lucruri nu este doar compatibilă cu libertatea, ci chiar extinde gama de opțiuni accesibile individului.

9. Justiția, ca și libertatea și coerciția, este un concept care, de dragul clarității, ar trebui restrâns la tratamentul deliberat aplicat unor oameni de către alți oameni. Ea constituie un aspect al determinării intenționate a celor condiții din viața oamenilor, supuse unui astfel de control.

În măsura în care dorim ca eforturile indivizilor să fie călăuzite de propriile lor opinii asupra perspectivelor și șanselor, rezultatelor eforturilor unui individ sînt în mod necesar imprevizibile, iar a ne întreba dacă distribuția rezultantă a veniturilor este justă ar fi pur și simplu lipsit de sens¹⁶.

Într-adevăr, este just ca acele condiții din viața oamenilor care sînt determinate de către stat să fie oferite în mod egal. Dar egalitatea acestor condiții trebuie să ducă la inegalitatea consecințelor. Nici furnizarea în mod egal a anumitor facilități publice, nici tratamentul egal aplicat unor parteneri diferiți în relațiile noastre voluntare cu ceilalți nu vor asigura o recompensă proporțională cu meritul. Recompensa pentru merit este recompensa pentru respectarea dorințelor altora în legătură cu ceea ce facem, nu compensarea avantajelor pe care le-am conserat acestor oameni, făcînd ceea ce am crezut noi de cuviință.

De fapt, una dintre obiectîile împotriva încercărilor guvernelor de a fixa scale de venit este aceea că statul trebuie să încearcă să fie just în tot ce face. O dată ce principiul recompensei în funcție de merit este acceptat ca o bază justă de distribuție a veniturilor, corect ar fi să fie recompensați conform acestui principiu toți cei ce o doresc. Curînd s-ar cere și ca acest principiu să fie aplicat tuturor și să nu mai fie tolerate veniturile care nu sînt proporționale cu meritul sesizabil. Chiar și încercarea de a distinge între acele venituri sau ciștiguri „dobîndite prin muncă“ și celealte va institui un principiu pe care statul va trebui să-l încearcă, dar pe care nu îl poate aplica la scară generală¹⁷. Orice astfel de încercare de a controla în mod deliberat anumite remunerații va duce la crearea unor nevoi suplimentare de noi pîrghii de control. O dată introdus, principiul justiției distributive nu va fi împlinit pînă cînd societatea, în întregul ei, nu va fi organizată în concordanță cu el. Aceasta ar produce un tip de societate care, prin toate elementele esențiale, ar fi opusul unei societăți libere – o societate în care autoritatea ar decide ce va face și cum va proceda individul.

10. În încheiere, trebuie să analizăm pe scurt un alt argument pe care se sprijină frecvent cererile de egalizare a distribuției, deși el este rareori afirmat în mod explicit. Este vorba de pretenția că apartenența la o anumită comunitate sau națiune îl îndreptățește pe individ la un anumit standard material, determinat de

avuția generală a grupului căruia îi aparține. Această cerere se află într-un curios conflict cu dorința de a realiza distribuția pe baza meritului personal. Fără discuție, nu există nici un merit în a te naște într-o anumită comunitate și nici un argument ținând de justiție nu se poate intemeia pe accidentul că un individ s-a născut într-un anumit loc și nu într-altul. De regulă, o comunitate relativ bogată conferă celor mai săraci membri ai săi avantaje necunoscute celor născuți în comunități sărace. Într-o comunitate bogată, unică justificare pe care o au indivizii atunci cînd insistă să primească avantaje suplimentare este aceea că există o avuție considerabilă în proprietate privată, pe care statul o poate confisca și redistribui, iar oamenii care văd permanent cum alții se bucură de o asemenea avuție o vor dori și mai intens decît cei care nu o cunosc decât la modul abstract sau nu o cunosc deloc.

Nu există nici un motiv evident pentru care eforturile comune ale membrilor unui grup de a asigura apărarea legii și ordinii și de a organiza furnizarea unor anumite servicii ar trebui să le dea membrilor dreptul de a pretinde o anumită cotă din avuția aceluia grup. Astfel de pretenții vor fi extrem de greu de susținut acolo unde cei care le avansează nu au fost dornici să confere, la rîndul lor, aceleași drepturi celor ce nu aparțineau națiunii sau comunității respective. Recunoașterea unor astfel de pretenții la nivel național ar duce doar la crearea unui nou tip de drept de proprietate asupra resurselor unei națiuni – colectiv, dar nu mai puțin exclusiv – drept care nu ar putea fi justificat pe același considerente ca și proprietatea individuală. Puțini ar fi dispusi să recunoască justițea acestor pretenții, la nivel internațional. Iar ele nu ar deveni cu nimic mai juste doar pentru că, într-o națiune, majoritatea are puterea reală de a impune asemenea solicitări, în timp ce pe plan internațional încă nu o are.

Avem motive serioase de a ne strădui să folosim structurile politice de care dispunem pentru a ne ocupa de cei slabii, infirmi sau de victimele unor dezastre imposibil de prevăzut. S-ar putea că cea mai eficientă metodă de asigurare împotriva anumitor riscuri comune pentru toți cetățenii unui stat să fie protejarea tuturor de acele riscuri. Nivelul la care poate fi realizată această asigurare împotriva riscurilor comune va depinde în mod necesar de avuția generală a comunității.

Însă este cu totul altceva să afirmi că cei săraci (săraci în sensul că în aceeași comunitate există oameni mai bogăți) sănătăți și confort îți conferă dreptul la o cotă din toate beneficiile sale. Faptul că toți celățenii sunt, într-o oarecare măsură, interesați de asigurarea anumitor servicii pentru toată lumea, nu constituie o justificare pentru ca cineva să-și aroge dreptul la o parte din

toate aceste beneficii. Se poate fixa un standard pentru că ar trebui unii să fie dispuși a oferi, nu însă și un standard pentru că ar putca alții să solicite.

Grupurile naționale vor deveni tot mai exclusiviste pe măsură ce se va răspândi acceptarea acestei viziuni, împotriva căreia noi am adus argumentele de mai înainte. O națiune va prefera să-i țină deoparte pe străini, decât să le permită accesul la avantajele oferite de rezidență în țara respectivă; aceasta pentru că, o dată admisi, ei vor pretinde curând o parte din avuția ei. În virtutea unui drept. Concepția potrivit căreia cetățenia sau chiar și numai rezidența într-o țară conșră dreptul de a prezintă un anumit standard de viață devine o sursă serioasă de fricțiuni la nivel internațional. Singura justificare a aplicării acestui principiu într-o țară anume este aceea că guvernul său are puterea de a o impune. O dată ce la scară națională se recunoaște dreptul majorității la beneficiile de care se bucură anumite minorități, nu există nici un motiv ca procesul să se oprească la granițele statelor existente.

VII

Regula majorității

Deși oamenii se conduc în bună parte după interes, totuși, acest interes și toate celelalte lucruri omenești sunt guvernate în întregime de către opinie.

DAVID HUME

1. Egalitatea în fața legii conduce la cererea ca toți oamenii să aibă aceeași pondere în elaborarea ei. Acesta este punctul de întâlnire între liberalismul tradițional și mișcarea democratică. Cu toate acestea, principalele lor preocupări sunt diferite. Liberalismul (în sensul că s-a impus în Europa secolului al XIX-lea, sens pe care îl vom utiliza pe parcursul acestui capitol) se preocupă în primul rând de limitarea puterilor coercitive ale oricărui guvern, fie el democratic sau nu, în timp ce democratul dogmatic cunoaște doar o singură limită a guvernării: opinia curentă a majorității. Diferența între cele două idealuri reiese mai clar dacă le precizăm contrariile: pentru democrație – guvernarea autoritară, pentru liberalism – totalitarismul. Nici unul dintre cele două sisteme nu îl exclude sau nu se opune celuilalt: o democrație poate foarte bine să exerceze puteri totalitare, după cum se poate concepe un guvern autoritar acționând conform unor principii liberale¹.

Asemenei majorității termenilor din domeniul nostru, cuvântul „democrație“ este și el folosit într-un sens mai larg și mai vag. Însă dacă este folosit strict pentru descrierea unei metode de guvernare – anume, regula majorității – atunci el se referă, evident, la o problemă diferită de cea a liberalismului. Liberalismul este o doctrină despre maniera de a determina cum ar trebui să fie legea, democrația – o

doctrină despre maniera de a determina ce va fi lege. De fapt, liberalismul consideră dezirabil ca doar ceea ce este acceptat de majoritate să fie lege, dar nu crede neapărat că din această cauză legea va fi bună. Practic, scopul său este acela de a convinge majoritatea să accepte anumite principii. El acceptă regula majorității ca pe o metodă de a lua decizii, nu însă și ca pe o autoritate în ceea ce privește modul în care ar trebui să arate decizia. Pentru democratul doctrinar, faptul că majoritatea dorește un anumit lucru este un motiv suficient pentru a-l considera bun; pentru el, voința majorității determină nu doar ce anume este lege, ci și ce lege este bună.

Există un larg consens referitor la această diferență între idealul liberal și cel democratic². Cu toate acestea, sînt oameni care folosesc cuvîntul „libertate“ în sensul de libertate politică, ajungînd astfel să identifice liberalismul cu democrația. Pentru ei, idealul libertății nu spune nimic despre scopul acțiunii democratice: orice situație creată de democrație este, prin definiție, și o situație de libertate. Acest mod de a folosi cuvintele pare cel puțin confuz, ca să nu spunem mai mult.

În timp ce liberalismul este una dintre doctrinele ce se referă la sferea și scopul guvernării, doctrine dintre care democrația trebuie să aleagă, aceasta din urmă, fiind o metodă, nu spune nimic despre scopurile guvernării. Deși termenul „democratic“ este folosit adesea, astăzi, spre a descrie anumite țeluri ale politicii, care se întîmplă să fie populare, în special anumite țeluri egalitare, nu există nici o legătură obligatorie între democrație și vreo viziune asupra modului în care ar trebui folosite puterile majorității. Pentru a ști ce anume dorim să fie acceptat de către alții, avem nevoie de alte criterii decît opinia curentă a majorității, care este un factor ne-relevant în procesul de formare a opiniei. În orice caz, el nu oferă nici un răspuns întrebărilor despre cum ar trebui să votăm sau care este obiectivul dezirabil, dacă nu presupunem – aşa cum par să facă mulți democrați dogmatici – că poziția de clasă a cuiva îl învață întotdeauna să-și recunoască adevăratale interese și că din această cauză votul majorității exprimă întotdeauna interesele ei adevărate.

2. Această utilizare nediscriminatorie a cuvîntului „democratic“ ca formulă laudativă generală nu este lipsită de pericole. Ea sugerează că, din moment ce democrația este un lucru bun, extinderea ei este totdeauna un cîștig pentru omenire. Acest lucru poate părea de la sine înțeles, dar lucrurile slau cu totul altfel.

Există cel puțin două direcții în care extinderea democrației este aproape totdeauna posibilă: ansamblul persoanelor cu drept de vot și ansamblul problemelor soluționate prin proceduri democratice. Pentru nici una dintre ele nu se poate

afirma că orice extindere posibilă este un cîștiig sau că principiul democrației cere ca extinderea să meargă la infinit. Cu toate acestea, în aproape toate discuțiile pe marginea unor cazuri particulare, argumentul în favoarea democrației este prezentat de obicei ca și cum extinderea ei la maximum ar fi, în sine, un lucru pozitiv.

Că nu este aşa, o admitem, practic, cu toții, în ceea ce privește dreptul la vot. Ar fi greu pentru orice teoric democratică să considere drept un progres orice posibilă extindere a dreptului de vot. Vorbind de sufragiul universal pentru adulți, dar, de fapt, limitele sufragiului sunt în bună parte rezultatul unor considerente de interes. Limita obișnuită de vîrstă, de douăzeci și unu de ani, precum și excluderea infractorilor, a rezidenților străini, a cetățenilor cu domiciliul în străinătate și a locuitorilor unor regiuni sau teritorii speciale sunt acceptate, de regulă, ca rezonabile. De asemenea, nu este deloc cert că reprezentarea proporțională este mai bună pentru că pare mai democratică³. Cu greu s-ar putea spune că egalitatea în drepturi reclamă neapărat ca toți adulții să aibă drept de vot; principiul ar funcționa doar dacă o aceeași regulă impersonală li s-ar aplica tuturor. Dacă doar persoanele peste patruzeci de ani sau doar cei care au surse de venit, doar capii de familie sau doar persoanele știutoare de carte ar avea dreptul la vot, situația nu ar reprezenta o încălcare mai semnificativă a principiului decât cele produse de restricțiile general acceptate. De asemenea, ar fi posibil ca oameni rezonabili să susțină că idealurile democrației ar fi mai bine servite dacă, să zicem, toți funcționarii guvernamentalni și toți cei ce trăiesc din asistență publică ar fi excluși de la vot⁴. Dacă în lumea occidentală sufragiul universal pentru adulți pare cea mai bună soluție, aceasta nu dovedește că el ar fi reclamat de vreun principiu fundamental.

De asemenea, ar trebui să ne amintim că dreptul majoritatii este de obicei recunoscut doar pentru o țară dată, iar ceea ce se întâmplă a fi o țară nu este în totdeauna o unitate naturală sau evidentă. Cu siguranță, nu considerăm just ca cetățenii unei țări mari să îi domine pe cei dintr-un stat vecin doar pentru că sunt mai numeroși. La fel de puțin justificat ar fi ca majoritatea celor care au aderat, din anumite motive, la o națiune sau la o organizație supranațională să fie considerați îndreptățiti a-și extinde aria puterii după bunul plac. Teoria contemporană a democrației suferă datorită faptului că, de regulă, este dezvoltată pornind de la o comunitate ideală, omogenă, iar apoi este aplicată unităților extrem de imperfecte și adesea arbitrară, care sunt la ora actuală statele.

Aceste remarci își propun doar să arate că nici chiar cel mai dogmatic democrat nu poate pretinde că orice extindere a democrației este un lucru bun. Oricît de puternic ar fi argumentul general în favoarea democrației, ea nu este o

valoare ultimă sau absolută, ci trebuie judecată în funcție de ce va realiza. Ea este, probabil, cea mai bună metodă de a atinge anumite scopuri, dar nu un scop *in sine*⁵. Deși există un argument puternic în favoarea metodei democratice de decizie, acolo unde este evident necesară o anumită acțiune colectivă, problema dacă este sau nu de dorit să se extindă controlul colectiv trebuie soluționată pe alte baze decât principiul democrației ca atare.

3. Tradiția democratică și cea liberală sunt de acord că, oricând este necesară acțiunea statului și mai ales atunci cînd trebuie stipulate anumite reguli, decizia trebuie să aparțină majorității. Ele sunt divergente însă în privința domeniului acțiunii etatice ce trebuie dirijată prin decizie democratică. În timp ce democratul dogmatic consideră dezirabilă soluționarea cît mai multor probleme prin votul majorității, liberalul consideră că există limite clare ale gamei de probleme ce trebuie rezolvate pe această cale. Democratul dogmatic consideră că orice majoritate de moment ar trebui să aibă dreptul de a decide care îi sunt puterile și cum le va exercita, în timp ce liberalul consideră important ca puterile oricărei majorități temporare să fie limitate de principii pe termen lung. În opinia sa, o decizie a majorității își extrage autoritatea nu dintr-un simplu act de voință al unei majorități de moment, ci dintr-un acord mai larg asupra unor principii comune.

Conceptul crucial al democratului doctrinar este suveranitatea populară. Aceasta înseamnă că, pentru el, regula majorității este nelimitată și nelimitabilă. Idealul democrației, prevăzut inițial a împiedică oricăputere arbitrară, devine astfel justificarea unei noi puteri arbitrară. Cu toate acestea, autoritatea unei decizii democratice se bazează pe aceea că emană de la majoritate, într-o comunitate a cărei coerentă este dată de anumite convingeri comune majorității membrilor; trebuie ca majoritatea să se supună acestor principii comune, chiar și atunci cînd violarea lor ar fi în interesul ei imediat. Nu contează că această concepție era exprimată în termenii „dreptului natural” sau ai „contractului social”, concepții ce și-au pierdut atraktivitatea. Punctul esențial rămîne același – acceptarea acestor principii face dintr-un grup de oameni o comunitate. Iar această acceptare comună este condiția indispensabilă a unei societăți libere. În mod normal, un grup de oameni devine societate nu instituindu-și legi proprii, ci respectînd aceleasi reguli de conduită⁶. În consecință, puterea majorității este limitată de acele principii general respectate, iar dincolo de ele nu există putere legitimă. Evident, trebuie ca oamenii să cadă de acord asupra modului în care să fîc îndeplinite sarcinile necesare și este rezonabil ca în această chestiune să decidă majoritatea; dar nu este deloc evident că aceeași

majoritate ar fi îndreptățită să-și determine propriile competențe. Nu cunoaștem nici un motiv pentru care n-ar trebui să existe și lucruri pe care nimeni să nu aibă puterea de a le face. Lipsa unui acord suficient în ceea ce privește nevoia de a folosi, în anumite împrejurări, puterea coercitivă ar trebui să înseamne că nimeni nu o poate exercita în mod legitim. Dacă recunoaștem drepturile minorităților înseamnă că puterea majorității derivă din principiile acceptate și de către minorități, fiind limitată tocmai de aceste principii.

De aceea, principiul că orice întreprinde guvernul ar trebui să aibă acordul majorității nu presupune că majoritatea are dreptul moral de a face tot ceea ce vrea. Cu siguranță, nu există nici o justificare morală a unui act prin care o majoritate să confere membrilor săi privilegii, promulgând în favoarea lor reguli discriminatorii. Democrația nu înseamnă neapărat guvernare nelimitată. Într-o democrație, nevoia de garanții instituționale privind libertatea individuală este la fel de mare ca în oricare alt sistem. Într-adevăr, dacă abia înzestrând în istoria democrației moderne, mari demagogi au început să susțină că, întrucât puterea era de acum în mîinile poporului, nu mai era nevoie de limitarea ei⁷. Atunci cînd se afirmă că „într-o democrație este just ceea ce majoritatea face să fie just”⁸, democrația degenerăază în demagogie.

4. Dacă democrația este un mijloc și nu un scop, limitele sale trebuie determinate în lumina scopului pe care dorim ca să-l servească. Există trei argumente de bază prin care poate fi justificată democrația, iar fiecare dintre ele poate fi apreciat drept convingător. Primul este acela că ori de câte ori trebuie să se aleagă una dintr-un set de mai multe opinii contradictorii și cînd ca trebuie impusă chiar prin forță, dacă este necesar, este mai puțin costisitor să determinăm care dintre ele se bucură de mai mult sprijin numărind voturi, decît luptîndu-ne între noi. Democrația este unica metodă de schimbare pașnică descoperită pînă în prezent de către om⁹.

Cel de-al doilea argument – cel mai însemnat din punct de vedere istoric și foarte important și în prezent, deși nu mai putem fi întotdeauna siguri de valabilitatea sa – este acela că democrația reprezintă o importantă garanție a libertății individuale. Un scriitor din secolul al XVII-lea afirma că „bunul democrației este libertatea, precum și curajul și hărnicia cărora libertatea le dă naștere”¹⁰. Această opinie exprimă recunoașterea faptului că democrația nu este – încă – libertate; însă afirmează că democrația, mai mult decît alte forme de guvernare, poate produce libertate. Ea poate fi bine fundamentată, astăzi timp cît ne referim la coerciția indivizilor

de către alți indivizi: nu ar fi deloc în avantajul majorității ca unii indivizi să aibă puterea arbitrară de a-i supune pe alții la coerciție. Dar protejarea individului de acțiunea colectivă a însăși majorității este o altă problemă. Chiar și aici se poate argumenta că, în condițiile în care puterea coercitivă trebuie întotdeauna exercitată doar de către, se poate mult mai greu abuza de ea dacă puterea încredințată celor către poate fi întotdeauna revocată de către cei care trebuie să i se supună. Dar dacă perspectivele libertății individuale sunt mai bune într-o democrație decât în alte forme de guvernare, nu înseamnă că ele sunt asigurate. Perspectivele libertății depind de asigurarea ei ca obiectiv deliberat al majorității. Ea ar avea puține șanse de supraviețuire dacă în apărarea ci ne-am baza doar pe simpla existență a democrației.

Cel de-al treilea argument se bazează pe faptul că existența unor instituții democratice îl va exercita asupra nivelului general de înțelegere a afacerilor publice. Această argument mi se pare cel mai puternic. Ar putea fi adevărat, așa cum se susține adesea¹¹, că în orice situație guvernarea unei elite educate ar fi mai eficientă și poate chiar mai justă decât cea a unui soi ales prin votul majorității. Dar aspectul crucial în comparația dintre forma de guvernare democratică și altele este acela că înțelegerea problemelor de către oameni nu poate fi luată întotdeauna drept un dat.

Greutatea argumentului din marea lucrare a lui Tocqueville, *Despre democrație în America*, este că democrația reprezintă unică metodă eficace de a educa majoritatea¹² - lucru la fel de adevărat astăzi ca și pe timpul său. Democrația este în primul rând un proces de formare a opiniei. Principalul său avantaj rezidă nu în metoda de selecție a guvernanților, ci în faptul că o mare parte a populației ia parte în mod activ la formarea opiniei și astfel se poate alege dintr-o gamă largă de persoane. Putem admite că democrația nu plasează puterea în mîinile celor mai înțelepți și mai bine informați și că, oricind, decizia unui guvern de elite ar putea fi mai avantajoasă pentru toți; însă, acesta nu trebuie să ne împiedică a prefera democrația. Valoarea democrației este demonstrată de aspectele ei dinamice, mai mult decât de cele statice. Ca și în cazul libertății, beneficiile democrației ies în evidență doar pe termen lung, pe cind realizările ei de moment pot fi inscrieroare celor ale altor forme de guvernare.

5. Concepția potrivit căreia guvernământul ar trebui dirijat de opinia majoritară are sens doar dacă acea opinie este independentă de guvernământ. Idealul democrației se bazează pe convingerea că opinia ce îl va dirija rezultă

dintron proce independent și spontan. De aceea, el reclamă existența unei sfere extinse, independente de controlul majorității, în interiorul căreia să se formeze opiniile indivizilor. Din acastă cauză, totă lumca este de acord că argumentul în favoarea democrației este inseparabil de cel în favoarea libertății de exprimare și dezbatere.

Cu toate acestea, ideea că democrația furnizează nu doar o metodă de soluționare a diferențelor de opinie asupra cursului acțiunii, ci și un standard referitor la cum ar trebui să fie opinia, a avut deja efecte importante. În particular, aceasta a provocat o serioasă confuzie cu privire la cum este legea aflată efectiv în vigoare și cum ar trebui să fie ea. Pentru ca democrația să funcționeze, este la fel de important ca, întotdeauna, prima să poată fi verificată, iar a doua pusă sub semnul întrebării. Deciziile majorității ne spun ce doresc oamenii în momentul respectiv, dar nu și ce ar fi în interesul lor să dorească, dacă ar fi mai bine informați; dacă nu ar putea fi modificate prin persuasiune, ele nu ar avea nici o valoare. Argumentul în favoarea democrației presupune că orice opinie minoritară ar putea deveni majoritară.

Nu am avea nevoie să accentuăm acest lucru, dacă nu ar fi prezentată uneori ca o îndatorire a democratului – în particular, a intelectualului democrat – acceptarea opiniei și valorilor majorității. Într-adevăr, există convenția prin care opinia majorității are cîștig de cauză în ceea ce privește acțiunea colectivă, dar această nu înseamnă în nici un caz că un individ nu ar trebui să depună toate eforturile spre a o modifica. Poți avea un respect profund față de acastă convenție și în același timp prea puțin respect față de înțelepciunea majorității. Cunoașterea și înțelegerea noastră progresează doar pentru că, în permanență, unii se vor opune opiniei majorității. În cadrul procesului de formare a opiniei, este foarte probabil ca, pînă ce o opinie ajunge majoritară, ea să nu mai fie cea mai bună – cincva să fi depășit deja nivelul atins de majoritate¹³. Așteptăm pînă ce ea a obținut suficient sprijin pentru că nu știm care dintre noile opinii aflate în competiție se va dovedi cea mai bună.

De fapt, concepția potrivit căreia eforturile tuturor ar trebui călăuzite de opinia majorității sau aceea că o societate se armonizează mai bine pe măsură ce se conformează tot mai mult standardelor majorității reprezentă o răsturnare a principiului pe care s-a întemeiat creșterea civilizației. Adoptarea sa la scară generală ar însemna probabil stagnarea, dacă nu chiar declinul civilizației. Progresul constă în convingerea celor mulți de către cei puțini. Noile păreri trebuie să apară undeva, înainte de a deveni majoritare. Nu există experiență a societății care să nu

fie, la început, experiența cîtorva indivizi. Iar procesul de formare a opiniei majoritare nu este în totalitate, nici măcar în principal, o chestiune de dezbatere, precum în concepția excesiv de intelectualistă. Există un simbure de adevăr în părerea că democrația este guvernarea prin dezbatere, dar acesta se referă doar la ultima parte a procesului prin care sănătatea meritelor opiniilor și dorințelor alternative. Deși dezbaterea este esențială, ea nu este principalul proces prin care oamenii învăță. Părerile și dorințele lor se formează grație unor indivizi care acționează conform proprietăților proiecte, iar aceștia profită de pe urma a ceea ce au învățat alții, din experiențe personale. Progresul în planul opiniilor ar fi redus dacă unii oameni nu ar ști mai mult decât ceilalți și nu ar fi mai bine situați spre a-i convinge pe ceilalți. Tocmai pentru că, în mod normal, nu știm cine are dreptate, lăsăm decizia să rezulte dintr-un proces pe care îl controlăm. Totdeauna, însă, progresul apare datorită unei minorități ce acționează în alt mod decât cel prescris de majoritate.

6. Nu avem nici un motiv să credităm deciziile majorității cu acea înțelepciune superioară, supraindividuală pe care, într-un fel, o pot poseda produsele dezvoltării sociale spontane. Nu hotărîrile vreunui majoritate constituie locul în care ar trebui să căutăm o astfel de înțelepciune superioară. Cu certitudine, ele sunt inferioare deciziilor pe care le-ar lua cei mai inteligenți membri ai grupului, după ascultarea tuturor opiniilor; ele vor fi rezultatul unei relații mai puțin atente și vor reprezenta, în general, compromisuri în urma căroră nimici nu va fi satisfăcut pe deplin. Aspectul este și mai evident în cazul rezultatului cumulativ emanând din deciziile succesive ale majorităților de moment, având diverse componente: rezultatul nu va fi exprimarea unei concepții coerente, ci a unor motive și scopuri diferite, adesea conflictuale.

Un astfel de proces nu ar trebui confundat cu acele procese spontane, pe care comunitățile libere au învățat să le considere sursa multora dintre cele ce sunt mai presus de înțelepciunea omenească. Dacă prin „proces social“ înțelegem evoluția treptată ce produce soluții mai bune decât proiectul deliberat, impunerea voinței majorității cu greu ar putea primi acest nume. Ea dîscră radical de acea creștere liberă din care iau naștere cutumele și instituțiile, doarece caracterul său coercitiv, monopolist și exclusiv distrugе forțele auto-regulatoare ce fac ca într-o societate liberă eforturile eronate să fie abandonate, iar cele reușite să triumfe. De asemenea, ea dîscră în mod fundamental de procesul cumulativ prin care din precedent ia naștere dreptul, în cazul în care nu se dizolvă într-un întreg coerent – aşa cum se

întîmplă cu anumite decizii judecătorești, prin aderarea deliberată la principiile respectate în situațiile anterioare.

Mai mult, dacă nu se călăuzesc după principii larg acceptate, deciziile majorității riscă să producă rezultate globale nedorite de nimeni. Se întîmplă adesea ca o majoritate să fie constrânsă de propriile decizii la alte acțiuni – nici anticipate, nici dorite. Convingerea că acțiunea colectivă se poate dispensa de principii este în mare parte o iluzie, iar efectul obișnuit al renunțării la principii este căderea în cursa implicațiilor neașteptate ale deciziilor anterioare. Decizia individuală ar fi putut viza doar abordarea unei situații particulare. Însă ea creează așteptarea că, oriunde vor apărea circumstanțe similare, guvernul va actiona de o manieră similară. Astfel, principii ce nu sunt destinate unei aplicări generale, indezirabile sau lipsite de sens în cazul unei astfel de aplicări, determină o acțiune ulterioară pe care puțini ar fi dorit-o, în situația inițială. Un guvern ce pretinde că nu se simte legat de nici un principiu și evaluează orice problemă în mod obiectiv, se trezește de obicei în situația de a trebui să respecte principii pe care nu el le-a ales, se vede antrenat în acțiuni pe care nu le-a anticipat. Un fenomen deja familiar este cel al guvernanților care pornesc de la pretenția orgolioasă că vor controla în mod deliberat toate problemele, trezindu-se apoi înconjurați la liece pas de necesitățile create prin acțiunile lor anterioare. De cînd guvernele au ajuns să se considere atotputernice, auzim și noi aștă de multe despre necesitatea sau inevitabilitatea unci măsuri despre care chiar și ele știu că nu este înțeleaptă.

7. Dacă politicianul sau omul de stat nu au altă soluție decât să adopte un anumit curs al acțiunii (sau dacă acțiunea lor este considerată inevitabilă de către istoric) este pentru că opinia lor sau a altora – nu faptele obiective – nu le lasă nici o alternativă. Doar pentru oamenii influențați de anumite convingeri, reacția cuiva într-o situație dată poate părea determinată doar de împrejurări. Pentru politicianul pragmatic, preocupat de chestiuni concrete, aceste convingeri sunt într-adevăr inalterabile, oricare i-ar fi intențiile sau scopurile. Aproape că este necesar ca el să nu fie original, să-și cizeleze programul după opiniile împărtășite de mase mari de oameni. Politicianul de succes își datorăză puterea lăptului că se mișcă în interiorul cadrului de gîndire acceptat, că gîndește și vorbește în mod convențional. Aproape că ar fi o contradicție de termeni dacă politicianul ar fi și un lider în cîmpul ideilor. Misiunea sa într-o democrație este să alle care sunt opiniile împărtășite de cei mai mulți, nu să răspîndească opinii noi care ar putea deveni majoritate într-un viitor îndepărtat.

Starea de opinie ce guvernează o decizie politică este întotdeauna rezultatul unei evoluții lente, întinse pe perioade lungi de timp și acționând pe mai multe planuri diferite. Ideile noi vin din partea cîtorva și se răspîndesc treptat pînă devin proprietatea unei majorități care nu știe mare lucru despre originea lor. În societatea modernă, acest proces implică o împărțire a atribuțiilor între cei ce se ocupă în primul rînd de chestiunile particulare și cei interesați de ideile generale, de elaborarea și concilierea diverselor principii de acțiune sugerate de experiența trecutului. Părerile noastre asupra consecințelor propriilor acțiuni și asupra scopurilor la care ar trebui să tindem săn în primul rînd precepe pe care le-am dobîndit, ca parte a moștenirii societății. Aceste convingeri morale și politice, nu mai puțin decît convingerile științifice, ne vin de la cei ce lucrează cu idei abstracte. De la ei obțin și omul obișnuit și liderul politic concepțiile fundamentale ce le călăuzesc acțiunile și constituie sistemul de referință al gîndirii lor.

Convingerea că pe termen lung ideile și oamenii ce răspîndesc idei noi săn cei care guvernează evoluția și aceea că toți pașii acestui proces ar trebui călăuziți de un ansamblu de concepții coerente constituie de mult timp o parte a crezului liberal. Studiul istoriei este imposibil fără conștientizarea „lecției date umanității de fiecare epocă și întotdeauna desconsiderată - aceea că filosofia speculativă, care la suprafață pare un lucru atât de îndepărtat de problemele vieții și de interesele manifeste ale oamenilor, este în realitate, dintre toate, lucrul care îi influențează cel mai mult, iar pe termen lung dictează asupra oricăror influențe, cu excepția celor cărora ea însăși trebuie să li se supună“¹⁴. Deși poate că acest lucru este astăzi și mai puțin înțeles decît pe vremea când scria John Stuart Mill, nu ne putem îndoia că el este întotdeauna adevărat, indiferent dacă îl recunoaștem sau nu. Este atât de puțin înțeles deoarece influența gînditorului abstract asupra maselor acționează doar indirect. Rareori oamenii șiu sau le pasă dacă cele mai răspîndite idei ale vremii lor vin de la Aristotel sau Locke, de la Rousseau sau Marx, ori de la vreun profesor ale cărui vederi erau la modă printre intelectuali, cu douăzeci de ani în urmă. Cei mai mulți nu le-au citit lucrările și nici măcar nu au auzit de autorii ale căror concepții și idealuri au devenit parte din gîndirea lor.

Ca influență directă asupra afacerilor curente, cea a filosofului politic poate fi neglijabilă. Însă, atunci când ideile sale devin bun comun grație muncii istoricilor și publiciștilor, profesorilor și scriitorilor, a intelectualilor în general, ele călăuzesc efectiv mersul evenimentelor. Aceasta înseamnă nu doar că, de obicei, ideile noi încep să-și exercite influența asupra acțiunii politice doar după una sau mai multe generații de la prima lor enunțare¹⁵, ci și că înainte să se facă simțită o asemenea

influență din partea gînditorului speculativ, ele trebuie să treacă printr-un lung proces de selecție și modificare.

Schimbările în convingerile politice și sociale se derulează întotdeauna pe mai multe planuri, simultan. Trebuie să vedem acest proces nu extinzîndu-se într-un singur plan, ci coborînd ca printr-un filtru, din vîrful unei piramide ale cărei niveluri superioare simbolizează o mai mare generalitate și abstracție, nu neapărat însă și o mare înțelepciune. Răspîndindu-se în jos, ideile își schimbă caracterul. Cele care la un moment dat se află încă la un nivel mai mare de generalitate vor intra în competiție doar cu altele de același caracter – și aceasta doar pentru sprijinul celor interesați de concepții generale. Marii majorități, aceste concepții generale îi vor deveni cunoscute doar atunci când vor fi aplicate unor probleme concrete, particulare. Care dintre aceste idei se vor impune și le vor capta sprijinul, se va hotărî nu de către o singură minte, ci prin discuții purtate la un alt nivel, de către oameni preocupați mai mult de idei generale decât de probleme particulare și care, în consecință, le văd pe ultimele cu precădere în lumina principiilor generale.

Excepțînd unele cazuri rare precum convențiile constituționale, procesul democratic de dezbatere și decizie a majorității este limitat la o parte din întreg sistemul juridic și politic. Schimbarea graduală pe care el o implică va produce rezultate dezirabile și utile doar dacă va fi călăuzită de o percepție generală asupra ordinii sociale dorite, de o imagine coerentă a lumii în care oamenii vor să trăiască. Construirea unei astfel de imagini nu este o misiune simplă, nici chiar specialistul nepușind face mai mult decât să încerce a vedea lucrurile puțin mai clar decât predecesorii săi. Omul politic, preocupat de problemele imediate ale zilei, nu are nici interesul, nici timpul să examineze toate relațiile dintre diferitele părți ale ordinii complexe din societate. El nu face altceva decât să aleagă unul dintre proiectele de ordine socială care i se oferă și să accepte în final o doctrină politică sau un ansamblu de principii elaborate și prezentate de alții.

Dacă oamenii nu ar fi aproape întotdeauna conduși de un sistem de idei comune, nu ar fi posibile nici o politică coerentă, nici măcar o discuție reală pe marginea anumitor aspecte. Este îndoicînic că democrația ar putea funcționa pe termen lung dacă marea majoritate a oamenilor nu ar avea în comun măcar o concepție generală asupra tipului de societate dorit. Însă, chiar dacă o asemenea concepție există, ea nu va ieși neapărat în evidență în cadrul tuturor deciziilor majorității. Grupurile nu acționează totdeauna în conformitate cu judecata cea mai bună și nu respectă totdeauna reguli morale pe care le recunosc, în abstract – nu mai mult decât indivizii. Cu toate acestea, doar apelind la astfel de principii comune

putem spera să cădem de acord prin dezbatere, să soluționăm conflictele de interes prin rațiune și argumente, nu prin forță brută.

8. Pentru ca o opinie să cîștige teren, teoreticianul care o dirijează nu trebuie să se considere legat de opinia majoritară. Sarcina filosofului politicii diferă de cea a funcționarului specializat care îndeplinește voința majorității. Deși nu trebuie să-și aroge el însuși poziția de „lider“, de om care determină ce ar trebui alții să credă, este de datoria lui să arate posibilitățile și consecințele acțiunii comune, să avanseze obiectivele politice de anvergură pe care majoritatea încă nu le-a gîndit. Doar după prezentarea unei astfel de imagini cuprinzătoare a posibilelor consecințe ale unor politici diferite, democrația poate opta. Dacă politica este arta posibilului, filosofia politică este arta de a face posibil din punct de vedere politic ceva ce pare imposibil¹⁶.

Filosoful politicii nu își poate îndeplini misiunea dacă se limitează la chestiuni de fapt și se teme să opteze între valori conflictuale. El nu-și poate permite să se lase limitat de pozitivismul omului de știință, care își restrînge funcția la a arăta ceea ce este, interzicînd orice discuție despre ce ar trebui să fie. Dacă procedează astfel, el se va opri cu mult înainte de a-și fi îndeplinit rolul cel mai important. Încercînd să-și formeze o imagine coerentă, el va descoperi adeseori că există valori conflictuale – lucru de care oamenii, în marca lor majoritate, nu sunt conștienți – și că el trebuie să decidă ce acceptă și ce respinge. Dacă nu este pregătit să apere valorile pe care le consideră juste, filosoful politicii nu va realiza niciodată acel tablou cuprinzător care să fie apoi evaluat în ansamblul său.

Adesea, în cadrul acestei misiuni, el va servi cel mai bine democrația opunîndu-se voinței majorității. Doar printr-o înțelegere total greșită a procesului de evoluție a opiniei s-ar putea ajunge la concluzia că, în sfârșit, opinia, filosoful politicii ar trebui să se supună vederilor majorității. A considera opinia de moment a majorității drept un standard pentru ceea ce ar trebui să fie opinia majoritară ar face ca întreg procesul să devină circular și static. De fapt, niciodată nu are filosoful politicii mai multă dreptate să se autosuspecteze de eșec, decât atunci când opiniile sale sunt foarte populare¹⁷. El trebuie să-și demonstreze valoarea insistînd asupra unor considerații de care majoritatea nu vrea să țină cont, susținînd principii considerate nepotrivite și iritante. Pentru intelectuali, a se pleca în fața unei convingeri doar pentru că este susținută de majoritate reprezentată o trădare, nu doar a misiunii lor specifice, ci și a valorilor democrației.

Nu înseamnă că principiile ce pledează în favoarea autolimitării puterii majorității se dovedesc eronate dacă democrația nu le ia în considerare, după cum nici democrația nu se dovedește indezirabilă dacă ia decizia pe care liberalul o consideră greșită. Pur și simplu, el consideră că are un argument care, înțeles corect, va determina majoritatea să limiteze exercițiul propriilor puteri și speră că majoritatea poate fi convinsă să-l acceptă drept călăuză, atunci cînd ia decizii în anumite chestiuni.

9. O parte nu lipsită de semnificație a acestui argument liberal este aceea că neglijarea acestor limite va distruge pe termen lung nu doar prosperitatea și pacea, ci însăși democrația. Liberalul crede că limitele pe care dorește ca democrația să și le autoimpună săn și limitele în care ea poate funcționa eficient și în care majoritatea poate cu adevărat să dirijeze și să controleze acțiunile guvernului. Atât timp cât constrângerea individului într-un sistem democratic se realizează doar prin reguli generale produse chiar de sistem, acesta din urmă controlează puterea de coerciție. Dacă însă încearcă o direcționare mai precisă a regulilor, democrația va ajunge curind să nu mai facă altceva decât să indice scopurile, lăsînd în mîna unor funcționari specializați decizia privind modul în care ele trebuie atinse. O dată ce este general acceptat faptul că deciziile majorității pot doar să fixeze scopuri a căror urmărire este lăsată la discreția administratorului, se va ajunge curind să se creadă că aproape toate mijloacele de atingere a lor sunt legitime.

Individual nu are prea multe motive să se teamă de legile generale pe care le poate impune majoritatea, dar are destule motive să se teamă de conducătorii pe care aceasta îi va instala, spre a-i pune în practică dispozițiile. Nu puterile deținute efectiv de adunările democratice, ci puterile delegate de acestea unor administratori însărcinați cu realizarea anumitor obiective constituie astăzi un pericol la adresa libertății individuale. După ce am căzut de acord ca majoritatea să prescrie reguli pe care noi să le respectăm, în procesul de urmărire a scopurilor individuale, ne găsim din ce în ce mai mult supuși ordinelor și voinței arbitrarie a administrației săi. Nu întîmplător, vedem nu numai că cei mai mulți dintre susținătorii democrației nelimitate devin curind apărători ai arbitrarului și ai opiniei că ar trebui să ne încredem în experți care să decidă ce este bun pentru comunitate, dar și că cei mai entuziaști susținători ai unor astfel de puteri nelimitate ale majorității săn, adesea, chiar acei administratori care știu foarte bine că o dată ce și-au asumat astfel de puteri, ei – și nu majoritatea – vor fi cei care le vor exercita în realitate. Dacă experiența recentă a demonstrat ceva în această privință, este că o dată acordate largi puteri coercitive

unor agenții guvernamentale pentru atingerea anumitor obiective, aceste puteri nu pot fi controlate efectiv de către adunările democratice. Dacă acestea din urmă nu hotărăsc ele însese mijloacele ce ar trebui folosite, deciziile agenților lor vor fi mai mult sau mai puțin arbitrare.

Atât considerațiile generale, cât și experiența recentă arată că democrația rămîne efectivă doar atîta vreme cât, în acțiunea sa coercitivă, guvernul se limitează doar la sarcinile ce pot fi îndeplinite prin mijloace democratice¹⁸. Dacă democrația este un mijloc de a prezerva libertatea, și libertatea individuală este o condiție nu mai puțin importantă a funcționării democrației. Deși democrația este, probabil, cea mai bună formă de guvernămînt limitat, ea devine o absurditate dacă se transformă într-un guvernămînt nelimitat. Cei ce afirrnă că democrația este competentă în toate și susțin tot ce dorește majoritatea, în orice moment, lucrează de fapt pentru prăbușirea ei. În comparație cu democratul dogmatic, liberalul de modă veche este un prieten mult mai bun al democrației, pentru că se preocupă de menținerea condițiilor ce îi permit funcționarea. Nu este „antidemocratic“ să încerci a convinge majoritatea că există limite în afara căror acțiunea încetează și mai îi benefică și că ar trebui să respecte principii ce nu sunt creația sa deliberată. Pentru a supraviețui, democrația trebuie neapărat să admită că nu ea este izvorul justiției și că trebuie să recunoască o concepție asupra justiției care să nu se manifeste neapărat în orice problemă prin opinia populară. Pericolul este ca mijlocul de asigurare a justiției să fie confundat cu însăși justiția. Din această cauză, cei care se străduie a convinge majoritățile să recunoască limitele corespunzătoare unor puteri juste sunt tot atât de utili procesului democratic ca și cei ce indică permanent noi obiective ale acțiunii democratice.

În partea a doua a acestei cărți vom lua din nou în considerare acele limite ale guvernării, limite ce par a fi condiția necesară pentru funcționalitatea democrației și pe care occidentalii le-au dezvoltat sub numele de stat de drept. Aici vom mai adăuga doar că nu avem prea multe motive să ne aşteptăm ca un popor să reușească folosirea sau păstrarea unui aparat democratic de guvernare dacă nu s-a familiarizat însîi cu tradițiile unui stat de drept.

VIII

Salariați și independenți

*Nu pentru a o ascunde în desis,
Nici pentru a avea lachei,
Ci pentru gloriosul privilegiu
De-a fi independent.*

ROBERT BURNS

1. Idealurile și principiile reafirmate în capituloanele precedente au fost elaborate într-o societate mult diferită de a noastră. Era o societate în care o parte relativ mare a populației, între care majoritatea celor ce contau în formarea opiniilor, erau independenți în privința activităților de pe urma cărora își cîștigau existența¹. Cît de valabile mai sunt principiile ce au funcționat într-o astfel de societate acum, cînd cei mai mulți dintre noi lucrăm ca membri angajați ai unor mari organizații, folosind resurse ce nu ne aparțin și acționînd în mare parte conform instrucțiunilor altora? În particular, dacă lucrătorii independenți constituie acum un segment atât de redus și de puțin influent al societății, în comparație cu trecutul, au devenit oare din acest motiv contribuțiiile lor mai puțin importante sau ele sunt încă esențiale prosperității unei societăți libere?

Înainte de a trece la problema principală, trebuie să ne eliberăm de mitul referitor la creșterea clasei salariaților, mit care (deși doar marxiștii cred în forma sa brută) și-a cîștigat o acceptare suficient de largă spre a produce confuzie. Este vorba de mitul apariției unui proletariat lipsit de proprietate, ca rezultat al unui proces de exproprieare în cursul căruia mascole sunt private de acele bunuri care le permitneau

pînă atunci să-și cîștige existența în mod independent. Faptele ne arată însă cu totul altceva. Pînă la apariția capitalismului modern, pentru cei mai mulți, posibilitatea de a-și întemeia o familie și de a-și crește copiii depindea de moștenirea unei case și a unei porțiuni de pămînt, precum și a unclilor de producție necesare. Ceea ce mai tîrziu le-a permis să trăiască și să se înmulțească celor ce nu moșteniseră de la părinți pămînt și unelte a fost faptul că pentru bogăți a devenit posibil și profitabil să-și utilizeze capitalul în aşa fel încît să ofere de lucru multora dintre ei. Dacă, într-adevăr, „capitalismul a creat proletariatul”, atunci a lăcut-o permîndu-le multora să trăiască și să se înmulțească. Astăzi, în lumea occidentală, efectul acestui proces nu mai este, evident, creșterea proletariatului în vecînea accepțiune a termenului, ci creșterea unei majorități de angajați care, din multe puncte de vedere, sînt străini și adesea ostili multora dintre elementele ce constituie forța vie a unei societăți libere.

Cresterea populației în ultimii douăzeci de ani a coresponsat creșterii numărului de muncitori angajați în orașe, în sectorul industrial. Deși sporirea numărului de salariați a fost determinată, indiscutabil, de schimbarea tehnologică ce a favorizat marile întreprinderi și a contribuit la crearea unci noi clase importante, aceea a funcționarilor, tot mai numeroșii au fost cei lipsiți de proprietate care și-au oferit serviciile și au provocat, probabil, la rîndul lor, dezvoltarea marilor întreprinderi.

Semnificația politică a acestei evoluții a fost accentuată de faptul că exact atunci când numărul celor dependenți și lipsiți de proprietate creștea cel mai mult, ei au primit și dreptul de vot, de la care cei mai mulți fuseseră pînă atunci excluși. În consecință, probabil că în toate țările occidentale concepția marii majorități a electoratului a ajuns să fie determinată de statutul de salariat. Cum astăzi opinia lor este cea care guvernează în cea mai mare parte politica, se iau măsuri care fac statutul de salariat relativ mai atrăgător, iar profesiile independente tot mai puțin atrăgătoare. Este natural ca angajații să-și folosească astfel puterea politică. Problema este dacă transformarea progresivă a societății într-o mare ierarhie de angajați este într-adevăr în interesul lor, pe termen lung. Rezultatul probabil ar fi chiar acesta, dacă majoritatea (formată din angajați) nu ajunge să recunoască faptul că ar fi în interesul ei să asigure prezervarea unui număr substanțial de persoane independente. Pentru că astfel vom descoperi cu toții că ne-a fost afectată libertatea, după cum și salariații vor vedea că statutul lor nu va mai fi cel de altădată, în lipsa unei mari varietăți de patroni, dintre care să aleagă.

2. Problema este că multe aspecte ale exercițiului libertății nu îl interesează direct pe salariați și că adesea nu le este ușor să vadă că propria libertate depinde de capacitatea altora de a lua decizii prea puțin obișnuite stilului lor de viață. Cum pot și trebui să trăiască fără a lua astfel de decizii, ci nu le sesizează necesitatea și acordă prea puțină importanță unor oportunități de acțiune care nu le apar de multe ori în viață. Ei nu văd utilitatea multor aspecte ale exercițiului libertății, pe care o persoană independentă le-ar considera esențiale, iar concepția lor despre merit și remunerația ce li se cuvine este cu totul alta. Astfel, libertatea este astăzi serios amenințată de tendința majorității formate din salariați de a le impune și celorlalți propriile păreri și modele de viață. Într-adevăr, cca mai grea sarcină dintre toate s-ar putea dovedi aceea de a convinge masele de angajați că, în interesul general al societății, deci, pe termen lung, în propriul interes – ar trebui să conserve acele condiții ce le-ar permite unora să atingă poziții care lor le-ar părea de neatins sau a căror urmărire nu ar justifica în opinia lor, asumarea efortului și a riscului.

Dacă anumite aspecte ale exercițiului libertății au puțină relevanță pentru viața salariaților, aceasta nu înseamnă că ei nu sunt liberi. Orice opțiune a cuiva în privința stilului de viață și a modului de a-și cîștiga existența demonstrează că anumite lucruri îl interesează mai puțin. Foarte mulți vor alege angajarea pentru că, în comparație cu orice poziție independentă, ea le oferă oportunități mai bune de a trăi așa cum vor. Chiar în cazul celor ce nu își doresc în mod special relativa securitate, absența riscului și a responsabilității – caracteristice poziției de salariat – factorul decisiv este adesea nu imposibilitatea de a activa independent, ci faptul că angajarea le oferă o activitate mai satisfăcătoare și un venit mai mare decât cel pe care l-ar putea cîștiga dacă ar fi, spre exemplu, comercianți independenți.

Libertatea nu înseamnă că putem avea totul așa cum dorim. Alegindu-ne un drum în viață, trebuie întotdeauna să optăm între complexe de avantaje și dezavantaje și – după ce am ales – trebuie să fim pregătiți a accepta anumite dezavantaje de dragul beneficiului net. Oricine vrea un venit regulat pentru care să-și vindă forța de muncă trebuie să-și dedice orele de lucru îndeplinirii unor sarcini imediate, determinate de alții. Îndeplinirea dispozițiilor altora este, pentru angajat, condiția atingerii scopului său. Si cu toate că uneori acest lucru i-ar putea părea că se poate de enervant, în condiții normale el nu este neliber, în sensul de a fi supus la coerciție. Este adevarat că de multe ori riscul sau sacrificiul implicate de renunțarea la slujbă i se par atât de mari, încât îl fac să continue, chiar dacă slujba respectivă îi displace profund. Dar așa ceva s-ar putea întîmpla în cazul oricărei îndeletniciri asumate de om – cu siguranță, și în cel al multor poziții independente.

Esențial este că, într-o societate concurențială, angajatul nu este la cheremul unui anumit patron, exceptând perioadele de șomaj pe scară largă. În mod înțelept, legea nu recunoaște contractele prin care cineva și-ar vinde pentru totdeauna forța de muncă și, în general, nici năcar nu impune respectarea unor contracte vizînd un randament determinat. Nimeni nu poate fi silit să continue a lucra pentru un anumit patron, chiar dacă s-a angajat în acest sens prin contract; într-o societate concurențială normală sunt disponibile locuri de muncă alternative, chiar dacă ele sunt, de multe ori, mai slab remunerate².

Faptul că libertatea salariaților depinde de existența unui grup mare și variat de patroni reiese limpede atunci cînd luăm în considerare situația în care ar exista doar un singur patron – anume statul – și în care angajarea ar fi unicul mijloc de trai permis. Iar o aplicare consecventă a principiilor socialiste, oricăr de bine deghișată prin delegarea puterii de angajare, de exemplu, unor corporații publice nominal independente, ar duce în mod necesar la existența unui singur patron. Indiferent dacă acest patron ar acționa direct sau indirect, este evident că el ar avea asupra individului o putere nelimitată de coerciție.

3. De aceea, libertatea angajaților depinde de existența unui grup de persoane ale căror statut să fie diferit. Însă, într-o democrație în care ei constituie majoritatea, concepția lor de viață este cea care determină dacă un asemenea grup poate exista și își poate îndeplini funcțiile. Concepțiile dominante vor fi cele ale marii majorități, ai cărei membri fac parte din organizații ierarhizate și ignoră, în bună parte, tipul de probleme și concepții care determină relațiile dintre unitățile în care lucrează. Modelele dezvoltate de exponenții acestei majorități îi pot ajuta să devină membri eficienți ai societății, dar nu pot fi aplicate întregii societăți, dacă e ca aceasta să rămînă liberă.

Este inevitabil ca interesele și valorile salariaților să difere într-un fel de cele ale oamenilor care acceptă riscul și responsabilitatea de a organiza utilizarea resurselor. Un om care lucrează sub conducerea altciva, pentru un salariu fix, poate fi la fel de conștiincios, harnic și intelligent ca și altul care trebuie să aleagă permanent între mai multe alternative; însă e greu ca primul să fie la fel de inventiv sau predispu la experimentare, pur și simplu fiindcă în munca sa gama de opțiuni este mai limitată³. În mod normal, de la el nu se așteaptă acțiuni neconvenționale sau imprevedibile. El nu poate depăși sarcina ce i-a fost repartizată, chiar dacă poate să facă mai mult. O sarcină atribuită este în mod necesar una limitată, restrînsă la o anumită sferă și bazată pe o diviziune prestabilită a muncii.

Statutul de salariat afectează mai mult decât inițiativa și inventivitatea. Salariatul știe prea puțin despre responsabilitățile celor care controlează resursele și trebuie să se preocupă permanent de noi angajamente și combinații; el este prea puțin familiarizat cu atitudinile și modul de viață produse de nevoia de a lua decizii privind folosirea capitalurilor și a profiturilor. Pentru independent nu poate exista o distincție clară între viață personală și afaceri, spre deosebire de salariat, care și-a vîndut o parte din timp în schimbul unui venit fix. Dacă pentru salariat munca este în principal o chestiune de adaptare la un sistem dat pe durata unui anumit număr de ore, pentru independent ea este o chestiune de formare și re-formare a unui plan de viață, de rezolvare a noi și noi probleme. Părerile salariatului diferă de cele ale independentului cu precădere în privința definiției profitului și a modului de viață ce ar putea aduce succesul.

Dar cea mai mare diferență între opiniile celor doi se referă la modul în care ar trebui determinate remunerațiile juste pentru diverse servicii. Când o persoană lucrează în baza unor dispoziții, ca membru al unei mari organizații, este greu să determinăm valoarea serviciilor sale individuale. Cât de fidel și de intelligent a respectat el regulile și instrucțiunile, cât de bine s-a integrat în întregul angrenaj – aceste lucruri se stabilesc pe baza opinioilor altor persoane. Adesea, el trebuie remunerat în conformitate cu meritul ce îi este recunoscut, nu în funcție de rezultate. Pentru că într-o organizație să existe o stare de satisfacție, cel mai important este ca remunerația să fie considerată în general justă, ca ca să se conformeze unor reguli cunoscute și inteligibile, iar un agent uman să își asume responsabilitatea ca fiecare să primească ceea ce colegii săi cred că merită⁴. Cu toate acestea, celor ce acționează conform proprietății inițiative nu li se poate aplica principiul potrivit căruia recompensa trebuie să țină cont de opinia altora.

4. Când o majoritate de salariați determină legislația și politica, condițiile vor tinde să se adapteze la modelele aceluia grup și vor deveni mai puțin favorabile independentilor. În consecință, poziția de angajat va deveni din ce în ce mai atractivă, iar forța lor relativă – tot mai mare. Chiar avantajele pe care le are astăzi marea organizație, în comparație cu cea de dimensiuni mai reduse, s-ar putea datora, în parte, politicilor ce au făcut mai atractivă această poziție pentru mulți dintre cei care în trecut ar fi vizat statutul de independent.

În orice caz, este aproape cert că angajarea a devenit nu doar poziția de fapt, ci și cea preferată de majoritatea populației, oamenii văzând că ea le oferă ceea ce ei doresc în primul rînd: un venit fix asigurat, disponibil pentru cheltuieli curente,

creșteri salariale mai mult sau mai puțin automate și asigurări pentru bătrînețe. Ei sînt astfel eliberați de o parte din responsabilitățile vieții economice; în mod cît se poate de natural, ei consideră că nenorocirea economică, urmare a declinului sau eșecului organizației-patron, sc datorizează nu greșelilor lor, ci greșelilor altora. Atunci, nu surprinde pe nimeni dorința lor de a avea parte de o autoritate tutelară superioară care să vegheze asupra conducerii unor activități pe care ei nu le înțeleg, dar de care depinde existența lor.

Acolo unde această clasă este predominantă, concepția asupra justiției sociale se adaptează în bună parte, nevoilor ei. Nu este doar cazul legislației, ci și al instituțiilor și practicilor economice. Politica fiscală ajunge să se bazeze pe o concepție asupra profitului care este, în esență, cea a salariatului. Prevederile paterniste ale serviciilor sociale sînt create aproape exclusiv în funcție de cererile sale. Chiar și modelele și tehniciile de creditare a consumatorilor sînt adaptate, în principal, la aceste cereri. Iar tot ceea ce ține de posesia și întrebuițarea capitalului, ca parte a eforturilor de asigurare a existenței, ajunge să fie tratat drept un interes special al unui mic grup privilegiat, ce poate face obiectul unor justificate măsuri discriminatorii.

Americanilor, acest tablou le-ar putea părca exagerat, dar europenilor, cele mai multe dintre aceste trăsături le sînt mult prea familiare. În general, dezvoltarea pe această direcție este sensibil accelerată o dată ce funcționarii publici devin grupul cel mai numeros și mai influent dintre angajați, iar privilegiile speciale de care se bucură ajung să fie solicitate, în virtutea unui drept, de către toți angajații. Privilegii precum asigurarea duratei nelimitate în serviciu și a promovării automate, pe criterii de vechime, oferite funcționarului public - nu în interesul său, ci în interesul public - tind atunci să se extindă în afara acestui grup. De asemenea, pentru birocracia guvernamentală, mai mult decât pentru orice altă mare organizație, realitatea este că nu se poate determina valoarea specifică a serviciilor unui individ și că, din această cauză, el trebuie recompensat pe baza meritului estimat și nu a rezultatului⁵. Astfel de modele, predominante în birocratie, tind să se răspîndească - nu în ultimul rînd datorită influenței funcționarilor publici asupra legislației și a noilor instituții ce se ocupă de nevoile salariaților. În multe țări europene, birocracia noilor servicii sociale a devenit un foarte important factor politic, instrumentul și în același timp creatorul unei noi concepții despre nevoie și merit, iar viața oamenilor este, din ce în ce mai mult, supusă standardelor acestei birocratii.

5. Existența unei multitudini de oportunități privind angajarea depinde în ultimă instanță de existența unor indivizi independenți care să poată lua inițiativa în procesul continuu de restructurare și reorientare a organizațiilor. La început, s-ar putea crede că multitudinea de oportunități ar putea fi generată de numeroasele corporații conduse de manageri salariați și atlate în proprietatea unui mare număr de acționari, și că din această cauză nu ar mai fi necesară existența deținătorilor de mari proprietăți. Însă, deși astfel de corporații ar putea fi oportune în cazul unor industrie de prim rang, este prea puțin probabil să se poată menține condițiile de concurență, să se poată împiedica osificarea întregii structuri corporative, fără lansarea unor noi organizații, pentru inițiative inedite, în care individul, posesor de mijloace și dornic să-și asume riscul, rămâne încă de neînlocuit. Iar această superioritate a deciziilor individuale asupra celor colective nu se limitează la noile inițiative. Oricât de adecvată ar fi, în cele mai multe situații, înțelepciunea colectivă a unui comitet, chiar și în cazul corporațiilor mari și solide, succesul deosebit se datorează adeseori unei singure persoane, care și-a asigurat o poziție de independentă și influență, grație controlului asupra unor mijloace considerabile. Oricât de bine s-a reușit prin instituirea corporației anoneime, să se mascheze diferența simplă între proprietarul-conducător și angajat, întreg sistemul de întreprinderi separate ce oferă atât angajaților, cât și consumatorilor suficiente alternative pentru a nu permite nici unei organizații să exerce puteri coercitive, presupune proprietatea privată și decizia individuală în privința folosirii resurselor⁶.

6. Importanța unei persoane particulare care să posede resurse considerabile nu rezidă, însă, doar în faptul că existența sa este o condiție esențială pentru păstrarea structurii de întreprinderi concurențiale. Omul independent din punct de vedere al resurselor este un personaj și mai important într-o societate liberă, atunci cind nu își folosește capitalul în scopul ciștințigului material, ci îl întrebuiștează în scopuri ce nu aduc astfel de beneficii. În orice societate civilizată, omul independent din punct de vedere al resurselor are un rol indispensabil, în primul rînd în sprijinirea obiectivelor pe care mecanismul pieței nu le poate satisface în mod adecvat și abia apoi în prezervarea pieței⁷.

Deși mecanismul pieței este metoda cea mai eficientă de asigurare a serviciilor cărora li se poate atașa un preț, există și altele, foarte importante, pe care piața nu le va oferi, pentru că ele nu pot fi vîndute beneficiarului individual. Adesea, economiștii au creat impresia că util este doar lucrul pentru care publicul poate fi făcut să plătească și au menționat excepțiile doar ca un argument în favoarea

pătrunderii statului acolo unde piața nu a reușit să ofere ceea ce se dorea. Dar, cu toate că limitările pieței oferă un argument legitim în favoarea anumitor tipuri de acțiune guvernamentală, ele nu pot în nici un caz justifica afirmația că doar statul ar putea oferi astfel de servicii. Însăși recunoașterea existenței unor nevoi pe care piața nu le poate satisface ar trebui să demonstreze faptul că statul nu este unicul agent capabil să facă lucruri pentru care nu se plătește, că aici ar trebui să existe nu un monopol, ci mai multe centre independente, capabile să satisfacă astfel de nevoi.

Rolul de pionierat al indivizilor sau grupurilor care să-și poată susține convingerile cu argumente pecunioare este esențial în domeniul culturii, în artele frumoase, în educație și cercetare, în conservarea frumuseților naturale și a patrimoniului istoric și, mai presus de toate, în propagarea ideilor noi în domeniile politicii, moralei și religiei. Pentru ca vederile minorității să aibă șansa de a deveni majoritare, trebuie nu numai ca oamenii ce se bucură deja de respectul absolut al majorității să poată iniția acțiuni, ci și ca reprezentanți ai tuturor vederilor și grupurilor minoritare să poată susține, prin propriile mijloace și energii – idealuri pe care majoritatea încă nu le împărtășește.

Dacă nu am cunoaște căi mai bune de a produce un astfel de grup, ar exista argumente suficiente pentru a selecta în mod aleator, din întreaga populație, câte un om dintr-o sută sau dintr-o mie și a-i dota cu resurse suficiente urmăririi oricărora scopuri pe care și le doresc. Atât timp cât ar fi reprezentate majoritatea gusturilor și opiniilor și s-ar da o șansă fiecărui tip de interese, această metodă ar putea fi că se poate de profitabilă, chiar dacă, din această fracțiune a populației, doar unul dintr-o sută sau dintr-o mie ar folosi oportunitatea într-un mod care, retrospectiv, s-ar dovedi benefic. Selecția prin moștenire de la părinți, care produce de fapt o astfel de situație în societatea noastră (chiar dacă nu luăm în calcul posibilitatea transmisiei aptitudinilor) are cel puțin avantajul că cei cărora li se oferă oportunități speciale vor fi fost, în principiu, educați în acest sens și vor fi crescut într-un mediu în care avantajele materiale ale bogăției au devenit familiare și – fiind luate ca atare – au încetat de a mai constitui principala sursă de satisfacție. Plăcerile mai grosiere cărora le ead adeseori pradă noii îmbogățiri nu prezintă de obicei nici o atracție pentru cei ce au moștenit averi. Dacă există vreun adevar în afirmația că procesul de ascensiune socială ar trebui uneori să se întindă pe durata mai multor generații și dacă admitem că ar trebui ca unii oameni să nu-și dedice cea mai mare parte din energie cîștișării existenței, ci să aibă timpul și mijloacele de a se consacra altui scop pentru care ar opta, atunci nu putem nega că moștenirea este, probabil, cel mai bun mijloc de selecție cunoscut.

Aspectul cel mai des trecut cu vederea este acela că acțiunea prin acord colectiv se limitează la cazurile în care eforturile anterioare au creat deja o viziune comună, s-a încetățenit opinia privind ceea ce este dezirabil, iar problema este aceea de a alege între posibilități deja cunoscute pe plan general, nu dc a descoperi noi posibilități. Totuși, nu opinia publică este ceea care poate decide în ce direcție ar trebui depuse eforturi care să îi trezească interesul, iar nici guvernul, nici alte grupuri organizate nu ar trebui să aibă puterea exclusivă de a o face. Eforturile organizate trebuie lansate de câțiva indivizi care să posedă ei însăși resursele necesare sau care să cîștige sprijinul celor ce posedă astfel de resurse; fără astfel de oameni, ceea ce gîndește astăzi doar o minoritate restrînsă nu ar mai avea, probabil, nici o șansă de a fi adoptat de majoritate. Cît de puțin putem conta pe majoritate se vede din sprijinul ineficient pe care ca l-a acordat artelor, oriunde a luat locul patronului bogat. Cu atîl mai mult, în cazul acestor mișcări filantropice sau idealiste prin care să modifice valorile morale ale majorității.

Nu putem încerca să recapitulăm aici lunga poveste a tuturor cauzelor nobile ce au ajuns să fie recunoscute doar după ce pionierii solitari și-au consacrat viețile și averile trezirii conștiinței publice, povestea îndelungatelor lor campanii pînă ce, în sfîrșit, au cîștigat sprijin pentru abolirea sclaviei, pentru reforma penală și penitenciară, pentru prevenirea tratamentelor crude împotriva copiilor sau animalelor sau pentru un tratament mai uman aplicat persoanelor ce suferă de boli mintale. Toate acestea au fost un timp doar speranțe ale căror idealisti care s-au străduit să schimbe opinia majorității covîrșitoare a populației, asupra unor practici general acceptate.

7. Îndeplinirea cu succes a unei asemenea misiuni de către bogați este posibilă doar atunci cînd comunitatea, în întregul ei, nu consideră drept unică sarcină a celor ce posedă bogăție folosirea ei profitabilă și sporirea ei, cînd clasa înstărită nu este formată doar din oameni pentru care interesul dominant să îl constituie utilizarea lucrativă a proprietăților. Cu alte cuvinte, trebuie tolerată existența unui grup de bogați leneși; leneși, nu în sensul că nu ar face nimic, ci în sensul că scopurile lor nu sănătățile să le guverneze, în totalitate, de considerente de cîștig material. Faptul că cei mai mulți trebuie să-și cîștige existența muncind nu face mai puțin dezirabilă existența unora care să nu fie siliți să o facă, a unora capabili să urmărească scopuri pe care ceilalți nu le apreciază. De aceea, fără îndoială că ar fi supărător ca bogăția să fie luată de la unii și dată altora, prin metode arbitrară. De asemenea, nu ar avea sens ca majoritatea să fie cea care conferă privilegiile, pentru că ea ar alege doar

oameni ale căror scopuri le-a încuviințat deja. Aceasta nu ar face altceva decât să creeze o altă formă de angajare sau o altă formă de recompensă în funcție de meritul recunoscut, nu însă și o oportunitate de urmărire a unor scopuri încă neacceptate ca dezirabile.

Am totă admirația pentru tradiția morală ce manifestă severitate față de lene, acolo unde ea înseamnă absența unei ocupații seninificative. Dar a nu munci în scopul de a cîștiga un venit nu înseamnă neapărat lene și nici nu există vreun motiv de a nu considera onorabilă o ocupație care nu aduce recompense materiale. Faptul că piața poate acoperi cele mai multe din nevoile noastre și că le oferă, în același timp, aproape tuturor ocazia de a-și cîștiga existența, nu înseamnă că ar trebui să i se interzică unei persoane a-și consacra întreaga energetică unor scopuri ce nu aduc recompense materiale sau că doar majoritatea sau doar grupurile organizate ar trebui să poată urmări astfel de scopuri. Faptul că doar cîțiva posedă oportunitatea nu face mai puțin dezirabilă posedarea ei de către cineva.

Este îndoielnic că o clasă bogată al cărei *ethos* reclamă ca măcar fiecare membru de sex masculin să-și dovedească utilitatea cîștigînd mai mulți bani ar putea să-și justifice în mod convingător existența. Oricît de important ar fi proprietarul independent pentru ordinea economică a unei societăți libere, poate că importanța sa este chiar mai mare în planul gîndirii și opiniei, al gusturilor și convingerilor. Se simte o lipsă acută într-o societate în care toți liderii intelectuali, morali și artistici aparțin clasei angajaților, în special dacă majoritatea se află în slujba statului. Cu toate acestea, către o astfel de situație ne îndreptăm pretutindeni. Deși jurnalistica și arta independentă, avocatura și medicina încă produc lideri de opinie, marea majoritate a celor ce ar trebui să-și asume un asemenea rol de frunte, fie ei oameni de știință sau umaniști, se află astăzi în postura de salariați (în cele mai multe țări, în postura de salariați ai statului)⁸. Din acest punct de vedere, situația s-a schimbat mult în raport cu secolul al XIX-lea, cînd savanți-gentilomi precum Darwin⁹ și Macaulay, Grote și Lubbock, Motley și Henry Adams, Tocqueville și Schliemann erau figuri publice extrem de proeminent și cînd pînă și un critic atât de heterodox al societății, precum Karl Marx, a putut găsi un patron bogat care să-i permită să-și consacre viața elaborării și propagării unor doctrine pe care cei mai mulți dintre contemporanii săi le detestau profund¹⁰.

Dispariția aproape completă a acestei clase, precum și absența ei în cele mai multe regiuni ale Statelor Unite, au dat naștere unei situații în care clasei proprietarilor – la ora actuală, aproape exclusiv un grup de oameni de afaceri – îi lipsește o conducere intelectuală și chiar o filosofie de viață coerentă și argumentată. O clasă

bogată compusă, în parte, din oameni lipsiți de îndeletniciri va genera, într-o proporție mai mare decât cea obișnuită, savanți și oameni de stat, literati și artiști. Interacțiunea cu astfel de oameni ce le împărtășeau stilul de viață, în cercurile lor personale, i-a făcut pe bogăți preocupați de afaceri să ia parte la mișcarea ideilor și la discuțiile ce conturau opinii. Observatorului european, care nu poate să nu fie șocat de aparenta neajutorare a celor care în America sunt încă percepți drept clasă conduceătoare, i s-ar părea că aceasta se datorează în principal faptului că tradițiile sale au împiedicat creșterea în interiorul ei a unui grup de oameni fără îndeletniciri, a unui grup care să-și solosească independența oferită de bogătie în alte scopuri decât cele numite, în mod vulgar, economice. Totuși, această absență a unei elite culturale în interiorul clasei înstărite este acum vizibilă și în Europa, unde efectele combinate ale inflației și impozitelor au distrus cea mai mare parte a vechiului grup de oameni fără îndeletniciri și au împiedicat apariția altuia nou.

8. Nu se poate nega că un astfel de grup va produce o proporție mult mai mare de *bons vivants* decât de savanți sau funcționari publici și că primii vor șoca conștiința publică prin stridența lor risipă. Dar o astfel de risipă este pretutindeni prețul libertății și ar fi greu de susținut că standardele după care consumul celui mai leneș dintre bogății leneși este pus în cauză și etichetat drept risipă diferă cu ceva de cele după care consumul americanilor de rînd ar fi considerat o risipă de către un *fehah* egiptean sau un *coolie* chinez. Cantitativ, risipa datorată amuzamentelor celor bogăți este cu adevărat nesemnificativă în raport cu ceea implicată de amuzamentele – asemănătoare și la fel de „necesarc“ – ale maselor¹¹, care distrag în mult mai mare măsură de la obiective ce ar părea importante, după anumite criterii etice. Doar stridența și aspectul neobișnuit al risipei din viața bogăților leneși îi fac pe aceștia să pară atât de condamnabili.

Este adevărat că pînă și atunci când cheltuielile exorbitante ale unora le repugnă profund celorlalți, cu greu am putea fi siguri că, oricînd, chiar experimentele de viață cele mai absurde nu vor produce rezultate benelice la scară generală. Nu este surprinzător că viața la un nou nivel de posibilități duce inițial la o etalare lipsită de orice sens. Cu toate acestea, nu mă îndoiesc – deși, făcînd această afirmație, voi părea cu siguranță ridicol – că pînă și folosirea reușită a timpului liber are nevoie de pionierat și că datorăm multe din stilurile de viață de acum obișnuite unor oameni ce și-au consacrat tot timpul lor artei de a trăi¹², că multe dintre jucările și articolele sportive care au devenit mai tîrziu instrumente de recreere pentru mase au fost inventate de *playboys*.

Evaluarea utilității diverselor activități a devenit, în acest context, curios de distorsionată din cauza ubicuității standardului pecuniar. Surprinzător de des, ace-

iași oameni care se plâng cel mai vehement de materialismul civilizației noastre nu admit alt criteriu de utilitate al vreunui serviciu, decât acela că oamenii ar trebui să accepte a-l plăti. Totuși, este oare atât de evident că jucătorul profesionist de tenis sau de golf este un membru mai util al societății decât amatorii bogăți ce și-au dedicat timpul perfecționării acestor jocuri? Sau că un custode plătit al unui muzeu public este mai util decât un colecționar particular? Înainte ca cititorul să se grăbească să răspunde la aceste întrebări, i-aș cere să se gîndească dacă ar fi existat jucători profesioniști de golf sau de tenis, ori custodi de muzeu, dacă înaintea lor nu ar fi existat amatori bogăți. Oare nu putem spera că se vor ivi și alte noi interese din explorările făcute în joacă de către cei ce își pot permite așa ceva, într-o viață astfel de scurtă? Este cît se poate de natural ca dezvoltarea artei de a trăi și a valorilor non-materiale să fi prospătat cel mai mult de activitățile celor ce nu au avut griji materiale¹³.

Una dintre mariile tragedii ale timpurilor noastre este că masele au ajuns să credă că au atins acest nivel înalt de bunăstare materială de pe urma slăbirii celor bogăți, iar prezervarea sau apariția unei astfel de clase i-ar priva de lucruri pe care altfel le-ar obține și pe care le consideră dreptul lor. Am văzut de ce, în cazul unei societăți în progres, am avea puține motive să credem că ar mai exista bogăția de care se bucură cîțiva, dacă aceștia din urmă nu ar mai fi lăsați să se bucure de ea. Această bogăție nu este nici luată de la ceilalți, nici interzisă celorlalți. Ea reprezintă primul semn al unui nou mod de viață, inițiat de către avangardă. Într-adevăr, cei ce dispun de acest privilegiu, de a etala posibilități de care vor beneficia doar copiii sau nepoții celorlalți, nu sunt – în general – indivizii cei mai meritoși, ci pur și simplu cei puși de soartă într-o poziție de invidiat. Însă acest fapt nu poate fi separat de procesul de creștere, care merge întotdeauna mai departe decât pot prevedea un om sau un grup de oameni. A-i împiedica pe unii să se bucure, primii, de anumite avantaje ne-ar putea împiedica pe noi, ceilalți, să mai avem vreodată parte de ele. Dacă din invidie facem ca anumite stiluri exceptionale de viață să fie imposibile, vom suferi cu toții, pînă la urmă, de sărăcie materială și spirituală. Nici nu putem elmina manifestările neplăcute ale succesului individual fără a distrugе, în același timp, acele forțe ce permit înaintarea. Putem să împărtăşim pe deplin dezgustul față de ostentația, prostul gust și risipa multora dintre noii imbogățiti și totuși să recunoaștem faptul că, dacă ar fi să împiedicăm tot ceea ce ne displace, probabil că lucrurile bune neprevăzute ce ar fi astfel împiedicate ar cîntări în balanță mai greu decât cele rele. O lume în care majoritatea ar putea împiedica apariția a tot ceea ce nu îi este pe plac ar fi o lume în stagnare și, probabil, sortită declinului.

PARTEA A II-A

Libertate și drept

La început, cînd s-a căzut de acord asupra unui regim, fără îndoială că nu s-a mers mai departe cu reflecția asupra modului de guvernare, lăsîndu-se aceasta la discreția și înțelepciunea celor ce aveau să conducă; pînă ce experiența a dovedit că aceasta nu convenea nimăuî, iar ceea ce ei gîndeau drept remediu nu făcea decît să agraveze răul pe care doreau să-l vindece. Au înțeles că a trăi la voia unui singur om este cauza tuturor suferințelor omenești. Aceasta i-a silit să se întoarcă înspre legi, prin care toți oamenii să-și cunoască dinainte îndatoririle, precum și pedepsele pentru încălcarea lor.

RICHARD HOOKER

IX

Coerciția și statul

Este o aservire absolută, atunci cînd datorezi servicii nesigure și nedeterminate, fără a ști seara ce ai de făcut a doua zi, dimineața; adică, atunci cînd ești silit să faci tot ceea ce îți se ordonă.

HENRY BRACON

1. În discuția anterioară am definit provizoriu libertatea ca absență a coerciției. Însă coerciția este un concept aproape la fel de problematic ca și libertatea înșăși; aceasta, în mare parte, din același motiv: nu facem o distincție clară între consecințele acțiunilor altor oameni și efectele datorate unor circumstanțe materiale. De fapt, limba engleză dispune de două cuvinte diferite, pentru a face distincția necesară: putem spune, în mod legitim, că am fost constrînși (*compelled*) de circumstanțe să facem un lucru sau altul, însă cînd spunem că am fost supuși la coerciție (*coerced*), presupunem un agent uman.

Coerciția apare atunci cînd individul este făcut să servească voința altcuiva, cînd acțiunea sa este dirijată nu în vederea propriului scop, ci a scopului altcuiva. Nu este adevărat că cel supus la coerciție nu alege deloc: dacă ar fi aşa, nu ar trebui să spunem despre el că „acționează“. Dacă cineva îmi poartă mâna, uzind de forță sa fizică, și mă face să semnez sau dacă mi se pune degcatul pe trăgaciul unui pistol, atunci eu nu am acționat. O astfel de violență care face din corpul meu unealta fizică a altcuiva este, desigur, la fel de rea ca și coerciția și trebuie împiedicată din același motiv. Coerciția implică, totuși, faptul că eu încă aleg, dar că mintea mea a

devenit instrumentul altcuiua, deoarece alternativele ce-mi stau în față au fost astfel manipulate încât, pentru mine, cel mai puțin costisitor devine comportamentul dorit de cel care mă supune la coerciție.¹ Deși sunt supus la coerciție, eu sunt, totuși, cel ce decide care este răul cel mai mic, în circumstanțele respective.²

Evident, coerciția nu include toate influențele pe care oamenii le pot exercita asupra acțiunilor altora. Ea nu include nici măcar toate cazurile în care cineva acționează sau amenință să acționeze într-un mod despre care știe că îi va dăuna altcuiua și îl va face pe acesta din urmă să-și schimbe intențiile. Dacă cineva îmi barează drumul pe stradă și mă fac să-l ocoleșc, dacă cineva a împrumutat de la bibliotecă volumul pe care îl doresc sau chiar dacă cineva mă face să mă îndepărtez, datorită zgromotelor neplăcute pe care le produc, nu se poate spune că am fost supus la coerciție. Coerciția implică atât amenințarea cu provocarea unui rău, cît și intenția de a determina pe această cale un anumit comportament.

Deși cel supus la coerciție încă alege, alternativele îi sunt determinate de către cel care i-o impune, astfel încât el va alege ceea ce dorește celălalt. El nu este total privat de posibilitatea de a-și solosi propriile facultăți, însă nu este lăsat să se servească de ele în propriile scopuri. Folosirea efectivă a inteligenței și a cunoștințelor în urmărirea scopurilor sale presupune ca persoana să poată prevedea unele condiții de mediu și să poată adera la un plan de acțiune. Cele mai multe dintre scopurile omului pot fi atinse doar printr-un lanț de acțiuni corelate, în privința căror s-a decis ca asupra unui întreg coerent și pe baza presupunerii că lucrurile vor evoluă de o manieră previzibilă. Putem realiza ceva pentru că – și în măsura în care – putem prognoza evenimente, sau cel puțin putem cunoaște probabilități. Deși circumstanțele materiale vor fi desori imprevizibile, ele nu ne vor submina în mod malefic scopurile. Însă, dacă evenimente care ne determină planurile se astă sub controlul unic al altcuiua, la fel ne vor fi controlate și acțiunile.

Astfel, coerciția este rea pentru că împiedică individul să-și folosească la maximum toate capacitatele intelectuale și să ofere astfel comunității întreaga sa contribuție. Cu toate că, în orice moment, cel supus la coerciție face tot ce-i stă în puțină pentru a-și satisface interesele imediate, unicul proiect cuprinzător în care se încadrează acțiunile sale aparține altor minți.

2. Filosofii politicii au discutat despre putere mult mai mult decât despre coerciție, pentru că puterea politică înseamnă, de obicei, putere de coerciție.³ Însă, deși aveau dreptate acei oameni mari, de la John Milton și Edmund Burke la Lord

Acton și Jacob Burckhardt, care au descris puterea ca răul suprem⁴, este înșelător să vorbim, în acest context, despre putere ca atare. Rea nu este puterea în sine – capacitatea de a realiza ceea ce dorești – ci doar puterea de coerciție, puterea de a-i forța pe alții să servească voința cuiva, prin amenințarea cu provocarea unui rău. Nu există nimic rău în puterea încredințată managerului unei mari întreprinderi, în care oamenii și-au unit din proprie inițiativă eforturile, urmărindu-și propriile scopuri. Una dintre sursele forței unei societăți civilizate este aceea că, printr-o astfel de combinare voluntară a eforturilor sub o conducere uniificată, oamenii își pot spori enorm puterea colectivă. Cea care corupe nu este puterea în sensul de extindere a capacitaților noastre, ci supunerea voințelor altor oameni față de voința noastră, folosirea altora (împotriva voinței lor) pentru scopurile noastre. Este adevărat că în relațiile umane puterea și coerciția stau una lângă alta, puterile mari deținute de unii permisându-le acestora să își supună la coerciție pe alții, dacă ele nu sunt limitate de o putere și mai mare. Însă coerciția nu este o consecință nici atât de necesară, nici atât de obișnuită a puterii, pe cît se crede. Nici puterile lui Henry Ford, nici cele ale Comisiei pentru Energie Atomică, nici cele ale generalului Armatei Salvării sau (până de curînd) nici cele ale președintelui Statelor Unite nu sunt puteri de coerciție asupra anumitor oameni, în scopuri de ci alese.

Confuzia provocată ar fi mai mică dacă, ocazional, în loc de coerciție, ar fi folosiți termenii „forță“ sau „violență“, deoarece amenințarea cu forță sau violență este cea mai importantă formă de coerciție. Însă ci nu sunt sinonimi cu coerciția, căci amenințarea cu forță fizică nu este unicul mod în care se poate manifesta coerciția. La fel, termenul „opresiune“, care pare a fi, pentru libertate, un antonim la fel de real ca și coerciția, ar trebui să se refere doar la o stare marcată de acte continue de coerciție.

3. Ar trebui să operăm o distincție atentă între coerciție și condițiile sau termenii în care semenii noștri sunt dispuși să ne ofere anumite servicii sau favoruri. Doar în circumstanțe cu totul exceptionale, controlul total asupra unor servicii sau resurse esențiale, din punctul nostru de vedere, i-ar conferi altciva o putere cu adevărat coercitivă. Viața în societate ne face să depindem de capriciile unor semenii pentru satisfacerea nevoilor noastre. Într-o societate liberă, aceste servicii sunt voluntare, iar fiecare parte poate hotărî cui și în ce termeni dorește să-i facă servicii. Astfel, vom avea acces la avantajele și oportunitățile pe care ni le oferă semenii noștri doar dacă le satisfacem condițiile. Acest lucru este adevărat în relațiile sociale, ca și în cele economice. Dacă cineva mă invită la petrecerile pe

care le găzduiește doar dacă mă conformată anumitor standarde de comportament și vestimentație sau dacă vecinul meu stă de vorbă cu mine doar dacă respect bunele maniere, evidență că nu este vorba de coerciție. Nu aș putea folosi în mod legitim termenul „coerciție“ nici dacă un producător sau un comerciant refuză să îmi ofere ceea ce doresc, altfel decât la prețul său. Sigur că acestea alărmatii sunt adevărate în condițiile unei piețe concurențiale, unde am posibilitatea să mă adresez altcuiva, dacă prima ofertă nu îmi convine. Ele nu sunt mai puțin valabile, chiar și atunci când am de-a face cu un monopolist. Dacă, de exemplu, doresc să mi se facă portretul de către un artist renumit și dacă el nu acceptă decât în schimbul unui onorariu foarte ridicat, ar fi absurd să spun că sunt supus la coerciție. La fel, în cazul oricărui alt produs sau serviciu de care mă pot lipsi. Atât timp cât serviciile unci anumite persoane nu sunt cruciale pentru existența mea sau pentru prezervarea a ceea ce prețuiesc în mod deosebit, condițiile pe care el le pretinde în schimbul acestor servicii nu pot fi numite, la propriu, „coerciție“.

Cu toate acestea, un monopolist ar putea exercita o adevărată coerciție dacă ar fi, să spunem, proprietarul unui izvor, într-o oază. Să spunem că alții s-au stabilit acolo, presupunând că vor beneficia întotdeauna de apă la un preț rezonabil, iar apoi au descoperit că, pentru a supraviețui, nu au altă soluție decât să facă tot ce le cere proprietarul izvorului, acesta ar fi un caz evident de coerciție. Se pot imagina și alte situații în care un monopolist ar putea controla un produs esențial, de care ceilalți să fie complet dependenți. Însă, dacă monopolistul nu este în măsură să blocheze livrarea unui produs indispensabil, el nu poate exercita coerciție, oricără de neplăcute ar fi cererile sale, din perspectiva celor dependenți de serviciile respective.

Merită să accentuăm, în perspectiva discuției ulterioare despre metodele adecvate de limitare a puterii coercitive a statului, că ori de câte ori există pericolul ca un monopolist să dobândească puteri coercitive, ceea mai comodă și eficientă metodă de a-l împiedica este, probabil, a-i cere să-și trateze toți clienții la fel, adică, a insista ca prețurile să fie aceleași pentru toți și a-i interzice orice discriminare.

Individualul care oferă locuri de muncă nu poate, în mod normal, să exercite coerciție, nu mai mult decât furnizorul unui anumit produs sau serviciu. Atât timp cât poate înălțatura doar una dintre multele noastre posibilități de a ne cîștiga existența, astăzi timp cât nu poate face altceva decât să inceteze a mai plăti anumite persoane (care nu pot spera să cîștige la fel de mult în altă parte), el nu poate exercita coerciție, deși poate provoca necazuri. Există, fără îndoială, ocazii în care termenii de angajare creează condițiile unei veritabile coerciții. În perioadele de

șomaj acut, amenințarea cu coerciția poate fi utilizată spre a impune și alte acțiuni decât cele care fac obiectul contractului inițial. Iar în împrejurări precum cele dintr-un oraș minier, managerul poate foarte bine să exerce o tiranie arbitrară și caprioasă față de un om pe care nu-l poate suferi. Însă astfel de împrejurări (deși nu imposibile) ar constitui în cel mai rău caz excepții, într-o societate concurențială prosperă.

Un monopol total asupra angajaților, aşa cum ar exista într-un stat sută la sută socialist, în care guvernul ar fi unicul patron și proprietarul tuturor instrumentelor de producție, ar genera puteri nelimitate de coerciție. După cum a descoperit Leon Trotki, „într-o țară unde singurul patron este statul, a te opune înseamnă a muri lent de foame. Vechiul dicton – cinc nu muncește, nu mănâncă – a fost înlocuit de altul, nou: cine nu ascultă, nu mânâncă“.⁵

Cu excepția unor astfel de cazuri de monopol asupra unui serviciu esențial, simpla putere de a deține controlul exclusiv asupra unui bun nu generează coerciție. Utilizarea unei astfel de puteri de către altcineva poate, într-adevăr, să modifice peisajul social în funcție de către mi-am adaptat planurile și să mă determin să-mi reconsider toate deciziile, poate chiar să-mi schimbe stilul de viață și să mă determine să mă îngrijesc de multe lucruri pe care, până atunci, le consideram rezolvate. Însă, cu toate că alternativele ce-mi stau în față pot fi dureros de puține și de nesigure, iar noile mele planuri – doar încropite, nu voința altcuiva este cea care îmi dirijează acțiunea. Pot fi în situația de a acționa sub o presiune considerabilă, dar nu se poate spune că acționez sub coerciție. Chiar dacă pericolul de a muri de foame (eu, poate și familia mea) mă împinge să accept o slujbă dezgustătoare, cu un salariu foarte mic, chiar dacă stau „la mila“ singurului patron dispus să-mi ofere de lucru, nu săn supus coercițici, nici de către el, nici de către altcineva. Atât timp cât actul prin care am fost pus în această situație dificilă nu era menit să mă determine să fac sau să nu fac anumite lucruri, atât timp cât intenția actului care mă lezează nu este aceea de a mă face să servesc scopurile aliei persoane, efectul său asupra libertății mele nu diferă de cel al oricărei calamități naturale – un incendiu sau o inundație care mi-ar distrugă casa ori un accident ce mi-ar afecta sănătatea.

4. Adevărata coerciție apare atunci cînd bande înarmate de cuceritori fac poporul supus să trudească pentru ei, cînd gangsteri organizați extorchează taxe pentru „protecție“, cînd deținătorul unui secret malefic își șantajază victimă și, desigur, atunci cînd statul ne amenință cu pedeapsa și cu folosirea forței, spre a ne face să fi respectăm comenzile. Există mai multe grade de coerciție, de la situația

extremă de dominație a stăpînului asupra sclavului sau a tiranului asupra supusului, cind puterea nelimitată de a pedepsi impune supunerea totală în fața voinței stăpînului, pînă la cazul amenințării cu săvîrșirea unui rău, făță de care cel amenințat ar prefera aproape orice altceva.

Succesul încercărilor de a supune la coerciție o anumită persoană va depinde în mare măsură de forță interioară a acesteia. Amenințarea cu moartea ar putea avea mai puțină forță de a face pe cineva să renunțe la scopurile sale, decât amenințarea cu o pedeapsă mai ușoară, în cazul altcuvîntă. Însă, dacă putem deplînge soarta celui slab sau foarte sensibil, pe care o simplă încruntare l-ar putea săli să facă ceea ce altfel nu ar face, noi ne ocupăm aici de coerciția ce l-ar putea afecta pe omul normal, obișnuit. Deși aceasta ia, de obicei, forma unei amenințări fizice la adresa sa sau a celor dragi, ori una materială, vizînd un obiect valoros sau prețios, ca nu trebuie neapărat să includă folosirea forței sau a violenței. Poți zădărniți toate încercările altuia de a acționa spontan, punîndu-i în cale o varietate infinită de obstacole minore: viclenia și răutatea pot oferi soarte bine mijloace de coerciție împotriva celor puternici din punct de vedere fizic. Pentru o bandă de băieți vicleni, nu este ceva imposibil să alunge din oraș o persoană nedorită.

Într-o anumită măsură, toate relațiile strînse dintre oameni, indiferent dacă e vorba de afecțiune, necesitate economică sau circumstanțe fizice (de exemplu, pe un vas sau într-o expediție) oferă oportunități de coerciție. Condițiile specifice serviciului domestic, ca de altfel toate relațiile ce impun un grad mai mare de intimitate, oferă, neîndoelnic, ocazii pentru o coerciție extrem de gravă. Iar un soț morocânos, o soție cicâlitoare sau o mamă isterică își pot face viața demnă de plîns, dacă nu le satisfaci toate capriciile. Însă, în astfel de cazuri, societatea nu poate face prea multe pentru a proteja individul, în afară de a veghea ca asocierile între persoane să fie cu adevărat voluntare. Orice încercare de reglementare suplimentară a acestor asocieri intime ar implica, evident, restricții atât de mari la adresa opțiunii și comportamentului, încît ar produce o coerciție și mai mare: dacă oamenii sunt liberi să-și aleagă asociații și apropiații, nu statul trebuie să se preocupă de coerciția provenită din asocierea voluntară.

Cititorul poate simîni că am acordat mai mult spațiu decât era nevoie diferenței între ceea ce poate și ceea ce nu poate fi numit, în mod legitim, „coerciție“, precum și între formele mai severe de coerciție, pe care trebuie să le împiedicăm, și cele mai ușoare, care nu sunt de resortul autorităților. Dar, ca și în cazul libertății, extinderea treptată a conceptului aproape că l-a privat de orice valoare. Libertatea poate

fi definită în aşa fel încât atingerea ei să fie imposibilă. La fel, coerciția poate fi definită în aşa fel încât să faci din ea un fenomen atotcuprinsător și inevitabil.⁶

Nu putem împiedica tot răul pe care un om îl poate face altcuiua, nici chiar forme de coacere mai blînde de coerciție la care ne expune contactul strîns cu ceilalți. Însă aceasta nu ne scutește de a încerca să împiedicăm toate formele mai severe de coerciție și nu ne oprește să desfinim libertatea ca absența unei astfel de coerciții.

5. Cum coerciția înseamnă controlul altcuiua asupra datelor esențiale ale acțiunii unui individ, ea poate fi evitată doar permisindu-i individului să-și asigure o sfără privată, unde să fie protejat de astfel de ingerințe. Garanția că anumiți factori nu sunt controlați deliberat de altcineva îl poate fi oferită doar de către o autoritate înzestrată cu puterea necesară. Acesta este domeniul în care coerciția unui individ de către altul nu poate fi împiedicată decât prin amenințarea cu coerciția.

Existența unei astfel de sfere libere, asigurate, ne pare o condiție de viață atât de normală, încât suntem tentați să desfinim „coerciția“ folosind termeni precum „ingerință în așteptările legitime“, „încălcarea drepturilor“ sau „imixtiune arbitrară“⁷. Însă în definirea coerciției nu putem lua ca atare prevederile menite să o împiedice. Caracterul „legitim“ al așteptărilor cuiva sau „drepturile“ individului constituie rezultatul recunoașterii unui astfel de sfere private. Coerciția nu numai că ar exista, dar ar fi chiar mult mai răspîndită dacă nu ar exista o astfel de sfără protejată. Doar într-o societate care a încercat deja să împiedice coerciția prin demarcarea unei sfere protejate, poate avca sens, cu adevărat, un concept precum „imixtiune arbitrară“.

Pentru ca recunoașterea unor astfel de sfere individuale să nu devină ea însăși un instrument de coerciție, dimensiunea și conținutul lor nu trebuie determinate prin alocarea deliberată a anumitor lucruri, anumitor oameni. Dacă ceea ce ar trebui inclus în sfără privată a cuiva ar putea fi determinat de voința vreunui om sau a vreunui grup de oameni, puterea de coerciție s-ar transfera, pur și simplu, acelui voință. Nu ar fi de dorit nici fixarea, o dată pentru totdeauna, a conținutului acestei sfere private. Pentru ca oamenii să-și utilizeze la maximum cunoștințele, competențele și capacitatele previzionale, este de dorit ca ei își să aibă un cuvînt de spus în determinarea conținutului sferei lor protejate.

Soluția acestei probleme se bazează pe recunoașterea regulilor generale ce guvernează condițiile în care anumite obiecte sau circumstanțe devin parte din sfără protejată a uneia sau mai multor persoane. Acceptarea unor astfel de reguli permite

fiecărui membru al societății să modeleze conținutul sferei sale protejate, iar tuturor celorlalți să recunoască ce aparține și ce nu aparține sferei lăicăruia. Nu trebuie să gîndim această sferă ca fiind formată exclusiv sau cu precădere din lucruri materiale. Deși principalul scop al regulilor ce delimitizează sferele este acela de a împărți obiectele materiale din mediu în ceea ce este al meu și ceea ce este al altuia, ele ne oferă multe alte „drepturi“, precum securitatea, folosirca unor lucruri sau doar protecție față de imixtiunica în acțiunile noastre.

6. Recunoașterea proprietății private sau plurale⁸ este o astfel de condiție existențială pentru prevenirea coerciției, deși în nici un caz singura. Rareori suntem în situația de a duce la bun sfîrșit un plan coherent de acțiune, dacă nu suntem siguri că avem controlul exclusiv asupra anumitor obiecte, iar atunci cînd nu le controlăm, trebuie să știm cine le controlează, pentru a putea colabora cu alții. Recunoașterea proprietății este, evident, primul pas în delimitarea sferei private ce ne protejează de coerciție, recunoscîndu-se demult că „unui popor potrivnic față de instituțiile proprietății private îi lipsește primul element al libertății“⁹ și că „nimeni nu are dreptul să atace proprietatea plurală și, în același timp, să spună că preuiește civilizația. Istoria celor două nu poate fi despărțită“.¹⁰ Antropologia modernă confirmă faptul că „proprietatea privată apare, cu certitudine, la nivele primitive“ și că „rădăcinile proprietății, ca principiu juridic ce determină relația fizică între om și mediul său natural și artificial, constituie însăși precondiția oricărei acțiuni ordonate, în sens cultural“.¹¹

Totuși, în societatea modernă, condiția esențială pentru protejarea individului de coerciție nu este deținerea unei proprietăți, ci aceea ca mijloacele materiale ce îi permit urmărirea unui plan de acțiune să nu fie, toate, sub controlul exclusiv al altui agent. Una dintre realizările societății moderne este aceea că de libertate se poate bucura și o persoană care, practic, nu posedă nimic (în afară de bunuri personale precum hainele – deși și acestea pot fi închiriate)¹² și că putem lăsa, în bună parte, altora grija proprietății care să ne satisfacă nevoile. Important este ca proprietatea să fie suficient de dispersată, astfel încît individul să nu depindă de anumite persoane, singurele care să îi poată oferi ce dorește sau care să îl poată angaja.

Faptul că putem recurge la proprietatea altuia pentru a ne atinge scopurile se datorează în principal capacitatea de a impune respectarea contractelor. Întreaga rețea de drepturi create prin contracte este o parte la fel de importantă a proprietății noastre sfere protejate, un fundament la fel de important al planurilor noastre, ca și orice proprietate personală. Condiția decisivă pentru colaborarea reciproc avanta-

joasă între oameni, bazată pe consumăriștul voluntar și nu pe coerciție, este existența mai multor indivizi care să poată satisface nevoile altuia, astfel încât nimeni să nu depindă de anumite persoane, în ceea ce privește condițiile esențiale ale existenței sau posibilitatea de dezvoltare într-o anumită direcție. Competiția, devenită posibilă prin dispersia proprietății, este cea căreia îi privează de orice putere coercitivă pe deținătorii individuali ai anumitor bunuri.

În lumina unci interpretări eronate, dar răspîndite, a unei maxime celebre¹³, ar trebui menționat că suntem independenți de voința celor de ale căror servicii avem nevoie, pentru că ei ne servesc în propriul interes, fiind, în mod normal, prea puțin preocupăți de modul cum ne vom folosi noi de acele servicii. Ar însemna să fim extrem de dependenți de convingerile semenilor noștri, dacă ar fi ca ei să ne vîndă produsele doar atunci când ne aprobă scopurile, iar nu pentru propriul avantaj. De altfel, tocmai pentru că în tranzacțiile economice cotidiene noi reprezentăm doar mijloace impersonale pentru semenii noștri, care ne ajută urmărindu-și scopurile, putem conta pe un astfel de ajutor din partea unor oameni complet străini și ne putem folosi de el în orice scop dorim.¹⁴

Regulile proprietății și contractului trebuie să delimitizeze sfera privată a individului, ori de câte ori resursele sau serviciile necesare pentru urmărirea scopurilor sale sunt insufluite și trebuie, din această cauză, să se afle sub controlul cuiva. Însă, dacă acest lucru este valabil în cazul majorității avantajelor pe care le obținem din eforturile oamenilor, el nu este valabil întotdeauna. Există anumite tipuri de servicii, precum salubritatea și drumurile, care, în mod normal, o dată furnizate, sunt suficiente pentru toți cei ce doresc să le folosească. Furnizarea unor astfel de servicii este demult un domeniu de acțiune publică, iar dreptul de a beneficia de ele este o parte importantă a sferei protejate a individului. Trebuie doar să ne amintim rolul jucat în trecut de asigurarea accesului la „drumul Regelui“, pentru a vedea cât de importante sunt aceste reguli pentru libertatea individuală.

Nu putem enumera aici toate drepturile sau interesele protejate care servesc la asigurarea unei sfere de acțiune necenzurate, pentru o persoană cu statut juridic recunoscut. Însă cum omul modern a devenit cam insensibil la acest subiect, poate ar trebui să menționăm că, în condiții de libertate, recunoașterea unei sfere individuale protejate implică, de obicei, dreptul la viață privată și secret personal, concepția potrivit căreia locuința omului este castelul său,¹⁵ altcineva neavând nici măcar dreptul de a căuta să afle ce se petrece înăuntru.

7. Caracterul acestor reguli abstractive și generale, elaborate spre a limita coerciția, atât din partea altor indivizi cât și din partea statului, va constitui subiectul capitolului următor. Aici vom analiza la modul general cum acea amenințare cu coerciția – unicul mijloc prin care statul poate evita coerciția unui individ de către altul – poate fi lipsită de cele mai multe dintre efectele sale dăunătoare și criticabile.

Această amenințare cu coerciția are un efect foarte diferit de cel al coerciției reale și inevitabile, dacă se referă doar la circumstanțe cunoscute, care să poată fi evitate de către obiectul potențial al coerciției. De acest tip sunt marea majoritate a amenințărilor cu coerciția de care trebuie să uzeze o societate liberă. Cele mai multe din regulile pe care ea le impune, în particular dreptul civil, nu constrâng persoanele particulare să îndeplinească acțiuni specifice (spre deosebire de cazul funcționarilor publici). Sanctiunile legii sunt proiectate doar pentru a împiedica persoana să facă anumite lucruri, sau pentru a o determina să-și îndeplinească obligațiile asumate de bunăvoie.

Dacă știu dinainte că, situându-mă pe o anumită poziție, voi fi supus coerciției, și dacă pot evita să mă plasez într-o astfel de poziție, atunci pot evita să mă expun coerciției. Cel puțin atât timp cât regulile privitoare la coerciție nu mă vizează personal, ci sunt alcătuite astfel încât să se aplice în mod egal tuturor celor aflați în circumstanțe similară, ele nu diferă cu nimic de oricare dintre obstacolele naturale ce îmi afectează planurile. Cum că îmi spun că se va întâmpla *dacă* fac un anumit lucru, legile statului au, pentru mine, aceeași semnificație ca și legile naturii, iar eu pot folosi cunoștințele despre legile statului pentru a-mi urmări propriile scopuri, la fel cum le folosesc pe cele referitoare la legile naturii.

8. Desigur, în anumite perioade, statul folosește coerciția spre a ne face să efectuăm anumite acțiuni. Cele mai importante sunt plata impozitelor și diversele servicii obligatorii – în special serviciul militar. Deși nu pot fi eludate, ele sunt cel puțin previzibile și sunt impuse indiferent de modul în care, altfel, individul și-ar întrebuiță energiile aceasta eliminând, în bună parte, caracterul malefic al coerciției. Dacă necesitatea (cunoscută) de a plăti anumite impozite devine baza tuturor planurilor mele, dacă o anumită perioadă de serviciu militar este o parte previzibilă a carierei mele, atunci pot urma în viață un plan general, stabilit de mine însuși, comportându-mă independent de voiu altuia atât cât este posibil aşa ceva, în societate. Deși serviciul militar obligatoriu, atât cât durează, implică o coerciție severă, deși s-ar putea spune că un militar de carieră nu e niciodată liber, este cert că o perioadă limitată și previzibilă de serviciu militar restrînge în mai mică

măsură libertatea de a-și modela viața decât ar face-o, de exemplu, amenințarea permanentă cu arestarea, la care ar recurge o putere arbitrară pentru a-ți impune comportamentul pe care ea îl consideră corect.

Ingerința statului în viața noastră ne lezează cel mai mult atunci când ea nu este nici evitabilă, nici previzibilă. Cum o astfel de coerciție este necesară chiar și într-o societate liberă, precum atunci când suntem chemați să servim ca jurați sau să preștăm alte servicii obligatorii, noi atenuăm efectele coerciției prin aceea că nu permitem nimănui să posedă o putere coercitivă arbitrară. Decizia privitoare la cine trebuie să îndeplinească aceste servicii este lăsată pe seama unor procedee precum tragerea la sorti. Aceste acțiuni imprevizibile de coerciție, care derivă din evenimente imprevizibile, însă se conformează unor reguli cunoscute, ne ascundea existența în aceeași măsură ca și alte „acte ale Divinității”, dar nu ne supun voinței arbitrară a altor persoane.

9. Este prevenirea coerciției unica justificare pentru folosirea de către stat a amenințării cu coerciția? Probabil că am putea include aici toate formele de violență sau, cel puțin, am putea susține că o prevenire cîștigătoare a coerciției însemnă împiedicarea tuturor formelor de violență. Rămîne, însă, un alt tip de acțiune dăunătoare, despre care se consideră că trebuie împiedicată și care, la prima vedere, pare diferită. Este vorba de fraudă și înșelăciune. Totuși, deși a le cataloga drept „coerciție” ar însemna să forțăm sensul cuvintelor, constatăm că dorim să le prevenim din aceeași motive pentru care dorim să prevenim coerciția. Înșelăciunea, ca și coerciția, este o formă de manipulare a informațiilor pe care se bazează o persoană, pentru a o determina pe alta să facă ceea ce dorește autorul înșelăciunii. Când reușește, cel înșelat devine un instrument care servește scopurilor altcuviva, fără a și le promova pe cele proprii. Deși nu avem un termen care să le acopere pe ambele, tot ceea ce am spus despre coerciție se aplică și pentru fraudă și înșelăciune.

Cu această corecție, se pare că libertatea nu reclamă altceva decât prevenirea coerciției și violenței, fraudei și înșelăciunii, cu excepția folosirii de către stat a coerciției pentru a impune reguli cunoscute, destinate să asigure cele mai bune condiții pentru ca individul să confere acțiunilor sale un cadru coerent, rațional.

Problema limitelor coerciției nu coincide cu cea referitoare la corecta funcționare a statului. Activitățile coercitive nu constituie în nici un caz una singură sarcină a statului. Este adevărat că activitățile non-coercitive sunt pur și simplu serviciile pe care le prestează statul și sunt finanțate prin mijloace coercitive. Poate că statul medieval, care își finanța activitățile în principal din veniturile proprietăților sale, a

oferit servicii fără a recurge la coerciție. Însă astăzi este imposibil ca statul să ofere servicii precum tratamentul celor defavorizați sau handicapăți, întreținerea drumurilor sau furnizarea de informații, fără a recurge la puterile sale coercitive, pentru finanțarea lor.

Nu trebuie să ne aşteptăm la unanimitate, în ceea ce privește dezirabilitatea și volumul acestor servicii. De asemenea, nu este deloc evidentă existența vreunei justificări morale pentru a-i supune pe oameni la coerciție, spre a-i face să contribuie la atingerea unor obiective de-care nu sunt interesați. Până într-un punct, toți găsim oportun să aducem astfel de contribuții, înțelegind că vom profita la rîndul nostru de contribuțiile similare ale altora, în realizarea obiectivelor noastre.

În afara domeniului impozitelor, ar fi de dorit să nu acceptăm, ca justificare pentru folosirea coerciției de către stat, decât împiedicarea unei coerciții și mai severe. Acest criteriu nu se poate aplica fiecărei norme juridice luată izolat, ci doar sistemului juridic, în ansamblul său. De exemplu, protecția proprietății private, ca garanție împotriva coerciției, ar putea reclama prevederi speciale care, individual, nu duc la reducerea coerciției, ci oferă doar asigurarea că proprietatea privată nu împiedică în mod nejustificat acțiuni care nu îl lezează pe proprietar. Însă întreaga concepție asupra ingerinței sau neingerinței statului se bazează pe existența unei sfere private, delimitată prin reguli generale impuse de stat; iar adevărata problemă este dacă statul ar trebui să-și limiteze acțiunica coercitivă la impunerea acestor reguli sau să treacă dincolo de ele.

S-a încercat adesea, în primul rînd de către John Stuart Mill¹⁶, definirea sferei private ce ar trebui să rămînă în afara coerciției, utilizând distincția între acțiunile ce afectează doar persoana în cauză și cele care îi afectează și pe alții. Cum este greu de imaginat o acțiune care să nu îi afecteze și pe alții, această distincție nu s-a dovedit prea utilă. Doar prin delimitarea sferei protejate a fiecărui individ, această distincție capătă sens. Scopul său nu poate fi acela de a-i proteja pe oameni de toate acțiunile celorlalți, care le-ar putea dăuna¹⁷, ci doar de a menține în afara controlului altora unele date privind propriile acțiuni. În determinarea locului unde trebuie trasate frontierele acestei sfere protejate, problema importantă este dacă acțiunile altora, pe care dorim să le vedem împiedicate, ar afecta într-adevăr aşteptările raționale ale persoanei protejate.

Plăcerea sau neplăcerea pe care ni le-ar putea cauza cunoașterea acțiunilor altor oameni nu ar trebui niciodată privite drept motive legitime de coerciție. Impunerea conformismului religios, de exemplu, a fost un obiect legitim al acțiunii statului, atunci când oamenii credeau în responsabilitatea colectivă a comunității

față de o zeitate oarecare și se consideră că păcatele oricărui membru se răstăîngeau asupra tuturor. Însă acolo unde practicile personale nu pot afecta pe altcineva decât pe actorii adulți voluntari, simplul fapt că ne displace ceea ce fac alții sau chiar conștiința că, prin ceea ce fac, ei își provoacă singuri rău, nu oferă vreun motiv legitim de coerciție.¹⁸

Am văzut că oportunitățile de a așa despre noile posibilități pe care le oferă permanent dezvoltarea civilizației constituie unul dintre principalele argumente în favoarca libertății. De aceea, teza libertății ar deveni un nonsens dacă, din invidia altora¹⁹ sau din repulsia lor față de tot ceea ce le perturbă sistemul de gîndire înrădăcinat, ne-ar fi interzise anumite activități. Dacă există, evident, modele pentru a impune reguli de comportament în locurile publice, simplul fapt că unora le displace o acțiune nu poate constitui un motiv suficient pentru a o interzice.

În general, aceasta înseamnă că moralitatea unei acțiuni din interiorul sferei private nu este un obiect care să se preteze controlului coercitiv al statului. Poate că una dintre cele mai importante trăsături ce deosebesc o societate liberă de una neliberă este aceea că, în problema comportamentului ce nu afectează direct sferele protejate ale altora, regulile (de fapt, respectate de către cei mai mulți) au un caracter voluntar și nu sunt impus prin coerciție. Experiența recentă a regimurilor totalitare a accentuat importanța principiului: „niciodată să nu fie identificată cauza valorilor morale cu cea a Statului“.²⁰ Într-adevăr, probabil că mai multe rele și necnorociri au fost provocate de oameni hotărîți să utilizeze coerciția pentru a erada răul moral, decât de cei care doreau să-l provoace.

10. Totuși, faptul că acest comportament din interiorul sferei private nu trebuie să facă obiectul acțiunii coercitive a statului nu înseamnă că, într-o societate liberă, el ar trebui scutit de presiunea opiniei sau dezaprobației colective. Acum o sută de ani, în atmosfera morală mai strictă a erei victoriene, când coerciția exercitată de stat era minimă, John Stuart Mill și-a îndreptat unul dintre atacurile cele mai dure împotriva „coerciției morale“.²¹ Poate că, astfel, el a exagerat în pledoaria sa pentru libertate. În orice caz, lucrurile ar deveni mai clare dacă nu am catalogat drept coerciție presiunea aprobării sau dezaprobației publice, în scopul asigurării obediенței față de reguli și convenții morale.

Am văzut deja că, în ultimă instanță, coerciția este o problemă de grad, iar cea pe care statul trebuie să o împiedice, dar cu care trebuie să amenințe de dragul libertății, este doar coerciția în formele ei mai severe – amenințare menită să-l împiedice pe un individ cu o tărie de caracter normală să urmărească un obiectiv pe

care îl consideră important. Indiferent dacă dorim sau nu să număm coerciție aceste forme mai blînde de presiune pe care societatea le aplică non-conformiștilor, nu ne putem îndoia că astfel de reguli și convenții morale ce posedă o forță de constrângere mai mică decât cea a legii joacă, și ele, un rol important, chiar indispensabil, întrucât ele contribuie la ușurarea vieții în societate la fel de mult ca și regulile cu caracter strict juridic. Știm că ele vor fi respectate doar la modul general – nu universal –, dar acest element ne oferă totuși un reper folositor și reduce incertitudinea. Dacă respectul față de aceste reguli nu împiedică pe oameni ca, ocazional, să se compore într-un mod pe care îl dezaprobați, el limitează totuși astfel de comportamente la cazurile în care, pentru anumiți indivizi, nesocotirea regulilor este importantă. Uneori, aceste reguli non-coercitive pot reprezenta stadii experimentale pentru ceea ce – ulterior, într-o formă modificată – se poate transforma în lege. Cel mai adesea, ele vor oferi un fundal flexibil pentru unele obiceiuri mai mult sau mai puțin inconștiente, care să călăuzească acțiunile celor mai mulți dintre noi. În ansamblu, aceste concepții și norme de interacțiune socială și comportament individual nu constituie o încălcare serioasă a libertății individuale, ci asigură o anume uniformitate minimă în comportament, care este mai mult un sprijin decât un obstacol în calea acțiunilor individuale.

X

Legile, comenziile și ordinea

Ordinea nu este o presiune impusă din exterior asupra societății, ci un echilibru stabilit din interior.

J. ORTEGA Y GASSET

1. „Legea este regula prin care se fixează frontieră invizibilă în interiorul căreia știința și activitatea oricărui individ dobândesc o sfere sigură și liberă“.¹ Astfel a fost afirmată, de către unul dintre marii specialiști în drept ai secolului trecut, concepția fundamentală despre lege, într-o societate liberă. De atunci, acestă concepție, care a făcut din lege fundamentalul libertății a fost, în bună parte, ignorată. Scopul principal al acestui capitol va fi acela de a recupera și de a explicita acea concepție despre lege pe care s-a construit idealul libertății în statul de drept și care a făcut să se vorbească despre drept ca despre „știința libertății“.²

Viața omului în societate sau chiar cea în grupuri, a animalor sociabile, devine posibilă grație faptului că indivizi actioneză conform anumitor reguli. Dezvoltarea inteligenței face ca aceste reguli să evolueze de la obiceiuri inconștiente la afirmații explice și articulate, tînzind, în același timp, să devină mai abstracte și mai generale. Faptul că ne-am obișnuit cu instituțiile dreptului ne împiedică să vedem că de subtil și de complex este procesul de delimitare a sferelor individuale, prin reguli abstracte. Dacă ar fi fost proiectat în mod deliberat, el ar merita să figureze printre cele mai mari invenții omenești. Cu siguranță însă că el a fost inventat de o minte omenească tot atât de puțin precum limbajul, moneda sau majoritatea practicilor și convențiilor pe care se bazează viața socială.³

Chiar și în societățile animale apare un tip de delimitare, prin reguli, a sferelor individuale. Apare și aici un anumit grad de ordine, care împiedică atât de frecvențele lupte sau ciocniri în căutarea hranei – datorită faptului că individul, pe măsură ce se îndepărtează de vizuină, devine tot mai puțin dispu să lupte. În consecință, cînd doi indivizi se întâlnesc într-un loc intermediar, unul dintre ei se va retrage, de obicei, fără a se ajunge la o încercare propriu-zisă a forțelor. Astfel este determinată o sfără a fiecărui individ, nu prin trasarea unor granițe concrete, ci prin respectarea unei reguli – desigur, o regulă necunoscută, ca atarc, individului, însă respectată în acțiune. Acest exemplu arată cum pînă și obiceiurile inconștiente vor implica un fel de abstracție: o condiție de o asemenea generalitate precum de-părtarea de cămin va determina răspunsul unui individ, atunci cînd întâlnește un altul. Dacă am încerca să definim oricare dintre obiceiurile cu un caracter social mai pronunțat ce fac posibilă viața în grupuri a animalelor, ar trebui să exprimăm multe dintre ele în temenii regulilor abstracte.

Faptul că asemenea reguli abstracte sunt respectate consecvent în acțiune, nu înseamnă că ele sunt cunoscute individului, în sensul că el le-ar putea comunica. Abstracția apare ori de câte ori un individ răspunde la fel unor circumstanțe ce nu au decît puține trăsături în comun.⁴ În general, oamenii acționează conform unor reguli abstracte, cu mult înainte de a le putea enunța.⁵ Chiar atunci cînd au dobîndit capacitatea de a opera cu abstracții conștiente, gîndirea și acțiunea lor sunt încă ghidate, probabil, de un mare număr de astfel de reguli abstracte pe care le respectă, fără a fi capabili să le formuleze. De aceea, faptul că o regulă este, în general, respectată în acțiune nu înseamnă că a fost de ja descoperită și formulată în cuvinte.

2. Natura acestor reguli abstracte pe care le numim „legi“, în sens strict, reiese cel mai clar atunci cînd le opunem comenziilor specifice și particulare. Dacă luăm cuvîntul „comandă“ în cel mai larg sens al său, regulile generale ce guvernează comportamentul uman ar putea fi, într-adevăr, considerate drept comenzi. Atât legile, cît și comenziile diferă de judecățile de fapt și, în consecință, aparțin aceleiași categorii logice. Însă o regulă generală pe care o respectă toată lumea, spre deosebire de o comandă propriu-zisă, nu presupune neapărat o persoană care să o fi emis. De asemenea, ea diferă de comandă prin generalitatea și caracterul ei abstract⁶. Gradul de generalitate și abstractizare variază sensibil, de la ordinul dat unei persoane de a face un anumit lucru, aici și acum, la instrucționarea referitoare la satisfacerea anumitor cerințe, în anumite condiții. În forma ei ideală, legătă ar trebui

descrișă ca o comandă emisă „o dată pentru totdeauna“, adresată unei persoane necunoscute, desprinsă de orice circumstanțe de timp și loc, și care se referă la condiții ce ar putea apărea oriunde șioricind. Totuși, este recomandabil să nu confundăm legile și comenziile, deși trebuie să recunoaștem că legile se transformă treptat în comenzi, pe măsură ce conținutul lor devine mai particular.

Diferența importantă între cele două concepție rezidă în faptul că pe măsură ce trecem dinspre comenzi înspre legi, sursa deciziei referitoare la acțiunea ce trebuie întreprinsă se deplasează treptat dinspre emitentul comenzi sau legii înspre persoana ce trebuie să acționeze. Tipul ideal de comandă determină în mod unic acțiunea ce trebuie întreprinsă și nu lasă destinatarilor nici o șansă de a-și folosi propriile cunoștințe sau de a-și urma propriile înclinații. Acțiunea întreprinsă conform unei astfel de comenzi servește exclusiv scopurile celui care a emis-o; pe de altă parte, legea, în forma sa ideală, furnizează doar informații suplimentare de care actorul trebuie să țină seama în decizia sa.

Astfel, maniera în care scopurile și cunoșterea ce ghidează o anumită acțiune se distribuie între autoritate și actor constituie cel mai important criteriu de desecare între legile generale și comenziile specifice. El poate fi ilustrat prin modurile diferite în care șeful unui trib primitiv sau administratorul unui domeniu reglementează activitățile subordonăților. La una dintre extreme se va situa cazul în care el se bazează, în totalitate, pe ordine specifice, iar subordonăților nu li se permite să acționeze altfel decât li s-a ordonat. Dacă șeful le prescrie, de fiecare dată, orice detaliu al acțiunii, subordonății nu vor fi decât simple instrumente, fără nici o oportunitate de a-și folosi propriile informații și propria judecată, scopurile urmărite și cunoșterea utilizată aparținând, în totalitate, șefului. Totuși, în cele mai multe situații, scopurile șefului ar fi mai bine servite dacă el ar oferi doar instrucțiuni generale privind tipurile de acțiune ce ar trebui efectuate sau obiectivele ce ar trebui atinse în anumite momente și i-ar lăsa pe subordonăți să completeze detaliiile în funcție de circumstanțe – adică folosindu-și propriile cunoștințe. Astfel de instrucțiuni generale vor constitui de la o formă de reguli, iar acțiunea va fi dirijată în parte de cunoștințele șefului și în parte de cele ale executanților. Șeful va fi cel care va decide ce rezultate trebuie atinse, cînd, de către cine și (poate) prin ce mijloace, dar modul particular în care ele vor fi îndeplinite va fi ales de către indivizi responsabili. Servitorii de pe un domeniu întins sau angajații unei uzine se vor preocupă în principal de rutina îndeplinirii unor consecințe permanente, adaptîndu-le de fiecare dată împrejurărilor particulare și primind doar ocazional comenzi specifice.

În aceste condiții scopurile vizate de întreaga activitate sunt tot cele ale șefului. Însă, el ar putea permite ca membrii grupului să-și urmărească, în anumite limite, propriile scopuri. Aceasta presupune desemnarea mijloacelor de care se poate servi cineva, în scopuri proprii, iar o astfel de alocare de mijloace poate lua forma stabilirii anumitor lucruri sau a anumitor momente pe care individul le poate folosi pentru propriile scopuri. Această enunțare a facilităților aflate la dispoziția fiecărui individ poate fi modificată doar prin ordinele specifice ale șefului. Se poate imagina și un alt demers: sferea acțiunii libere a fiecărui individ să poată fi determinată și modificată în concordanță cu reguli generale emise anticipat, pentru perioade mai lungi; astfel de reguli permit oricărui individ ca, prin acțiunea proprie (cum ar fi schimbul cu alți membri ai grupului sau obținerea unor prime de merit din partea șefului), să-și modifice sau să-și modeleze sferea în care își poate urmări propriile scopuri. Astfel, din delimitarea cu ajutorul regulilor a unei sfere private, va apărea un drept asemănător celui de proprietate.

3. O tranziție similară – de la un caracter particular și concret la unul tot mai general și abstract – observăm și în evoluția de la regulile cutumiare la lege, în sensul modern al termenului. În comparație cu legile unei societăți care cultivă libertatea individuală, regulile de comportament ale unei societăți primitive sunt relativ concrete. În loc să limiteze, pur și simplu, domeniul în care individul își poate modela propria acțiune, ele îi prescriu adesea modul specific în care trebuie să procedeze spre a obține anumite rezultate sau ce trebuie să facă în anumite momente și în anumite locuri. În acest caz, încă nu se face distincția între cunoașterea faptului că o anumită procedură va avea ca rezultat anumite efecte și necesitatea ca această procedură să fie urmată, în condițiile respective. Iată un singur exemplu: regulile pe care le respectă un bantă, atunci cînd se mișcă printre cele paisprezece colibe din sat, de-a lungul unor linii trasate cu strictețe, în funcție de vîrstă, sex sau statul, îi restrîng considerabil gama de acțiuni.⁷ Dacă el nu se conforță voinței altui om, ci unei cutume impersonale, necesitatea de a respecta un ritual spre a ajunge într-un anumit loc îi restrînge opțiunile mai mult decît ar fi neccesar spre a le asigura și altora un grad egal de libertate.

„Constrîngerea cutumei“ devine un obstacol doar atunci cînd modul de a face anumite lucruri nu mai este singurul cunoscut de individ, cînd el se poate gîndi la alte moduri de a obține ceea ce dorește. În mare parte datorită creșterii inteligenței individuale și tendinței de a se rupe de maniera tradițională de acțiune, a devenit necesară afirmarea explicită sau reformularca regulilor și, treptat, reducerea

dispozițiilor pozitive pînă la limitările esențialmente negative asupra domeniului de acțiune, care nu trebuie să intre în coliziune cu sferele altora, recunoscute în mod similar.

Tranziția de la cutuma specifică la lege ilustrează, mai bine decît cea de la comandă la lege, ceea ce, în lipsa unui termen mai adecvat, am numit „caracterul abstract“ al adevăratei legi.⁸ Regulile sale generale și abstrakte specifică faptul că, în anumite circumstanțe, acțiunea trebuie să satisfacă anumite condiții, fiind însă permise toate acțiunile ce satisfac aceste condiții. Regulile furnizează doar cadrul în care trebuie să se miște individul, însă în interiorul său toate deciziile îl aparțin. În ceea ce privește relațiile sale cu alte persoane particulare, interdicțiile au un caracter aproape în întregime negativ, cu excepția situației în care persoana la care se referă nu a creat, ea însăși, prin acțiunile sale, condițiile apariției unor obligații pozitive. Ele sunt instrumentale, sunt mijloace puse la dispoziția sa și furnizează o parte din informațiile pe care, alături de cunoașterea modului de acțiune, individul le poate folosi ca bază a deciziilor sale.

Cum legile determină doar o parte a condițiilor pe care le vor satisface acțiunile individului și se aplică unor oameni necunoscuți, ori de câte ori se manifestă anumite condiții, și indiferent de atributele situației particulare, legiuitorul nu poate prevedea nici care va fi efectul lor asupra anumitor oameni, nici în ce scopuri le vor folosi aceștia. Numindu-le „instrumentale“, vrem să spunem că, respectându-le, individul își urmărește propriile scopuri, nu pe cele ale legiuitorului. Într-adevăr, eventualele scopuri specifice alcătuiesc unor acțiuni fiind în totdeauna particulare, ele nu ar trebui să-și găsească loc în regulile generale. Legea interzice uciderea altelor persoane sau uciderea propriu-zisă, cu excepția unor circumstanțe definite în aşa fel încât pot apărea oricând și oriunde; însă ca nu va interzice uciderea anumitor indivizi, specificați ca atare.

Respectând astfel de reguli, nu servim scopul altor persoane; nu se poate spune cu adevărat că aş fi supus voinței altor persoane, dacă solosesc regulile acesta în scopuri proprii, la fel cum mi-aș putea folosi cunoașterea legilor naturale și dacă acea persoană nu știe de existența mea, nu cunoaște circumstanțele particulare în care mi se vor aplica regulile, nici efectele pe care aceste reguli le vor avea asupra planurilor sale. Cel puțin în toate aceste cazuri în care coerciția cu care sunt amenințat nu este inevitabilă, legea modifică doar mijloacele care îmi stau la dispoziție, dar nu determină scopurile pe care trebuie să le urmăresc. Ar fi ridicol să spun că urmez voința altuia atunci cînd respect un contract (cînd aş fi putut să nu-l închei, dacă nu ar fi existat o regulă cunoscută - accea că trebuie să ne îndeplinim

promisiunile) sau atunci când accept consecința juridică a oricărei alte acțiuni pe care am săvîrșit-o, în deplină cunoștință a legii.

Pentru individ, semnificația cunoașterii faptului că anumite reguli vor fi universal aplicate este aceea că diversele obiecte și reguli de acțiune dobândesc astfel noi proprietăți. El cunoaște relațiile de tip cauză-efect instituite de oameni și pe care le poate folosi în orice scop dorește. Efectele acestor legi de proveniență umană sunt identice cu cele ale legilor naturii: cunoașterea ambelor îi permite să prevadă care vor fi consecințele acțiunilor sale și îl ajută să-și facă planurile în siguranță. Nu este o mare diferență între a ști că, dacă faci focul pe podeaua susțineriei, îți va lăua foc casa și a ști că, dacă dai foc casei vecinului, te vei pomeni la închisoare. Ca și legile naturii, legile statului furnizează caracteristici fixe, în mediu în care evoluează individul; deși elimină anumite opțiuni ce îi stau la dispoziție, legile nu îi limitează – de regulă – gama de opțiuni la o anumită acțiune, dorită de către altcineva.

4. Concepția despre libertate în statul de drept, care este principala preocupație a acestei cărți, se bazează pe afirmația că, atunci când respectăm legile – în sensul de reguli generale abstracte, emise fără a ține cont de aplicarea lor în ceea ce ne privește – nu suntem supuși voinței altuia și, în consecință, suntem liberi. Putem spune că ne conduc legile, nu oamenii, atunci când legiuitorul nu cunoaște cazurile particulare în care se vor aplica regulile sale; iar judecătorul care le aplică nu are altă soluție decât să-și întemeieze sentința pe setul de legi în vigoare și datele concrete ale cazului. Deoarece regula este stabilită ignorându-se cazul particular, iar coerciția utilizată în vederea împunerii ei nu este decisă de voința vreunui om, legea nu este arbitrară.⁹ Însă acest lucru este adevărat doar dacă prin „lege“ înțelegem regulile generale care se aplică tuturor, în mod egal. Această generalitate este, probabil, aspectul cel mai important al aceluia caracter al legii pe care l-am numit „abstract“.

O lege adevărată nu ar trebui să nominalizeze pe nimeni și nici să excludă, în aplicarea sa, anumite persoane sau grupuri.

Semnificația unui sistem în care toată acțiunea cocrecitivă a statului este limitată la executarea unor reguli generale abstracte este enunțată adesea folosind cuvintele unuia dintre marii istorici ai dreptului: „mișcarea societăților aflate în progres a fost, pînă acum, o mișcare *de la Statut la Contract*“.¹⁰ Concepția statutului, a atribuirii unui loc în societate pentru fiecare individ, corespunde într-adevăr unei stări în care regulile nu sunt complet generale, ci se referă în mod special la persoane și grupuri, conferindu-le drepturi și îndatoriri specifice. Totuși, a considera

contractul drept contrariul statutului ar fi ușor confuzant, pentru că s-ar pune în evidență doar unul – deși cel mai important – dintre instrumentele pe care legea îl oferă individului, spre a-și contura propria poziție. Contrariul unui regim al statutului ar fi un regim al legilor generale și egale, al unor reguli identice pentru toți sau, am putea spune, un regim de *leges*, în accepțiunea originară a termenului latin pentru legi – *leges*, ca opus lui *privi-leges*.

Condiția ca o regulă să fie generală, pentru a fi o adeverată lege, nu înseamnă că uneori nu se pot aplica reguli speciale pentru diverse categorii de oameni, dacă ele se referă la atribute posedate doar de către cei vizitați. Pot exista reguli care să se aplique doar femeilor, nevăzătorilor sau persoanelor care au depășit o anumită vîrstă (în majoritatea cazurilor, nu este neccesă nici nuăcar numirea categorici vizate: de exemplu, numai o femeie poate cădea victimă unui viol sau poate rămâne însărcinată).

Astfel de diferențieri nu vor fi arbitrale și nu vor supune un grup voinței altora, dacă sunt recunoscute ca justificate atât de către membrii grupului, cît și de către cei din exterior. Aceasta nu înseamnă că trebuie să existe unanimitate privind justificarea diferențierii, ci doar că viziunile individuale nu vor depinde de apartenența sau neapartenența la grup. De exemplu, atât timp cît diferențierea este sprijinită de majoritate, atât în interiorul cît și în exteriorul grupului, este întemeiată presupunerea că ea servește scopurilor ambelor categorii. Însă atunci cînd doar cei din interiorul grupului favorizează diferențierea, este vorba, evident, de un privilegiu; dacă doar cei din exteriorul grupului favorizează diferențierea, este vorba de o discriminare. Desigur, întotdeauna, ceea ce pentru unii înseamnă privilegiu, pentru ceilalți înseamnă discriminare.

5. Nu se poate nega faptul că pînă și regulile generale, abstrakte, aplicabile tuturor în mod egal pot constitui restricții severe ale libertății. Însă, dacă reflectăm asupra lor, vedem cît de improbabilă este această ipoteză. Principala garanție este aceea că regulile trebuie să se aplique și celor ce le stabilesc, și celor ce le aplică – adică, atât guvernărilor, cît și guvernaților – și că nimici nu are puterea să acorde excepțări. Dacă tot ceea ce este interzis și prescris este interzis și prescris pentru toți, fără excepții (în cazul în care asemenea excepții nu decurg tot dintr-o regulă generală) și dacă nici chiar autoritatea nu are puteri speciale, în afară de cele de a impune legea, atunci rezonabil ar fi ca doar puține dintre potențialele acțiuni să fie interzise. Este posibil ca un grup religios fanatic să le impună celorlalți restricții pe care membrii săi să fie încîntați a le respecta, dar care pentru ceilalți ar reprezenta obstacole în urmărirea unor scopuri importante. Însă, dacă este adevărat că religia a

oferit adesea preteze pentru instituirea unor reguli resimțite ca extrem de opresive și că libertatea religiei este considerată, din acestă cauză, foarte importantă pentru libertate, este semnificativ faptul că convingerile religioase par a fi unicul argument în baza căruia au fost impuse, uneori la scară universală, reguli generale ce restrințeau serios libertatea. Cât de inofensive (deși deranjante) sunt însă aceste restricții impuse tuturor – cum ar fi, de exemplu, Sabatul scoțian – față de restricțiile impuse doar cîtorva! Nu înșimplător, cele mai multe restricții asupra sferei private, cum ar fi legile somptuare, au fost impuse, de obicei, doar unor grupuri alese, sau, aşa cum s-a întîmplat cu legislația privind prohiția, au funcționat doar pentru că guvernul și-a rezervat dreptul de a oferi exceptări.

De asemenea, trebuie să ne amintim că, în privința acțiunilor ce îi vizează pe alții, libertatea nu poate însemna, niciodată, mai mult decît faptul că aceste acțiuni sunt restrinse doar prin reguli generale. Cum nu există tip de acțiune care să nu afecteze sferea protejată a altei persoane, nici exprimarea, nici presa, nici cultul nu pot fi complet libere. În toate aceste domenii (așa cum vom vedea mai tîrziu, și în acela al contractului) libertatea nu poate însemna decît că ceea ce putem face nu depinde de aprobarea vreunei persoane sau a vreunei autorități, ci este limitat doar de aceleasi reguli abstractive, aplicabile tuturor în mod egal.

Însă afirmația că legea este ceea ce face liberi este adevărată doar în ceea ce privește legea în accepțiunea sa generală, abstractă – ceea ce numim „lege în sens material“, care se deosebește de legea în sens strict formal prin caracterul regulilor și nu prin originea lor.¹¹ „Legea“ care este de fapt o comandă specifică, ordinul numit „lege“ doar pentru că emana de la autoritatea legislativă – acestea sunt principalele instrumente de opresiune. Confruntarea între aceste două concepții despre lege și pierderea convingerii că legile pot guverna, că oamenii (adopțind și impunând legi, în prima accepțiune a cuvîntului) nu își impun voînța lor se numără, ambele, printre cauzele principale ale declinului libertății, declin la care teoria juridică a contribuit la fel de mult ca și doctrina politică.

Va trebui să revenim ulterior la maniera în care teoria juridică modernă a accentuat aceste confuzii. Aici putem doar ilustra contrastul între cele două concepții despre lege, exemplificînd prin pozițiile extreme adoptate în acest context. Viziunea clasică este exprimată de către Chief Justice John Marshall, într-o faimoasă declaratie: „Puterea judecătorească, spre deosebire de puterea legilor, nu are o existență proprie. Tribunalele sunt doar instrumente de drept, ele nu pot voi nimic“¹². Iar împotriva ei, cea mai des citată afirmație a unui jurist modern, aflat în mare vogă printre așa-numiții progresiști – anume, afirmația judecătorului Holmes:

„propozițiile generale nu decid în cazuri concrete“.¹³ Aceeași poziție a fost avansată de un politolog contemporan, în forma următoare: „Legea nu poate conduce. Doar oamenii exercită puterea asupra altor oameni. A spune că nu oamenii, ci legea conduce ar însemna, prin urmare, că trebuie ascuns faptul că oamenii îi conduc pe oameni“.¹⁴

Fapt este că, dacă „a conduce“ înseamnă a-i face pe oameni să asculte de voința altuia, statul nu are o astfel de putere, într-o societate liberă. Cetățeanul, ca cetățean, nu poate fi condus în acest fel; nu i se pot da ordine, indiferent care îi este poziția în serviciul pe care și l-a ales potrivit proprietilor scopuri sau cînd devine, temporar, conform legii, un agent al statului. Cu toate acestea, el poate fi condus în sensul în care „a conduce“ înseamnă a impune reguli generale, stabilite indiferent de cazul particular și aplicabile tuturor în mod egal. Pentru că aici, în majoritatea cazurilor în care se aplică regula, nu va fi necesară decizia vreunui om, iar chiar și atunci cînd un tribunal este chemat să determine cum pot fi aplicate regulile generale într-un caz particular, decizia este consecința întregului sistem de reguli acceptate, iar nu a voinței tribunalului.

6. Motivația asigurării, pentru fiecare individ, a unui domeniu cunoscut în interiorul căruia el să poată decide asupra propriilor acțiuni este aceea de a-i se permite să-și utilizeze la maximum cunoașterea, în special cunoașterea concretă și adesea unică a circumstanțelor particulare de timp și loc.¹⁵ Legea îi spune pe ce poate conta și, astfel, extinde domeniul în care el poate prevedea consecințele acțiunilor sale. În același timp, îi spune ce consecințe posibile ale acțiunilor trebuie să ia în considerare sau pentru ce va fi considerat responsabil. Aceasta înseamnă că ceea ce i se permite sau i se cere să facă trebuie să depindă doar de circumstanțe pe care el le cunoște sau le poate stabili. Nici o regulă nu poate fi efectivă și nu îi poate lăsa individului libertatea de decizie, dacă face ca gama sa de decizii libere să fie dependentă de consecințe îndepărtate ale acțiunilor sale, aflate dincolo de capacitatea sa previzională. Chiar dintre acele efecte pe care se presupune că el le-ar putea prevedea, regulile vor izola o parte, de care el va trebui să țină cont, permitîndu-i să le negligeze pe celelalte. În particular, astfel de reguli nu vor reclama doar ca el să nu facă nimic care să le dăuneze altora, ci vor fi – sau ar trebui să fie – astfel exprimate, încît, aplicate unei situații particulare, ele să decidă tranșant care efecte trebuie luate în calcul și care nu.

Dacă dreptul servește astfel la a-i permite individului să acioneze eficient, pe baza propriei cunoașteri (și, în acest scop, i-o sporește), dreptul întruchipează, în

același timp, cunoașterea sau rezultatul experienței trecutului, utilizate astă vreme cît oamenii acționează în contextul acestor reguli. De fapt, colaborarea între indivizi, în condițiile unor reguli comune, se bazează pe un fel de diviziune a cunoașterii¹⁶, prin care individul trebuie să ia în calcul unele circumstanțe particulare, iar dreptul garantează că acțiunea acestora va fi adaptată anumitor caracteristici generale sau permanente ale societății. Este greu de pus în discuție această experiență, întreruptă în drept, pe care indivizii o utilizează respescind regulile, pentru că de obicei ea nu este cunoscută de nimeni – nici chiar de către ei. Cele mai multe dintre aceste reguli nu au fost niciodată inventate în mod deliberat, ci au crescut în urma unui proces gradual de încercare și eroare, în cursul căruia experiența generațiilor succesive le-a ajutat să devină ceea ce sunt. De aceea, de cele mai multe ori, nimeni nu știe sau nu a știut vreodată toate motivele și considerațiile ce au lăcut ca o regulă oarecare să capete o anumită formă. Astfel, adesea, trebuie să încercăm a *descoperi* funcțiile îndeplinite de ea. Dacă nu cunoaștem motivația unei anumite reguli, aşa cum se întâmplă de multe ori, trebuie să încercăm a înțelege care îi este funcția generală sau scopul, dacă dorim să o îmbunătățim printr-un act deliberat de legiferare.

Astfel, regulile în condițiile cărora acționază cetățenii constituie o adaptare a întregului social la mediu și la caracteristicile generale ale membrilor săi. Ele servesc, sau ar trebui să servească la a-i ajuta pe indivizi să-și formeze planuri de acțiune pe care să le poată îndeplini. Se poate ca regulile să fi luat naștere doar pentru că, într-un anumit tip de situație, între indivizi ar putea apărea fricțiuni ce pot fi anulate doar dacă există o regulă care să le spună clar care sunt drepturile fiecărui. În acest caz, este necesar doar ca acel tip de situație să fie tratat printr-o regulă generală, conținutul ei neavând o prea mare importanță.

Cu toate acestea, vor exista adesea mai multe reguli posibile care să satisfacă această cerință, dar care nu vor fi la fel de eficiente. Ce anume trebuie inclus în acel set de drepturi numit „proprietate“, în special atunci când ne referim la pămînt, ce alte drepturi trebuie să includă sferea protejații, ce contracte trebuie statul să impună – toate sunt probleme în care doar experiența va arăta care este soluția cea mai convenabilă. Nu există nimic „natural“ în nici o definiție specială a drepturilor de acest tip, cum ar fi concepția română asupra proprietății, ca drept de a uza și de a abuza de un obiect după bunul plac, concepție care, oricât de des ar fi repetată, este, de fapt, prea puțin aplicabilă în forma ei strictă. Însă principalele trăsături ale unor ordini juridice oarecum mai avansate sunt suficient de asemănătoare spre a părea simple elaborări ale celor pe care David Hume le numea „cele trei legi fundamen-

tale ale naturii: *cea a stabilității posesiunii, cea a transferului prin consumămint și cea a îndeplinirii promisiunilor*.¹⁷

Cu toate acestea, nu ne putem ocupa aici de conținutul particular, ci doar de anumite atribute generale pe care ar trebui să le posede aceste reguli, într-o societate liberă. Cum legiuitorul nu poate prevedea cum vor fi solosite regulile sale de către cei afectați, el își poate propune doar să le facă benefice în ansamblu, sau în majoritatea cazurilor. Însă, cum efectul lor se referă la așteptările pe care le crează, este esențial să fie aplicate întotdeauna, indiferent dacă într-un caz particular consecințele par sau nu dezirabile.¹⁸ Faptul că legiuitorul se limitează la reguli generale, în loc de comenzi specifice, este consecința necesarei sale ignoranță în legătură cu circumstanțele speciale în care se aplică actele sale. Tot ce face legiuitorul este să ofere informații ferme pentru soluția celor care urmează să-și facă planuri de acțiune. Fixând doar o parte dintre condițiile acțiunilor lor, el le poate oferi oportunități și șanse, însă niciodată certitudini în privința rezultatelor acestor acțiuni.

Anumite interpretări raționaliste de factură utilitaristă ne obligă să subliniem că regulile de drept vor fi benefice în cel mult majoritatea cazurilor în care se aplică, ele reprezentând, în fapt, unul dintre mijloacele prin care omul a învățat să facă față ignoranței sale înnăscute. Este adevărat că justificarea oricărei reguli de drept trebuie să fie utilitatea – chiar dacă această utilitate nu poate fi demonstrată prin argumente raționale, ci este cunoscută doar pentru că, în practică, acea regulă s-a dovedit mai convenabilă decât oricare alta. În general, trebuie astfel justificată doar regula în ansamblul ei, nu orice aplicație a sa.¹⁹ Ideea că orice conflict din drept sau morală trebuie soluționat în modul cel mai convenabil pentru cineva care ar putea înțelege toate consecințele acelei decizii, implică negarea necesității regulilor. „Doar o societate de indivizi atotcunoscători i-ar putea da fiecare via libertatea completă de a cîntări orice acțiune particulară pe criterii generale de utilitate“.²⁰ Un astfel de utilitarism „extrem“ duce la absurd; de aceea, pentru problema noastră este relevant doar aşa-numitul utilitarism „restrîns“. Totuși, puține convingeri au subminat mai acut respectul față de regulile dreptului și moralei, decât ideea că o regulă este constrîngătoare doar dacă se poate sesiza efectul benefici al respectării ei, în situația particulară.

Cea mai veche formă a acestei erori a fost asociată formuliei (citate, de obicei, în mod eronat) *salus populi suprema lex esto* (binele poporului ar trebui să fie – nu este – legea supremă).²¹ Interpretată corect, ea vră să spună că scopul legii ar trebui să fie binele poporului, că regulile generale ar trebui astfel elaborate încît să

il servească, însă nu că orice concepție asupra unui anumit obiectiv social ar oferi justificarea încălcării acestor reguli generale. Un obiectiv specific, un rezultat concret ce trebuie atins nu vor putea niciodată reprezenta legi.

7. Dușmanii libertății și-au bazat dintotdeauna argumentele pe teza potrivit căreia, în viață, unii trebuie să dea ordine, iar ceilalți să le execute.²² O bună parte din opoziția față de un sistem al libertății, bazat pe legi generale, se datorează incapacității de a concepe o coordonare eficientă a activităților umane, fără organizarea lor deliberată de către o inteligență supremă. Un succes al teoriei economice a fost explicarea modului în care piața creează această adaptare mutuală a activităților spontane ale indivizilor, cu condiția să existe o delimitare cunoscută a sferei de control proprii fiecărui individ. Înțelegerea acestui mecanism de adaptare mutuală a indivizilor formează cea mai consistentă parte a cunoașterii care ar trebui inclusă în procesul de elaborare a regulilor generale ce limitează acțiunea individuală.

Caracterul ordonat al activității sociale se manifestă prin aceea că individul își poate îndeplini un plan coerent de acțiune care, în aproape orice etapă, se bazează pe așteptarea anumitor contribuții din partea semenilor. „Că există o anumită ordine, consecvență și constanță în viața socială, este evident. Dacă nu ar exista aşa ceva, nimeni nu ar putea să-și rezolve problemele sau să-și satisfacă cele mai elementare nevoi“.²³ Acest caracter ordonat nu poate fi rezultatul unei conduceri unificate, dacă dorim ca indivizi să-și adapteze acțiunile circumstanțelor particulare cunoscute bine doar de ei, și niciodată pe deplin cunoscute de vreo altă minte omenească. Ordinea socială înseamnă astfel, în esență, că acțiunea individuală este călăuzită de previziunea corectă, că oamenii nu numai că își folosesc în mod eficient cunoașterea, ci pot și prevedea, cu un mare grad de acuratețe, colaborarea pe care o pot aștepta din partea altora.²⁴

O astfel de ordine, implicând o adaptare la circumstanțe a căror cunoaștere este dispersată între foarte mulți indivizi, nu poate fi stabilită printr-o conducere centralizată. Ea poate apărea doar din adaptarea mutuală a elementelor și din răspunsurile lor la evenimente ce îi afectează direct. Este ceea ce M. Polanyi a numit formare spontană a unei „ordini policentrice“: „Când între ființele umane se instaurază ordinea, permitîndu-li-se interacțiunea pe baza proprietelor inițiative – supuse doar legilor aplicate tuturor, în mod uniform – în societate avem un sistem de ordine spontană. Putem spune atunci că eforturile acestor indivizi sunt coordonate prin exercitarea inițiativelor lor individuale, iar autocordonarea justifică acestă libertate, din considerente publice. Acțiunile unor astfel de indivizi sunt numite libere, deoarece ele nu sunt determinate de nici o comandă specifică, fie

ea a vreunui superior sau a vreunei autorități publice; constrîngerea la care sînt supuși este impersonală și generală“.²⁵

Deși unii, mai familiarizați cu modul în care oamenii ordonează obiectele fizice, găsesc adesea că formarea unor astfel de ordini spontane este dificil de înțeles, există, cu siguranță, numeroase cazuri în care trebuie să ne bazăm, de o manieră similară, pe adaptarea spontană a elementelor individuale, pentru a produce o ordine fizică. Nu am putea niciodată produce un cristal sau un compus organic complex dacă ar trebui să plasăm fiecare moleculă sau fiecare atom în parte la locul potrivit, în raport cu ceilalți. Trebuie să ne bazăm pe faptul că, în anumite condiții, ei însăși se vor aranja într-o structură cu anumite caracteristici. Folosirea acestor forțe spontane, care în astfel de situații reprezintă unicul nostru mijloc de a obține rezultatul dorit, implică, atunci, faptul că multe dintre caracteristicile acestui proces de creare a ordinii vor fi mai presus de controlul nostru; cu alte cuvinte, nu putem să ne bazăm pe aceste forțe și în același timp, să fim siguri că anumiți atomi vor ocupa anumite locuri, în structura rezultată.

La fel, putem produce condițiile de formare a unei ordini în societate, dar nu putem stabili modul în care clementele sale se vor ordona, în condiții favorabile. În acest sens, misiunea legiuitorului nu este stabilirea unei anumite ordini, ci doar crearea condițiilor în care se poate institui și reînnoi permanent o structură ordonată. Ca și în natură, spre a determina instituirea unei asemenea ordini, nu ni se cere să putem prevedea comportarea atomului individual – ea va depinde de circumstanțele particulare, necunoscute, în care se va găsi acesta. Tot ceea ce se cere este o regularitate limitată în comportarea sa, iar obiectivul legilor instituite de oameni este asigurarea unei astfel de regularități limitate, care să facă posibilă formarea unei ordini.

Acolo unde elementele unei astfel de ordini sunt ființe umane inteligente, ale căror calități individuale le dorim folosite cât mai bine, în urmărirea propriilor scopuri, principala condiție a instituirii ei este ca fiecare să știe pe ce circumstanțe de mediu poate conta. Această nevoie de protecție față de orice interferență imprevizibilă este uneori prezentată ca fiind specifică „societății burgheze“.²⁶ Însă, exceptând cazul în care prin „societate burgheză“ se înțelege orice societate în care indivizi liberi cooperează în condițiile diviziunii muncii, o astfel de concepție limitează prea drastic nevoia de aranjamente sociale. Ea constituie condiția esențială a libertății individuale, iar asigurarea ei reprezintă principala funcție a dreptului.²⁷

XI

Originile statului de drept

Scopul legii nu este acela de a aboli sau restrînge, ci de a prezerva și spori libertatea. Căci în orice comunitate capabilă de legi, acolo unde nu este lege, nu este libertate. Pentru că libertatea înseamnă să fii scutit de constrîngerea și violența altora; ceea ce nu se poate acolo unde nu este lege. Ea nu înseamnă, aşa cum pretind unii, permisiunea ca orice om să facă tot ceea ce vrea (cine ar putea fi liber, cînd s-ar afla la bunul plac al altcuiva?), ci dreptul de a dispune și de a-și orîndui după voie persoana, faptele, bunurile și tot ceea ce este al său, respectînd legile sub care trăiește; și astfel, de a nu fi supus voinței arbitrală a altcui-va, ci de a și-o urma fără opreliști pe a sa.

JOHN LOCKE

1. Istoria libertății individuale, în epoca modernă, începe cu Anglia secolului al XVII-lea.¹ Ea a apărut inițial – aşa cum se întîmplă aproape întotdeauna – ca o consecință neprevăzută a luptei pentru putere, nu în urma vreunui proiect deliberat. A rezistat însă un timp suficient de îndelungat pentru a-i fi recunoscute bine-facerile. Timp de peste două sute de ani, apărarea și desăvîrșirea libertății individuale au reprezentat idealul călăuzitor în această țară, iar instituțiile și tradițiile engleze – modele pentru lumea civilizată.²

Aceasta nu înseamnă că moștenirea Evului mediu nu a jucat un rol important în conturarea libertății moderne. Însă semnificația sa nu este chiar atât de profundă

pe cît se crede. Într-adevăr, din multe puncte de vedere, omul medieval se bucura de mai multă libertate decât credem noi, astăzi. Nu avem însă motive să considerăm că libertățile erau, în acea vreme, mult mai mari decât ale majorității popoarelor de pe continent.³ Dacă oamenii Evului Mediu cunoșteau multe libertăți, în sensul de privilegii acordate domeniilor sau persoanelor, ci nu cunoșteau libertatea ca o condiție generală a indivizilor. În anumite privințe, concepțiile generale dominante, în acea vreme, asupra naturii și surselor legii și ordinii au împiedicat apariția problemei libertății, în forma sa modernă. Totuși, se pare că tocmai din cauză că a păstrat mai mult din idealul medieval larg răspîndit al supremăției dreptului, distrus în alte părți o dată cu instaurarea absolutismului, Anglia a deschis drumul libertății moderne.⁴

Concepția medievală – extrem de importantă ca fundal pentru evoluțiile moderne, deși acceptată integral doar în timpul Evului Mediu timpuriu – era aceea că „statul nu poate crea sau formula el însuși legi și cu atât mai puțin aboli sau viola legi, deoarece aceasta ar însemna abolirea justiției însăși: ar fi ceva absurd, un păcat, o revoltă împotriva lui Dumnezeu, care singur face legea“.⁵ Timp de secole, s-a acceptat principiul că nici regii, nici vreo altă autoritate omenească nu pot decide să proclame sau să descopere dreptul existent și să corecteze abuzurile care și-au făcut loc, dar nu să crecze drept.⁶ Doar treptat, în timpul Evului Mediu târziu, s-a acceptat crearea deliberată a dreptului – legiferarea, aşa cum o cunoaștem astăzi. Astfel, în Anglia, Parlamentul s-a transformat dintr-un organ descoperitor de drept într-unul creator de drept. În fine, disputa privind autoritatea de a legifera le-a oferit părților posibilitatea de a se acuza reciproc de acțiuni arbitrale – acțiuni în neconcordanță cu legile generale recunoscute; astfel a fost promovată, în mod neintenționat, cauza libertății individuale.

Legiferarea a fost solosită pentru prima dată ca un instrument politic deliberal de către statele naționale (puternic organizate) din secolele al XV-lea și al XVI-lea. Pentru un timp, se părea că această nouă putere va conduce, în Anglia – ca și pe continent – la monarhia absolută, care va distrugă libertățile medievale.⁷ Concepția guvernământului limitat apărută din luptele purtate în Anglia secolului al XVII-lea a marcat astfel un nou început, în condițiile unor probleme noi. Dacă doctrina engleză anteroară și marile documente medievale – începînd cu Magna Carta, acea grandioasă „*Constitutio Libertatis*“⁸ – sunt semnificative pentru dezvoltarea concepției moderne, aceasta se datorază faptului că ele au servit ca arme în această luptă.

Din perspectiva scopurilor noastre, nu este nevoie să ne oprim mai mult asupra doctrinei medievale; trebuie însă să analizăm mai atent moștenirea clasică, reînviată la începutul perioadei moderne. Ea este importantă nu doar grație puternicei influențe pe care a exercitat-o asupra gândirii politice din secolul al XVII-lea, ci și datorită semnificației directe pe care o are experiența antichilor, pentru epoca noastră.

2. Deși influența tradiției clasice asupra idealului modern al libertății este indiscutabilă, natura sa este adesea înțeleasă în mod eronat. S-a spus frecvent că anticii nu cunoșteau libertatea, în sensul de libertate individuală. Această afirmație este adevărată pentru multe epoci și locuri, chiar din Grecia antică, însă nu și pentru Atena (în momentele ei de glorie) sau pentru Roma republicană târzie. Poate să fie adevărată pentru democrația degenerată din timpul lui Platon, dar cu siguranță nu și pentru atenienii despre care Pericle spunea că „libertatea de care ne bucurăm în ceea ce privește guvernarea acoperă și viața noastră de zi cu zi [în care], departe de a ne urmări cu invidie unii pe alții, nu ne simțim datori să ne supărăm pe vecinul nostru, pentru că face ceea ce vrea“¹⁰. Nu este adevărată pentru acei soldați că rora generalul lor le reamintea, în clipa cea mai primejdioasă din timpul expediției în Sicilia, că, mai presus de toate, luptau pentru o țară în care aveau „dreptul neîngrădit de a trăi aşa cum doresc“.¹¹ Care erau principalele trăsături ale libertății în „cea mai liberă dintre țările libere“, cum numea tot atunci Nicias Atena, trăsături văzute de grecii însăși și de englezii din epoca târzie a dinastiei Tudor și din cea a dinastiei Stuart?

Răspunsul este sugerat de un cuvînt pe care elisabetanii l-au împrumutat de la greci, dar care între timp a ieșit din uz.¹² Cuvîntul „isonomie“ a fost importat de englezi din Italia, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, însemnînd „egalitatea legilor pentru toate felurile de persoane“¹³. La scurt timp după aceea, a fost folosit, în formă anglicizată, de traducătorul lui Titus Livius, pentru a defini un stat în care legile sunt egale pentru toți și există o responsabilitate a magistraților.¹⁴ S-a menținut în uz și în timpul secolului al XVII-lea¹⁵, pînă când a fost înlocuit de termeni precum „egalitate în fața legii“, „guvernare a legii“ sau „stat de drept“.

Istoria conceptului în Grecia antică reprezintă o lecție interesantă deoarece este, probabil, prototipul unui ciclu pe care civilizațiile par a-l repeta. Cînd a apărut pentru prima dată¹⁶, descria un stat asemeni celui pe care-l instituise Solon în Atena, cînd dăduse poporului „legi egale pentru cel nobil și cel umil“¹⁷ și astfel îi oferise „nu atî controlul asupra politicii publice, cît certitudinea de a fi guvernăt în

mod legal, în conformitate cu reguli cunoscute¹⁸. Isonomia a fost pusă în antiteză cu conducerea arbitrară a tiranilor și a devenit o expresie familiară în cîntecetele populare ce sărbătoreau asasinarea unuia dintre acești tirani.¹⁹ Conceptul pare să fie mai vechi decât *demokratia*, iar cererea de participare egală la guvernare pare să fi fost una dintre consecințele sale. Pentru Herodot, isonomia, iar nu democrația era „cel mai frumos dintre toate numele unei ordini politice“.²⁰ Termenul a rămas în uz, pentru un timp, după instaurarea democrației, însă ca justificare a acesteia și apoi, după cum s-a menționat²¹, din ce în ce mai mult în scopul de a ascunde caracterul pe care îl luase aceasta din urmă: căci guvernarea democratică a ajuns cîrind să disprețuiască acea egalitate în fața legii din care și-a luat justificarea. Grecii au înțeles limpede că cele două idealuri, deși înrudite, nu erau identice: Tucidide vorbește fără nici o ezitare de „oligarhie isonomică“²² iar Platon solosește chiar termenul „isonomie“ în contrast deliberat cu democrația, în loc de a-l considera o justificare a acesteia.²³ Pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea, devenise necesar să se accentueze că „într-o democrație, legile trebuie să fie stăpîne“.²⁴

Pe acest fundal, cîteva pasaje renumite din Aristotel – deși el nu mai folosește termenul „isonomia“ – conțin o apărare a acestui ideal tradițional. În *Politica*, el sublinia că „este mai potrivit să guverneze legea, decît oricare dintre cetăteni“, că persoanele ce dețin puterea supremă „trebuie numite doar paznici și servitori ai legii“ și că „cel care aşeaază puterea supremă în spirit, o aşează în Dumnezeu și legi“.²⁵ El condamnă tipul de guvernămînt în care „guvernează poporul, nu legea“ și în care „totul este hotărît prin votul majorității, nu prin legă“. O astfel de guvernare nu este, pentru el, cea a unui stat liber, „pentru că, atunci cînd guvernarea nu stă în legi, statul nu este liber, căci legea ar trebui să fie deasupra tuturor lucrurilor“. O guvernare care „pune toată puterea în voturile poporului nu poate fi, la drept vorbind, o democrație: pentru că decretele acestuia nu pot avea o cuprindere generală“.²⁶ Dacă adăugăm și pasajul următor din *Retorica*, avem într-adevăr un enunț aproape complet al guvernării legilor²⁷: „Este foarte important să existe legi bine săcute care să hotărască ele însle toate punctele ce pot fi hotărîte și să lase cît mai puține deciziei judecătorilor, [intrucît] decizia legiuitorului nu vizează cazuri particulare, ci viitoare și generale, în timp ce membrii adunării și juriului găsesc de datoria lor să hotărască în cazurile speciale ce le sunt înaintate“.²⁸ Există dovezi clare că uzul modern al expresiei „guvernarca legilor, nu a oamenilor“ provine direct de la acest enunț al lui Aristotel. Thomas Hobbes credea că „o eroare în concepția politică a lui Aristotel era aceea că într-o comunitate bine orînduită ar trebui să guverneze nu oamenii, ci legea“²⁹, în timp ce James Harrington replica: „Arta

prin care este instituită și prezervată o societate civilă, pe temeliile drepturilor și intereselor comune [este], pentru a-i urma pe Aristotel și Livius, imperiul legilor, nu al oamenilor“.³⁰

3. În cursul secolului al XVII-lea, influența directă a grecilor a fost în mare parte înlocuită de cea a autorilor latini. De aceea, ar trebui să facem o analiză sumară a tradiției generate de Republica Romană. Faimoasele Legi ale celor Douăsprezece Table (despre care se crede că reprezintă o imitație deliberată a legilor lui Solon), constituie temelia libertății sale. Prima dintre dispozițiile de ordin public menționează că „nici un fel de privilegiu sau statut nu va fi promulgat în favoarea unor persoane particulare și în detrimentul altora, contrar legii comune pentru toți cetățenii și de care indivizii, indiferent de rangul lor, au dreptul să se folosească“.³¹ Aceasta era concepția fundamentală din care s-a format, printr-un proces foarte asemănător cu cel prin care a crescut în Anglia *common law*, primul sistem complet articulat de drept privat, într-un spirit mult diferit de codul ulterior al lui Justinian, care a influențat gîndirea juridică a continentului.

Spiritul legilor Romei ni s-a transmis în principal prin lucrările istoricilor și oratorilor vremii, care și-au redobîndit influența în timpul Renașterii latine din secolul al XVII-lea. Livius – al cărui traducător a familiarizat publicul cu termenul „isonomia“ (pe care Livius nu-l folosise, el însuși) și care i-a furnizat lui Harrington distincția între guvernarea legilor și cea a oamenilor³³ –, Tacitus și în primul rînd Cicero au fost autorii prin care s-a răspîndit tradiția clasiceă. Într-adevăr, Cicero a devenit principala autoritate pentru liberalismul modern³⁴; lui îi datorăm multe dintre cele mai adecvate formulări ale libertății în statul de drept. Lui i se datorează concepția regulilor generale sau *leges legum*, care călăuzesc procesul de legiferare³⁵, concepția potrivit căreia respectăm legea pentru a fi liberi³⁶, precum și cea că judecătorul ar trebui să lîe doar gura prin care vorbește legea.³⁷ Nici un alt autor nu demonstrează mai clar că în perioada clasică a dreptului roman se înțelegea perfect faptul că nu există nici un conflict între lege și libertate și că libertatea depinde de anumite atribute ale legii – generalitatea și certitudinea sa – și de restricțiile pe care le impune legea puterilor discreționare ale autorităților.

Perioada clasică a fost și una de libertate economică deplină, căreia Roma îi datoră, în mare măsură, prosperitatea și puterea sa.³⁸ Din secolul al II-lea al erei creștine, socialismul de stat se propagă cu rapiditate. În acest proces, libertatea, generată de egalitatea în fața legii, a fost distrusă treptat, pe măsură ce se făcea tot mai mult auzite cereri vizînd un alt tip de egalitate. În timpul imperiului tirziu,

dreptul strict a fost erodat, statul sporindu-și controlul asupra vieții economice pentru a impune o nouă politică socială. Rezultatul acestui acestui proces, care culminase în timpul lui Constantin, a fost – în cuvintele unui reputat specialist în dreptul roman – acela că „imperiu absolut a proclamat, alături de principiul echității, autoritatea voinței empirice debarasate de confrangerile dreptului. Justinian, împreună cu profesorii săi savanți, a finalizat acest proces“.⁴⁰ După aceea, pentru o mie de ani, ideea potrivit căreia legislația trebuie să protejeze libertatea individuală a fost pierdută. și cînd arta legiferării a fost redescoperită, modelul pentru statele de pe continent l-a constituit codul lui Justinian, cu concepția sa despre un principie situat deasupra legii.⁴¹

4. În Anglia, însă, audiența largă de care se bucurau autorii clasici în timpul domniei Elisabetei a contribuit la pregătirea drumului unor noi evoluții. La scurt timp după moartea ei a început marca luptă între rege și Parlament, din care a apărut – ca o consecință neprevăzută – libertatea individului. Este semnificativ faptul că disputele au început pe marginea unor chestiuni de politică economică foarte asemănătoare cu cele cu care ne confruntăm, din nou, astăzi. Istoricului din secolul al XIX-lea, măsurile luate de Iacob I și Carol I, care au generat conflictul, i-ar fi putut părea probleme peritate, lipsite de vreun interes deosebit. Nouă, problemele cauzate de încercarea regilor de a crea monopoluri industriale ne par familiare: Carol I a încercat chiar să naționalizeze industria cărbunelui și a fost convins să renunțe la acest plan doar spunându-i se că ar putea provoca o rebeliune.⁴²

De cînd un tribunal a stabilit, în faimosul „Caz al monopolurilor“⁴³ că acordarea drepturilor exclusive de a produce un articol oarecare este „împotriva principiilor *common law* și a libertății supușilor“, solicitarea unor legi egale pentru toți cetățenii a devenit principala armă a Parlamentului în opoziția sa față de scopurile regelui. Atunci, englezii au înțeles mai bine decît astăzi că controlul asupra producției înseamnă crearea de privilegii: că lui Petru î se permitea ceea ce Pavel nu avea voie să facă.

Prima mare afirmație a principiului fundamental a fost, însă, prilejuită de altă reglementare economică. Petiția Drepturilor din 1610 a fost motivată de noile reglementări regale privind construcțiile în Londra și interzicerea fabricării amidonului din grâu. Această celebră pledoarie a Camerei Comunelor afirmă că, dintre celelalte drepturi tradiționale ale supușilor britanici, „nici unul nu este mai scump și mai prețios decît cel de a fi călăuzi și guvernați de principiile dătătoare de siguranță ale dreptului, care dau capului și membrilor ceea ce li se cuvine pe bună

dreptate, iar nu de altă formă de guvernare nesigură și arbitrară. [...] Din această rădăcină a crescut dreptul mai presus de orice îndoială al acestor oameni de a nu fi supuși nici unei pedepse care ar aduce atingere viații, pământului, trupului sau bunurilor, altele decât cele înscrise în legile obișnuite ale acestui pămînt sau în actele adoptate prin consimțămîntul lor, în parlament“.⁴⁴

În fine, în discuția prilejuită de legea monopolurilor din 1624, Sir Edward Coke, marele inspirator al principiilor *Whig*, a expus acea interpretare a *Magna Carta* care avea să devină una dintre pietrele unghiulare ale noii doctrine. În partea a doua a lucrării sale *Institutions of the Laws of England*, tipărită curînd din ordinul Camerei Comunelor, el nu numai că a susținut (referindu-se la „cazul monopolurilor“) că „dacă i se oferă cuiva dreptul de a fi singurul fabricant sau practicant al oricărei alte meserii, această concesie este împotriva libertății și drepturilor supușilor care, înainte, s-au îndeletnicit sau s-ar fi putut îndeletnici cu acea ocupație și, în consecință, împotriva acestei mari carte“⁴⁵; el a mers mai departe decât această opoziție față de prerogativa regală, avertizînd Parlamentul însuși „să lase toate chestiunile de drept să fie măsurate de linia aurită și dreaptă a legii, nu de coarda nesigură și înșelătoare a puterii discreționare“.⁴⁶

Din discuția aprofundată și prelungită a acestor chestiuni, în timpul Războiului Civil, s-au născut treptat toate idealurile politice care aveau să călăuzească, din acel moment, evoluțiile politice din Anglia. Nu putem încerca să urmărim aici desfășurarea acestor idei în dezbatările și literatura pamphletară a epocii, a căror extraodinară bogăție nu a fost remarcată decât după retragerea lor, nu cu mult timp în urmă.⁴⁷ Nu putem decât să evocăm ideile principale care au apărut din ce în ce mai frecvent, devenind, pînă la Restaurație, parte a tradiției instituite, iar după Revoluția Glorioasă de la 1688, parte a doctrinii taberei victorioase.

Marele eveniment care a devenit, pentru guvernanții de mai tîrziu, simbolul cuceririlor definitive ale Războiului Civil, a fost abolirea în 1641 a tribunalelor extraordinare, în special cea a *Star Chamber*, care devenise, în termenii adesea cătăi ai lui F.W. Maitland, „un tribunal de politicieni care impuneau aplicarea unei politici, nu unul de judecători care să administreze dreptul“.⁴⁸ Aproape în același timp, s-a încercat pentru prima dată asigurarea independenței judecătorilor.⁴⁹ Îndezbatările din următoare douăzeci de ani, problema centrală a devenit prevenirea acțiunii arbitrage a guvernului. Deși cele două sensuri ale termenului „arbitrar“ au fost mult timp confundate, s-a ajuns să se recunoască, pe măsură ce Parlamentul a ajuns să se comporte la fel de arbitrar ca și regelc⁵⁰, că arbitrariul unei acțiuni depinde nu de sursa autorității, ci de conformitatea sa cu principiile de drept generale

și pre-existente. Punctele cel mai adesea subliniate erau acelea că nu trebuie să se pedepsească în lipsa unei legi anterioare care să prevadă aşa ceva⁵¹, că toate actele legislative trebuie să aibă aplicabilitate prospectivă, nu retrospectivă⁵² și că puterea discreționară a tuturor magistrațiilor trebuie strict circumscrisă prin lege.⁵³ Pe toată durata dezbatelor, ideea călăuzitoare era aceea că legătura trebuie să fie suverană sau – aşa cum a exprimat-o unul dintre textele polemice ale epocii – *Lex, Rex*.⁵⁴

Treptat, s-au impus două concepții cruciale asupra modului în care ar trebui garantate aceste idealuri: ideea unci constituții scrise⁵⁵ și principiul separației puterilor.⁵⁶ Cînd, în ianuarie 1660, chiar înainte de Restaurație, s-a făcut ultima încercare de a se enunța într-un document formal principiile esențiale ale constituției, în „Declarația Parlamentului Întrunit la Westminster“, a fost inclus acest pasaj frapant: „Cum nu este lucru mai important, pentru libertatea unui stat, decât acela ca poporul să fie guvernat prin legi și ca justiția să fie administrată doar de către oameni care să poată fi trași la răspundere pentru o proastă administrare, declarăm pe această cale că toate procedurile ce aduc atingere vieții, libertăți și bunurilor tuturor oamenilor liberi ai acestei republici vor respecta legile țării, iar parlamentul nu se va amesteca nici în administrația ordinată, nici în partea de execuție a legii; sarcina principală a acestuia este, aşa cum a fost cea a tuturor parlamentelor trecute, să vegheze la libertatea oamenilor împotriva arbitraului guvernării“.⁵⁷ Dacă, ulterior, principiul separației puterilor nu a devenit „un principiu acceptat al dreptului constituțional“⁵⁸, el a rămas, totuși, o parte a doctrinei politice dominante.

5. Toate aceste idei aveau să exerce o influență decisivă în timpul următorilor o sută de ani, nu doar în Anglia, ci și în America și pe continentul european, în forma rezumată care li s-a dat după alungarea definitivă a dinastiei Stuart, în 1688. Deși alte texte erau chiar mai influente⁵⁹ la accea vreme, efectele scrisorii lui John Locke, *Second Treatise on Civil Government* au fost atât de profunde și de durabile, încît trebuie să acordăm acestei lucrări o atenție specială.

Opera lui Locke a ajuns să fie cunoscută în primul rînd ca o cuprinzătoare justificare filosofică a Revoluției Glorioase⁶⁰; contribuția sa originală rezidă în reflexiile asupra fundamentelor filosofice ale guvernării. Opiniile privind valoarea sa pot să difere. Însă aspectul care era cel puțin la fel de important, în acel moment și care constituie principala noastră preocupare, aici, este codificarea doctrinei politice victorioase, a principiilor practice care, aşa cum se căzuse de acord, urmău să controleze de acum încolo puterile guvernului.⁶¹

Dacă în discuția filosofică, Locke se preocupă de sursa care conferă legitimitate puterii și, în general, de obiectivele guvernării, problema practică asupra căreia se oprește este cum se poate împiedica evoluția puterii către arbitrar, indiferent cine ar exercita-o. „Libertatea celor guvernați înseamnă a avea o regulă permanentă după care să trăiască, aceeași pentru toți membrii societății respective, regulă săcătă de puterea legislativă instituită în acea societate; [înseamnă] libertatea de a-mi urma propria voință în toate lucrurile în care regula nu prescrie nimic, precum și a nu fi supus voinei schimbătoare, nesigure și arbitrară a altui om“.⁶² Argumentul este îndreptat cu precădere împotriva „exercițiului neregulat și incert al puterii“⁶³; important este că „oricine are puterea legislativă sau supremă în orice comunitate este dator să guverneze prin legi permanente, instituite, promulgate și aduse la cunoștința poporului, iar nu prin decrete ocazionale; prin judecători imparțiali și integri care urmează să tranșeze controversele conform acelor legi și să folosească forțele comunității, înlăuntrul granițelor, doar pentru a asigura aplicarea acelor legi“.⁶⁴ Nici chiar legislativul nu are vreo „putere absolută arbitrară“⁶⁵, „nu își poate aroga puterea de a guverna prin decrete ocazionale, ci este dator să administreze justiția și să decidă drepturile supușilor prin legi permanente promulgate și judecători autorizați, cunoscuți“⁶⁶, în timp ce „executoreul suprem al legii [...] nu are altă voință și altă putere decât cele ale legii“.⁶⁷

Lui Locke îi repugnă recunoașterea oricărei puteri suverane, iar *Treatise* a fost descris drept un atac împotriva ideii de suveranitate.⁶⁸ Principala garanție practică pe care o propune, împotriva abuzului de autoritate, este separarea puterilor, pe care o expune într-o formă mai confuză și mai puțin familiară decât o săcuseră unii dintre predecesorii săi.⁶⁹ Preocupările sa de căpătii este limitarea puterii discreționare a „celui care are puterea executivă“,⁷⁰ însă nu oferă nici o garanție specială. Totuși, scopul său fundamental este ceea ce numim astăzi „îmblânzirea puterii“: scopul pentru care oamenii „aleg și autorizează un legislativ este crearea legilor și stabilirea regulilor, ca pietre de hotar și paveze ale bunurilor tuturor membrilor societății, pentru a limita puterea și a modera dominația oricărui grup sau membru al societății“.⁷¹

6. De la acceptarea unui ideal de către opinia publică și pînă la realizarea lui politică, drumul este lung; poate că idealul statului de drept nu fusesese înfăptuit pe deplin, atunci cînd, două sute de ani mai tîrziu, procesul a fost inversat. În orice caz, principala sa perioadă de consolidare, interval în care a pătruns treptat și în practica de zi cu zi, a fost prima jumătate a secolului al XVIII-lea.⁷² De la

confirmarea definitivă a independenței judecătorilor prin aşa-numitul *Act of Settlement* din 1701⁷³ și ultima măsură de restrîngere a capacitații civile, adoptată de Parlament în 1706, evoluția nu a condus doar la o reiterare a tuturor argumentelor împotriva unei astfel de acțiuni arbitrare a legislativului⁷⁴, ci și la o reafirmare a principiului separației puterilor⁷⁵; perioada este una de expansiune lentă, dar constantă, a principiilor pentru care luptaseră englezii, în secolul al XVII-lea.

Pot fi menționate cîteva evenimente semnificative ale acestei perioade, cum ar fi ocazia reafirmării de către un membru al Camerei Comunelor – pe vremea cînd dezbatările erau relatate de către Dr. Johnson – a principiului fundamental *nulla poena sine lege*, despre care se afirmă, uneori, chiar și în ziua de astăzi, că nu face parte din dreptul englez⁷⁶: „Că acolo unde nu este lege, nu este încălcare – aceasta este o maximă nu doar stabilită printr-un consens universal, ci în ea însăși evidentă și imposibil de negat; la fel de sigur este, Sir, că acolo unde nu este încălcare nu poate fi nici pedeapsă“.⁷⁷ Cu altă ocazie, în cazul Wilkes, Lord Camden a precizat că tribunalele se conduc doar după reguli generale, nu după obiectivele particulare ale guvernului – poziție interpretată adesea în sensul că politica publică nu reprezintă un argument într-o curte de justiție.⁷⁸ Din alte puncte de vedere, progresul a fost mai lent și probabil că este adevarat că, din perspectiva celor săraci, idealul egalității în fața legii a rămas mult timp un lucru îndoelnic. Însă, dacă procesul de reformare a legilor în spiritul acestor idealuri a fost lent, principiile propriu-zise au început să mai fie puse în discuție: ele nu mai erau o opinie de partid, ci ajunseseră să fie pe deplin acceptate și de către *Tories*.⁷⁹ Cu toate acestea, în alte privințe, evoluția a dus la îndepărțarea de aceste idealuri. În special principiul separației puterilor, deși privit de-a lungul secolelor ca trăsătura cea mai distinctivă a constituției britanice⁸⁰, a devenit din ce în ce mai puțin efectiv pe măsură ce s-a dezvoltat guvernarea modernă de cabinet. Iar Parlamentul, cu pretenția sa de a detine o putere nelimitată, s-a îndepărțat curînd de un alt principiu din acest ansamblu.

7. Cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a generat expunerii corente ale idealurilor care au determinat, în mare măsură, climatul de opinie al următorilor o sută de ani. Așa cum se înșimăplă adesea, interpretarea evenimentelor de către istorici a transmis aceste idei opiniei publice, într-o măsură mult mai mare decît ar fi făcut-o expunerile sistematice ale filosofilor politici și ale juriștilor. Cel mai influent dintre acești istorici a fost David Hume, care a subliniat de multe ori, în opera sa, puncetele cruciale⁸¹ și despre care s-a spus, pe bună dreptate, că vedea

sensul adevărat al istoriei Angliei în evoluția de la „un guvernămînt al voinței la un guvernămînt al legii”.⁸² Merită citat cel puțin unul dintre pasajele caracteristice din a sa *History of England*. Referindu-se la abolirea *Star Chamber*, el scria: „Nu putem vedea, în acea epocă, nicăieri în lume – și poate nici nu s-ar găsi în analalele istoriei – vreun guvern care să se fi menținut fără o anumită doză de autoritate arbitrară, conferită unui magistrat oarecare; am avea motive rezonabile să ne îndoim că societatea umană va ajunge vreodată la acea stare de perfecțiune încât să se mențină fără nici un alt control decât cel al maximelor generale și rigide ale dreptului și echitației. Însă Parlamentul a gîndit, pe bună dreptate, că Regele era un magistrat prea eminent pentru a-i fi încredințată o putere discreționară, pe care astăzi de ușor ar putea-o înțoarce către distrugerea libertății. Iar după cîntărirea faptelor s-a hotărît că, deși apar anumite inconveniente din principiul aplicării stricte a legii, totuși avantajele sunt astăzi de importanță, încât îi vor face pe englezi să poarte o recunoaștere eternă memoriei înaintașilor lor care, după altele conflicte, au instituit pînă la urmă acest principiu nobil”.⁸³

Mai tîrziu, în cursul același secol, aceste idealuri sunt mai curînd asimilate ca atare, decât enunțate în mod explicit, iar cititorul din ziua de astăzi trebuie să le recomponă dacă vrea să înțeleagă ce înțelegeau prin „libertate” oameni ca Adam Smith⁸⁴ și contemporanii săi. Doar ocazional, ca în comentariile lui Blackstone, găsim tentative de a detalia anumite teme, cum ar fi semnificația independenței judecătorilor și a separației puterilor⁸⁵, sau de a clarifica sensul „legii” prin desinirea ei ca „regulă, nu ordin temporar subit din partea unui superior sau privind o persoană particulară; [legea este] ceva permanent, uniform și universal”.⁸⁶

Multe dintre cele mai cunoscute exprimări ale acelor idealuri pot fi găsite, desigur, în scrierile lui Edmund Burke.⁸⁷ Probabil, însă, că cea mai completă afirmare a doctrinei statului de drept apare în opera lui William Paley, „marele codificator al gîndirii într-o epocă a codificării”.⁸⁸ Ea merită citată pe larg: „Întîia maximă a unui stat liber este accea că legile trebuie făcute de un grup de oameni și administrate de un alt grup; cu alte cuvinte, caracterul legislativ și cel judiciar trebuie menținute separate. Cînd aceste funcții sunt reunite în aceeași persoană sau adunare, se emit legi particulare pentru cazuri particulare, adesea izvorîte din motive parțiale și dirijate către scopuri personale; cînd ele sunt menținute separate, legile generale sunt făcute de un grup de oameni, fără ca ei să prevadă la cine se vor referi ele; iar o dată făcute, ele trebuie aplicate de către celălalt grup, indiferent cine vor fi cei afectați [...] Cînd părțile și interesele ce urmău a depinde de legi erau cunoscute, simpatia legiuitorilor se îndrepta inevitabil într-o parte sau alta; iar dacă

nu ar exista nici reguli fixe care să le călăuzcască deciziile, nici puteri superioare care să le controleze dezbatările, aceste înclinații ar influența integritatea justiției publice. Consecința ar fi aceea că supușii unei astfel de constituții ar trăi fie în lipsa unor legi constante, adică fără reguli prestabilite de adjudecare, fie sub legi făcute pentru persoane particulare, marcate de contradicțiile și inechitățile mobilurilor cărora le datorează originea.

Prin separarea între funcția legislativă și cea judecătorească, în țara noastră s-au luat măsuri efective de protecție împotriva acestor pericole. Parlamentul nu cunoaște indivizii cărora li se vor aplica actele sale, nu are înaintea sa nici cazuri particulare, nici tabere, nu servește nici unor scopuri private: în consecință, hotărârile sale vor fi inspirate de considerații privind efectele și tendințele universale; care vor produce întotdeauna reglementări imparțiale și în general avantajoase".⁸⁹

8. O dată cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, au luat sfîrșit contribuțiiile majore ale Angliei la dezvoltarea principiilor libertății. Deși Macaulay a repetat pentru secolul al XIX-lea ceea ce făcuse Hume pentru secolul anterior, deși intelectualii *Whig* de la *Edinburgh Review* și economiștii din tradiția lui Adam Smith, cum ar fi J.R. MacCulloch și N.W. Senior, au continuat să gîndescă libertatea în forma ei clasică, progresele ulterioare au fost nesemnificative. Noul liberalism care a înlocuit treptat *Whiggism*-ul a fost din ce în ce mai mult influențat de tendințele raționaliste ale filosofilor radicali și de tradiția franceză. Bentham și utilitaristii săi au contribuit în mod decisiv la distrugerea convingerilor⁹¹ pe care Anglia le păstrase din vremea Evului Mediu, prin tratamentul lor disprețitor față de aspectele considerate pînă atunci drept trăsăturile cele mai admirate ale constituției britanice. Ei au introdus în Anglia ceea ce pînă atunci lipsise cu desăvîrșire – dorința de a-i reface dreptul și instituțiile pornind de la principii raționale.

Incapacitatea de a înțelege principiile tradiționale ale libertății engleze, demonstrată de oamenii călăuziți de idealurile Revoluției Franceze, este ilustrată clar de unul dintre apostolii timpurii ai acelei revoluții în Anglia, Dr. Richard Price. În 1778, el susținea: „Libertatea este definită într-un mod prea imperfect atunci când se spune despre ea că ar fi «guvernarea legilor, nu a oamenilor». Dacă legile sunt făcute de un singur om sau de o juntă de oameni din acel stat, iar nu prin consimțămîntul comun, atunci guvernarea lor nu se deosebește de sclavie”.⁹² Opt ani mai tîrziu, el putea arăta o scrisoare laudativă primită de la Turgot: „Cum se face că sunteți printre primii scriitori din țara dumneavoastră care oferîți o idee justă despre libertate și arătați falsitatea noțiunii atît de des repetate de către aproape toți

scriitorii republicani, că «libertatea înseamnă a nu fi supus decât legilor?»⁹³ De atunci, conceptul esențialmente francez de libertate politică a înlocuit treptat idealul englez de libertate individuală, pînă s-a ajuns să se poată afirma că „în Marea Britanie – care, acum mai puțin de un secol, repudia ideile pe care se fonda Revoluția Franceză și conducea rezistența împotriva lui Napoleon – aceste idei au triumfat“⁹⁴ Deși în Marea Britanie cele mai multe dintre cuceririle secolului al XVII-lea au fost păstrate și după sfîrșitul secolului al XIX-lea, pentru dezvoltarea pe mai departe a idealurilor care le-au servit drept fundament trebuie să privim, acum, în altă parte.

XII

Contribuția americană: constitutionalismul

Europa părea incapabilă să devină leagănul statelor libere. Din America aveau să se reverse asupra lumii pe care erau menite să o transforme, sub mamele de Drepturi ale Omului, ideile simple că oamenii trebuie să se îngrijească fiecare de treburile sale, că națiunea este responsabilă în fața Cerului de actele Statului – idei demult ascunse în sufletele unor gînditori izolați și între copertile operelor latine.

LORD ACTON

1. „Cînd, în 1767, Parlamentul britanic modernizat, de acum atașat principiului suveranității parlamentare nelimitate și nelimitabile, a proclamat că o majoritate parlamentară poate adopta orice lege găsește de cuviință, această declarație a fost întîmpinată, în colonii, printr-o izbucnire de oroare. James Otis și Sam Adams în Massachusetts, Patrick Henry în Virginia, precum și alți lideri din coloniile de pe coasta Atlanticului au strigat: «Trădare!» și «Magna Carta!». Un astfel de principiu, susțincau ei, ar demola esența lucrurilor pentru care luptaseră înaintașii lor britanici, ar răpi savoarea acelei frumoase libertăți anglo-saxone pentru care muri-seră înțelepții și patrioții Anglii.¹ Astfel descria unul dintre entuziaștii americanii moderni ai puterii nelimitate a majorității începutul mișcării ce a dus la o nouă încercare de a garanta libertatea individului.

La început, mișcarea s-a bazat în întregime pe concepțiile tradiționale ale libertăților englezilor. Edmund Burke și alții simpatizanți englezi nu erau singurii care îi considerau pe coloniști „nu doar devotați libertății, ci libertății conform ideilor engleze, pe principii engleze“²; coloniștii însăși susțineau demult această opinie.³ Ei aveau sentimentul că apără principiile *Whig* ale revoluției din 1688⁴, iar în timp ce „oamenii de stat *Whig* toastau pentru generalul Washington, bucuroși că America rezistase și insistau să i se recunoască independența“⁵, coloniștii toastau pentru William Pitt și politicienii *Whig* care îi sprijineau.⁶

În Anglia, după victoria clară a Parlamentului, tindea să cadă în uitare concepția potrivit căreia nici o putere nu trebuie să fie arbitrară, iar orice putere trebuie limitată printr-o lege superioară. Însă coloniștii luaseră cu ei aceste idei și le întorceau acum împotriva Parlamentului. Ei protestau nu doar împotriva săptului că nu erau reprezentați în Parlament, ci mai ales pentru că acesta nu recunoștea nici o limită puterilor sale. Prin această aplicare a principiului limitării juridice a puterii de către principii superioare Parlamentului însuși, inițiativa în dezvoltarea ulterioară a idealului guvernământului liber le-a revenit americanilor. Ei au avut șansa unică, de care nu s-a bucurat, poate, nici un popor, într-o situație similară, de a avea printre conducători mai mulți specialiști de marcă în filosofia politică. Remarcabil este că, dacă în multe alte privințe noua țară era încă atât de înapoiată, se putea spune că „doar în știința politică, America ocupă locul de frunte. Sunt șase americani la nivelul celor mai proeminenți europeni. Smith și Turgot, Mill și Humboldt“.⁷ Ei erau tot atât de atașați de tradiția clasică, precum oricare dintre gânditorii englezi ai secolului precedent și cunoșteau în detaliu ideile acestora.

2. Până la ruptura finală, revendicările și argumentele avansate de coloniști în conflictul cu patria-mamă se bazau în întregime pe drepturile și privilegiile la care se considerau îndreptățiti, în calitate de supuși britanici. Doar atunci cînd au descoperit că acea constituție britanică, în ale cărei principii crezuseră cu tărie, avea prea puțină substanță și nu se putea face apel la ea împotriva pretențiilor Parlamentului, ei au concluzionat că trebuie completată temelia⁸. Se considera fundamental principiul că o „constituție stabilă“⁹ era esențială oricărei guvernări libere, iar constituția însenină guvernare limitată.¹⁰ Din propria lor istorie se familiarizaseră cu documente scrise ce defineau și circumscriau puterile guvernamentale, precum pactul de la Mayflower și cartele coloniale.¹¹

Experiența îi învățase și faptul că orice constituție ce aloca și distribuie diferitele puteri limitează astfel, în mod natural, puterile țescării autorității. Se putea

concepe o constituție care să se limiteze la problemele procedurale și să determine doar sursa autorității. Însă ci nu ar fi numit „constituție“ un document care ar fi menționat doar că orice ar spune un anumit organism public sau o anumită persoană, va deveni lege. Ei și-au dat seama că, o dată ce un astfel de document ar atribui puteri specifice diverselor autorități, el le-ar și limita în același timp puterile, nu doar în privința obiectivelor și scopurilor urmărite, ci și în privința metodelor pe care ar urma să le folosească. Pentru coloniști, libertatea însemenă ca autoritățile publice să aibă puteri doar pentru a-și îndeplini acțiunile reclamate explicit de lege, astfel încât nimeni să nu posedă o putere arbitrară.¹²

Concepția asupra constituției a devenit astfel strâns legată de aceea asupra guvernământului reprezentativ, în care puterile organului reprezentativ urmău să fie strict circumscrise, pe baza documentului prin care îi erau conferite. Formula potrivit căreia întreaga putere emana de la popor se referă nu atât la alegerea periodică a reprezentanților, cît la faptul că poporul, organizat în calitate de corp constituțional, avea dreptul exclusiv de a determina puterile adunării legiuitoriale reprezentative.¹³ Astfel, constituția a fost concepută drept un mijloc de protecție a poporului față de orice acțiune arbitrară din partea legislativului sau a altor ramuri ale puterii politice.

O constituție care ar limita în acest fel puterea trebuie să conțină, de fapt, reguli pozitive, pe lîngă prevederile ce reglementează originea autorității. Ea trebuie să stipuleze principii generale care să guverneze acțiunile legislativului investit. De aceea, ideea unei constituții implică nu doar ierarhia autorităților sau a puterilor, ci și ierarhia regulilor sau a legilor: cele care prezintă un grad mai înalt de generalitate și provin de la o autoritate superioară ar urma să controleze conținutul deciziilor mai specializate, adoptate de către o autoritate delegată.

3. Concepția referitoare la o lege superioară care guvernează legislația curentă este una foarte veche. În secolul al XVIII-lea, se vorbea despre legea lui Dumnezeu sau a Naturii sau a Rațiunii. Dar ideea de a putea explicita și impune această lege superioară, asternînd-o pe hîrtie, deși nu în totalitate nouă, a fost pusă în practică, prima oară, de către coloniștii revoluționari. De fapt, coloniile au făcut primele experimente de codificare a acestei legi superioare, avînd o bază populară mai largă decît legislația ordinată. Însă modelul ce avea să influențeze profund restul lumii a fost Constituția federală.

Diferența fundamentală între constituție și legile ordinare este similară celei dintre legi, în general, și aplicarea lor de către tribunale, într-un caz oarecare: după

cum în soluționarea cazurilor concrete judecătorul este limitat de regulile generale, tot astfel forul legislativ este limitat de principiile mai generale ale constituției, în elaborarea unor legi particulare. Justificările acestor deosebiri sunt similarc, în cele două cazuri: după cum o decizie judecătorească este considerată justă doar dacă se conformează unor principii generale. Așa cum dorim a-l împiedica pe judecător să încalce legea dintr-un anumit motiv, dorim a împiedica și forul legislativ să încalce anumite principii generale, de dragul unor scopuri temporare și imediate.

Am discutat deja, într-un alt context, rațiunea acestor nevoi.¹⁴ În urmărirea scopurilor imediate, toți oamenii pot sau sănătatea și sănătatea saură să fie constrânsi, datorită limitării intelectului lor – să violeze anumite reguli de comportament pe care ar dori totuși să le vadă respectate la scară generală. Datorită capacitatei restrânsse a minții omenești, ne vom preocupa totdeauna de scopurile noastre imediate și vom tinde să le sacrificăm anumite avantaje pe termen lung. De aceea, în comportamentul individual, ca și în cel social, ne putem apropia de un grad de raționalitate sau consecvență în privința deciziilor particulare doar supuindu-ne unor principii generale, indiferent de nevoile de moment. Dacă vrem să ținem cont de efectele globale, legislația nu se poate dispensa, mai mult decât alte activități umane, de anumite principii călăuzitoare.

Un for legislativ, asemenei unui individ, va fi mai reticent în a lua măsuri în vederea atingerii unui scop imediat, dacă acesta implică repudierea unor principii anumite formă. A încalcă o obligație sau o promisiune înseamnă altceva decât a afirma explicit că promisiunile sau contractele pot fi încalcate, ori de câte ori apar anumite condiții generale. A face retroactivă legea, a conscrie privilegii sau a impune pedepse, prin lege, unor indivizi specificați, înseamnă altceva decât a anula principiul potrivit căruia aşa ceva nu trebuie să se întâmple niciodată. Iar încalcarea de către legislativ a drepturilor de proprietate sau a libertății de exprimare, spre a se atinge vreun obiectiv mare, este cu totul altceva decât enunțarea de către legislativ a condițiilor în care astfel de drepturi pot fi încalcate. Stipularea condițiilor în care astfel de acțiuni ale legislativului sunt legitime ar avea, probabil, efecte benefice, deși cel chemat să o facă ar fi însuși legislativul, după cum judecătorul este chemat să enunțe principiile după care acționează. Evident, ar fi mai bine dacă aceste principii fundamentale ar putea fi modificate doar de către altă autoritate, în special dacă procedura acesteia necesită mult timp, permitând astfel aprecierea la justă valoare a obiectivului ce a generat cerceta de modificare. Merită observat aici, că, în general, convențiile constitutionale sau organele similare instituite spre a trasa

cele mai generale principii de guvernare sunt considerate competente doar în acest domeniu, nu și în a adopta legi particulare.¹⁵

Expresia „apelul celor băți către cei lucizi“ adesea folosită în acest context, accentuează doar unul dintre aspectele unei probleme mult mai largi și a contribuit, prin lejeritatea formulării, mai mult la ascunderea decât la clarificarea chestiunilor foarte importante pe care le ridică. Problema nu este doar aceea de a da timp pasiunilor să se calmeze, deși acest lucru poate fi, cîteodată, foarte important, ci și aceea de a lua în calcul incapacitatea generală a omului de a analiza în mod explicit toate efectele probabile ale unei anumite măsuri, dependența sa față de generalizări sau principii, dacă e să-și încadreze deciziile individuale într-un întreg coerent. Este „imposibil ca interesele oamenilor să fie servite într-un mod mai eficace decât respectarea universală și inflexibilă a regulilor justiției.“¹⁶

Nu mai trebuie subliniat faptul că un sistem constitutional nu implică o limitare absolută a voinței poporului, ci doar o subordonare a obiectivelor imediate față de cele pe termen lung. În fapt, aceasta însemnă limitarea mijloacelor aflate la dispoziția unei majorități temporare și consacrante realizării unor obiective particolare, prin principii generale, stipulate de către o altă majoritate, pentru o perioadă lungă de timp. Altfel spus, sănseam de acord să ne supunem voinței majorității în chestiuni particolare, în măsura în care această majoritate se conformează unor principii mai generale, enunțate anterior, pentru viitor, de către un organ mai cuprinzător.

Această diviziune a autorității implică mai mult decât se observă la prima vedere. Ea implică recunoașterea limitelor puterii rațiunii deliberate și preferința acordată principiilor verificate, în dauna soluțiilor *ad hoc*; mai mult, ea implică faptul că ierarhia regulilor nu se termină neapărat cu regulile enunțate explicit în dreptul constituțional. Ca și faptele ce guvernează mintea omenească, forțele ce produc ordinea socială acționează la mai multe niveluri. Chiar constituțiile au la bază sau presupun un acord prealabil asupra unor principii fundamentale -- principii ce pot să nu fi fost niciodată exprimate în formă explicită, dar care permit și preced consimțămîntul și legile fundamentale scrise. Nu trebuie să ne imaginăm că, dacă am învățat să facem legi în mod deliberat, toate legile trebuie făcute deliberat de către vreun agent uman.¹⁷ Un grup de oameni pot forma o societate capabilă să facă legi pentru că ei împărtășesc deja convingeri comune, care permit discuția și persuasiunea, și cărora trebuie să li se conformeze regulile articulate ulterior, spre fi acceptate ca legitime.¹⁸

De aici rezultă că nici o persoană și nici o instanță nu au libertatea să impună celorlalți orice legi le-ar plăcea. Viziunea contrară, care stă la baza concepției hobbesiene despre suveranitate¹⁹ (și a pozitivismului juridic ce decurge din ea) izvorăște dintr-un fals rationalism, care imaginează o rațiune autonomă și autodeterminată, trecând cu vederea faptul că orice gîndire ratională evoluează într-un cadru non-rational de credințe și instituții. Constituționalismul înseamnă că toată puterea se bazează pe certitudinea că va fi exercitată conform unor principii general acceptate, că persoanele cărora le este conferită puterea sănt alese pentru că sănt considerate cele mai capabile a face ceea ce este just, iar nu pentru că tot ceea ce fac ar fi just. În ultimă instanță, constitutionalismul se bazează pe înțelegerea faptului că puterea este, în fond, nu un fapt fizic, ci o stare de opinie ce îi face pe oameni să se conformeze.²⁰

Doar un demagog ar putea califica drept „antidemocratice“ limitările pe care deciziile pe termen lung și principiile generale împărtășite de popor le impun asupra puterii majorităților temporare. Aceste limitări au fost concepute spre a-i proteja pe oameni de cei cărora trebuie să li se încredințeze puterea, ele fiind singurele mijloace prin care poporul poate determina caracterul general al ordinii sub care dorește să trăiască. Este inevitabil ca, acceptând astfel de principii generale, oamenii să-și vadă mîinile legate, în probleme particulare. Pentru că doar abținîndu-se de la măsuri pe care nu îc-ar dori folosite asupra lor, membrii unei majorități pot preveni adoptarea unor astfel de măsuri, atunci când se vor afla în minoritate. De fapt, un angajament față de principii pe termen lung oferă poporului mai mult control asupra naturii generale a ordinii politice decât în cazul în care ea ar trebui determinată doar prin decizii successive, în chestiuni particulare. Cu certitudine, o societate liberă are nevoie de mijloace permanente de limitare a puterilor guvernului, indiferent care ar fi obiectivul particular, de moment. Iar Constituția pe care avea să și-o dea noua națiune americană a fost gîndită nu doar ca o reglementare a originii puterii, ci ca o constituție a libertății, o constituție ce urma să-l protejeze pe individ de orice coerciție arbitrară.

4. Cei unsprezece ani dintre Declarația de Independență și elaborarea Constituției federale au constituit, pentru cele treisprezece state, o perioadă de experimentare a principiilor constitutionalismului. În anumite privințe, constituțiile lor individuale arată, mai clar decât constituția finală a Uniunii, în ce măsură limitarea oricărei puteri guvernamentale era obiectivul constitutionalismului. Aceasta reiese în primul rînd din poziția proeminență acordată, preluindeni, drepturilor

individuale inviolabile, care erau grupate fie ca părți ale acestor documente constituționale, fie separat, sub forma unor *Bills of Rights* distințe,²¹ deși multe dintre ele nu erau altceva decât reafirmări ale unor drepturi de care coloniștii beneficiaseră în fapt, sau la care credeau că au fost îndreptățiti din totdeauna²²; multe dintre celelalte erau formulate în pripă, cu referire la probleme aflate, la acea vreme, în dispută; ele arată limpede ce însemna, pentru americani, constitutionalismul. Pe alocuri, ele anticipau majoritatea principiilor ce aveau să inspire Constituția federală.²³ Principala preocupare a tuturor era, așa cum o exprima *Bill of Rights* ce a precedat constituția statului Massachusetts din 1780, ca guvernământul să fie „un guvernământ al legilor, nu al oamenilor“.²⁴

Cea mai renomată dintre aceste *Bills of Rights*, ceea ce a statului Virginia, elaborată și adoptată înainte de Declarația de Independență și modelată după precedente din Anglia și din colonii, a servit în bună parte drept prototip nu doar pentru cele ale altor state, ci și pentru Declarația franceză a Drepturilor Omului și Cetățeanului de la 1789 și, prin intermediul acesteia, pentru toate documentele europene similare. În esență, diversele *Bills of Rights* ale statelor americane, precum și principalele lor prevederi sunt cunoscute astăzi de toată lumea.²⁶ Merită menționate unele dintre aceste prevederi care apar ocazional, cum ar fi interzicerea legilor retroactive, prezentă în patru *Bills of Rights*, sau cea asupra „perpetuităților și monopolurilor“, care apare în două.²⁷ De asemenea, importantă este maniera emfatică în care este stipulat, în unele constituții, principiul separării puterilor²⁸ – nu în ultimul rînd pentru că, în practică, el a fost onorat mai mult prin încalcări decât prin aplicare. O altă caracteristică frecventă, care cititorilor de astăzi nu li se va părea altceva decât o înfloritură retorică, dar care în acea vreme era foarte importantă, este apelul la „principiile fundamentale ale guvernământului liber“, pe care îl conțin mai multe constituții²⁹ și repetata reamintire a faptului că „revenirea frecventă la principiile fundamentale este absolut necesară pentru salvagdarea binecuvîntării libertății“.³⁰

Este adevărat că multe dintre aceste principii admirabile au rămas, în mare parte, la stadiul de teorie și că sforurile legislative ale statelor au ajuns curînd la fel de aproape de a se pretinde atotputernice, ca și Parlamentul britanic. Într-adevăr, „conform majorității constituțiilor revoluționare, legislativul era cu adevărat atotputernic, iar executivul – slab. Aproape toate aceste instrumente îi confereau legislativului o putere practic nelimitată. În șase constituții nu exista numic care să impiedice amendarea de către legislativ a Constituției, prin votarea unei legi ordinar“.³¹ Chiar și acolo unde lucrurile stăteau altfel, legislativul trecea adesea cu

vederea, într-un mod discreționar, textul constituției și, cu atât mai mult, acele drepturi nescrise ale cetățenilor, pe care constituțiile erau menite să le protejeze. Însă dezvoltarea unor garanții explicite împotriva abuzurilor de acest fel necesită timp. Principala lecție a epocii Confederației a fost aceea că simpla asternere pe hârtie a unei constituții nu schimba mare lucru, dacă nu erau prevăzute proceduri explicite pentru a o impune.³²

5. S-a acordat, uneori, o mare importanță faptului că Constituția americană este rezultatul unui proiect și că, pentru prima dată în istoria modernă, un popor și-a construit deliberat sistemul de guvernare sub care dorea să trăiască. Americanii însăși erau foarte conștienți de natura unică a demersului lor și, într-un anumit sens, este adevărat că ei au fost călăuziți de un spirit rationalist, de un apetit al construcției deliberate și al procedurii pragmatice, mai apropiate de ceea ce am numit „tradiția franceză” decât de cea „britanică”³³. Această atitudine a fost adesea însoțită de o neîncredere generală în tradiție și de o mândrie exuberantă, datorată faptului că noua structură era în întregime, creația lor.

Această pornire este mai justificată aici decât în multe alte cazuri similare; totuși, ea este, în esență, greșită. Este remarcabil cât de diserit de orice structură anticipată în mod clar, este sistemul ce a luat naștere, în final, precum și cât de mult s-a datorat acest rezultat accidentului istoric sau aplicării unor principii tradiționale, într-o situație nouă. Descoperirile incluse în Constituția federală și-au rezultat din aplicarea principiilor tradiționale la probleme particulare, și au apărut ca abia întreziare consecințe ale unor idei generale.

Atunci cînd Convenția Federală însărcinată „să facă constituția guvernării federale mai adecvată experiențelor Uniunii”, s-a reunit la Philadelphia, în mai 1787, liderii mișcării federaliste s-au văzut confruntați cu două probleme. Dacă toată lumea era de acord că puterile confederației erau insuficiente și trebuiau întărite, principala grija era tot aceea de a limita puterile guvernului, ca atare, iar un argument nu lipsit de importanță în favoarea reformei era voința de a controla aragarea de puteri, de către forurile legislative ale statelor.³⁴ Experiența primului deceniu de independență nu produsese altceva decât o oarecare deplasare a accentului dinspre protecția împotriva guvernării arbitrară înspre crearea unui guvern comun, eficace. Însă ea oferise și noi motive de suspiciune față de modul în care își foloseau puterile forurile legislative ale statelor. Cu greu se poate sesiza faptul că soluționarea primei probleme furnizează și răspunsul la cea de-a doua, și că transferul unor puteri esențiale către un guvern central, lăsînd statelor restul, va

duce la o limitare strictă a oricărei autorități. Se pare că de la Madison „a venit ideea că problemele ținând de crearea unor garanții adecvate pentru drepturile private, respectiv a unor puteri corespunzătoare pentru guvernul național, erau, în final, unul și același lucru, întrucât un guvern național întărit putea constitui o contrapondere la prerogativele exagerate ale forurilor legislative ale statelor“.³⁵

Astfel s-a făcut marea descoperire, despre care Lord Acton spunea: „Dintre toate pîrghiile de control asupra democrației, federalismul a fost cea mai eficace și cea mai convenabilă... Sistemul federal limitează și restrînge puterea suverană, divizînd-o și atribuind guvernului anumite drepturi definite. Este unica metodă de a ține sub control nu doar majoritatea, ci puterea întregului popor, și oferă baza cea mai solidă pentru cea de-a doua Cameră, considerată o garanție esențială a libertății, în orice democrație autentică“.³⁶

Nu este întotdeauna înțeles motivul pentru care împărțirea puterilor între mai multe autorități reduce puterea ce ar putea fi exercitată. Nu este vorba doar de faptul că autoritățile separate, chiar din invidic reciprocă, se vor împiedica una pe celalătă să-și depășească competențele. Mai important este faptul că anumite forme de coerciție reclamă folosirea conjugată și coordonată a diverselor puteri sau utilizarea mai multor mijloace, iar dacă aceste mijloace se află în mîini diferite, nimeni nu poate exercita asemenea forme de coerciție. Cel mai cunoscut exemplu este cel oferit de numeroasele tipuri de control economic, care pot fi eficiente doar dacă autoritatea ce le exercită poate controla circulația oamenilor și bunurilor și în afara frontierelor. Dacă fi lipsește acestă putere, deși o are pe aceea de a controla evenimentele din interior, ea nu poate aplica politici reclamînd folosirea conjugată a ambelor puteri. Astfel, guvernarea federală este, într-un sens foarte precis, o guvernare limitată.³⁷

Cealaltă trăsătură principală a Constituției, relevantă aici, este prevederea ce garantează drepturile individuale. Motivele pentru care, inițial, se hotărîse a nu se include în Constituție o cartă a drepturilor și considerațiile care i-au convins ulterior și pe cei care se opuseseră, sunt la fel de scimnificative. Argumentul împotriva includerii a fost enunțat explicit de către Alexander Hamilton, în *Federalist*:

„[Cartele drepturilor sănt] nu doar inutile în constituția propusă, ci ar fi chiar periculoase. Ele ar conține diverse exceptări la puteri ce nu au fost încă acordate și, tocmai de aceea, ar oferi un pretext specios pentru a pretinde mai mult decât s-a acordat. De ce trebuie să declari că nu trebuie să vîrșească lucruri pe care nimeni nu are puterea să le săvîrșească? De ce, de exemplu, să se spună că nu va fi restrînsă libertatea presei, cînd nu s-a dat nici o putere prin care s-ar putea împune restricții?“

Nu voi preținde că o astfel de prevedere ar conferi vrco putere de reglementare, însă este evident că ea va furniza, unor oameni dispuși a uzurpa, un argument plauzibil să pretindă acea putere. Aparent pe bună dreptate, ei ar putea îndenuna să nu fie încărcată constituția cu ideea absurdă a garanțiilor împotriva abuzului unei autorități pe care nimeni nu o posedă, iar prevederea împotriva restrîngerii libertății presei oferă o implicație clară: aceea că s-ar intenționa ca guvernului național să-i fie atribuit dreptul de a emite reglementări, în această privință. S-ar crea astfel un precedent pentru multe pîrghii ce ar susține doctrina puterilor constructive, prin indulgența unui apetit necugetat pentru carte ale drepturilor³⁸.

Obiecția fundamentală era, aşadar, aceea că se intenționa ca, prin constituție, să fie protejate mult mai multe drepturi individuale decât cele ce puteau fi epuizate printr-o enumerare, iar enumerația lor explicită putea fi interpretată în sensul că restul nu erau protejate³⁹. Experiența a arătat că existau motive serioase de teamă că nici o carte nu putea enunța complet toate drepturile implicate în „principiile generale comune instituțiilor noastre“⁴⁰ și că a pune în evidență cîteva dintre ele ar lăsa să se înțeleagă că celelalte nu erau garantate. De altfel, s-a observat curînd că puterile oferite guvernului, prin Constituție, puteau servi încalcării drepturilor individuale, dacă acestea nu erau protejate în mod special; s-a considerat că, dacă unele dintre aceste drepturi fuseseră deja menționate în corpul Constituției, ar fi fost avantajoasă alăturarea unui catalog mai complet. Ulterior, s-a afirmat că „o carte a drepturilor este importantă și poate fi adesea indispensabilă acolo unde funcționarea, ea delinind puterile conferite efectiv guvernului de către popor. Aceasta este adevarata justificare pentru toate cartele drepturilor, în patria-mamă, în constituțiile și legile coloniilor, precum și în constituțiile statelor“, iar „o carte a drepturilor este un instrument important de protecție împotriva comportamentului injust și agresiv al poporului însuși“.⁴¹

Pericolul, astfel de limpede văzut în acea epocă, a fost combătut prin clauza prudentă din Amendamentul al Nouălea: „enumerarea anumitor drepturi în acestă Constituție nu poate fi interpretată drept o negare sau o reducere a altor drepturi ale poporului“ – o prevedere al cărei sens a fost, mai tîrziu, uitat cu desăvîrșire.⁴²

Trebuie să menționăm încă pe scurt o altă trăsătură a Constituției americane, spre a nu părea că admirăția pe care apărătorii libertății au manifestat-o întotdeauna față de Constituție⁴³ se extinde și asupra acestui aspect, mai ales că el este un produs al aceleiași tradiții. Doctrina separației puterilor a condus la crearea unei republici prezidențiale în care șeful executivului își extrage puterea direct de la popor și, în consecință, poate să aparțină altui partid decât celui ce controlează

legislativul. Vom vedea mai tîrziu că interpretarea doctrinei pe care se bazează această soluție nu este în nici un caz reclamată de scopul pe care ar trebui să-l servescă. Este greu de sesizat ce avantaj aduce ridicarea acestui obstacol special în calea eficienței executivului și se poate opina că celelalte merite ale Constituției americane ar fi și mai evidente, dacă nu ar fi combinate cu această dispoziție.

6. Dacă admitem că scopul Constituției era, în primul rînd, acela de a restrînge legislativul, devine evident că era necesară elaborarea unor soluții de aplicare a unor astfel de restricții, la fel cum se aplică și altor legi: prin tribunale. De aceea, nu ne surprinde că un istoric atent descoperă faptul că „departe de a fi o invenție americană, controlul constituționalității este la fel de vechi ca însuși dreptul constituțional, iar fără el nu s-ar fi ajuns niciodată la constitutionalism”⁴⁴. Dat fiind caracterul mișcării ce a condus la proiectul unei constituții scrise, ar fi fost surprinzătoare punerea ulterioară sub semnul întrebării a necesității unor tribunale care să declare neconstituționale anumite acte. În orice caz, important este că, pentru unii dintre autorii Constituției, controlul constituționalității constituia o parte necesară și evidentă a unei constituții și că atunci când li s-a oferit ocazia de a-și apăra concepția, în primele discuții de după adoptare, ei au fost suficient de expliciti în afirmații, iar controlul constituționalității a devenit curînd, printr-o decizie a Curții Supreme, o normă general acceptată. El fusese deja aplicat la nivel de stat, față de constituțiile statelor (în cîteva cazuri, chiar înainte de adoptarea Constituției federale) deși nici una dintre constituțiile statelor nu îl prevedea în mod explicit; părea evident că aceeași putere trebuia să aparțină tribunalelor federale, în privința Constituției federale. Intervenția din procesul *Marbury contra Madison*, prin care Chief Justice Marshall a insinuat acest principiu, este renumită, pe bună dreptate, și pentru maniera măiastră în care el a rezumat rațiunile existenței unei constituții scrise.

S-a arătat adesea că, timp de cincizeci și patru de ani după acea decizie, Curtea Supremă nu a mai găsit nici o ocazie de a-și realîrma această putere. Însă trebuie remarcat faptul că puterea respectivă trebuia solosită frecvent, în această perioadă, de curțile de justiție ale statelor, iar neutilizarea ei de către Curtea Supreme ar fi semnificativă doar dacă s-ar putea demonstra că nu a folosit-o în cazuri în care ar fi trebuit s-o folosească.⁴⁵ Mai mult, nu începe nici o îndoială că tocmai aceasta a fost perioada celei mai mari dezvoltări a întregii doctrine a Constituției, doctrină pe care se baza controlul constituționalității. În acești ani a apărut o literatură remarcabilă, axată pe garanțiile juridice ale libertății individuale, care merită un loc în istoria libertății, alături de marile dezbateri din Anglia secolelor

al XVII-lea și al XVIII-lea. Într-o expunere mai amplă, ar fi demne de o analiză mai atentă contribuțiile lui James Wilson, John Marshall, Joseph Story, James Kent și Daniel Webster. Reacția ulterioară împotriva ideilor lor a pus oarecum în umbră influența deosebită pe care acestă generație a exercitat-o asupra evoluției tradiției politice americane.⁵⁰

Putem lua în discuție aici doar o singură altă dezvoltare a doctrinei constituționale, în această perioadă. Este vorba despre recunoașterea tot mai acută a faptului că un sistem constituțional bazat pe separația puterilor presupunea o distincție clară între legile propriu-zise și celelalte acte ale legislativului, care nu erau reguli generale. În discuțiile din epocă, găsim referiri constante la concepția asupra „legilor generale, create prin deliberare. Fără orice resentiment și fără a se ști asupra cui se vor aplica“⁵¹. S-a discutat mult despre caracterul nedorit al actelor „speciale“, în comparație cu cele „generale“⁵². Deciziile tribunalelor au evidențiat că legile propriu-zise ar trebui să fie „legi generale publice, care să îi constrângă în mod egal pe membrii comunității, în împrejurări similare“⁵³. S-au făcut diverse încercări de a materializa această distincție în constituțiile statelor⁵⁴, pînă ce s-a ajuns ca ea să fie considerată drept una dintre principalele limitări impuse legislației. Aceasta indică – alături de interzicerea explicită a legilor retroactive prin Constituția federală (restrînsă, de o manieră oarecum nejustificată, la dreptul penal, printr-o decizie anterioară a Curții Supreme⁵⁵) – modul în care normele constituționale urmăresc să controleze conținutul legislației.

7. Pe la mijlocul secolului, cînd Curtea Supremă a regăsit ocazia de a-și reafirma puterea de a examina constituționalitatea legislației adoptate de Congres, existența acestei puteri nu mai era contestată. Problema devenise mai curînd una legată de natura limitărilor pe care Constituția sau principiile constituționale le impuneau asupra conținutului legislației. Un timp, deciziile tribunalelor invocau deschis „natura esențială a oricărui guvernămînt liber“ și „principiile fundamentale ale civilizației“. Treptat, pe măsură ce cîștiga teren idealul suveranității populare, s-a înțîmplat exact lucrul de care se temeau adversarii unei enumerări explicite a drepturilor protejate: s-a impus obiceiul ca tribunalele să nu aibă libertatea de „a declara nul și neavenuit un act legislativ pe motiv că ar contraveni unui spirit presupus a inspira constituția, *dar care nu este exprimat în cuvinte*“⁵⁶. Sensul celui de-al Nouălea Amendament a fost uitat – și uitat pare să rămînă, de atunci.⁵⁷

Îngrădiți astfel de prevederile explicite ale Constituției, în a doua jumătate a secolului, judecătorii Curții Supreme se găseau în situații oarecum curioase, atunci

cînd întîlnneau utilizări ale puterii legislative pe care – simțeau ei – Constituția intenționase să le împiedice, dar pe care nu le interzisește în mod explicit. De fapt, ei însăși s-au lipsit, de la bun început, de o armă pe care le-ar fi putut-o oferi Amendamentul al Paisprezecelea. Interdicția prin care „nici un stat membru nu va adopta sau aplica vreo lege prin care se reduc privilegiile sau imunitățile cetățenilor Statelor Unite“ era redusă „practic la zero“ printr-o decizie a Curții.⁵⁸ Însă continuarea aceleiași clauze, prin care „statele-membre nu pot priva vreo persoană de viață, libertate sau proprietate, în lipsa unei proceduri corespunzătoare; nu pot refuza vreunei persoane aflate sub jurisdicția lor ocrotirea egală a legilor“ avea să do-bîndească o importanță total neprevăzută.

Clauza „procedurii corespunzătoare“ din acest amendament repetă, cu referire explicită la legislația statelor, un principiu stipulat în Al Cincilea Amendament și în mai multe constituții ale statelor. În general, Curtea Supremă interpretează procedura anterioară în conformitate cu ceea ce reprezintă, fără îndoială, sensul său originar: „procedură corespunzătoare de impunere a legii“. Însă, în ultimul pătrar al secolului, cînd, pe de o parte, devenise doctrină necontestată faptul că doar litera Constituției putea justifica declararea de către Curte a unei legi drept neconstituționale și cînd, pe de altă parte, Curtea se confrunta cu tot mai multă legislație ce părea contrară spiritului Constituției, ea s-a agățat de aceste ocazii și a interpretat regula procedurală drept regulă substanțială. Clauza „procedurii corespunzătoare“ din Amendamentele al Cincilea și al Paisprezecelea era unica prevedere constituțională ce se referea la proprietate. Ea a devenit astfel, în următorii cincizeci de ani, fundamental pe care Curtea a construit un corp juridic referitor nu doar la libertățile individuale, ci și la controlul guvernamental asupra vieții economice, inclusiv utilizarea forței poliției, precum și a fiscalității.⁵⁹

Rezultatele acestei dezvoltări istorice speciale și, în parte, accidentale, nu oferă prea multe învățături de ordin general care să justifice aici o analiză suplimentară a problemelor complicate din dreptul constituțional american, pe care le suscîtă. Puțini vor considera satisfăcătoare situația astfel creată. Inevitabil, în condițiile unei autorități atât de vagi, Curtea a fost adusă în situația de a decide nu atât dacă o anumită lege a trecut dincolo de puterile specifice conferite forurilor legislative sau dacă legislația încălcă principiile generale, scrise sau nescrise, pe care Constituția intenționa să le protejeze, ci dacă scopurile în care legislativul și-a folosit puterile erau dezirabile. Problema devinea aceea dacă scopurile în care erau exercitate aceste puteri erau „rezonabile“⁶⁰ sau, cu alte cuvinte, dacă în acel caz particular exista o nevoie suficient de importantă spre a justifica utilizarea anumitor

puteri, deși în alte cazuri acea justificare putea exista. Evident, Curtea își depășea funcțiile juridice propriu-zise și își aroga puteri echivalente celor legislative. În final, acesta a dus la conflicte cu opinia publică și cu Executivul, conflicte în care, într-o anumită măsură, autoritatea Curții a avut de suferit.

8. Deși pentru majoritatea americanilor ele constituie, încă, istorie recentă, nu putem ignora total apogeul luptei dintre Executiv și Curtea Supremă, care – încă din timpul întâiului Roosevelt și al campaniei împotriva Curții purtată de progresiști, sub conducerea senatorului La Follette – a constituit o caracteristică permanentă a scenei americane. Conflictul din 1937 a făcut Curtea să se retragă de pe poziția extremă și a dus, totodată, la o reafirmare a principiilor fundamentale ale tradiției americane, reafirmare a cărei semnificație este durabilă.

La apogeul celci mai severe deprezuni economice din epoca modernă, funcția de președinte al Statelor Unite a ajuns să fie ocupată de una dintre acele figuri extraordinare la care se găscea Walter Bagehot, atunci cînd scria: „om de geniu, cu voce atrăgătoare și spirit mărginit, care declamă și insistă nu doar că o anume ameliorare este un lucru bun în sine, ci lucrul cel mai bun dintre toate și rădăcina tuturor celorlalte lucruri bune“.⁶¹ Ferm convins că el știa cel mai bine ce era de făcut, Franklin D. Roosevelt a considerat că, în perioada de criză, misiunea democrației era aceea de a da puteri nelimitate oamenilor ce-i inspirau încredere, chiar dacă astfel „se făuresc noi instrumente de putere care, în anumite măini, ar fi periculoase“.⁶²

Era inevitabil ca această atitudine, care privea aproape orice mijloc ca legitim, dacă scopurile erau dezirabile, să ducă în scurt timp la o ciocnire frontală cu o Curte Supremă care, de jumătate de secol, judeca de obicei „caracterul rezonabil“ al legislației. Poate că în cea mai spectaculoasă decizie a Curții, atunci cînd a respins în unanimitate legea de creare a Administrației Redresării Naționale (*National Recovery Administration Act*), ea nu numai că a salvat țara de o măsură prost concepută, ci a acționat în cadrul prerogativelor sale constituționale. Ulterior, fragila sa majoritate conservatoare a început să anuleze, una după alta, măsurile Președintelui, pînă ce acesta s-a convins că unica sa șansă de a le pune în practică era fie să restrîngă puterile Curții, fie să-i modifice componența. Lupta a ajuns la punctul culminant o dată cu aşa-numita *Court Packing Bill* (legea de restrîngere a prerogativelor Curții). Realegerea președintelui, cu o majoritate fără precedent, în 1936, care îi întărise suficient de mult poziția pentru a face acestă încercare, pare să fi convins și Curtea că programul președintelui beneficia de o largă aprobare. În

consecință, atunci cînd Curtea s-a retras de pe poziția sa extremă, nu doar inversându-și opțiunea asupra unor probleme centrale ci, în fapt, abandonînd folosirea clauzei „procedurii corespunzătoare“ ca o limitare la adresa conținutului legislației, președintele a fost privat de argumentele cele mai puternice. În final, inițiativa sa a fost înfrîntă categoric în Senat, unde partidul său avea o majoritate covîrșitoare, iar prestigiul președintelui a suferit o grea lovitură, tocmai cînd el ajunsese la apogeul popularității.

În primul rînd grație strălucitoarei reafirmări a rolului tradițional al Curții în raportul comisiei juridice a Senatului, acest episod reprezintă o concluzie potrivită la cercetarea contribuției americane la idealul libertății, în statul de drept. Putem cita aici doar cîteva dintre pasajele cele mai semnificative ale acestui document. Declarația de principiu pornește de la prezumția că prezervarea sistemului constituțional american este „incomparabil mai importantă [...] decît adoptarea imediată a unei legislații oricîl de benelice“. Ea se declară „pentru continuarea și perpetuarea guvernării și conducerii de către lege, diserită de guvernarea și conducerea de către oameni, iar prin aceasta nu facem altceva decît să reafirmăm principiile fundamentale ale Constituției Statelor Unite“. Și continuă: „Dacă curtea de ultim recurs e făcută să răspundă unui sentiment predominant de moment, impus prin mijloace politice, ea va slîrși prin a deveni aservită presiunii opiniei publice a momentului și ar putea atunci îmbrățișa pasiunea mulțimii, care inspiră oroare din perspectiva unei analize maiclare și mai durabile. [...] Nu se poate găsi în scrierile și practica marilor oameni de stat o mai frumoasă și mai durabilă filosofie a guvernămîntului liber, decît aceea ce poate fi găsită în deciziile Curții Supreme, atunci cînd se ocupă de marile probleme ale guvernămîntului liber, referitoare la drepturile omului“.⁶³

Nu a mai existat un asemenea omagiu adus de către un for legislativ tocmai curții care îi limitează puterile. Iar nimeni dintre cei care își amintesc de acest eveniment, în Statele Unite, nu se poate îndoia că el exprima sentimentele marii majorități a populației.

9. Oricît de reușit a fost experimentul american în constitutionalism – iar eu nu cunosc vreo altă constituție scrisă care să îi rezistăt nici pe jumătate cît cea americană – el este, totuși, doar un experiment într-un nou mod de a ordona guvernarea și nu trebuie să-l privim ca și cum ar conține toată înțelepciunea de pe lume. Principalele trăsături ale Constituției americane s-au cristalizat într-un stadiu astăzi de timpuriu al înțelegерii sensului unei constituții, iar pentru a încorpora în documentul scris lecțiile învățate s-a folosit astăzi de puțin puterea de amendare, încât,

în anumite privințe, părțile nescrise ale Constituției sunt mai instructive decât textul. Pentru scopurile acestui studiu, principiile generale care îi stau la bază sunt mai importante decât oricare dintre trăsăturile sale particulare.

Punctul principal este acela că în Statele Unite s-a stabilit ca legislativul să fie limitat de reguli generale, că el trebuie să abordeze problemele particulare într-un asemenea mod încât principiul fundamental să poată fi aplicat și în alte cazuri și că, dacă încalcă un principiu respectat până atunci, deși poate niciodată enunțat în mod explicit, el trebuie să recunoască acest lucru și să se supună unui proces minuțios, pentru a se verifica dacă, într-adevăr, convingerile fundamentale ale poporului s-au schimbat. Controlul constituționalității nu este un obstacol absolut în calea schimbării, iar cel mai rău lucru pe care l-ar putea face ar fi să întârzie procesul și să facă necesară repudierea sau reafirmarea principiului în cauză de către organul constituant.

Practica limitării, prin intermediul principiilor generale, a urmăririi de către guvern a unor scopuri imediate, este, în parte, o precauție împotriva eventualelor abateri. Pentru acesta, controlul constituționalității necesită, de obicei, ca element complementar, folosirea a ceva asemănător unui referendum, a unui apel la popor în ansamblul său, pentru a decide asupra principiului general. Mai mult, o guvernare ce îl poate supune coerciției pe cetățean doar în conformitate cu reguli generale, pe termen lung, prestabilite, însă nu în scopuri temporare, particulare, nu este compatibilă cu orice tip de ordine economică. Dacă coerciția poate fi soluționată doar în modul prescris prin reguli generale, guvernului îi este imposibil să îndeplinească anumite sarcini. Astfel, este adevărat că „despușat de toate învechirile, liberalismul înseamnă constituționalism, «un guvernămînt al legilor și nu al oamenilor»“⁶⁵ – dacă prin „liberalism“ înțelegem ceea ce înseamnă el, încă, în Statele Unite, în epoca înfruntării din 1937, când „liberalismul“ susținătorilor Curții Supreme era atașat ca opinie a unei minorități⁶⁶. În acest sens, americanii și-au putut apăra libertatea, apărîndu-și Constituția. Vom vedea în cele ce urmează cum, pe continentul european, la începutul secolului al XIX-lea, mișcarea liberală inspirată de exemplul american a ajuns să considere drept scop esențial instituirea constituționalismului și a statului de drept.

XIII

Liberalism și administrație: Rechtsstaat-ul

Cum poate exista o limită clară a puterii supreme, dacă scopul său este o fericire generală nedefinită, lăsată la aprecierea sa? Ar trebui oare ca principii să fie părinții popoarelor lor, oricât de mare ar fi pericolul ca ei să devină și despotații acestora?

G.H. VON BERG

1. În cele mai multe țări de pe continentul european, două sute de ani de guvernare absolută distruseseră, pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, tradițiile libertății. Deși unele dintre concepțiile anterioare fuseseră transmise și dezvoltate de teoreticienii dreptului natural, principalul elan regenerator a venit de pe Canalul Mînecii. Însă, pe măsură ce noua mișcare lăua avînt, ea se confrunta cu o situație diferită de cea din America acelei vremi sau de cea care existase în Anglia, cu o sută de ani în urmă.

Acest nou factor era puternica mașinărie administrativă centralizată pe care o construise absolutismul – un corp de administratori ce deveniseră principaliii conducători ai poporului. Această birocrație se preocupă mult mai mult de bunăstarea și de nevoile poporului decît o săcca sau o putea face guvernămîntul limitat din lumea anglo-saxonă. Astfel, într-un studiu timpuriu al mișcării lor, liberalii de pe continent trebuiau să se confrunte cu probleme care, în Anglia și în

Statele Unite, au apărut doar mult mai tîrziu și de o manieră graduală, astfel încît au existat prea puține ocazii pentru discuții sistematice.

Marele obiectiv al mișcării împotriva puterii arbitrar era, încă de la început, instituirea statului de drept. Nu doar comentatorii instituțiilor engleze – dintre care cel mai proeminent a fost Montesquieu – considerau guvernarea prin lege drept esență libertății; chiar Rousseau, cel care avea să devină principala sursă a unei tradiții diferite și opuse, simțea că „marea problemă a politiciei, pe care o compar cu cuadratura cercului din geometrie, [este] de a găsi o formă de guvernămînt care să pună legea mai presus de oameni”¹. Conceptul său echivalent de „voință generală” a dus, și el, la elaborări importante privind ideea statului de drept. Ea trebuia să fie generală nu doar în sensul de a fi voința tuturor, ci și în intenție: „Cînd spun că obiectul legilor este întotdeauna unul general, vreau să spun că legea ia în considerare subiecții în ansamblul lor, și acțiunile în abstract, iar niciodată un om ca individ sau o acțiune particulară. De exemplu, o lege ar putea hotărî existența unor privilegii, însă ea nu trebuie să desenineze persoanele care se vor bucura de ele: legea poate să creeze mai multe clase de cetățeni și chiar să specifice condițiile ce oferă acces la fiecare din aceste clase, însă nu trebuie să desemneze, ca admise, anumite persoane; ea poate să institue o putere regală cu succesiune ereditară, însă nu trebuie să aleagă regele sau să desemneze o familie regală; într-un cuvînt, tot ceea ce se referă nominal la un individ este exclus din cîmpul de acțiune al puterii legislative”².

2. Revoluția de la 1789 a fost, din această cauză, înțîmpinată pretutindeni, spre a folosi expresia memorabilă a istoricului Michelet, ca *l'avènement de la loi*³. După cum scria, mai tîrziu, A.V. Dicey: „Bastilia era semnul exterior vizibil al puterii fără lege. Căderea ei a fost simțită, simțită cu adevarat ca prevestind pentru restul Europei acea suprematie a dreptului ce exista deja în Anglia”⁴. Celebra declarație a drepturilor omului și cetățeanului, cu garanțiile sale privind drepturile individuale și afirmarea principiului separației puterilor, pe care îl prezenta drept o parte esențială a constituției, tindea către instituirea unui stat de drept.⁵ Iar primele eforturi de elaborare a unei constituții sunt pline de încercări serioase și, adesea, chiar pedante de a explicita concepțiile fundamentale ale unui stat de drept⁶.

Oricît de mult ar fi fost Revoluția inspirată, la origine, de idealul statului de drept⁷ este îndoialnic că ea i-a facilitat progresul. Faptul că idealul suveranității populare a ieșit victorios, în același timp cu cel al statului de drept, a făcut ca ultimul să recadă, curind, în uitare. S-au impus cu rapiditate alte aspirații, cu care

acesta era greu de reconciliat.⁸ Poate că nici o revoluție violentă nu poate duce la crearea respectului față de lege. Un Lafayette putea face apel la „domnia legii“ împotriva „domniei cluburilor“, dar o făcea în zadar. Efectul general al „spiritului revoluționar“ este probabil, cel mai bine descris de cuvintele principalului autor al codului civil francez, atunci cînd acesta a fost supus dezbaterei forului legislativ: „Acestă hotărîre ardentă de a sacrificia violent unui țel revoluționar, toate drepturile și de a nu mai admite, de acum înainte, nici o altă considerație decît noțiunea schimbătoare și nedefinită a ceea ce reclamă interesul de stat“⁹.

Factorul decisiv care a făcut astăzi de sterile eforturile Revoluției de a spori libertatea individuală a fost acela că ea a creat convingerea că, din moment ce, în sfîrșit, toată puterea se află în mîinile poporului, deveniseră inutile toate garanțiile împotriva abuzurilor acestei puteri. Se considera că venirea democrației va împiedica în mod automat folosirea arbitrară a puterii. Însă reprezentanții poporului s-au dovedit curînd mult mai preocupăți ca organele executive să le satisfacă pe deplin scopurile, decât ca individul să fie protejat față de puterea executivului. Deși în multe privințe revoluția franceză a fost inspirată de cea americană, ea nu a atins niciodată ceea ce a constituit principalul rezultat al celei din urmă: o constituție care să impună limite puterilor de legiferare¹⁰. Mai mult, de la începutul Revoluției, principiile fundamentale ale egalității în fața legii au fost amenințate de noile revendicări ale precursorilor socialismului modern, care ccreau *égalité de fait*, nu doar *égalité de droit*.

3. Singurul lucru de care Revoluția nu s-a atins și care, aşa cum astăzi de bine a arătat Tocqueville¹¹, a supraviețuit tuturor vicisitudinilor deceniilor ca au urmat, a fost puterea autorităților administrative. Într-adevăr, interpretarea extremă a principiului separației puterilor cîștigase în popularitate în Franța și a servit la întărirea puterilor administrației. El era folosit mai ales spre a proteja autoritățile administrative de orice ingerință a tribunalelor, astfel întărindu-se, în loc de a se limita, puterea statului.

Regimul napoleonian, care a urmat Revoluției, era, evident, mai preocupat de creșterea eficienței și puterii aparatului administrativ, decât de asigurarea libertății individului. Împotriva acestei tendințe, libertatea într-o ordine de drept – devenită iarăși o deviză în scurta perioadă a Monarchiei din Iulie – nu putea face mari progrese.¹² Republica a găsit prea puține ocazii de a încerca în mod sistematic protejarea individului de pulerea arbitrară a executivului. De fapt, tocmai datorită situației în care s-a aflat Franța în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea,

„dreptul administrativ“ a căpătat acea reputație proastă pe care și-a păstrat-o, atât de mult timp, în lumea anglo-saxonă.

Este adevărat că în interiorul aparatului administrativ s-a dezvoltat o nouă putere, care și-a asumat, din ce în ce mai mult, funcția de limitare a puterilor discreționare deținute de organismele administrației. Consiliul de Stat, creat inițial doar pentru a asigura executarea fidelă a intențiilor legislativului, a evoluat în ultimul timp de așa manieră încât, așa cum au descoperit recent, cu surprindere, cercetătorii anglo-saxoni¹³, el oferă cetățeanului o mai mare protecție împotriva acțiunii discreționare a autorităților administrative, decât se întâmplă în Anglia contemporană.

Evenimentele din Franța au atras atenția mult mai mult decât evoluțiile similare ce aveau loc în aceeași perioadă, în Germania. Aici, continuitatea instituțiilor monarhice nu a permis nici un moment ca problema să fie mascată de încrederea naivă în eficacitatea automată a controlului democratic. Analiza sistematică a problemelor a produs astfel o teorie a controlului asupra administrației, care, deși esemeră în planul influenței politice practice, a marcat profund gîndirea juridică a continentului.¹⁴

Și cum această formă germană a statului de drept a fost principala ţintă a noilor teorii juridice care, de atunci, au cucerit lumea și au subminat pretutindeni statul de drept, este important să o cunoaștem mai în amănunt.

4. În lumina reputației pe care și-o cîștigase Prusia în secolul al XIX-lea, cititorul ar putea fi surprins să afle că aici a început mișcarea germană pentru o guvernare a legilor. Într-adevăr, în anumite privințe, regimul despotismului luminat din secolul al XVIII-lea fusese aici suprinzător de modern – aproape liberal, s-ar putea spune, în privința principiilor juridice și administrative. Nu era lipsită de sens formula conform căreia Frederic II se considera primul servitor al statului.¹⁵

Autorii germani plasează, de obicei, teoriile lui Kant la începutul expunerilor despre mișcarea pentru *Rechtsstaat*. Deși probabil că se exagerează originalitatea filosofiei sale juridice¹⁶, este neîndoilenic că el a dat acestor idei forma sub care ele au exercitat cea mai mare influență în Germania. Principala sa contribuție este, în mod cert, teoria generală a moralei, care a făcut ca principiul statului de drept să apară doar ca o aplicație specială a unui principiu mai general. Celebrul său „imperativ categoric“, regula că un om trebuie întotdeauna „să acționeze doar conform maximelor potrivit căreia actul său trebuie să fie de așa natură, încât el să poată dori ca acest act să devină o regulă universală“¹⁷ reprezintă de fapt o extensie, în cîmpul general al eticii, a ideii pe care se înțemeiază statul de drept. Ca și acesta din urmă,

imperativul categoric oferă doar un criteriu în raport cu care trebuie să se conformeze anumite reguli, spre a fi considerate juste¹⁹. Însă, accentuând necesitatea caracterului general și abstract al tuturor regulilor presupuse a călăuzi un individ liber, această concepție s-a dovedit extrem de importantă în pregătirea terenului pentru dezvoltările juridice.

Nu putem proceda aici la o tratare completă a influențelor filosofiei kantiene asupra evoluțiilor constituționale²⁰. Vom menționa doar extraordinarul eseu al fînărului Wilhelm von Humboldt, *Sfera și datoria guvernului*,²¹ autorul extinzînd viziunea kantiană, nu numai că a lansat mult uzitată expresie „certitudinea libertății juridice“, ci, în unele privințe, a devenit și exponentul unei poziții extreme, încrucișînd nu numai că a limitat întreaga acțiune coercitivă a statului la executarea legilor generale anunțate în prealabil, ci a prezentat aplicarea legii drept *unica* funcție legitimă a statului. Această idee nu derivă în mod necesar din concepția asupra libertății individuale, care lasă deschisă problema altor funcții necoercitive pe care și le-ar putea asuma statul. În primul rînd datorită influenței lui Humboldt, aceste concepții diferite au generat confuzii frecvente la adeptii de mai fîrziu ai *Rechtsstaat*-ului.

5. Dintre dezvoltările juridice din Prusia secolului XVIII, două au devenit, ulterior, atât de importante, încît trebuie să le examinăm cu o mai mare atenție. Prima este inițierea efectivă de către Frederic II, prin codul său civil din 1751²², a procesului de codificare a tuturor legilor, proces care s-a răspîndit cu rapiditate și ale cărui rezultate cele mai notabile au fost codurile napoleoniene din 1800-1810. Toată această mișcare trebuie privită drept unul dintre aspectele cele mai importante ale tentativelor întreprinse pe continent, în vederea instituirii statului de drept, și aceasta pentru că ea a determinat profund astfel caracterul său general, cît și direcția progreselor înregistrate (cel puțin în teoric), în raport cu stadiul atins în statele de tradiție *common law*.

Evident, nici chiar cel mai bine elaborat cod juridic nu oferă acea siguranță pe care o reclamă statul de drept și, de aceea, el nu se poate substitui unei tradiții adînc înrădăcinat. Totuși, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că, cel puțin la prima vedere, există un conflict între idealul statului de drept și sistemul precedențului juridic. Gradul în care, într-un sistem bazat pe precedent, judecătorul crecază efectiv legea, poate să nu fie mai mare decât cel dintr-un sistem de drept codificat. Însă, recunoașterea explicită a faptului că jurisprudența, ca și legislația, este sursă de drept, deși concordă cu teoria evoluționistă din tradiția britanică, tinde să

mascheze diferența dintre crearea și aplicarea legii. Problema este dacă nu cumva mult lăudata flexibilitate a *common law*, care a favorizat dezvoltarea statului de drept astăzi timp cît acesta era idealul politic acceptat, nu i-ar putea slăbi rezistența față de tendințele ce îl subminează, o dată ce dispare acea vigilență care păstrează vie libertatea.

În orice caz, nu poate exista nici o îndoială că încercările de codificare au condus la enunțarea explicită a unora dintre principiile generale ce fundamentează statul de drept. Cea mai importantă s-a dovedit recunoașterea formală a principiului *nullum crimen, nulla poena sine lege*²³, care a fost încorporat pentru prima dată în codul penal austriac, în 1787²⁴ și, după ce a fost inclus în Declarația franceză a drepturilor omului, a fost preluat de majoritatea codurilor de pe continent.

Însă contribuția cea mai deosebită a Prusiei secolului al XVIII-lea la ideea statului de drept s-a produs în domeniul controlului administrației publice. În timp ce în Franța, aplicarea literală a principiului separației puterilor a dus la scutirea acțiunii guvernamentale de orice control jurisdicțional, în Prusia, situația a evoluat în direcția opusă. Idealul călăuzitor care a marcat profund mișcarea liberală din secolul al XIX-lea a fost acela că orice exercițiu al puterii administrative asupra persoanei sau proprietății cetățeanului trebuie să poată face obiectul unui recurs la instanță de judecată. Cel mai important experiment în această direcție – o lege din 1797 care se aplică doar noilor provincii răsăritene ale Prusiei, dar era concepută ca un model general – a mers pînă-ntr-acolo încît să supună toate disputele dintre cetățeni și autoritățile administrative jurisdicției tribunalelor ordinare.²⁵ Această lege avea să ofere principalele modele în cadrul discuției asupra *Rechtsstaat*-ului, în următorii optzeci de ani.

6. Pe această bază s-a dezvoltat sistematic²⁶, în prima parte a secolului al XIX-lea, concepția teoretică asupra statului de drept, *Rechtsstaat*, care a devenit, alături de idealul constituționalist, principalul obiectiv al noii mișcări liberale.²⁷ Indiferent dacă aceasta s-a întîmplat în primul rînd pentru că, pînă să înceapă mișcarea germană, precedentul american devenise mai bine cunoscut și înțeles decît în timpul Revoluției Franceze, sau pentru că evoluția germană s-a produs în cadrul unei monarhii constituționale și nu al unei republici, fiind astfel mai puțin afectată de iluzia că toate problemele ar fi rezolvate automat prin apariția democrației, fapt este că acesta a fost contextul în care obiectivul central al mișcării liberale a devenit limitarea oricărei puteri printre-o constituție și mai ales, limitarea oricărei autorități administrative prin legi.

Într-adevăr, o mare parte din argumentația teoreticienilor germani din acea vreme era îndreptată explicit împotriva „jurisdicției administrative”, în sensul în care acest termen era încă acceptat în Franța – adică, împotriva organismelor cvasi-judiciare din interiorul aparatului administrativ, al căror rol era în primul rînd supravegherea aplicării legii și nu protecția libertății individuale. A progresat rapid doctrina – aşa cum a fost ea exprimată de un președinte de tribunal dintr-un stat din sudul Germaniei – potrivit căreia „ori de câte ori apare întrebarca dacă anumite drepturi individuale sunt respectate sau au fost violate printr-o acțiune administrativă, ea trebuie soluționată de un tribunal ordinar”.²⁸

Cînd, în 1848, parlamentul de la Frankfurt a încercat să elaboreze o constituție pentru întreaga Germanie, a fost introdusă o clauză prin care orice „justiție administrativă” (așa cum era ca înțeleasă atunci) trebuia să înceteze, iar asupra tuturor violărilor drepturilor individuale urmău să se pronunțe tribunalele civile.²⁹

Cu toate acestea, speranța că instituirea monarhiei constituționale în statele germane va duce efectiv la îndeplinirea idealului de supremăție a dreptului avea să fie curînd compromisă. Noua constituție a lăcut puțin în această direcție și s-a descooperit repede că, deși „fusesese promulgată Constituția și proclamat *Rechtsstaat*-ul, de fapt era menținut statul polițienesc. Cine urma să fie păzitorul dreptului public și al principiului său individualist al drepturilor fundamentale? Nimeni altcineva decât însăși administrația, deși acele legi ar fi urmat să ofere protecție tocmai față de tendința ei de expansiune și față de acțiunile ei”.³⁰ De fapt, în următorii douăzeci de ani, ani în care Prusia și-a cîștigat reputația de stat polițienesc, în parlamentul prusac s-au dat mariile bătălii pe marginea principiilor *Rechtsstaat*-ului³¹ și s-a conțurat soluția finală a problemei. Pentru un timp, idealul a rămas – cel puțin în nordul Germaniei – acela de a încredea tribunalelor ordinare controlul legalității actelor administrative. Această concepție asupra *Rechtsstaat*-ului, numită mai tîrziu „justițialism”, urma să fie în curînd înlocuită de alta, avansată de un cercetător al practicii administrative engleze, Rudolf von Gneist³².

7. Există două rațiuni diferite pentru care se poate afirma că jurisdicția ordinări și controlul judecătoresc al actelor administrative ar trebui menținute separate. Deși ambele au contribuit, în final, la instituirea unui sistem de tribunale administrative în Germania și sunt deseori confundate, ele vizează obiective diferite și chiar incompatibile, din această cauză impunîndu-se o distincție netă.

Un argument este acela că tipurile de probleme suscite de disputele asupra actelor administrative reclamă cunoașterea astăzi a ramurilor științelor juridice, cît și a

faptelor, iar judecătorul obișnuit, pregătit cu precădere în dreptul privat sau penal, este puțin probabil să le posede pe ambele. Acst argument este puternic și, probabil, convingător, însă nu justifică o separare mai netă între tribunalele ce judecă litigiile private și cele care judecă litigiile administrative, în comparație cu separarea existentă între tribunalele ce se ocupă, respectiv, de probleme de drept privat, drept comercial și drept penal.

Tribunalele administrative separate ar putea fi, însă, considerate necesare din motivul cu totul diferit că litigiile privitoare la legalitatea unui act administrativ nu pot fi soluționate plecind de la criterii strict juridice, deoarece ele implică întotdeauna probleme de politică guvernamentală sau de eficiență. Tribunalele instituite special din acest motiv ar fi preocupate întotdeauna de scopurile guvernului din acel moment și nu ar putea fi complet independente: ele ar face parte din aparatul administrativ și s-ar supune directivelor venite de la conducerea executivă. Obiectivul lor nu va fi atât acela de a proteja individul de încălcarea sferei sale private de către structurile guvernamentale, cît acela de a se asigura că această protecție nu contravine intențiilor și instrucțiunilor guvernului. Ele vor fi un mijloc de a determina structurile subordonate să îndeplinească voînța puterii politice (inclusiv pe cea a legislativului), iar nu un mijloc de a proteja individul.

Distincția dintre aceste două sarcini poate fi trasată clar și fără ambiguități doar acolo unde există un corp de reguli juridice detaliate, care să ghidzeze și să limiteze acțiunile administrației. Ea se estompează, în mod inevitabil, dacă tribunalele administrative sunt create înainte ca astfel de reguli să fie formulate, prin legislație sau jurisprudență. Într-o astfel de situație, una dintre îndatoririle acestor tribunale va fi formularea, ca norme de drept, a unor prevederi ce nu fuseseră pînă atunci decît reglementări interne ale administrației; în acest caz, ele vor însumpta dificultăți în a distinge între acele reglementări interne ce posedă un caracter general și cele care nu exprimă decît scopuri specifice, de politică curentă.

Exact aceasta era situația în Germania, în decenile şapte și opt ale secolului trecut, atunci cînd s-a făcut, în fine, încercarea de a traduce în fapt idealul atît de onorat al *Rechtsstaat*-ului. Argumentul care pînă la urmă a învins vechea teză a „justițialismului“ a fost acela că ar fi imposibil să se lase în seama unor judecători obișnuiți, lipsiți de pregătire specială, sarcina de a soluționa complicatele probleme apărute din litigiile privind actele administrative. În consecință, au fost create noi tribunale administrative, separate, care urmau să fie complet independente și să se ocupe exclusiv de probleme juridice; se spera că, în timp, ele își vor asuma un control juridic strict asupra întregii activități administrative. Creatorii acestui sistem de

tribunale administrative (în special, principalul său arhitect, Rudolf von Gneist, dar și cei mai mulți dintre specialiștii germani în drept administrativ) au văzut în el încununarea *Rechtsstaat*-ului, desăvârșirea supremăției dreptului³⁴. Faptul că, în realitate, se lăsau numeroase porți deschise deciziilor administrative arbitratre părea minor și temporar, inevitabil în condițiile de atunci. Se credea că, pentru continuarea funcționării aparatului admininistrativ, era necesar să i se ofere competențe depline pentru un timp, până ce s-ar fi enunțat un corp precis de reguli care să-i ghideze acțiunile.

Astfel, deși din punct de vedere organizatoric instituirea unor tribunale administrative independente părea să fie etapa finală în procesul de creare a cadru-lui instituțional menit să garanteze supremăția dreptului, mai rămânea de rezolvat cea mai dificilă sarcină. Suprapunerca unui aparat de control judecătoresc peste un aparat birocratic bine consolidat ar fi putut deveni eficientă doar dacă activitatea de elaborare a regulilor ar fi continuat în spiritul în care fusese conceput întregul sistem. În realitate, însă, definitivarea structurii menite să servească idealul statului de drept a coincis, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu abandonarea acestuia. Imediat după introducerea noului sistem a început un proces de inversare majoră a tendințelor intelectuale: au fost abandonate concepțiile liberale ce aveau drept principal obiectiv *Rechtsstaat*-ul. În anii 1870-1880, cind sistemul tribunalelor administrative era definitivat în statele germane (și în Franța), a luat avînt noua mișcare către socialismul de stat și statul bunăstării. În consecință, exista prea puțină disponibilitate de a pune în aplicare concepția privind guvernămîntul limitat, pe care aceste noi instituții erau destinate a o servi, restrîngînd, prin lege, puterile discreționare aflate încă la dispoziția administrației. Într-adevăr, acum se tindea către a i se deschide acesteia și mai mult porțile (deja existente în noul sistem), prin exceptarea explicită de la controlul judecătoresc a puterilor discreționare reclamate de noile obiective ale guvernului.

Astfel, contribuția germană s-a dovedit mai importantă în teorie decît în practică. Dar semnificația sa nu trebuie subestimată. Germanii au fost ultimul popor atins de valul liberal, înainte ca acesta să bată în retragere. Însă ei au fost cei care au explorat în modul cel mai sistematic și au înțeles experiența Occidentului, aplicînd în mod conștient lecțiile respective în problemele statului administrativ modern. Concepția de *Rechtsstaat* pe care ei au dezvoltat-o este rezultatul direct al vechiului ideal al supremăției dreptului, prin care trebuia limitat nu un monarh sau un for legislativ, ci un complicat aparat administrativ.³⁵ Chiar dacă noile concepții dezvoltate de ei nu au prins niciodată rădăcini ferme, ele reprezentă, în anumite

privințe, ultima etapă dintr-un proces continuu de dezvoltare și s-au dovedit, poate, mai bine adaptate la problemele vremii noastre decât multe dintre instituțiile mai vechi. Cum, astăzi, principala amenințare la adresa libertății individuale o constituie administratorul de profesie, instituțiile dezvoltate în Germania cu scopul de a-l ține sub control ar merita să facă obiectul unei analize mai detaliate.

8. Unul din motivele pentru care acestor evoluții din Germania nu li s-a acordat prea multă atenție a fost acela că, spre sfîrșitul secolului trecut, condițiile care predominau aici, ca de altfel și în restul continentului, ilustau un puternic contrast între teorie și practică. În principiu, idealul statului de drept fusese demult recunoscut și, cu toate că eficacitatea unicului progres instituțional important – tribunalele administrative – fusese întrucâtva limitată, el constituia o contribuție însemnată la soluționarea noilor probleme. Însă, în timpul scurt acordat noului experiment spre a-și dezvolta potențialitățile, nu au dispărut în totalitate caracteristicile vechii stări de lucruri, iar marșul către statul bunăstării, început pe continent cu mult înaintea Angliei sau Statelor Unite, a introdus curând noi elemente, incompatibile cu idealul unui stat de drept.

În consecință, cu puțin timp înainte de izbucnirea primului război mondial, cînd structurile politice ale statelor continentale și ale celor anglo-saxone deveniseră foarte asemănătoare, un englez sau un american care ar fi supravegheat practicile cotidiene din Franța sau din Germania ar fi simțit, totuși, că situația era departe de a reflecta statul de drept. Diferențele între competențele și comportamentele polițiilor din Londra și Berlin – pentru a menționa un exemplu citat adesea – păreau la fel de mari ca întotdeauna. Și, cu toate că semne ale unor evoluții similare celor de pe continent începuseră să apară și dincolo de Atlantic, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, un observator american putea încă descrie diferența fundamentală, după cum urmează: „Este adevarat că, în unele cazuri, [chiar și în Anglia] unui funcționar al consiliului [local] i se conseră, prin statut, puterea de a emite reglementări. *Local Government Board* (în Marea Britanie) și consiliile însărcinate cu problemele sanitare, la noi, constituie exemple în acest sens; însă astfel de cazuri sunt excepționale, iar majoritatea anglo-saxonilor consideră că această putere este, prin natura ei, arbitrară și nu ar trebui extinsă mai mult decât este absolut necesar”³⁶.

În această atmosferă, în Anglia, într-o lucrare devenită clasică³⁷, A.V. Dicey a reafirmat concepția tradițională a statului de drept, într-o manieră ce avea să domine toate discuțiile ulterioare, punind-o în antiteză cu situația de pe continent. To-

tuși, imaginea creată de el era, într-o oarecare măsură, îngelătoare. Pornind de la propoziția acceptată și imposibil de negat că, pe continent, statul de drept se impusese doar într-un mod imperfect și sesizând că acest lucru era întrucîntva legat de faptul că, în mare măsură, coerciția administrativă era încă exceptată de controlul judecătoresc, el a stabilit drept principal criteriu posibilitatea de a face recurs împotriva actelor administrative la instanțele *ordinare*. Se pare că el cunoaștea doar sistemul francez de jurisdicție administrativă (chiar și pe acesta, cu anumite imperfecțiuni)³⁸, ignorînd practic evoluțiile din Germania. În legătură cu sistemul francez, criticiile sale severe puteau avea, atunci, o oarecare justificare, deși chiar în acel moment Consiliul de Stat inițiașe o procedură care, aşa cum sugera un observator modern, „ar putea reuși, în timp, să aducă toate puterile discreționare ale administrației [...] în sfârșit controlului judecătoresc“.³⁹ Însă, în mod cert, criticiile sale nu se puteau aplica *principiului* tribunalelor administrative germane; acestea fuseseră constituite de la început sub forma unor corpuri judecătorești independente, cu scopul de a garanta acel stat de drept pe care Dicey dorea atât de mult să-l apere.

Este adevărat că, în 1885, cînd Dicey publica faimoasa sa lucrare *Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution*, tribunalele administrative germane erau în curs de formare, iar sistemul francez de-abia atinsese forma sa definitivă. Însă „greșeala fundamentală“ a lui Dicey, „afît de fundamentală încît este greu de înțeles sau de scuzat la un autor de talia sa“⁴⁰, a avut consecințele cele mai nefericite. Însăși ideea unor tribunale administrative separate, și chiar termenul „drept administrativ“, au ajuns să fie privite în Anglia (și, într-o măsură mai mică, în Statele Unite) drept o negare a statului de drept. Astfel, prin această încercare de a apăra statul de drept, aşa cum îl vedea el, Dicey a blocat de fapt evoluția ce ar fi avut cele mai mari şanse de a-l prezerva. El nu a putut opri creșterea, în lumea anglo-saxonă, a unui aparat administrativ similar celui existent în Europa continentală, însă a contribuit mult la stoparea sau însurzirea dezvoltării unor instituții care ar fi putut supune unui control efectiv noua mașinărie birocratică.

XIV

Garanțiile libertății individuale

Prin această breșă îngustă, libertatea oricărui om ar putea, cu timpul, să dispară.

JOHN SELDEN

1. A sosit momentul să adunăm diversele elemente istorice și să încercăm un enunț sistematic al condițiilor esențiale ale libertății în statul de drept. Omenirea a învățat, dintr-o lungă și dureroasă experiență, că legea libertății trebuie să posede anumite atribute.¹ Care sunt acestea?

Primul punct ce trebuie subliniat este că, întrucât statul de drept proclamă că guvernul nu trebuie niciodată să supună individul la coerciție, cu excepția aplicării unei reguli cunoscute², el reprezintă o limitare a puterilor oricărei autorități publice, inclusiv a puterilor legislativului. Statul de drept este un principiu referitor la cum trebuie să fie legea, la atributele generale pe care trebuie să le posede orice lege. Importanța acestui enunț derivă din faptul că, astăzi, concepția statului de drept este uneori confundată cu cerința privind legalitatea oricărei acțiuni guvernamentale. Desigur, statul de drept presupune o legalitate deplină, însă aceasta nu este suficientă: dacă o lege i-ar oferi guvernului puterea nelimitată de a face ce vrea, toate acțiunile sale ar fi legale, însă cu siguranță că nu am mai avea stat de drept! De aceea, statul de drept înseamnă mai mult decât constituționalism: el cere ca toate legile să se conformeze anumitor principii.

Statul de drept fiind o limitare a oricărei legislații, rezultă că el nu poate fi o lege, în sensul celor adoptate de legiuitor. Prevederile constituționale pot face mai

dificile atingerile la adresa statului de drept; în primul rînd, ele pot contribui la împiedicarea atingerilor aduse prin rutina legislativă.³ Însă legiuitorul suprem nu-și poate niciodată limita propriile puteri prin lege, pentru că poate oricînd abroga orice lege pe care a dat-o el însuși.⁴ Statul de drept nu cîșc, aşadar, o regulă enunțată prin lege, ci o regulă privitoare la ceea ce trebuie să fie legea, un principiu metajuridic sau un ideal politic.⁵ El va fi efectiv doar atît timp cît legiuitorul se va simîi constrîns de el. Într-o democrație, el nu va izbîndi decît dacă reprezintă o parte a tradiției morale a comunității, un ideal comun împărtășit și acceptat pe deplin de către majoritate.⁶

De aceea sînt atît de îngrijorătoare atacurile susținute împotriva principiului statului de drept. Pericolul este cu atît mai mare, cu cît multe dintre aplicațiile statului de drept sînt, ele însle, idealuri de care putem spera să ne apropiem, dar pe care nu le putem realiza pe deplin niciodată. Dacă idealul statului de drept este un element stabil al opiniei publice, legiferarea și jurisprudența vor lînde să se apropie tot mai mult de el. Dacă, însă, el e zugrăvit ca un ideal impracticabil și chiar indezirabil, iar oamenii încetează să mai lupte pentru desăvîrșirea lui, el va dispărea cu repeziciune. O astfel de societate va eşua curînd într-o tiranic arbitrară. Aceasta este amenințarea care planează asupra Occidentului, pe durata ultimelor două-trei generații.

La fel de important este să ne amîntim că statul de drept restrînge guvernul doar în acțiunile sale coercitive.⁷ Acestea nu vor reprezenta niciodată singurele funcții ale guvernului. Chiar în îndeplinirea misiunii sale de aplicare a legii, guvernul are nevoie de un aparat de personal și resurse materiale, aparat pe care trebuie să-l administreze. Există și domenii întregi, precum politica externă, unde, în mod normal, nu se pune problema coerciției asupra celăienilor. Va trebui să ne întoarcem la distincția între activitățile coercitive ale guvernului și cele non-coercitive. Pentru moment, important este faptul că statul de drept se referă doar la primele.

Principalul mijloc de coerciție aflat la îndemîna guvernului este pedeapsa. În statul de drept, guvernul poate încălca sfera privată protejată a cuiva doar ca o pedeapsă pentru violarea unci reguli generale anunțate în prealabil. Principiul „*nullum crimen, nulla poena sine lege*”⁸ este cea mai importantă consecință a acestui ideal. Însă, oricît de clar și precis ar putea apărea acest enunț, el suscîtă numeroase dificultăți dacă ne întrebăm ce înseamnă, de fapt, „legea“. Cu siguranță că principiul nu ar fi respectat dacă legea ar stipula doar că oricine încalcă ordinele unui demnitar va fi pedepsit într-un fel oarecare. Totuși, chiar și în statele cele mai libere, legea pare uneori a crea condițiile unor astfel de acte de coerciție. Nu există,

probabil, nici o țară în care o persoană să nu fie pasibilă de pe deosebită în anumite ocazii, de exemplu atunci când nu ascultă ordinul unui polițist, pe motiv că a comis „o faptă dăunătoare societății“, a „perturbat ordinea publică“ sau a „obstrucționat poliția“. De aceea, nu vom putea înțelege pe deplin această parte crucială a doctrinei fără a examina întregul ansamblu de principii care, împreună, fac posibil statul de drept.

2. Am văzut că idealul statului de drept presupune o concepție precisă despre ceea ce se înțelege prin lege și că nu orice edict al autorității legislative este o lege, în înțelesul adevărat al cuvântului.⁹ În practica obișnuită, tot ceea ce a fost soluționat în modul caracteristic de către o autoritate legislativă poartă numele de „lege“. Însă, dintre aceste legi în sensul formal al termenului¹⁰, doar unele – astăzi foarte puține – sunt legi de substanță (sau „materiale“) care reglementează relațiile dintre persoane private sau dintre acestea și stat. Marea majoritate a aşa-numitelor legi sunt instrucțiuni emise de stat către funcționarii săi, cu referire la modul în care aceștia vor dirija aparatul guvernamental și mijloacele ce le stau la dispoziție. Astăzi, legislativul are aproape pretutindeni sarcina de a dirija utilizarea acestor mijloace și de a enumira regulile pe care cetățeanul obișnuit trebuie să le respecte. Aceasta, deși o practică încătenită, nu este o stare de lucruri necesară. Nu pot să nu mă întreb dacă nu ar fi de dorit să prevenim confuzia între cele două tipuri de decizii¹¹, încrăinând unor foruri reprezentative distințe misiunile de a trasa reguli generale, respectiv de a emite ordine organelor administrative; deciziile lor ar fi supuse unui control din partea unei instituții judecătorești independente, astfel încât nici una dintre ele nu și-ar depășii limitele. Deși ne-am dori ca ambele tipuri de decizii să fie controlate democratic, aceasta nu înseamnă neapărat că ele trebuie să revină aceleiași adunări.¹²

Actualul sistem contribuie la mascarea faptului că, deși guvernul trebuie să administreze mijloace care i-au fost puse la dispoziție (inclusiv serviciile tuturor celor pe care i-a angajat să îi îndeplinească instrucțiunile), aceasta nu înseamnă că el ar trebui să administreze de o manieră similară și inițiativele cetățenilor. Ceea ce distinge o societate liberă de una neliberă este faptul că în prima fiecare individ are o sfere privată recunoscută, net separată de cea publică, precum și acela că individului nu i se pot da ordine, ci este chemat să respecte doar regulile aplicabile în mod egal tuturor. Era un motiv de mîndric pentru oamenii liberi acela că, atâtă vreme cât rămîneau între granițele legii cunoscute, nu aveau nevoie să ceară

permisiunea sau să respecte ordinea altcuiva. Este îndoialnic că, astăzi, putem spune și noi același lucru.

Regulile generale, abstracte, care sunt legi în sens propriu, sunt, aşa cum am văzut, măsuri pe termen lung, referitoare la cazuri necunoscute; ele nu conțin referințe la persoane, locuri sau obiecte particulare. Astfel de legi trebuie să fie întotdeauna prospective, iar nu retrospective, în efectul lor. Acesta este un principiu acceptat în mod aproape universal, însă nu întotdeauna formulat în termeni juridici; el este un bun exemplu de regulă meta-juridică ce trebuie respectată, dacă e ca statul de drept să-și păstreze funcționalitatea.

3. Cel de-al treilea atribut esențial al adevărătelor legi este acela că ele trebuie să fie cunoscute și sigure.¹³ Certitudinea legii este extrem de importantă pentru funcționarea lină și eficientă a unei societăți libere. Nici un alt factor nu a contribuit mai mult la prosperitatea Occidentului decât relativa certitudine a legii, care s-a impus aici.¹⁴ Această afirmație nu este contrazisă de faptul că o certitudine deplină a legii este un ideal pe care trebuie să încercăm a-l atinge, dar pe care nu-l putem realiza pe deplin. Ne-am obișnuit să minimalizăm gradul în care această siguranță a fost, de fapt, atinsă; există motive evidente pentru care avocații, preocupați îndeosebi de litigii, tind uneori să adopte o astfel de atitudine. În mod normal, ei se ocupă de cazuri în care rezultatul este incert. Însă gradul de certitudine a legii trebuie judecat prin prisma disputelor care nu duc la litigii, deoarece rezultatul este, practic, anticipat încă de la examinarea situației, din punct de vedere juridic. Cazurile care nu ajung niciodată în fața tribunalelor, iar nu cele care intră pe rol, constituie măsura certitudinii legii. Actuala tendință de a exagera această incertitudine se inseră în campania împotriva statului de drept, pe care o vom examina mai tîrziu.¹⁵

Lucrul esențial este acela că deciziile tribunalelor pot fi prezise, nu acela că toate regulile care le determină pot fi enunțate în cuvinte. A insistat ca acțiunile tribunalelor să se conformeze regulilor preexistente nu înseamnă a susține că toate aceste reguli sunt explicite, că ele trebuie scrise în cuvinte. Aceasta ar fi o luptă pentru atingerea unui ideal de neatins. Există „reguli“ ce nu pot fi niciodată formulate explicit. Multe dintre ele pot fi identificate doar pentru că ele conduc la decizii consecvente și previzibile, iar cei călăuziți de ele le vor înțelege, în cel mai bun caz, ca manifestări ale unui „simț al justiției“.¹⁶ La nivel psihologic, raționamentul juridic nu constă în silogisme explicite, iar premisele importante vor fi arători formulate.¹⁷ Multe dintre principiile generale de care depind concluziile sunt doar implicite în corpul legilor scrise și vor trebui descoperite de tribunale. Această

caracteristică nu este, însă, specifică doar raționamentului juridic. Probabil că toate generalizările pe care le putem trasa depind, la rîndul lor, de generalizări și mai profunde, pe care nu le cunoaștem în mod explicit, dar care guvernează, totuși, lucrarea mintii omenenești. Deși vom încerca întotdeauna să descoperim aceste principii mai generale pe care se bazează deciziile, acest proces este, probabil prin natura sa, unul fără de sfîrșit, unul care nu poate fi niciodată finalizat.

4. Cea de-a treia condiție a adevăratei legi este egalitatea. Este la fel de importantă ca celelalte, însă mult mai greu de definit. Faptul că legea trebuie să se aplice tuturor în mod egal înseamnă mai mult decât că ea trebuie să fie generală, în sensul pe care l-am definit. O lege poate fi pe deplin generală, referindu-se doar la caracteristici formale ale persoanelor implicate, dar să aibă, totuși, prevederi diferite pentru categorii diferite de indivizi. O astfel de diferențiere, chiar în interiorul grupului de persoane pe deplin responsabile, este cu siguranță inevitabilă. Însă clasificarea, în termeni abstracți, poate fi totdeauna dusă pînă la punctul în care, practic, categoria pusă în evidență să fie constituită doar din persoane particulare cunoscute sau chiar dintr-un singur individ.¹⁹ Trebuie să admitem că, în ciuda mai multor încercări ingenioase de a rezolva această problemă, nu a fost descoperit un criteriu pe deplin satisfăcător, care să ne indice întotdeauna ce tip de clasificare este compatibil cu egalitatea în fața legii. A spune că cum s-a spus adesea – că legea nu trebuie să opereze distincții nerelevante sau că nu trebuie să facă discriminări între persoane din motive care nu au nici o legătură cu scopul ei, nu înseamnă altceva decât a eluda chestiunea.

Astfel, deși egalitatea în fața legii poate constitui unul dintre idealurile care indică direcția, fără însă a determina exact scopul și deși transpunerea ei în practică depășește capacitatele noastre, ea nu este lipsită de sens. Am menționat deja o cercină importantă ce trebuie satisfăcută – anume, ca cei din interiorul oricărui grup scos în evidență să recunoască legitimitatea diferențierii, iar același lucru să-l facă și cei din afară. La fel de important, în practică, este să ne punem întrebarea dacă putem sau nu prevedea cum îi va afecta legea pe anumiți indivizi. Idealul egalității legii vizează îmbunătățirea (în mod egal) a șanselor unor indivizi încă necunoscuți, însă este incompatibil cu avantajarea sau dezavantajarea unor persoane cunoscute, într-un mod previzibil.

Se apune uneori că, pe lîngă necesitatea de a fi generală și egală, legea în statul de drept trebuie să fie justă. Însă, deși nu începe îndoială că, pentru a fi eficientă, ea trebuie acceptată ca justă de către majoritate, este îndoilenic că posedăm

vreun alt criteriu formal de justiție decât generalitatea și egalitatea – exceptând cazul în care putem supune legea unui test al conformității cu reguli mai generale care, deși poate nescrise, sunt în general acceptate, o dată formulate. Însă, în măsura în care ne referim la compatibilitatea ei cu un regim al libertății, nu avem – în afară de generalitate și egalitate – nici un criteriu pentru o legă care se limitează la a reglementa relațiile dintre persoane diferite și nu intervine în preocupările pur personale ale individului. Este adevărat că o astfel de „lege poate fi rea și injustă; însă formularea sa generală și abstractă reduce acest pericol la minimum. Caracterul protector al legii, adevărată sa *raison d'être*, rezidă în generalitatea sa“.²¹

Adesea nu se recunoaște că legile generale și egale oferă protecția cea mai eficientă contra încălcării libertății individuale – aceasta se datorează mai ales obiceiului tacit de a scuti statul și pe agenții săi de consecințele legilor respective, precum și ideii că guvernul are puterea de a oferi unor indivizi exceptări de la consecințele legilor. Idealul statului de drept reclamă ca statul să le impună celorlalți respectarea legii (iar acesta să fie unicul său monopol). Să acționeze în baza aceleiași legi, adică să fie limitat în același mod ca și oricare persoană privată.²² Tocmai saptul că toate legile se aplică, în mod egal, tuturor face imposibilă adoptarea unor reguli opresive.

5. Ar fi imposibilă separarea efectivă a funcțiilor de emitere a unor reguli generale, respectiv de aplicare a lor în cazuri particulare, dacă ele nu ar fi îndeplinite de persoane sau organe diferite. Din acest motiv, cel puțin această parte a doctrinei separației puterilor²³ ar trebui privită ca o parte integrantă a statului de drept. Regulile nu trebuie elaborate cu gîndul la cazuri particulare, după cum nici cazurile particulare nu trebuie soluționate altfel decât în lumina regulilor generale – deși s-ar putea ca această regulă să nu fie încă formulată explicit, deci ar trebui descoperită. Este nevoie de judecători independenți, care să nu fie preoccupați de scopurile temporare ale guvernului. Aspectul principal este acela că funcțiile trebuie îndeplinite, separat, de două organe aflate în strînsă coordonare, înainte de a se putea determina dacă să se utilizeze coerciția, într-o situație particulară.

Mai dificil de soluționat este însă problema următoare: în condițiile aplicării stricte a principiilor statului de drept, executivul (sau administrația) ar trebui privit ca o putere distinctă și separată, coordonată de pe poziții egale cu celelalte două. Desigur, există domenii unde administrația trebuie să aibă libertatea de a acționa după cum crede de cuvîntă. Însă statul de drept presupune ca acest lucru să nu ducă la exercitarea unor puteri coercitive împotriva cetățeanului. Principiul

separației puterilor trebuie interpretat în sensul că administrația nu ar fi întotdeauna supusă, în raporturile sale cu cetățeanul, regulilor emise de legislativ și aplicate de tribunale independente. Afirmarea unei asemenea puteri este însăși antiteza statului de drept. Deși în orice sistem funcțional administrația va avea, neîndoilenic, puteri ce nu pot fi controlate de tribunale independente, printre ele nu se pot număra acele „puteri administrative asupra persoanei și proprietății”. Statul de drept presupune ca, în acțiunea sa coercitivă, executivul să fie limitat de reguli care să prescrie nu doar unde și cînd poate folosi coerciția, ci și în ce mod o poate face. Singura cale prin care se poate asigura acest lucru este crearea posibilității de atac în justiție a tuturor măsurilor de acest gen.

Însă atribuirea competenței de a emite astfel de reguli prin care să fie limitate organele administrative este o chestiune de oportunitate politică: ea poate reveni legislativului sau poate fi delegată altui organ.²⁴ Aceasta nu pune în cauză principiul statului de drept, ci doar pe acela al controlului democratic al guvernării. Din perspectiva principiului statului de drept, nu există obiecții privind astfel de delegări, ca atare. Cu siguranță că delegarea puterii de a elabora reguli unor organe legislative, cum ar fi adunările regionale sau consiliile municipale, nu comportă absolut nici o obiecție. Nici chiar delegarea acestei puteri către o autoritate care nu este constituită prin alegeri nu este neapărat contrară statului de drept, atîn timp cît această autoritate este obligată să enunțe aceste reguli înainte de a le pune în aplicare, iar apoi poate fi determinată să li se conformeze. Problema generată de folosirea pe scară tot mai largă a delegării nu este, la ora actuală, aceea că ar fi delegată puterea de a emite reguli generale, ci aceea că autorităților administrative li se oferă, de fapt, puterea de a aplica coerciția fără nici o regulă, întrucât nu se pot formula reguli generale care să călăuzească fără nici un echivoc exercițiul unei astfel de puteri. Ceea ce se consideră uneori a fi „delegarea puterii de legiferare” este adesea nu o delegare a puterii de a stabili reguli, care pot fi nedemocratice sau neinspirate din punct de vedere politic, ci o delegare a autorității de a confira oricărei decizii forța legii – astfel încît, asemenea unui act al legislativului, ea să fie acceptată fără nici un dubiu de către tribunale.

6. Am ajuns la o problemă crucială a timpurilor noastre, aceea a limitelor legale ale puterilor discreționare ale administrației. Iată „breșa îngustă” prin care poate dispărea, în timp, libertatea oricărei persoane.

Discuția pe marginea acestei probleme a fost pusă în umbră de o anumită confuzie în jurul termenului „putere discreționară”. Folosim acest cuvînt în primul

rind cu referire la puterea judecătorului de a interpreta legea. Însă autoritatea de a interpreta o regulă nu este discreționară, în sensul în care ne interesează pe noi. Mișiunea judecătorului este aceea de a descoperi implicațiile conținute în spiritul întregului sistem de reguli juridice în vigoare sau de a exprima ca regulă generală, atunci cînd este necesar, ceea ce nu fusesese enunțat anterior în mod explicit, într-un tribunal sau în forul legislativ. Faptul că această misiune de interpretare nu este una în care judecătorul are autoritate discreționară, în sensul de autoritate de a-și urma propria voință pentru a-și atinge propriile scopuri concrete, rieșe din aceea că interpretarea pe care el o dă legii poate să – și, de regulă, este – supusă controlului unei instanțe superioare. Probabil că cel mai bun test pentru a determina dacă o decizie este constrînsă de reguli sau lăsată la discreția autorității judecătorului este acela al existenței sau inexistenței unui astfel de organ care să cenzureze substanța deciziei, cunoșcînd doar regulile generale și datele particulare ale cazului. O anumită interpretare a legii poate constitui subiect de dispută, iar uneori se poate dovedi imposibilă formularea unei concluzii convingătoare. Însă acesta nu modifică faptul că disputa trebuie soluționată printr-un apel la reguli, nu printr-un simplu act de voință.

Un alt sens al termenului „discreționar”, la fel de nerelevant din perspectiva obiectivelor noastre, se referă la relația între nivelul superior și cel inferior, în ierarhia guvernamentală. La orice nivel, din relația între legislativul suveran și șefii departamentelor administrative pînă la etajele inferioare ale organizării burocratice, apare problema referitoare la cît din autoritatea guvernamentală, ca întreg, ar trebui delegată unei anumite agenții sau unui anumit funcționar. Întrucât această alocare de sarcini specifice anumitor autorități este decisă prin lege, chestiunea competențelor unei anumite agenții, a părților din puterile guvernului pe care ea are permisiunea să le exercite, este adesea considerată a ține de autoritatea discreționară. Este evident că nu toate acțiunile guvernului pot să fie limitate prin reguli fixe și că la fiecare nivel al ierarhiei guvernamentale trebuie conferită o considerabilă putere discreționară agenților subordonate. Atîta vreme cît guvernul își administrează propriile resurse, există argumente convingătoare pentru a-i oferi o autoritate discreționară la fel de mare ca cea reclamată, în împrejurări similare, de orice activitate de management al unei afaceri. După cum a arătat Dicey, „în conducerea afacerilor proprii, ca să folosim acest termen, guvernul va descoperi nevoia acelei unități de acțiune, posedată de orice persoană particulară în gestionarea intereselor proprii, personale”.²⁵ Se poate întîmpla ca organele legislative să dea dovadă, adesea, de prea mult zel în limitarea puterii discreționare a agenților administrative.

reducindu-le în mod inutil eficiența. Până la un punct, acest risc este inevitabil; ar trebui poate ca organizațiile birocratice să fie limitate prin reguli într-o măsură mai mare decât activitățile de afaceri, deoarece primele nu beneficiază de acel test al eficienței pe care îl constituie profitul, în activitățile comerciale.²⁶

Problema puterilor discreționare, cu influența lor directă asupra statului de drept, nu se referă la limitarea puterilor anumitor agenții ale guvernului, ci la limitarea puterilor guvernului ca întreg. Este o chestiune legată de sfera acțiunii administrației, în general. Nimeni nu contestă faptul că, pentru a folosi eficient mijloacele de care dispune, guvernul trebuie să exerceze o considerabilă putere discreționară. Însă, repetăm, în statul de drept cetățeanul și proprietatea sa nu sunt nici obiecte ale administrației de către guvern, nici mijloace de folosit în astfel de scopuri. Doar atunci cînd administrația intervine în sfera privată a cetățeanului, problema puterii discreționare devine relevantă. Prinzipiul statului de drept este acela că autoritățile administrative nu ar trebui să posedă puleri discreționare în această sferă. *privata* a *cetățeanului*

ACTIONÎND în conformitate cu regulile statului de drept, agențiiile administrative trebuie adesea să facă uz de puteri discreționare. Ia fel cum le exercită și judecătorul în interpretarea legii. Însă această putere discreționară poate și trebui să fie controlată prin existența posibilității de revizuire a substanței deciziei, de către un tribunal independent. Aceasta însemnă că decizia trebuie să fie dedusă din regulile juridice și din circumstanțele la care se referă legea, aduse la cunoștința părților implicate. Decizia nu trebuie influențată de anumite cunoștințe speciale posedate de guvern, de scopurile de moment ale acestuia sau de valoarca pe care el o atașează diverselor obiective concrete, incluzînd aici și preșcrințele pe care le-ar putea avea în ceea ce privește efectele ei asupra diferenților indivizi.²⁷

În acest punct, cititorul care vrea să înțeleagă cum poate fi păstrată libertatea în epoca modernă trebuie să fie pregătit să ia în considerare o chestiune juridică aparent minoră, a cărei importanță crucială este adesea subestimată. Dacă în toate țările civilizate există prevederi care să permită apelul la justiție împotriva unor decizii administrative, aceasta se referă adesea doar la chestiunea dacă autoritatea avea dreptul să facă ceea ce a făcut. Am văzut, însă, că dacă legea spune că tot ceea ce face o anumită autoritate este legal, această autoritate nu ar putea fi împiedicată în nici un fel de către tribunal. Ceea ce este necesar, în statul de drept, este ca un tribunal să aibă puterea de a decide dacă legea permite acțiunea comisă de autoritatea respectivă. Cu alte cuvinte, în toate situațiile în care acțiunea administrativă afectează sferea privată a individului, tribunalele trebuie să aibă puterea de a

decide nu doar dacă o anumită activitate a fost *infra vires* sau *ultra vires*, ci și dacă substanța deciziei administrative a fost conformă cu cerințele legii. Doar astfel se previne acumularea de către administrație a unor puteri discreționare.

Fără îndoială, această cerință nu se aplică autoritatii administrative care încearcă să atingă anumite rezultate, prin mijloacele pe care le are la dispoziție.²⁸ Este, însă, esențial pentru statul de drept ca cetățeanul și proprietatea sa să nu fie, din acest punct de vedere, mijloacele aflate la dispoziția guvernului. Acolo unde coerența trebuie folosită în conformitate cu reguli generale, justificarea oricărui act individual de coerciție trebuie să provină dintr-o astfel de lege. Pentru a garanta acest lucru, trebuie să existe o autoritate care să se preocupă doar de reguli, nu și de scopurile temporare ale guvernului; și care să aibă dreptul de a stabili nu doar dacă o altă autoritate are dreptul să procedeze așa cum a făcut-o, ci și dacă acțiunea acesteia din urmă era cerută de lege.

7. Distincția de care ne ocupăm acum este discutată, în anumite situații, pornind de la contrastul dintre legislație și politică. Dacă ultimul termen este definit corespunzător, vom putea exprima teza noastră principală, aceea că coerența este admisibilă doar atunci când se conformează legilor generale, nu și atunci când este un mijloc de a realiza directive politice particulare, de moment. Acest mod de a o enunța este oarecum îngelațor, deoarece termenul politică este folosit și într-un sens mai larg, care include întreg procesul de legislație. În această accepție, legislația este principalul instrument de politică pe termen lung, iar tot ceea ce se face în procesul de aplicare a legii este, de fapt, îndeplinirea unei politici determinate în prealabil.

O altă sursă de confuzie este faptul că în domeniul juridic, expresia „politica publică“ este folosită de obicei pentru a descrie anumite principii generale omniprezente, adesea nestipulate ca reguli scrise, dar presupuse a stabili validitatea regulilor cu un grad mai mic de generalitate.²⁹ Când spunem că politica legiuitorului este de a proteja buna credință, de a apăra ordinea publică sau de a nu recunoaște contractele încheiate în scopuri imorale, ne referim la reguli, însă la reguli enunțate în termeni care definesc un scop permanent al guvernului, nu în termenii unor reguli de comportament. Înseamnă că, în limitele puterilor ce i-au fost conferite, guvernul trebuie să acioneze în așa fel încât acel scop să fie atins. Motivul pentru care în astfel de situații este folosit termenul „politica“ pare a fi acela că a specifică scopul ce trebuie atins ar contraveni concepției despre lege ca regulă abstractă. Deși un

astfel de raționament poate fi, în practică, suficient de explicit, el nu este în nici un caz lipsit de pericole.

Politica este pusă în antiteză, pe bună dreptate, cu legislația atunci cînd înseamnă urmărirea de către guvern a scopurilor zilei, concrete și schimbătoare. Administrația este, de fapt, responsabilă de execuția politiciei, înțeleasă în acest sens. Misiunea sa este dirijarea resurselor puse la dispoziția guvernului, în serviciul nevoilor în continuă schimbare ale comunității. Toate serviciile pe care guvernul le oferă cetățeanului, de la apărarea națională la întreținerea drumurilor, de la garanții sanitare la desfășurarea unor forțe de poliție în locurile publice, sunt inevitabil de acest tip. Pentru aceste misiuni i se oferă mijloace determinate și agenți proprii; ^{Statul} el va fi pus permanent în situația de a stabili urgență problemelor și mijloacele pe care le va folosi pentru rezolvarea lor. Tendința administratorilor de profesie, însărcinăți cu aceste operații, este, inevitabil, aceea de a atrage tot ce pot în serviciul scopurilor publice pe care le urmăresc. Statul de drept este, astăzi, atât de important și din perspectiva necesității ca cetățeanul să fie protejat de tendința acestei mașinării în continuă expansiune de a invada sfera sa privată. Înscamnă, în ultimă instanță, ca agențiile însărcinate cu misiuni speciale să nu-și poată aroga, pentru îndeplinirea lor, puteri suverane (*Hoheitsrechte*, cum spun germanii), ci să fie obligate să se limiteze la mijloacele ce le-au fost oferite.

8. Într-un regim al libertății, sferea liberă a individului include toate acțiunile care nu sunt limitate explicit printr-o regulă generală. Am văzut că s-a găsit necesar să se protejeze de ingerințele autorității cu precădere cîteva dintre cele mai importante drepturi individuale, precum și faptul că s-au exprimat temeri ca o astfel de enumerare explicită a unor drepturi să nu fie interpretată în sensul că doar ele ar beneficia de protecția specială a constituției. Aceste temeri s-au dovedit întemeiate. În mare, însă, experiența pare să îi confirme teza că, în ciuda inevitabilelor sale lipsuri, o carte a drepturilor oferă o protecție importantă anumitor drepturi, recunoscute a fi cele mai amenințante. Astăzi, trebuie să ne dăm seama că, în condițiile schimbării tehnologice, care creează permanent noi amenințări potențiale la adresa libertății, nici o listă de drepturi protejate nu poate fi considerată exhaustivă.³⁰ În era radioului și a televiziunii, problema accesului liber la informație nu mai este una care să țină de libertatea presei. Într-o vreme în care pentru a controla acțiunile unei persoane se folosesc droguri și tehnici psihologice, problema controlului asupra propriului corp nu mai ține de protecția împotriva conștinerii fizice. Problema libertății de mișcare capătă o nouă semnificație, acum, cînd călătoriile în

străinătate au devenit imposibile pentru cei cărora autoritățile propriilor țări refuză să le elibereze pașapoarte.

Problema capătă o importanță maximă dacă ne gîndim că sîntem la începutul unei ere în care posibilitățile tehnologice de control al mînii omenești vor crește, rapid, iar ceea ce ne-ar putea părea la început drept inofensiv sau benefici, în domeniul acestor puteri asupra personalității individului, se va afla la dispoziția guvernului. Probabil că cele mai mari amenințări la adresa libertății individuale se situează încă în viitor. Poate că nu este prea departe ziua în care, pentru a-și atinge anumite scopuri, autoritățile vor fi în stare să ne excite sau să ne deprime, să ne stimuleze sau să ne paralizeze, adăugînd anumite substanțe în apa potabilă sau apelînd la alte mijloace; iar un astfel de tratament ar putea fi aplicat unor populații întregi.³¹ Pentru ca aceste carte ale drepturilor să-și păstreze semnificația, trebuie să recunoaștem de la început că intenția lor era, cu siguranță, aceea de a proteja individul de toate atingerile profunde la libertatea sa și că, astfel, ele trebuie interpretate în sensul că includ o clauză generală care să protejeze de ingerința guvernamentală acele imunități de care individul a beneficiat, în trecut.

În ultimă instanță, aceste garanții juridice pentru anumite drepturi nu sunt mai mult decât o parte a garanțiilor libertății individuale pe care le oferă constituionalismul; ele nu pot oferi o siguranță sporită împotriva imixțiunilor legislative în sferea libertății, decât o fac constituțiile propriu-zise. Așa cum am văzut, ele nu pot face altceva decât să osere protecție împotriva acțiunii grăbite și necugetate a legislației curente și nu pot împiedica nici o suprimare a drepturilor prin acțiunea deliberată a legiuitorului suprem. Unicul obstacol în fața acesteia din urmă este perceptia clară a pericolelor de către opinia publică. Astfel de prevederi sunt importante în special pentru că imprimă în conștiința publică valoarea acestor drepturi individuale și le includ într-un crez politic pe care oamenii îl vor apăra, chiar dacă nu-i înțeleg pe deplin însemnatatea.

9. Pînă acum, am reprezentat aceste garanții ale libertății individuale ca și cum ar fi fost drepturi absolute, care nu pot fi niciodată încălcate. În fapt, ele nu înseamnă mai mult decât că funcționarea normală a societății se bazează pe ele și că orice îndepărțare de la ele reclamă o justificare specială. Chiar și principiile fundamentale ale unei societăți libere, însă, ar putea fi sacrificiate atunci – și numai atunci – cînd se pune problema apărării pe termen lung a libertății, ca în cazul unui război. Există un consens aproape unanim în ceea ce privește necesitatea atribuirii unor

puteri excepționale guvernului, în astfel de situații, precum și asupra instituirii unor garanții care să împiedice eventuale abuzuri.

Nu ne vom opri la necesitatea ocazională de a retrage anumite libertăți civile prin suspendarea *habeas corpus* sau proclamarea stării de asediu, ci la condițiile în care anumite drepturi ale indivizilor și grupurilor ar putea fi uneori încălcate, în interesul public. Nu se poate contesta faptul că, în situații de „pericol clar și iminent”, chiar drepturi fundamentale precum libertatea expresiei ar putea fi limitate sau că guvernul ar putea să silit să-și exercite dreptul de a dobîndi prin exproprieare indemnizață terenuri private. Dar, pentru ~~rezervarea statului de drept~~, este necesar ca asemenea acțiuni să fie restrânsă la cazurile excepționale definite prin reguli, astfel încât justificarea lor să nu se întemeieze pe decizia arbitrară a unei autorități, ci să fie supusă controlului unui tribunal independent. În al doilea rînd, trebuie ca indivizi afectați să nu fie lezați în aşteptările lor legitime, ci să fie despăgubiți integral pentru orice pierdere suferită ca urmare a unui astfel de decizii.

Principiul „nici o exproprieare fără o justă despăgubire” a fost întotdeauna respectat, oriunde a existat statul de drept. Nu s-a recunoscut, însă, întotdeauna, că acest element este unul definitiv și indispensabil al principiului supremaciei dreptului. Justiția îl reclamă; mai important, însă, el reprezintă principala noastră garanție că acele ingerințe necesare în sferea privată vor fi tolerate doar în situațiile în care beneficiul public este net superior daunelor aduse prin compromiterea aşteptărilor normale ale individului. Principalul scop al cerinței unei compensări depline este tocmai acela de a acționa ca o frână în privința încălcărilor sferei private și de a-i oferi guvernului un mijloc de a stabili dacă scopul particular este suficient de important pentru a justifica o excepție de la principiul pe care se bazează funcționarea normală a societății. Din perspectiva dificultăților de estimare a avantajelor adesea intangibile ale acțiunii publice și a tendinței notorii manifestate de administratorul de profesie de a supraestima importanța obiectivului specific al momentului, ar fi de dorit ca sferea privată să se bucure întotdeauna de beneficiul dubiului, iar compensația să fie stabilită la un nivel cât mai ridicat, fără a lăsa cale liberă unor abuzuri evidente. Pînă la urmă, aceasta nu înseamnă altceva decît că beneficiul public trebuie să depășească în mod net și substanțial pierderea, pentru a se admite o excepție de la regula obișnuită.

10. Am încheiat enumerarea factorilor esențiali care, împreună, constituie statul de drept, fără a lua în considerare acelle garanții procedurale precum *habeas corpus*, proces cu juriu etc., care, în statele anglo-saxone, reprezintă pentru mulți

fundamentele majore ale libertății.³² Cititorii englici și americanii vor avea impresia că am pus carul înaintea boilor, că m-am concentrat asupra unor aspecte minore, neglijând ceea ce este fundamental. Intenționat am procedat astfel.

Nu vreau în nici un caz să minimalizez importanța acestor garanții. Valoarea lor pentru apărarea libertății individuale este atât de mare, încât cu greu ar putea fi exagerată. Însă, dacă importanța lor este în general recunoscută, nu se înțelege că, pentru a fi cu adevărat eficiente, ele presupun acceptarea statului de drept aşa cum a fost definită aici și că în caz contrar toate garanțiile procedurale și-ar pierde orice valoare. Este drept că, probabil, tocmai respectul față de aceste garanții procedurale a făcut ca lumea anglo-saxonă să-și păstreze concepția medievală de domnie a legilor asupra oamenilor. Însă aceasta nu este o dovedă că libertatea va fi prezervată, dacă este zdruncinată credința fundamentală în existența unor reguli juridice abstracte, constrângătoare pentru orice autoritate. Formele judiciare au menirea de a asigura că deciziile vor fi luate în conformitate cu regulile, nu în funcție de relativa dezirabilitate a anumitor obiective sau valori. Toate regulile de procedură judiciară, toate principiile menite a proteja individul și de a asigura imparțialitatea justiției presupun că orice dispute între indivizi sau între indivizi și stat pot fi tranșate prin aplicarea legii generale. Ele au scopul de a impune dominația legii, însă nu au nici o putere de a proteja justiția, acolo unde legea lasă liberă puterea discrițională de decizie unei autorități oarecare. Doar acolo unde decide legea – adică, acolo unde ultimul cuvînt aparține tribunalelor independente – garanțiile procedurale reprezintă garanții ale libertății.

M-am referit aici cu precădere la concepția fundamentală a dreptului, pe care o presupun instituțiile tradiționale, deoarece ideea că respectarea strictă a formelor exterioare de procedură judiciară va permite menținerea statului de drept mi se pare, de fapt, cea mai mare amenințare la adresa acestuia. Nu pun sub semnul întrebării – din contra, vreau să subliniez – faptul că credința în statul de drept și respectarea formelor justiției merg mînă în mînă și că nici una nu va funcționa, în lipsa celeilalte. Însă prima este cea care este amenințată cu precădere, astăzi, iar iluzia că ea va fi menținută prin respectarea scrupuloasă a formelor justiției este una dintre principalele cauze ale acestei amenințări. „Societatea nu va fi salvată prin importul formelor și regulilor procedurii judiciare în locuri unde ele nu se potrivesc, prin natura lor“.³³ A folosi prevederile formale acolo unde lipsesc condițiile esențiale ale unei decizii judiciare sau a acorda judecătorilor puterea de a decide în chestiuni care nu pot fi decise prin aplicarea regulilor nu poate duce la altceva decât la distrugerea respectului față de ele, chiar și atunci când îl merită.

XV

Politica economică și statul de drept

Camera reprezentanților [...] nu poate da nici o lege care să nu li se aplice în totalitate lor și prietenilor lor, ca și marii mase și societății. Această [caracteristică] a fost dintotdeauna considerată drept una dintre cele mai solide legături prin care politica oamenilor îi poate uni pe conducători de popor. Eu creeză între ei acea comununie de interese și acea simpatie a sentimentelor pe care puține guverne le-au demonstrat, însă în lipsa căror orice formă de guvernămînt degenerăază în tiranie.

JAMES MADISON

1. Argumentul clasic în favoarea libertății în domeniul economic se bazează pe postulatul tacit că statul de drept trebuie să determine politicile și în economic, ca și în toate celelalte sfere. Nu putem înțelege natura opoziției unor oameni ca Adam Smith sau John Stuart Mill față de „intervenția“ guvernului decât dacă o privim din această perspectivă. Poziția lor a fost adesea interpretată eronat de către cei nefamiliarizați cu această concepție fundamentală, iar confuzia s-a răspândit, în Anglia și în America, de îndată ce concepția statului de drept a început a mai întruni unanimitatea. Libertatea activității economice înseamnă libertate în statul de drept, nu absența oricărei acțiuni guvernamentale. „Ingerința“ sau „intervenția“ guvernului, pe care acești autori o respingeau din principiu, însemna doar încălcarea acelui sfere private ce se dorea protejată prin regulile generale ale dreptului. Nu însemna că guvernul nu ar trebui să se ocupe niciodată de probleme economice.

Însemna, însă, că existau anumite tipuri de măsuri guvernamentale care trebuiau interzise ca principiu și care nu puteau fi justificate de nici un criteriu de oportunitate.

Lui Adam Smith și succesorilor săi, impunerea regulilor obișnuite ale *common law* nu li se părea o ingerință a statului. Ei nici nu ar fi folosit acest termen în cazul unei modificări a acelor reguli sau al adoptării unei reguli noi de către legislativ, atât timp cât ea ar fi urmat să se aplique în mod egal, tuturor, pe o perioadă de timp nedeterminată. Deși poate că nu au formulat niciodată în mod explicit această definiție, ei considerau drept ingerință exercitarea unei puteri coercitive a guvernului care să nu reprezinte impunerea obișnuită a legii generale, ci să vizeze atingerea unui anumit scop.¹ Criteriul important era, însă, nu scopul urmărit, ci metoda folosită. Poate că nu exista scop pe care ei să nu-l considere legitim, dacă era în mod evident dorit de popor; însă ei excludeau, ca inadmisibilă într-o societate liberă, metoda ordinelor și interdicțiilor specifice. Doar indirect, privindu-l de anumite mijloace indispensabile pentru atingerea unor scopuri, acest principiu poate împiedica guvernul să urmărească acele scopuri.

Economiștii de mai târziu prezintă o bună parte din responsabilitatea confuziei asupra acestor chestiuni.² Este adevarat că avem motive întemeiate să considerăm suspectă orice preocupare a guvernului față de problemele economice și să privim cu rezerve participarea sa activă în acest domeniu. Însă aceste argumente diferă de argumentul general în favoarea libertății economice. Ele se întemeiază pe faptul că marea majoritate a măsurilor guvernamentale sunt, de fapt, inopertune, fie pentru că vor eşua, fie pentru că, în final, costurile vor depăși beneficiile. Aceasta înseamnă că, atât timp cât sunt compatibile cu statul de drept, ele nu pot fi respinse de la bun început ca intervenții ale guvernului, ci trebuie examineate de la caz la caz, din punct de vedere al eficienței. Apelul frecvent la principiul neintervenției, în cadrul luptei împotriva măsurilor nechugetate și dăunătoare, a dus la mascarea diferenței fundamentale între măsurile care sunt și cele care nu sunt compatibile cu o societate liberă. Iar opoziția liberei inițiative au fost că se poate de mulțumi să contribuie la sporirea confuziei, insistând că dezirabilitatea unei măsuri nu poate fi niciodată o chestiune de principiu, ci este întotdeauna o chestiune de oportunitate.

Cu alte cuvinte, important nu este volumul, ci caracterul activității guvernului. O economie de piață funcțională presupune anumite activități din partea statului; există altele, care pot ajuta la funcționarea economiei; în fine, pot fi tolerate multe alte acțiuni ale statului, cu condiția ca ele să fie compatibile cu funcționarea

pieței. Există, însă, acțiuni contrare însuși principiului pe care se întemeiază o societate liberă și care trebuie excluse din principiu, pentru ca aceasta să funcționeze. În consecință, un guvern care este relativ inactiv, dar care comite astfel de erori, poate contribui în mult mai mare măsură la slăbirea economiei de piață decât unul care este mai preocupat de problemele economice, dar care se limitează la acțiuni care asistă forțele spontane ale economiei.

Scopul acestui capitol este de a arăta că statul de drept oferă criteriul care ne permite să facem distincția între măsurile ce sunt și cele ce nu sunt compatibile cu un sistem al libertății. Cele care sunt compatibile pot fi analizate ulterior, pe baza unor criterii de oportunitate. Însă cele care nu sunt compatibile trebuie respinse chiar dacă ne oferă mijloace eficiente, poate chiar unicelle mijloace eficiente de a atinge un scop dezirabil. Vom vedea că respectarea statului de drept este o condiție necesară, dar nu suficientă pentru funcționarea satisfăcătoare a unei economii libere. Important este, însă, ca întreaga acțiune coercitivă a guvernului să fie determinată într-un mod lipsit de ambiguități, printr-un cadru legal permanent care să-i permită individului să reducă, pe cât posibil, incertitudinea inherentă condiției umane.

2. Să analizăm, întâi, diferența dintre măsurile coercitive ale guvernului și acele activități cu caracter de servicii, unde coerciția nu intervine sau apare doar în urma nevoii de a le finanța prin impozite.³ În măsura în care guvernul nu face altceva decât să se angajeze să furnizeze anumite servicii care, altfel, nu ar fi furnizate de nimeni (de obicei, pentru că nu este posibilă limitarea beneficiarilor la cei dispuși să plătească pentru ele), singura problemă care apare este dacă beneficiile justifică costurile. Desigur, dacă guvernul și-a arogat dreptul exclusiv de a furniza anumite servicii, ele încețează să mai fi strict necoercitive. În general, o societate liberă reclamă nu doar ca guvernul să aibă monopolul asupra coerciției, ci și ca el să aibă monopol doar asupra coerciției, în toate celelalte privințe el urmând să acționeze de pe poziții egale cu ceilalți.

Foarte multe dintre activitățile pe care guvernele le desfășoară pretutindeni în acest domeniu și care se înscriu în limitele definite anterior, sunt cele care facilitează dobândirea unor cunoștințe credibile despre fapte de însemnatate generală.⁴ Cea mai importantă funcție de acest tip este furnizarea unui sistem monetar viabil și eficient. Altele, aproape la fel de importante, sunt: stabilirea unor standarde de cintărire și măsurare; furnizarea de informații adunate din anchete, cadastru funciar,

statistică etc.; în fine, organizarea parțială sau completă a educației într-o formă oarecare.

Toate aceste activități ale guvernului reprezintă eforturi de a oferi un cadru favorabil pentru deciziile individuale; ele furnizează mijloace pe care indivizii le pot folosi pentru propriile scopuri. În aceeași categorie intră și multe alte servicii de o factură mai materială. Deși guvernul nu trebuie să-și folosească puterile coercitive pentru a-și rezerva activități care nu au nici o legătură cu impunerea regulilor generale ale legii, el nu violează nici un principiu dacă se angajează în tot felul de activități, de pe aceleași poziții ca și cetățenii. Dacă în majoritatea domeniilor nu are motive întemeiate să procedeze astfel, există altele în care nu poate fi pusă la îndoială dezirabilitatea acțiunii guvernamentale.

În această ultimă categorie intră toate serviciile care sunt în mod evident necesare, dar care nu pot fi furnizate prin mecanismul pieței, deoarece ar fi imposibil sau dificil să-i taxezi pe beneficiarii lor. Așa se întâmplă cu majoritatea serviciilor medico-sanitare, cu sectorul de construcție și întreținere a drumurilor, precum și cu multe dintre facilitățile oferite de către municipalități. Putem include aici și activitățile pe care Adam Smith le descria ca „acele lucrări publice care, deși pot fi avantajoase în cel mai înalt grad pentru o societate mare, sunt, însă, de așa natură încât profitul nu va putea niciodată compensa cheltuiala unui individ sau a unui grup mic de indivizi”.⁵ Există multe alte tipuri de activități în care guvernul ar dori în mod legitim să se angajeze, poate pentru a păstra secretul pregătirilor militare sau pentru a încuraja progresul cunoașterii, în anumite domenii.⁶ Însă, deși guvernul poate oricând să fie cel mai bine pregătit pentru a prelua conducerea în astfel de domenii, aceasta nu că justifică presupunerea că așa se va întâmpla întotdeauna și că, de aceea, ar trebui să i se ofere responsabilitatea exclusivă. De cele mai multe ori, nu este deloc necesar ca guvernul să se angajeze în managementul propriu-zis al acestor activități. Serviciile în cauză pot fi oferite – în general, într-un mod mai eficient – atunci când guvernul își asumă unele sau toate responsabilitățile financiare, însă lasă conducerea afacerilor unor agenții independente și, într-o anumită măsură, concurențiale.

Există justificări pentru neîncrederea cu care cercurile de afaceri privesc orice întreprindere de stat. Este foarte greu să te asiguri că o astfel de întreprindere va fi condusă la fel ca firmele private. Dar dacă această condiție este respectată, existența întreprinderilor de stat poate să nu suscite obiceiuri de principiu. Dacă guvernul își folosește vreuna din puterile coercitive, în special puterea de a impozita pentru a-și susține propriile întreprinderi, el poate oricând să le aducă în situația de mono-

pol. Pentru a împiedica această evoluție, ar trebui ca orice avantaj special oferit proprietelor întreprinderi, într-un anumit domeniu, să fie disponibil și agenților privați concurenți. Nu mai e nevoie să subliniem că ar fi extrem de greu ca guvernul să satisfacă aceste condiții, iar rezerva față de întreprinderile de stat este astfel considerabil întărită. Însă aceasta nu înseamnă că într-un sistem liber nu există întreprinderi de stat. Desigur, ele trebuie menținute în limite stricte; dacă un segment prea mare al activității economice este supus controlului direct al statului, el poate reprezenta un real pericol la adresa libertății. Însă ceea ce face obiectul criticii nu este întreprinderea de stat, ca atare, ci monopolul de stat.

3. Un sistem liber nu exclude în principiu toate acele reglementări globale ale activității aconome care pot fi enunțate sub forma unor simple reguli generale, specificând condiții pe care trebuie să le satisfacă toți cei care se angajează într-o anumită activitate economică. În particular, ele includ toate reglementările privind tehniciile de producție. Nu ne ocupăm aici de întrebarea dacă astfel de reguli sunt înțelepte – probabil, nu se va întâmpla aşa decât în puține cazuri. Ele vor limita întotdeauna sfera experimentului și astfel vor plasa obstacole în calea unor evoluții ce s-ar putea dovedi utile. În mod normal, ele vor spori costurile de producție sau – ceea ce este, în esență, același lucru – vor reduce productivitatea globală. Însă, dacă se ia în considerare întregul lor efect asupra costului, iar ele sunt, totuși, considerate oportune, nu mai avem prea multe de spus pe această temă.⁷ Economistul va rămâne suspicios și va exista o puternică rezervă față de aceste măsuri, deoarece costul lor global este aproape întotdeauna subestimat și deoarece în special unul dintre dezavantaje – anume, împiedicarea noilor dezvoltări – nu poate fi niciodată evaluat cu acuratețe. Însă dacă, de exemplu, producția și vînzarea de chibrituri cu fosfor este prohibiță pe motive de sănătate sau este permisă doar dacă se iau anumite precauții, ori dacă lucrul pe timp de noapte este interzis, adecvarea acestor măsuri trebuie judecată comparând costurile globale cu cîștigul. Ea nu poate fi tranșată definitiv prin apelul la un principiu general. Acesta este cazul celei mai mari părți din corpul juridic extrem de vast numit „legislație a muncii“.

Astăzi, se susține adesea că sarcini de acestă natură sau altele, similare, recunoscute a face parte din sfera de funcții etatice, nu pot fi îndeplinite corespunzător dacă autorităților administrative nu li se acordă puteri discreționare, iar orice coerciție este limitată de principiile statului de drept. Nu avem motive de teamă. Dacă legea nu poate întotdeauna enunța măsurile specifice pe care le pot adopta autoritățile într-o anumită situație, ea poate fi astfel elaborată încît să permită ori-

cărui tribunal imparțial să decidă dacă măsurile adoptate erau necesare pentru obținerea efectului general vizat de lege. Deși varietatea de circumstanțe în care trebuie să acționeze autoritățile nu poate fi anticipată, maniera în care ele vor trebui să acționeze într-o situație specifică poate fi prevăzută cu o mare exactitate. Distrugerea cirezilor de vite ale unui fermier pentru a opri răspândirea unei boli contagioase, dărâmarea caselor pentru a împiedica extinderea unui incendiu, interzicerea folosirii apelor dintr-un puț infectat, solicitarea unor măsuri de protecție la transmiterea electricității prin cabluri de înaltă tensiune sau impunerea unor reglementări privind siguranța în construcții necesită investirea autorităților cu anumite puteri discreționare în aplicarea regulilor generale. Însă această putere discreționară nu trebuie neapărat eliberată de constrângările regulilor generale sau exceptată de la eventualul recurs în justiție.

Ne-am obișnuit în asemenea grad cu prezentarea acestor măsuri drept probe în favoarea consemnatării de puteri discreționare autorităților, încât pare întrucâtva surprinzător că, acum treizeci de ani, un eminent cercetător în domeniul dreptului administrativ arăta că „prevederile aferente sănătății și siguranței nu sunt în nici un caz, vorbind la modul general, elocvente pentru folosirea puterii discreționare; din contra, în cea mai mare parte a acelei legislații, aceste puteri lipsesc. [...] Astfel, legislația britanică a muncii a descoperit posibilitatea de a se sprijini aproape în totalitate pe reguli generale (deși instituite cu precădere prin reglementări administrative); [...] multe coduri de construcție nu comportă decât un minimum de autoritate administrativă discreționară, practic toate reglementările fiind limitate la exigențe ce se pretează la standardizare. [...] În toate aceste cazuri, considerațiile referitoare la flexibilitate au fost înălțurate de altele, superioare, care în de certitudinea dreptului privat, fără a fi sacrificat interesul public.”⁸

În toate aceste situații, deciziile derivă din reguli generale, iar nu din preferințe particulare care călăuzesc guvernul din acel moment sau din opinii referitoare la modul în care ar trebui tratați anumiți indivizi. Puterile coercitive ale guvernului servesc obiective generale și atemporale, nu scopuri specifice. Ele nu trebuie să facă distincții între persoane particulare. Autoritatea discreționară pe care o capătă este limitată, în sensul că agentul trebuie să aplique sensul unei reguli generale. Faptul că această regulă nu poate fi total lipsită de ambiguitate, în aplicarea sa, este o consecință a imperfecțiunilor umane. Problema este însă una de aplicare a regulii, ceea ce reiese din faptul că un judecător independent, care nu reprezintă în nici un fel dorințele sau valorile guvernului sau ale majorității de moment, va putea decide nu numai dacă autoritatea avea dreptul să acționeze, ci și dacă legea îi cerea să procedeză aşa cum a procedat.

Problema discutată aici nu are nimic de-a face cu modul de emitere a reglementărilor (dacă regulile ce justifică acțiunile sănătate uniforme pentru întreaga țară și dacă au fost enunțate de un for ales în mod democratic). Fără îndoială, trebuie ca unele reglementări să fie emise de instanțele locale; unele, cum ar fi codurile de construcție, nu vor fi decât în formă, nu și în substanță, produsul deciziilor majoritare. Din nou, problema se referă nu la originile puterilor conferite, ci la limitele lor. Regulile elaborate de autoritatea administrativă însăși, publicate în prealabil și respectate cu strictețe, concordă în mai mare măsură cu statul de drept decât vagile puteri discreționare conferite prin lege organelor administrative.

Deși au existat în totdeauna pledoarii în favoarea relaxării acestor limite stricte, motivate prin considerente de eficiență administrativă, aceasta nu este în nici un caz o condiție necesară pentru atingerea obiectivelor discutate pînă acum. Idealul statului de drept a încetat să mai primeze asupra considerațiilor de eficiență administrativă doar după ce principiile sale au fost încălcate, invocîndu-se alte motive.

4. Trebuie acum să ne întoarcem la tipurile de măsuri guvernamentale pe care statul de drept le include. principal – această, deoarece ele nu pot fi puse în practică doar prin simpla aplicare a regulilor generale, ci implică în mod necesar discriminări arbitrale între persoane. Cele mai importante sunt deciziile referitoare la cine va avea dreptul să ofere diverse servicii sau mărfuri, la ce prețuri și în ce cantități – cu alte cuvinte, măsuri menite să controleze accesul la diverse meserii și ocupații, termenii vînzării și cantitățile ce urmează să producă sau vîndute.

În ceea ce privește intrarea în diverse ocupații, principiul nostru nu exclude neapărat faptul că, în unele cazuri, este recomandabil ca ca să fie permisă doar persoanelor ce posedă anumite calificări verificabile. Restrîngerea coerciției la impunerea unor reguli generale cere, însă, ca oricine posedă aceste calificări să aibă un drept executoriu la o astfel de permisiune, iar acordarea permisiunii să depindă doar de satisfacerea condițiilor enunțate ca regulă generală, iar nu de alte circumstanțe particolare (cum ar fi „nevoile locale“) determinate prin autoritatea discrețională a instanței care emite aprobarea. Însăși nevoia de a institui astfel de măsuri de control ar dispărea, probabil, în majoritatea situațiilor, dacă oamenii ar fi pur și simplu împiedicați să-și arogă calificări pe care nu le posedă, adică prin aplicarea regulilor generale împotriva fraudei și înșelăciunii. În acest scop, ar putea fi suficientă protejarea anumitor nume sau titluri care exprimă astfel de calificări (nu este deloc evident că o astfel de măsură ar fi mai puțin oportună decât soluționarea unui permis de liberă practică, chiar și în cazul doctorilor). Nu se poate însă nega că, în anumite cazuri, cum ar fi vînzarea de otrăvuri sau arme de foc, este în același

temp dezirabil și justificat ca doar persoanelor care satisfac anumite standarde intelectuale și morale să li se permită practicarea acestor meserii. În măsura în care toți cei care posedă calificările necesare au dreptul de a practica meseria respectivă și, dacă este necesar, își pot supune cazul unui tribunal independent care să le analizeze și să le consfințească drepturile, principiul fundamental este satisfăcut.⁹

Există numeroase motive pentru care controlul direct al prețurilor de către guvern este ireconciliabil cu un sistem liber, indiferent dacă guvernul stabilește efectiv prețurile sau doar emite reguli în funcție de care să fie determinate prețurile permise. În primul rînd, este imposibil să fixezi prețurile în conformitate cu regulile pe termen lung care vor ghida efectiv producția. Prețurile corecte depind de circumstanțe în continuă schimbare și trebuie permanent ajustate. Pe de altă parte, prețurile care nu sunt fixate direct, ci sunt determinate cu ajutorul unei reguli oarecare (de exemplu, o anumită dependență de costul de producție) nu vor fi același pentru toți vînzătorii și astfel vor împiedica funcționarea pieței. O considerație și mai importantă este aceea că, în cazul unor prețuri discrete de cele care s-ar forma pe o piață liberă, cererea și oferta nu ar mai fi egale, iar pentru ca acest control al prețurilor să fie eficient, trebuie găsită o metodă prin care să se determine cui i se va permite să cumpere sau să vîndă. Această metodă va fi în mod obligatoriu discrețională și va conține decizii *ad hoc* care să opereze discriminări între persoane pe criterii pur arbitrale. Așa cum experiența de pînă acum a demonstrat-o, controlul prețurilor poate deveni efectiv doar prin controlul cantității, adică prin decizii ale autorităților care să stabilească cât au dreptul să cumpere sau să vîndă persoanele particulare sau firmele. Iar executarea controlului cantitatii va fi neapărat discrețională, determinată nu de reguli, ci de judecățile autorităților referitor la importanța relativă a anumitor scopuri.

Astfel, într-un sistem liber trebuie exclus controlul asupra prețurilor și cantităților nu pentru că interesele economice pe care le-ar afecta aceste măsuri ar fi mai importante decît altele, ci pentru că un astfel de control nu poate fi exercitat conform unor reguli, fiind prin însăși natura sa discrețional. A confiari asemenea puteri autorității înseamnă, practic, a o înzestră cu puterea arbitrară de a determina ce trebuie produs, de către cine și pentru cine.

5. Există, aşadar, două motive pentru care orice control al prețurilor și cantităților este incompatibil cu un sistem liber; primul este acela că toate aceste controale ar fi arbitrale, iar al doilea se referă la imposibilitatea exercitării lor în aşa fel încît să se mențină funcționarea corectă a pieței. Un sistem liber se poate adapta la aproape orice set de date, la orice posibilități sau reglementări generale, cu condiția

ca mecanismul de adaptare să rămînă în funcțiune. Iar variațiile prețurilor reprezintă principalul mijloc prin care se efectuează ajustările necesare. Aceasta înseanță că, pentru ca el să funcționeze corespunzător, nu este suficient ca regulile de drept în cadrul cărora operază să fie generale, ci este nevoie ca și conținutul lor să fie în așa fel încât piața să funcționeze bine. Argumentul în favoarea unui sistem liber nu este acela că orice sistem va funcționa în mod satisfăcător atunci cînd coerciția este restrînsă prin reguli generale, ci acela că, în condițiile unui sistem liber, aceste reguli vor căpăta o formă care va permite funcționarea sistemului.

Pentru a exista o ajustare eficientă a diferitelor activități de pe piață, trebuie să satisfacă anumite cerințe minime cele mai importante sănătoase, cum sunt prevenirea violenței și a fraudei, protecția proprietății și impunerea controalelor, precum și recunoașterea drepturilor egale ale indivizilor de a produce mărfuri în cantități pe care le doresc și de a vinde la prețurile pe care le aleg. Chiar și atunci cînd aceste condiții fundamentale au fost satisfăcute, eficiența sistemului va rămâne dependentă de conținutul specific al regulilor. Însă, dacă ele nu sunt satisfăcute, guvernul va trebui să obțină prin ordine directe ceea ce, în alte condiții, s-ar realiza prin deciziile individuale, călăuzite de modificările de preț.

Relația dintre caracterul ordinii juridice și funcționarea sistemului pieței a fost relativ puțin studiată, iar majoritatea cercetărilor în domeniul acestuia au fost efectuate de oameni extrem de critici la adresa ordinii concurențiale¹⁰. Susținătorii ei s-au mulțumit, de obicei, să enunțe cerințele minime pentru funcționarea pieței, cerințe pe care tocmai le-am menționat. O enunțare generală a acestor condiții ridică, însă, aproape tot atâtea întrebări cîte răspunsuri oscă. Regulile particulare sunt cele care, prin caracterul lor, vor decide cît de bine va funcționa piața.

Decizia de a ne baza pe contractele individuale, ca principal instrument de organizare a relațiilor dintre indivizi, nu determină care ar trebui să fie conținutul specific al dreptului referitor la contracte. Iar recunoașterea dreptului la proprietate privată nu determină care ar trebui să fie conținutul acestui drept, pentru ca mecanismul pieței să funcționeze în modul cel mai eficient și avantajos. Dacă principiul proprietății private ridică relativ puține probleme în ceea ce privește bunurile mobiliare, nu același lucru se poate spune despre proprietatea asupra pămîntului. Efectul pe care îl are utilizarea oricărei parcele de teren asupra terenurilor vecine face inopportună înzestrarea proprietarului cu puterea nelimitată de a uza și abuza de proprietate, după bunul plac.

Dacă este regretabil faptul că economiștii au contribuit în prea mică măsură la soluționarea acestor probleme, există cîteva motive întemeiate pentru care s-a întîmplat astfel. Speculațiile generale asupra caracterului unei ordini sociale nu pot

produce mai mult decât afirmați la fel de generale ale principiilor pe care trebuie să le respecte ordinea juridică. Aplicarea în detaliu a acestor principii generale trebuie lăsată, în bună parte, pe seama experienței și a evoluției treptate. Ea presupune analiza unor cazuri concrete, un domeniu ce aparține mai curând avocatului decât economistului. În orice caz, tocmai pentru că procesul de amendare a sistemului nostru juridic, pentru a-l face mai propice jocului obișnuit al concurenței, este astăzi de leță, el s-a dovedit prea puțin atrăgător pentru cci dornici să-și reverse imaginația crea-toare, nerăbdători să deseneze contururile viitorului.

6. Mai există un punct pe care trebuie să-l analizăm îndeaproape. Din vremea lui Herbert Spencer¹¹, a devenit o obișnuință discutarea multor aspecte ale problemei noastre sub titulatura „libertății contractului”. Un timp, acest punct de vedere a jucat un rol important în jurisprudența americană.¹² Într-adevăr, există un sens în care libertatea contractului este o parte importantă a libertății individuale. Însă expresia generează și o oarecare confuzie. În primul rînd, problema nu este ce contracte vor avea indivizii dreptul să încheie, ci mai curând ce contracte va face statul să fie respectate. Nici un stat modern nu a încercat să impună toate contractele, nici nu ar fi de dorit să se întâmpile astfel. Contracte încheiate în scopuri criminale sau imorale, contracte tacite între practicanții jocurilor de noroc, contracte care restrîng concurența, contracte ce implică dobândirea pe termen nelimitat a serviciilor unei persoane, chiar unele contracte ce stipulează rezultate specifice nu se pot sprîjini, în aplicarea lor, pe acțiunea publică.

Libertatea contractului, la fel ca libertatea în orice alt domeniu, înseamnă de fapt că legalitatea unui act specific depinde doar de reguli generale, nu de aprobarea expresă a autorității. Înseamnă că valabilitatea și forța executorie a contractului trebuie să depindă doar de acele reguli generale, egale și cunoscute prin care sunt determinate toate celelalte drepturi juridice, iar nu de aprobarea conținutului său particular de către o agenție guvernamentală. Aceasta nu exclude posibilitatea ca legea să recunoască doar acele contracte care satisfac anumite condiții generale sau ca statul să enumere reguli de interpretare a contractelor care vor completa termenii aprobați în mod explicit. Existenza unor asemenea forme standard, recunoscute, de contracte - care, atât timp cât nu sunt stipulați termeni contrari, vor fi presupuse a face parte din înțelegere - facilitează în general tranzacțiile private.

O problemă mult mai dificilă este dacă legea ar trebui să considere întotdeauna ca obligație de drept ceva care decurge din contract, dar care poate fi considerat drept contrar intențiilor ambelor părți: de exemplu, în cazul responsabi-

lității pentru accidente industriale, din alte cauze decât neglijența. Însă chiar și acest subiect este mai mult o chestiune de oportunitate, decât una de principiu. Forța executorie a contractelor este un instrument pe care ni-l pune la dispoziție legea; și tot ca este cea care trebuie să stabilească ce consecințe vor decurge din încheierea unui contract. Atât timp cât aceste consecințe pot fi prezise pe baza unor reguli generale, iar individul este liber să folosească în propriile scopuri tipurile disponibile de contracte, condițiile esențiale ale statului de drept sunt satisfăcute.

7. Guvernul dispune astfel de o sferă considerabilă și de multiple variante de acțiune care să fie, cel puțin în principiu, compatibile cu principiile unui sistem liber. Vechile formule ale *laissez faire* și neintervenției nu ne oferă un criteriu adecvat pentru a distinge ce este și ce nu este admisibil într-un astfel de sistem. Există un spațiu considerabil pentru experimente și ameliorări în interiorul aceluiajuriidic permanent care permite funcționarea eficientă a unor societăți libere. Probabil că nicicind nu putem fi siguri că am găsit cele mai bune aranjamente sau instituții care vor face economia de piață să funcționeze la parametrii maximi. Este adevărat că, după impunerea condițiilor esențiale ale libertății, toate îmbunătățirile instituționale viitoare vor trebui să fie lente și graduale. Însă creșterea continuă a avuției și a cunoștințelor tehnologice, pe care o permite un astfel de sistem, va sugera constant noi moduri prin care guvernul poate oferi servicii cetățenilor și va aduce aceste posibilități în sfera practicabilității.

De ce, atunci, această presiune continuă pentru eliminarea acelor limitări impuse guvernului, instituite pentru protecția libertății individuale? Dacă există un spațiu astăzi de larg pentru îmbunătățiri în cadrul statului de drept, de ce reformatorii au militat cu atită perseverență pentru slăbirea și subminarea sa? Răspunsul este acela că, în ultimul timp, au apărut noi obiective politice care nu pot fi atinse în interiorul statului de drept. Un guvern care nu poate utiliza coerciția decât în procesul de impunere a regulilor generale nu are pulerea de a atinge anumite obiective ce reclamă mijloace diferite de cele ce i-au fost încredințate explicit; el nu poate determina poziția materială a indivizilor și nu poate impune justiția distributivă sau „socială“. Pentru a atinge astfel de obiective, el ar trebui să urmeze o politică descrisă cel mai bine întrucât cuvîntul planificare este astăzi de ambiguu – de cuvîntul francez *dirigisme*, adică o politică ce ar urma să determine în ce scopuri vor fi folosite anumite mijloace.

Însă un guvern limitat de principiile statului de drept nu poate proceda astfel. Dacă guvernul este cel care trebuie să decidă unde ar trebui situați diverși indivizi, el se află, fără îndoială, și într-o poziție în care determină direcția cîrturilor indi-

viduale. Nu trebuie să repetăm aici motivele pentru care, dacă guvernul tratează în mod egal oameni diferenți, rezultatele vor fi inegale; nici cele pentru care, dacă le permite indivizilor să-și folosească aşa cum trebuie capacitatele și mijloacele de care dispun, consecințele vor fi, pentru indivizi, imprevizibile. Restricțiile pe care principiile statului de drept le impun guvernului exclud toate acele măsuri care ar fi necesare pentru a asigura recompensarea indivizilor în conformitate cu concepția altciva despre meritul lor sau despre ceea ce li se cuvine (în loc ca recompensa să țină cont de valoarea pe care o au, în ochii semenilor, serviciile aduse de ei) – cu alte cuvinte, exclud aplicarea justiției distributive, în locul celei comutative. Justiția distributivă reclamă alocarea tuturor resurselor de către o autoritate centrală, presupune ca oamenilor să li se spună ce să facă și ce scopuri să servească. Acolo unde obiectivul este justiția distributivă, deciziile referitoare la ce anume trebuie determinați să facă diversi indivizi nu pot fi deduse din reguli generale, ci trebuie luate în lumina scopurilor particulare și a cunoștințelor autorității planificatoare. Așa cum am văzut, cind opinia comunității este cea care decide ce trebuie să primească fiecare individ, aceeași autoritate trebuie să decidă și ce va face fiecare.

Acest conflict între idealul libertății și dorința de a „corecta“ distribuția veniturilor, pentru a o face mai „justă“ nu este, în general, bine percepță. Însă promotorii justiției distributive se vor vedea obstrucționați, la fiecare pas, de principiile statului de drept. Prin însăși natura scopului lor, ei vor favoriza acțiunea discriminatorie și discreționară. Însă, cum de obicei ci nu sunt conștienți că scopul lor și statul de drept sunt principal incompatibile, ei încep prin a eluda și a neglija în cazuri particulare un principiu pe care, adesea, îl-ar dori prezervat la nivel general. Însă rezultatul final al eforturilor lor nu va fi modificarea ordinii existente, ci abolirea ei totală și înlocuirea ei cu un sistem radical diferit: economia de comandă.

Deși este cu siguranță falsă ideea că un astfel de sistem centralizat și planificat ar fi mai eficient decât cel bazat pe piața liberă, este adeverat că indivizii vor primi ceea ce altcineva consideră că ei ar merita, în conformitate cu anumite criterii morale. În limitele stabilită de statul de drept, se pot face multe pentru ca piața să funcționeze mai eficient și mai ușor; însă, nu se poate atinge ceea ce oamenii consideră acum drept justiție distributivă. Va trebui să examinăm problemele care au apărut în cîteva dintre cele mai importante domenii ale politicii contemporane, ca urmare a promovării justiției distributive. Înainte de aceasta, însă, trebuie să analizăm mișcările intelectuale care au contribuit atât de mult, pe durata ultimelor două-trei generații, la discreditarea statului de drept și care, devalorizând acest ideal, au subminat considerabil rezistența împotriva unei reveniri a guvernării arbitrară.

XVI

Declinul dreptului

Dogma conform căreia puterea absolută poate, dacă este de origine populară, să fie la fel de legitimă ca și libertatea constituțională, a început [...] să întunecă orizontul.

LORD ACTON

1. În discuția noastră, am acordat o atenție specială evoluțiilor din Germania; în primul rînd, pentru că aici s-a dezvoltat cel mai mult teoria statului de drept, chiar dacă nu și practica sa; de asemenea, pentru că era necesară înțelegerea reacției împotriva statului de drept, care a luat naștere în această țară. În Germania au apărut și s-au răspîndit ulterior în toată lumea astăzi o parte importantă a doctrinei socialiste, cît și teoriile juridice care au subminat statul de drept.

Intervalul de timp dintre victoria liberalismului și cotitura către socialism sau către un fel de stat al bunăstării a fost, aici, mai scurt decât în alte părți. Nici nu căpătaseră un contur definitiv instituțiile menite să protejeze statul de drept, cind o modificare de opinii la nivelul societății le-a privat de capacitatea de a servi obiectivele pentru care fuseseră create. Circumstanțele politice și procesele pur intelectuale și-au conjugat efectele, grăbind o evoluție care în alte țări s-a dovedit mai lentă. Faptul că unificarea statului fusese realizată prin acțiunile oamenilor de stat, iar nu printr-o evoluție graduală, a accentuat convingerea că societatea trebuie remodelată printr-un proiect deliberat, în conformitate cu un model preconcepțut. Ambițiile sociale și politice pe care le-a încurajat această stare de lucruri erau puternic susținute de tendințele filosofice răspîndite, pe atunci, în Germania.

Încă de la Revoluția Franceză, se formulase cererea ca guvernul să impună nu doar justiția formală, ci și o justiție „substanțială“ (adică, „distributivă“ sau „socială“). În 1890, un proeminent teoretician al dreptului, de orientare socialistă, putea deja exprima principii care aveau să devină parte a doctrinii dominante: „Trăind în mod egal toți cetățenii, indiferent de calitățile personale și pozițiile lor economice și tolerând competiția neîngrădită între ei, rezultatul a fost acela că producția de bune și servicii a depășit orice limite; însă cei săraci și slabii beneficiau doar de o cotă mică din aceste rezultate. Din această cauză, noua legislație economică și socială încearcă să-i protejeze pe cei slabii de cei puternici și să le asigure o parte cît de modestă din bucuriile vieții. Accasta, deoarece astăzi se înțelege că nu există o nedreptate mai mare decât aceea de a-i trata drept egali pe cei care, de fapt, sunt inegalii[!]“¹. Iar Anatole France lăua în deridere „majestuoasa egalitate în fața legii, care le interzice astfel bogăților, cît și săracilor să doarmă pe sub poduri, să cerșească pe străzi sau să fure pâine“². Această frază renumită a fost repetată de nenumărate ori de către oameni bine intenționați, dar lipsiți de tact, care nu înțelegeau faptul că astfel subminau fundamentul oricărei justiții imparțiale.

2. Impunerea acestor vederi politice a fost considerabil favorizată de influența crescîndă a diverselor concepții teoretice care apăruseră în acel secol și care, deși în multe privințe radical opuse, împărtășeau acceași repulsie față de limitarea autorității prin reguli juridice, precum și dorința de a oferi forțelor organizate ale guvernării o mai mare putere de a contura în mod deliberat relațiile sociale, în conformitate cu un ideal de justiție socială. Cele patru principale mișcări ce acționau în această direcție erau, în ordinea descreșcătoare a importanței, pozitivismul juridic, istoricismul, școala „legii libere“ și școala „jurisprudenței interesului“. Le vom analiza pe scurt pe ultimele trei, înainte de a trece la prima, asupra căreia va trebui să stăruim un timp mai îndelungat.

Tradiția care a devenit cunoscută de-abia mai tîrziu sub numele de „jurisprudența interesului“ era o formă de abordare sociologică întrucîntă similară cu „realismul juridic“ din America contemporană. Cel puțin în formele sale mai radicale, ea dorea să se distanțeze de tipul de construcție logică implicată în soluționarea disputelor prin aplicarea unor reguli stricte de drept, înlocuind-o printr-o estimare directă a „intereselor“ particulare implicate în cazul respectiv³. Școala „legii libere“ era, într-un fel, o mișcare paralelă ce se ocupa îndeosebi de dreptul penal. Obiectivul său era eliberarea, pe cît posibil, a judecătorului de constrîngerile regulilor fixe și crearea condițiilor pentru ca el să tranșeze cazurile individuale în primul rînd pe

baza propriului „simț al justiției“. S-a evidențiat adesea felul în care ultima, în special, a pregătit drumul către arbitriul din statul totalitar⁴.

Istoricismul, care trebuie definit în mod precis pentru a fi clar deosebit de mariile școli istorice (în jurisprudență și în alte domenii) care l-au precedat⁵, a fost o școală ce pretindea că recunoaște anumite legi necesare ale dezvoltării și este capabilă să extragă, din această intuiție, cunoștințe despre instituțiile adecvate situației prezente. Această opinie a condus la un relativism extrem: se pretindea nu că am fi produsul timpului nostru, deci în mare măsură legăți de concepțiile și ideile pe care le-am moștenit, ci că putem transcede aceste limitări și înțelege dependența de circumstanțe a concepțiilor noastre actuale; se considera astfel că avem posibilitatea de a folosi aceste circumstanțe pentru a ne refacă instituțiile, în conformitate cu exigențele vremii.⁶ O astfel de concepție ar duce în mod natural la respingerea regulilor ce nu pot fi justificate din punct de vedere rațional sau nu au fost proiectate deliberat pentru atingerea unui anumit scop. Din acest punct de vedere, aşa cum vom vedea, istoricismul susține principala teză a pozitivismului juridic⁷.

3. Ideile pozitivismului juridic s-au dezvoltat în directă opoziție cu o tradiție care, deși oferă de două mii de ani cadrul de discuție pentru problemele noastre esențiale, nu a fost analizată explicit, aici. Este vorba despre concepția dreptului natural, care oferă încă, în vizuinea unora, răspunsul la întrebarea noastră fundamentală. Intenționat am evitat, până acum, în discuția noastră, referirile la această școală, deoarece numeroasele curente care poartă acest nume susțin teorii în realitate diferite, iar o inventariere a lor ar cere o carte separată⁸. Trebuie însă, cel puțin, să recunoaștem aici că diversele școli ale dreptului natural au un punct comun, în sensul că abordează aceeași problemă. Marele conflict între partizanii dreptului natural și cei ai pozitivismului juridic este acela că, în timp ce primii recunosc existența acelei probleme, ultimii o contestă sau, cel puțin, contestă legitimitatea includerii ei în domeniul jurisprudenței.

Ceea ce acceptă toate școlile dreptului natural este existența unor reguli care nu sunt creația deliberată a vremuii legiuitor. Ei consideră că orice lege pozitivă își extrage validitatea din reguli care nu au fost create efectiv de oameni, dar care pot fi „descoperite“; de asemenea, că aceste reguli oferă legii pozitive astă criteriu de justiție, cît și temeiul respectării ei de către oameni. Indiferent dacă se caută răspunsul în inspirația divină, în puterile intrinseci ale rațiunii umane sau în principii care nu fac parte, ele însă, din rațiunea umană, însă reprezentă factori non-raționali ce guvernează funcționarea intelectului; indiferent dacă dreptul

natural este considerat permanent și imuabil sau variabil în conținut, cu toții caută să răspundă la o întrebare pe care pozitivismul nu o recunoaște. În viziunea pozitivistilor, legea constă, prin definiție, exclusiv din comenzi emanînd de la o voință umană.

Din acest motiv, încă de la început, pozitivismul juridic nu putea avea nici o simpatie și nu putea găsi nici o întrebuițare pentru acele principii meta-juridice care stau la baza statului de drept sau a *Rechtsstaat*-ului, în accepțiunea originară a conceptului, pentru acele principii care implică o limitare a puterii de legiferare. În nici o țară nu și-a cîștigat acest pozitivism o influență atât de netă, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca în Germania. În consecință, aici s-a ajuns la golirea idealului statului de drept de conținutul său real. Concepția privind substanța *Rechtsstaat*-ului, care cerea ca regulile de drept să aibă anumite caracteristici definite, a fost înlocuită de un concept pur formal, care cerca doar ca orice acțiune a statului să fie autorizată de către legislativ. Pe scurt, o „lege“ era actul ce enunță pur și simplu că era legal tot ceea ce făcea o anumită autoritate.

Astfel, problema a ajuns să țină exclusiv de legislație⁹. La sfîrșitul secolului, ajunsese să fie acceptat principiul că idealul „individualist“ al substanței *Rechtsstaat*-ului era de domeniul trecutului, „învins de puterile creatoare ale ideilor naționale și sociale“¹⁰. Sau, așa cum se exprima o autoritate în dreptul administrativ, descriind situația existentă cu puțin timp înainte de izbucnirea primului război mondial: „Ne-am întors la principiile statului polițienesc[!] în aşa măsură încît recunoaștem din nou ideea unui *Rechtsstaat*. Unica diferență rezidă în mijloace. În baza legilor, statul modern își permite orice, mult mai mult decât își permitea statul polițienesc. Astfel, în cursul secolului al XIX-lea, termenul *Rechtsstaat* a căpătat un sens nou. Înțelegem prin el un stat a cărui întreagă activitate arc loc în baza legilor și într-o formă legală. Despre scopul statului și limitele competenței sale, termenul *Rechtsstaat*, în accepțiunea sa curentă, nu ne mai spune nimic“¹¹.

Însă de-abia după primul război mondial, acestor principii li s-a dat forma cea mai eficace, influența lor începînd să se extindă cu mult în afara granițelor Germaniei. Această nouă formulare, cunoscută sub numele de „teorie pură a dreptului“ și expusă de profesorul H. Kelsen¹², anunță eclipsa certă a tuturor tradițiilor guvernămîntului limitat. Învățătura sa a fost preluată cu aviditate de toți noii reformatori care vedea în limitările tradiționale un obstacol iritant în calea puterilor majorității. Însuși Kelsen observa, curînd, cum „libertatea fundamentală irecuperabilă a individului cade într-un plan îndepărtat, iar libertatea colectivității sociale ieșe la rampă“¹³ și că această schimbare în concepția despre libertate

însemna o „emancipare a democrației în raport cu liberalismul“¹⁴. O emancipare pe care evident că el o saluta. Concepția cheie a sistemului său este identificarea statului cu o ordine legală.

Astfel, *Rechtsstaat*-ul devine un concept extrem de formal, un atribut al oricărui stat¹⁵, chiar al unui stat despotic.¹⁶ Nu pot exista limite ale puterii legislativului¹⁷ și nu există „așa-numitele libertăți fundamentale“¹⁸; iar orice încercare de a nega caracterul de ordine legală în cazul unui despotism arbitrar nu reprezintă „nimic altceva decât o naivitate și o îngîmfare a gîndirii dreptului natural“¹⁹.

Se face tot posibil nu doar pentru a ascunde diferența fundamentală între legile adevărate, în sensul (substanțial) de reguli abstracte, generale și legile în sens pur formal (incluzând toate actele legislativului), ci și pentru a suprima diferența între ele și ordinele unei autorități oarecare, indiferent care ar fi acestea, înglobîndu-le pe toate în termenul vag „normă“²⁰. Pînă și distincția între jurisprudență și actele administrative este, practic, obliterată. Pe scurt, toate axiomele concepției tradiționale a statului de drept sunt considerate superstiții metafizice.

Versiunea cea mai coerentă, din punct de vedere logic, a pozitivismului juridic ilustrează ideile care, în anii 1920, ajunseseră să domine gîndirea germană și se răspîndeau în restul lumii. La sfîrșitul deceniului, această stare de spirit cucerise Germania în așa măsură, încît „a lî găsit vinovat de adeziunea la teoriile dreptului natural echivala cu un fel de rușine intelectuală“²¹.

Potibilitățile pe care această stare de opinie le deschidea dictaturii nelimitate erau deja clar sesizate de către unii observatori atenți ai perioadei în care Hitler încerca să cîștige puterea. În 1930, într-un studiu detaliat al efectelor „strădaniilor de a realiza Statul socialist, opusul *Rechtsstaat*-ului“²², un savant german putea de-a arăta că aceste „evoluții ale doctrinei au înlăturat deja toate obstacolele din calea dispariției *Rechtsstaat*-ului și au deschis drumul către victoria voinței de Stat, de tip fascist sau bolșevic“²³. Preocuparea crescîndă față de aceste evoluții, pe care Hitler avea să le desăvîrșească, a fost exprimată de mai mulți vorbitori, la un congres al specialiștilor germani în drept constituțional.²⁴ Însă era prea tîrziu. Forțele antiliberale învățaseră bine principiul pozitivist că statul nu trebuie limitat prin reguli. În Germania lui Hitler și în Italia fascistă, ca și în Rusia, s-a ajuns să se considere că, în cadrul statului de drept, statul era „neliber“²⁵, „un prizonier al legii“²⁶ și că, pentru a acționa în mod „just“, el trebuia eliberat din chingile regulilor abstracte.²⁷ Un stat „liber“ trebuia să fie un stat care să-și poată trata supușii aşa cum crede de cuviință.

4. Imposibilitatea de a separa libertatea personală de statul de drept este cel mai bine ilustrată de negarea absolută a acestuia din urmă, chiar și în teorie, în țara în care despotismul modern a fost împins cel mai departe. Este extrem de instrucțivă istoria dezvoltării teoriei juridice în Rusia, în fazele timpurii ale comunismului, cind idealurile socialismului erau încă luate în serios, iar problema rolului dreptului într-un astfel de sistem era amplu discutată. În logica lor lipsită de scrupule, susținătorii acestor poziții dezvăluie natura problemei mai clar decât o fac socialiștii occidentali, care încearcă de obicei să ia ce este mai bun din ambele lumi.

Teoreticienii dreptului din Rusia au continuat să urmeze, deliberat, o direcție despre care recunoșteau că era demult instituită în Europa occidentală. Așa cum spunea unul dintre ei, însăși concepția referitoare la drept era în curs de dispariție, iar „centrul de greutate se deplasa tot mai mult dinspre adoptarea unor norme generale înspre decizii și instrucțiuni individuale care reglementează, asistă și coordonează activitățile administrației”²⁸. Sau, așa cum susținea altul, în aceeași perioadă, „întrucât este imposibil să facem distincția între legi și reglementările administrative, acest contrast nu este decât o făcătoare a teoriei și practicii burgheze”²⁹. Cea mai bună descriere a acestor evoluții o datorăm unui savant rus ne-comunist, care observa că ceea ce „distinge sistemul sovietic de orice alt guvernămînt despotic este [faptul că] reprezintă o încercare de a fonda statul pe *principii* aflate în antiteză cu cele ale statului de drept [și că] a dezvoltat o *teorie* care îl scutește pe conducători de orice obligație sau limitare”³⁰. Sau, așa cum se exprima un teoretician communist, „principiul fundamental al legislației noastre și al dreptului nostru privat, pe care teoreticianul burghez nu-l va recunoaște niciodată, este următorul: tot ceea ce nu este permis în mod expres, este interzis”³¹.

În fine, atacurile comuniștilor s-au îndreptat împotriva concepției de drept ca atare. În 1927, președintele Curții Supreme sovietice explica, într-un manual oficial de drept privat: „Comunismul înseamnă nu doar victoria dreptului socialist, ci victoria socialismului împotriva oricărui drept, întrucât, prin dispariția claselor cu interes antagoniste, dreptul va dispărea complet”³².

Rațiunile acestui stadiu de dezvoltare au fost cel mai clar exprimate de juristul E. Pashukanis, a cărui operă a atras, pentru un timp, o atenție specială atât în interiorul, cât și în afara Rusiei, însă care mai târziu a căzut în dizgrație și a dispărut.³³ El scria: „Conducerii tehnice și administrative, prin subordonarea față de un plan economic general, îi corespunde metoda conducerii directe, determinate în plan tehnologic, sub forma unor programe de producție și distribuție. Victoria progresivă a acestei tendințe înseamnă extincția progresivă a dreptului, ca atare”³⁴.

Pe scurt: cum într-o comunitate socialistă nu există condiții pentru relații juridice private autonome, ci doar pentru reglementări în interesul comunității, tot dreptul se transformă în administrație; toate regulile fixate, în puteri discreționare și considerații de utilitate³⁵.

5. În Anglia, îndepărțarea de statul de drept a început de timpuriu, însă, un timp, ea a rămas limitată la sfera practicii și a suscitat puține discuții teoretice. Deși, în 1915, Dicey observa că „în ultimii treizeci de ani, vechea venerație față de statul de drept a suferit în Anglia un evident declin”³⁶, încâlcările tot mai frecvente ale principiului nu atrăgeau o prea mare atenție. Chiar și în 1929, cînd a apărut o carte intitulată *The New Despotism*³⁷, în care Lord Justice Hewart arăta cît de puțin mai concorda situația din acea vreme cu statul de drept, ea a reușit doar un *succès de scandale*, fără a putea face prea multe pentru a combate iluzia vană că libertățile englezilor erau bine protejate de acea tradiție. Cartea a fost tratată drept un simplu pamflet reacționar, iar veninul aruncat asupra ei³⁸ este greu de înțeles acum, după douăzeci și cinci de ani, cînd nu doar organe liberale precum *The Economist*³⁹, ci chiar autori socialisti⁴⁰ au ajuns să vorbească în termeni similari despre acest pericol. Este drept că această carte a dus la formarea unui „Comitet asupra puterilor ministrilor”, însă raportul său⁴¹, în afară de reafirmarea principiilor lui Dicey, tinea să minimalizeze pericolele. Principalul său efect a fost acela că a făcut opoziția față de statul de drept mai coerentă și a suscitat o abundantă literatură împotriva acestuia, care de atunci, a ajuns să fie acceptată și de mulți ne-socialiști.

Accastă mișcare a fost condusă de un grup⁴² de avocați și politologi socialisti, reuniți în jurul profesorului Harold J. Laski. Atacul a fost inițiat de dr. Jennings (acum, Sir Ivor Jennings), într-o serie de recenzii ale raportului și ale documentelor pe care se baza acesta.⁴³ Aceștia lărgesc rezerve noua doctrină la modă, pozitivismul, el susținând că „concepția statului de drept, în sensul în care a fost folosită în acest raport, adică, însemnînd egalitatea în fața legii, a legii ordinare a țării, administrația de tribunale ordinare, [...] luată în litera ei [...] este pur și simplu un nonsens”⁴⁴. Acest stat de drept, afirma el, „fie este comun tuturor națiunilor, fie nu există”⁴⁵. Deși trebuia să admită că „stabilitatea și certitudinea legii [...] fac parte, de secole, din tradiția engleză”, el o lăcă manifestându-și evidența nemulțumire că această tradiție „nu putea fi decât cu greu dislocată”⁴⁶. Pentru convingerea împărtășită „de majoritatea membrilor Comitetului și a martorilor, [...] că există o diferență clară între funcția unui judecător și cea a unui administrator”⁴⁷, dr. Jennings nu avea decât dispreț.

Ulterior, el a detaliat aceste idei într-o lucrare foarte populară, în care a negat faptul că „statul de drept și puterile discreționare sunt contradictorii“⁴⁸ sau că există vreo opoziție „între «legea regulată» și «puterile administrative»“.⁴⁹ Principiul enunțat de Dicey potrivit căruia autoritațile administrative nu ar trebui să beneficieze de vaste puteri discreționare, era „o regulă de conduită pentru *Whigs* și poate fi ignorată de ceilalți“⁵⁰. Deși dr. Jennings recunoștea că „unui specialist în drept constituțional de la 1870 sau chiar 1880 i s-ar fi putut părea că Constituția britanică era, în esență ei, întemeiată pe principiile individualiste ale statului de drept, iar statul britanic era *Rechtsstaat*-ul teoriei politice și juridice individualiste“⁵¹, pentru el aceasta însemna doar că acestei „Constituții fi repugnau puterile «discreționare», în afară de cele exercitate de judecători. Când Dicey spunea că englezii «sunt conduși de lege, și doar de lege», el înțelegea prin acesta că «englezii sunt conduși de judecători, și doar de judecători». Era o exagerare, însă era o bună probă de individualism“⁵². Autorul nu și-a închipuit însă, niciodată, că o consecință necesară a libertății în statul de drept este aceea că doar experți în drept și nici un alt expert, cu atât mai puțin administratorii preocupați de scopuri particulare, ar trebui să aibă capacitatea de a dispune exercitarea unor acțiuni coercitive.

Trebuie să adăugăm că experiența ulterioară pare a-l fi determinat pe Sir Ivor să-și modifice considerabil concepțiile. El deschide și încheie o recentă carte, foarte populară, cu aprecieri laudative la adresa statului de drept, conturind chiar un tablou întrucâtva idealizat al gradului în care acesta este încă dominant, în Anglia. Însă această schimbare nu vine decât după ce atacurile sale și-au făcut simțite efectele. De exemplu, într-o lucrare de largă audiență, *Vocabulary of Politics*⁵⁴, apărută în aceeași serie, cu doar un an înaintea publicării cărții de care am vorbit, se susține că „este, din acest motiv, curios faptul că o opinie dominantă este aceea că statul de drept este ceva pe care unii oameni îl au, iar alții nu, asemeni automobilelor sau telefoanelor. Ce înseamnă, în aceste condiții, a nu avea stat de drept? Înseamnă a nu avea drept?“ Mă tem că această întrebare ilustrează fidel poziția generației tinere, crescută sub influența exclusivă a învățăturii pozitiviste.

La fel de importantă și influentă a fost abordarea statului de drept într-un foarte răspîndit tratat de drept administrativ al unui membru al aceluiași grup, profesorul W.A. Robson. Discuția sa îmbină o lăudabilă dorință de a regulariza starea haotică a controlului exercitat asupra acțiunii administrative cu o interpretare a misiunii tribunalelor administrative care, dacă s-ar concretiza, le-ar face total ineficiente ca mijloc de protecție a libertății individuale. El vizează în mod explicit

„despărțirea de acel stat de drept pe care defunctul profesor A.V. Dicey îl consideră drept o trăsătură esențială a sistemului constituțional englez“.⁵⁵

Argumentația începe printr-un atac asupra „acestei căruțe vechi și subrede“, legendara separație a puterilor. Distincția între drept și politică i se pare „complet falsă“⁵⁷, iar concepția că judecătorul nu este preocupat de scopurile guvernamentale, ci de administrarea justiției este, în opinia sa, ridicolă. El amintește chiar, printre principalele avantaje ale tribunalelor administrative, pe acela că ele „pot impune o politică, fără a mai fi încorsetate de regulile de drept și precedentele judiciare. [...] Dintre toate caracteristicile dreptului administrativ, nici una nu este mai avantajoasă – atunci cînd este folosită corect, în serviciul binelui public – decît puterea tribunalului de a soluționa cazurile în care este sesizat pornind de la obiectivul declarat de a promova o politică de ameliorare socială, într-un anumit domeniu; și de a-și adapta atitudinea în cauza respectivă, astfel încît să corespundă nevoilor acelei politici“.⁵⁸

Puține alte discuții pe marginea acestor probleme ilustrează atât de clar cît de reaționare sînt, în fond, multe dintre ideile „progresiste“ ale epocii noastre! Astfel că nu este surprinzător săptul că o concepție de genul celei exprimate de profesorul Robson a găsit sprijin în rîndul conservatorilor și că un recent document al partidului conservator despre statul de drept (intitulat *Rule of Law*) îi calcă pe urme, lăudînd tribunalele administrative pentru că, „flexibile și neconstrînse de reguli sau precedente, ele pot aduce un real folos miniștrilor, în aplicarea politicilor“.⁵⁹ Acceptarea principiilor socialiste de către conservatori este probabil cea mai alarmantă trăsătură a acestor evoluții. Ea a mers atât de departe, încît într-un simpozion conservator pe tema libertății în statul modern⁶⁰ se putea afirma: „atât de mult ne-am îndepărtat de acea concepție a englezului protejat de către tribunale de riscurile oprimării Guvernului sau a agenților săi, încît nici unul dintre oratori nu a sugerat că am putea să ne întoarcem, acum, la acel ideal al secolului al XIX-lea“.⁶¹

Unde pot duce aceste concepții o arată afirmațiile mai indiscrete ale unor membri mai puțin cunoscuți ai aceluia grup de avocați socialisti. Unul începe cu un eseu despre statul planificat și statul de drept „redefinindu-l“ pe ultimul.⁶² Rezultatul acestei mutări este definirea sa că „orice va decide Parlamentul, ca legiuitor suprem, în acest sens“.⁶³ Aceasta îi permite autorului „să afirme cu convingere că incompatibilitatea planificării cu statul de drept [sugerată pentru prima dată de autori socialisti!] este un mit, susținut doar de prejudecăți sau ignoranță“.⁶⁴ Un alt membru al aceluiași grup reușește chiar să răspundă la întrebarea dacă, în cazul în care Hitler ar fi obținut puterea pe cale constituțională, statul de drept s-ar fi

menținut în Germania nazistă: „Răspunsul este «da»; majoritatea ar avea dreptate; statul de drept ar fi în funcțiune, dacă majoritatea l-ar vota, aducindu-l la putere. Majoritatea poate să fie nezugătă sau rea, însă statul de drept ar fi rezistat. Pentru că într-o democrație este drept ceea ce majoritatea face să fie drept“⁶⁵ Avenim aici cea mai tragică confuzie a timpului nostru, exprimată în termenii cei mai tranșanți.

În aceste condiții, nu surprinde pe nimeni faptul că în Marea Britanie s-a produs, în ultimele două-trei decenii, o creștere rapidă a puterilor insuficient controlate ale agențiilor administrative, în detrimentul vieții private și al proprietății cetățeanului.⁶⁶ Noua legislație socială și economică a conferit acestor organisme puteri tot mai discreționare și a oferit doar remedii ocazionale și extremi de ineficiente, sub forma unor tribunale și comisii de apel. În cazuri extreme, legea a ajuns să confere agențiilor administrative puterea de a determina „principiile generale“ prin care puteau fi aplicate măsuri echivalente cu exproprierca⁶⁷, autoritatea executivă refuzând să se autolimitizeze prin reguli ferme.⁶⁸ Doar recent – și în special după ce un caz flagrant de acțiune birocratică arbitrară a fost adus în atenția generală, prin eforturile perseverente ale unui om avut, preocupat de binele public⁶⁹ – s-a răspîndit în societate neliniștea pe care o simțeau demult cîțiva observatori avizați; ea a produs primele semne ale unei reacții, la care ne vom referi mai tîrziu.

6. Am putea fi surprinși, descoperind că, în multe privințe, evoluțiile în această direcție au mers, practic, la fel de departe și în Statele Unite. De fapt, astăt tendințele recente în teoria juridică, cît și concepțiile „administratorului modern“ lipsit de pregătire juridică, au avut aici o influență chiar mai mare decât în Marea Britanie. S-ar putea spune că avocații socialisti britanici la care ne-am referit anterior și-au găsit, de cele mai multe ori, sursa de inspirație în filosofii americanii ai dreptului, mai curînd decât în cei britanici. Circumstanțele care au determinat acest proces sunt prea puțin înțelese chiar în Statele Unite și merită să fie mai bine cunoscute.

Statele Unite reprezintă, de fapt, un caz singular, prin aceea că stînbulentul primit din partea mișcărilor europene de reformă s-a cristalizat încă de timpuriu în ceea ce avea să se numească – în mod semnificativ – *public administration movement*. Ea a jucat un rol oarecum similar cu cel al fabienilor în Anglia sau al „socialiștilor fotoliului“, în Germania. Avînd drept cuvînt de ordine eficiența guvernării, ea a fost creată pentru a recruta, cu inteligență, sprijinul cercurilor de afaceri pentru scopuri în esență sociale. Membrii acestei mișcări, în general cu sprijinul

binevoitor al „progresiștilor“, și-au îndreptat cel mai violent atac împotriva garanțiilor tradiționale ale libertății individuale, cum ar fi statul de drept, restricțiile constituționale, recursul în justiție și concepția despre o „lege fundamentală“. O caracteristică a acestor „experti în administrație“ era aceea că se opuneau cu egală îndîrjire (și, de obicei, cu egală ignoranță) așii dreptului cît și economiei.⁷¹ În eforturile lor de a crea o „știință“ a administrației, ei erau călăuziți de o concepție mai curînd naivă despre procedurile „științifice“ și își etalau disprețul față de tradiție și principii, dispreț caracteristic răționalismului extrem. Ei au fost cei care au contribuit cel mai mult la popularizarea ideii că „libertatea de dragul libertății este evident o noțiune lipsită de sens: trebuie să fie libertatea de a face sau de a beneficia de ceva. Dacă mai mulți oameni cumpără automobile și pleacă în vacanță, există mai multă libertate“.⁷²

Lor li s-a datorat introducerea în Statele Unite, mai devreme decât în Anglia, a concepțiilor despre puterile administrative, care proveneau din Europa continentală. Astfel, încă din 1921, un eminent specialist american în jurisprudență vorbea de „o tendință de îndepărțare de tribunale și drept, o reîntoarcere la justiția fără legi, sub forma unei revigorări a justiției emanând de la executiv sau chiar de la legislativ, precum și a unei delegări de puteri guvernamentale arbitrar“.⁷³ Cîțiva ani mai tîrziu, o importantă lucrare de drept administrativ considera deja acceptat principiul că „fiecare funcționar public are, delimitată prin lege, o anumită arie de «jurisdicție». În interiorul acestei zone, el își poate folosi puterea discreționară, iar tribunalele vor respecta decizia sa ca definitivă și nu vor mai cerceta cît este de înțemeiată. Însă, dacă el depășește aceste limite, tribunalul va interveni. În această formă, legea privitoare la recursul în justiție împotriva acelor funcționarilor publici devine pur și simplu o ramură a legii *ultra vires*. Singura problemă adusă în fața tribunalelor este una de jurisdicție, iar tribunalul nu are nici un control asupra puterii discreționare exercitat de magistrat, în interiorul sferei sale de jurisdicție“.⁷⁴

Reacția împotriva controlului strict al tribunalelor asupra acțiunii administrative, dar chiar și a celei executive, începe cu câtva timp înainte de primul război mondial. Ca problemă de politică practică, ea a devenit pentru prima dată importantă în timpul campaniei prezidențiale a senatorului La Follette, în 1924, el făcînd din limitarea puterilor tribunalelor o parte importantă a platformei sale.⁷⁵ Cu precădere datorită tradiției pe care a inaugurat-o senatorul, s-a ajuns ca în Statele Unite, mai mult decât oriunde, progresiștii să devină principalii avocați ai extinderii puterilor discreționare ale administrației. La sfîrșitul anilor '30, această caracteristică a progresiștilor americani devinse așa de marcantă, încât pînă și

socialiștii europeni, „cînd s-au văzut prima dată confruntați cu disputa dintre liberalii și conservatorii americani, pe teme legate de dreptul administrativ și puterea discreționară în administrație“, au fost înclinați „să-i avertizeze pe liberali asupra pericolelor inerente ale sporirii puterii discreționare în administrație și să le spună că ei, [socialiștii europeni] puteau depune mărturie pentru adevărul poziției conservatorilor americanii“.⁷⁶ Însă ei s-au înmormântat atunci cînd au descoperit cît de mult facilită această atitudine a progresiștilor înaintarea treptată și neobservată a sistemului american către socialism.

Conflictul la care ne-am referit anterior a atins apogeul, în timpul erei Roosevelt, însă drumul acelor evoluții fusese deja deschis de tendințele intelectuale ale deceniului precedent. Anii '20 și prima parte a anilor '30 fusese să marcați de o veritabilă invazie de lucrări îndreptate împotriva statului de drept, care au influențat considerabil evoluția ulterioare. Vom menționa aici doar două exemple relevante. Unul dintre cei mai activi lideri ai atacului frontal împotriva tradițiilor americane a „guvernării legilor, nu a oamenilor“ a fost profesorul Charles G. Haines, care nu numai că eticheta idealul tradițional drept o iluzie⁷⁷, ci susținea cu seriozitate că „poporul american ar trebui să instituie guvernele pe baza unei teorii și încrederii în gestionarii afacerilor publice“.⁷⁸ Pentru a ne da seama cît de mult contravine această teză întregii concepții pe care se fundamentează Constituția americană, nu trebuie decât să ne amintim cuvintele lui Thomas Jefferson: „Guvernămîntul liber se întemeiază pe gelozie, nu pe încredere; gelozia, nu încrederea, este cea care prescrie constituțiile limitate, care să împună confrangeri celor cărora sănse obligați să le încredințăm puterea. [...] În acest sens, Constituția noastră a fixat limitele pînă la care – și nu mai departe – poate merge încrederea noastră. În chestiuni referitoare la putere, să nu mai vorbim de încrederea în om, ci să solosim lanțurile Constituției pentru a-l împiedica să facă rău“.⁷⁹

Și mai caracteristică pentru tendințele intelectuale ale epocii noastre este lucrarea judecătorului Jerome Frank, *Law and the Modern Mind*; la apariție, în 1930, ea s-a bucurat de un succes inexplicabil pentru cititorul de astăzi. Este vorba despre un atac violent împotriva idealului certitudinii dreptului, pe care autorul îl ridiculizează numindu-l un produs al unei „nevoi copilărești de a avea un părinte autoritar“.⁸⁰ Bazată pe teoria psihanalitică, lucrarea oferea exact justificarea dorită de o întreagă generație pentru a-și exprima disprețul față de idealurile tradiționale; acea generație nu dorea să accepte nici o limitare a acțiunii colective. Tinerii crescăți într-un asemenea climat intelectual au devenit instrumente docile ale politicilor paternaliste din epoca New Deal.

Către sfîrșitul anilor '30, aceste evoluții au provocat o neliniște crescîndă, care a dus la formarea unei comisii de anchetă (Comisia procurorului general însărcinată cu analiza procedurilor administrative), a cărei sarcină era similară cu cea a comisiei constituite în Marca Britanie, cu zece ani în urmă. Însă, chiar mai mult decât cel britanic, raportul majoritar al comisiei americane tindea să considere că ceea ce se petreceea era nu doar inevitabil, ci și inofensiv. Stilul general al raportului este cel mai bine descris de decanul Roscoe Pound: „Chiar dacă fără intenție, majoritatea evoluează în direcția absolutismului administrativ, care este o fază a absolutismului aflat în ofensivă, peste tot în lume. Idei despre dispariția dreptului, despre o societate în care nu va mai exista drept sau va exista o singură lege, aceea că nu există legi, ci doar ordine administrative; doctrină care să afirme că nu există drepturi, iar legile sunt doar amenințări cu folosirea forței de către stat, regulile și principiile nefiind altceva decât superstiții și dorințe pioase; aserțiunea că separația puterilor este un mod de gîndire depășit, specific secolului al XVIII-lea și că doctrina *common law* a supremăției dreptului este învecită; în fine, prezentarea unui drept public ce ar urma să fie un drept al subordonării, unul care va supune interesele individului celor ale funcționarului public, permîșîndu-i ultimului să asocieze una dintre părțile aflate într-o dispută cu interesul public și să-i confere o valoare superioară, ignorîndu-le pe celelalte; în înc, o teorie potrivit căreia orice este elaborat în mod oficial este lege și, astfel, deasupra criticilor juriștilor – acesta ar fi decorul în care ar trebui situate propunerile majorității membrilor comitetului.“⁸²

7. Din fericire, în multe țări există semnale clare ale unei reacții împotriva evoluțiilor din cursul ultimelor două generații. Ele sunt, poate, cîte mai evidente în țările care au trecut prin experiența regimurilor totalitare și au devenit conștiente de pericolele ce apar din relaxarea limitelor impuse puterilor statului. Chiar printre socialisti – care, nu cu mult timp în urmă, nu aveau decât dispreț față de garanțiiile tradiționale ale libertății individuale – se poate observa o atitudine mult mai desferentă. Puțini au exprimat cu mai mare sinceritate această schimbare de opinii, decât respectabilul decan al filosofilor socialisti ai dreptului, Gustav Radbruch, care spunea, într-una dintre ultimele sale lucrări: „Deși democrația este cu siguranță o valoare lăudabilă, *Rechtsstaat*-ul este pîinea cca de toate zilele, apa pe care o bem și aerul pe care îl respirăm; iar cel mai mare merit al democrației este acela că doar ea este adaptată pntru a prezerva *Rechtsstaat*-ul“.⁸³ Că democrația nu face neapărat și în orice condiții acest lucru, reiese limpede din descrierea pe care o face

Radbruch evenimentelor din Germania. Ar fi, poate, o formulă mai fidelă, aceea de a spune că democrația nu va rezista mult timp dacă nu prezervă statul de drept.

Progresul principiului recursului în justiție, sesizat după război, precum și reînvierea interesului față de teoriile dreptului natural, în Germania, reprezentă alte simptome ale acelorași tendințe.⁸⁴ În alte state continentale au loc evoluții asemănătoare. G. Ripert și-a adus o contribuție semnificativă prin studiul său *The Decline of the Law*, în care conchide, pe bună dreptate, că de vină sînt în primul rîndul juriștii. Ei au fost cei care, timp de o jumătate de secol, au subminat concepția drepturilor individuale, fără a-și da seama că astfel le expuneau omnipotenței statului politic. Unii dintre ei dorcau să demonstreze că sînt progresiști, în timp ce alții credeau că redescoperă doctrina tradițională, obliterată de liberalismul secolului al XIX-lea. Savanții dau adesea dovedă de o anumită îngustime de spirit, care îi împiedică să vadă concluziile practice pe care le vor trage alții, din principiile dezinteresate pe care le emit ei însăși.

Nu au lipsit avertismentele similare în Marea Britanie⁸⁶, iar primul rezultat al acestei aprehensiuni sporite a fost tendința a legislației recente de a repune în drepturi tribunalele, ca autorități ultime în disputele administrative. Semne încurajatoare pot fi detectate și într-un recent raport al unci comisiei de anchetă a procedurilor de apel la alte instanțe decât la cele ordinare.⁸⁷ În acest raport, comitetul nu se limitează la a oferi sugestii importante în vederea eliminării numeroaselor anomalii ale sistemului existent, ci reafirmă în mod admirabil diferența fundamentală între „ceea ce este juridic și antiteza sa, ceea ce este administrativ; între noțiunea de act conform principiilor statului de drept și antiteza sa, noțiunea de act arbitrar“. Apoi se afîrmă: „Statul de drept susține principiul că deciziile trebuie luate în funcție de principii cunoscute de drept sau în funcție de legi. În general, astfel de decizii vor fi previzibile, iar cetățeanul va ști unde se află“⁸⁸. Există, însă, în Marea Britanie „un considerabil domeniu al administrației în care nu este prevăzut nici recursul la tribunal, nici vreun alt mijloc de anchetă“⁸⁹ (problemă care nu intra în preocupările comisiei) și unde situația rămîne la fel de nesatisfăcătoare, iar cetățeanul este încă, în sapt, la discreția unei decizii administrative arbitrară. Dacă e ca procesul de erodare a statului de drept să înceapă stopat, este nevoie urgentă de un tribunal independent unde să se înainteze apelul, în toate aceste cauze; de altfel, au existat mai multe propunerî în acest sens.⁹⁰

În fine, am putea menționa, ca exemplu de acțiune la scară internațională, „Actul de la Atena“, adoptat în iunie 1955, la un congres al Comisiei Internaționale a Juriștilor, în care se reafirmă cu tărie importanța statului de drept.⁹¹

Cu greu s-ar putea spune, totuși, că dorința tot mai răspîndită de a reînvia o veche tradiție este însolită de o viziune clară asupra implicațiilor sale⁹² sau că oamenii ar fi pregătiți să respecte principiile acestei tradiții, chiar și atunci cînd ele reprezintă obstacole pe drumul cel mai direct și mai sigur către un obiectiv dorit. Aceste principii – care, în urmă cu puțin timp, păreau locuri comune ce nu mai aveau nevoie de reafirmări și care, chiar astăzi, le pot părea mai evidente profanilor decît juriștilor – au căzut într-o asemenea uitare, încât pare necesară o trecere în revistă astăzi a istoricului, cît și a caracterului lor. Doar pe această bază putem încerca să examinăm într-un mod mai detaliat, în partea următoare a volumului, diversele mijloace prin care anumite aspirații contemporane în materie de politică economică și socială pot sau nu să fie satisfăcute, în cadrul unei societăți libere.

PARTEA A III-A

Libertatea în statul bunăstării

Deasupra acestei lumi se ridică o putere imensă și tutelară, care singură își asumă sarcina de a le asigura oamenilor mulțumirea și de a veghea asupra soartei lor. Ea este absolută, precisă, prevăzătoare și blindă. Ar semăna cu autoritatea unui părinte dacă, precum acesta, ar avea dreptul pregătirea oamenilor pentru viața adultă; însă, din contra, ea nu caută decât să-i înlănțuie irevocabil în copilărie; este mulțumită atunci când cetățenii se bucură, cu condiția ca ei să nu se gîndească la nimic altceva decât la cum să se bucure. Ea lucrează cu toată bunăvoiința pentru fericirea lor; însă vrea să fie unicul agent și singurul arbitru al acestei fericiri; se preocupă de securitatea lor, le prevede și le satisfac nevoile, le facilitează plăcerile, le conduce cele mai însemnante afaceri, le dirijează întreprinderile, le reglementează succesiunile, le împarte moștenirile; ce mai răniște, decât să-i scutească total de efortul de a gîndi și de chinul existenței?

A. DE TOCQUEVILLE

XVII

Declinul socialismului și apariția statului bunăstării

Experiența ar trebui să ne învețe să veghem cu cea mai mare atenție spre a proteja libertatea, atunci cînd intențiile conducerilor sînt binevoitoare. Oamenii născuți în libertate sînt, prin natura lor, prompti în a respinge violarea libertății lor de către conducețorii rău intenționați. Cele mai mari periole pentru libertate vin din încalcările insidioase comise de oameni plini de zel, bine intenționați, însă lipsiți de discernămînt.

L. BRANDEIS

1. De circa un secol, încercările de reformă socială s-au inspirat cu precădere din idealurile socialismului – într-o vreme, chiar și în țări precum Statele Unite, care nu au avut niciodată un partid socialist important. În acești o sută de ani, socialismul a cucerit o mare parte dintre liderii intelectuali și a ajuns să fie privit de mulți drept țelul final către care se îndreaptă inevitabil omenirea. Această evoluție a atins apogeul după cel de-al doilea război mondial, cînd Marea Britanie s-a cufundat în propriul experiment socialist. Se parc că acesta a fost momentul culminant al înaintării socialismului. Istoricii viitorului vor considera, probabil, perioada dintre Revoluția de la 1848 și anul 1948 drept secolul socialismului european.

În acest interval, socialismul a avut un sens destul de precis și un program definit. Scopul comun al tuturor mișcărilor socialiste era naționalizarea „mijloacelor de producție, distribuție și schimb“, astfel încât întreaga activitate economică să poată fi dirijată, conform unui plan cuprinzător, către un anumit ideal de justiție socială. Diversele școli socialiste se deosebeau cu precădere în privința metodelor politice prin care intenționau să procedeze la reorganizarea societății. Marxismul și fabianismul se deosebeau prin aceea că primul era revoluționar, iar cel de-al doilea, gradualist; însă concepțiile lor asupra noii societăți pe care sperau să o creeze erau, în esență, aceleași. Socialismul însemna proprietatea comună asupra mijloacelor de producție și „utilizarea lor pentru trebuințe, nu pentru profit“.

Marea schimbare produsă în ultimul deceniu este aceea că socialismul, în sensul său strict de metodă de înfăptuire a justiției sociale, s-a prăbușit. El nu și-a pierdut doar atracția intelectuală, ci a fost abandonat și de către mase, într-un mod atât de clar încât partidele socialiste de pretutindeni caută un nou program care să le garanteze sprijinul activ al proprietarilor adepti¹. Ele nu și-au abandonat obiectivul fundamental, idealul lor de justiție socială. Dar metodele prin care sperau să-l atingă și pentru care a fost inventat numele de „socialism“ au fost discreditate. Fără îndoială că numele va fi transferat oricărui nou program pe care îl vor adopta partidele socialiste existente. Dar socialismul, în înțelesul său vechi și strict, este de acum mort, în lumea occidentală.

Deși o afirmație atât de categorică va provoca încă o oarecare surprindere, o privire asupra literaturii deziluziei, provenită din surse socialiste de pretutindeni, precum și discuțiile din interiorul partidelor socialiste o confirmă în mod elocvent². Celor ce urmăresc evenimentele dintr-o singură țară, declinul socialismului le-ar putea părea, încă, nu mai mult decât un eșec temporar, o reacție la înfrângerea politică. Dar caracterul internațional și similitudinile evoluțiilor din țări diferite nu lasă nici o îndoială că este vorba de ceva mai mult. Dacă acum cincisprezece ani socialismul doctrinar apărea drept principalul pericol la adresa libertății, astăzi, a ne îndrepta argumentele împotriva sa ar însemna să ne luptăm cu morile de vînt. Cele mai multe argumente împotriva socialismului propriu-zis pot fi auzite acum din interiorul mișcărilor socialiste, în sprijinul unei schimbări de program.

2. Motivele acestei schimbări sunt multiple. Cît privește școala socialistă care, într-o vreme, era cea mai influentă, exemplul „celui mai mare experiment social“ al timpurilor noastre a fost decisiv: marxismul a fost ucis în lumea occidentală de însuși exemplul Rusiei. Însă, mult timp, relativ puțini intelectuali au înțeles că ceea-

ce se petrecuse în Rusia era rezultatul necesar al aplicării sistematice a programului socialist tradițional. Dar astăzi, un argument eficace, chiar în cercurile socialiste, este să întrebă: „Dacă vreți socialism sălaș la sută, ce aveți de reproșat Uniunii Sovietice”³. Totuși, experiența acestei țări a discreditat, în general, doar ramura marxistă a socialismului. Deziluzia larg răspândită față de metodele fundamentale ale socialismului se datorează unor experiențe mai directe.

Au existat, probabil, trei factori principali ce au contribuit la această deziluzie: recunoașterea crescîndă a faptului că organizarea socialistă a producției nu ar fi mai productivă, ci mult mai puțin productivă decît inițiativa privată; recunoașterea și mai tranșantă a faptului că, în loc să ducă la ceea ce fusese gîndit ca o mai mare justiție socială, ea ar însemna o nouă ordine a rangurilor, mai arbitrară și mai greu de eludat decît oricare alta, precum și conștientizarea faptului că în locul mai marii libertăți promise, ea ar duce la apariția unui nou despotism.

Primele dezamăgite au fost acele sindicate care au descoperit că, atunci cînd aveau de a face cu statul și nu cu un patron privat, puterea lor era considerabil redusă. Însă și indivizi au descoperit curînd că a se confrunta pretutindeni cu autoritatea statului nu le aducea nici un avantaj, în raport cu poziția deținută într-o societate concurențială. Acestea se petreceau într-o vreme în care creșterea generală a standardului de viață în rîndurile clasei muncitoare (în special, cel al muncitorilor manuali) distrugea concepția despre o clasă proletară distinctă și o dată cu ea conștiința de clasă a muncitorilor, creînd astfel în cea mai mare parte a Europei o situație similară celei din Statele Unite, care împiedcise constant dezvoltarea unei mișcări sociale organizate⁴. În țările care trecuseră printr-un regim totalitar s-a produs, de asemenea, o puternică reacție individualistă în rîndurile generației tineri, care a devenit profund neîncrezătoare în orice activități colective și suspicioasă față de orice autoritate⁵.

Poate că cea mai importantă cauză a deziluziei intelectualilor socialisti au fost temerile lor crescînd că socialismul ar însemna dispariția libertății individuale. Deși respingeau cu indignare afirmația că socialismul și libertatea individuală se exclud reciproc, atunci cînd ea venea din partea unui adversar⁶, această afirmație i-a impresionat profund atunci cînd a fost enunțată într-o formă literară elocventă chiar de către unul dintre ei⁷. Recent, situația a fost descrisă cu franchețe de unul dintre intelectualii de lîrunte ai Partidului Laborist britanic. Într-un pamflet intitulat *Socialismul și nouul despotism*, domnul R.H.S. Crossman afirmă că „tot mai mulți oameni lucizi au dubii față de ceea ce păreau a fi, la un moment dat, avantajele evidente ale planificării de la centru și ale extinderii proprietății de stat”⁸; el

continuă, explicînd că „descoperirea săptului că «socialismul» laburist înseamnă instituirea unor mari corporații birocratice”⁹, auncă „vaste și centralizate birocații de stat [ce] constituie o gravă amenințare potențială la adresa democrației”¹⁰ crescă o situație în care „principală sarcină a socialistilor este astăzi aceea de a convinge națiunea că libertățile sale sunt amenințate de acest nou leudalism”¹¹.

3. Însă, deși metodele caracteristice socialismului colectivist nu mai au decât puțini susținători în Occident, scopurile sale fundamentale nu și-au pierdut prea mult din atraktivitate. Deși le lipșește un plan clar de atingere a obiectivelor, socialistii încă doresc să manipuleze economia în aşa fel încât distribuția veniturilor să se conformze proprietiei concepției despre justiția socială. Cea mai importantă consecință a epocii socialești a fost însă distrugerea tradiționalelor limitări impuse puterilor statului. Atât timp cît socialismul viza o reorganizare completă a societății, pe baza unor principii noi, el vedea în principiile sistemului existent simple piedici ce trebuiau măturate. Dar acum, când nu mai are principii distinctive proprii, el poate doar să-și prezinte noile ambiții, lărgă nici o imagine clară asupra mijloacelor. Prin urmare, noile sarcini ivite din ambiția omului modern sunt abordate de o manieră mai neprincipială – în înțelesul originar al termenului – decât oricând.

Semnificativ este faptul că, deși socialismul a fost în general abandonat ca scop urmărit în mod deliberat, nu avem certitudinea că nu îl vom institui, fie chiar și neintenționat. Reformatorii, care se limitează la orice metode ce par eficiente din perspectiva scopurilor lor particulare și nu acordă atenție celor necesare conservării unui mecanism eficient de piață, vor ajunge probabil să impună un control centralizat tot mai pronunțat asupra deciziilor economice (deși, formal, proprietatea privată ar putea îi prezervată) pînă ce am ajunge tocmai la acel sistem de planificare centralizată pe care puțini doresc cu adevărat să-l vadă instituit. De asemenea, mulți dintre vechii socialisti au descoperit săptul că am alunecat deja atât de departe în direcția unui stat redistributiv, încât pare acum mult mai ușor să împingi, în această direcție decât să militanzi pentru oarecum discreditata socializare a mijloacelor de producție. Ei par a recunoaște că prin creșterea controlului guvernamental asupra a ceea ce, nominal, rămîne sector privat, ar putea să ajungă mai ușor la acea redistribuire a veniturilor, care reprezentăsc scopul final al politiciei mai spectaculoase de exproprieare.

Uneori, este etichetată drept incorectă, drept o oarbă prejudecată conservatoare, critica la adresa acelor lideri socialisti care au abandonat într-un mod atât de tranșant formele mai explicit totalitare ale socialismului „fierbinți”, trecînd la un

socialism „călduț“ – care, de fapt, poate să nu difere prea mult de celălalt. Totuși, ne aflăm în pericol dacă nu reușim să facem distincția între noile ambiții care pot fi realizate într-o societate liberă și cele a căror realizare reclamă folosirea unor metode proprii colectivismului totalitar.

4. Spre deosebire de socialism, concepția statului bunăstării¹² nu are un înțeles precis. Expresia este folosită uneori pentru a descrie un stat care „se preocupa“ și de altceva decât de apărarea legii și ordinii. Însă, deși unii teoreticieni au cerut ca acțiunea statului să fie limitată la apărarea legii și ordinii, această poziție nu poate fi justificată în baza principiului libertății. Doar măsurile coercitive ale statului trebuie strict limitate. Am văzut deja (în capitolul XV) că există, neîndoilenic, un cîmp larg pentru activitățile non-coercitive ale statului și că este evidentă nevoia ca ele să fie finanțate prin impozite.

Într-adevăr, nici un guvern modern nu s-a limitat la acel adesea pomenit „minimum individualist“¹³, iar o astfel de limitare a activității guvernamentale nu a fost susținută nici de către economiștii clasici, „ortodocși“¹⁴. Toate guvernele moderne au luat măsuri în favoarea săracilor, defavorizaților și handicapăților și s-au preocupat de problemele sănătății și răspîndirii cunoașterii. Nu există nici un motiv pentru care volumul acestor activități din sferea serviciilor nu ar crește o dată cu creșterea avuției. Există nevoi comune ce pot fi satisfăcute doar prin acțiune colectivă, și aceasta fără restrîngerea libertății individuale. Cu greu s-ar putea nega faptul că, pe măsură ce devinem mai bogăți, va crește treptat acel minimum de subzistență pe care comunitatea îl-a asigurat întotdeauna celor incapabili să-și poarte singuri de grija și că – în mod eficient și fără a leza pe nimeni – guvernul ar putea sprijini sau chiar conduce asemenea acțiuni. Nu există motive pentru care guvernul nu ar putea să joace vreun rol sau chiar să prică inițiativa în domenii precum asigurările sociale și educația sau să subvenționeze temporar anumite demersuri experimentale. Aici, problema noastră constă nu atât în scopurile, cât în metodele acțiunii guvernamentale.

Se fac adesea referiri la aceste modeste și inocente scopuri ale acțiunii guvernamentale pentru a arăta că de nerezonabilă este orice opoziție față de statul bunăstării, luat ca atare. Însă, o dată abandonată poziția rigidă potrivit căreia guvernul nu trebuie să se preocupe deloc de asemenea chestiuni – o poziție ce poate să susținută, dar care are prea puțin în comun cu libertatea – apărătorii libertății descooperă, de obicei, că programul statului bunăstării conține mult mai mult decât ceea ce este prezentat ca legitim și mai presus de obiecții. De exemplu, dacă admit că nu

au obiecții față de o lege privind puritatea alimentelor, aceasta este interpretată ca o recunoaștere a saptului că nu ar trebui să obiecțeze lăță de nici o măsură guvernamentală având un scop dezirabil. Cei ce încearcă să delimitizeze funcțiile guvernului în termeni de scopuri – și nu de metode – se trezesc astfel, cu regularitate, în situația de a se opune unor acțiuni ale acestuia care par să aibă doar consecințe dezirabile sau de a admite că nu au o regulă generală pe care să-și întemeieze obiecțiile față de măsuri care, deși eficiente din perspectiva anumitor scopuri prin efectele lor cumulate ar distrugе societatea liberă.

Deși poziția conform cărția statul nu ar trebui să aibă nimic de a face cu alte probleme decât apărarea legii și ordinii poate părea logică, atât timp cât gîndim statul doar ca un aparat coercitiv, trebuie să recunoaștem că, în calitate de agent însărcinat cu prestarea anumitor servicii, statul ar putea ajuta, lărgă să provoace nici un rău, la îndeplinirea unor scopuri dezirabile care poate că nu ar fi atinse pe alte căi. Motivul pentru care multe dintre noile activități în plan social ale guvernului constituie o amenințare la adresa libertății este acela că, deși sunt înfațisate ca simple servicii, ele reprezintă de fapt un exercițiu al puterilor coercitive ale guvernului și se întemeiază pe pretenția sa de a deține drepturi exclusive în anumite domenii.

5. Situația actuală a modificat radical misiunea apărătorilor libertății, făcînd-o mult mai dificilă. Atât timp cât pericolul venea din partea socialismului de tip evident colectivist, se putea argumenta că tezele socialistilor erau pur și simplu false, că socialismul nu va conduce la ceea ce doresc socialistii, ci va produce alte consecințe, pe care aceștia nu le vor agrega. Nu putem aduce același argumente împotriva statului bunăstării, pentru că termenul nu desemnăcază un sistem definit. Sub acest nume se ascunde un conglomerat format din atîțea elemente diferite și chiar contradictorii, încît, în timp ce unele ar face societatea liberă mai atrăgătoare, altele sunt incompatibile cu ea sau ar putea reprezenta, în orice caz, potențiale amenințări la adresa ei.

Vom vedea că unele dintre scopurile statului bunăstării pot fi realizate fără a fi lezată libertatea individuală, deși nu neapărat prin metodele cele mai evidente și, în consecință, cele mai populare; că altele pot fi și ele îndeplinite pînă la un punct, deși cu costuri mult mai mari decât își închipuie sau ar fi dispusă lumea să suporte, sau doar lent și gradual, pe măsură ce sporește avuția; în fine, că există altele – și acestea le sunt cele mai scumpe socialistilor – care nu pot fi realizate într-o societate ce dorește prezervarea libertății personale.

Există tot felul de dotări publice a căror furnizare prin eforturi comune ar fi în interesul tuturor membrilor comunității – este cazul parcurselor și muzeelor, al teatrelor și facilităților pentru practicarea sportului – deși ar exista motive întemeiate ca ele să fie oferite de către autoritățile locale și nu de către cele naționale. Există apoi problema importantă a securității, a protecției în fața unor riscuri comune tuturor, guvernul putând să reducă aceste riscuri, fără ajute populația să se protejeze ea însăși. Însă, aici trebuie să facem o diferență importantă între cele două concepții asupra securității: o securitate limitată ce poate fi realizată pentru toți și care, de aceea, nu generează privilegii; și securitatea absolută care, într-o societate liberă, nu poate fi realizată pentru toți. Prima este securitatea împotriva unor privațiuni severe de natură fizică, asigurarea pentru toți a unui minim de subsistență; a doua – garantarea unui standard de viață dat, determinat prin comparații între persoane și grupuri. În consecință, diferența este aceea între securitatea unui venit minim legal pentru toți și securitatea unui anumit venit pe care se presupune că o persoană îl merită¹⁵. Ultima este strâns legată de ceea ce-a treia mare ambiiție care inspiră statul bunăstării: dorința de a folosi puterile guvernamentale pentru a asigura o distribuție mai uniformă sau mai justă a bunurilor. În măsura în care aceasta implică folosirea puterilor coercitive ale guvernului pentru a garanta obținerea anumitor lucruri de către anumite persoane, ea reclamă o anumită discriminare și un tratament inegal aplicat indivizilor, procedee incompatibile cu o societate liberă. Aceasta este tipul de stat al bunăstării care tinde la „justiția socială” și devine „în principal un redistribuitor de venituri”¹⁶. El ne va conduce înapoi la socialism și la metodele sale coercitive, esențialmente arbitrale.

6. Deși unele dintre scopurile statului bunăstării pot fi atinse *doar* prin metode de contrare libertății, *toate* scopurile sale pot fi promovate prin asemenea metode. Astăzi, principalul pericol este ca, o dată ce un scop al guvernului este acceptat ca legitim, să se presupună că pentru a-l îndeplini pot fi folosite în mod legitim chiar și mijloace contrare principiilor libertății. Din nefericire, în majoritatea domeniilor, cel mai eficient, sigur și rapid mod de a atinge un scop dat pare a fi dirijarea tuturor resurselor disponibile către soluția vizibilă în momentul respectiv. Reformatorul ambicioș și nerăbdător, plin de indignare față de un anumit rău, nu se va mulțumi cu mai puțin decât eliminarea completă a acelui rău, prin mijloacele cele mai rapide și mai directe. Dacă ar trebui eliberate imediat de orice griji toate persoanele afectate de șomaj, boala sau insuficiența pensiei de bătrânețe, ar fi absolut necesară o schemă atotcuprinzătoare și obligatorie. Însă, dacă în nerăbdarea noastră de a

rezolva imediat asemenea probleme, am oferi guvernului puteri exclusive și monopoliste, riscăm să descoperim că ană dat dovedă de miopic. Dacă cel mai rapid drum către o soluție vizibilă în momentul de față devine unicul permis, iar orice experiment alternativ devine imposibil, dacă ceea ce pare acum drept cea mai bună metodă de a satisface o nevoie este stabilit drept unic punct de pornire pentru orice evoluție viitoare, poate că ne vom atinge mai repede scopul de moment, însă astfel vom împiedica apariția unor soluții alternative mai eficiente. Adesea, tocmai cei încânați să folosească la maximum cunoștințele și resursele existente contribuie cel mai mult la împiedicarea creșterii viitoare a cunoașterii, și aceasta datorită metodelor pe care le întrebuiuțează. Dezvoltarea controlată produsă pe un traseu unic – către care, din nerăbdare și conoditate administrativă, a înclinat reformato-rul și care a devenit, în special în domeniul asigurărilor sociale, o caracteristică a statului modern al bunăstării – ar putea foarte bine să se transforme în principalul obstacol în calea unor ameliorări viitoare.

Dacă dorește nu doar să faciliteze atingerea de către indivizi a anumitor standarde, ci și să se asigure că acestea vor fi atinse de toată lumea, guvernul nu poate face acest lucru fără a-i priva pe indivizi de posibilitatea opțiunii. Astfel, statul bunăstării devine un stat-familie, unde o putere paternalistă controlază majoritatea veniturilor comunității și le alocă indivizilor, în formele și cantitățile considerate de ea necesare sau meritate.

În multe domenii, anumite considerații de eficiență și economie pot sta la baza unor argumente convingătoare în favoarea asumării de către stat a întregii responsabilități pentru un anumit serviciu; însă, atunci când se întâmplă astfel, rezultatul este de obicei nu doar acela că avantajele respective se dovedesc curând iluzorii, ci însuși caracterul serviciilor devine total diferit de cel obținut în cazul furnizării lor de către agenți aflați în concurență. Dacă pentru îndeplinirea unui anumit serviciu, în loc să administreze resurse limitate plasate sub controlul său, guvernul și-ar folosi puterile coercitive spre a se asigura că oamenilor li se va da ceea ce consideră vreun expert că le este necesar; dacă oamenii nu și mai pot astfel exercita libera opțiune în cele mai importante probleme ale existenței, cum ar fi sănătatea, locurile de muncă, locuințele și asigurările de bătrînețe, ci trebuie să accepte deciziile luate, în locul lor și pe baza evaluărilor privind nevoile lor, de către anumite autorități special desemnate; dacă anumite servicii devin domeniul exclusiv al statului, iar întregi profesioni – medicina, educația, asigurările – ajung să existe doar ca ierarhii biocratice unitare, atunci nu se va mai putea vorbi de

experimentare concurențială, ci deciziile autorităților vor fi singurele care vor decide ce anume vor primi oamenii.

Aceleași motive care de regulă îl fac pe reformatorul pasionat să dorească organizarea unor astfel de servicii sub forma unor monopoluri de stat, îl fac să considere și că autorităților în cauză ar trebui să li se acorde puteri largi, discreționare asupra individului. Dacă obiectivul ar fi doar acela de a îmbunătăți oportunitățile pentru toți, prin furnizarea unor servicii specifice în conformitate cu o regulă, aceasta s-ar putea realiza prin metode strict economice. Însă, atunci, nu am putea fi niciodată siguri că rezultatele – pentru toți indivizii – ar fi exact cele pe care le dorim. Dacă fiecare individ va trebui influențat într-un mod specific, atunci nu ne va satisface nimic altceva decât tratamentul individualizant și paternalist al unei autorități discreționare, investite cu puterea de a face discriminări între indivizi.

Ar fi iluzoriu să gîndim că, atunci cînd anumite nevoi individuale au devenit preocuparea exclusivă a unei mașinării birocratice unice, controlul democratic asupra acelei mașinării ar putea proteja în mod efectiv libertatea cetățeanului. Din punct de vedere al libertății personale, diviziunea de atribuții între un legislativ care ar spune doar că trebuie să se facă un lucru sau altul¹⁸ și un aparat administrativ înzestrat cu puterea exclusivă de a îndeplini aceste instrucțiuni este cea mai periculoasă soluție posibilă. Întreaga experiență confirmă ceea ce este „suficient de clar de pe urma experienței americane și a celei engleze, anume că zelul agenților administrative de a-și atinge scopurile imediate le fac să piardă din vedere caracterul restrîns al funcției lor și să presupună că limitările constituționale și drepturile individuale garantate trebuie să treacă pe planul doi în fața eforturilor pline de zel de a îndeplini ceea ce este considerat un scop de maximă importanță al guvernului”¹⁹.

Nu am exagerat dacă am spus că, astăzi, cel mai mare pericol la adresa libertății vine din partea unor oameni foarte necesari și foarte puternici în cadrul guvernelor moderne, anume din partea specialiștilor în administrație – promotori ai eficienței și preocupării exclusiv de ceea ce ei consideră a fi binele public. Deși teoreticienii mai pot încă vorbi de controlul democratic asupra acestor activități, toți cei care au o experiență directă în domeniul său de acord că, aşa cum s-a exprimat nu de mult un scriitor englez: „dacă controlul Ministerului [...] a devenit un mit, controlul Parlamentului nu este și nu a fost niciodată altceva decât o poveste cu zîne”²⁰. Este inevitabil ca acest tip de administrație preocupată de bunăstarea poprului să devină un aparat cu o voință proprie, incontrolabil, înaintea căruia individul ar fi neputincios și care ar fi în tot mai mare măsură investit cu toată acea

mistică a autorității suverane – *Hoheitsverwaltung* sau *Herrschaftstaat* din tradiția germană, care le erau atât de puțin familiare anglo-saxonilor încât, a trebuit ales, pentru a le reda sensul, termenul straniu de „hegemonic”²¹.

7. Scopul următoarelor capitole nu este detalierca unui program complet de politică economică pentru o societate liberă. Ne vom preocupa în principal de acele aspirații relativ noi, al căror rol într-o societate liberă este încă nesigur, față de care diversele noastre poziții se zbat încă între extreme și unde este ceea mai urgentă nevoie de principii care să ne ajute să deosebim bincile de rău. Problemele selectate sunt, în principal, cele ce par deosebit de importante, dacă e să salvăm unele scopuri mai modeste, însă legitime, de dizgrația în care ar putea cădea toate acțiunile statului bunăstării, din cauza unor încercări prea ambicioase.

Activitatea guvernamentală include lături care au o importanță vitală pentru prezervarea unei societăți libere, dar pe care nu le putem examina în mod satisfăcător, aici. În primul rînd, va trebui să lăsăm de-o parte întregul complex de probleme suscite de relațiile internaționale – nu doar din cauză că orică încercare serioasă de a le analiza ar extinde în mod nejustificat volumul de față, ci și pentru că o tratare adecvată ar reclama fundamente filosofice diserite lață de cele pe care le-am putut oferi aici. Probabil că la aceste probleme nu se vor găsi soluții satisfăcătoare, atât timp cât va trebui să acceptăm entitățile produse de istorie și cunoscute sub numele de state suverane ca unități fundamentale ale ordinii internaționale. Iar căror grupuri ar trebui să le încredințăm diversele puteri guvernamentale, dacă am avea posibilitatea de a decide, este o întrebare mult prea dificilă pentru a începe să răspundem pe scurt. Deocamdată, se pare că lipsesc cu desăvârșire fundamentele morale pentru o supremărie a dreptului la scară internațională și probabil că am pierde orice avantaj conșcris de această supremărie, în cadrul unui stat, dacă am încredința astăzi vreuna dintre noile puteri guvernamentale unei agenții supranacionale. Voi spune doar că la problemele relațiilor internaționale par posibile doar soluții temporare, astăzi cum avem încă de învățat cum să limităm în mod eficient puterile guvernului și cum să divizăm aceste puteri între componentele autorității. Ar trebui spus, de asemenea, că aceste evoluții noi în politicile naționale au făcut ca problemele internaționale să fie mult mai dificile decât cele ale secolului al XIX-lea²². Vreau să adaug aici părerea mea – aceea că, pînă ce protecția libertății individuale nu va fi asigurată mai bine decât în prezent, crearea unui stat mondial ar fi, probabil, pentru viitorul civilizației, un pericol mai mare decât însuși războiu²³.

Nu mai puțin importantă decât problemele internaționale este aceea a centralizării sau descentralizării funcțiilor guvernului. În ciuda legăturii sale tradiționale cu cele mai multe dintre problemele pe care le vom discuta aici, ea nu va putea fi tratată în mod sistematic. În timp ce aderării sporirii puterilor guvernamentale au fost întotdeauna tentați să favorizeze concentrarea la maximum a acestor puteri, cei preoccupați cu precădere de libertatea individuală au susținut, în general, descentralizarea. Există motive puternice pentru care acțiunca autorităților locale oferă, în general, a doua soluție (în ordinea eficienței) acolo unde nu ne putem baza pe inițiativa privată pentru a furniza anumite servicii și unde este necesară, în consecință, o anumită formă de acțiune colectivă; aceasta, pentru că ea conține multe din avantajele inițiativei private și mai puține din pericolele acțiunii coercitive a guvernului. Competiția între autoritățile locale sau între unități mai mari dintr-o anumită arie unde există libertate de mișcare oferă, în mare măsură, acea oportunitate de a experimenta metode alternative, care va asigura multe din avantajele creșterii libere. Deși majoritatea indivizilor nu se vor gândi în ciuda schimburilor de domiciliu, de obicei vor exista destui – în special, dintre ce...eri și întreprinzători – care să determine autoritățile locale să furnizeze servicii la...el de bune și la prețuri la fel de rezonabile ca și cele oferite de concurență²⁴. De obicei, planificatorul autoritar este cel care susține, în interesul uniformității, eficienței guvernamentale și convenienței administrative, tendințele centraliste – beneficiind aici de sprijinul deplin al majorității săraci, dornică să poată profita de resursele regiunilor mai bogate.

8. Există multe alte probleme importante de politică economică pe care le putem menționa doar în trecere. Nimici nu poate nega că stabilitatea economică și evitarea depresiunilor majore, depind, parțial, de acțiunea guvernamentală. Va trebui să luăm în considerare această problemă, în discuțiile despre locurile de muncă și politicile monetare. Însă, un studiu sistematic ne-ar conduce la aspecte extrem de tehnice și controversate de teorie economică, în care poziția pe care ar trebui să o adopt, urmare a activității mele specializate în acest domeniu, ar fi în mare măsură independentă de principiile discutate în această carte.

Similar, subvenționarea anumitor acțiuni din fonduri strânsse prin impozite, pe care va trebui să o discutăm împreună cu locuințele, agricultura și educația, ridică probleme mai generale. Nu le putem eluda pur și simplu, susținând că nu ar trebui niciodată acordate subvenții guvernamentale, deoarece într-o serie de domenii de necontestat ale activității guvernamentale, cum ar fi apărarea, acestea constituie

probabil, cea mai bună și cea mai puțin periculoasă metodă de stimulare a proceselor necesare, adesea preferabilă asumării de către guvern a acestor atribuții. Probabil că singurul principiu general ce poate fi enunțat în legătură cu subvențiile este acela că ele nu pot fi niciodată justificate în termenii interesului beneficiarului imediat (sie el furnizorul sau destinatarul serviciului subvențional) ci doar în termenii beneficiilor immediate de care ar putea profita toți cetățenii – adică bunăstarea generală, în înțelesul ei adevărat. Subvențiile sunt un instrument legitim în politică, nu ca mijloc de redistribuire a veniturilor, ci doar ca mijloc de folosire a pieței pentru a furniza servicii a căror distribuție nu poate fi limitată la cei care suportă costurile.

Cea mai evidentă lacună din discuția următoare este, probabil, omisiunea ori cărei referiri la monopolurile antreprenoriale. Subiectul a fost exclus în urma unei considerații atente, în principal datorită părea a nu fi atât de important pe cît se obișnuia să se creadă²⁵. Pentru liberali, politica antimonopol a fost, în general, principalul obiectiv al zelului lor reformator. Cred că am folosit eu însumi, în trecut, argumentul tactic că nu putem spera să limităm puterile coercitive ale sindicatelor, dacă nu atacăm în același timp și monopolul antreprenorial. M-am convins însă că ar fi incorect să prezentăm monopolurile existente în sferea sindicală și cele din domeniul antreprenorial ca fiind de același tip. Aceasta nu înseamnă că împărtășesc poziția unor autori²⁶ care susțin că monopolul antreprenorial este, în anumite privințe, benefic și dezirabil. Încă mai cred, aşa cum credeam și acum cincisprezcece ani²⁷, că ar fi bine ca, uneori, monopolistul să fie tratat ca un fel de țap îspășitor al politiciei economice și recunoșc că în Statele Unite legislația a reușit să creeze un climat de opinie desfavorabil monopolurilor. Atât timp cât impunerea regulilor generale (cum ar fi aceea a nediscriminării) poate limita puterile monopoliste, o ascimenea acțiune ar fi benefică. Dar ceea ce se poate face efectiv în acest sens trebuie să ia forma unei îmbunătățiri graduale a legilor privind corporațiile, brevetele și fiscalitatea; însă nu putem spune prea multe lucruri utile, într-un spațiu atât de restrâns. Am devenit însă din ce în ce mai sceptic față de caracterul benefic al oricărei acțiuni guvernamentale îndreptate împotriva anumitor monopoluri și sunt profund alarmat de natura arbitrară a tuturor politicilor menite să limiteze dimensiunile companiilor individuale. Iar cînd politica generează o stare de lucruri precum cea din Statele Unite, unde firme mari se tem să intre în concurență (micșorînd prețurile) deoarece aceasta le-ar expune măsurilor anti-trust, ea se transformă într-o absurditate.

Politica actuală ignoră faptul că dăunătoare sunt nu monopolul ca atare sau mărimea sa, ci doar obstacolele în calea intrării într-o anumită sfere a industriei sau

comerțului și alte practici monopoliste. Monopolul este cu siguranță ~~indezirabil~~, dar numai în sensul în care este indezirabilă penuria; însă aceasta nu înseamnă că le putem evita²⁸. Unul dintre lucrurile neplăcute ale vietii este acela că anumite calități și totodată anumite avantaje și tradiții ale uneor organizări nu pot fi copiate, după cum tot fapt este că unele lucruri sunt rare. Nu are sens să neglijăm acest fapt și să încercăm să creăm condiții „ca și cum“ competiția ar fi efectivă. Legea nu poate interzice în mod ferm stări de lucruri, ci doar tipuri de acțiuni. Tot ce putem spera este ca în momentul în care reapare șansa concurenței, nimic să nu poată fi împiedicat a profita de ea. Când monopolul se bazează pe obstacolele plasate de oameni în calea intrării pe o piață, există toate motivele pentru a le înlătura. Există, de asemenea, argumente serioase în favoarea interzicerii discriminării prin preț, astă cît este posibil prin aplicarea unor reguli generale. Însă, în acest domeniu, performanțele guvernelor sunt astă de deplorabile, încât ar fi de mirare că cineva să se mai aştepte ca acordarea de puteri discreționare guvernelor să ducă la altceva decât la mărirea acestor obstacole. Experiența tuturor țărilor relevă că puterile discreționare în tratamentul aplicat monopolurilor sunt curând utilizate pentru a face distincția între monopolurile „bune“ și cele „rele“ și că autoritatea devine rapid mai preocupată să le protejeze pe cele presupuse a fi bune decât de a le combată pe cele rele. Mă îndoiesc că există monopoluri „bune“ care ar merita protecție. Însă, în toate următorii vor exista monopoluri inevitabile, al căror caracter tranzitoriu și temporar este adesea transformat într-unul permanent, grație solicituinii guvernului.

Însă, deși nu ne putem pune prea mari speranțe în activitățile guvernamentale specifice împotriva monopolurilor antreprenoriale, situația dincolo unde guvernele au stimulat în mod deliberat creșterea monopolurilor și nu au reușit să-și îndeplinească nici măcar funcțiile esențiale – prevenirea coerciției, apărută prin acordarea de excepții de la regulile generale de drept - astă cum o fac, de mult timp, în domeniul muncii. Este regretabil că într-o democrație, după o perioadă în care măsurile în favoarea unui anumit grup au fost populare, argumentul împotriva privilegiilor devine un argument împotriva grupurilor ce s-au bucurat în ultimul timp de favorurile publice, deoarece se consideră că au nevoie de asistență specială. Fără îndoială că nicăieri nu au fost violate atât de mult și cu consecințe astă de serioase principiile statului de drept, ca în cazul sindicatelor. Politica față de acestea va fi prima problemă majoră pe care o vom lua în discuție.

XVIII

Sindicatele și forța de muncă

Guvernul, mult timp ostil altor monopoluri, a început dintr-o dată să susțină și să promoveze vaste monopoluri în domeniul forței de muncă, pe care democrația nu le poate controla fără a le distruge și probabil că nu le poate distruge fără a se distruge pe sine.

HENRY C. SIMONS

1. Politicile publice referitoare la sindicate au evoluat, în mai puțin de un secol, de la o extremă la cealaltă. De la starea în care prea puțin din ceea ce puteau face sindicale era legal, dacă nu cumva erau chiar interzise, am ajuns acum în situația în care ele au devenit instituții privilegiate cărora nu li se aplică regulile generale de drept. Aceasta a devenit singurul domeniu important în care guvernele eșuează vizibil în îndeplinirea funcției lor esențiale -- prevenirea coerciției și violenței.

Această evoluție a fost considerabil favorizată de faptul că sindicale au putut inițial să facă apel la principiile generale ale libertății¹ și apoi să păstreze sprijinul liberalilor mult timp după ce discriminarea împotriva lor încetase, iar ele dobândiseră privilegii excepționale. În puține alte domenii se dovedesc progresiștii atât de puțin dispuși să ia în considerare raționalitatea unei măsuri oarecare, ei întrebîndu-se doar dacă aceasta este „în favoarea sau împotriva sindicatelor“ sau, așa cum se spune de obicei, „în favoarea sau împotriva muncitorilor“². Totuși, chiar și

cea mai sumară privire asupra istoriei sindicatelor ar trebui să sugereze că poziția rezonabilă trebuie să se afle undeva între extremele ce i-au marcat evoluția.

Cu toate acestea, cei mai mulți înțeleg astăzi de puțin din ceea ce s-a întîmplat, încât susțin încă aspirațiile sindicatelor, convinși că luptă pentru „libertatea de asociere“, cind acest termen și-a pierdut de fapt sensul, iar adevărata problemă a devenit libertatea individului de a adera sau nu la un sindicat. Confuzia existentă se datorează parțial rapiditatea cu care s-a schimbat caracterul problemei; în multe țări, asociațiile voluntare de muncitori au devenit legale doar atunci cind au început să utilizeze coerciția pentru a-i forța pe muncitorii refractari să adere și pentru a împiedica angajarea nemembrilor. Probabil că cei mai mulți cred în continuare că un „conflict de muncă“ înseanță în mod normal un dezacord privind remunerarea și condițiile de angajare, cind de fapt unica sa cauză este, de multe ori, încercarea sindicatelor de a-i face să adere pe muncitorii refractari.

Dobândirea de privilegii de către sindicate nu a fost nicăieri mai spectaculoasă decât în Marea Britanie, unde Legea conflictelor de muncă (*Trade Dispute Act*) din 1906 conferă „sindicatului exceptarea de răspundere civilă pentru comiterea chiar a celor mai scandalioase fapte, de către sindicat sau de către cineva aflat în slujba acestuia, conferind, pe scurt, fiecărui sindicat privilegii și o protecție de care nu dispune nici o altă persoană sau grup de persoane, fie el corporat sau necorporat“³. Legislații favorabile de același tip au ajutat sindicatelor din Statele Unite unde, pentru început, Legea Layton din 1914 le-a exceptat de la prevederile antimonopol ale Legii Sherman; Legea Norris-LaGuardia din 1932 „a mers pînă-ntr-acolo încât să instituie imunitatea practic totală a organizațiilor muncitorești în chestiunea prejudiciilor“⁴; în fine, Curtea Supremă a susținut, într-o cauză crucială, „revendicarea de către un sindicat a dreptului de a interzice unui patron participarea la viața economică“⁵. Situații mai mult sau mai puțin asemănătoare s-au creat în cele mai multe țări europene, în anii '20, „nu atât prin permisiune legislativă explicită, cât printr-o tolerare tacită de către autorități și tribunale“⁶. Pretutindeni, legalizarea sindicatelor a fost interpretată drept o legalizare a principalului lor scop și o recunoaștere a dreptului lor de a face ceea ce cred că este necesar pentru realizarea lui – anumite, monopoluri. Ele au ajuns să fie tratate tot mai mult nu ca grupuri ce își urmăresc interesul egoiste legitime (care, asemenei oricărora altă interese, trebuie controlate prin intermediul competiției între actori cu drepturi egale), ci ca grupuri al căror scop – organizarea totală și cuprinzătoare a muncii – trebuie sprijinită în beneficiul public⁷.

Deși opinia publică a fost adesea șocață, în ultimul timp, de unele flagrante abuzuri de putere comise de sindicate, iar sentimentul necritic în favoarea lor este în declin, publicul încă nu a devenit conștient că poziția juridică existentă este fundamental eronată și că întreaga bază a societății noastre libere este serios amenințată de puterile pe care și le-au arogat sindicatele. Nu ne vom ocupa aici de acele abuzuri de putere cu caracter infracțional care au suscitat în ultimul timp o atenție considerabilă în Statele Unite, deși ele nu sunt total independente de privilegiile de care se bucură sindicatele, conform legii. Ne vom îndrepta atenția doar asupra acestor puteri pe care le posedă astăzi sindicatele, grație permisiunii explicite a legii sau toleranței tacite a autorităților însărcinate cu punerea ei în aplicare. Argumentul nostru nu va fi îndreptat împotriva sindicatelor ca atare și nici nu se va limita la acele practici larg recunoscute ca abuzuri. El va fi îndreptat contra unora dintre punctele care sunt astăzi recunoscute ca legitime, dacă nu chiar ca „drepturi sacre“. Rechizitoriu împotriva lor este întărit, nu slăbit, de faptul că sindicatele au demonstrat adesea multă reținere în exercitarea lor. Tocmai pentru că, în condițiile juridice existente, sindicatele ar putea face înăuntru mai mult rău decât dacă și pentru că datorăm moderației și bunului simț al multor lideri sindicali faptul că situația nu este mult mai rea, nu ne mai permit să tolerăm actuala stare de lucruri⁸.

2. Nu se poate accentua îndeajuns faptul că acea coerciție care, contraroricării principiilor ale libertății într-un stat de drept, a putut fi exercitată de către sindicate este, în primul rând, o coerciție asupra colegilor de muncă. Oricită putere coercitivă ar putea sindicatele să exerce asupra patronilor, ca este consecința acestei puteri primare de a-i supune coerciției pe colegii de muncă – coerciția asupra patronilor și-ar pierde mult din caracterul său discutabil dacă sindicatele ar fi private de puterea de a le pretinde sprijin celor ce nu doresc să îl acorde. Nu sunt puse în cauză nici dreptul muncitorilor la acord voluntar, nici chiar dreptul lor de a opri lucrul în mod concertat. Trebuie menționat însă că ultimul – dreptul la grevă –, deși normal, cu greu ar putea fi considerat un drept inalienabil. Există motive întemeiate ca, în anumite cazuri, să se stipuleze în contractul de muncă faptul că muncitorul renunță la acest drept; aceste contracte ar trebui să cuprindă obligații pe termen lung ale muncitorului, iar orice încercări concertate de a încălca aceste contracte ar trebui declarate ilegale.

Este adevărat că orice sindicat ce controlează efectiv angajații potențiali ai unei firme sau ai unui sector poate exercita presiuni aproape nelimitate asupra patronului și că, în special acolo unde s-au investit cantități mari de capital în

echipamente specializate, un astfel de sindicat poate să-l exproprieze practic pe proprietar și să controleze aproape toată producția firmei sale. Aspectul decisiv este însă faptul că acest lucru nu va fi niciodată în interesul tuturor muncitorilor – cu excepția cazului improbabil cînd cîștigul total de pe urma unei asemenea acțiuni este împărțit în mod egal între ei, indiferent dacă sunt sau nu angajați – și că din această cauză sindicatul îl poate realiza doar supunîndu-i la coerciție pe unii muncitori, pentru ca aceștia să sprijine, contrar proprietelor interese, o astfel de mișcare concertată.

Motivul este acela că muncitorii pot ridica salariile reale peste nivelul înșînuit pe o piață liberă doar limitînd oferta, adică refuzînd să presteze o parte din muncă. Astfel, interesul celor ce vor obține posturi cu salarii mai mari se va opune întotdeauna interesului celor care din această cauză vor găsi de lucru doar în slujbe mai slab remunerate sau nu se vor putea angaja deloc.

Faptul că, de obicei, sindicatele îl vor face întîi pe patron să accepte un anumit nivel de salarii, iar apoi vor veghea ca nimeni să nu fie angajat pentru mai puțin, nu are prea mare importanță. Fixarea salariilor este un mijloc la fel de eficient ca oricare altul de a-i exclude pe cei ce pot fi angajați doar cu salarii mai mari. Esențial este că patronul va accepta acel nivel doar atunci cînd știe că sindicatul are puterea de a-i exclude pe alții¹⁰. Ca regulă generală, fixarea salariilor (sîr de către sindicate, fie de către o autoritate) va face salariile mai mari decît ar fi în alte condiții doar dacă ele sunt mai mari și decît salariul la care ar putea fi angajați toți doritorii.

Deși sindicatele pot totuși acționa în baza unei convingeri contrare, nu există nici un dubiu că, pe termen lung, ele nu pot ridica salariile pentru toți doritorii de muncă peste nivelul care s-ar stabili pe o piață liberă – deși ele ar putea soarte bine să forțeze ridicarea salariilor nominale, cu consecințe de care ne vom ocupa ulterior. De succesul lor în ridicarea salariilor reale peste acest nivel, dacă e ca acest succes să nu fie doar temporar, va profita doar un grup, în detrimentul altuia. De aceea, el va servi doar interesul unui anumit segment, chiar atunci cînd obține sprijinul tuturor. Aceasta înseamnă că sindicatele strict voluntare nu ar putea beneficia mult timp de sprijinul tuturor membrilor, pentru că politica lor salarială nu ar fi în interesul tuturor muncitorilor. Sindicatelor care nu au avut puterea de a exercita coerciție asupra celor din afară nu ar fi, astfel, suficient de puternice spre a forța ridicarea salariilor peste nivelul la care ar putea fi angajați toți cei ce caută de lucru, adică nivelul ce s-ar stabili în mod normal pe o piață liberă a muncii.

Însă, în timp ce salariile reale ale tuturor angajaților pot fi ridicate prin acțiunea sindicatului doar cu prețul șomajului, unele sindicate din anumite ramuri sau meserii ar putea foarte bine să ridice salariile membrilor lor, forțându-i pe alții să rămână în slujbe mai prost plătite. Este greu de spus că de mare este distorsiunea astfel cauzată în structura salariilor. Dacă ne amintim însă că unele sindicate găsesc mai comodă folosirea violenței pentru a stopa orice influx în sfera lor de ocupații, iar altele sunt capabile să impună taxe mari pentru admiterea ca membru (sau chiar să rezerve slujbe în domeniu, pentru copiii actualilor membri) este evident că această distorsiune este considerabilă. Este important să observăm că astfel de politici pot fi aplicate cu succes doar în domenii ocupaționale relativ prospere și bine plătite și că ele vor duce la exploatarea celor săraci de către cei cu o stare materială mai bună. Chiar dacă la nivelul unui singur sindicat acțiunile pot tinde să reducă diferențele în remunerare, nu încapă nici o îndoială că în cazul salariilor relative din ramurile importante ale industriei și comerțului, sindicalele sunt astăzi în mare parte responsabile de o inegalitate lipsită de funcționalitate, rezultată exclusiv din privilegii¹¹. Aceasta înseamnă că activitățile lor reduc automat productivitatea globală a muncii și implicit nivelul general al salariilor reale; căci, dacă acțiunea sindicală reușește să reducă numărul de muncitori angajați în munci bine plătite și să sporească numărul celor forțați să rămână în munci mai slab remunerate, rezultatul este că media totală va fi mai mică. De fapt, se poate spune că în țările unde sindicalele sunt puternice, nivelul general al salariilor reale să fie mai mic decât în alte condiții¹². Acest lucru este cu siguranță valabil pentru majoritatea țărilor europene, unde politica sindicatelor este întărită prin folosirea pe scară largă a unor practici restrictive cu caracter de „partaj al muncii“.

Dacă mulți încă acceptă ca evident și incontestabil faptul că nivelul general al salariilor a crescut atât de repede datorită eforturilor sindicatelor, o fac în polida concluziilor lipsite de orice ambiguitate ale analizei teoretice și în ciuda probelor empirice contrare. Salariile reale au crescut adesea mult mai repede atunci cînd sindicalele erau slabe, decât atunci cînd erau puternice; mai mult, chiar creșterile din anumite ramuri unde muncitorii nu erau organizați și nu erau adesea, mult mai rapidă decât în cele puternic sindicalizate și la fel de prospere¹³. De regulă, impresia opusă se datorează în parte faptului că majorările salariale obținute astăzi, de cele mai multe ori, prin negocierile sindicatelor, sunt considerate posibile doar pe această cale¹⁴, precum faptului că – așa cum vom vedea imediat – activitatea sindicală determină în realitate o creștere continuă a salariilor nominale, mai mare decât aceea a salariilor reale. O astfel de creștere a salariilor nominale este posibilă fără a produce

șomaj generalizat doar prin faptul că este în mod regulat anulată de inflație – dacă într-adevăr trebuie menținută ocuparea completă a forței de muncă.

3. Dacă sindicalele au obținut de fapt, prin politica lor salarială, mult mai puțin decât se crede, acțiunile lor sănătoase sănătoare în plan economic și extrem de periculoase în plan politic. Ele își folosesc puterea într-un mod care tinde să facă ineficient mecanismul pieței și care le oferă în același timp un control asupra conducerii activităților economice – control periculos în mână guvernului, însă de-a dreptul intolerabil dacă este exercitat de un anumit grup. Acest control se realizează prin influența lor asupra salariilor diferitelor grupuri de muncitori și prin continua presiune de jos pe care o exercită asupra nivelului salariilor nominale, cu inevitabile consecințe inflaționiste.

Efectul asupra salariilor relative este, de obicei, o mai mare uniformitate și rigiditate a salariilor în interiorul oricărui grup controlat de sindical, precum și diferențe salariale mai mari, nefuncționale, între grupuri diferite. Acestea sunt însoțite de o restrîngere a mobilității forței de muncă, pentru care primul aspect reprezintă și un efect, și o cauză. Nu e nevoie să spunem mai mult despre faptul că de ele vor beneficia anumite grupuri, dar că productivitatea și, în general, veniturile muncitorilor nu pot decât să scadă. Si nici nu trebuie să mai accentuăm ideea că mai mare stabilitate a salariilor anumitor grupuri, pe care o pot asigura sindicalele, va duce probabil la o mai mare instabilitate a locurilor de muncă. Important este că diferențele accidentale de forță între sindicalele din ramuri diferite vor produce nu doar inegalități flagrante și nejustificate economic în planul remunerării, ci și discrepanțe economice în dezvoltarea diverselor ramuri. Va fi stînjeneță dezvoltarea unor ramuri importante din punct de vedere social, ele neputind satisface nici pe departe nevoile urgente, și acesta doar pentru că sindicalele extrag din caracterul lor oportunități speciale pentru practici coercitive, monopoliste¹⁵. Deoarece sindicalele sunt cele mai puternice acolo unde există cele mai mari investiții de capital, ele tind să devină un factor de descurajare a investițiilor – la ora actuală, al doilea, după impozite. Adesea, monopolul sindicatelor de conveniență cu administrația devine unul dintre fundamentele controlului monopolist asupra industriei în cauză.

Cel mai mare pericol suscită de evoluția actuală a sindicalismului este acela că, prin instituirea unor monopoluri efective asupra ofertei de diverse categorii de forță de muncă, sindicalele vor împiedica acțiunea competiției, ca regulator eficient al alocării tuturor resurselor. Dacă însă concurența devine ineficientă ea mijloc regulator, vor trebui adoptate alte asemenea mijloace. Însă, unică alternativă la pia-

ță este conducerea de către o autoritate. Evident, această conducere nu poate fi lăsată pe mânile anumitor sindicate cu interes segmentare și nu poate fi exercitată în mod adecvat nici de către o organizație unificată a muncii, care ar deveni astfel nu doar cea mai redutabilă putere în stat, ci o putere care ar controla total statul. Sindicalismul, așa cum se prezintă el astăzi, tinde să producă tocmai acel sistem de planificare socialistă globală, pe care puține sindicate îl doresc și pe care ar avea interesul să îl evite.

4. Sindicatele nu-și pot îndeplini scopurile lor de căpătii dacă nu obțin controlul total asupra ofertei de forță de muncă în sectoarele unde acționează. Și cum nu este în interesul muncitorilor să se supună unui astfel de control, unii dintre ei trebuie determinați să acționeze împotriva propriilor interese. Acest lucru se poate realiza, într-o anumită măsură, prin presiuni psihologice și morale, încurajându-se convingerea eronată că de pe urma sindicatelor beneficiază toți muncitorii. Acolo unde sindicalele reușesc să creeze sentimentul general că fiecare muncitor ar trebui, în interesul clasii sale, să le sprijine acțiunile, coerciția ajunge să fie acceptată ca mijloc legitim de a-l determina pe muncitorul recalcitrant să-și îndeplinească obligațiile. Aici, sindicalele s-au bazat pe un instrument extrem de eficient – anume, pe mitul că doar prin eforturile lor a crescut atât de repede standardul de viață al clasii muncitoare și tot prin eforturile lor vor continua să crească salariile, în ritmul cel mai înalt posibil – un mit în a cărui cultivare asiduă sindicalele au fost ajutate chiar de către oponenții lor. Depășirea acestui impas nu poate avea loc decât în condițiile unei înțelegeri a faptelor, iar aceasta depinde de eficiența cu care își vor îndeplini economiștii misiunea lor de luminare a opiniei publice.

Însă, deși această presiune morală exercitată de sindicate poate fi extrem de puternică, ea nu este suficientă pentru a le confihi puterea de a face cu adevărat rău. Liderii sindicali par să fie de acord cu cercetătorii acestui aspect al sindicalismului, în sensul că sunt necesare forme mult mai puternice de coerciție, pentru ca sindicalele să-și atingă scopurile. Tehnicile de coerciție dezvoltate de sindicate pentru a face apartenența la ele practic obligatorie, ceea ce ele numesc „activități organizaționale“ (sau în Statele Unite „securitate sindicală“ – un eufemism curios) sunt cele care le dău adevărată putere. Deoarece puterea sindicatelor cu adevărat voluntară este restrinsă la interesele comune tuturor salariaților, ele au ajuns să-și consume cea mai mare parte din energie pentru impunerea voinței lor asupra membrilor mai refractari.

Sindicatele nu ar fi putut reuși acest lucru fără sprijinul unei opinii publice înșelate și fără ajutorul activ al guvernelor. Din nesericire, ele au reușit în mare măsură să convingă că sindicalizarea completă este nu doar legitimă, ci și importantă din perspectiva politicilor publice. A spune că muncitorii au dreptul să formeze sindicate nu înseamnă însă că sindicalele au dreptul de a exista independent de voința muncitorilor. Departe de a fi o calamitate politică, starca în care muncitorii nu ar mai considera necesar să formeze sindicate ar fi chiar dezirabilă. Totuși, faptul că un scop natural al sindicatelor este acela de a-i determina pe toți muncitorii să adere la ele a fost interpretat în aşa fel încât să însemne că sindicalele sunt îndreptățite să facă tot ce cred de cuvintă pentru a atinge acest scop. La fel, faptul că sindicalele au dreptul legitim să încearcă obținerea de salarii cât mai mari a fost interpretat în sensul că ele ar trebui să aibă dreptul să facă orice li se pare necesar spre a reuși în această încercare. În particular, cum greva a fost acceptată ca o armă legitimă a sindicatelor, s-a ajuns să se considere că ele trebuie lăsate să facă orice li se pare necesar spre a reuși. În general, legalizarea sindicatelor a ajuns să însemne că trebuie tratate drept legale orice metode considerate indispensabile scopurilor lor.

Astfel, actualele puteri coercitive ale sindicatelor se bazează în principal pe folosirea unor metode care nu ar fi tolerate în nici un alt scop și care contravin protecției sferei private a individului. În primul rînd, sindicalele se bazează – într-o măsură mult mai mare decât se recunoscă de obicei – pe folosirea pichetului ca instrument de intimidare. Că pînă și aşa-numita pichetare „pașnică“ constituie o măsură profund coercitivă, tolerată în virtutea presupusei legitimități scopului său, se vede din aceea că ea poate fi și este folosită de oameni care nu sunt, ei însiși, muncitori, pentru a-i forța pe alții să formeze un sindicat controlat de ei, precum și din aceea că pichetarea poate fi folosită în scopuri pur politice sau spre a da frâu liber animozității față de o persoană impopulară. Aura legitimității, care înconjoară pichetarea pentru că scopurile ei sunt adesea aprobate, nu poate schimba faptul că ea reprezintă un tip de presiune organizată asupra indivizilor, care într-o societate liberă nu poate fi exercitată de către nici un agent privat.

După tolerarea pichetării, principalul factor care permite sindicatelor să îi susțină la coacere pe muncitorii individuali îl reprezintă admiterea în legislație și jurisprudență a formelor de *closed-shop* și *union-shop*, precum și a variantelor lor. Acestea sunt contracte ce restrîng schimbul și doar exceptarea lor de la regulile obișnuite de drept le-a făcut obiecte legitime ale „activităților organizaționale“ ale sindicatelor. Adesea, legislația a mers pînă-ntr-acolo încît să ceară nu doar ca un

contract încheiat de reprezentanții majorității lucrătorilor într-o fabrică sau dintr-o ramură industrială să fie accesibil oricărui muncitor care ar dori să profite de el, ci și ca el să se aplice tuturor angajaților, chiar dacă ei ar dori și ar putea obține o altă combinație de avantaje¹⁶. De asemenea, trebuie să apreciem drept metode inadmisibile de coerciție toate grevele de solidaritate și boicoturile care sunt folosite nu ca un instrument în negocierea salariilor, ci ca un mijloc de a-i forța pe alți muncitori să se alinieze politicilor sindicatelor.

Cea mai mare parte a acestor tactici coercitive ale sindicatelor pot fi însă puse în aplicare doar pentru că legea a exceptat grupurile de muncitori de la responsabilitatea obișnuită a acțiunii colective, fie permisindu-le să evite tratarea formală drept corporații, fie scutind în mod explicit aceste organizații de regulile aplicate corporațiilor. Nu este cazul să tratăm separat diverse alte aspecte ale politicilor actuale în domeniul sindical, cum ar fi, de exemplu, negocierea la nivel de ramură sau la nivel național. Aplicabilitatea lor se bazează pe practicile deja menționate și ele ar dispărea aproape sigur dacă ar fi înlăturate principalele puteri coercitive ale sindicatelor¹⁷.

5. Cu greu s-ar putea nega faptul că impunerea prin forță a creșterilor salariale este astăzi principalul scop al sindicatelor. Chiar dacă acesta ar fi unicul lor țel, interzicerea sindicatelor nu ar putea fi justificată. Într-o societate liberă trebuie tolerate multe lucruri nedorite, dacă ele nu pot fi evitate fără a recurge la o legislație discriminatorie. Însă controlul salariilor nu este, nici chiar în momentul de față, unica funcție a sindicatelor; fără îndoială, ele sunt capabile să facă servicii mai presus de orice obiectiv, chiar cât se poate de utile. Dacă unicul lor scop ar fi tratarea creșterii salariale prin acțiune coercitivă, probabil că ele ar dispărea, o dată private de puterea coercitivă. Sindicalele au însă alte funcții, utile; deși a lăsat în considerare posibilitatea interzicerii lor ar contraveni tuturor principiilor noastre, ar fi de dorit să arătăm în mod explicit de ce nu există un temei economic pentru o asemenea acțiune și de ce ele ar putea aduce servicii importante, ca organizații cu adevărat voluntare și non-coercitive. Este foarte probabil ca sindicalele să-și dezvolte pe deplin utilitatea potențială doar după ce vor fi fost abătute de la actualele lor scopuri antisociale, printr-o prevenire eficientă a folosirii coerciției¹⁸.

Lipsite de puteri coercitive, sindicalele vor juca probabil un rol util și important chiar în procesul de fixare al salariailor. În primul rând, de multe ori trebuie făcută alegerea între creșterile salariale și beneficiile alternative pe care le-ar putea oferi patronul, la aceleași costuri – beneficii pe care el le-ar putea furniza doar dacă

toți sau măcar majoritatea angajaților ar fi dispusi să renunțe la plășile suplimentare. În plus, poziția relativă a individului pe scară salarială este adesea aproape la fel de importantă ca și cea absolută. În orice organizație ierarhică este important ca majoritatea să aprecieze drept juste diferențele dintre remunerațiile oferite pentru diverse servicii și regulile de promovare¹⁹. Cel mai eficient mod de asigurare al consensului este, probabil, acela ca schema generală să fie supusă aprobării în negocieri colective în care să fie reprezentate toate diferitele interese. Chiar din punct de vedere al patronului, ar fi greu de conceput un alt mod reconciliere a tututor diverselor considerații de care trebuie să se țină cont, în contextul stabilirii unei structuri salariale satisfăcătoare. O organizație mare pare să necesite un ansamblu acceptat de termeni standard, accesibili tuturor celor ce doresc să prospere de ei, care să nu exclude însă unele soluții speciale, în cazuri individuale.

Același lucru este valabil, într-o și mai mare măsură, în cazul tuturor problemelor generale legate de condițiile de muncă, în afara remunerației individuale – acele probleme care îi preocupă într-adevăr pe toți angajații și care, în interesul comun al muncitorilor și al patronilor, ar trebui reglementate într-un mod care să țină cont de cât mai multe opțiuni. O organizație mare trebuie guvernată în bună parte de reguli, iar aceste reguli ar putea funcționa cel mai bine atunci cînd au fost elaborate cu participarea muncitorilor²⁰. Cum un contract între patroni și angajați reglementează nu doar relațiile dintre ei, ci și relațiile dintre diversele grupuri de angajați, este adesea mai comod să i se dea un caracter de acord multilateral, iar în anumite privințe, cum ar fi procedurile privind revendicările, să se prevadă un anumit grad de autoadministrare pentru salariați.

În sfîrșit, există cea mai veche și cea mai benefică activitate a sindicatelor: în calitate de „asociații de întrajutorare“, ele se angajează să-și sprijine membrii, asigurîndu-i împotriva riscurilor specifice meseriei. Aceasta este o funcție ce trebuie considerată, în toate privințele, ca o formă extrem de dezirabilă de autoajutorare, chiar dacă ea este preluată treptat de către statul bunăstării. Vom lăsa problema deschisă, în ceea ce privește justificarea pe care vreunul din argumentele de mai sus ar oferi-o în favoarea unor sindicate constituite pe o scară mai largă decât aceea a fabricii sau a corporației.

O cu totul altă problemă, pe care aici o puitem menționă doar în trecere, este pretenția sindicatelor de a participa la conducerea întreprinderii. Sub numele de „democrație industrială“ sau, mai recent, de „codeterminare“, aceasta a dobîndit o popularitate considerabilă în Germania și, în mai mică măsură, în Marea Britanie. Ea reprezintă o curioasă recrudescență a ideilor aripii sindicaliste a socialismului

secolului al XIX-lea, cea mai puțin elaborată și cea mai puțin practică formă a acelei doctrine. Deși la suprafață aceste idei exercită o anumită atracție, examinarca lor scoate la lumină contradicții inerente. O fabrică sau o ramură nu poate fi condusă în interesul vreunui corp distinct, permanent de muncitorii, dacă e să servească în același timp interesele consumatorilor. Mai mult, participarea efectivă la conduceră întreprinderii reprezintă o muncă aparte, iar oricine se angajează în acest sens ajunge curând să înceteze a mai avea concepția și interesul unui angajat. De aceea, un astfel de plan ar trebui respins nu doar din punctul de vedere al patronilor; există motive temeinice pentru care în Statele Unite liderii sindicali au refuzat ritos să-și asume orice responsabilitate în conducerea firmelor. Pentru o examinare mai atentă a acestor probleme, trebuie să recomandăm cititorului consultarea unor studii detaliate asupra tuturor implicațiilor sale, studii disponibile în momentul de față²¹.

6. Deși s-ar putea dovedi imposibilă protejarea totală a individului de coerciția sindicatelor, astăzi cît opinia publică o consideră legitimă, cci mai mulți specialiști sunt de acord că pentru a produce efecte ample, schimbări decisive în situația existentă ar fi suficiente modificări relativ puține și la prima vedere neînsemnate în legislație și jurisprudență²². Simpla retragere a privilegiilor speciale care, fie că au fost conferite explicit sindicatelor, fie că și le-au arogat ele însăși, pe fondul tendinței manifestate de justiție, ar părea suficientă pentru a le priva de cele mai serioase puteri coercitive pe care le exercită în momentul de față și pentru a canaliza interesele lor legitime în beneficiul societății.

Cerința de bază este asigurarea adevăratai libertăți de asociere și tratarea coerciției ca nelegitimă, indiferent dacă este folosită în favoarea sau împotriva organizării, de către patron sau de către angajați. Ar trebui aplicat cu strictețe principiul potrivit căruia scopul nu scuză mijloacele, iar scopurile sindicatelor nu justifică exceptarea lor de la regulile generale de drept. Aceasta ar însemna astăzi, în primul rînd, interzicerea oricărei forme de pîchetare, deoarece ea nu este doar principala și cea mai frecventă cauză a violenței, ci constituie, chiar în formele ei cele mai pașnice, un mijloc de coerciție. Apoi, sindicatelor nu ar trebui să li se mai permită excluderea de la angajare a nemembriilor. Aceasta înseamnă că acele contracte de tip *closed-shop* sau *union-shop*, inclusiv clauze precum „menținerea apartenenței” sau „angajarea preferențială“ trebuie tratate ca elemente ce lezează schimbul și în consecință trebuie scoase de sub protecția legii. Ele nu diferă cu nimic de contractul *yellow-dog*, care nu permite muncitorului să adere la vreun sindicat și care este la ora actuală interzis prin lege.

Invalidarea tuturor acestor contracte ar face practic ineficiente astfel de forme de presiune, prin eliminarea principalelor ținte ale greivelor de solidaritate și ale boicoturilor. Ar fi însă necesară abrogarea tuturor prevederilor legale care fac obligatorii pentru toți angajații contractele semnate cu reprezentanții majorității lucrătorilor dintr-o întreprindere sau dintr-o ramură, precum și lipsirea oricărora grupuri organizate de dreptul de a încheia contracte aplicabile unor oameni care nu le-au delegat de bunăvoie această autoritate²³. În sfîrșit, responsabilitatea pentru acțiunile organizate și concertate, aflate în contradicție cu obligațiile contractuale sau cu legile generale, trebuie plasată în mod ferm asupra celor care dețin puterea decizională, indiferent de forma de acțiune organizată pe care au adoptat-o.

Este nefondată obiecția că orice legislație care ar invalida anumite tipuri de contracte ar fi contrară principiului libertății încheierii contractelor. Am văzut anterior (capitolul al XV-lea) că acest principiu nu înseamnă în nici un caz că, din punct de vedere juridic, toate contractele sunt constrângătoare și se poate impune respectarea lor. El indică doar faptul că toate contractele trebuie judecate conform acelorași reguli generale și nici unei autorități nu trebuie să i se acorde puterea discreționară de a valida sau invalida contractele. Printre cele a căror valabilitate ar trebui înșurmată prin lege se numără contractele ce restrîng schimbul. Contractele de tip *closed-shop* sau *union-shop* se încadrează, evident, în această categorie. Dacă legislația, jurisprudența și toleranța agenților executivului nu ar fi creat privilegii pentru sindicate, probabil că în țările guverنate de *common law* nu s-ar fi ivit nevoia unei legislații speciale în această privință. Este regretabilă existența unei astfel de nevoi, iar cel care crede în libertate va privi cu neîncredere orice legislație de acest tip.

Însă, o dată ce privilegiile speciale au devenit parte a practicii juridice interne, ele pot fi eliminate doar printr-o legislație specială. Deși nu ar trebui să existe nevoia unei legislații speciale în privința dreptului de muncă, este greu de negaț faptul că situația creată în Statele Unite datorită legislației în vigoare și a deciziilor Curții Supreme ar putea face din legislația specială unicul mijloc de restaurare a principiilor libertății²⁴.

Măsurile specifice necesare într-o anumită țară pentru a restaura principiile liberei asociieri în sfera muncii vor depinde de situația creată în urma evoluțiilor din acea țară. Situația din Statele Unite este extrem de interesantă, pentru că aici legislația și deciziile Curții Supreme au mers, probabil, cel mai departe în a confira autorității administrative puteri discreționare și în esență ireponsabile. Pentru detalii suplimentare, trebuie să recomandăm cititorului importantul studiu al profesorului

Petro, intitulat *The Labor Policy of the Free Society*²⁶, în care sînt descrise pe larg reformele necesare.

Deși toate schimbările necesare pentru limitarea puterilor nocive ale sindicatelor nu implică altceva decît ca ele să fie făcute să se supună acelorași principii generale de drept, aplicate tuturor celorlalți, nu există nici o îndoială că sindicatele existente se vor opune din toate puterilor acestor schimbări. Ele știu că îndeplinirea dorințelor lor de moment depinde tocmai de această putere coercitivă ce trebuie restrînsă, dacă e să fie prezervată societatea liberă. Cu toate acestea, situația nu este sără ieșire. Se petrec evenimente care, mai devreme sau mai tîrziu, vor convinge sindicatele că starea actuală nu mai poate dura. Acestea vor descoperi că, dintre toate alternativele, respectarea principiului care împiedică orice coerciție se va dovedi mult mai oportună decît continuarea politicii actuale, pentru că aceasta din urmă va duce la una din aceste două consecințe – ambele nedorite.

7. În timp ce pe termen lung sindicatele nu pot modifica substanțial nivelul salariilor reale ale muncitorilor, fiind mai probabilă scăderea decît creșterea lor, nu același lucru se întîmplă cu salariile nominale. În această privință, efectul acțiunii sindicale va depinde de principiile ce guvernează politica monetară. Date fiind doctrinele larg acceptate astăzi și politicile corespunzătoare așteptate din partea responsabilităților în domeniul monetar, nu există nici o îndoială că acuualele politici ale sindicatelor vor duce la o inflație crescătoare și progresivă. Principalul motiv este acela că doctrinele „ocupării complete“, dominante la ora actuală, eliberează sindicatele de orice responsabilitate vizînd șomajul și trascază autorităților fiscale și monetare sarcina de a prezerva ocuparea completă a forței de muncă. Însă unicul mod prin care acestea pot împiedica sindicatele să provoace șomaj este contracararea prin inflație a oricărora creșteri ale salariilor reale, pe care tind să le provoace sindicatele.

Pentru a înțelege situația în care ne găsim, este necesară o privire sumară asupra surselor intelectuale ale politicilor ocupării complete, politici de tip „keynesian“. Dezvoltarea teoriilor lordului Keynes a pornit de la observația corectă că salariile reale prea mari reprezentă cauză obișnuită a șomajului pe scară largă. Pasul următor l-a constituit ipoteza că o reducere directă a salariilor nominale ar putea fi impusă doar printre-o luptă atît de dură și de prelungită, încît această idee trebuie exclusă. În consecință, el a tras concluzia că trebuie reduse salariile reale, prin procesul de reducere a valorii banilor. Acesta este de fapt raționamentul ce stă la baza întregii politici de „ocupare completă a forței de muncă“, atît de larg acceptată

astăzi²⁷. Dacă muncitorii insistă asupra unui nivel al salariilor nominale prea înalt pentru a permite ocuparea completă, oferta de bani trebuie astfel sporită încât să ridice prețurile la nivelul pentru care salariile nominale cele mai răspîndite în economie încețează a fi mai mari decât productivitatea muncitorilor allăți în căutarea unui loc de muncă. În practică, aceasta înseamnă în mod necesar că fiecare sindicat individual, încercând să compenseze scăderea valorii banilor, nu va înceta să ceară creșterea salariilor nominale și că acțiunea cumulată a sindicatelor va duce astfel la o inflație progresivă.

Aceasta s-ar înțimpla chiar dacă sindicalele individuale nu ar face mai mult decât să împiedice orice reducere a salariilor nominale pentru un anumit grup. Acolo unde sindicalele fac astfel de reduceri impracticabile, iar salariile au ajuns, cum spun economiștii, „rigide în coborîre“, toate modificările în salariile relative ale diferențelor grupuri, reclamate de condițiile în permanentă schimbare, trebuie efectuate prin mărirea salariilor nominale, fiind necesare mai multe runde succesive de creșteri salariale, înainte de a se produce o reajustare a salariilor relative. Cum nevoia de ajustare a salariilor relative este permanentă, chiar și numai acest proces duce la acea spirală salarială-prețuri, dominantă după cel de-al doilea război mondial, adică de când au devenit general acceptate politicile ocupării complete a forței de muncă²⁸.

Acest proces este uneori descris ca și cum creșterile salariale ar produce în mod direct inflație. Este incorect. Dacă nu ar fi sporită oferta de lichidități, creșterile salariale ar duce rapid la șomaj. Dar sub influența unei doctrine care stipulează datoria autorităților monetare de a oferi suficienți bani pentru asigurarea în orice moment a ocupării complete, este politic inevitabil ca fiecare rundă de creșteri salariale să ducă la inflație suplimentară²⁹. Sau este inevitabil, pînă cînd creșterea prețurilor devine suficient de pregnantă și prelungită încît să alarmeze serios opinia publică. Atunci, se va încerca aplicarea unor frâne monetare. Însă, cum economia se va fi adaptat între timp aşteptărilor privind creșterea inflației, iar în acel moment ocuparea forței de muncă va depinde, în bună parte, de continuarea expansiunii monetare, încercarea de a o stopa va produce rapid un șomaj considerabil. Aceasta va induce o presiune rezistoită și irezistibilă spre mai multă inflație. Cu doze tot mai mari de inflație se poate împiedica un timp destul de îndelungat apariția unui șomaj pe care l-ar provoca, altfel, presiunea salarială. Publicului larg i se va părea că inflația progresivă este consecința directă a politicilor salariale ale sindicatelor, iar nu consecința încercărilor de a le atenua efectele.

Deși este de așteptat ca această cursă între salarii și inflație să dureze câțiva timp, ea nu poate continua la infinit fără ca lumea să-și dea scăma că trebuie cumva stopată. Trebuie exclusă eventualitatea unei politici monetare care să elimine puterile coercitive ale sindicatelor prin producerea unui șomaj masiv și prelungit, deoarece ea ar fi fatală din punct de vedere politic și social. Însă, dacă nu reușim să limităm în timp util, la sursă, puterea sindicatelor, acestea se vor confrunta în curând cu solicitări vizînd măsuri care pentru muncitorii - dacă nu și pentru liderii sindicali -- vor fi mult mai neplăcute decât supunerea sindicatelor la normele de drept: fie pretenția ca salariile să fie fixate de guvern, fie cererea ca sindicatele să fie pur și simplu desființate.

8. În domeniul relațiilor de muncă, ca de altfel în oricare altul, eliminarea pieței ca mecanism de ghidaj ar necesita introducerea unui sistem de conducere administrativă. Pentru a se apropia cît de cît de funcția ordonatoare a pieței, o astfel de conducere ar trebui să coordoneze întreaga economie și în consecință, să emane de la o autoritate centrală unică. Deși o astfel de autoritate s-ar putea ocupa inițial doar de alocarea și remuncrarea muncii, politica sa ar duce inevitabil la transformarea întregii societăți într-un sistem cu planificare și administrare centralizată, cu toate consecințele economice și politice ce ar decurge de aici.

În acele țări în care s-au făcut simțite un timp tendințe inflaționiste, observăm cereri tot mai frecvente vizînd o „politică salarială globală“. În statele în care aceste tendințe au fost cele mai pronunțate, în primul rînd în Marea Britanie, printre liderii intelectuali ai stîngii a devenit acceptată doctrina potrivit căreia salariile ar trebui determinate printr-o „politică unificată“, ceea ce înseamnă că această determinare ar trebui realizată de către guvern³⁰. Dacă piața ar fi astfel privată în mod inevitabil de funcția sa, nu ar exista alt mod de distribuire a forței de muncă pe ramuri, regiuni și ocupării, decât stabilirea salariilor pe cale autoritară. Pas cu pas, prin crearea unei mașinării de conciliere și arbitraj investită cu puterea de a emite dispoziții obligatorii și a unor comitete însărcinate cu problemele salariale, evoluăm către o situație în care salariile vor fi determinate prin decizii - în esență, arbitrage - ale unei autorități.

Toate acestea nu reprezintă altceva decât rezultatul invitabil al actualelor politici ale sindicatelor, animate de dorința de a vedea salariile determinate de o concepție oarecare de „justiție“ și nu de către forțele pieței. Însă, în nici un sistem viabil, unui grup de indivizi nu i se poate permite să impună ceea ce crede că i se cuvînc, amenințînd cu violență. Iar cînd nu doar cîteva grupuri privilegiate, ci chiar

cele mai importante secțiuni ale forței de muncă au devenit organizate efectiv în vederea unor acțiuni coercitive, a permite fiecareia să acționeze independent ar genera nu doar contrariul justiției, ci chiar haos economic. Când nu ne mai putem baza pe determinarea impersonală a salariilor de către piață, unicul mod prin care putem păstra un sistem economic viabil este de a le face să fie determinate în mod autoritar de către guvern. O astfel de determinare va fi arbitrară, pentru că nu există standarde obiective de justiție, care să fie aplicate³¹. La fel ca în cazul tuturor celorlalte prețuri sau servicii, nivelurile salariale ce ar fi compatibile cu oportunitatea deschisă tuturor de a căuta locuri de muncă, nu corespund vreunui merit ce ar putea fi evaluat sau vreunui standard independent de justiție, ci vor depinde de condiții pe care nimeni nu le poate controla.

O dată ce guvernul se angajează să determine întreaga structură salarială și este astfel forțat să controleze ocuparea forței de muncă și producția, s-ar ajunge la o distrugere mult mai gravă a puterii actuale a sindicatelor decât cea implicată de supunerea față de normele obișnuite de drept. Într-un astfel de sistem, sindicalele ar avea de ales doar între a deveni un instrument voluntar al politicii guvernamentale și a fi total desființate. Mai probabil este ca ele să alcătă prima alternativă, pentru că ea ar permite membrilor actualei birocații sindicale să-și păstreze pozițiile și o parte din puterea personală. Însă, pentru muncitorii, aceasta ar însemna supunerea totală față de controlul exercitat de un stat corporatist. Situația din cele mai multe țări nu ne lasă altă soluție decât să așteptăm un ascențu rezultat sau să ne regândim acțiunile. Actuala poziție a sindicatelor nu poate dura, fiindcă ele pot funcționa doar într-o economie de piață – pe care fac tot posibilul să o distrugă.

9. Problema sindicatelor constituie un test util pentru principiile noastre și în același timp o ilustrare instructivă a consecințelor încălcării lor. Eșuind în misiunea lor de a împiedica coerciția privată, guvernele sunt acum antrenate mult în afara funcțiilor lor propriu-zise, pentru a corecta rezultatele acestui eșec, confruntându-se cu sarcini pe care nu le pot îndeplini decât comportându-se la fel de arbitrar ca și sindicalele. Astăzi cît puterile pe care au fost lăsate să le acumuleze sindicalele sunt considerate inatacabile, nu există alt mod de a corecta răul provocat de ele decât a oferi statului o și mai mare putere arbitrară de coerciție. Într-adevăr, ne confruntăm deja cu un declin pronunțat al statului de drept în domeniul relațiilor de muncă³². Cu adevărat necesară pentru a remedia situația ar fi reîntoarcerea la principiile statului de drept și aplicarea lor consecventă de către autoritățile legislativă și executivă. Totuși, acest drum este încă blocat de către cel mai stupid

dintre argumentele la modă, acela că „nu putem da ceasul înapoi“. Nu ne putem abține să nu întrebăm dacă cei care folosesc în mod obișnuit acest clișeu sînt conștienți de faptul că el exprimă concepția fatalistă potrivit căreia nu poți învăța din propriile greșeli, cea mai rușinoasă recunoaștere a incapacității de a-ți folosi inteligența. Mă îndoiesc că cineva care privește lucrurile pe termen lung ar putea crede că există vreo altă soluție satisfăcătoare, pe care majoritatea ar alege-o în cunoștință de cauză, dacă ar înțelege unde duc actualele evoluții. Există unele semne că liderii sindicali clarvăzători încep și ei să recunoască faptul că, dacă e să nu ne resemnăm în fața extincției treptate a libertății, trebuie să întoarcem cursul evenimentelor și să ne hotărîm a restaura statul de drept, în timp ce ei – pentru a salva ceea ce este valoros în mișcarea lor -- trebuie să renunțe la idealurile ce au călăuzit-o un timp atât de îndelungat³³.

Nimic altceva decât o revenire a politicii curente la principiile deja abandonate nu ne va permite să evităm pericolul amenințător la adresa libertății. Necesară ar fi o schimbare în politica economică, pentru că în situația actuală deciziile tactice, pe care pot să le reclame nevoile pe termen scurt ale guvernării în condiții de urgență repetitive, nu vor face altceva decât să ne afunde și mai mult în hătișul controlului arbitrar. Efectele cumulate ale acestor paleative (reclamate de urmărirea unor obiective contradictorii) se vor dovedi fatale, din punct de vedere strategic.

Asemeni tuturor celorlalte probleme de politică economică, cea a sindicatelor nu poate fi rezolvată satisfăcător prin decizii *ad hoc* în chestiuni particulare, ci doar prin aplicarea consecventă a unui principiu la care să se adere uniform, în toate domeniile. Există un singur astfel de principiu ce poate prezerva o societate liberă: anume, prevenirea strictă a oricărei coerciții, exceptând cazurile de impunere a unor reguli generale abstracte, aplicabile tuturor în mod egal.

XIX

Securitatea socială

Principiul plasei de siguranță, care să-i adune pe cei căzuți, a fost golit de sens prin impunerea principiului cotelor echitabile pentru cei care pot cu ușurință să rămână în picioare.

THE ECONOMIST

1. În lumea occidentală se acceptă demult, ca datorii ale comunității, o serie de măsuri în sprijinul celor amenințați de sărăcie sau foame, datorită unor împrejurări pe care nu le pot controla. Soluțiile locale care au satisfăcut inițial această nevoie au devenit necorespunzătoare, pe măsură ce extinderea marilor orașe și mobilitatea crescîndă a oamenilor au dizolvat vechile legături de vecinătate; pentru ca responsabilitatea autorităților locale să nu împiedice mișcarea a trebuit ca aceste servicii să fie organizate la nivel național, iar pentru furnizarea lor s-au creat agenții speciale. Ceea ce numim astăzi asistență publică, asigurată sub diverse forme, în toate țările, este de fapt vechea lege privind sărăcia, adaptată condițiilor moderne. Necesitatea unor astfel de prevederi este indisutabilă, într-o societate industrială – fie ea și numai în interesul celor ce solicită protecție împotriva gesturilor desperate ale nevoiașilor.

Este inevitabil ca această asistență să nu fie limitată mult timp la cei care nu au fost în stare să-și ia ei însăși măsuri de prevadere în raport cu aceste nevoi („săracii îndreptății“, cum au fost aceștia numiți) și ca totalul asistenței acordate astăzi într-o societate relativ bogată să reprezinte mai mult decât este necesar pentru

asigurarea vieții și a sănătății. De asemenea, trebuie să ne așteptăm ca accesul la o astfel de asistență să îi facă pe unii să negligeze acele măsuri de prevedere pentru cazurile de forță majoră, pe care le-ar fi putut lua ei însăși. În aceste condiții, pare logic ca acelora care vor pretinde asistență în circumstanțe pe care le-ar fi putut anticipa, să li se ceară să-și ia ei însăși măsuri de prevedere. O dată ce devine o datorie recunoscută a comunității aceea de a contribui la satisfacerea nevoilor extreme datorate vîrstei, șomajului, bolii etc., indiferent dacă indivizii ar fi putut și ar fi trebuit să-și ia ei însăși măsuri de prevedere și, în special, o dată ce ajutorul este garantat într-o măsură ce ar putea reduce strădaniile individuale, pare evident corolarul potrivit căruia ei ar trebui forțați să se asigure (sau să-și ia măsuri de prevedere) împotriva riscurilor obișnuite ale vieții. În acest caz, justificarea nu este aceea că oamenii ar trebui supuși la coerciție, spre a face ceea ce este în propriul lor interes, ci aceea că, neglijînd luarea măsurilor cuvenite, ci ar deveni o povară pentru comunitate. În mod similar, le pretindem automobilistilor să se asigure împotriva unor terțe riscuri, nu în interesul lor, ci în interesul altora, care ar putea fi lezați de acțiunile lor.

În sfîrșit, o dată ce statul le cere tuturor să-și ia măsuri de prevedere pe care încântă și le luau doar unii dintre ei, pare rezonabil ca statul să contribuie și la dezvoltarea instituțiilor corespunzătoare. Cum acțiunea statului este cea care face necesară grăbirea unor acțiuni care altfel s-ar fi derulat mai lent, costul experimentării și dezvoltării unor noi tipuri de instituții poate fi considerat o responsabilitate publică, asemeni costurilor cercetării sau ale răspîndirii cunoașterii în alte domenii de interes pentru public. Aportul oferit în acest sens din fondurile publice ar trebui să fie, prin natura sa, temporar – o subvenție menită să contribuie la accelerarea unei evoluții devenite necesare, în urma unei decizii publice; acest ajutor ar trebui conceput doar pentru o perioadă de tranziție, pînă cînd instituția existentă va crește și se va dezvolta suficient pentru a satisface noile solicitări.

Pînă aici, justificarea întregului aparat de „securitate socială“ ar putca fi, probabil, acceptată și de către cei mai consecvenți apărători ai libertății. Deși mulți ar putea considera că nu este înțelept să se meargă atât de departe, nu se poate spune că aceste măsuri ar contraveni principiilor enunțate. Un astfel de program, așa cum a fost el descris, ar implica o oarecare coerciție, însă doar o coerciție menită să prevină coerciția și mai dură a individului, în beneficiul altora. Argumentul în favoarea ei se bazează pe dorința indivizilor de a se proteja de consecințele mizeriei extreme a semenilor lor, și, în egală măsură, pe dorința de a-i forța pe indivizi să ia măsuri mai eficiente de prevedere, în perspectiva nevoilor cu care se vor confrunta.

2. Problemele cruciale apar doar atunci cînd adepții „securității sociale“ fac încă un pas înainte. Chiar în perioada de început a „asigurărilor sociale“, în Germania anilor 1880, indivizilor nu li se cerea doar să-și ia măsuri de prevedere împotriva acelor riscuri care, altfel ar fi căzut în sarcina statului, ci erau siliți să obțină această protecție prin intermediul unor organizații unitare, conduse de guvern. Deși ideea acestui nou tip de organizație a venit de la instituțiile create de muncitori din proprie inițiativă, cu precădere în Anglia, și cu toate că acolo unde au apărut astfel de instituții și în Germania – în principal, în domeniul asigurărilor de boală – ele au fost lăsate să funcționeze, s-a decis ca oriunde erau necesare noi acțiuni (cum ar fi cazurile de vîrstă înaintată, accidente de muncă, handicapuri, persoane aflate în întreținere, șomaj), acestea să ia forma unei organizații unificate care să fie unicul furnizor al acelor servicii și de care trebuie să aparțină toți cei care solicitau protecție.

Astfel, încă de la început, „asigurările sociale“ însemnau nu doar asigurări obligatorii, ci apartenența obligatorie la o organizație unitară, controlată de stat. Principala justificare a acestei decizii, puternic contestată la un moment dat, însă acum acceptată ca irevocabilă, a fost presupusa eficiență sporită și avantajele administrative (economice) specifice unui astfel de organizație unitare. S-a pretins adeseori că acesta era unicul mod de a asigura, dintr-o dată, o asistență suficientă pentru toți cei aflați în nevoie.

Există o doză de adevăr în acest argument, însă ea nu este determinantă. Probabil, este adevărat că o organizație unitară, proiectată de către cei mai buni experți ce ar putea fi solicitați de autorități, va fi la un moment dat, cea mai eficientă dintre toate. Deși sunt puține șanse ca ea să rămînă astfel un timp îndelungat, dacă este transformată în punct de plecare pentru toate evoluțiile viitoare și dacă cei instalați de la început în funcții devin singurii judecători ai schimbărilor necesare. Ar fi o greșală să credeam că cel mai bun sau cel mai ieștin mod de a face un lucru ar putea fi determinat prin proiecte pe termen lung, în loc să fie supus unei permanente reevaluări a resurselor disponibile. Prințipiu potrivit căruia, în timp, toate monopolurile adăpostite în acest fel devin ineficiente se aplică și aici, ca de altfel pretutindeni.

Într-adevăr, dacă dorim să fîm permanent asigurați că vom atinge cît se poate de repede tot ceea ce știm cu certitudine că este posibil, cea mai bună metodă este organizarea deliberată a tuturor resurselor, pentru a le aloca în acel scop. În domeniul securității sociale, a ne baza pe evoluția treptată a instituțiilor corespunzătoare ar însemna fără doar și poate că unele nevoi individuale, de care o

organizație centralizată s-ar ocupa imediat, ar fi tratate pentru un timp cu o atenție insuficientă. Reformatorul grăbit, pe care nu-l satisfac nimic altceva decât eliminarea imediată a tuturor retelelor de care putem scăpa, va considera crearea unui aparat unitar, cu puteri depline de a face tot ceea ce este posibil, drept unica metodă acceptabilă. Însă, pe termen lung, prețul pe care va trebui să-l plătim pentru aceasta, chiar prin prisma succesului într-un anumit domeniu, poate fi extrem de ridicat. Dacă ne orientăm către o singură organizație cuprinzătoare, pentru că raza sa imediată de acțiune este mai mare, riscăm blocarea evoluției altor organizații care ar fi putut contribui în mai mare măsură la bunăstarea cetățenilor.

Dacă, inițial, eficiența a constituit factorul invocat în sprijinul unei organizații unice și obligatorii, susținătorii ei au avut, probabil, în vedere și alte considerente. De fapt, este vorba de două scopuri – distințe, dar allate într-o anumită conexiune – pe care o organizație guvernamentală înzestrată cu puteri coercitive le poate atinge, dar care sunt inaccesibile oricărui agenții ce funcționează pe criterii economice. O organizație privată poate oferi doar servicii specifice, în baza unui conținut, adică poate acoperi doar nevoi ce apar independent de acțiunea deliberată a beneficiarului și care pot fi evaluate pe baza unor criterii obiective; ea poate acoperi doar nevoi previzibile. Oricât de mult am extinde un sistem de adevărate asigurări, beneficiarul nu va obține niciodată mai mult decât satisfacerea unei clauze contractuale – adică, nu va primi orice i-ar părca necesar în circumstanțele respective. Un serviciu guvernamental monopolist, pe de altă parte, poate acționa în baza principiului alocării în funcție de nevoi, indiferent de clauzele contractuale. Doar o organizație cu puteri discreționare ar putea să le dea indivizilor tot ceea ce „ar trebui“ ei să aibă sau să-i determine să facă ceea ce „ar trebui“ să facă pentru a atinge un „standard social“ uniform. Ea va avea posibilitatea – și acesta este cel de-al doilea aspect principal – să distribuie venitul între persoane sau grupuri, după cum i se va părea potrivit. Deși orice asigurare implică o combinație de riscuri, asigurările private, concurențiale nu pot niciodată efectua un transfer de venit de la un grup desemnat în prealabil, la altul².

O astfel de redistribuire a venitului a devenit astăzi scopul principal al aşa-numitelor „asigurări“ sociale, un nume fals încă din primele zile ale acestor sisteme. Când Statele Unite introduceau schema respectivă, în 1935, termenul „asigurări“ a fost reținut – printre-o genială lovitură promotională – pur și simplu spre a o face mai acceptabilă. Încă de la început, ea avea prea puțin de a face cu asigurările și de atunci și-a pierdut orice posibilă ascimănare cu acestea. Același lucru s-a întîmplat

în cele mai multe dintre țările care, inițial, porniseră de la ceva mai apropiat de asigurări.

Deși redistribuirea veniturilor nu a fost niciodată scopul inițial mărturisit al aparatului de securitate socială, el a devenit pretutindeni obiectivul lor real și recunoscut⁴. Nici un sistem monopolist de asigurări obligatorii nu a rezistat acestei transformări în ceva total diferit, într-un instrument de redistribuire forțată a veniturilor. Ne vom ocupa în capitolul următor de etica unui astfel de sistem, în care nu o majoritate de donatori este cea care determină ce trebuie dat minoritatii, ci o majoritate de beneficiari decide ce va lua de la minoritatea mai bogată. Pentru moment, ne ocupăm doar de procesul prin care un aparat inițial destinat alinării sărăciei este transformat, în general, într-un instrument de redistribuție egalitară. Ca mijloc de socializare a veniturilor, de creare a unui fel de stat paternalist, care să aloce beneficii în bani sau în natură celor considerați mai merituoși, statul bunăstării a devenit, pentru mulți, substitutul socialismului demodat. Văzută ca o alternativă la de acum discreditata metodă de dirijare a producției, tehnica statului bunăstării, care încearcă să instituie o „distribuție justă” dăruind bani în proporțiile și în formele pe care le consideră potrivite, este de fapt doar o nouă metodă de urmărire a vechilor obiective ale socialismului. Motivul pentru care statul bunăstării a ajuns să fie atât de larg acceptat, în comparație cu vechiul socialism, este acela că la început el a fost prezentat constant ca nefiind altceva decât o metodă eficientă de a-i susține pe cei aflați în nevoie. Însă acceptarea acestei propunerii aparent rezonabile referitoare la o organizație a bunăstării a fost interpretată atunci drept un angajament față de ceva total diferit. Transformarea s-a efectuat în principal prin decizii care, pentru cei mai mulți, păreau a se referi la chestiuni tehnice minore, probleme în care distincțiile esențiale au fost adesea ascunse în mod deliberat, printr-o propagandă asiduă șiabilă. Este esențial să devenim conștienți de granița între o stare de lucruri în care comunitatea acceptă datoria de a preveni sărăcia și de a asigura un nivel de bunăstare și aceea în care ea își arogă puterea de a determina poziția „justă” a fiecărui și îi alocă fiecărui ceea ce crede ea că merită. Libertatea este grav amenințată atunci când statului i se conferă puteri exclusive de a furniza anumite servicii – puteri pe care, spre a-și atinge scopul, statul trebuie să le folosească pentru coerciția discreționară a indivizilor⁵.

3. Extrema complexitate și de aici, dificultatea de a înțelege sistemele de securitate socială creează o problemă serioasă pentru democrație. Nu ar fi chiar exagerat să spunem că deși dezvoltarea imensului aparat de securitate socială a fost un

factor esențial al transformării economice, ea a constituit totodată și aspectul cel mai puțin înțeles. Accasta se observă nu doar din convingeră înrădăcinată⁶ că beneficiarul individual are, din punct de vedere moral, dreptul la aceste servicii, întrucât a plătit pentru ele, ci și din faptul curios că elemente majore din legislația privind securitatea socială sunt prezentate uneori, în forurile legislative, într-un mod care nu le lăsa acestora din urmă altă soluție decât să le accepte sau să le respingă, fiind excluse orice modificări⁷. Apare astfel paradoxul că aceeași majoritate de indivizi a căror incapacitate de a opta în mod înțelept servește drept pretext pentru administrarea în numele lor a unei mari părți din propriile venituri, este chemată să decidă, în ipostaza ei de colectivitate, cum trebuie cheltuite veniturile individuale⁸.

Complicațiile securității sociale reprezintă un mister nu numai pentru oamenii de rînd. Astăzi, economistii, sociologii sau juriștii obișnuiți sunt aproape la fel de ignoranți în privința detaliilor acestui sistem complex și în continuă schimbare. Rezultatul este că în acest domeniu, ca și în altele, a ajuns să domine expertul.

Expertul de tip nou, pe care îl găsim și în domenii precum relațiile de muncă, agricultura, locuințele și învățămîntul, este un expert într-un anume cadru instituțional. Organizațiile create în aceste domenii au ajuns să fie atât de complexe încât dirijarea lor consumă aproape tot timpul de care dispune cineva. Expertul în acea instituție nu este neapărat o persoană care știe tot ceea ce i-ar permite să judece valoarea instituției, ci este adesea singurul care îi înțelege pe deplin organizarea, fiind astfel indispensabil. De multe ori, motivele pentru care el a ajuns să se intereseze și să aprobe acea instituție au prea puțin de a face cu pregătirea sa de specialitate. Însă, aproape invariabil, acest expert de tip nou are o trăsătură caracteristică: el aprobă fără rezerve instituțiile în care a devenit specialist. Aceasta, nu numai din cauză că doar cineva care aprobă scopurile instituției va manifesta interesul și răbdarea de a-i stăpini detaliile, ci mai ales pentru că efortul altcuiva ar fi inutile: opinile altcuiva, care nu este pregătit să accepte principiile instituțiilor existente, nu au șanse prea mari de a fi luate în serios și nu vor conta în discuțiile în urma cărora se determină politicile curente⁹.

Deosebit de important este faptul că, urmare a acestor evoluții, în tot mai multe sfere ale politicii, aproape toți „expertii“ recunoscuți sunt, aproape prin definiție, persoane care aprobă principiile ce stau la baza politicilor respective. Într-adevăr, acesta este unul dintre factorii ce tind să provoace auto-accelerarea atîtor evoluții contemporane. Politicianul care, recomandînd o anumită soluție de continuare a politicilor curente, pretinde că „toți expertii o aprobă“ este adesea cît se poate de onest, pentru că doar cei ce aprobă acea evoluție au devenit experți în

domeniu, iar economiștii sau juriștii care i se opun nu sunt considerați experți. O dată instituit aparatul, dezvoltarea sa viitoare va fi modelată de nevoile sale, determinate de oamenii care au ales să-l servească.

4. Într-un fel, este paradoxal că statul susține astăzi pretențiile de superioritate ale dezvoltării unidirecționale și exclusive, realizată prin folosirea autorității, într-un domeniu care ilustrează, poate mai clar decât oricare altul, modul în care apar instituții noi – nu datorită unui proiect, ci printr-un proces evolutiv, gradual. Concepția modernă privind acoperirea riscurilor prin intermediul asigurărilor nu este rezultatul acțiunii vreunui individ care să fi sesizat nevoia și să fi proiectat o soluție rațională. Operația de asigurare ne este atât de familiară încât ne-am putea imagina că orice om ar putea să-i descopere cu rapiditate principiile, după un timp de gândire. De fapt, modul în care au evoluat asigurările este ceea ce mai grăitoare dovedă a îndrăznelii celor care doresc să restrângă evoluțiile viitoare la un singur traseu, impus în mod autoritar. S-a afirimat, pe bună dreptate, că „nimeni nu și-a propus să creeze asigurările maritime, așa cum au fost create, mai târziu, asigurările sociale“, și că datorăm tehniciile noastre actuale unei creșteri treptate, în care pași succesivi datoră „neștiutelor contribuții ale anonimilor sau oamenilor din trecut au creat, în final, o operă de o asemenea perfecțiune încât în comparație cu ea, toate concepțiile iscuse datorate unor minti creațioare izolate trebuie să ne pară extrem de primitive“¹¹.

Sîntem oare cu adevărat atât de siguri că am atins culmea întregii înțelepciuni încât, spre a promova mai repede anumite obiective de acum vizibile, să ne permitem să ne dispensa de ajutorul primit în trecut de pe urma dezvoltării neplanificate și de pe urma adaptării treptate a vechilor soluții la scopuri noi? Este semnificativ faptul că în cele două mari domenii pe care statul amenință să le monopolizeze – asigurările de vîrstă și cele medicale – sîntem martorii celei mai rapide creșteri spontane a noilor metode peste tot unde statul încă nu a preluat controlul deplin, a unei varietăți de experimente care vor produce, aproape sigur, răspunsuri noi la nevoile curente, răspunsuri pe care nici o planificare în avans nu le poate anticipa¹². Atunci, să existe oare șansa ca, pe termen lung, să o ducem mai bine sub monopolul statului? A face din cunoașterea ceea ce mai înaltă existentă la un moment dat un standard obligatoriu pentru orice strădanic viitoare ar putea fi calea cea mai sigură de împiedicare a apariției noii cunoașteri.

5. Am văzut cum practica de a apela la fondurile publice spre a-i ajuta pe cei aflați în mare nevoie, combinată cu aceea de a-i obliga pe oameni să se asigure în perspectiva acestor nevoi, spre a nu deveni o povară pentru ceilalți, au produs în final, aproape pretutindeni, un al treilea sistem, diferit, în care oamenii beneficiază de sprijin în împrejurări precum boala și bătrânețea, indiferent de nevoi și indiferent dacă și-au luat ei însăși măsuri de prevedere¹³. În acest sistem, tuturor li se asigură acel standard de bunăstare de care se consideră că ar trebui să beneficieze, indiferent de ceea ce pot face ei însăși în acest sens sau de contribuțiile personale pe care le-au adus sau le pot încă aduce.

În general, tranzitia către acest al treilea sistem a fost realizată întrui suplimentându-se, în cadrul fondurilor publice, colă obținută prin asigurări obligatorii și apoi oferindu-le oamenilor, ca și cum ar fi existat un drept în acest sens, ceva pentru care plătiseră doar în mică măsură. A face din aceste transferuri forțate de venit un drept legal nu poate însă modifica faptul că ele nu pot fi justificate decât pe criteriul existenței unei nevoi speciale și că, din această cauză, ele nu reprezentă altceva decât filantropie. Însă acest caracter este de obicei mascat prin acordarea dreptului respectiv tuturor sau aproape tuturor și prin aceea că se ia din buzunarul celor înșăriți de cîteva ori mai mult decât li se oferă. Așa-zisa aversiune a majorității față de ideea de a primi ceva despre care știu că nu li se cuvine și că li se oferă doar pe baza nevoilor personale, precum și ostilitatea lor față de un „test al mijloacelor“ au fost transformate în pretext pentru o asemenea învăluire a întregului sistem, încît individul nu mai știe pentru ce a plătit și pentru ce nu a plătit¹⁴. Aceasta se înscrie în tentativa de a convinge în mod fraudulos opinia publică să accepte o nouă metodă de distribuție a veniturilor, pe care managerii nouului aparat par să o să consideră de la bun început drept ceva tranzitoriu, drept o jumătate de măsură ce trebuie să se finalizeze printr-un aparat care să vizeze în mod expres redistribuirea¹⁵. Această evoluție poate fi împiedicată doar dacă se face de la început, în mod clar, diferența între beneficiile pe care primitorul le-a plătit integral și față de care posedă astfel un drept moral și legal, și cele bazate pe nevoie, care depind astfel de dovada existenței acelei nevoi.

În acest context, trebuie să notăm încă o ciudătenie a mașinăriei etatice unificate, în domeniul securității sociale: puterea ei de a utiliza mijloace strânse prin metode obligatorii în propaganda pentru extinderea aceluia sistem obligatoriu. Ar trebui să fie evidentă fundamentală absurditatea unei majorități care și stabileste ea însăși impozitele spre a menține o organizație de propagandă destinată convingerii aceleiași majorități să meargă mai departe decât ar fi dispusă. Cu toate că, cel puțin

în Statele Unite, a ajuns să fie larg acceptată folosirea de către agențiile publice a unor tehnici din domeniul „relațiilor cu publicul”, care au ajuns suficient de legitime în sfera afacerilor private, într-o democrație rămâne discutabilă trăsătura acestor agenții: cheltuirea banilor publici pentru propaganda în favoarca extinderii propriilor activități. Nicăieri nu a devenit acest fenomen atât de general, nu doar la scară națională ci și pe plan internațional, precum în domeniul securității sociale. El se reduce la permisiunea acordată unui grup de specialiști interesanți de un anumit domeniu de a folosi în acest scop fonduri publice și de a manipula opinia publică în beneficiul acelei activități. Rezultatul este că atât votanții, cât și legiuitorii primesc informații aproape exclusiv de la cei a căror activitate ar trebui să o dirijeze. Cu greu s-ar putea exagera măsura în care acest factor a contribuit la accelerarea acestei evoluții, mult mai mult decât ar fi permis-o altminteri opinia publică. Această propagandă subvenționată, întreprinsă de o unică organizație întreținută din impozite, nu poate fi în nici un caz comparată cu reclama concurențială. Ea conseră organizației o putere asupra minorității oamenilor care intră în aceeași categorie cu puterea unui stat totalitar ce detine monopolul asupra mijloacelor de informare¹⁶.

Deși, în sens formal, actualele sisteme de securitate socială au fost create prin decizii democratice, ne putem îndoi de faptul că majoritatea beneficiarilor le-ar aproba, dacă ar ști tot ceea ce au implicat ele. Povara pe care aceștia o suportă, permitând statului să deturneze o parte a veniturilor lor către obiective de el alese, este deja extrem de apăsătoare în țările relativ sărace, unde este urgentă nevoia unei creșteri a productivității. Crede cineva că muncitorul italian obișnuit, slab calificat, o duce mai bine dacă din cheltuielile aferente muncii sale, cheltuieli suportate de patron, patruzeci și patru de procente revin statului sau, folosind date concrete, dacă din cei 49 de cenți plătiți de patron pentru o oră de muncă, el primește doar 27, în timp ce 22 sunt cheltuiți în numele său de către stat?¹⁷ Cine poate crede că dacă muncitorul ar înțelege situația și i s-ar da posibilitatea să aleagă între varianta de mai sus și cea în care i s-ar dubla venitul fără securitate socială, el ar alege-o pe prima? Sau că în Franța, unde media prelevărilor sociale se ridică la aproximativ o treime din totalul costului muncii¹⁸, acest procentaj nu reprezintă mai mult decât ar fi dispusă muncitorii să cedeze, în schimbul serviciilor oferite de către stat? Sau că în Germania, unde circa 20 % din venitul național total este plasat în mânăile administrației securității sociale¹⁹, acesta nu reprezintă o returnare forțată a unei părți din resurse care este mult mai mare decât ar dori-o în mod expres populația? Se poate nega, de o manieră că de căci serioasă, faptul că cei mai mulți dintre acești

oameni ar duce-o mult mai bine dacă banii le-ar fi dați lor și ar fi liberi să își cumpere asigurarea de la companii private?²⁰

6. Putem analiza mai detaliat aici doar principalele ramuri ale securității sociale: prevederile pentru bătrânețe, invaliditate permanentă datorată altor cauze și pierderea susținătorului familiei; prevederi pentru asistență medicală și spitalicească; protecția împotriva pierderii venitului, ca urmare a șomajului. Numeroasele alte servicii care sunt furnizate în diverse țări fără ca parte a acestora, fie separat – cum ar fi alocațiile de maternitate și de creștere a copilului – ridică probleme distințe prin aceea că sunt considerate parte a așa-numitei „politici familiiale“, un aspect al politicii moderne pe care îl vom lua în discuție.

Domeniul în care majoritatea statelor s-au angajat cel mai mult și care ar putea crea problemele cele mai grave este cel al prevederilor referitoare la bătrâni și persoanele dependente (exceptând doar Marea Britanie, unde crearea unui Serviciu Național de Sănătate gratuit a generat probleme de o amploare similară). Problema vîrstnicilor este deosebit de serioasă, întrucât în cea mai mare parte a lumii occidentale guvernele sunt vinovate de faptul că aceștia au fost privați de mijloacele de sprijin pe care ar fi putut încerca să și le asigure ei însăși. Nereușind să-și țină promisiunile și neîndeplinindu-și sarcina de a menține stabilitatea monedei, aproape toate guvernele au creat o situație în care generația care ieșe la pensie în cursul celui de-al treilea sfert al secolului a fost privată de mult din ceea ce încercaseră să strângă pentru anii de pensie, iar sărăcia amenință pe nedrept mult mai multă lume decât în alte condiții, în ciuda eforturilor lice căruia de a evita din timp o astfel de povară. Trebuie să accentuăm faptul că inflația nu este niciodată o catastrofă naturală, inevitabilă; ea este întotdeauna rezultatul slăbiciunii sau ignoranței celor responsabili de politicile monetare, deși responsabilitatea ar putea fi atât de împărtățită încât nimeni să nu fie singurul vinovat. S-ar putea ca autoritățile să îl consideră mai mari realele pe care au încercat să le evite prin inflație, însă cea care provoacă inflația este, întotdeauna, opțiunea lor politică.

Cu toate acestea, chiar dacă abordăm problema asigurărilor de bătrânețe conștienți fiind – așa cum este și cazul, de altfel – de responsabilitatea specială pe care și-o asumă guvernul, nu putem să nu ne întrebăm dacă dauncile produse unor generații (care, în ultimă instanță, împărtășesc această responsabilitate) pot justifica impunerea la scara unei întregi națiuni a unui sistem permanent în care sursa normală de venit, după o anumită vîrstă, este o pensie determinată pe criterii politice și plătită din impozitele curente. Întrega lume occidentală se îndreaptă către acest

sistem, care va genera probleme ce vor domina în viitor politica, într-o măsură pe care cei mai mulți încă nu o percep. Străduindu-ne să remediem un rău, am putea încărca generațiile viitoare cu o povară mai mare decât ar fi ele dispuse să poarte, legându-le de mîini într-un asemenea mod încît în final, după multe eforturi, vor reuși să se elibereze doar încâlcîndu-și angajamentele de o manieră și mai gravă decât am făcut-o noi.

Problema capătă o turnură serioasă de îndată ce guvernul se angajează să asigure nu doar un nivel minim, ci unul „adecvat“ pentru toți vîrstnicii, indiferent de nevoiea individului sau de contribuțile pe care le-a adus. Există doi pași critici, făcuți aproape întotdeauna, de îndată ce statul își asumă monopolul furnizării acestei protecții: în primul rînd, măsurile de protecție sunt acordate nu doar celor care, prin propriile contribuții, și-au cîștigat dreptul de a beneficia de ele, ci și acelora care încă nu au avut timp să o facă; în al doilea rînd, în momentul în care se plătesc pensiile, ele nu sunt achitate din veniturile aferente unui capital suplimentar acumulat în acest scop – adică, dintr-un venit suplimentar datorat eforturilor beneficiarului – ci constituie un transfer al unei părți din roadele muncii celor care, în acest moment, sunt productivi. Argumentația rămîne valabilă, indiferent dacă guvernul creează nominal un fond de rezervă și îl „investește“ în bonuri de tezaur (adică și-l împrumută ieșii, cheltuind de fapt banii respectivi) sau dacă își acoperă obligațiile curente prin impozite.²¹ O alternativă imaginată, dar niciodată pusă în practică, aceea ca guvernul să investească fondurile de rezervă în capital productiv, ar duce rapid la un control guvernamental din ce în ce mai pronunțat asupra capitalului industrial.

Aceste două consecințe obișnuite ale furnizării de către stat a pensiilor de bătrînețe sunt, de obicei, și motivele principale pentru care se insistă asupra acestui tip de organisme.

Se observă imediat că un astfel de abandon complet al caracterului de asigurare al acestui mecanism – o dată cu recunoașterea dreptului tuturor celor care au depășit o anumită vîrstă (precum și al dependenților și handicapăților) la un venit „adecvat“ care este determinat în mod obișnuit de majoritate, din care o parte substanțială o reprezintă chiar beneficiarii – transformă întregul sistem într-un instrument politic, un cal de bătaie al demagogilor aflați în căutare de voturi. În zadar am crede că un standard obișnuit de justiție va impune o limită în ceea ce privește gradul în care cei ajunși la vîrstă privilegiată, chiar dacă mai sunt capabili de travaliu continuu, pot insista să fie susținuți în mod „adecvat“ de către cei încă activi – la rîndul lor, aceștia se vor consola doar cu gîndul că, în viitor, cînd vor fi și

mai numerosi (ca proporție), se vor afla și ei într-o poziție mai bună spre a-i face pe cei care lucrează să le satisfacă nevoile.

O propagandă asiduă a pus în umbră faptul că acestă schemă de pensii corespunzătoare pentru toți face ca mulți dintre cei care, în sfîrșit, au atins momentul mult dorit al pensionării și care s-ar putea întreține din propriile economii, să beneficieze totuși de gratuități, pe cheltuiala celor care încă nu au atins vîrstă respectivă – dintre care mulți s-ar pensiona imediat dacă li s-ar asigura același venit²², precum și faptul că într-o societate bogată, nedevastată de inflație, este normal ca mulți dintre pensionari să trăiască mai bine decât persoanele active. Cît de grav și liberat a fost îndusă în eroare opinia publică reiese din mult citată aserțiune, acceptată de către Curtea Supremă a Statelor Unite, potrivit căreia, în anul 1935, în Statele Unite „aproximativ 3 din 4 persoane în vîrstă de peste șaizeci și cinci de ani erau, probabil, dependente de alții, parțial sau total, pentru întreținere” – o afirmație bazată pe statistică ce presupuneau că toate bunurile cuplurilor vîrstnice erau proprietatea soților, soții fiind, în consecință, „dependente”!²³

Un rezultat inevitabil al acestei situații, care a devenit caracteristică pentru alte țări decât Statele Unite, este acela că la începutul fiecărui an electoral se fac speculații privind nivelul cu care vor fi sporite, din nou, beneficiile sociale²⁴. Inexistența unor limite ale acestor modificări este ilustrată printr-o recentă luare de poziție a Partidului Laborist britanic, în sensul că o pensie cu adevărat corespunzătoare „înseamnă dreptul de a continua să locuiești în același cartier, să-ți satisfaci aceleași hobby-uri și să te poți mișca în același cerc de prieteni”.²⁵ Nu va trece mult timp, probabil, pînă ce se va susține că, întrucât pensionarii au mai mult timp pentru a-și cheltui banii, ar trebui să li se dea mai mulți bani decât celor care încă lucrează. Iar în condițiile distribuției de vîrstă către care ne îndreptăm, nu există nici un motiv pentru care majoritatea, formată din cei având peste patruzeci de ani, n-ar încerca să-i facă pe cei mai tineri să trădească pentru ea. Poate că atunci cei puținici din punct de vedere fizic se vor revolta și îi vor priva pe bătrâni atât de drepturile politice, cât și de pretențiile juridice de a fi întreținuți.

Documentul menționat anterior, aparținînd laburiștilor britanici, este semnificativ și prin aceea că, pe lîngă faptul că este inspirat de dorința de a-i ajuta pe bătrâni, el trădează astăzi de clar dorința de a-i aduce într-o stare de dependență exclusivă față de guvern. El este pătruns de animozitate față de orice schemă privată de pensii sau alte aranjamente similare; și mai relevantă este una dintre propunerile aflate la baza planului propus, aceea că prețurile se vor dubla în intervalul 1960-1980²⁵. Dacă acesta este nivelul inflației (planificat în prealabil), atunci

rezultatul real va fi, probabil, că majoritatea celor care se vor pensiona la sfîrșitul secolului vor fi dependenți de mila generației mai tinere. În final, decizia va fi determinată nu de morală, ci de faptul că tinerii vor constitui poliția și armata: lagăre de concentrare pentru bătrâni încapabili să se întrețină -- aceasta ar putea fi soarta unei generații vîrstnice al cărei venit depinde în totalitate de coerciția la care îi supune pe tineri.

7. Prevederile în caz de boală conțin nu doar majoritatea problemelor deja luate în discuție, ci și aspecte proprii, speciale. Ele rezultă din faptul că problema „nevoii” poate fi tratată ca și cum ar fi aceeași pentru toți cei care satisfac anumite criterii obiective, precum vîrsta: fiecare caz de nevoie ridică probleme legate de urgență și importanță sa, care trebuie evaluate în funcție de costul satisfacerii lui, probleme ce trebuie rezolvate fie de către individ, fie în numele său - de către altcineva.

Fără îndoială, creșterea asigurărilor de boală reprezintă un fenomen dezirabil. Poate că există motive pentru a le decreta obligativitatea, întrucât mulți dintre cei care astfel se pot asigura ei însăși ar deveni, altfel, o povară publică. Există însă argumente solide împotriva unei scheme unice de asigurări de stat, iar în privința unui serviciu sanitar gratuit pentru toată lumea, argumentele împotrivă par copleșitoare. Din ceea ce am văzut la astfel de scheme, este de așteptat ca ineficacitatea lor să devină evidentă, în statele care le-au adoptat, deși circumstanțele politice fac ca, o dată asumate, abandonarea lor să fie extrem de improbabilă. Unul dintre cele mai puternice argumente împotriva acestor scheme este, într-adevăr, acela că introducerea lor reprezintă o măsură politică irevocabilă și care va trebui continuată, indiferent dacă s-a dovedit eronată.

Argumentația în favoarea unui serviciu sanitar gratuit se bazează, de obicei, pe două confuzii fundamentale. În primul rînd, pe convingerea că nevoile de ordin medical pot fi, în general, determinate în mod obiectiv astfel că pot și ar trebui să fie acoperite integral în orice situație, indiferent de considerațiile economice; în al doilea rînd, pe ideea că acest lucru este posibil din punct de vedere economic, deoarece un serviciu medical îmbunătățit duce în mod normal la refacerea eficienței economice sau a capacitatii de căștiig, serviciul medical acoperindu-și el însuși cheltuielile.²⁶ Ambele reprezintă confuzii în ceea ce privește natura problemei conținute în cele mai multe decizii referitoare la protejarea sănătății și a vieții. Nu există un standard obiectiv în funcție de care să judecăm cîtă îngrijire și cît efort sunt necesare într-un caz particular; de asemenea, pe măsură ce medicina

progresează, devine tot mai clar faptul că nu există o limită în ceea ce privește suma ce ar putea fi cheltuită, în mod profitabil, spre a face tot ceea ce este obiectiv posibil.²⁷ În plus, deseori nu este adevărat că tot ceea ce ar putea fi întreprins pentru sănătate și viață are o prioritate absolută asupra altor nevoi. Ca în toate deciziile unde avem de-a face nu cu certitudini, ci cu probabilități și șanse, ne asumăm în mod constant riscuri și hotărîri pe baza unor considerații economice (dacă o anumită precauție este justificată), adică punem în balanță și riscul referitor la alte nevoi. Nici chiar omul cel mai bogat nu va face, în mod normal, tot ce i-ar permite cunoașterea modernă în domeniul medical spre a-și proteja sănătatea – poate, din cauză că există și alte preocupări ce concurează pentru timpul și energia sa. Trebuie întotdeauna să decidem dacă suntem nevoie de un efort suplimentar și un consum suplimentar de resurse. Adevărată problemă este dacă individul vizat trebuie să aibă, și el, un cuvînt de spus și să poată beneficia de mai multă atenție, în schimbul unor sacrificii suplimentare sau dacă decizia va fi luată, în numele său, de către altcineva. Deși tuturor ne dispune ideea de a pune în balanță valori non-materiale (precum sănătatea sau viața) și avantaje materiale, dorind să fim scuși de această opțiune, suntem totuși săili să optăm, din cauza unor elemente pe care nu le putem modifica.

Concepția potrivit căreia există un standard al serviciilor medicale care să poată fi determinat în mod obiectiv și care poate – și trebuie – furnizat tuturor, o concepție care stă la baza planului Beveridge și a întregului Sistem Național de Sănătate din Marea Britanie, nu are nici o legătură cu realitatea.²⁸ Într-un domeniu ce traversează o schimbare atât de rapidă, cum este astăzi medicina, serviciile care ar putea fi furnizate tuturor în mod egal nu ar putea fi decât mediocre, din punct de vedere calitativ.²⁹ Însă, ceea ce se poate oferi în mod real tuturor depinde de ceea ce s-a oferit deja cîtorva; consecința pe termen lung a faptului că, pentru cei mai mulți, serviciile de calitate peste medie au devenit prea scumpe, este aceea că media respectivă va coborî, făjă de nivelul normal.

Problemele suscite de un serviciu sanitar gratuit sunt complicate și mai mult de faptul că progresul medicinei tinde să cîștige teren nu doar în planul refacerii capacitatei de muncă, ci și în acela al alinării suferințelor și al prelungirii vietii; desigur, acestea nu se pot justifica pe criterii economice, ci doar pe considerente pur umanitare. Totuși, în timp ce sarcina combaterii bolilor grave care afectează și provoacă handicapuri unor oameni maturi este relativ limitată, aceea de a încetini procesele cronice care ne vor măcină pe toți este nelimitată. Ultima conține o problemă care nu poate fi rezolvată în nici o situație imaginabilă printr-o acordare

nelimitată de facilități medicale și care, din această cauză, presupune o alegere dureroasă între scopuri aflate în concurență. Într-un sistem sanitar de stat, această alegere va trebui impusă indivizilor într-un mod autoritar. Poate părea dur, dar probabil că este în interesul tuturor ca, într-o societate liberă, cei ce posedă o capacitate deplină de muncă să fie vindecați repede de o suferință temporară și lipsită de pericolozitate, adesea chiar pe seama unci neglijării a bătrânilor fără speranțe de supraviețuire. În general, acolo unde funcționază sisteme medicale de stat, observăm că aceia care ar putea fi refacuți mai repede trebuie să aștepte perioade lungi de timp, întrucât toate facilitățile spitalelor sunt ocupate deja de oameni care nu vor mai contribui niciodată la satisfacerea nevoilor celor lați.³⁰

Naționalizarea medicinei ridică atîtea probleme serioase, încît nu le putem menționa în totalitate nici măcar pe cele mai importante. Însă există una a cărei gravitate nu a fost decît prea puțin percepută de public și care are o importanță crucială. Este vorba de inevitabila transformare a medicilor (carc, practicind o profesie liberă, erau răspunzători în primul rînd față de propriii pacienți) în salariați ai statului, în funcționari supuși directivelor autorității publice și eliberați de îndatorirea secretului profesional de către însăși autoritatea respectivă.

Cel mai periculos aspect al acestei noi situații s-ar putea dovedi acela că, într-o vreme în care sporirea cunoașterii în domeniul medicinci tinde să confere celor ce o posedă puteri tot mai mari asupra minților omenești, ei să fie dependenți de o organizație unică, avînd o conducere unică și călăuzindu-se după aceeași rațiune de stat care guvernează politica. Un sistem care oferă accesul la gîndurile cele mai intime ale individului, unui alt individ chemat să îl ajute, dar care este totodată și un agent al statului, un sistem care creează condiții în care acesta din urmă și-ar dezvăluî informațiile unui superior și le-ar folosi în scopuri determinate de către autorități, lasă loc unor perspective infîrcoșătoare. Modul în care a fost folosită în Rusia medicina de stat ca instrument de impunere a disciplinei industriale³¹ ne oferă, anticipat, un indiciu asupra posibilelor utilizări ale acestui sistem.

8. În cadrul securității sociale, ramura care părea cea mai importantă înainte de cel de-al doilea război mondial, asigurarea în caz de șomaj, a devenit în ultimii ani relativ nesemnificativă. Deși este evident că prevenirea șomajului pe scară largă este mai importantă decît metoda de asigurare a șomerilor, nu suntem siguri că am rezolvat-o definitiv pe prima sau că cealaltă nu va deveni, la rîndul ei, foarte importantă. Nu este exclus ca tocmai caracterul asigurărilor pentru șomeri să fie unul dintre principaliii factori ce determină proporțiile șomajului.

Din nou, vom porni de la premisa că este nevoie de un sistem de asistență publică ce ar asigura un minimum uniform în toate situațiile care se dovedesc critice, astfel încât nici un membru al comunității să nu ducă lipsă de hrană sau adăpost. Problema specială ridicată de șomeri se referă la asistența suplimentară – cît și de către cine trebuie (dacă trebuie) să li se asigure și, în particular, dacă această nevoie justifică redistribuirea coercitivă a veniturilor, conform unui anumit principiu de justiție.

Principalul argument în sprijinul unei asistențe peste nivelul minim asigurat tuturor este acela că apar modificări brusete, imprevizibile în cererea de forță de muncă, modificări pe care salariatul nu le poate nici prevedea, nici controla. Acest argument are o anumită forță, în caz de șomaj pe scară largă, în timpul unei grave depresiuni. Însă există multe alte cauze ale șomajului. În cazul multor ocupații sezoniere, apare un șomaj recurrent și previzibil; evident, atunci este în interesul tuturor ca oferta de forță de muncă să fie astfel limitată, încât cîștigurile sezoniere să-i fie suficiente muncitorului pentru a se întreține pe tot timpul anului sau ca fluxul de forță de muncă să fie menținut prin mișcări periodice dinspre și înspre alte ocupații. De asemenea, există și situația în care șomajul este consecința directă a salariilor prea mari dintr-o anumită ramură, fie din cauză că au fost împinse prea sus în urma acțiunii sindicatelor, fie din cauza declinului respectivei ramuri. În ambele cazuri, tratarea șomajului reclamă flexibilitatea salariilor și mobilitatea angajaților; totuși, ambele sunt reduse printr-un sistem care asigură tuturor un anumit procent din salariile pe care le primeau anterior.

Fără îndoială că este justificată instituirea unei veritabile asigurări împotriva șomajului, oriunde ar fi posibilă; în cadrul acestei scheme, riscurile aferente fiecărei ramuri de activitate ar trebui să se reflecte în cotizațiile plătite. În măsura în care, datorită unei instabilități specifice, o anumită ramură are nevoie în cea mai mare parte a timpului de o rezervă de forță de muncă aflată în șomaj, este de dorit ca ea să-i încurajeze pe cei mai mulți să stea în aşteptare, oferind salarii suficient de mari încît să compenseze acel risc. Din diverse motive, un astfel de sistem de asigurări nu a părtit aplicabil pe termen scurt, în anumite ramuri (cum ar fi agricultura și serviciul domestic) și, în bună parte, tocmai din această cauză au fost adoptate scheme de stat pentru „asigurări”³², scheme care subvenționau, de fapt, cîștigurile unor astfel de grupuri, din fonduri prelevate din contribuțiile altor salariați, precum și din impozite. Atunci cînd riscul șomajului, specific unei anumite ramuri, este acoperit din exterior, iar nu din veniturile dobîndite în acea ramură, însemnă că oferta de

forță de muncă din ramura respectivă este subvențională mai mult decât ar fi oportun din punct de vedere economic.

Însă principala semnificație a sistemelor cuprinzătoare de compensare în caz de șomaj, adoptate în toate țările occidentale, este aceea că ele funcționează pe o piață a muncii dominată de acțiunea coercitivă a sindicatelor, cu scopul de a susține politicile salariale ale acestora. Dacă muncitorul este considerat incapabil să găsească de lucru și, în consecință, are dreptul la beneficii de pe urma săptului că salariații din finna sau din ramura în care ar dori el să se angajeze se află în grevă, atunci sistemul devine unul dintre principalii factori de susținere a presunii salariale practice de sindicate. Un astfel de sistem care eliberează sindicatelor de răspunderea șomajului creat tocmai prin politicile lor și care pune în sarcina statului nu doar întreținerea, ci și mulțumirea celor pe care sindicatelor însăși îi privează de locuri de muncă, nu poate decât să acutizeze, pe termen lung, problema șomajului.³³

Într-o societate liberă, soluția rezonabilă a acestor probleme ar fi următoarea: în timp ce statul ar oferi doar un minimum uniform pentru toți cei incapabili să se întrețină singuri și ar încerca să reducă, pe cât posibil, șomajul ciclic printr-o politică monetară corespunzătoare, orice altă asigurare vizând menținerea standardei normal ar trebui lăsată pe seama eforturilor concurențiale, voluntare. Aceasta este domeniul în care sindicatelor, lipsite de orice putere coercitivă, și-ar putea aduce contribuția cea mai utilă; într-adevăr, ele erau destul de aproape de satisfacerea acestei nevoi, în momentul în care statul le-a eliberat, în bună parte, de sarcina respectivă.³⁴ Dar se va asigura întotdeauna o schemă obligatorie a așa-numitelor asigurări de șomaj, cu scopul de a „corecta“ remunerațiile relative ale diverselor grupuri, de a subvenționa ramurile instabile în dauna celor stabile și de a sprijini revendicările salariale ireconciliabile cu un nivel ridicat al ocupării forței de muncă. De aceea, pe termen lung, probabil că răul care ar trebui vindecat se va agrava.

9. Dificultățile cu care se confruntă prețutindeni sistemele de asigurări sociale și care au devenit cauza unei permanente dezbateri privind „criza securității sociale“ sănătatea săptului că aparatul creat pentru alinarea sărăciei s-a transformat într-un instrument de redistribuire a venitului. O redistribuire presupusă a se baza pe un principiu inexistent al justiției sociale, determinat, de săpt. prin decizii *ad hoc*. Desigur, este adevărat că până și prevederile aferente unui minim uniform pentru toți cei ce nu se pot întreține singuri implică o anumită redistribuire a veniturilor. Însă există o diferență mare între asigurarea acestui minim pentru toți cei ce nu se pot întreține din propriile venituri, pe o piață ce funcționează normal, și

redistribuția ce tinde către o remunerare „justă“ în toate ocupațiile importante – între o redistribuție în care marea majoritate a celor ce își cîștigă existența acceptă să dea ceva celor incapabili să se întrețină și una prin care majoritatea ia de la minoritate, pe motiv că aceasta din urmă are mai mult. Primul tip de redistribuție păstrează metoda impersonală de reglare prin care oamenii își pot alege ocupația, celălalt se apropie tot mai mult de un sistem în care o autoritate le va impune oamenilor ce să facă.

Se pare că soarta tuturor schemelor unitare, dirijate politic, de furnizare a acestor servicii este de a se transforma rapid din instrumente de determinare a veniturilor relative ale marii majorități în instrumente de control al activității economice, în general.³⁵ Planul Beveridge, care nu a fost conceput de autor ca un instrument de redistribuire a veniturilor, însă a fost repede transformat în aşa ceva de către politicieni, este doar cazul cel mai cunoscut dintre multe altele. Însă, în timp ce într-o societate liberă este posibilă asigurarea unui nivel minim de bunăstare pentru toți, o astfel de societate nu este compatibilă cu împărțirea venitului în conformitate cu noțiuni preconcepute de justiție. Garantarea unui minim, egal pentru toți cei aflați în nevoie, presupune ca acest minim să fie asigurat doar pe baza dovezii că persoana respectivă se află în nevoie, iar în lipsa unei astfel de dovezi să nu se acorde nimic care că nu fie plătit din contribuția personală. Obiecția complet irațională față de un „criteriu al resurselor“ pentru servicii presupuse a se fundamentea pe nevoi, a condus, de nenumărate ori, la revindicarea absurdă ca toți să fie ajutați, indiferent de nevoi, pentru ca cci aflați cu adevărat în nevoie să nu se simtă inferiori. Aceasta a creat o situație prin care se încearcă, în general, ajutorarea săracilor, ei fiind însă lăsați să credă că ceea ce obțin este produsul propriului efort sau merit.³⁶

Deși tradiționala aversiuncă a liberalilor față de orice puteri discreționare ale autorității ar fi putut juca un anumit rol în favorizarea acestei tendințe, trebuie să observăm că opoziția față de coerciția discreționară nu poate justifica dreptul unei persoane de a beneficia de asistență sau dreptul de a fi unicul judecător al proprietății nevoii. Într-o societate liberă nu poate exista nici un principiu de justiție care să ofere dreptul la o asistență „non-preventivă“ sau „non-discreționară“, indiferent de nevoie dovedite. Dacă astfel de pretenții au fost introduse sub masca „asigurărilor sociale“ și printre-o recunoscută manipulare a publicului -- manipulare ce constituie un motiv de mîndrie pentru autorii ci³⁷ – ele nu au, în orice caz, nimic de a face cu principiul egalității în fața legii.

Astăzi, liberalii își exprimă uneori speranța că „întregul aparat al statului bunăstării trebuie privit drept un fenomen trecător“³⁸, o fază tranzitorie a evoluției

care, pe fondul creșterii avuției, nu va mai fi necesară. Însă este îndoelnic că ar exista o fază distinctă a evoluției, în care efectul net al acestor instituții monopoliste să fie benefic și, cu atât mai puțin, că ar fi posibil (din punct de vedere politic) să scăpăm de aceste instituții, o dată ce ele există. În țările sărace, s-ar putea ca povara acestei mașinării în continuă expansiune să încetinească în mod drastic creșterea avuției (lărgă a mai aminti tendința ei de a agrava problema suprapopulației) și astfel să se amîne la nesfîrșit momentul în care s-ar putea considera că ea nu mai este necesară. În țările bogate, ea va bloca evoluția unor instituții alternative, care i-ar putea prelua o parte din funcții.

Poate că nu există nici un obstacol insurmontabil în calea transformării sistemelor de alocații pentru boala și șomaj în advevărate sisteme de asigurări, în care individul să plătească pentru avantajele oferite de instituții concurente. Este mult mai greu de întrevăzut cum va fi posibilă abandonarea unui sistem de asigurări pentru bâtrânețe prin care fiecare generație, plătind pentru satisfacerea nevoilor precedentei, este la fel de îndreptățită să primească sprijinul celei următoare. Se pare că un astfel de sistem, o dată introdus, va trebui continuat la nesfîrșit sau lăsat să se prăbușească, în totalitate. El frânează serios evoluția și plasează pe umerii societății o povară tot mai mare, de care acasta va încerca lărgă încetare să scape, prin intermediul inflației. Însă nici acestă supapă, nici abandonul deliberat al obligațiilor deja asumate³⁹ nu pot constitui temelia unei societăți decente. Înainte să putem spera în rezolvarea înțeleaptă a acestor probleme, democrația va trebui să învețe că trebuie să plătească pentru propriile rătăciri și să nu poate beneficia la nesfîrșit de cecuri asupra viitorului, spre a rezolva problemele momentului.

S-a spus, pe bună dreptate că, dacă în trecut suferam de pe urma retelelor sociale, acum suferim de pe urma remedialilor lor.⁴⁰ Diferența este că dacă, pe vremuri, retelele sociale dispăreau o dată cu sporirea avuțicii, remedialile introduse încep să amenințe continuitatea acestei creșteri, de care depind toate progresele viitoare. În locul celor „cinci uriași“ pe care urma să-i combată statul bunăstării din raportul Beveridge, creștem astăzi noi uriași, care se pot dovedi inamici și mai periculoși al unui mod de viață decent. Deși, într-o oarecare măsură, am făcut să bată în retragere sărăcia, boala, ignoranța, mizeria și lenea, pe viitor s-ar putea să avem mai puțin succes. Aceste în condițiile în care principalele pericole vor fi inflația, impozitele paralizante, caracterul coercitiv al sindicatelor, dominația tot mai pronunțată a statului în domeniul educației și o birocrație a serviciilor sociale înzestrată cu puteri vaste și arbitrar – pericole de care individul nu poate scăpa doar prin efortul propriu și pe care viteza de dezvoltare a unei mașinării guvernamentale hipertrofiate are toate sansa să le sporească, în loc să le atenuze.

XX

Fiscalitate și redistribuire

Stă în firea lucrurilor ca începuturile să fie firave; însă, dacă nu veghem, ratele vor crește repede și vor sfîrși prin a atinge un nivel pe care nimeni nu l-ar fi putut prevedea.

F. GUICCIARDINI

1. Din mai multe motive, aş fi dorit să pot omite acest capitol. Argumentele prezentate aici sunt îndreptate împotriva unor convingeri atât de răspîndite, încât, fără îndoială, multă lume se va simți ofensată. Chiar și cei care m-au urmat, pînă aici, apreciind poziția mea drept rezonabilă, în linii mari, vor considera, probabil, opiniile mele despre fiscalitate drept doctrinare, extremiste și impracticabile. Multă ar dori o restaurare a întregii libertăți în favoarea căreia am pledat, cu condiția ca nedreptățile astfel produse să fie corectate prin măsuri fiscale adecvate. Redistribuirea prin impozitare progresivă a ajuns să fie considerată, în mod aproape universal, drept justă. Însă ar fi incorect să evităm discutarea acestei chestiuni. Mai mult, procedînd astfel, am ignora ceea ce mi se pare a fi nu doar principala sursă de irresponsabilitate a acțiunii democratice, ci chiar problema crucială de care va depinde caracterul societății viitoare. Deși eliberarea de această veritabilă dogmă cere un efort considerabil ar trebui să devină evident, o dată ce problema a fost clar enunțată, că aici – mai mult decât oriunde – politica a deviat către arbitrajui.

După o perioadă îndelungată în care nu a existat, practic, nici o punere în cauză a principiului impozitării progresive și în care au apărut doar puține analize noi, în ultimul timp s-a impus o manieră mult mai critică de abordare a acestei

chestiuni¹. Există, însă, o mare nevoie de studii mai aprofundate. Din nefericire, în acest capitol nu putem încerca să prezentăm decât un scurt rezumat al obiecțiilor noastre.

Trebuie menționat de la început că unica progresivitate de care ne vom ocupa și pe care o considerăm incompatibilă cu instituțiile libere este cea a cotei globale de impozit – situația în care, considerînd toate taxele și impozitele laolaltă, povara fiscală apăsa mult mai greu, ca proporție, asupra veniturilor mai ridicate. În impozitele individuale, în special în impozitul pe venit, progresivitatea poate fi introdusă dintr-un motiv foarte simplu: pentru a compensa tendința multora dintre impozitele indirecte de a apăsa mai greu, în termeni proporționali, asupra veniturilor mai mici. Aceasta este unicul argument în favoarea progresivității. Însă el se aplică doar anumitor impozite, luate ca elemente ale unei structuri fiscale date, nepuñind fi extins la ansamblul acesteia din urmă. Ne vom referi aici în principal la efectele impozitului proporțional pe venit, deoarece în ultimul timp acesta a devenit principalul instrument prin care s-a indus o progresivitate accentuată în sistemul fiscal. Nu ne vom ocupa de problema adaptărilor mutuale corespunzătoare între diversele tipuri de impozite, într-un sistem dat.

De asemenea, nu vom analiza separat problemele ce apar datorită faptului că, deși impozitarea progresivă este astăzi principalul instrument de redistribuire a veniturilor, ea nu este unica metodă prin care poate fi atins acest scop. Evident, se poate opera o redistribuire considerabilă și într-un sistem fiscal proporțional. Trebuie doar să se utilizeze o parte substanțială a venitului în furnizarea de servicii de care să beneficieze cu precădere o anumită categorie a populației sau să se prodeze la subvenționarea directă a acesteia. Ne putem întreba, însă, în ce măsură persoanele cu venituri reduse ar accepta reducerea, prin impozite, a disponibilităților lor financiare, în schimbul unor servicii gratuite. De asemenea, ne putem întreba în ce măsură ar putea fi astfel modificate diferențele între grupurile cu venituri mai mari. Ea ar putea determina un transfer substanțial de venit de la bogăți, văzuți ca o categorie, către săraci, luăți, la rîndul lor, ca o categorie. Însă nu s-ar produce acea aplativare a vîrfului piramidei veniturilor, care reprezintă principalul efect al impozitării progresive. Pentru cei relativ înstăriți, ar însemna că, deși plătesc impozite proporționale cu veniturile lor globale, diferențele între serviciile de care beneficiază ar fi neglijabile. Or, tocmai în rîndurile acestei categorii fiscalitatea progresivă produce modificările cele mai semnificative. Progresul tehnic, alocarea de resurse, stimuletele, mobilitatea socială, concurența și investițiile – efectele impozitării progresive asupra lor se manifestă în principal prin efectele produse asu-

pră acestei clase. Orice s-ar întâmpla în viitor, impozitarea progresivă este, cel puțin la ora actuală, principalul mijloc de redistribuire a veniturilor, iar în lipsa ei o astfel de politică ar fi extrem de limitată.

2. Importanța actuală a fiscalității progresive, ca de altfel și a altor măsuri similare, se explică prin aceea că ea a parcurs tot acest drum ascunsă sub măști înșelătoare. În timpul Revoluției Franceze și, din nou, în perioada agitației sociale ce a precedat revoluțiile de la 1848, ea a fost susținută deschis, ca mijloc de redistribuire a veniturilor, însă ideea a fost respinsă în mod categoric. „Autorul este cel care trebuie executat, nu proiectul“, răspundeau liberalul Furgot unor prime propuneri de acest gen². În anii 1830, cînd elc dobîndiseră un sprijin mai larg, J.R. McCulloch exprima obiecția fundamentală, în adesea citatul enunț: „În momentul în care abandonăți principiul cardinal de a preleva de la toți *aceeași proporție din venitul sau din proprietatea lor*, vă aflați pe mare, lipsiți de cîrmă și de busolă, iar nedreptățile și nebuniile pe care le puteți comite nu au margini“³. În 1848, Karl Marx și Friedrich Engels propuneau deschis „un impozit pe venit puternic progresiv și diferențiat“, ca mijloc prin care, după prima etapă a revoluției, „proletariatul își va folosi supremația politică pentru a simurge, treptat, întreg capitolul burgheziei, pentru a centraliza toate mijloacele de producție în mîinile statului“. Ei descriau aceste măsuri drept „instrumente pentru atacurile despotice asupra dreptului de proprietate și a condițiilor de producție burgheze [...] măsuri [...] ce par insuficiente din punct de vedere economic și imposibil de susținut, dar care, în timp, se reclamă una de la alta, impun noi atacuri împotriva vechii ordini sociale și sănt inevitabile, ca mijloace de a revoluționa total modul de producție“⁴. Însă atitudinea generală era, totuși, fidel rezumată de A. Thiers, care afirma că „proporționalitatea este un principiu, însă progresivitatea nu este decît un arbitrariu odios“⁵ sau caracterizarea lui J.S. Mill, care descria progresivitatea ca „o formă mai blîndă de jaf“.

Însă, după respingerea acestui prim asalt, mișcarea în favoarea impozitării progresive a reapărut, într-o formă nouă. Reformatorii sociali, deși în general dezavuau dorințele de modificare a distribuției veniturilor, au început să susțină că povara fiscală globală, presupusă a fi determinată prin alte metode, ar trebui distribuită în funcție de „capacitatea de plată“, pentru a se asigura o „egalitate a sacrificiilor“, iar acest obiectiv ar fi cel mai ușor de atins prin adoptarea unor rate progresive de impozitare a veniturilor. Dintre numeroasele argumente în favoarea acestei idei, argumente care încă mai figurează în manualele de finanțe publice⁷, a

avut cîștig de cauză unul aparent mai științific. Merită să îl analizăm aici, pe scurt, întrucît unii mai cred că el furnizează un fel de justificare științifică a fiscalității progresive. Este vorba despre argumentul refăzător la descreșterea utilității marginale a acelor succesive de consum. În ciuda sau poate tocmai din cauza caracterului său abstract, el a avut o contribuție importantă la conserarea unei respectabilități științifice⁸ unei taxe considerate a se baza pe postulate arbitrale⁹.

Evoluțiile recente în domeniul analizei utilității au demolat total acest argument. El și-a pierdut forța în parte datorită abandonării credinței în posibilitatea comparării utilităților pentru persoane diferite¹⁰ și în parte deoarece este îndoialnic că această concepție privind descreșterea utilităților marginale poate fi aplicată în vreun fel venitului global - adică, dacă are sens atunci cînd socotim drept venit toate avantajele pe care le obține o persoană din folosirea propriilor resurse. Dacă pornim de la opinia, acum general acceptată, că utilitatea este un concept pur relativ (adică, putem spune doar că un lucru are o utilitate mai mare, egală sau mai mică decît altul, fiind lipsit de sens să ne referim la gradul de utilitate al unui lucru, în sine), rezultă că putem vorbi de utilitate (și de utilitate descrescătoare) a venitului doar dacă exprimăm utilitatea venitului în termenii altui bun, cum ar fi timpul liber (sau evitarea efortului). Însă, dacă urmăram implicațiile ideii că utilitatea venitului, în termenii efortului, este descrescătoare, ajungem la concluzii curioase. Ar însemna că, pe măsură ce venitul unei persoane crește, ar crește și stimulentul, în termenii venitului adițional, care ar fi necesar pentru a suscita același efort marginal. Aceasta ne-ar putea face să susținem o fiscalitate regresivă și în nici un caz una progresivă. În aceste condiții, este inutil să urmăram accastă linie de gîndire. Putem considera că folosirea analizei utilității în teoria fiscală a fost o eroare regretabilă (căreia i-au căzut victimă cîțiva dintre cei mai valoroși economisti ai vremii), iar cu cît vom înlătura mai repede confuzia provocată de ea, cu așă mai bine.

3. Către sfîrșitul secolului al XIX-lea, susținătorii impozitării progresive subliniau, de regulă, că unicul lor scop era asigurarea unei egalități a sacrificiilor, nu redistribuirea veniturilor; de asemenea, ei apreciau că acest scop nu justifica decît un grad „moderat“ de progresivitate, condamnînd folosirea ei excesivă (așa cum se întîmplase în secolul al XV-lea, în Fiorența, unde ratele urcaaseră pînă la 50%). Deși eșuaseră toate eforturile de obținere a unui criteriu obiectiv care să permită calcularea unei rate adecvate a progresiei și nu se olorise nici un răspuns obiecției că, o dată acceptat principiul, nu poate exista o limită stabilită, dincolo de care creșterea progresiei să nu mai poată fi justificată, pe același temeiuri, discuția se purta

într-un context în care ratele luate în calcul nu lăsau să se întrevadă decât efecte neglijabile, în planul distribuției veniturilor. Afirmația că ratele nu vor rămâne între aceste limite era tratată drept o distorsionare răuvoitoare a argumentului, trădând o reprobabilă neîncredere în înțelepciunea guvernelor democratice.

Germania, liderul „reformei sociale“ din acea vreme, a fost statul în care avocații impozitării progresive au depășit toate obstacolele, aici începînd evoluția sa modernă. În 1881, Prusia a introdus un impozit progresiv pe venit care urca de la 0,67 la 4 procente. În zadar a protestat în Dietă Rudolf von Gneist, venerabilul lider al recent dispărutiei mișcări pentru *Rechtsstaat*, afirmînd că aceasta reprezenta abandonarea principiului fundamental al egalității în fața legii, a „celui mai sacru principiu al egalității“, unică barieră în calea încălcărilor proprietății¹¹. Tocmai pentru că povara fiscală presupusă de noul plan era derizorie, orică încercare de a-l respinge din considerente de principiu s-a dovedit zadarnică.

Deși alte câteva state de pe continent au urmat curînd exemplul Prusiei, au trecut douăzeci de ani pînă ce mișcarea a atins statele anglo-saxone. De-abia în 1910 și 1913, Marca Britanică și Statele Unite adoptă impozite progresive pe venit; ele urcau pînă la cifrele, pe atunci spectaculoase, de 8,25% respectiv 7%. În treizeci de ani, ele au crescut la 97,5% și 91%.

Astfel, pe timpul unei singure generații s-a înfăptuit ceea ce, timp de jumătate de secol, aproape toți susținătorii impozitării progresive prețindea că nu se poate întîmpla. Această modificare a ratelor absolute a schimbat total aspectul problemei, conferindu-i o altă natură.

Curînd au fost abandonate încercările de a justifica aceste rate prin capacitatea de plată, partizanii progresivității revenind la legitimația ei inițială, mult timp evitată, drept mijloc de a realiza o mai justă distribuție a venitului¹². S-a ajuns iarăși să se accepte ideea că unicul fundament al impozitării progresive globale era acela că modificarea distribuției de venituri părea dezirabilă; iar o astfel de opțiune nu poate fi intemeiată pe vreun argument științific, ci trebuie recunoscută drept un postulat pur politic, drept o încercare de a impune la nivelul societății un model de distribuție determinat prin decizie majoritară.

4. Această evoluție se explică, în general, prin faptul că sporirea considerabilă a cheltuielilor publice, în ultimii patruzeci de ani, nu ar fi putut fi acoperită fără recursul la rate puternic progresive sau prin aceea că, în caz contrar, săracii ar fi avut de suportat o povară intolerabilă, iar acceptarea ideii că soarta lor trebuia ușurată implică, inevitabil, un anumit grad de progresivitate. Analiza acestei expli-

cații demonstrează că ea este pur și simplu un mit. Nu numai că intrările la buget provenite din nivelurile înalte de impozitare a veniturilor mari, în special a veniturilor foarte ridicate, reprezintă o cotă atât de mică din totalul intrărilor, încât aproape că nu influențează povara suportată de restul contribuabililor; însă anătindul, beneficiarii progresivității au fost nu cei săraci, ci exclusiv categoriile înstărite de muncitor și partea mai puțin avută a clasei de mijloc, care dădeau cel mai mare număr de alegători. Pe de altă parte, nu greșim dacă afirmăm că motivul pentru care fiscalitatea a sporit într-un asemenea grad a fost iluzia că, prin impozitare progresivă, povara fiscală era în mare parte transferată pe umerii celor bogăți; iar această iluzie a determinat masele să accepte cote mult mai mari decât ar fi fost dispuse să suporte, în alte condiții. Unicul rezultat semnificativ al acestei politici a fost limitarea severă a veniturilor obținute de cei care avuseseră succes, astfel fiind satisfăcută invidia celor mai puțin norocoși.

Cîteva date referitoare la Statele Unite și Marea Britanie demonstrează cât de mică a fost contribuția impozitelor progresive (în particular, a ratelor punitive percepute la veniturile cele mai mari) la totalul intrărilor la buget. În ceea ce privește Statele Unite, în 1956 s-a anunțat că „întreaga structură progresivă generă doar aproximativ 17% din intrările totale provenind din impozitul pe venit“ – circa 8,5% din ansamblul veniturilor federale – și că, din această sumă, „jumătate provine din impozitarea tranșelor de pînă la 16 000-18 000 dolari, unde rata atinge 50%, [în timp ce] cealaltă jumătate provine din tranșele, respectiv cotele superioare“. În Marea Britanie, unde scara este și mai abruptă, iar procentul prelevărilor obligatorii și mai mare, s-a remarcat că „întreaga supraimpozitare, astăzi pentru veniturile salariale, cât și pentru cele nesalariale, nu aduce decât 2,5% din totalul venitului public, iar dacă luăm totalitatea veniturilor de peste 2 000 lire sterline pe an, nu am obținere mai mult decât 1,5% în plus [...]. Într-adevăr, contribuția determinantă la impozitul pe venit și la supraimpozit vine de la veniturile situate în intervalul 750-3 000 lire sterline, adică intervalul dintre salariul șefilor de echipă și cel al managerilor sau dintre funcționarii publici aflați la început de carieră și cei din vîrful piramidei serviciilor respective“¹⁴.

Vorbind la modul general, după examinarea sistemelor progresive din cele două țări, s-ar părea că aportul ratelor progresive se situează între 2,5% și 8,5% din totalul intrărilor, respectiv între 0,5% și 2% din venitul național brut. Aceste cifre nu sugerează în nici un fel că progresivitatea este unica metodă prin care pot fi obținute sumele necesare. Pare cel puțin probabil (deși nu se pot face aprecieri

definitive) că, în condițiile impozitării progresive, plusul la venitul public este inferior valorii cu care scad veniturile reale, ca urmare a aplicării acestui sistem.

Dacă această convingere că ratele înalte prelevate de la bogați reprezintă o contribuție indispensabilă la fondurile publice s-a dovedit iluzorie, pretenția că progresivitatea a servit în principal la ușurarea situației categoriilor sărăcere este infirmată de evoluțiile din statele democratice, de-a lungul celei mai mari părți a perioadei se curse de la introducerea fiscalității progresive. Studii independente efectuate în Statele Unite, Marea Britanie, Franța și Prusia confirmă faptul că, de regulă, persoanele cu venituri moderate, care constituiau majoritatea corpului electoral, au beneficiat de tratamentul cel mai bun, în timp ce o cotă sporită a poverii fiscale a fost suportată nu doar de către cei cu venituri mai mari, ci și de către cei cu venituri mai mici. Cea mai bună ilustrare a acestei situații, extrem de răspândită până la ultimul război mondial, este oferită de rezultatele unui studiu detaliat al condițiilor din Marea Britanie, unde, în anii 1936-1937, cota fiscală totală pentru veniturile familiilor cu doi copii era de 18% pentru cele cu venituri de 100 lire sterline pe an, ea coborînd apoi către un minimum de 11% la 350 lire sterline și urcînd, apoi, la numai 19% pentru 1 000 lire sterline¹⁵. Aceste cifre, precum și datele similare referitoare la alte țări, evidențiază că, o dată abandonat principiul impozitării proportionale, vor profita nu neapărat categoriile cele mai nevoiașe, ci mai curînd cele cu cea mai mare pondere electorală, precum și că tot ceea ce se obține prin progresivitate, s-ar fi putut dobîndi prin impozitarea veniturilor moderate într-o proporție egală cu cele reduse.

Desigur, evoluțiile postbelice din Marea Britanie și din alte țări au accentuat în asemenea măsură caracterul progresiv al impozitului pe venit, încît chiar ansamblul impozitelor a devenit progresiv; de asemenea, prin cheltuielile în scop redistributiv pe subvenții și servicii, veniturile categoriilor inferioare au sporit cu 22% (în măsura în care aceste lucruri pot fi măsurate cu adevărat: ceea ce se poate arăta este, aproape întotdeauna, costul, iar nu valoarea serviciilor prestate)¹⁶. Însă aceste evoluții nu depind prea mult de nivelul actual al progresivității, ci sunt finanțate în principal din contribuțile pădurilor mijlocii și superioare ale clasei de mijloc.

5. Motivul real pentru care toate asigurări că progresivitatea se va menține la cote moderate s-au dovedit false și pentru care creșterea ei a depășit pînă și cele mai pesimiste pronosticuri ale adversarilor¹⁷ este acela că toate argumentele în favoarea principiului progresivității pot fi utilizate pentru a justifica orice nivel

de progresie. Susținătorii săi și-ar putea da seama că, dincolo de un anumit prag, efectele nocive asupra sistemului economic pot deveni atât de grave, încât depășirea sa ar fi periculoasă. Însă argumentul întemeiat pe presupusa justețe a progresivității nu oferă nici o limită – aşa cum recunosc promotorii săi -- puțindu-se ajunge la situația în care toate veniturile ce depășesc un anumit prag vor fi confiscate, iar cele mai mici vor rămâne neimpozitate. Spre deosebire de proporționalitate, progresivitatea nu ne oferă vreun principiu care să ne spună care ar trebui să fie contribuția relativă a diverselor persoane. Ea nu reprezintă altceva decât o respingere a proporționalității și adaptarea unei discriminări împotriva bogăților. Iară a există vreun criteriu de limitare a acestei discriminări. Deoarece „nu există o rată ideală a progresiei, care să poată fi exprimată printr-o formulă”¹⁸, numai ineditul principiului a împiedicat atingerea unor niveluri exorbitante. Nu există, însă, nici un motiv pentru care acel „puțin mai bine ca înainte” să nu fie mereu considerat drept just și rezonabil.

Nu ne facem vinovați nici de insultă la adresa democrației, nici de o suspiciune descalificantă privind înțelepciunea acesteia, dacă afirmăm că, o dată ce se avîntă în asemenea politici, ea va fi antrenată dincolo de limitele stabilite inițial. Aceasta nu înseamnă că „instituțiile libere și reprezentative sunt condamnate la eșec”¹⁹ sau că vom ajunge să resimțim o „totală neîncredere în sistemul democratic”²⁰, ci că democrația trebuie să învețe că, pentru ca acțiunea sa să fie justă, ea trebuie să se călăuzească după anumite principii generale. Ceea ce este adevărat pentru acțiunea individuală se aplică, în egală măsură, acțiunii colective – mai ales că majoritatea este încă și mai puțin pregătită să ia în calcul efectele pe termen lung ale acțiunilor sale, având, astfel, o și mai mare nevoie de principii călăuzitoare. În cazul impozitării progresive, aşa-numitul principiu nu este altceva decât o incitare directă la discriminare – la discriminare împotriva unci minorități, ceea ce este cu atât mai grav –, iar acest pretins principiu de justiție va deveni pretextul arbitrariului.

Este nevoie de o regulă care, permitînd majorității să plătească impozite pentru a veni în ajutorul unei minorități sărace, să nu consfințească acele acte prin care majoritatea impune unei minorități oarecare un anumit nivel de impozite, după bunul său plac. Faptul că o majoritate, doar pentru că este o majoritate, este îndrepărtățită să aplice unei minorități o regulă care nu i se aplică și ei, reprezintă o încălcare a unui principiu mai important decât democrația însăși, un principiu pe care aceasta din urmă se întemeiază. În capitolele zece și paisprezece, am văzut că, pentru ca acele diferențieri între indivizi pe care le utilizează legea să nu conduceă

nici la privilegii, nici la discriminare, ele trebuie să se bazeze pe distincții recunoscute ca valabile astăzi de către membrii grupului, cît și de către cei din afara sa.

Impozitarca proporțională are marele merit că oferă o regulă asupra căreia pot cădea de acord astăzi cei care plătesc mai mult, cît și cei care plătesc mai puțin (în valoare absolută), o regulă care, o dată acceptată, nu mai creează problemele pe care le generează o regulă specială, aplicată doar unei minorități. Chiar dacă prin impozitarea progresivă nu se nominalizează persoanele care vor plăti un procent mai mare, se comite o discriminare, prin introducerea unui diferențierii care tinde să transfere povara de pe umerii celor care decid rata, pe umerii celorlalți. O scară progresivă de impozitare nu poate fi considerată în nici un caz o regulă generală, aplicabilă tuturor în mod egal – în nici un caz nu se poate spune că un impozit de 20% asupra venitului cuiva este egal cu un procent de 75% din venitul superior al altcuiva. Progresivitatea nu ne oferă nici un criteriu despră ceea ce se consideră a fi sau a nu fi just. Ea nu indică nici un punct final al aplicării sale, iar „bunul simț“ al celor pe care adeptii săi sănătății obligați să-i privească drept unici garanți²¹ nu este altceva decât o opinie de moment, conturată de măsurile politice anterioare.

Faptul că progresia a crescut astăzi de repede se datorează unei cauze speciale care și-a făcut simțit efectul, în ultimii patruzeci de ani: inflația. Astăzi, înțelegem că o creștere a veniturilor nominale determină „urcarea“ individului la o cotă superioară de impozitare, deși venitul său real a rămas neschimbăt. În consecință, membrii majorității s-au găsit, periodic, în postura de victime ale măsurilor discriminatorii pe care ci însăși le votaseră, cu speranța că nu vor fi afectați.

Efectul impozitării progresive este adesea prezentat drept pozitiv, deoarece tinde să determine auto-corectarea inflației (și a deflației). Dacă deficitul bugetar este sursa inflației, se afirmă, prelevările din impozite vor crește mai mult decât veniturile și vor astupă breșa; iar dacă excedentul bugetar produce deflație, scăderea veniturilor va duce rapid la o și mai accentuată scădere a prelevărilor, eliminând surplusul. Însă, dată fiind prejudecata dominantă, care favorizează inflația, este înădoielnic că avem de a face cu un avantaj. Chiar în lipsa acestui efect, nevoile bugetului au fost în trecut principala cauză a frecvențelor puseuri inflaționiste: doar înțelegerea faptului că, o dată apărută, inflația este greu de stopat a frînat întrucîntă acest proces. În condițiile unui sistem fiscal în care inflația produce o creștere mai mult decât proporțională a intrărilor la buget, iar sporirea impozitelor nu reclamăprobarea forului legislativ, această tactică poate deveni extrem de tentantă.

6. Se afirmă, uneori, că impozitarea proporțională este un principiu la fel de arbitrar ca și cca progresivă și că, dincolo de o rigoare matematică aparent superioară, nu are prea multe alte calități. Există, însă, argumente solide în favoarea sa, altele decât cel deja menționat – anume, că oferă un principiu uniform asupra cărora pot cădea de acord oameni care plătesc sume diferite. De asemenea, putem trage destule învățăminte din vechiul argument potrivit căruia, întrucât aproape toate activitățile economice beneficiază de serviciile esențiale ale statului, aceste servicii reprezentă un ingredient mai mult sau mai puțin constant al tuturor bunurilor pe care le consumăm și le folosim – deci o persoană care dispune de mai multe resurse produse de societate cîștigă, proporțional, mai mult de pe urma contribuției statului.

Mai importantă este observația că impozitarea proporțională lasă neschimbate relațiile între remunerațiile nete ale diverselor tipuri de muncă. Ea nu coincide cu vechea maximă potrivit căreia „nici un impozit nu este bun, dacă nu lasă indivizii în aceleași poziții relative în care îi găsește”²². Ea nu se referă la efectul asupra relațiilor între veniturile individuale, ci la efectul asupra remunerațiilor nete pentru anumite servicii, iar acesta din urmă este factorul relevant, din punct de vedere economic. De asemenea, spre deosebire de vechea maximă, ca nu se mulțumește să enunțe principiul că dimensiunea proporțională a diverselor venituri trebuie să rămînă neschimbată.

Pot exista opinii diferite, referitor la modificarea sau conservarea relației între două venituri, atunci cînd ele sănt reduse cu aceeași sumă sau în aceeași proporție. Nu există, însă, nici o îndoială că două venituri care erau egale, înainte de impozitare, vor rămîne egale și după scăderea impozitelor. Aici, efectele impozitării progresive diferă considerabil de cele ale impozitării proporționale. Întrebuițarea oferită unei resurse date depinde de remunerarea netă a serviciilor pentru care o vom folosi; dacă dorim ca resursele să fie folosite eficient, este important ca remunerările relative ale serviciilor specifice, așa cum sănt ele determinate de piață, să nu fie modificate ca urmare a impozitului. Impozitul progresiv provoacă astfel de modificări, făcînd ca remunerarea netă pentru un anumit serviciu să depindă de celealte cîștiguri ale individului pe o anumită perioadă, de obicei pe un an. Dacă, înainte de impozitare, un chirurg obține în urma unei operații tot atât cît obține un arhitect pentru că a proiectat o casă, sau dacă un comis-voiajor cîștigă la fel de mult din vînzarea a zece mașini cît un fotograf din executarea a patruzeci de fotografii, aceste relații se vor menține dacă ei vor plăti impozite proporționale cu cîștigurile. Însă, în condițiile unei impozitări progresive, relația se poate schimba radical. Nu numai că anumite servicii care, înainte de impozitare, aducă acceași remunerare,

ar putea să genereze recompense diferite, ci este posibil ca un individ care primește o sumă relativ importantă pentru un anumit serviciu să rămână cu mai puțini bani decât altul, care primește o sumă mai mică.

Aceasta înseamnă că impozitarea progresivă încalcă principiul „plată egală pentru muncă egală” – poate unicul principiu de justiție economică ce întrunește o aprobată generală. Dacă ne referim la doi avocați, iar ceea ce ambii vor putea reține din onorarii, în urma abordării a două cazuri de aceeași factură, depinde de cîști-gurile lor din timpul anului, rezultă că ei vor obține cîști-guri diferite de pe urma unor eforturi similare. Cineva care a muncit foarte mult sau care, dintr-un motiv oarecare, este mai solicitat, poate primi o remunerație mult mai mică decât cineva care a fost leneș sau este mai puțin înzestrat. De fapt, cu cît consumatorii prețuiesc mai mult serviciile cuiva, cu atât mai puțin rentabil va fi, pentru el, să continue prestarea lor.

Această influență asupra stimulentelor, în sensul uzuwal al termenului, deși importantă și frecvent menționată, nu este în nici un caz cel mai nociv dintre efectele fiscalității progresive. Chiar și aici, obiceția se referă nu atât la faptul că oamenii ar putea, pînă la urmă, să nu muncaască la fel de mult ca în alte condiții, cât la faptul că modificările în remunerațiile nete primite pentru anumite activități le vor returna eforturile către ocupații? în care ei se vor dovedi mai puțin folositorii decât le-ar permite propriile resurse. Faptul că, în condițiile fiscalității progresive, remunerația netă pentru orice serviciu va varia în funcție de frecvența cu care este virată remunerația provoacă nu doar injustiții, ci și o greșită direcționare a eforturilor productive.

Nu trebuie să insistăm aici asupra dificultăților obișnuite și imposibil de surmontat pe care le provoacă impozitarea progresivă, în toate situațiile în care efortul (sau produsul) și remunerația nu coincid, nici măcar în mod aproximativ, din punct de vedere temporal, adică atunci cînd se lucrează în așteptarea unui rezultat îndepărtat și nesigur – pe scurt, în toate situațiile în care efortul ia forma unei investiții riscante, pe termen lung. Nici un sistem de mediere a veniturilor nu poate să facă dreptate scriitorului sau inventatorului, artistului sau actorului care strîng, în cîțiva ani, recompensa pentru decenii întregi de eforturi²³. Nu mai trebuie să detaliem nici efectele progresiei abrupte asupra disponibilității de a întreprinde investiții riscante de capital. Este evident că o astfel de impozitare discriminăza împotriva acelor inițiativă curajoase care sunt rentabile doar în măsura în care, în eventualitatea reușitei, vor aduce un beneficiu suficient de mare pentru a compensa riscul major al unui eșec total. Cu siguranță că adevărul formulei „epuizarea oportunităților de

investițiilii“ să datorcază în bună parte unei politici fiscale căre elimină numeroase posibilități pe care capitalul privat le-ar putea explora cu succes²⁴.

Trebuie să trecem repede peste aceste efecte nocive asupra stimulentelor și investițiilor, nu pentru că ele nu ar fi importante, ci întrucât, în ansamblu, ele sunt bine cunoscute. În aceste condiții, vom folosi acest spațiu limitat pentru a discuta alte efecte, la fel de importante, însă mai puțin cunoscute. Dintre acestea, unul care încă mai merită subliniat este frecvența restrîngere sau reducere a diviziunii muncii. Această consecință este notabilă mai ales acolo unde lucrul nu este organizat conform principiilor pieței, iar o mare parte din cheltuielile care, de fapt, ar spori valoarea adăugată nu sunt incluse în cost.

Tendința de a „face totul singur“ duce la rezultatele cele mai absurde atunci cînd, de exemplu, cineva care dorește să se consacre unor activități mai profitabile ar trebui să cîștige, într-o oră, de douăzeci sau de patruzeci de ori mai mult decît altcineva, al cărui timp este mai puțin prețios, pentru a-i putea plăti acestuia din urmă o oră de muncă²⁵.

Nu putem decît să amintim, sumar, efectul extrem de grav pe care impozitarea progresivă îl exercită asupra nivelului economiilor populației. Dacă acum douăzeci și cinci de ani argumentul că economiile erau prea mari și trebuiau reduse era oarecum plauzibil, puține persoane responsabile s-ar mai îndoia, astăzi, că pentru a realiza măcar o parte a sarcinilor pe care ni le-am propus, avem nevoie de un nivel cît mai înalt al economiilor. Celor preocupați de acest efect, socialistii nu le mai răspund că economiile nu ar mai fi necesare, ci că ele ar trebui furnizate de către comunitate, adică din fondurile obținute prin impozite. Însă acest răspuns nu se justifică decît dacă obiectivul pe termen lung este socialismul de tip vechi, adică proprietatea statului asupra mijloacelor de producție.

7. Unul dintre principalele motive pentru care impozitarea progresivă a fost atât de larg acceptată este acela că marea majoritate a populației a ajuns să conceapă venitul adecvat ca unica formă de remunerare legitimă și acceptabilă din punct de vedere social. Oamenii gîndesc venitul nu ca un rezultat al valorii serviciilor prestate, ci ca un mijloc de obținere a statutului social corespunzător. Aceasta reiese limpede din argumentul, folosit frecvent în sprijinul progresivității, că „nimeni nu valorează zece mii de lire pe an, iar în actuala stare de sărăcie, în care cei mai mulți nu cîștigă nici șase lire pe săptămînă, doar cîțiva indivizi excepționali merită să depășească două mii de lire pe an“²⁶. Că această afirmație este total lipsită de orice temei și face apel doar la emoție și la prejudecăți, se observă din faptul că ea ar

presupune că nici o acțiune pe care un individ ar efectua-o într-un an – sau, poate, într-o oră – nu poate valora pentru societate mai mult de zece mii de lire. Cu siguranță că poate, iar uneori poate valora de cîteva ori mai mult. Nu există nici o legătură între timpul pe care îl poate reclama o acțiune și beneficiul pe care îl poate obține societatea, de pe urma acesteia.

Acastă atitudine potrivit cărția cîștigurilor mari sunt inutile și indezirabile din punct de vedere social izvorăște din mentalitatea celor obișnuiti să-și vîndă timpul pe un salariu fix și care consideră normală o anumită remunerație, pe unitatea de timp²⁷. Însă, deși această metodă de remunerare a devenit predominantă în tot mai multe domenii, ea este potrivită doar pentru cei care își vînd timpul, timp care ar urma să fie folosit conform dispozițiilor altcuiva sau, în orice caz, pentru acțiuni întreprinse în numele și pentru îndeplinirea obiectivelor altcuiva. Ea este lipsită de orice sens pentru oameni a căror sarcină este aceea de a administra resurse, riscind și asumîndu-și propria responsabilitate și al căror scop principal este sporirea resurselor pe care le controlează, din propriile cîștiguri. Pentru ei, controlul asupra resurselor le condiționează exercitarea activității, la fel cum în alte profesii condiția este acumularea anumitor deprinderi sau cunoștințe speciale. Profiturile și pierderile constituie mai curînd un mecanism de redistribuire a capitalului între acești oameni, decât un mijloc prin care ei își cîștigă existența. Ideea că beneficiile nete zilnice sunt destinate, în mod normal, consumului zilnic, deși obișnuită, le este străină celor care doresc să construiască o afacere. Însăși concepția asupra venitului este, în cazul lor, mai mult o abstracție care le este impusă datorită impozitului pe venit. Conceptul de venit nu reprezintă decât o estimare a ceea ce, din perspectiva așteptărilor și planurilor lor, își pot permite să cheltuiască fără a-și micșora capacitatea de plată sub nivelul din acel moment. Mă îndoiesc că o societate formată cu precădere din indivizi care ar lucra pe cont propriu ar împărtăși concepția noastră despre venit sau ar lua în considerare ideea impozitării cîștigurilor de pe urma anumitor servicii în funcție de ritmul anual de furnizare a acestora.

Ne putem întreba dacă o societate care nu recunoaște altă recompensă decât ceea ce majoritatea consideră a fi un venit corespunzător și care nu consideră dobândirea unei averi într-un timp relativ scurt drept o formă legitimă de remunerare a anumitor activități, ar putea prezerva, pe termen lung, sistemul inițiativei private. Deși ar putea să nu apară nici o dificultate în procesul de dispersare către micii actionari a proprietății asupra întreprinderilor bine consolidate și în instalarea la conducerea lor a unor manageri, aflați într-o poziție intermediară (între antreprenor și lucrătorul salariat) crearea noilor întreprinderi este – și probabil că va fi înțotdeauna

– o problemă a indivizilor înzestrați cu resurse considerabile. De regulă, noile inițiative vor trebui susținute de cîteva persoane care să cunoască în detaliu oportunitățile specifice; cu siguranță că nu ar fi de dorit ca întreaga evoluție viitoare să depindă de corporațiile financiare și industriale de jă active.

Legat de această chestiune este și efectul impozitării progresive asupra unui aspect al formării capitalului diferit de cel deja menționat, anume locul în care el se formează. Unul dintre avantajele sistemului concurențial este acela că inițiativele bine gîndite pot aduce profituri foarte mari pe termen scurt; astfel, capitalul necesar pentru dezvoltare este format de persoanele care au cele mai bune şanse de a-l folosi. Cîștigurile substantiale ale inovatorului inspirat însemnau, în trecut, că el își demonstrase capacitatea de a folosi cu succes capitalul în crearea de noi întreprinderi și că va avea curînd posibilitatea să-și promoveze ideile cu mijloace sporite. O bună parte a formării individuale de noi capitaluri este compensată de pierderile altora, astfel încît evoluția trebuie interpretată drept o parte a unui proces continuu de redistribuire a capitalului între antreprenori. Impozitarea acestor profituri, prin prelevări ce aduc, mai mult sau mai puțin, a confiscare, echivalează cu instituirea unui impozit apăsător pe acea circulație a capitalurilor ce reprezintă o forță motoare a progresului societății.

Însă consecința cea mai serioasă a descurajării formării capitalurilor individuale, acolo unde există oportunități temporare de obținere a unor profituri considerabile, este restrîngerea competiției. În general, sistemul tinde să favorizeze economiile realizate de firmele, iar nu pe cele individuale și să întărească poziția corporațiilor mai vechi, în raport cu noii veniți. Astfel, el contribuie la apariția unor cazuri de evasimonopol. Deoarece astăzi impozitele absorb cea mai mare parte a profiturilor „excesive“ ale noului venit, el nu poate, aşa cum bine s-a remarcat, „să acumuleze capital; nu-și poate extinde afacerile; nu va avea niciodată o întreprindere mare care să amenințe interesele instituite. Firmele vechi nu trebuie să se teamă de concurența lui: ele sunt protejate de agentul fiscului. Fără a avea motive de teamă, ele se pot lăsa pradă rutinei, pot sfida dorințele publicului și pot deveni conservatoare. Este adevărat că impozitul pe venit le împiedică și pe ele să acumuleze capital. Însă, din punctul lor de vedere, mai important este faptul că noul venit este, la rîndul său, împiedicat să acumuleze oricînt de puțin capital. Ele sunt virtual privilegiate de sistemul fiscal. Astfel, progresivitatea blochează progresul economic și favorizează rigiditatea“²⁸.

Un efect paradoxal și serios, din punct de vedere social, este acela că impozitarea progresivă contribuie, de fapt, la perpetuarea inegalităților, deși este menită

a le reduce; ea elimină cea mai importantă compensație pentru acea inegalitate care este inevitabilă, într-o societate a liberei inițiative. Într-un astfel de sistem, trăsătura ce permitea înnoirea era aceea că bogății nu constituau un club închis, iar cine avea noroc putea dobândi rapid o avere considerabilă²⁹. Astăzi, însă, în țări precum Marea Britanie, șansele de a urca în piramida veniturilor sunt mai mici decât oricând, de la începutul epocii moderne. Un efect notabil al acestei stări de lucruri este acela că administrarea unor cote tot mai mari din capitalul global ajunge sub controlul unor oameni care, deși se bucură de venituri mari și de tot confortul de rigoare, nu au girat niciodată resurse importante, în nume propriu și pe riscul lor. Rămâne de văzut dacă această situație este sau nu benefică.

Cu cât este mai greu ca un individ să dobîndească o avere, cu atât cele deja existente sunt văzute de ceilalți ca privilegii lipsite de orice justificare. În aceste condiții, politicile vor tinde să smulgă aceste averi de sub controlul privat, fie prin procesul lent al impozitării excesive a moștenirilor, fie prin metoda mai expeditivă a confiscării. Un sistem bazat pe proprietatea privată și pe controlul privat asupra mijloacelor de producție presupune că acestea pot fi dobândite de către oricine are noroc în afaceri. Dacă acest lucru nu mai este posibil, chiar și oamenii care, în alte condiții, ar deveni cei mai eminenți capitaliști ai noii generații nu pot decât să se transforme în inamici ai celor ce posedă, de ja, averi considerabile.

8. În acele țări în care impozitarea veniturilor atinge cote foarte înalte, se ajunge la o egalitate mai pronunțată prin limitarea venitului net pe care îl poate cîștiga o persoană – în Marea Britanie, în timpul ultimului război mondial, cel mai mare venit net, după impozitare, era de circa cinci mii de lire, deși această nivelare era întrucîntă atenuată de faptul că plusvalorile de capital nu erau tratate ca venituri. Am văzut că, datorită contribuțiilor nesemnificative la bugetul de stat ale prelevărilor efectuate asupra tranșelor superioare de venit, impozitarea progresivă nu poate fi justificată decât în baza principiului că nimeni nu ar trebui să dispună de un venit mare. Însă ce înseamnă un venit mare depinde de opiniile fiecărei comunități și în ultimă instanță de nivelul mediu de prosperitate al fiecăreia. De aceea, cu cât o țară este mai săracă, cu atât mai greu este ca locuitorii săi să atingă niveluri de venit care, în societăți mai bogate, nu sunt considerate prea înalte. Unde poate duce această evoluție se observă dintr-o recentă propunere – respinsă la limită – a Comisiei Naționale de Planificare din India, prin care se fixa un plafon anual de 6 300 dolari pentru toate veniturile (4 200 dolari pentru veniturile salariale)³⁰. Nu trebuie decât să ne imaginăm că un astfel de principiu ar fi aplicat la

nivel național și internațional, pentru a-i sesiza implicațiile. Aceste consecințe dezvăluie baza morală a principiului potrivit căruia majoritatea membrilor unui anumit grup ar trebui să aibă dreptul de a decide limita potrivită a veniturilor individuale, precum și cît de înțelepți sănătatea cei ce cred că astfel vor contribui la bunăstarea masei lor. Ne putem oare îndoia că țările sărace încetinesc procesul general de creștere a avuției, atunci cînd îi împiedică pe indivizi să se îmbogățească? Iar ceea ce este valabil pentru țările sărace nu se aplică, oare, și în cazul celor bogate?

În ultimă instanță, impozitarea progresivă este, evident, o chestiune etică; iar într-o democrație, adevărată problemă este dacă acest principiu ar mai beneficia de sprijinul actual, în cazul în care oamenii ar înțelege pe deplin modul său de funcționare. Probabil că practica respectivă se bazează pe idei pe care cei mai mulți nu le-ar aproba, dacă ar fi enunțate în mod abstract. Anume, că o majoritate poate impune o povară fiscală discriminatorie unei minorități; că, în consecință, servicii echivalente sănătate și remunerate diferit; în fine, că stimulentele obișnuite ale unei întregi categorii ar trebui eliminate, doar pentru că veniturile membrilor săi nu sănătatea de același ordin cu cele ale majorității – nici unul dintre aceste principii nu poate fi apărat prin recursul la norme de justiție. Dacă ținem cont și de risipa de energie și efort pe care o produce impozitarea progresivă, din altele puncte de vedere³¹, ar trebui ca oamenii rezonabili să se convingă de caracterul său nociv. Însă experiența ne arată cît de repede este anihilat simțul justiției de către obișnuință și cum aceasta duce la consacrarea ca principiu a ceva ce nu se întemeiază decît pe invidie.

Pentru a se putea institui un sistem fiscal rezonabil, trebuie ca populația să accepte principiul că majoritatea care decide asupra nivelului general al impozitelor trebuie să contribuie, la rîndul său, la aceste prelevări, suportând cota maximă de impozitare. Nu se poate, însă, obiecta în nici un fel dacă aceeași majoritate ar decide să protejeze o minoritate desfavorizată din punct de vedere economic, printr-o impozitare proporțional mai redusă.

Misiunea de a ridica o barieră în calea abuzurilor provocate de impozitarea progresivă este complicată de faptul că, aşa cum am văzut, o anumită progresie în impozitul pe venit este probabil justificată prin necesitatea de a compensa efectele impozitelor indirecte. Există oare vreun principiu acceptabil și care să prevină acele tentații ce fac ca impozitarea progresivă să ne scape de sub control? Personal, nu cred că stabilirea unei limite superioare, pe care progresia să nu o poată depăși, ar satisface această cerință. O astfel de cîlfău ar fi la fel de arbitrară ca însuși principiul progresivității și ar fi imediat modificată, atunci cînd nevoia de fonduri suplimentare ar impune așa ceva.

Avem nevoie de un principiu care să limiteze ponderea impozitelor directe în ansamblul sistemului fiscal. Cea mai rezonabilă regulă de acest tip ar fi una care să fixeze rata maximă admisibilă (marginală) a impozitării directe la procentul pe care statul îl extrage prin ansamblul impozitelor din venitul național. Ar însemna că dacă statul ar preleva 25% din venitul național, rata maximă de impozitare directă a oricărei forme de venit individual ar fi tot de 25%. În cazul în care o urgență națională ar reclama creșterea prelevării globale, rata maximă admisibilă de impozitare directă a indivizilor ar crește în aceeași proporție, urmând a fi redusă atunci când va scădea prelevarea globală. S-ar păstra, astfel, o anumită doză de progresivitate, întrucât cei care plătesc cota maximă pe veniturile proprii plătesc, în același timp, și impozite indirecte; aceasta face ca, în total, contribuția lor să fie superioară mediei naționale. Respectarea acestui principiu ar avea o consecință salutară – aceea că orice buget ar fi precedat de o estimare a cotei din venitul național pe care guvernul își propune să o extragă, prin metode fiscale. Acest procentaj ar furniza rata etalon pentru impozitele directe; în cazul veniturilor mici, ea ar putea fi redusă, proporțional cu ponderea prelevărilor indirecte în aceste venituri. Rezultatul global ar fi o ușoară progresivitate a impozitelor, însă rata marginală de impozitare a celor mai mari venituri nu ar depăși media națională cu o cantitate superioară celei corespunzătoare impozitelor indirecte percepute la aceste venituri mari.

XXI

Sistemul monetar

Nu există mijloc mai subtil și mai sigur de a răsturna din temelii societatea actuală, decât pervertirea monedei. Toate forțele ascunse ale legilor economice vin în sprijimul acestei distrugeri și o fac în așa fel încât nici măcar un om dintr-un milion nu-și dă seama.

J.M. KEYNES

1. Experiența ultimilor cincizeci de ani ne-a convins de importanța unui sistem monetar stabil. Comparativ cu secolul trecut, această perioadă a fost marcată de mari perturbații monetare. Guvernele și-au asumat un rol mult mai activ în controlul monedei, iar aceasta a reprezentat, în egală măsură, o cauză și o consecință a instabilității. De aceea, este cît se poate de natural ca unii să considere că ar fi mai bine ca guvernele să fie private de controlul asupra politicii monetare. S-a pus, uneori, întrebarea: de ce să nu ne bazăm pe forțele spontane ale pieței pentru a furniza cele necesare unui mediu satisfăcător pentru schimb, așa cum procedăm în majoritatea celorlalte situații?

Este important să precizăm de la bun început că, astăzi, acest lucru nu este doar impracticabil din punct de vedere politic, ci și indezirabil, chiar în ipoteza în care ar fi posibil. Poate că dacă guvernele nu ar fi intervenit niciodată, s-ar fi putut dezvolta un cadru monetar care să nu reclame un control deliberat; în particular, dacă oamenii nu ar fi ajuns să folosească extensiv instrumentele de credit în locul banilor sau al substitutelor lor apropiate, ne-am fi putut baza pe un mecanism

auto-regulator.¹ Nu avem, însă, de ales. Nu cunoaștem alternative substanțial diferite la instituțiile de credit pe care a ajuns să se bazeze, în mare măsură, organizarea afacerilor, în ziua de astăzi; evoluțiile istorice au creat condițiile în care existența acestor instituții reclamă un anumit control deliberat asupra sistemului monetar și de credit, aflate în interacțiune. În plus, anumite circumstanțe, pe care nu putem spera să le schimbăm doar prin modificarea pîrghiilor monetare, fac inevitabilă exercitarea acestui control de către guverne.²

Cele trei motive fundamentale ale acestei stări de lucruri diferă ca generalitate și validitate. Primul se referă la toți banii, din toate timpurile și explică de ce variațiile în oferta relativă de bani sunt atât de perturbatoare, în comparație cu variațiile oricărui alt parametru ce afectează prețurile și producția. Cel de-al doilea se referă la toate sistemele în care oferta de bani este strîns legată de credit – tipul de sistem pe care se bazează întreaga viață economică modernă. Cel de-al treilea se referă la volumul actual de cheltuieli guvernamentale, adică la un parametru pe care putem spera să-l modificăm, la un moment dat, dar pe care trebuie să-l acceptăm, deocamdată, în toate deciziile de politică monetară.

Primul din cele trei argumente face din bani un fel de verigă slabă în mecanismul, altfel auto-regulator, al pieței – o verigă slabă ce poate influența considerabil mecanismul de ajustare, suficientă pentru a cauza erori repetitive în orientarea producției, în cazul în care aceste efecte nu sunt anticipate și contracarurate în mod expres. Motivul este acela că banii, spre deosebire de mărfurile obișnuite, sunt destinații nu consumului, ci circulației. În consecință, efectele unei variații în oferă sau cererea de bani nu conduc, direct, la un nou echilibru. Schimbările monetare sunt, într-un fel, „reversibile“. De exemplu, dacă un surplus în cantitatea de bani existentă este cheltuit întîi pe o anumită marfă sau pe un anumit serviciu, el nu numai că generează o nouă cerere – prin natura ei, temporară și pasageră – ci determină o serie de efecte suplimentare ce se vor opune efectelor sporirii inițiale a cererii. Cei care au primit bani îi vor cheltui, la rîndul lor, pe altceva. Asemenea cercurilor produse de o piatră aruncată într-un lac, creșterea cererii se va răspândi în întregul sistem economic, schimbînd peste tot, temporar, prețurile relative, într-un sens care se va menține atât timp cât cantitatea de bani continuă să crească, dar se va inversa atunci când creșterea ia sfîrșit. Exact același lucru se întimplă dacă o parte a cantității de bani este distrusă sau când lumenă începe să păstreze cantități mai mari sau mai mici de lichiditate decît pînă atunci, ca urmare a modificării veniturilor și cheltuielilor. Fiecare variație de acest gen va da naștere unei succesiuni de variații ale cererii, care nu corespund vreunei modificări a factorilor reali subiacenți și care

vor provoca astfel variații ale prețurilor și producției, perturbând echilibrul între cerere și ofertă.³

Dacă, din acest motiv, modificările în ofertă de bani sunt cu precădere perturbatoare, oferta de bani, ca atare, este la rîndul ei expusă unor variații cu efecte nocive. Important este ca ritmul în care sunt cheltuiți banii să nu varieze în mod nejustificat. Aceasta înseamnă că oricînd oamenii își schimbă părerea în legătură cu cantitatea de lichidități pe care doresc să o păstreze, în funcție de plătile pe care le fac (sau, în termenii solosiți de economiști, în funcție de „gradul de lichiditate”), cantitatea de bani trebuie modificată în mod corespunzător. Oricum am defini „lichiditățile”, înclinația oamenilor către păstrarea sub această formă a unei părți din resurse este supusă unor fluctuații considerabile, atât pe termen scurt cât și pe termen lung, ea puîind fi afectată considerabil de apariții spontane (cum ar fi, de exemplu, cartea de credit și cecul de călătorie). Nici o reglare automată a ofertei de bani nu are șanse de a provoca ajustările necesare, înainte ca aceste schimbări în cererea de monedă sau oferta de substitutie ale monedei să-și exerce efectul lor puternic și nociv asupra prețurilor și a locurilor de muncă.

Mai mult, în toate sistemele monetare moderne, nu numai că oferta de bani nu se va adapta acestor modificări de cereri, ci va tinde să evolueze în direcția opusă. Ori de câte ori creațele în bani ajung să ia locul monedei – și este greu de întrevăzut cum s-ar putea împiedica acest lucru – oferta de astfel de substitutie va căpăta o „elasticitate perversă”⁴. Aceasta este rezultatul simplului fapt că aceleasi considerații care îi fac pe oameni să dorească să păstreze mai mulți bani, îi determină pe cei care, acordînd împrumuturi, furnizează creațe în bani, să producă mai puîne astfel de creațe, și viceversa. În mod obișnuit, atunci cînd toată lumea dorește un grad sporit de lichiditate, băncile (din aceleasi motive) vor dori și ele un grad sporit de lichiditate, furnizînd astfel mai puîne credite – iar acesta este doar un singur exemplu al tendinței generale inerente celor mai multe forme de credit.

Fluctuațile spontane în ofertă de bani pot lî prevenite doar dacă cineva are puterea să modifice deliberat, în sens opus, oferta dintr-un mijloc de schimb general acceptat. S-a considerat că aceasta este o funcție care trebuie încredințată unei instituții naționale unice – în trecut, băncii centrale. Chiar și țări precum Statele Unite, care au rezistat îndelung creării unor astfel de instituții, au ajuns în final la concluzia că, spre a fi evitate accesele repetitive de panică, un sistem ce utilizează pe scară largă creditele bancare trebuie bazat pe o astfel de agenție centrală care să fie oricînd capabilă să furnizeze lichidități și care, prin acest control asupra ofertei de lichidități, să fie capabilă să influențeze oferta absolută de credit.

Există motive puternice și, probabil, întemeiate pentru care ar fi de dorit ca aceste instituții să fie, pe cât posibil, independente față de guvern și politica sa finanțiară. Însă, astfel, ajungem la cel de-al treilea subiect menționat – o evoluție istorică pe care va trebui să o acceptăm pentru viitorul imediat, deși nu este absolut ireversibilă. O politică monetară independentă de cea finanțiară este posibilă atât timp cât cheltuielile publice dețin o pondere relativ redusă în totalul cheltuielilor, iar datoria publică, cu precădere cea pe termen scurt, constituie doar o mică parte din totalitatea instrumentelor de credit.⁵ Astăzi, situația s-a schimbat. În consecință, o politică monetară eficientă poate fi promovată doar prin coordonarea cu politica finanțiară a guvernului. Însă coordonarea în acest domeniu însemnă, inevitabil, ca autoritățile monetare nominal independente, oricare ar fi ele, să-și adapteze politica la cea guvernamentală. Nu place sau nu, guvernul devine astfel factorul determinant.

Unii au primit favorabil posibilitatea exercitării unui control mai strict al guvernului asupra mediului monetar. Vom analiza mai târziu dacă ne-am creat astfel, cu adevărat, o poziție mai favorabilă promovării unei politici monetare benefice. Pentru moment, important este că, atât timp cât cheltuielile publice reprezintă o parte atât de însemnată a venitului național (așa cum se întâmplă prețul deniei), trebuie să acceptăm faptul că guvernul va domina în mod necesar politica monetară și că unicul mod în care am putea schimba această stare de lucruri ar fi o reducere considerabilă a cheltuielilor publice.

2. În condițiile în care guvernul controlează politica monetară, principala amenințare în acest domeniu a devenit inflația. Întotdeauna și prețul deniei, guvernul a fost principala cauză a deprecierei monetare. Deși au existat și în trecut căderi prelungite ale valorii monedei metalice, situațiile de inflație majoră au fost fie consecința reducerii dimensiunilor monedelor metalice, fie aceea a emiterii unei cantități excesive de bancnote - în ambele cazuri, autor fiind guvernul.

Se poate ca generația actuală să fie conștientă, mai mult decât a fost cazul în trecut, de aceste metode rudimentare de distrugere a monedei naționale, atunci cînd guvernul încearcă să-și acopere cheltuielile emișind bani de hîrtic. Însă acest lucru poate fi realizat prin metode mult mai subtile, pe care publicul este mai puțin pregătit să le sesizeze. Am văzut că toate principalele caracteristici ale statului bunăstării, așa cum le-am analizat, tend să încurajeze inflația. Am văzut cum acționează în această direcție presiunile salariale ale sindicatelor, conjugate cu politicele actuale de ocupare completă a forței de muncă și cum considerabila povară

finanțieră asumată de guverne, prin plata pensiilor de vîrstă, le poate conduce către încercarea de a o ușura prin reducerea valorii banilor. Ar trebui să mai observăm aici, deși legătura nu este obligatorie, că guvernele par să fi recurs în mod invariabil la inflație pentru a ușura povara obligațiilor asumate, ori de câte ori cota din venitul național pe care o reprezinta aceasta depășea douăzeci și cinci de procente.⁶ Am mai văzut că tendința de a recurge la inflație devine foarte mare, deoarece într-un sistem de impozitare progresivă inflația tinde să sporească veniturile provenite din impozite într-o proporție mult mai mare decât se întâmplă cu veniturile private. Dacă este adevărat că instituțiile statului bunăstării tind să favorizeze inflația, la fel de adevărat este că efectele inflației au fost tocmai factorul ce a întărit cererea pentru măsuri de acest gen. Nu este doar cazul acelor măsuri de care ne-am ocupat deja, ci și al multor altora, pe care urmează să le abordăm sau să le amintim aici, cum ar fi restricțiile la chirii pentru locuințe, subvenționarea produselor alimentare, precum și multe alte forme de control al prețurilor și cheltuielilor. Faptul că efectele inflației au servit în ultimul timp drept principal argument în favoarea extinderii intervenției statului este prea bine cunoscut spre a mai necesita alte exemple. Însă faptul că, de mai bine de patruzeci de ani, evoluțiile pe plan mondial au fost determinate de o tendință inflaționistă fără precedent, nu este suficient de bine înțeles. Probabil că el reiese cel mai pregnant din influența pe care a exercitat-o asupra eforturilor unei generații (pentru care această perioadă a reprezentat intervalul de viață activă) de a-și lăsa măsuri de asigurare pentru bătrânețe. Rezultatele unei sumare anchete statistice ne ajută să ne dăm seama ce a făcut inflația din economiile generației aflate acum în pragul pensionării. Obiectul anchetei era determinarea valorii actuale a economiilor pe care le-ar fi putut acumula o persoană în diferite țări, într-un interval de patruzeci și cinci de ani (1913-1958), dacă ar fi pus de-o parte, în fiecare an, echivalentul în bani al acelorași valori reale și l-ar fi investit la o rată a dobânzii fixă, de patru procente. Această rată corespunde, aproximativ, celei pe care ar fi obținut-o micul depunător occidental de pe urmă formelor de investiții care îi stăteau la dispoziție: livrete de economii, obligațiuni de stat sau asigurări pe viață. Vom reprezenta prin 1000 totalul pe care l-ar fi avut depunătorul la sfîrșitul perioadei, dacă valoarea banilor ar fi rămas constantă. Cât din această valoare reală mai posedă, de fapt, depunătorul, în 1958?

Se pare că există o singură țară în lume, Elveția, unde totalul ar reprezenta circa 70%. Depunătorul din Statele Unite și Canada ar fi, și el, relativ bine situat, puțind reține circa 50%. Pentru majoritatea statelor din Commonwealth-ul britanic și pentru ceilalți membri ai „blockului lirei sterline”, cifra s-ar situa în jurul valorii

de 50%, iar pentru Germania, în ciuda pierderii tuturor economiilor anterioare anului 1924, ar atinge totuși 37%. Depunătorii din toate aceste țări sunt, totuși, privilegiați în raport cu cei din Franța sau Italia, care și-ar fi păstrat doar 11-12% din valoarea pe care ar fi trebuit să o aibă economiile lor din perioada respectivă, la începutul anului 1958.⁸

A devenit o obișnuință să negăm, astăzi, importanța acestei faze lungi și globale de inflație, spunând că lucrurile au stat din totdeauna astfel și că istoria este, în mare măsură, o istorie a inflației. Oricât de adevărată ar fi această afirmație, în termeni generali, ea este cu siguranță falsă în ceea ce privește perioada de dezvoltare a sistemului nostru economic modern, în timpul căruia avuția și veniturile au crescut într-un ritm fără precedent. În timpul celor două secole de dinainte de 1914, când Marea Britanie se racorda la etalonul-aur, nivelul prețurilor, atât cât poate fi el măsurat pe o perioadă atât de îndelungată, a fluctuat în jurul unui nivel constant, ajungând în final destul de aproape de valoarea de pornire și rareori variind cu mai mult de o treime deasupra sau sub nivelul mediu (cu excepția războaielor napoleoniene, când etalonul-aur a fost abandonat).⁹ Similar, în Statele Unite, în perioada 1749-1939 nu pare să se fi manifestat vreco tendință semnificativă de creștere a prețurilor. Prin comparație, ritmul de creștere a prețurilor în ultimii douăzeci de ani, în aceste țări ca și în altele, reprezintă o schimbare majoră.

3. Deși puțini susțin în mod deliberat creșterea continuă a prețurilor, principala sursă a actualei prejudecăți inflaționiste este convingerea generală că deflația, opusul inflației, este în asemenea măsură mai periculoasă decât inflația, incit, pentru a ne menține în zona sigură, este preferabilă o eroare sistematică în direcția inflației. Însă, întrucât nu știm cum să menținem prețurile perfect stabile și putem obține stabilitate doar corectând orice mișcare ușoară într-o sau cealaltă dintre direcții, dorința de a evita deflația nu duce la altceva decât la inflație cumulativă. De asemenea, faptul că inflația și deflația sunt adesea fenomene locale sau sectoriale ce fac parte din mecanismul ce redistribuie resursele economice, înseamnă că încercările de a preveni deflația într-un sector major al economiei vor provoca o inflație globală.

Este îndoialnic faptul că, pe termen lung, deflația este cu adevărat mai nocivă decât inflația. Într-adevăr, într-un anumit sens, inflația este înșinuit mai periculoasă și reclamă măsuri preventive mai atente. Între cele două erori, ea este cea pe care suntem tentați să o comitem, de cele mai multe ori. Motivul este acela că o inflație moderată este în general agreabilă, în perioada sa de propagare, în timp ce deflația

este, imediat, extrem de dureroasă.¹¹ Nu avem nevoie de măsuri de precauție împotriva unei practici ale cărei efecte negative vor fi resimțite imediat și acut, însă avem nevoie de ele acolo unde o acțiune inițial agreabilă sau care atenuează unele dificultăți temporare, implică un rău mult mai mare care va fi resimțit doar ulterior. Există mai mult decât o simplă asemănare superficială între inflație și consumul de droguri, o comparație frecvent utilizată.

Atât inflația cât și deflația își manifestă efectele specifice provocând modificări neașteptate de prețuri și ambele produc o dublă înșelare a așteptărilor. Prima dată, atunci cînd prețurile se dovedesc mai mari sau mai mici decât așteptările, iar a doua oară, așa cum va trebui să se întâpte mai devreme sau mai tîrziu, cînd aceste modificări de prețuri ajung să fie anticipate și încețează a mai avea efectul pe care îl-ar produce apariția lor neprevăzută. Diferența între inflație și deflație este aceea că, în cazul primeia, întîi vine surpriza plăcută și abia după aceea reacția, în timp ce în cazul celeilalte, primul efect asupra economiei este deprimant. Totuși, efectele ambelor sunt reversibile. Pentru un timp, forțele care le provoacă tind să se autosusțină, iar perioada în care prețurile variază mai repede decât se anticipează înde astfel să se prelungescă. Însă, cu excepția situației în care mișcările de prețuri continuă în aceeași direcție și într-un ritm tot mai accelerat, așteptările le vor ajunge din urmă. De îndată ce se întâmplă acest lucru, caracterul efectelor se schimbă.

La început, inflația nu face altceva decât să creeze condițiile în care tot mai mulți realizează profituri și în care acestea sunt, în general, mai mari decât de obicei. Aproape totul reușește, iar eșecurile sunt extrem de rare. Faptul că profiturile continuă să depășească așteptările și că un număr neobișnuit de inițiative se dovedesc reușite produce o atmosferă generală favorabilă asumării de riscuri. Chiar și cei care ar fi fost eliminați din afaceri în absența acestei creșteri neașteptate a prețurilor sunt capabili să se mențină și să-și păstreze angajații, în așteptarea viitoarei participări la prosperitatea generală. Această situație va dura, însă, doar pînă ce oamenii vor începe să conteze pe o creștere în același ritm a prețurilor. O dată ce ei încep să anticipeze că, într-un interval de atîta luni, prețurile vor fi cu atît la sută mai mari, vor crește prețurile factorilor de producție, care vor așeza costurile la un nivel corespunzător viitoarelor prețuri, pe care le așteaptă populația. Dacă însă prețurile nu cresc mai mult decât se așteptau ei, atunci profiturile vor reveni la normal, iar proporția celor care obțin profituri va scădea: întrucît în perioada profiturilor excepțional de mari s-au menținut pe piață mulți dintre cei care, altfel, ar fi fost forțați să-și schimbe activitatea, numărul celor care vor suferi pierderi va fi mai mare ca de obicei.

Efectul stimulativ al inflației va opera astfel doar atât timp cât aceasta nu este prevăzută; de îndată ce este prevăzută, doar prelungirea ei în condițiile unei rate sporite va menține același grad de prosperitate. Dacă într-o asemenea situație creșterea prețurilor ar fi mai mică decât cea așteptată, efectul ar fi similar celui al unei deflații neprevăzute. Chiar dacă ele ar crește doar pînă la nivelul așteptat, nu s-ar mai produce acel stimulent excepțional, ci ar ieși la lumină întreg pachetul restant de ajustări, amînat din perioada în care stimulentul temporar își făcea similitude efectele. Pentru ca inflația să-și mențină efectul stimulativ inițial, ea ar trebui să continue la o rată permanent mai mare decât cea anticipată.

Nu putem analiza aici toate complicațiile ce interzic adaptările perfecte la o schimbare așteptată a prețurilor și împiedică mai ales corecta ajustare a așteptărilor pe termen scurt și pe termen lung; nu putem intra în amănuntele diverselor efecte asupra producției curente și a investițiilor, atât de importante pentru o examinare completă a fluctuațiilor industriale. Pentru scopurile noastre, este suficient să știm că efectele stimulative ale inflației vor înceta, dacă rata acesteia nu este accelerată progresiv și că, pe măsură ce aceasta crește, devin tot mai serioase anumite consecințe nefavorabile ale faptului că adaptarea totală este imposibilă. Lucrul cel mai important este că metodele contabile pe care se bazează toate deciziile în afaceri au sens doar atât timp cât valoarea banilor este, în limite tolerabile, stabilă. Cu prețuri care cresc în ritm accelerat, tehnicele de contabilizare a capitalurilor și costurilor, care furnizează baza oricărci planificări în afaceri, își pierd orice sens. Costurile, profiturile sau veniturile reale vor deveni, curând, imposibil de evaluat prin orice metodă convențională sau general acceptată. Iar în condițiile în care privilegiile fiscale sunt cele pe care le cunoaștem, impozitele vor preleva, ca profitti, tot mai mult din ceea ce, de fapt, ar trebui reinvestit spre a se conserva măcar capitalul.

Aștel, inflația nu poate fi decât un impuls temporar; și chiar și acest efect benefic poate dura doar atât timp cât cineva continuă să fie păcălit, iar așteptările unora – înșelate în mod gratuit. Stimulentul său se datorează erorilor pe care le provoacă. Principalul pericol este acela că efectele nocive ale unor doze, fie ele chiar mici, de inflație nu pot fi remediate decât prin doze mai mari de inflație. După un timp, chiar și prevenirea unei accelerări ulterioare va crea o situație în care cu greu se va evita o deflație spontană. O dată ce anumite activități care s-au extins nu pot fi menținute decât printr-o inflație continuă, intreruperea lor simultană poate produce acel cerc vicios, pe bună dreptate atât de temut, în care scăderea anumitor venituri determină scăderea altora, și aşa mai departe. Din ceea ce știm, se pare că putem preveni depresiunile serioase prevenind inflația care, de regulă, le precede,

însă, ulterior, nu putem face prea multe pentru a le vindeca. Momentul în care ar trebui să ne facem griji privind depresiunea este, din nefericire, cel în care astfel de griji sunt prea departe de mîinile noastre.

Modul în care acționează inflația explică de ce este atât de greu să i se reziste, atunci cînd politica tratează în principal situațiile particulare, iar nu condițiile generale, problemele pe termen scurt, iar nu cele pe termen lung. Ea este, de obicei, ieșirea cea mai facilă din dificultățile temporare, astfel pentru guvern cît și pentru sectorul privat – calea de minimă rezistență și, uneori, modul cel mai ușor de a ajuta economia să depășească toate obstacolele ridicate de politica guvernului.¹² Inflația este rezultatul inevitabil al unei politici care privește toate celelalte decizii drept date cărora trebuie să li se adapteze oferta de bani, astfel încât pagubele provocate de alte politici să treacă, pe cît posibil, neobservate. Pe termen lung, însă, o astfel de politică face guvernele să cadă în capcana propriilor decizii anterioare, care le forțează adesea să adopte măsuri a căror nocivitate o cunosc. Nu întîmplător, autorul ale cărui vederi – poate, greșit interpretate – au incuracat cel mai mult aceste propensiuni inflaționiste, este responsabil printre altele, și de aforismul fundamental anti-liberal: „pe termen lung, cu toții murim...”¹³. Prejudecata inflaționistă a epocii noastre este în bună parte rezultatul prevalenței viziunii pe termen scurt, care provine la rîndul ei din marea dificultate de a recunoaște consecințele mai îndepărtate ale măsurilor actuale și din inevitabilitatea preocupare a oamenilor practici, în particular a politicienilor, de problemele imediate și scopurile pe termen scurt.

Economistul trebuie să semnaleze îără încetare pericolele inflației, pentru că, în raport cu deflația, ea este mult mai greu de prevenit din punct de vedere psihologic și politic, însă mult mai ușor de combătut, în plan tehnic. Cînd apare deflația, se încearcă imediat combaterea ei, chiar atunci cînd ea nu este altceva decât un proces local și necesar, care nu ar trebui împiedicat. Temerile prematură în privința deflației conțin o doză mai mare de pericol decât eventualitatea în care nu s-ar lăsa contramăsurile necesare. În timp ce nimeni nu va lăsa, probabil, prosperitatea locală sau sectorială drept inflație, adesea se vor cere contramăsuri monetare nepotrivite, în cazul unei depresiuni locale sau sectoriale.

Aceste considerații par să sugereze că, global, ar putea exista o regulă mecanică (tinzînd la ceea ce este dezirabil pe termen lung și legînd de mîini autoritățile în decizii pe termen scurt), care să determine o politică monetară mai bună decât cea derivată din principiile ce conferă autoritășilor mai multă putere și mai mari competențe decizionale, făcîndu-le astfel mai sensibile față de presiunea politică și față de propria lor înclinație de a supraestima urgența circumstanțelor de mo-

ment. Numai că aceasta ridică probleme pe care trebuie să le abordăm într-un mod mai sistematic.

4. Chestiunea „reguli contra autorității în politica monetară“ a fost abordată în mod convingător de regretatul Henry Simons, într-un binecunoscut eseu¹⁴. Argumentele formulate cu acea ocazie în favoarea unor reguli stricte sunt atât de puternice încât la ora actuală problema se referă mai ales la gradul în care poate fi limitată autoritatea monetară, prin reguli corespunzătoare. Nu ar fi imposibil ca, în ipoteza unui consens asupra scopurilor politicii monetare, cea mai bună soluție să o reprezinte o autoritate monetară independentă, complet protejată împotriva presiunii politice și liberă să decidă asupra mijloacelor ce trebuie folosite pentru atingerea scopurilor ce i-au fost trasate. Vechile argumente în favoarea băncilor centrale independente dețin încă o valoare apreciabilă, însă astăzi, inevitabil, responsabilitatea politicii monetare revine, parțial, unor agenți a căror principală preocupare o constituie finanțarea guvernului – ceea ce susține argumentele împotriva acordării unor prea mari puteri discreționare și pe cele în favoarea unei cât mai mari previzibilități a deciziilor în domeniul politicii monetare.

Poate că ar trebui afirmațat în mod explicit faptul că avertismentul împotriva puterilor discreționare în politica monetară nu este absolut identic cu cel împotriva puterilor discreționare în utilizarea pîrghiilor coercitive ale guvernului. Chiar dacă controlul asupra monedei se așlă în mîinile unui monopol, exercițiul său nu implică neapărat coerciția indivizilor.¹⁵ Argumentul împotriva puterilor discreționare în politica monetară se bazează pe concepția potrivit căreia politica monetară și efectele sale ar trebui să fie cât mai previzibile. De aceea, validitatea argumentului depinde de posibilitatea creării unui mecanism automat care să facă oferta efectivă de monedă să varieze de o manieră mai previzibilă și mai puțin perturbatoare decât ar face-o ca urmare a oricărora măsuri discreționare. Răspunsul nu este cert. Nu cunoaștem nici un mecanism automat care să facă oferta totală de monedă să se adapteze exact cum am dori, iar tot ceea ce am putea spune în favoarea oricărui mecanism (sau a oricărei acțiuni determinate de reguli rigide) ar fi că este îndoiefulnic că, în practică, vreun gen de control deliberat ar da rezultate mai bune. Acest dubiu este motivat, în parte, de condițiile în care autoritățile monetare trebuie să ia deciziile (condiții defavorabile, de obicei, abordărilor pe termen lung) și în parte de faptul că nu știm sigur ce anume vor face ele într-o situație dată, incertitudinea privind acțiunile lor viitoare fiind astfel, în mod necesar, mai mare atunci când ele nu acționează conform unor reguli fixate în prealabil.

Problema se menține acută încă de la prăbușirea ctalonului-aur, ca urmare a politicilor din anii '20 și '30. Este cît se poate de normal ca lumea să considere întoarcerea la acel sistem rodat drept unica soluție reală. Probabil că, astăzi, din ce în ce mai mulți sunt de acord că defectele ctalonului-aur au fost mult exagerate și se îndoiesc de cîștigul obținut prin abandonarea sa. Aceasta nu înseamnă însă că restructurarea sa ar fi, astăzi, realizabilă.

În primul rînd, trebuie să amintim că nici un stat nu l-ar putea restaura, printr-o acțiune izolată. Funcționarea lui se baza pe calitatea de etalon internațional și dacă, de exemplu, Statele Unite ar reveni astăzi la aur, ar însemna că politica Statelor Unite ar determina valoarea aurului, și nu neapărat că aurul ar determina valoarea dolarului.

În al doilea rînd, și la fel de important, funcționarea pe plan internațional a etalonului-aur se baza pe anumite atitudini și convingeri care au încetat, probabil, să existe. El opera, în mare măsură, în baza opiniei generale că excluderea din sistemul de contabilitate în aur reprezinta o calamitate majoră, o rușine națională. Însă este puțin probabil ca el să aibă o prea mare influență, nici chiar ca etalon de „vreme bună“, cînd se știe că nici o țară nu este pregătită să facă sacrificii pentru a-l prezerva. Poate mă îngălăbesc considerînd că mistica a aurului a dispărut pentru totdeauna, însă, pînă nu voi dispune de probă contrară, nu cred că o încercare de restaurare a etalonului-aur poate aduce mai mult decât un succes temporar.¹⁷

Teza etalonului-aur este strîns legală de argumentul general potrivit căruia un etalon internațional este preferabil tînua național. În limitele stabilite aici, nu putem continua examinarea acestei probleme. Vom adăuga însă că, dacă se dorește un etalon care să fie, pe cît posibil, automat și care să poată fi impus pe plan internațional, un sistem al rezervelor de marfă (care a făcut deja obiectul unor analize detaliate) ni s-ar părca varianta cea mai bună de a obține toate avantajele atribuite etalonului-aur, fără însă a-i prelua și defectele.¹⁸ Însă, deși propunerile referitoare la un astfel de etalon merită o atenție mai mare decât li s-a acordat pînă în prezent, ele nu oferă o alternativă practică pentru viitorul apropiat. Chiar dacă ar exista o șansă de adoptare imediată a unei astfel de scheme, este puțin probabil că ea ar fi dirijată cum se cuvine, adică în scopul de a stabiliza doar prețul global al lotului de mărfuri selectate, nu și prețurile individuale ale unor mărfuri incluse în lotul respectiv.

5. Nu doresc în nici un caz să subminez argumentația în favoarea oricărei soluții care ar forța autoritățile să facă ceea ce trebuie. Necesitatea unui astfel de

mecanism devine tot mai clară, pe măsură ce crește probabilitatea ca politica monetară să fie afectată de considerații privind finanțele publice; însă, am submina, în loc să consolidăm această argumentație, dacă am exagera rezultatele pe care ea le poate produce. Incontestabil, deși putem limita puterile discreționare în acest domeniu, nu le vom putea niciodată elimina; în consecință, ceea ce se poate întreprinde în interiorul acestui spațiu inevitabil al puterilor discreționare nu este numai foarte important, ci, în practică, are mari șanse să determine dacă mecanismul va fi sau nu, vreodată, funcțional.

Există o dilemă fundamentală, cu care se confruntă toate băncile centrale, și care generează, în cadrul politicilor lor, numeroase măsuri discreționare. O bancă centrală poate exercita doar un control indirect și, în consecință, limitat asupra tuturor mijloacelor de plată aflate în circulație. Puterea sa se bazează în principal pe amenințarea cu refuzul de a furniza lichidități, atunci cînd ele sunt necesare. Cu toate acestea, se consideră că este de datoria sa să nu refuze niciodată furnizarea, în anumite condiții, a acestor lichidități, atunci cînd este nevoie de ele. Aceasta, și nu efectele generale ale politicilor în domeniul prețurilor sau valoarea monedei, este problema care preocupă banca centrală, în acțiunile sale cotidiene. Este o misiune ce reclamă ca banca centrală să anticipeze sau să contreze evoluțiile în domeniul creditului, pentru care nici o regulă simplă nu poate constitui un ghid satisfăcător.¹⁹

Același lucru se aplică, în proporție aproxiimativ egală, măsurilor menite să afecteze prețurile și ocuparea forței de muncă. Ele trebuie dirijate mai ales către anticiparea schimbărilor înainte ca ele să aibă loc, și mai puțin către corectarea lor, după ce s-au produs deja. Dacă o bancă centrală ar aștepta mereu pînă ce să ar vedea obligată (de către o regulă sau un mecanism) să treacă la acțiune, să ar produce fluctuații mult mai mari decît ar fi necesar. și dacă în interiorul domeniului său de acțiune discreționară, ea ar lua măsuri opuse celor care îi vor fi impuse ulterior (printr-un mecanism sau printr-o regulă) să ar crea o situație în care angrenajul nu va putea funcționa mult timp. Așadar, în ultimă instanță, chiar în situația în care puterea discreționară a autorității este considerabil restrînsă, rezultatul va depinde, probabil, de ceea ce va face autoritatea în interiorul domeniului său de acțiune discreționară.

În practică, aceasta înseamnă că, în condițiile actuale, nu avem altă soluție decît să limităm politica monetară prescriindu-i obiectivele, mai curînd decît acțiunile specifice. Astăzi, problema concretă este dacă prin ca ar trebui să se mențină stabil un anumit nivel de ocupare a forței de muncă sau un anumit nivel de prețuri. Dacă le interpretăm în mod rezonabil și admitem o anumită marjă pentru inevi-

tabilele fluctuații minore în jurul unui nivel dat, aceste două scopuri nu intră neapărat în conflict, cu condiția ca exigențele politicii monetare să ocupe primul loc, iar restul politicii economice să fie adaptat în funcție de ele. Pe de altă parte, va apărea un conflict în cazul în care se va stabili drept principal obiectiv „ocuparea completă“ și, aşa cum se întâmplă uneori, ea va fi interpretată ca fiind nivelul maxim al ocupării forței de muncă ce poate fi produs prin mijloace monetare, pe termen scurt. Acest drum duce la inflație progresivă.

Obiectivul rezonabil al unui nivel înalt și stabil de ocupare a forței de muncă ar putea fi, atins în contextul căutării unei stabilități globale a nivelului de prețuri. În practică, probabil că nu contează prea mult modul în care este definit acest nivel de prețuri, cu excepția faptului că el nu trebuie să se refere exclusiv la produsele finale (pentru că, în acest caz, s-ar putea genera o tendință inflaționistă semnificativă în perioade de progres tehnologic rapid) și că el trebuie să se bazeze, pe cît posibil, pe prețurile internaționale, iar nu pe cele locale. O astfel de politică, dacă este aplicată simultan de două sau trei state mari, ar trebui să fie compatibilă cu stabilitatea cursurilor de schimb. Important este faptul că vor exista limite stabilite și cunoscute, iar autoritățile monetare nu vor permite variațiilor de prețuri să depășească aceste limite și nici măcar să se apropie de ele pînă la nivelul ce ar necesita modificări drastice în politica monetară.

6. Chiar dacă există unii care susțin explicit o inflație continuă, cu siguranță că motivul pentru care, acum, avem îșa ceva nu este acela că ea ar fi dorită de majoritate. Puțini ar fi cei dispuși să o accepte, din moment ce s-a dovedit că pînă și o creștere aparent moderată a prețurilor, de trei procente anual, înseamnă dublarea lor într-un interval de douăzeci și trei de ani și jumătate, respectiv o creștere de patru ori într-un interval de timp echivalent cu durata normală a vieții active a unui salariat. Pericolul prelungirii inflației nu se datorăză atât forței celor ce o susțin în mod deliberat, ci slăbiciunii celor care i se opun. Spre a o evita, trebuie ca opinia publică să devină conștientă de măsurile ce pot fi adoptate și de consecințele neadoptării lor. Cei mai mulți specialiști sunt de acord că dificultatea prevenirii inflației este doar de natură politică, nu și economică. Totuși, nimeni nu pare să credă că autoritățile monetare au și își vor exercita puterea de a o preveni. Optimismul extrem în legătură cu miracolele ce pot fi realizate prin politica monetară este însotit de un total fatalism privind efectele sale pe termen lung.

Există două aspecte pe care nu le vom putea accentua îndeajuns: în primul rînd, pare cert că nu vom putea stopa alunecarea către un tot mai pronunțat control

al statului, dacă nu vom opri tendința inflaționistă; în al doilea rînd, orice creștere continuă a prețurilor este periculoasă, întrucât o dată ce începem să ne bazăm pe efectul său stimulativ, ne vom angaja pe un drum care nu ne va lăsa de ales decât între mai multă inflație, pe de o parte, și a ne plăti greșeala printre-o recesiune sau o depresiune, pe de altă parte. Chiar și o rată moderată a inflației este periculoasă, căci ea îi va lega de măini pe responsabilitățile politicii, cîrind o situație în care, de fiecare dată când apare o problemă, ni se va părea că singura cale facilă de a ieși din încurcătură ni se va părea că generarea a și mai multă inflație.

Nu am avut suficient spațiu pentru a evoca modul în care diversele modalități prin care eforturile indivizilor de a se proteja de inflație, cum ar fi contractele de tip scală-mobilă, nu numai că acceleră procesul ci, în paralel, sporesc rata inflației necesare pentru menținerea efectului stimulativ. Să observăm doar că inflația face tot mai dificil pentru oamenii cu venituri modeste să facă ci însăși economii, pentru anii bătrînești; că descurajează oamenii să economisească, încurajându-i să se îndatoreze; și că, distrugînd clasa de mijloc, creează acel decalaj periculos între cei total lipsiți de proprietate și cei bogăți, decalaj astăzi de caracteristic societăților care au traversat o inflație prelungită și care este sursa atîtor tensiuni, în acele societăți. Poate și mai amenințător este efectul psihologic mai amplu, răspîndirea în rîndul populației a dezinteresului față de calculele pe termen lung și încurajarea unei atenții acordate exclusiv avantajelor imediate, elemente care domină deja sfîrșita politicului.

Nu întîmplător, politicile inflaționiste sunt susținute, în general, de către cei ce doresc un control guvernamental mai pronunțat - din nefricire însă, nu numai de ei. Dependența crescîndă a individului față de guvern, produsă de inflație și, de aici, cererea de a se extinde acțiunea guvernamentală pot reprezenta, pentru socialisti, un argument favorabil. Pe de altă parte, cei ce vor să apere libertatea ar trebui să recunoască faptul că inflația este, probabil, cel mai important element al acestui cerc vicios prin care un tip de acțiune guvernamentală reclamă, la rîndul său, tot mai mult control guvernamental. De aceea, toți cei care doresc oprirea alunecării către un control guvernamental sporit ar trebui să-și concentreze eforturile asupra politicii monetare. Poate că nimic nu este mai deprimant decât să vezi cum, grație avantajelor imediate ale unei politici expansioniste, astăzi oamenii inteligenți și informați care, în majoritatea celorlalte domenii, apără libertatea, sănătatea, totuși, tentați să sprijine ceea ce pe termen lung va distruge bazele unei societăți libere.

XXII

Locuințe și urbanism

Dacă guvernul ar desființa subvențiile pentru locuințe și ar reduce simultan impozitele muncitorilor cu o sumă egală cu aceste subvenții, muncitorii nu ar pierde nimic, din punct de vedere finanțiar; însă, în acest caz, cu siguranță că ei ar prefera să cheltuiască banii pe altceva decât pe locuințe, continuând să locuiuscă în case supraaglomerate și cu dotări insuficiente, unii pentru că nu cunosc avantajele unei case mai bune, iar alții pentru că pun mai puțin preț pe așa ceva, în comparație cu alte moduri de a-și cheltui banii. Acesta este un argument, unicul argument în favoarea subvențiilor pentru locuințe și este formulat aici în forma sa brută, pentru că subiectul este frecvent abordat în literatura de sângă, fără a se privi ulevoarul înfață.

W.A. LEWIS

1. Civilizația, aşa cum o cunoaștem, este înseparabilă de viața urbană. Aproape toate elementele ce fac diferența între societatea civilizată și cea primitivă sunt strîns legate de marile aglomerări de populație pe care le numim „orașe“, iar atunci cind vorbim de „urbanitate“, „civilitate“ sau „politețe“, ne referim la modul de viață din orașe. Până și diferențele între viața actuală a populației rurale și cea a primitivilor se datoreză, în majoritatea lor, lucrurilor oferite de oraș. De asemenea, posibilitatea de a beneficia, la țară, de produsele orașului este cea care face adesea din traiul lipsit de griji de la sat idealul unei vieți de om.

Însă avantajele vieții urbane, în special creșterile enorme de productivitate datorate industriei, care oferă celor puțini rămași la țară mijloacele de a-i hrăni pe toți ceilalți, sănătatea cu un preț mare. Viața la oraș nu este doar mai productivă decât cea rurală, ci și mult mai costisitoare. Doar cei a căror productivitate este mult sporită de traiul la oraș obțin un profit net, în condițiile costurilor suplimentare presupuse de acest stil de viață. Atât costurile și tipurile de facilități aduse de viața urbană fac ca venitul minim ce permite un trai decent să fie, la oraș, mult mai ridicat decât la țară. Nu numai că un grad ridicat de sărăcie încă suportabil, la țară, este cu greu tolerabil, la oraș, însă el implică expresii nemijlocite ale mizeriei, şocante pentru ceilalți. Astfel, orașul, sursa a aproape tot ceea ce conseră valoare civilizației, cel care a oferit mijloacele pentru a promova știința, arta și confortul material, este totodată responsabil de petele cele mai întunecate ale acestei civilizații.

Mai mult, costurile implicate de faptul că un număr mare de oameni trăiesc în condițiile unei densități ridicate nu sunt doar foarte mari, ci și colective, în sensul că nu se aplică în mod necesar sau automat doar celor care le provoacă, ci se pot răsfringe asupra tuturor. Din multe puncte de vedere, apropierea pronunțată pe care o presupune viața urbană complică lucrurile, atunci când se pun problemele divizării drepturilor de proprietate. Nu putem spune că ceea ce face proprietarul cu proprietatea sa îl va afecta doar pe el și pe nimeni altcineva. Ceea ce economiștii numesc „efekte de vecinătate“, adică efectele acțiunii respective asupra proprietăților altora, capătă o importanță majoră. De fapt, într-un oraș, utilitatea oricărei unități de proprietate va depinde în parte de ceea ce fac vecinii nemijlociți și în parte de serviciile comunale, în lipsa cărora utilizarea efectivă a terenului de către proprietari ar fi aproape imposibilă.

Din această cauză, formulele generale, precum proprietatea privată sau libertatea contractului nu oferă un răspuns direct problemelor complexe ridicate de viața urbană. Probabil, chiar în lipsa unei autorități cu puteri coercitive, avantajele superioare ale unor entități mai mari ar fi dus la dezvoltarea unor noi instituții juridice – o divizare a dreptului de control între deținătorii unui drept superior de a determina caracterul unui district mai mare ce ar trebui amenajat, respectiv posesorii unor drepturi inferioare, de folosire a unor unități mai mici. Aceștia din urmă ar fi liberi să decidă în chestiuni particulare, în cadrul mai larg trasat de primii. În multe privințe, funcțiile ce revin consiliilor municipale corespund celor ale unui astfel de proprietar superior.

Trebuie să admitem că, pînă de curînd, economiștii au acordat o atenție regreabil de mică problemelor legate de coordonarea diverselor aspecte ale dezvoltării

urbane.¹ Deși unii dintre ei s-au numărat printre principalii critici ai relelor din domeniul locuințelor (în urmă cu vreo cincizeci de ani, un săptămânal satiric german sugera că economistul poate fi definit drept cineva care umbără încolo și încocace, măsurând locuințele muncitorilor și găsindu-le prea mici!), în privința chestiunilor importante ale vieții urbane, ei au urmat mult timp exemplul lui Adam Smith, care explica în conferințele sale că problemele curătenici și securității, „adică, metoda potrivită de înlăturare a murdăriei de pe străzi și de aplicare a deciziei judecătorești privind prevenirea crimelor sau organizarea unor gărzi civile, deși utile, sunt prea vulgare pentru a fi pomenite într-un astfel de discurs“.²

Având în vedere faptul că neglijeaază, prin însăși profesia sa, analiza unui subiect atât de important, economistul nu ar trebui să deplinească starea extrem de nesatisfăcătoare în care se găsește acest domeniu de studiu. Dezvoltarea opinioilor a fost călăuzită aproape exclusiv de oameni preoccupați de abolirea anumitor racile, neglijându-se problema centrală a modului în care trebuie armonizate eforturile separate. Totuși, extrem de importantă rămâne problema compatibilității între utilizarea eficientă a cunoștințelor și deprinderilor proprietarilor individuali și păstrarea acțiunilor lor într-un cadru care să nu le permită obținerea de avantaje, unul în detrimentul altuia. Nu trebuie să uităm că, pînă acum, cu toate imperfecțiunile ei, piața a călăuzit evoluția orașelor cu mai mult succes decît se crede de obicei și că majoritatea propunerilor de ameliorare bazate nu pe ideea de a o face să funcționeze mai bine, ci pe impunerea unui sistem de conducere centralizată, atestă necunoașterea a ceea ce ar trebui să realizeze un astfel de sistem, sic și numai pentru a egala eficiența pieței.

Într-adevăr, cînd observăm modul hazardat în care guvernele, aparent lipsite de o concepție clară asupra forțelor ce au determinat dezvoltarea orașelor, au tratat în general aceste probleme disicide, ne mirăm că realele nu sunt atît de mari pe cît ar fi putut fi. Multe dintre politicele menite să combată anumite racile nu au făcut altceva decît să le agraveze, iar cîteva dintre evoluțiiile mai recente au conferit autorităților posibilități de control asupra vieții private a individului, mai mari decît în oricare alt domeniu al politiciei.

2. Trebuie să analizăm în primul rînd o măsură care, deși prezentată întotdeauna drept un mijloc de abordare a unei urgențe trăcătoare, și niciodată drept o soluție permanentă, a devenit de fapt o caracteristică durabilă; în Europa occidentală, ea a contribuit, probabil, la restrîngerea libertății și proprietății mai mult decît oricare altă masură, poate cu excepția inflației. Este vorba de restricțiile impuse

chiriilor, instituirea unor plafoane pentru chirii, în cazul locuințelor. Inițial, ea a fost introdusă pentru a preveni creșterea chiriilor, în timpul primului război mondial; însă a fost menținută, în multe țări, timp de mai mult de patruzeci de ani, interval în care inflația a atins valori importante, cu rezultatul că astfel chiriile au fost reduse la o fracțiune din valoarea pe care ar fi avut-o pe o piață liberă. Astfel, proprietatea în domeniul locuințelor a fost practic expropriată. Poate mai mult decât oricare altă măsură de acest tip, ea a agravat pe termen lung răul pe care trebuia să-l vindece și a creat o situație în care autoritățile administrative au dobândit puteri profund arbitrale asupra mișcării oamenilor. De asemenea, ea a contribuit mult la declinul respectului față de proprietate și al sentimentului responsabilității individuale. Pentru cei ce nu i-au simțit efectele un timp mai îndelungat, aceste remarcă pot părea nefișesc de dure. Dar oricine vede decăderea progresivă a condițiilor de locuit și efectul asupra modului general de viață al locuitorilor Parisului, Vienei sau chiar Londrei, poate aprecia efectul mortal pe care această măsură îl poate avea asupra caracterului unei economii – și chiar al unui popor.

În primul rînd, orice fixare a chiriilor sub prețul pieței perpetuează deficitul de locuințe. Cererea continuă să depășească oferța și, dacă plafoanele sunt impuse în mod strict (împiedicîndu-se practica „supraprețului“), trebuie ca autoritățile să instituie un mecanism de alocare a spațiilor de locuit. Mobilitatea este mult redusă, iar de-a lungul timpului distribuția populației pe cartiere și tipuri de locuințe încetează să mai corespundă nevoilor sau dorințelor, încetează rotația normală prin care, în intervalul în care capul familiei obține cîștigul maxim, familia respectivă ocupă mai mult spațiu decât un cuplu tînăr sau unul de pensionari. Cum oamenilor nu li se poate ordona să se mute, ei păstrează ceea ce au, iar spațiile închiriate devin un fel de proprietate inalienabilă a familiei, transmisă din generație în generație, indiferent de nevoi. Cei care au moștenit o locuință închiriată sunt adesea mai îinstăriți decât ar fi altfel, însă o proporție tot mai mare a populației știe că nu poate obține deloc o locuință separată, fie că o poate face doar grație unui favor oficial, printr-un sacrificiu de capital pe care cu greu și-l pot permite sau prin mijloace ilegale, necinstitite.³

În același timp, proprietarul pierde orice interes de a investi în întreținerea clădirii mai mult decât îi permite legea să recupereze de la chiriași. În orașe precum Parisul, unde inflația a redus valoarea reală a chiriilor la o douăzcea parte (sau mai puțin) din valoarea de altădată, ritmul în care casele ajung într-o stare de nemai-pomenită decădere este atât de mare, încât înlocuirea lor va fi imposibilă, timp de decenii.

Nu daunele materiale sunt, însă, cele mai importante. Din cauza restricțiilor asupra chiriiilor, în statele occidentale, segmente mari ale populație au devenit supuse deciziilor arbitrar ale autorităților în problemele lor personale și s-au obișnuit să caute aprobare și îndrumare în deciziile majorate ale vieții. Ei au ajuns să considere un fapt natural ca altcineva să le furnizeze, gratuit, capitalul din care să-și plătească acoperișul și ca bunăstarea economică individuală să depindă de favorurile partidului la putere, care adesea își folosește controlul asupra pieței de locuințe spre a-și ajuta susținătorii.

Ceea ce a contribuit enorm la subminarea respectului față de proprietate, față de lege și față de tribunale este faptul că autoritățile sunt permanent chemate să aprecieze meritele relative ale nevoilor, să aloce servicii esențiale și să decidă asupra a ceea ce este încă, nominal, proprietate privată, conform proprietilor judecăți asupra urgenței diverselor nevoi individuale. De exemplu, dacă „un proprietar, cu o soție invalidă și trei copii mici, care dorește să reentre în casă, ar suferi mai mult, în caz că cererea i-ar fi respinsă, decât chiriașul, cu un singur copil dar cu o soacru întintuită la pat, dacă cererea proprietarului ar fi aprobată”⁴, este o problemă ce nu poate fi rezolvată apelând la vreun principiu recunoscut de justiție, ci doar prin intervenția arbitrară a autorității. Cât de mare este puterea conferită de acest control asupra celor mai importante decizii din viața personală, reiese pregnant dintr-o decizie a Curții Administrative de Apel din Germania, care a găsit necesar să declare ilegal refuzul unui oficiu al forțelor de muncă de a găsi un serviciu pentru cineva care locuia într-o altă zonă, pînă ce acesta nu obținea întîi, din partea autorităților însărcinate cu locuințele, permisiunea de a-și schimba domiciliul și promisiunea căzării; verdictul Curții nu contestă dreptul uneia sau alteia din autoritățile menționate de a refuza solicitarea, ci apreciază că refuzul lor implică o „cuplare inadmisibilă a unor interese separate ale administrației”⁵. Într-adevăr, coordonarea activității diverselor autorități, astfel de mult dorită de planificatorii, riscă să transforme ceea ce altfel ar fi doar arbitrariu în privința anumitor decizii într-o putere despotică asupra întregii existențe a individului.

3. Dacă restricțiile asupra chiriiilor, chiar acolo unde lumea nici nu-și mai amintește de când au intrat în vigoare, sunt încă privite drept măsuri de urgență care au devenit, din punct de vedere politic, imposibil de abandonat⁶, eforturile de a reduce costurile aferente locuințelor pentru categoriile sărăce, prin construcția de locuințe publice sau subvenții pentru construcții, au ajuns să fie acceptate ca o permanență în statul bunăstării. Nu s-a înțeles că, dacă amplioarea și metoda lor de

instituire nu sunt limitate cu mare atenție, astfel de acțiuni pot produce rezultate similare celor ale restricțiilor impuse asupra chiriiilor.

Primul lucru ce trebuie observat este că orice grup de oameni pe care statul încearcă să-i ajute printr-o ofertă publică de locuințe vor fi avantajați doar dacă statul își asumă sarcina de a furniza toate noile locuințe ce le sunt destinate. Furnizarea, prin mijloace specifice autorității, doar a unci părți din totalul locuințelor nu va reprezenta de fapt un adăos, ci doar un substitut pentru ceea ce era oferit de activitățile private în domeniul construcțiilor. În al doilea rând, locuințele mai ieftine oferite de guvern vor trebui limitate în mod strict la categoria ce se dorește a fi ajutată; pentru a satisface cererea în condițiile unor chirii mici, statul va trebui să furnizeze cu mult mai multe locuințe decât ar ocupa, în alte condiții, acea categorie. În al treilea rând, o astfel de limitare a sistemului public de locuințe la familiile cele mai sărăce ar fi practică, în general, doar dacă statul nu și-ar propune să ofere locuințe care să fie în același timp mai ieftine și mult mai bune decât cele deținute anterior; altfel, cei asistați prin această metodă ar obține locuințe mai bune decât cele ale indivizilor situați imediat deasupra lor, pe scara economică; presiunea acestora din urmă de a fi și ei incluși în această schemă ar deveni irezistibilă, iar procesul ar deveni repetitiv și ar include, progresiv, tot mai mulți oameni.

O consecință este aceea că, aşa cum repetă reformatorii sistemului de locuințe, orice schimbare radicală a condițiilor de locuit, prin acțiune publică, poate fi înfăptuită doar dacă întregul ansamblu de locuințe dintr-un oraș este privit drept un serviciu public și plătit din fonduri publice. Aceasta înseamnă nu numai că, în general, oamenii vor trebui să cheltuiască pentru locuințe mai mult decât ar fi dispusi să o facă, ci și că libertatea lor personală va fi grav amenințată. Dacă autoritățile nu reușesc să furnizeze suficiente astfel de locuințe mai bune și mai ieftine care să satisfacă cererea, la nivelul stabilit al chiriiilor, va fi necesar un sistem permanent de alocare a lor de către autorități – adică, un sistem în care autoritățile determină cât trebuie să cheltuiască oamenii pentru locuințe și ce fel de locuințe trebuie să primească o familie sau un individ. Este evidentă puterea pe care ar poseda-o autoritățile asupra viații individuale dacă obținerea unui apartament sau a unei case ar depinde, în general, de decizia lor.

Trebuie, să remarcăm că încercarea de a face din locuințe un sector public a devenit deja, în multe situații, principalul obstacol în calea îmbunătățirii condițiilor de locuit, contrabalansând acele forțe care determină o reducere treptată a costului construcțiilor. Toți monopolistii sunt recunoscuți drept ineficienți – calificativ valabil și pentru mașinaria burocratică a statului. Suspenderarea mecanismului

concurenței și tendința oricărei structuri dirijate de la centru de a se osifica obstrucționează atingerea scopului dezirabil (și, din punct de vedere tehnic, nu imposibil) de a reduce substanțial și progresiv costurile la care pot fi satisfăcute toate nevoile de locuințe.

Sistemul public și cel subvenționat de locuințe pot fi, astfel, cel mult instrumente de asistență pentru cei săraci, cu consecința inevitabilă că îi va face pe cei care beneficiază de el să depindă de autorități într-un grad ce implică serioase consecințe politice, dacă ei constituie o parte însemnată a populației. Ca orice ajutor pentru o minoritate defavorizată, o astfel de măsură nu este incompatibilă cu un sistem general al libertății. Însă ea ridică probleme foarte grave, care trebuie abordate în mod decis dacă se dorește evitarea unor consecințe periculoase.

4. Posibilitățile mai mari de cîștig și celelalte avantaje pe care le oferă viața la oraș sănt compensate, în măsură considerabilă, de costurile mai mari care cresc, în general, proporțional cu mărimea orașului. Cei a căror productivitate este mult sporită de faptul că lucrează în oraș vor obține un beneficiu net, chiar dacă trebuie să plătească mult mai mult pentru spațiul lor limitat de locuit sau pe transportul zilnic pe distanțe mari. Alții vor obține un beneficiu net doar dacă nu trebuie să cheltuiască pe transport sau pe traiul în cartiere scumpe sau dacă acceptă să locuiască în condiții de aglomerație, atât timp cît le rămîn mai mulți bani pentru alte scopuri. Pentru cei a căror productivitate este redusă, o ocazie de a beneficia de ceea ce oferă orașul, cu prețul unui trai în condiții de supra-aglomerație, o reprezentă clădirile vechi din centru, prezente în mai toate etapele dezvoltării unui oraș. Ele sunt situate pe un teren care este astăzi de solicitat în alte scopuri, încât nu mai este rentabil să construiești pe el noi locuințe, iar cele existente sunt refuzate de oamenii înstăriți. Atât timp cît unii sunt dispuși să locuiască în astfel de clădiri, a le menține reprezentă cel mai profitabil mod de utilizare a terenului. Astfel, în mod paradoxal, cei mai săraci locuitori ai unui oraș locuiesc în cartiere unde valoarea terenului este foarte mare și unde proprietarii obțin venituri considerabile de pe urma a ceea ce este, probabil, partea cea mai degradată a orașului. În astfel de situații, proprietatea de acest tip continuă să fie disponibilă pentru locuințe doar din cauză că vechile clădiri, pentru a căror reparare sau întreținere s-a cheltuit foarte puțin, sunt foarte dens locuite. Dacă ele nu ar fi disponibile sau nu ar putea fi utilizate în acest scop, nu ar mai exista posibilitatea ca mulți dintre locatarii lor să compenseze astfel costurile suplimentare ale vieții la oraș.

Existența acestor cartiere sărace, care apar într-o formă mai mult sau mai puțin acută în perioada de dezvoltare a majorității orașelor, ridică două seturi de probleme între care ar trebui să se facă distincția, dar care sunt adesea confundate. Fără discuție, este adevărat că prezența acestor cartiere murdare, cu mizeria și delincvența ce le caracterizează adesea, pot avea un efect nociv asupra restului orașului și va forța administrația și pe cîilalți locuitori să suporte costuri de care cei ce ajung să trăiască acolo nu țin cont. Dacă este adevărat că ei găsesc avantajele să locuiască în centrul orașului doar pentru că nu plătesc toate costurile generate de decizia lor, situația poate fi modificate prin taxarea acestor proprietăți cu toate costurile respective – cu consecința probabilă că ele vor dispărea și vor fi înlocuite de clădiri de uz comercial sau industrial. În mod cert, aceasta nu îi va ajuta pe locuitorii cartierelor mizere. Aici, motivația acțiunii nu se bazează pe interesul lor; problemele sunt ridicate de „efectele de vecinătate“ și țin de planificarea orașului, pe care o vom analiza mai fîrziu.

Total diferite sunt argumentele în favoarea curățirii acestor cartiere bazate pe presupusele interese sau nevoi ale locuitorilor. Ele provoacă o veritabilă dilemă. Adesea, doar pentru că locuiesc în clădiri vechi și aglomerate, acești oameni obțin un beneficiu de pe urma posibilităților mai mari de cîștig oferite de oraș. Dacă dorim să eliminăm cartierele mizere, trebuie să alegem una din următoarele două alternative. Fie să împiedicăm pe locuitorii lor să obțină avantajele de pe urma a ceea ce, pentru ei, reprezintă o șansă, îndepărând clădirile ieftine, dar sordide, care le oferă posibilități de cîștig și astfel să-i alungăm, pur și simplu din oraș, însis îndî asupra anumitor standarde minime pentru toate clădirile⁷; fie să le oferim condiții mai bune, la un preț ce nu acoperă costurile și astfel să subvenționăm atât rămnirea lor în oraș, cât și venirea altora, asemeni lor. Aceasta înseamnă o stimulare a creșterii orașelor peste limita justificărilor economicc, crearea deliberată a unei categorii dependente de comunitate pentru acoperirea presupuselor sale nevoi. Nu ne putem aștepta ca acest serviciu să fie oferit mult timp, fără ca autoritățile să-și aroge și dreptul de a hotărî cine are și cînc nu are permisiunea de a se muta într-un oraș oarecare.

Așa cum se întîmplă în multe alte domenii, politicile promovate în acest caz tind să ia în considerare nevoile unui anumit număr de indivizi, fără a ține cont de alții, de care vor trebui să se ocupe tocmai ca rezultat al acestei atitudini. Este adevărat că o parte a locuitorilor acestor cartiere o reprezintă oamenii care nu cunosc decît viața de oraș și care nu vor fi capabili să-și cîștige existența în mod corespunzător, în mediul rural. Însă problema cca mai acută este cea creată de influxul

considerabil de oameni veniți din regiuni mai sărace și încă preponderent rurale, cărora locuințele ieșine din clădirile vechi și dărăpănatate ale orașului le oferă șansa unui prim pas pe drumul ce poate duce la o mai mare prosperitate. Ei găsesc avantajos să se mute la oraș, în ciuda aglomerației și a condițiilor neigienice în care trebuie să locuiască. A le oferi locuințe în cartiere mult mai bune, la un cost la fel de mic, îi va atrage pe mulți alții. Soluția problemei ar fi să lăsăm factorii economici de descurajare să acționeze sau să exercităm un control direct asupra influxului de populație; cei ce cred în libertate vor aprecia că prima variantă este un rău mai mic.

Problema locuințelor nu este una independentă, care să poată fi rezolvată separat; ea este o parte a problemei generale a săraciei și poate fi rezolvată doar printr-o creștere generală a veniturilor. Această rezolvare nu poate fi decât întîrziată dacă vom subvenționa mutarea unor din locuri în care productivitatea lor este, totuși, mai mare decât costul vieții, în locuri în care în care relația se inversează, sau dacă îi vom împiedica să se mute pe cei care cred că, procedind astfel, își pot îmbunătăți perspectivele, cu prețul consumămintului de a locui în condiții care nouă, ni se par deplorabile.

Nu avem suficient spațiu aici pentru a analiza toate celealte măsuri ale municipalității, care, deși destinate a acoperi nevoile unei anumite populații, în realitate tind să subvenționeze creșterea unor oraș-gigant, dincolo de limitele justificate din punct de vedere economic. Cele mai multe dintre politicile referitoare la tarifele serviciilor publice, care vizează nemijlocit reducerea efectelor aglomerării și stimularea creșterii cartierelor periferice, prin furnizarea unor servicii în pierdere, la prețuri inferioare costurilor, nu fac decât să înrăutățească situația, pe termen lung. Ceea ce s-a spus despre actuala stare a acestor politici în Anglia, se aplică la fel de bine și altor țări. „Am alunecat către practica de a încura jaf financiar, din impozitele colectate de la întreaga națiune, menținerea unor structuri urbane hipertrrofiate și superconcentrate, iar în cazul orașelor mari aflate încă în creștere, continuarea unei creșteri fundamental ne-economice”⁸.

5. Un ansamblu diferit de probleme este suscitat de faptul că, în întrepărtunerea vieții urbane, mecanismul de prețuri reflectă doar în mod imperfect avantajul sau dezavantajul pe care l-ar putea provoca altora acțiunile unui proprietar imobiliar. Spre deosebire de situația ce predomină în cazul proprietății imobiliare, cind avantajele sau dezavantajele generate de folosirea sa sănt de obicei, limitate la cei ce o controlează, folosirea unei porțiuni de teren afecteză adesea utilitatea porțiunii

nilor învecinate. În condițiile vieții urbane, aceasta se aplică acțiunilor proprietărilor particulari și, încă și mai mult, folosirii terenului aflat în proprietatea colectivității, cum ar fi cel utilizat pentru străzi și alte facilități publice, atât de importante pentru oraș. Pentru ca piața să poată induce o coordonare eficientă a acțiunilor individuale, atât proprietarii particulari cît și autoritățile ce controlează proprietatea colectivă trebuie să fie astfel situați încât să poată lua în calcul cel puțin efectele cele mai importante ale acțiunilor lor, asupra altor proprietăți. Doar atunci cînd valoarea proprietăților – atât ale indivizilor, cît și ale autorităților municipale – reflectă toate efectele modului în care ele sunt folosite, mecanismul de prețuri va funcționa corect. Fără anumite aranjamente speciale, această condiție va fi satisfăcută doar parțial. Valoarea oricărei proprietăți va fi afectată de modul în care vecinii și le solosesc pe ale lor și, încă și mai mult, de serviciile oferite și reglementările impuse de autorități; dacă diversele decizii nu iau în considerare aceste efecte, este puțin probabil ca, global, beneficiile să depășească costurile.⁹

Însă, deși mecanismul de prețuri este un ghid imperfect pentru utilizarea terenului urban, el este totuși, indispensabil, dacă dezvoltarea este lăsată în sarcina inițiativei private și dacă se dorește solosirea integrală a cunoașterii și intuiției disperseate în societate. Există motive întemciate pentru a lua orice măsuri practice care ar putea face acest mecanism să funcționeze mai eficient, făcîndu-i pe proprietari să țină cont de toate posibilele efecte ale acțiunilor lor. Sistemul de reguli prin care deciziile proprietarului individual ar putea concorda cu interesul public va trebui să fie, în acest caz, mai detaliat și mai adaptat condițiilor locale și particulare, decît ar fi necesar în cazul altor tipuri de proprietăți. O astfel de planificare urbană, operînd în bună parte prin efectele sale asupra pieței și prin instituirea unor condiții generale, cărora trebuie să li se conformeze toate dezvoltările dintr-un cartier sau dintr-o vecinătate, dar care lasă deciziile la latitudinca proprietarului individual), este o parte a efortului de a face mai eficient mecanismul pieței.

Există însă și un alt tip de control, radical diferit, exercitat sub acoperirea numelui de planificare urbană. Spre deosebire de primul, acesta este motivat de dorința de a înlătura mecanismul de prețuri, înlocuindu-l printr-o conducere centralizată. De acest tip este o mare parte din planificarea urbană întreprinsă în realitate, în special de către arhitecți și ingineri care nu au înțeles niciodată rolul jucat de prețuri în coordonarea activităților individuale.¹⁰ Chiar acolo unde nu vizează răcordarea dezvoltărilor viitoare la un plan conceput dinainte, care să prescrie folosirea oricărei porțiuni de teren, ea tinde să ducă la această consecință, făcînd tot mai inoperant mecanismul pieței.

Așadar, problema nu este dacă să sim sau nu în favoarea planificării urbane, ci dacă măsurile folosite vizează suplimentarea și asistarea pieței, ori suspendarea și înlocuirea ei cu un sistem centralizat. Problemele practice pe care le ridică această politică sunt extrem de complexe și nu ne putem aștepta la o soluție perfectă. Oportunitatea oricăror măsuri va fi ilustrată prin contribuția lor la generarea unor evoluții pozitive, ale căror detalii vor fi, însă, greu de anticipat.

Principalele dificultăți practice se datorează faptului că majoritatea măsurilor de planificare urbană vor spori valoarea unora dintre proprietățile individuale și o vor reduce pe cea a altora. Pentru ca măsurile să fie benefice, suma cîștigurilor trebuie să depășească suma pierderilor. Pentru a se ajunge la o compensare efectivă, trebuie ca astă cîștigurile cît și pierderile să poată fi imputate autorității planificate, care să-și asume responsabilitatea de a taxa proprietarii individuali pentru creșterea valorii proprietăților lor (chiar dacă măsurile ce au determinat-o au fost luate împotriva voinței unora dintre proprietari) și de a-i compensa pe cei a căror proprietate a suferit. Acest lucru poate fi realizat fără a conperi puteri arbitrare și necontrolabile autorității, dacă i se acordă dreptul de a expropria la valoarea corectă a pieței. În general, acestă metodă este suficientă pentru a-i permite autorității să capteze orice creșteri valorice pe care le-ar genera acțiunile sale și să-i despăgubească pe cei care se opun, deoarece le scade valoarea proprietății. În practică, autoritatea nu va fi nevoie să cumpere, dar, bazîndu-se pe dreptul de exproprie, ea va putea negocia cu proprietarul o compensație. Atât timp cît exproprierea la prețul pieței este unică sa putere coercitivă, toate interesele legitime vor fi protejate. Instrumentul va fi întrucâtva imperfect, desigur, deoarece în aceste condiții „valoarea de piață“ nu este lipsită de ambiguități, iar definirica ei corectă poate genera opinii foarte diferite. Însă aspectul important este că astfel de dispute pot fi tranșate în ultimă instanță de tribunale independente și nu trebuie lăsate la discreția autorității planificate.

Pericolele provin mai ales din dorința multor planificatori de a fi eliberați de nevoie evaluării costurilor implicate de proiectele lor. Ei pretind adesea că, dacă trebuie să compenseze la valoarea pieței, costurile realizării unor îmbunătățiri ar deveni prohibitive. Însă, ori de câte ori se întîmplă acest lucru, înseamnă că planul propus nu trebuie pus în aplicare. Nimic nu ar trebui tratat cu mai multă suspiciune decât argumentele folosite de urbaniști pentru a justifica exproprierea sub valoarea corectă a pieței, argumente bazate în mod constant pe pretenția falsă că astfel pot reduce costul social al proiectului. Aceasta se reduce la faptul că anumite costuri nu vor fi luate în considerare. Planificatorii fac ca proiectul să pară avantajos,

transferind pur și simplu costurile asupra unor persoane private și apoi ignorîndu-le.

Argumentul esențial în favoarea planificării urbane este cel care invocă necesitatea de a putea gîndi la scară mai mare decât dimensiunea obișnuită a proprietății individuale. Anumite scopuri ar putea fi atinse printr-o divizare a conținutului drepturilor de proprietate în aşa fel încît anumite decizii să rămână de competența titularului dreptului superior, adică, de competența unui organism reprezentînd întregul cartier sau întreaga regiune și care să posede puterea de a evalua beneficiile și daunele proprietarilor individuali. Sistemul de dezvoltare imobiliară bazat pe loturi, prin care promotorul proiectului de dezvoltare își menține un control permanent asupra modului în care sînt folosite loturile individuale, oferă o alternativă la exercitarea unui astfel de control de către autoritatea politică. Mai există și avantajul că unitatea planificatoare va fi doar una printre multe altele, iar exercițiul puterilor sale va fi restrîns de necesitatea de a concura cu alte unități similare.

Desigur, într-o anumită măsură, chiar concurența între municipalități sau alte subdiviziuni politice va avea un efect restrictiv similar. Planificatorii urbani reclamă, însă, frecvent, o planificare la nivel regional sau chiar național. Este adevarat că vor exista întotdeauna anumiți factori aferenți planificării pe care doar unitățile mai mari îi pot lua în calcul. Și mai adevarat este că, pe măsură ce este extinsă aria de planificare unitară, cunoștințele specifice privind condițiile locale vor fi folosite mai puțin eficient. Planificarea la nivel național înseamnă că în loc ca spațiul competiției să devină mai mare, competiția în sine va fi eliminată. Cu siguranță că această soluție nu este benefică. Nu există, probabil, vreun răspuns perfect la dificultățile reale create de complexitatea problemei. Numai o metodă care operează în principal prin stimulele și informațiile oferite proprietarului individual și care îi lasă libertate în utilizarea unei anumite porțiuni de teren, ar putea produce rezultate satisfăcătoare, întrucît nici o metodă, alta decât piața, nu va folosi în mod atît de sistematic cunoașterea dispersată a perspectivelor și posibilităților de dezvoltare.

Mai există încă grupuri organizate care prelînd că toate aceste dificultăți ar putea fi depășite prin adoptarea planului de „impozit unic“, adică de transfer al întregii proprietăți funciare către comunitate, urmat de alocarea de loturi exploatatorilor particulari, la nivele ale chiriiilor determinate de piață. Acest proiect de socializare a solului este probabil, în logica sa, cel mai seducător și mai plauzibil dintre toate proiectele socialiste. Dacă premisele pe care se bazează ar fi corecte, adică dacă ar fi posibilă o distincție netă între valoarea „permanentă și indestructibilă a terenului“, pe de o parte, și pe de altă parte, valoarea generată de cele două

tipuri diferite de ameliorare - cea datorată eforturilor colective și cea produsă de eforturile proprietarului individual argumentul în favoarea adoptării sale ar fi extrem de puternic. Numai că aproape toate dificultățile menționate anterior derivă din faptul că nu se poate face o astfel de distincție, cu un grad rezonabil de certitudine. Pentru a oferi cadrul necesar exploatarii private a unei porțiuni de teren, alocările ce ar avea loc, la chirii fixate, ar trebui să vizeze termene atât de lungi (în plus, ele ar trebui să fie transferabile în mod liber), încât situația nu s-ar deosebi prea mult de cea a proprietății private, iar toate problemele legate de aceasta din urmă ar reapărea. Deși adesea ne-am putea dori ca lăzările să fie la fel de simple cum le presupune programul impozitului unic, nu vom afla în acest program nici o soluție la problemele care ne preocupă.

6. Despotismul administrativ căruia planificatorii urbani sunt înclinați să-i susțină întreaga economie este fiind ilustrat de prevederile drastice ale *British Town and Country Planning Act*, din 1947.¹¹ Deși au trăbit abrogate după câțiva ani, ele nu au dus lipsă de admiratori în alte părți și au fost considerate un exemplu demn de imitat pentru Statele Unite.¹² Ele prevedeau nici mai mult, nici mai puțin decât exproprierea completă a deținătorului proprietății urbane de toate ciștigurile rezultate dintr-o schimbare majoră a destinației terenului - iar ciștigul era definit drept orice creștere a valorii terenului, peste valoarea care ar exista dacă orice schimbare a destinației ar fi fost total interzisă, valoare care putea fi, evident, zero.¹³ Compenzia pentru această confiscare a tuturor drepturilor de dezvoltare urma să fie o sumă plătită pe loc, într-un fond constituit special în acest scop.

Concepția aflată la baza schemei era aceea că oamenii trebuie să poată vinde și cumpăra teren numai la un preț bazat pe presupoziția că acea porțiune de teren urma să fie folosită, pentru totdeauna, în același mod ca în momentul tranzacției; orice ciștig din schimbarea destinației urma să revină autorității planificatoare, iar orice pierdere datorată unei scăderi a valorii terenului l-ar fi afectat doar pe proprietar. În cazul în care o porțiune de teren începta să mai aducă vreun venit în vechile condiții, „taxa de dezvoltare“, cum fusese denumită prelevarea, ar fi atins întreaga valoare a terenului, oricare ar fi fost noul său mod de folosință.

Cum agenției create pentru a administra aceste prevederi ale legii i se acorda controlul complet asupra tuturor schimbărilor în folosirea terenului (cu excepția celui agricol), ea primise practic un monopol asupra deciziilor privind folosirea, în Marea Britanie, a oricărui teren pentru noi destinații industriale sau comerciale,

precum și autoritatea deplină de a-și exercita puterea pentru a controla toate aceste evoluții.

Prin natura ei, această putere nu poate fi limitată prin reguli, iar Central Land Board (deținătorul ei) a ținut să precizeze de la bun început că nu intenționa să se limiteze prin reguli auto-impuse, la care să adere în mod consecvent. Notele practice emise la începutul activității sale o exprimau cu o franchețe arareori egalată. Ele rezervaau în mod explicit dreptul de a devia de la normele de lucru anunțate ori de câte ori „din motive speciale, regulile normale nu se aplică“, de a-și „modifica, uneori, politică“ și de a trata „norma generală de activitate [drept] variabilă, dacă se dovedește nepotrivită într-un caz particular“.¹⁴

Nu este surprinzător că aceste caracteristici ale legii s-au dovedit inutilizabile și a fost necesară respingerea lor, după șapte ani, înainte de a fi plătită vreo compensație pentru „naționalizarea valorii de dezvoltare“. Ceea ce a rămas este situația în care orice exploatare a terenului necesită permisiunea autorității planificatoare – permisiune care, se presupune, va fi obținută dacă exploatarea nu contravine vreunui plan global anunțat în prealabil. Proprietarul individual are astfel, din nou, interesul de a-și folosi mai bine terenul. Întregul experiment ar putea fi considerat drept un episodizar și o ilustrare a absurdităților unei legislații prost concepute, dacă el nu ar fi de fapt rezultatul logic al unor concepții larg răspândite. Toate strădaniile de a suspenda mecanismul pieței imobiliare și de a-l înlocui cu unul centralizat vor duce la un astfel de sistem ce conferă autorității puteri depline asupra oricărei dezvoltări. Experimentul eşuat din Marea Britanie nu a atras o atenție sporită din cauză că, deși legea era în vigoare, mecanismul reclamat de administrația ei nu a devenit niciodată complet operațional. Legea și aparatul necesar pentru aplicarea ei erau astfel de complexe, încât nimeni, cu excepția celor cîțiva nefericiți prinși în tentaculele sale, nu a înțeles despre ce era vorba.

7. Reglementările referitoare la clădiri ridică probleme similare, din multe puncte de vedere, celor deriveate din planificarea urbană. Chiar dacă nu reprezintă chestiuni de principiu, ele trebuie analizate sumar. Există două motive pentru care anumite reglementări privind construcțiile permise în orașe sunt, indiscutabil, benefice. Primul este aspectul, de acum familiar, al efectului nociv pe care l-ar putea avea asupra altora construirea unor clădiri ce comportă riscuri de incendiu sau contaminare; în condițiile de astăzi, trebuie luată în considerare vecinii și toți utilizatorii clădirii care nu sunt locatari, ci clienți ai acestora și care au nevoie de o asigurare sau de modalități de a se convinge că intră într-o clădire sigură. Cel de-al

doilea este acela că, în cazul clădirilor, impunerea anumitor standarde este, poate, unicul mod de a preveni frauda și înselăciunea din partea constructorului; standardele enunțate în codurile de construcție servesc drept mijloc de interpretare a contractelor de construcție și garantează că în procesul de construcție vor fi utilizate materiale și tehnici considerate corespunzătoare (dacă nu există prevederi contrare explicite, în contract).

Deși oportunitatea unor astfel de norme nu poate fi pusă la îndoială, există puține domenii în care reglementările guvernului crează mai multe posibilități de abuz, sănătatea atât de intens pentru a impune restricții dăunătoare sau total iraționale dezvoltării și contribuie atât de mult la întărirea pozițiilor evasimonoopoliste ale producătorilor locali. Ori de câte ori astfel de reglementări trec dincolo de impunerea unor standarde minime și în principal atunci cînd încearcă să facă din metoda standard (pentru un anumit loc și un anumit moment) unică metodă permisă, ele pot obstrucționa considerabil evoluțiile economice benefice. Împiedicînd experimentarea noilor metode și menținînd monopolurile locale din domeniul antreprenorial și din cel al forței de muncă, ele poartă adeseori o parte din vină pentru costurile ridicate ale construcțiilor, pentru deficitul de locuințe și pentru supraaglomerare. Această afirmație este valabilă mai ales în cazul în care reglementările nu stipulează doar obligația ca noua clădire să satisfacă anumite condiții sau teste, ci prescriu și tehniciile ce urmează a fi folosite. Ar trebui accentuat în special faptul că preferabilă este prima categorie de norme, „codurile de performanță“ care împun mai puține restricții evoluțiilor spontane decît cea de-a doua, „codurile de specificații“. La prima vedere, acestea din urmă par să concorde mai mult cu principiile noastre, deoarece conseră mai puține competențe discreționare autorității; însă competențele discreționare conserite de „codurile de performanță“ nu ar trebui să provoacă obiecții. Dacă o anumită tehnică satisfacă sau nu criteriile de performanță stipulate de norme, se poate verifica de către experți independenți și, în caz de dispută, se poate stabili în justiție.

O altă chestiune importantă și dificilă este dacă reglementările privind clădirile trebuie emise de autoritățile locale sau de cele centrale. Este adevărat că reglementările locale vor fi mai expuse influenței monopolurilor locale și sănătatea, totodată, mai constrîngătoare și în alte privințe. Există, probabil, argumente puternice în favoarea unor standarde naționale atent elaborate, pe care autoritățile locale să le poată adapta cu modisicările pe care le consideră oportune. Probabil, însă, că în cazul stabilirii lor la nivel local, concurența între autoritățile locale va genera o

eliminare mai rapidă a restricțiilor paralizante și nerezonabile decât în cazul unor stabiliri uniforme, prin lege, la nivelul întregii țări sau al unei regiuni mai mari.

8. Probabil că problemele de acest tip generate de planificarea urbană vor dobîndi în viitor o mare importanță, în contextul implantării industriilor la scară națională. Subiectul a început să capteze tot mai mult atenția planificatorilor, iar în această sferă înțîlnim acum, cel mai adesea, ideea că rezultatele liberei concurențe sunt iraționale și dăunătoare.

Cât de adevărată este ideea acestei presupuse iraționalități în actuala situație a industriei și cea potrivit căreia lucrurile se pot ameliora printr-o planificare centralizată? Este adevărat că, dacă s-ar fi anticipat corect, s-ar fi luat, în multe situații, decizii diferite privind localizarea uzinelor și că, în acest sens, opțiunile din trecut nu se par astăzi eronate. Aceasta nu înseamnă că în condițiile cunoștințelor disponibile atunci, ne-am fi putut aștepta la o decizie diferită sau că am fi obținut rezultate mai satisfăcătoare dacă procesul ar fi fost controlat de o autoritate națională. Deși avem din nou de a face cu o problemă în care mecanismul prețurilor operează imperfect și nu ține cont de aspecte pe care noi le-am dori luate în calcul, este mai mult decât îndoiefulnic că un planificator de la centru ar putea dirija evenimentele la fel de bine cum o face piața. Este remarcabil cât de multe fac piața în acest domeniu, făcîndu-i pe indivizi să ia în considerare lucruri de care nu au cunoștință în mod direct, dar care sunt reflectate în prețuri. Cea mai renumită analiză critică a acestor probleme l-a făcut pe A. Lösch să tragă concluzia că „cel mai important rezultat al acestei cărți este, probabil, demonstrarea gradului surprinzător în care forțele pieței libere operează în mod favorabil“. El continuă, spunînd că piața „respectă orbește toate dorințele umane, indiferent dacă sunt sau nu sănătoase“ și că „mecanismul pieței libere lucrează, mai mult decât am crede, în serviciul binelui comun, deși sunt și anumite excepții“.¹⁵

XXIII

Agricultură și resurse naturale

Opinia mea este contrară oricărui exces administrativ, mai ales în privința celui mai periculos amestec al autorității, amestecul în problemele ce țin de subzistența oamenilor.

EDMUND BURKE

1. În lumea occidentală, sporirea populației urbane și industriale, care însoteste întotdeauna creșterea bogăției și civilizației, a provocat o scădere a populației ocupate în agricultură – nu doar în pondere, ci și în valoare absolută. Progresul tehnologic a mărit astăzi de mult productivitatea muncii în producția de alimente, încât un număr de oameni mai mic ca niciodată pot acoperi nevoile unei populații mai mari. Însă, deși o creștere a populației generează o creștere proporțională a cererii de alimente, pe măsură ce creșterea populației încetinește iar progresele ulterioare iau forma creșterii venitului pe cap de locuitor, tot mai puțin din acest venit suplimentar este alocat creșterii consumului de alimente. Oamenii pot și încă tentați să cheltuiască mai mult pe alimente dacă li se oferă sortimentele preferate, însă, de la un anumit nivel, consumul de produse cerealiere pe cap de locuitor începează să mai crească și poate chiar scădea.

Această creștere a productivității, conjugată cu o cerere neelastică de produse agricole, reclamă o scădere a numărului de agricultori, pentru că ei să-și mențină venitul mediu (și, eventual, să țină pasul cu creșterea generală a veniturilor).

Dacă se produce o astfel de redistribuire a forței de muncă între agricultură și alte ocupații, nu există nici un motiv ca, pe termen lung, agricultorii să nu obțină

aceleași beneficii de pe urma progresului economic ca și ceilalți. Însă, dacă populația ocupată în agricultură rămînc prea mare, schimbarca, pe măsură ce se produce, o va afecta negativ. Transferurile spontane dinspre agricultură înspre alte ramuri vor avea loc doar dacă veniturile din agricultură se vor reduce, comparativ cu cele din activitățile urbane. Cu cât va fi mai mare reticența fermierilor de a trece la alte ocupații, cu atât vor crește diferențele de venituri, în această perioadă de tranziție. În special atunci cînd schimbarea continuă pe durata cîtorva generații, diferențele vor rămîne mici doar dacă mișcările vor fi relativ rapide. Pretutindeni, însă, măsurile politice au dus la amînarea acestei adaptări, cu rezultatul că problema s-a agravat continuu. Segmentul de populație menținut în agricultură prin politici deliberate a crescut atât de mult, încît egalizarea productivității între industrie și agricultură ar necesita, în multe situații, transferuri ce par pur și simplu imposibile, în viitorul previzibil.¹

Această politică a fost promovată dintr-o varietate de motive. În statele europene, unde industrializarea s-a produs cu rapiditate, ea s-a bazat pe o imagine vagă a „echilibrului necesar“ între industrie și agricultură, „echilibrul“ neînsemnînd altceva decît menținerea proporții tradiționale. În țările care, în urma industrializării, tineau să devină dependente de importurile de alimente, aceste argumente erau susținute de considerații strategice referitoare la autosuficiența pe termă de război. De asemenea, se credea că necesitatea unui transfer de populație nu va persista și că problema putea fi astfel ușorată prin eşalonarea procesului pe o perioadă mai lungă de timp. Însă argumentul principal care, aproape pretutindeni, a condus la intervenția guvernelor era necesitatea de a asigura un „venit adecvat“ agricultorilor.

Sprînjinul acordat de opinia publică acestei politici se datora de cele mai multe ori impresiei că întreaga populație ocupată în agricultură (nu doar segmentele mai puțin productive) era incapabilă să obțină un venit rezonabil. Această convingere se baza pe faptul că, înainte de a se opera ajustările necesare, prețurile produselor agricole tineau să scadă mult sub nivelul la care ar fi urmat să se stabilizeze, pe termen lung. Însă, adesea, tocmai această presiune a prețurilor (care nu numai că determină reducerile necesare, ci conduce și la introducerea unor noi tehnici agricole) este cea care reduce costurile de producție și permite supraviețuirea unităților competitive.

Eliminarea din circuit a suprafețelor și exploatațiilor marginale, care va micșora costurile medii și, reducînd oferta, va stopa sau chiar va contracara tendința de scădere a prețurilor, reprezintă doar o parte din procesul necesar de adaptare. La fel de importante pentru refacerea prosperității agriculturii sunt schimbările în structura

sa internă, care vor fi determinate de schimbările în prețurile relative ale diferitelor produse. Cu toate acestea, politicile de sprijinire a agriculturii împiedică, de obicei, tocmai acele reajustări care ar face din ea o ramură profitabilă.

Vom oferi aici un singur exemplu semnificativ. După cum s-a spus deja, o dată ce creșterea generală a veniturilor a depășit un anumit nivel, este puțin probabil ca oamenii să cheltuiască mai mult pe alimente, dacă nu li se oferă sortimentele preferate. În Occident, acesta înseamnă în primul rînd înlocuirea cerealelor și a produselor ce conțin amidon cu produse cu un conținut sporit de proteine, cum ar fi carne și lăctatele. Procesul ar continua dacă agricultura ar fi determinată să producă mai mult din aceste produse cătălate, la prețuri mai mici. Aceasta s-ar întâmpla dacă prețul cerealelor ar fi lăsat să scadă pînă în punctul în care ar deveni profitabil să fie folosite ca hrana pentru vite, producîndu-se astfel, indirect, alimentele dorite de consumatori. O astfel de evoluție ar evita o reducere atât de mare a consumului total de cereale și, în același timp, ar reduce prețul cărnii. De obicei, însă, ea este blocată de o politică de menținere a prețului cerealelor la un asemenea nivel, încît oferta nu este absorbită nici de consumul uman și nici nu poate fi transferată către alte utilizări.

Acest exemplu oferă o imagine a diferitelor modalități prin care politicile promovate au împiedicat agricultura să se adapteze condițiilor în schimbare. În cazul unei adaptări corecte, un număr mai mic de producători (mai mulți, însă, decît cei care ar reuși în alte condiții) și-ar putea spori productivitatea în aşa fel încît să poată contribui la creșterea bunăstării generale. Este adevărat că una dintre dificultățile agriculturii este aceea că trăsăturile proceselor, ca și cele ale producătorilor, o fac să se adapteze mai greu la schimbări. Cu siguranță însă că remediul nu poate fi acela de a o face și mai refractară. Tocmai acesta a fost efectul măsurilor guvernamentale, în special al măsurilor de control al prețurilor.

2. Nu mai este cazul să repet că, pe termen lung, controlul prețurilor nu servește nici un obiectiv benefic și că, fie și pe o perioadă limitată, el poate deveni eficient doar dacă se conjugă cu un control direct asupra producției. Pentru a-i ajuta pe producători, controlul prețurilor trebuie suplimentat, într-un fel sau altul, prin decizii ale autorităților: cine, ce și cât să producă. Cum intenția este aceea de a-i face pe cei care lucrează pămîntul să rămînă la această îndeletnicire și să obțină un venit care să-i mulțumească și cum consumatorii nu sunt dispuși că cheltuiască pe alimente destui bani ca să-i mențină pe agricultori la acest nivel de venit, autoritățile trebuie să recurgă la un transfer forțat. Cît de departe se poate merge pe

acest drum este ilustrat de exemplul Marii Britanii, unde se aşteaptă ca asistența finanțieră totală pentru agricultură să atingă, în curînd, „circa două treimi din totalul venitului net global din agricultură.

Trebuie să observăm cu atenție două lucruri. Înșîi, în cele mai multe țări, procesul de scoatere a agriculturii din mecanismul de piață și plasarea ei sub un tot mai intens control al statului a început înainte ca același lucru să se întâiple cu industria; el s-a produs cu sprijinul sau chiar la inițiativa conservatorilor, care nu s-au arătat ostili măsurilor de factură socialistă, dacă acestea serveau scopuri pe care ei le aprobau. În al doilea rînd, tendința a fost chiar mai puternică în țările în care populația ocupată în agricultură constituia un segment relativ redus, dar, din cauza unei poziții politice speciale, beneficiia de privilegii pe care nici un alt grup nu la atinsese și care nu puteau fi sub nici o formă generalizate. Puține fenomene suscitată dubii mai mari privind capacitatea unui guvern democratic de a acționa rațional sau de a urmări un plan intelligent, decît renunțarea la principii și angajamentul de a asigura statutul anumitor grupuri. În agricultură, am ajuns la o stare de lucruri în care, aproape pre tudindeni, specialiștii cei mai serioși nu se mai întreabă care ar fi politica rațională de urmat, ci care dintre variantele acceptabile din punct de vedere politic ar provoca mai puține daune.

Într-o lucrare ca aceasta, însă, putem să nu dăm atenție constrîngerilor politice pe care actuala stare de spirit le impune asupra deciziilor curente. Ne vom limita să arătăm că politica agricolă a fost dominată, în majoritatea statelor occidentale, de concepții care nu sunt doar marcate de contradicții, ci – în cazul în care ar fi aplicate la scară generală – ar duce la un control totalitar asupra întregii activități economice. Nu putem aplica principii socialiste doar în beneficiul unui grup; dacă o facem, nu putem rezista cererilor altor grupuri ca și veniturile lor să fie determinate în același mod, de către autorități. În baza unor presupuse principii de justiție.

Cea mai bună ilustrare a consecințelor unei astfel de politici este, probabil, situația apărută în Statele Unite, după douăzeci de ani în care s-a încercat aplicarea concepției „parității”³. Tentativa de a le asigura producătorilor agricoli prețuri care să rămână într-un raport fix cu prețurile produselor industriale nu poate decât să ducă la neutralizarea forțelor care ar provoca necesara restrîngere a agriculturii la acei producători care lucrează la prețurile cele mai mici și la acele produse care pot fi, încă, profitabile. Cu siguranță că dacă aceste forțe ar opera, creșterea veniturilor agricultorilor ar rămîne în urma creșterii celorlalte venituri, în această perioadă de tranziție. Însă orice anii fac, exceptând oprirea progresului tehnologic și a creșterii

avuției, nu vom putea elibera necesitatea acestor adaptări; iar încercarea de a le atenua efectele prin transferuri obligatorii dinspre populația urbană înspre cea rurală nu va face altceva decât să le înțărzie și să creze un pachet și mai consistent de măsuri aminate, sporind dificultatea problemei.

Rezultatele aplicării acestei politici în Statele Unite – acumularea crescîndă de surplussuri stocate (a căror existență a devenit acum o nouă amenințare, nu doar pentru stabilitatea agriculturii americane, ci chiar a celei mondiale), repartitia arbitrară, ineficientă și irațională a suprafețelor și aşa mai departe – sunt prea bine cunoscute pentru a mai fi descrise aici. Puțini sunt cei care vor nega faptul că principala problemă a devenit acum felul în care politica poate ieși din situația pe care a creat-o ea însăși, precum și faptul că agricultura americană s-ar afla într-o stare mai bună dacă guvernul nu s-ar fi amestecat în chestiuni legate de prețuri, cantități și metode de producție.

3. Deși caracterul irațional și absurd al politiciei agricole moderne se observă cel mai ușor în Statele Unite, trebuie să ne oprim și asupra altor țări, pentru a ne da seama de gradul în care astfel de politici, aplicate în mod sistematic, îl pot impune restricții fermierului (a cărui „robustă independență“ este adesea invocată pentru a-l susține din fondurile publice) și îl pot transforma în cel mai înregimentat și supraveghet dintr-un producători.

Lucrurile au mers cel mai departe în Marea Britanie, unde gradul de supraveghere și control la care au fost supuse activitățile din agricultură nu are egal, de această parte a cortinei de fier. Poate că este inevitabil ca, o dată ce agricultura este susținută în mare parte din fonduri publice, autoritățile să instituie și anumite standarde sau chiar pedepse pentru ceea ce ele consideră a fi o proastă exploatare – mergînd pînă la anularea drepturilor proprietarului asupra terenului respectiv.

Este însă o iluzie bizară să te aștepți ca agricultura să se adapteze mai bine la condițiile în schimbare dacă metodele de cultură sunt plasate sub controlul unui comitet de vecinătate, iar ceea ce majoritatea din acest comitet sau o instanță superioară consideră a fi o bună exploatare să fie transformată în metodă standard, cu aplicare universală. Astfel de restricții pot constitui metoda cea mai bună de promovare a tipului de agricultură pe care îl cunoaștem și pe care mulți (în majoritate orășeni, am putea sănui) îl-ar dori păstrat, din motive sentimentale. Însă rezultatul nu poate fi altul decât sporirea gradului de dependență a populației din agricultură.

De fapt, remarcabila solicitudine a opiniei publice engleze față de soarta agriculturii se datorează, probabil, unor considerente mai mult estetice decât econo-

mice. Aceleași motive justifică, poate într-o măsură și mai mare – grija opiniei publice din țări precum Austria și Elveția față de țărani de la munte. În toate aceste situații, se acceptă o povară grea, de teamă că nu cumva imaginea familiară a țării să se schimbe, prin dispariția actualelor tehnici agricole; de asemenea, pentru că în lipsa unei protecții speciale, fermierii și ceilalți țărani ar dispărea. Această teamă îi face pe oameni să se alarmeze la orice reducere a populației ocupate în agricultură și să-și imagineze peisajul unor sate sau văi pustii, de îndată ce anumite ferme rămân părăsite.

Numai că tocmai acest „pascism“ este cel mai mare inamic al unci agriculturi viabile. Nu se întâmplă aproape niciodată ca toți fermierii sau toți țărani să fie amenințați în aceeași măsură de evoluție. Există decalaje la fel de mari între prosperitate și sărăcie, în cazul fermierilor care lucrează în astfel de condiții, ca și în cazul oricărei alte ocupații.⁴ Ca în toate celelalte domenii, pentru a exista și în agricultură o adaptare continuă la condițiile în schimbare, este esențial ca exemplul acelora care au reușit pentru că au descoperit soluția potrivită la problemele schimbării să fie urmat de ceilalți. Aceasta înseamnă, întotdeauna, că anumite moduri de viață vor dispărea. În agricultură, pentru a reuși, fermierii sau țărani trebuie să devină treptat întreprinzători – un proces necesar, însă pe care mulți îl deplină și doresc să-l evite. Pentru populația rurală, alternativa ar constitui-o transformarea lor progresivă într-un fel de locuitori ai unui parc național, persoane bizare păstrate pentru a popula peisajul și împiedicate în mod deliberat să întreprindă ajustările mentale și tehnologice care le-ar permite să se întrețină singure.

Astfel de încercări de a conserva anumiți membri ai populației rurale, protejându-i de nevoia de a-și schimba tradițiile încetătenite și obiceiurile, îi vor transforma în clienți ai statului, în pensionari trăind pe spezele celorlalți și a căror existență va depinde de deciziile politice. Indiscutabil, răul ar fi mai mic dacă ar dispărea unele ferme marginale, iar păsunile sau chiar pădurile ar înlocui ceea ce, în alte condiții, ar fi fost teren arabil. Am demonstrat un mai mare respect față de demnitatea omului dacă am permis dispariția totală a anumitor stiluri de viață, în loc să le conservăm ca pe niște vestigii ale unor epoci trecute.

4. Afirmând că nu există argumente care să justifice controlul prețurilor, controlul producției sau planificarea globală în agricultură și că majoritatea măsurilor de acest tip au constituit greșeli economice și amenințări la adresa libertății individuale, nu excludem existența unor probleme importante de politică agricolă sau a unor funcții ale statului în acest domeniu. Însă, în acest caz, ca și în altele,

astfel de sarcini implică în primul rînd ameliorarea treptată a instituțiilor juridice, care vor face ca piața să funcționeze mai eficient și îl vor stimula pe individ să evaluateze mai atent rezultatele acțiunilor sale. În al doilea rînd, ele se referă la activitățile propriu-zise prin care guvernul, ca agent al națiunii, oferă anumite servicii – în principal informațiile care, cel puțin în anumite stadii de dezvoltare, nu pot fi furnizate de către altcineva. Chiar și în aceste condiții, însă, guvernul nu ar trebui să își aroge drepturi exclusive, ci să faciliteze eforturile spontane care, în timp, vor prelua aceste atribuții.

Prima categorie include toate problemele care, în agricultură, ca și în viața urbană, rezultă din efectele de vecinătate și din consecințele pe termen lung pe care le poate avea pentru restul comunității folosirea unei anumite porțiuni de teren.⁵ Unele dintre aceste probleme vor fi abordate, ulterior, în contextul problemei generale a conservării resurselor naturale. Totuși, există probleme agricole specifice, legate de modul în care ar putea fi îmbunătățit sistemul nostru juridic, în special legile proprietății și arendei. Multe dintre efectele importante manifestate în mecanismul prețurilor nu pot fi remediate decât prin apariția unor unități antreprenoriale adecvate, sub control individual, sau a unor grupuri de astfel de unități care să colaboreze pentru atingerea anumitor obiective. Cît de departe va merge această evoluție a formelor oportună de organizare va depinde în mare parte de caracterul legii funciare, inclusiv de posibilitățile de exproprieare forțată pe care ea le va oferi, în condițiile unor garanții corespunzătoare. Fără îndoială, în Europa, consolidarea gospodăriilor dispersate moștenite din Evul Mediu, iar în Anglia, divizarea bunurilor comunale în parcele împrejmuite au reprezentat măsuri legislative necesare pentru a permite ameliorările ulterioare, realizate prin eforturi individuale. În plus, deși experiența actuală a „reformelor funciare“ oferă puține motive de optimism, se pot concepe, în anumite condiții, modificări ale legii funciare care să susțină procesul de spargere a latifundiilor – care, deși au devenit neproductive, se mențin grație anumitor prevederi din legislația actuală. Aștăzi cît sînt posibile astfel de ameliorări treptate în cadrul juridic, o mai mare libertate de a experimenta în cadrul actualului sistem va spori șansele ca schimbările să fie benefice.

De asemenea, statul își poate extinde activitățile cu caracter de servicii, în special în domeniul informațiilor. Una dintre dificultățile reale ale agriculturii, într-o societate dinamică, este aceea că însuși caracterul populației rurale face ca ea să țină mai greu pasul cu progresele și transformările în acest domeniu, în raport cu alte categorii. Cînd aceasta înseamnă – aşa cum se întâmplă adesea în cazul țăranilor care rămîn adeptii unor metode tradiționale de cultură – că mulți nici nu știu că au

La dispoziție cunoștințe utile, pentru care merită să plătească, atunci pentru comunitate ar putea fi o bună investiție să suporte o parte din cheltuielile răspândirii acestor cunoștințe. Cu toții avem interesul ca semenii noștri să poată alege în mod judicios, iar dacă unii nu au descoperit încă posibilitățile oferite de dezvoltarea tehnologică, o investiție relativ minoră se poate dovedi suficientă pentru a-i face să valorifice noile oportunități și, astfel, să înainteze prin propriile mijloace. Însă statul nu trebuie să devină unicul furnizor de cunoștințe, să capete puterea de a decide ce trebuie și ce nu trebuie să știe individul. Se poate ca o activitate prea susținută a statului să se dovedească dăunătoare, împiedicînd dezvoltarea uor formă mai eficiente de acțiune spontană. În orice caz, nu poate exista nici o obiecție de principiu față de furnizarea unor astfel de servicii de către stat; iar care dintre servicii vor fi rentabile și în ce măsură vor trebui ele prestate, este o chestiune practică și nu ridică probleme fundamentale.

5. Deși nu putem încerca aici o analiză serioasă a problemelor specifice „țărilor subdezvoltate”⁶, nu putem încheia discuția fără a comenta pe scurt lăptul paradoxal că, în timp ce țările „vechi” recurg la cele mai absurde și complexe măsuri pentru a împiedica diminuarea populației din agricultură, cele „noi” par, din contra, și mai dormice să accelereze, prin mijloace artificiale, creșterea producției industriale.⁷ Aceste strădanii par a se baza pe o iluzie naivă de gen *post hoc ergo propter hoc*: întrucât în trecut sporirea avuției a fost, de regulă, însoțită de o industrializare rapidă, se presupune că industrializarea va duce la o creștere mai rapidă a avuției. Evident, este vorba de o confuzie între efect intermediar și cauză.

Este adevărat că, pe măsură ce productivitatea individuală sporește ca urmare a investirii de capital în unele, dar mai ales în cunoștințe și în instrucție profesională, o parte din ce în ce mai mare a producției suplimentare va fi cerută sub formă de produse industriale. Este adevărat și că o creștere substanțială a producției agricole în aceste țări va neccesa o ofertă sporită de unele. Însă nici una dintre aceste considerații nu modifica lăptul că, pentru ca industrializarea pe scară largă să fie cel mai rapid mod de creștere a venitului mediu, trebuie să existe un surplus agricol din care să fie hrănita populația industrială. Dacă ar avea la dispoziție cantități nelimitate de capital și dacă, doar prin acest capital, să ar putea schimba rapid cunoștințele și atitudinile populației rurale, ar fi rațional din partea acestor țări să procedeze la o reconstrucție planificată a economiilor lor, după modelul celor mai avansate state capitaliste. Indiscutabil, însă, nu există resurse pentru așa ceva. S-ar părea că, pentru a obține creșteri rapide ale nivelului de trai, state precum India

sau China ar trebui să aloce doar o mică fracțiune din capitalul devenit disponibil pentru construcția unor echipamente industriale complexe și -- poate -- să nu aloce nimic pentru acel tip de uzine puternic automatizate, utilizatoare intensive de capital, specifice statelor unde prețul forței de muncă este foarte ridicat; din contra, s-ar părea că ele ar trebui să vizeze alocarea acestui capital către ramurile al căror efect direct va fi sporirea producției agricole.

Evoluțiile imprevizibile ale aplicării cunoștințelor tehnologice avansate în economii extrem de sărace în capital ar fi, probabil, mult accelerate dacă s-ar crea oportunități de dezvoltare liberă, în loc să se adopte modele împrumutate de la țări în care raportul capital - forță de muncă diseră de cel anticipat în economiile respective, pentru viitorul previzibil. Deși în astfel de țări există un argument convin-gător în favoarea asumării de către stat a inițiativei, prin furnizarea de exemple și alocarea de fonduri considerabile pentru pregătire și educație, mi se pare că argumentul împotriva planificării globale și a conducerii de către stat a activităților economice este, aici, chiar mai puternic decât în statele mai avansate. Spun aceasta bazându-mă pe considerente de ordin economic și cultural. Doar creșterea liberă poate permite acestor țări să-și dezvolte o civilizație proprie, viabilă, capabilă să-și aducă o contribuție distinctă la nevoile omenirii.

6. Majoritatea oamenilor lucizi din Occident sunt conștienți că, astăzi, problema politicii agricole este de a retrage guvernele din sistemele de control în care s-au angrenat și de a restaura funcționarea pielei. Însă, în domeniul conex al exploatarii resurselor naturale, opinia dominantă este aceea că situația specială care există aici reclamă un control guvernamental cuprinzător. Acest punct de vedere este larg răspândit în Statele Unite, unde „mișcarea conservaționistă“ a fost una dintre principalele surse de agitație în favoarea planificării economice și a contribuit mult la formarea ideologiei autohtone a reformatorilor radicali în domeniul economic.⁹ Puține argumente menite a convinge opinia publică de „risipa concurenței“ și de oportunitatea unei conduceri centralizate a activităților economice importante au fost folosite atât de des și cu astăa eficiență precum cel referitor la presupusa irosire a resurselor naturale, în condițiile inițiativei private.

Există mai multe motive pentru care, într-o țară întemeiată de emigranți care aduceau cu ei o tehnologie avansată, problema conservării resurselor a devenit mai acută decât fusese vreodată în Europa. În timp ce în Europa evoluția fusese graduală și se ajunsese demult la un echilibru (în parte, deoarece exploatarea produselor deja efectele sale cele mai nocive, ca în cazul versanților de sud ai Alpilor,

cu despădurirea și eroziunea ce i-au urmat), în America ocuparea rapidă a unor întinderi imense de pământuri virgine a ridicat probleme de o cu totul altă amploare. Nu este surprinzător faptul că transformările inerente începerii cultivării unui întreg continent, într-un interval de numai un secol, au produs tulburări de echilibru natural pe care astăzi le regretăm. Mulți dintre cei care se plâng se dovedesc, însă, înțelepți de-abia după consumarea saptului; există motive să credem că, date fiind cunoștințele disponibile în acel moment, nici chiar cea mai intelligentă politică guvernamentală nu ar fi putut împiedica efectele pe care astăzi le deplângem.

Nu putem nega că a existat, într-adevăr, risipă; trebuie însă să accentuăm că exemplul cel mai grăitor – despădurirea – s-a datorat în mare parte faptului că pădurile *nu* au devenit proprietate privată, ci au rămas terenuri publice și au fost concesionate unor exploataitori privați în condiții care nu le oferea acestora din urmă nici un stimulent pentru a le conserva. Este adevărat că, în cazul unor tipuri de resurse naturale, regimurile de proprietate adecvate nu asigură o utilizare eficientă și că, din acest motiv, anumite prevederi legislative speciale se pot dovedi benefice. Diversele tipuri de resurse naturale ridică astfel probleme specifice, pe care trebuie să le analizăm pe rînd.

Pentru unele resurse naturale, cum ar fi minereurile, exploatarea înseamnă epuizarea lor treptată, în timp ce altele pot fi exploataate astfel încât să ofere un anumit randament, în mod constant, pe o perioadă nedeterminată.¹¹ În general, conservaționii se plâng că primele – „resursele-stoc“ – sunt consumate prea rapid, iar celealte – „resursele-flux“ – nu sunt folosite la randamentul maxim. Aceste afirmații se bazează, în parte, pe convingerea că utilizatorul privat nu are, în comparație cu statul, aceeași perspectivă pe termen lung și acceași capacitate de a anticipa evoluțiile viitoare; de asemenea, aşa cum vom vedea imediat, ele pornesc de la o eroare care anulează o mare parte din argumentația obișnuită a conservaționistilor.

În acest context, apare și problema efectelor de vecinătate, care poate conduce în anumite situații la metode neconomice de exploatare, dacă unitățile de exploatare nu au dimensiunile în aşa fel încât cel puțin efectele cele mai importante ale acțiunilor unui proprietar să se reflecte în valoarea proprietății sale. Această problemă apare în special în cazul anumitor tipuri de „resurse mobile“ cum ar fi vîntul, apa, petroful, gazele naturale (poate chiar ploile, în viitorul apropiat) pe care ni le putem însuși doar consumându-le și pe care nici un exploataator individual nu va avea interesul să le conserve, pentru că ceea ce va lăsa el va fi luat de alții. Ele generează situații în care: fie proprietatea privată nu poate exister (ca în cazul bancurilor de pește oceanic de la mare adâncime și al majorității celorlalte forme de

viață sălbatică) și, în consecință, trebuie să imaginăm un alt cadru juridic, fie proprietatea privată nu va duce la o utilizare rațională decât dacă domeniul asupra căruia se exercită controlul unic este făcut să coincidă cu domeniul din care se obțin resursele respective, ca în cazul unui zăcămînt de petrol. Nu începe nici o îndoială că acolo unde, din astfel de motive tehnice, proprietarii individuali nu pot avea un control exclusiv asupra anumitor resurse, trebuie să recurgem la alte forme de reglementare.

Desigur că, într-un anumit sens, consumarea resurselor neregenerabile se bazează pe o convingere. Sîntem, în general, încrezători că, pînă la epuizarea acelei resurse, va fi descoperit ceva nou care să se satisfacă aceeași nevoie, să ne va compensa pentru ceea ce nu mai avem, astfel încît situația ar fi, global, la fel de bună ca înainte. Consumăm permanent resurse, bazîndu-ne pe faptul că vom dobîndi, la nesfîrșit, noi cunoștințe privind resursele disponibile – și le dobîndim, tocmai pentru că folosim ceea ce este disponibil într-un ritm atât de rapid. Într-adevăr, pentru a utiliza la maximum resursele disponibile trebuie să pornim de la premisa că vom continua să acumulăm astfel de cunoștințe, chiar dacă anumite așteptări ne vor fi dezamăgite. Dezvoltarea industrială ar fi fost mult înînțiată dacă acum șaizeci sau optzeci de ani s-ar fi ținut seama de avertismentul conservaționiștilor privind amenințarea epuizării stocului de cărbune. Iar motorul cu combustie internă nu ar fi revoluțional niciodată transporturile, dacă utilizarea sa ar fi fost limitată la nivelul resurselor de petrol existente la acea dată (în primele decenii ale erei automobilelor și avionului, resursele de petrol cunoscute atunci s-ar fi epuizat, în ritmul de astăzi, în zece ani). Deși este important ca în toate aceste chestiuni ce implică echilibrul fizic să fie ascultată și părerea experților, rezultatul ar fi fost, în cele mai multe cazuri, extrem de nociv, dacă acestia ar fi avut puterea să-și impună opiniile.

7. Principalele argumente care au susținut ideea unui sistem centralizat care să asigure conservarea resurselor naturale au fost acelea că, în comparație cu individul, comunitatea are un mai mare interes și o mai mare capacitate de previziune, iar conservarea anumitor resurse pune probleme diferite de cele ale previziunii, în sens larg.

Implicațiile argumentului potrivit căruia comunitatea are un interes mai mare decât individul de a se asigura împotriva riscurilor viitoare depășesc sfera problemelor legate de conservarea resurselor naturale. Afirmația nu constă doar în aceea că anumite nevoi viitoare, cum ar fi securitatea sau apărarea, pot fi asigurate

doar de comunitate în ansamblul ei. Ea lasă să se înțeleagă că, în general, comunitatea ar trebui să aloce o proporție sporită a resurselor pentru asigurarea nevoilor viitoare, decât ar rezulta din deciziile izolate ale indivizilor. Sau, conform unei formule des întâlnite, nevoilor viitoare ar trebui să li se confere o valoare mai mare de către comunitate, decât o fac persoanele individuale; sau că satisfacerea lor ar justifica practicarea unor dobînzi mai mici. Dacă ar fi adevărată, această pretenție ar justifica planificarea centralizată a majorității activităților economice. Nu există, însă, nimic care să o susțină, cu excepția judecății arbitrage a autorilor ei.

Într-o societate liberă, ideea de a-i scuti pe indivizi de responsabilitatea viitorului nu are vreo justificare mai puternică decât aceea că generațiile trecute ar fi trebuit să facă mai mult pentru nevoile noastre. Propoziția nu capătă mai multă forță grație argumentului falacios, frecvent folosit, că, întrucât poate obține împrumuturi cu dobînzi mai mici, statul este mai bine plasat pentru a se ocupa de nevoile viitoare. Argumentul este falacios pentru că avantajul obținut de guvern se bazează doar pe faptul că riscul unui eșec al instituțiilor guvernamentale este suportat nu de către guvern, ci de către contribuabili. De fapt, riscul nu este mai mic, dacă ne referim la evaluarea oportunității respectivrei instituții. Și cum un guvern își poate recupera pierderile prin impozite, dacă investiția nu aduce beneficiul scontat, el include în costul capitalului folosit doar dobînda pe care o plătește efectiv, astfel că argumentul operează nu în favoarea instituțiilor guvernamentale, ci în delăvoarea lor.

Ideea că statul deține o cunoaștere superioară suscită o problemă mai complexă. Nu se poate nega faptul că există unele elemente, referitoare la evenimente viitoare probabile, pe care guvernul le poate cunoaște mai bine decât proprietarii individuali de resurse naturale. Multe dintre cele mai recente realizări științifice constituie exemple în acest sens. Va exista, însă, întotdeauna, o cantitate și mai mare de cunoștințe privind circumstanțele speciale, de care ar trebui să se țină cont în deciziile referitoare la resurse, cunoștințe pe care le dețin doar proprietarii individuali și care nu pot fi niciodată concentrate de către o autoritate publică. Astfel, dacă este adevărat că guvernul știe, probabil, anumite lucruri pe care puțini alții le cunosc, la fel de adevărat este că guvernul va ignora în mod necesar un număr și mai mare de lucruri relevante, cunoscute de alții. Putem reuni toate cunoștințele relevante pentru o anumită problemă doar dispersând, în jos, cunoștințele generale deținute de către guvern, iar nu centralizând toate cunoștințele specializate posedate de indivizi. Probabil că nu există nici o situație în care autoritățile să poată avea cunoștințe superioare despre toate faptele care ar trebui să influențeze

o decizie specifică. Iar dacă este posibil ca autoritățile să le comunice proprietarilor anumitor resurse considerațiile generale de care aceștia ar trebui să țină cont, nu este posibil ca ele să învețe toate lucrurile diverse cunoscute de către indivizi.

Aceasta răcise cel mai clar acolo unde problema se referă la ritmul în care ar trebui consumate resursele-stoc, cum ar fi minereurile. O decizie inteligentă presupune o estimare rațională a prețurilor viitoare ale materialelor respective, iar aceasta depinde, la rîndul ei, de previziunile tehnologice și economice pe care micul proprietar individual nu le poate face, de obicei, în cunoștință de cauză. Aceasta nu înseamnă că piața nu îi poate stimula pe proprietarii individuali să acționeze ca și cum ar lăsa în calcul aceste considerații și nici că deciziile de acest tip nu ar trebui lăsate la latitudinea lor, ei fiind singurii care cunosc mulți dintre factorii care determină utilitatea actuală a zăcămîntului pe care îl exploatează.

Deși poate că nu știu prea multe despre evoluțiile viitoare probabile, deciziile lor vor fi influențate de cunoștințele altora, care se vor ocupa de estimarea acestor probabilități și vor fi pregătiți să ofere pentru resursele respective prețuri determinate pe baza acestor estimări. Dacă proprietarul poate obține un profit mai mare vînzîndu-și proprietatea către cei care doresc să o conserve, decât exploataînd el însuși resursele respective, o va face. În mod normal, va exista un preț de vînzare potențial pentru acele resurse, care va reflecta opinia asupra tuturor factorilor capabili să le afecteze valoarea viitoare, iar o decizie bazată pe comparația între valoarea proprietății ca marfă ce poate fi vîndută și profitul care s-ar obține din exploatarea ei va lăsa în calcul mai multe date relevante decât ar face-o o decizie emisă de o autoritate centrală.

S-a demonstrat că, în cazul resurselor naturale rare, exploatarea lor de către un monopol poate prelungi în timp folosirea lor și că acesta este, probabil, singurul caz în care, într-o economie liberă, ar exista posibilitatea să fie create și să persiste astfel de monopoluri.¹² Nu pot merge pînă-ntr-acolo încît să consider această situație drept un argument în favoarea unor astfel de monopoluri, deoarece nu sunt convins că gradul mai mare de conservare pe care-l-ar aduce un monopol ar fi benefici, din punct de vedere social. Însă pentru cei ce doresc un grad mai mare de conservare deoarece consider că piața subestimează, de obicei, nevoile viitoare, răspunsul îl constituie monopolurile care s-ar putea dezvolta spontan, în asemenea situații.

8. Argumentul în favoarea conservării se bazează însă, în mare parte, pe o prejudicată irațională. Adeptații săi consideră că există ceva extrem de benefic în

fluxul de servicii pe care îl poate furniza la un moment dat o anumită resursă și că debitul respectiv trebuie menținut în permanență constant. Deși recunosc că acest lucru este imposibil în cazul resurselor-stoc, ci văd o calamitate în scăderea răndamentului resurselor-flux sub valoarea la care ar putea fi menținut. Această poziție vizează, adesea, fertilitatea solului, stocul de vînat sau pește etc.

Pentru a accentua punctul esențial, vom analiza aici cea mai evidentă manifestare a acestei prejudecăți, prin care cei mai mulți sunt înclinați să accepte în mod necritic eroarea argumentului conservaționist. Este vorba de convingerea că fertilitatea naturală a solului ar trebui prezervată în orice condiții și ar trebui evitată cu orice preț exploatarea lui pînă la epuizare. Se poate ușor demonstra că, formulată la modul general, această propoziție este falsă și că nivelul la care ar trebui menținută fertilitatea are prea puțin de a face cu starea inițială a unei anumite porțiuni de teren. De fapt, în anumite cazuri, epuizarea solului ar putea servi interesul pe termen lung al comunității la fel de mult ca și epuizarea oricărei resurse-stoc.

Solul este constituit de obicei din depuneri curnunate de substanțe organice, pînă se atinge un nivel de fertilitate care, o dată ce terenul a fost pus în exploatare, nu poate fi menținut decît cu costuri care ar depăși beneficiile. În anumite situații, ar fi de dorit să se mărească fertilitatea unui teren prin îngrășăminte artificiale, pînă la nivelul la care investițiile ar fi încă profitabile. În anumite cazuri, acesta ar însemna chiar că este nerentabilă cultivarea permanentă a porțiunii respective și că, după epuizarea fertilității acumulate în mod natural, terenul ar trebui abandonat, deoarece nu mai poate fi cultivat în mod profitabil, în condițiile geografice sau climatice respective.

Epuizarea unui dar gratuit al naturii nu este, în astfel de cazuri, mai nocivă sau mai reprobabilă decât exploatarea similară a unei resurse-stoc. Desigur, pot exista alte efecte, certe sau probabile, generate de o schimbare de durată în caracterul unui teren, iar aceste efecte trebuie luate în considerare; de exemplu, ca urmare a cultivării temporare, el poate pierde calități sau potențialități pe care le avusea anterior și care ar fi putut servi unui scop diferit. Însă acesta este o altă problemă, care nu ne interesează. Ne interesează doar să analizăm convingerea că, ori de câte ori este posibil, fluxul de servicii provenind de la o resursă naturală trebuie menținut la cel mai înalt nivel posibil. Această afirmație poate fi valabilă din întîmplare, într-un caz particular, însă niciodată în privința atributelor unei porțiuni de teren sau ale oricărei alte resurse.

Astfel de resurse, ca și capitalul unei societăți, sunt epuizabile, iar dacă dorim să ne menținem sau să să ne sporim beneficiul, trebuie să fim capabili a înllocui orice resursă aflată în curs de epuizare cu alta nouă, care să contribuie la fel de mult la beneficiile viitoare. Aceasta nu înseamnă însă că ca trebuie conservată ca atare sau că trebuie înllocuită cu alta de același tip, nici că stocul total de resurse naturale ar trebui păstrat intact. Din punct de vedere social, ca și individual, orice resursă naturală reprezintă doar o parte din zestrea noastră de resurse epuizabile, iar problema nu este să păstrăm acest stoc într-o anumită formă, ci să facem ca el să contribuie cât mai mult la beneficiul total. Existența unei anumite resurse naturale nu înseamnă altceva decât că atât timp cât ea va dura, contribuția sa temporară la beneficiu ne va ajuta să creăm altele noi, care ne vor satisface în viitor. Una dintre considerațiile de care trebuie să ținem cont este aceea că, dacă un anumit tip de resurse devin mai rare, produsele ce depind de ele vor fi, la rîndul lor, mai rare. Creșterea previzibilă a prețurilor produselor, ca urmare a rarității unei resurse naturale, va fi în mod cert unul dintre factorii ce vor determina volumul de investiții destinate prezervării aceluiași tip de resurse.¹³

Poate că modul cel mai potrivit de a enunța concis ideea principală a acestei discuții este că orice conservare de resurse constituie o investiție și trebuie judecată după exact aceleași criterii ca toate celelalte investiții.¹⁴ Nu este nimic care să facă din prezervarea resurselor naturale, ca atare, un obiect de investiții mai dezirabil decât utilizările sau capacitatele umane. Dacă societatea prevede epuizarea anumitor resurse și își canalizează investițiile în aşa fel încât profitul global să atingă limita maximă permisă de fondurile investite, nu mai există nici un motiv economic pentru a păstra acea resursă. Extinzând investițiile în conservarea unei resurse naturale pînă în punctul în care profitul ar fi mai mic decât cel obținut prin investirea capitalului în altceva, s-ar ajunge la situația în care profitul viitor ar scădea sub nivelul pe care l-ar atinge în alte condiții. După cum s-a spus pe bună dreptate, „conservaționismul care ne îndeamnă să «luăm mai multe măsuri de prevedere pentru viitor» ne îndeamnă, de fapt, să luăm mai puține măsuri de prevedere pentru posteritate“.¹⁵

9. Dacă majoritatea argumentelor aduse în favoarea controlului statului asupra activității private, în intercul conservării resurselor naturale, sunt lipsite de valoare și se reduc la un argument referitor la furnizarea mai multor informații și cunoștințe, situația se schimbă atunci când scopul este crearea unor facilități sau oportunități de recreere, conservarea frumuseților naturii, a siturilor istorice sau de

interes științific etc. Tipurile de servicii pe care acestea le furnizează publicului larg (și care permit adesea beneficiarului individual să obțină avantaje în schimbul cărora nu i se poate percepe nici o taxă), precum și dimensiunile suprafețelor respective fac din ele un domeniu potrivit pentru acțiunea colectivă.

Problema parcilor și rezervațiilor naturale și a altor obiective de acest gen este identică cu cea referitoare la facilitățile oferite, la scară redusă, de municipalități. Există multe de spus în sprijinul ideii că ele ar trebui furnizate, pe cât posibil, de organizații voluntare – cum ar fi, în Marea Britanie, *National Trust* – mai curând decât prin puterile de constrângere ale statului. Nu există însă nici un motiv de obiecție dacă statul oferă astfel de facilități (acolo unde se întâmplă să fie proprietarul terenului respectiv, unde îl achiziționează din fondurile obținute din impozite sau chiar atunci cînd îl achiziționează forțat), în condițiile în care, cunoșcînd costurile proiectului, comunitatea îl aprobă și înțelege că acesta nu este decât un scop între multe altele, iar nu un obiectiv unic care să primeze asupra tuturor celor-lalte nevoi. Cînd contribuabilul cunoaște totalul notei de plată și are ultimul cuvînt în luarea deciziei, nu mai este nimic de adăugat pe marginea acestui subiect.

XXIV

Învățămînt și cercetare

Un învățămînt general de stat nu este decît un mijloc de a-i face pe oameni să semene perfect între ei; iar tiparul folosit este cel dorit de puterea dominantă în stat, fie că este vorba de un monarh, de cler, de aristocrație sau de majoritatea generației din acea vreme; în măsura în care reușește și se dovedește eficace, acest dispozitiv instituie despotismul asupra spiritului, care duce în mod natural la un despotism asupra trupului.

J.S. MILL

1. Cunoașterea este, fără îndoială, cel mai prețios bun ce poate fi cumpărat; însă, adesea, cei ce nu o posedă deja sunt incapabili să-i recunoască utilitatea. Mai mult, accesul la sursele de cunoaștere necesare funcționării societății moderne presupune stăpînirea anumitor tehnici în primul rînd, lectura – pe care oamenii trebuie să le dobîndească înainte de a putea judeca ei însăși lucrurile ce le vor fi folositoare. Deși argumentul nostru în favoarea libertății se bazază în mare măsură pe ideea că unul dintre cele mai puternice instrumente de răspîndire a cunoașterii este concurența, aceasta urmînd a demonstra valoarea cunoașterii și celor care nu o posedă, fără îndoială că utilizarea cunoașterii poate fi mult sporită prin eforturi deliberate. Ignoranța este unul dintre principalele motive pentru care, de multe ori, strădaniile oamenilor nu sunt întoldeaua direcționale astfel încît să servească semenilor. Există suficiente motive pentru care ar fi în interesul întregii comunități să se ofere cunoaștere și celor care au prea puțin interes să o caute sau să facă sacrilicii

pentru a o dobîndi. Aceste argumente sunt imperitive în special în cazul copiilor, însă unele sunt valabile și pentru adulții.

Desigur, copiii nu sunt indivizi responsabili, cărora să li se aplice pe deplin argumentul libertății. Deși este, în general, în interesul copiilor ca bunăstarea lor fizică și mentală să fie lăsată în seama părinților, aceasta nu însemnă că părinții au libertate nelimitată de a-și trata copiii aşa cum vor. Ceilalți membri ai comunității au un interes direct în binele copiilor. Există motive convingătoare pentru a le cere părinților sau tutorilor să asigure un anumit nivel minim de educație celor pe care îi ocrotesc.

În societatea contemporană există o dublă justificare pentru educația obligatorie, până la un nivel minim. Prima are un caracter general: cu toții ne vom expune unor riscuri mai mici și vom obține mai multe beneficii de pe urma seminilor noștri, dacă împărtăşim aceeași cunoaștere și aceleași convingeri fundamentale. Iar într-o țară cu instituții democratice există încă una, foarte importantă: o democrație nu poate funcționa, exceptând poate nivelul inferior, local, dacă o parte a populației este analfabetă.

Este demn de sesizat că educația nu este doar o problemă de comunicare a cunoașterii – poate că acesta nu este nici măcar principalul său scop. Există nevoiea unor standarde comune de valori și, în ciuda faptului că accentuarea exagerată a acestei nevoi poate avea consecințe opuse principiilor liberale, este evident că, în absența lor, o coexistență pașnică ar fi imposibilă. În comunitățile vechi, cu populații predominant indigene, problema nu este una deosebită; există însă situații, precum cea a Statelor Unite în perioada imigrăției masive, în care ea devine serioasă. Este aproape cert că, dacă nu ar fi existat politica deliberată de „americanizare“ prin sistemul de învățămînt public, Statele Unite nu ar fi devenit un *melting pot* atât de eficient și ar fi înșimpat mari greutăți.

Faptul că învățămîntul trebuie să fie călăuzit de valori definite reprezentă, însă și o sursă de reale pericole, în orice sistem de educație publică. Trebuie să admitem că, în această privință, cei mai mulți dintre liberalii secolului al XIX-lea erau călăuziți de o încredere excesiv de naivă în rezultatele transmiterii cunoașterii. În liberalismul lor raționalist, ei și-au expus deseori argumentul în favoarea învățămîntului generalizat ca și cum dispersarea cunoașterii ar rezolva toate problemele majore, ca și cum ar trebui doar să fi se transmită maselor acel neînsemnat plus de cunoaștere, pe care cei educați îl posedau deja, pentru ca această „victorie asupra ignoranței“ să inaugureze o nouă eră. E greu de crezut că s-ar ajunge la o societate mult mai bună dacă s-ar pune la îndemnina tuturor cunoașterea obținută, la un

moment dat, doar de unii dintre membrii săi. Cunoașterea și ignoranța săi concepte extrem de relative și există puține argumente pentru a afirma că diferența manifestată întotdeauna între cei educați și cei mai puțin educați ar putea avea o influență atât de decisivă asupra caracterului societății.

2. Dacă acceptăm argumentul general în favoarea învățământului obligatoriu, rămîn în discuție anumite probleme esențiale. Cum ar trebui furnizată această educație? Cât din ea să fie oferită tuturor membrilor societății? Cum și pe seama cui să fie selectați cei ce vor primi o educație mai consistentă? Adoptarea învățământului obligatoriu implică, în cazul familiilor pentru care costul ar reprezenta o povară prea severă, acoperirea sa din fonduri publice. Rămîne însă în discuție cîtă educație ar trebui furnizată pe cheltuiala comunității și în ce fel ar trebui ea transmisă. Este adevărat că, în trecut, instituirea învățământului obligatoriu a fost de obicei precedată de acțiuni ale statului pentru sporirea oportunităților de studii, prin crearea de școli publice. Primele încercări de a institui obligativitatea învățământului, cele din Prusia, de la începutul secolului al XVIII-lea, s-au limitat practic la acele districte unde statul înființase școli. Nu începe îndoială că astfel a fost considerabil facilitat procesul de generalizare a învățământului. Ar fi, într-adevăr, dificil să se impună învățământul generalizat unei populații în mare parte nefamiliarizate cu instituțiile sale și cu avantajele ce decurg din ele. Aceasta nu înseamnă însă că învățământul obligatoriu sau chiar învățământul general finanțat de către stat ar face necesară asumarea de către guvern a misiunii de a dirija instituțiile educaționale.

În mod curios, unul dintre primele sisteme efective prin care învățământul obligatoriu era combinat cu anumite prevederi ce vizau dirijarea de către guvern a majorității instituțiilor educaționale a fost creat de Wilhelm von Humboldt, un mare apărător al libertății individuale, la doar cincisprezece ani după ce susținea că învățământul public era nociv, deoarece limita diversitatea instituțiilor și superfluu, deoarece într-o societate liberă nu ar trebui să existe o penurie de instituții educaționale. „Învățământul, afirma el, se situează în totalitate în afara domeniului la care ar trebui să se limiteze acțiunea politică“.³ Drama Prusiei în timpul războaielor napoleoniene și nevoile apărării naționale au fost motivele care l-au făcut să abandoneze poziția anterioară. Dorința care inspirase opera sa de pînă atunci, aceea de „dezvoltare a personalităților individuale în cca mai deplină varietate“, a devenit secundară în momentul în care ideea unui stat puternic și organizat l-a făcut să-și consacre o mare parte a eforturilor ulterioare construirii unui sistem de educație publică ce avea să devină un model pentru întreaga lume. Cu greu ar putea fi nega-

faptul că nivelul general de educație atins astfel de Prusia a fost unul dintre factorii esențiali ai rapidei sale ascensiuni economice, iar mai tîrziu ai dezvoltării întregii Germanii. S-ar putea pune, însă, întrebarea dacă succesul nu a fost dobîndit la un preț prea ridicat. Rolul jucat de Prusia generațiilor următoare ar putea arunca dubii asupra convingerii că mult-lăudatul director de școală prusac a fost neapărat o binefacere pentruumanitate sau chiar pentru Prusia.

Însăși imensitatea puterii asupra spiritelor pe care o plasează în mîinile autorităților un sistem educațional ultracentralizat și dominat de guvern ar trebui să ne facă să ezităm, înainte de a-l accepta cu prea mare ușurință. Pînă la un punct, argumentul ce justifică educația obligatorie reclamă și că statul să prescrie o parte a conținutului acestei educații. Așa cum am menționat deja, pot exista situații în care argumentul autorităților – sugerînd unei baze culturale comune tuturor cetățenilor – devine foarte puternic. Trebuie însă să ținem cont de faptul că furnizarea educației de către stat creează probleme, cum ar fi cea a segregării negrilor în Statele Unite – probleme dificile, implicînd minorități etnice sau religioase, care pot apărea atunci cînd statul preia controlul asupra principalelor instrumente de transmitere a culturii. În statele multinaționale, problema controlului asupra sistemului școlar trebuie să devină principala sursă de fricțiuni între naționalități. Pentru martorul unor astfel de evoluții, în Austro-Ungaria, nu este lipsit de sens argumentul că ar fi preferabil ca unii copii să nu beneficieze de educație formală, decît să fie uciși în lupte care să decidă cine va controla sistemul educațional.⁴

Chiar și în statele omogene din punct de vedere etnic, există motive serioase pentru a nu acorda guvernului acel grad de control asupra conținutului educației pe care l-ar dobîndi dacă ar dirija în mod direct majoritatea școlilor accesibile maselor. Chiar dacă educația ar fi o știință care să ne ofere cele mai bune metode de a atinge anumite scopuri, nu ar trebui să dorim aplicarea celor mai recente metode în mod generalizat și cu excluderea altora – și, cu atît mai puțin, ca obiectivele să fie uniforme. Doar puține dintre aspectele referitoare la educație sunt însă științifice, în sensul posibilității de a fi soluționate prin teste obiective. În marea lor majoritate, ele sunt fie chestiuni ce implică în mod evidență valori, fie se încadrează în acel tip de probleme pentru care unicul temei spre a ne încrede în judecata altora este acela că primii au arătat mai mult bun simț, în alte situații. Într-adevăr, însăși posibilitatea ca, într-un sistem public, întreaga educație elementară să intre sub dominația teoriilor unui anumit grup care crede că posedă răspunsuri științifice (așa cum s-a întîmplat în Statele Unite în ultimii treizeci de ani), ar trebui să fie suficientă pentru

a ne face conștienți de riscurile plasării întregului sistem educațional sub o conducere centrală.

3. De fapt, cu cât suntem mai conștienți de importanța puterii asupra spiritelor pe care o implică învățământul, cu atât mai convinși ar trebui să fim de pericolul plasării acestei puteri sub controlul unei autorități centrale. Chiar dacă unii apreciază puterea educației atât de mult precum liberalii raționaliști ai secolului al XIX-lea, recunoașterea acestei puteri ar trebui să ne conducă la concluzii aproape opuse celor exprimate de ei. Și dacă, astăzi, unul din motivele pentru care ar trebui să existe cea mai mare varietate posibilă de oportunități în domeniul învățământului este acela că, în realitate, știm foarte puțin despre potențialul diferitelor tehnici educaționale, atunci argumentul în favoarea varietății ar fi încă și mai puternic dacă am ști mai multe despre metodele de a produce anumite tipuri de rezultate – ceea ce s-ar putea întâmpla, nu peste mult timp.

Poate mai mult decât în orice alt domeniu, în învățământ, cele mai mari pericole la adresa libertății individuale ar putea veni din dezvoltarea tehniciilor psihologice care ne-ar putea oferi, în curând, o putere mai mare ca niciodată de a modela liberat spiritele oamenilor. Conștiința a ceea ce am putea face din ființele umane, deținând controlul asupra condițiilor esențiale ale dezvoltării lor, nu înseamnă neapărat – în ciuda tentațiilor însărcinoase pe care le poate genera -- că punerea în practică a acestor cunoștințe va duce la progrese. În comparație cu cazul ființelor umane lăsate să se dezvolte în mod liber. Nu este deloc evident că ar fi un cîștig dacă am produce tipurile umane despre care se crede. În general, că ar fi necesare societății. Marea problemă ar putea fi, curând, aceea de a împiedica folosirea puterilor de care dispunem și care pot oferi o tentație considerabilă tuturor celor care consideră întotdeauna rezultatul controlat superior unui spontan. Într-adevăr, am putea descoperi în curând că soluția rezidă în abandonarea de către stat a rolului de principal gestionar al educației și asumarea altei misiuni – aceea de a deveni protectorul imparțial al individului împotriva oricărora utilizări ale unor puteri de acest tip, puse în evidență de evoluțiile recente.

Nu numai că argumentul împotriva managementului guvernamental al școlilor este acum mai puternic ca niciodată; au dispărut, însă, cele mai multe dintre motivele care puteau fi invocate, în trecut, în favoarea acestei idei. Oricare ar fi fost situația atunci, este neîndoileloc că astăzi, în condițiile unor tradiții și instituții puternic înrădăcinate de învățământ generalizat și alc unui transport modern ce rezolvă aproape toate dificultățile legate de distanță, a devenit inutil ca statul să

depășească stadiul de finanțare a învățământului și să se angajeze în distribuirea lui propriu-zisă.

Așa cum a arătat profesorul Milton Friedman⁵, astăzi ar fi posibilă acoperirea costurilor învățământului general din fondurile publice, fără a menține școlile de stat, oferindu-li-se părinților bonuri care să acopere educația fiecărui copil, acesta urmând să fie înscris la școala aleasă de părinți. Ar putea fi necesar ca statul să ofere instrucție în mod nemijlocit doar în comunitățile izolate, unde numărul copiilor ar fi prea mic pentru școli private – și, din această cauză, costurile medii ale procesului de educație ar fi prea mari.

Însă, pentru marea majoritate a populației, ar fi cu siguranță posibil ca organizarea și managementul educațional să fie lăsate în întregime pe seama inițiativei private, statul urmând doar să ofere sprijinul finanțiar de bază și să asigure un standard minimal pentru toate școlile unde ar putea fi depuse bonurile. Un alt mare avantaj al acestui plan ar fi acela că părinții nu s-ar mai confrunta cu alternativa de a accepta orice fel de educație oferă statul sau, în caz contrar, de a plăti ei însăși costul integral al unei educații diferite și mai costisitoare. Astfel, dacă vor alege o școală din afara circuitului stipulații, părinții vor trebui să achite doar diferența de preț.

4. O problemă mai dificilă este cîtă educație să fie asigurată din fondurile publice și cine să beneficieze de o educație peste minimul asigurat tuturor. Fără îndoială, numărul celor ale căror contribuții la nevoile comune vor fi sporite prin extinderea educației peste un anumit nivel, compensînd astfel cheltuielile de studiu, nu va reprezenta niciodată decît o mică parte din totalul populației. De asemenea, este imposibil de contestat faptul că nu avem metode sigure de a descoperi dinainte care dintre tineri vor obține cele mai mari beneficii de pe urma unui învățămînt prelungit. În plus, orice am face, este inevitabil ca mulți dintre cei ce beneficiază de o educație prelungită să se bucure, mai tîrziu, de avantaje materiale în raport cu semenii lor, doar pentru că cineva a hotărî să investească mai mult în educația lor, iar nu ca urmare a calităților naturale deosebite sau a eforturilor mai mari pe care le-ar fi depus.

Nu vom lua în discuție cîtă instrucție trebuie asigurată și cît timp trebuie să dureze procesul de școlarizare pentru toți copiii. Răspunsul trebuie să depindă de condiții particulare, cum ar fi avuția generală a comunității, caracterul economici, poate chiar condițiile climatice care afectează vîrstă adolescenței. În comunitățile mai bogate, problema nu mai este, de obicei, tipul de școlarizare care va spori

eficiență economică, ci mai curînd ocuparea timpului liber, pînă vor ajunge să-și cîștige ei însîși existența într-un mod care să-i ajute, mai tîrziu, să și-l folosească mai bine.

Problema cu adevărat importantă este modul de selecție a celor care ar urma să beneficieze de o educație prelungită dincolo de minimul general. Costurile unei educații prelungite, în termenii resurselor materiale și în special umane, sunt astăzi de mari încît chiar și într-o societate avansată, acest deziderat va intra în conflict cu cel al prelungirii educației accesibile tuturor. Probabil că o societate care dorește să obțină un beneficiu economic maxim de pe urma unor cheltuieli limitate în domeniul învățămîntului ar trebui să se concentreze asupra unei educații prelungite oferite unei elite relativ restrîns⁶, ceea ce astăzi ar însemna sporirea procentului de beneficiari ai celui mai performant tip de învățămînt, în loc de a prelungi durata studiilor pentru cît mai mulți. Totuși, în condițiile unui învățămînt de stat, acest deziderat nu pare accesibil într-o democrație și nu este de dorit ca autoritățile să fie cele care să determine cine ar urma să primească o astfel de educație.

Ca în toate celelalte domenii, argumentele în favoarea subvenționării învățămîntului superior și a cercetării trebuie să se bazeze nu pe avantajele conferite beneficiarului, ci pe cele obținute de comunitate în ansamblul ei. Din acest motiv, nu există argumente convingătoare pentru a subvenționa pregătirea într-o meserie specifică; în acest caz, perfecționarea dobîndită se va reflecta într-o capacitate sporită de cîștig, constituind o probă a utilității acestor investiții. O cotă importantă a cîștigurilor sporite, dobîndite în ocupații necesitând o astfel de pregătire, nu va reprezenta altceva decât profitul la capitalul investit în ea. Cea mai bună soluție pare a fi următoarea: cei pentru care o astfel de investiție promite un profit consistent să poată împrumuta capital, pe care ar urma să-l restituie din cîștigurile lor sporite. Aceasta, cu toate că schema ar putea înfîmpina considerabile dificultăți de ordin practic.⁷

Situația este oarecum diferită acolo unde costurile unei educații prelungite nu se vor materializa, probabil, într-o creștere corespunzătoare a prețului la care beneficiarul pregătirii superioare își va vinde serviciile altor indivizi (așa cum se întîmplă în medicină, inginerie, drept etc.), însă obiectivul este acela de a răspîndi și spori cunoașterea în ansamblul comunității. Avantajele dobîndite de o comunitate de pe urma savanților și cercetătorilor nu pot fi măsurate prin prețul la care acești oameni își pot vinde serviciile, întrucît o mare parte din contribuția lor devine accesibilă tuturor, în mod gratuit. De aceea, există motive întemeiate de a-i ajuta

cel puțin pe unii dintre cei ce manifestă disponibilități și înclinații pentru astfel de studii.

Cu totul altceva ar însemna să presupunem că toți cei capabili, din punct de vedere intelectual, de a dobândi o instrucție superioară, ar avea dreptul de a o preținde. Nu este deloc evident faptul că ar fi în interesul general să permitem tuturor oamenilor inteligenți să devină savanți; nu este evident nici că ar fi în interesul general ca toți să profite din punct de vedere material de pe urma unei astfel de instrucții, nici că ea ar trebui restrânsă la cei dotați cu o capacitate indisputabilă și nici că această instrucție superioară ar trebui să devină calea normală sau chiar exclusivă către poziții înalte în societate. Așa cum s-a arătat recent, ar apărea astfel o diviziune mult mai pronunțată între clasci, iar cei defavorizați ar deveni tot mai neglijiați dacă s-ar reuși aducerea deliberată în grupul bogăților a tuturor oamenilor inteligenți, iar ideea că cei relativ săraci sunt mai puțin inteligenți s-ar transforma dintr-o prezumție generală într-un fapt demonstrabil. Mai există o problemă care a căpătat dimensiuni serioase în unele țări europene și de care trebuie să ținem cont – aceea de a avea mai mulți intelectuali decât ar putea fi folosiți în mod profitabil. Puține amenințări la adresa stabilității politice sunt mai grave decât existența unui proletariat intelectual care să nu-și găsească debușec corespunzătoare formațiile dobândite.

Problema generală cu care se confruntă toate sistemele de învățămînt superior este următoarea: printr-o metodă oarecare, trebuie selectați anumiți tineri (la o vîrstă la care nu se poate săt cu certitudine cine va profita mai mult) spre a li se oferi o educație care să le permită să cîștige un venit mai mare decât restul societății; pentru a justifica investiția, ei trebuie selectați în așa fel încît, în ansamblu, ei să îndeplinească acele condiții care le vor permite obținerea unui venit mai ridicat. În fine, trebuie să acceptăm faptul că, întrucât cineva va trebui să plătească pentru această educație, cei ce vor beneficia de ea se vor bucura astfel de un avantaj „nemeritat“.

5. În ultimul timp, aceste dificultăți s-au agravat, iar găsirea unei soluții rationale a devenit aproape imposibilă, ca urmare a rolului tot mai proeminent al învățămîntului de stat, ca instrument de atingere a unor scopuri egalitare. Deși se pot aduce argumente în favoarea asigurării, pe cît posibil, a șanselor de a beneficia de instrucție avansată pentru cei ce par să aibă cîteva mai bune perspective de a profita de pe urma ei, controlul statului asupra educației a fost solosit în primul rînd pentru a egaliza perspectivele tuturor, ceea ce este cu totul altceva. Deși adeptii

egalitarismului resping, în general, acuzația că obiectivul lor este un fel de egalitate mecanică ce i-ar priva pe unii de avantajele ce nu pot fi oferite tuturor, această tendință este evidentă în domeniul educației. Poziția egalitaristă este susținută, de obicei, într-un mod mai puțin explicit decât a lăcut-o R.H. Tawney în *Equality*, lucrare influentă în care autorul afirmează că ar fi injust „să cheltuim mai puțin pe educația celor care promovează mai greu, în comparație cu cca destinată celor mai inteligenți”⁸. Într-o anumită măsură, pretutindeni s-a încetățenit confuzia între cele două dorințe conflictuale: de a egaliza oportunitățile și de a le ajusta în funcție de capacitați (care, după cum știm, nu au nimic comun cu ideea de merit, în sens moral).

Trebuie să recunoaștem forța argumentului în favoarea unui tratament egal pentru toți, în ceea ce privește educația pe specele publice. Când acesta este însă dublat de unul împotriva ideii de a permite avantaje speciale pentru cei mai norocoși, rezultă de fapt că toți ar trebui să primească ceea ce primește fiecare, iar nimeni nu ar trebui să aibă parte de ceva ce nu este oferit tuturor. Urmat cu consecvență, argumentul implică săptul că nu ar trebui să se cheltuiască pe educația nici unui copil mai mult decât se poate cheltui pe educația fiecărui. Dacă aceasta ar fi consecința necesară a educației publice, ea ar constitui un argument puternic împotriva intervenției statului în învățămînt, dincolo de nivelul elementar, care trebuie într-adevăr oferit tuturor, respectiv în favoarea încredințării tuturor formelor de educație avansată sectorului privat.

În orice caz, a fi obligat să limitezi unele avantaje la un anumit nivel nu înseamnă că o autoritate unică ar trebui să aibă puterea de a decide încotro se vor duce aceste avantaje. Este puțin probabil ca această putere, o dată încredințată unei autorități, să facă învățămîntul să progreseze cu adevărat sau să creeze condiții sociale mai satisfăcătoare sau mai juste. Asupra primului punct, ar trebui să fie clar că nici o autoritate unică nu ar trebui să dețină monopolul deciziei privind valoarea tipurilor de instrucție, volumul investițiilor în domeniu și cât ar trebui să revină fiecărcia dintre diversele forme de învățămînt. Nu există – și nici nu poate exista, într-o societate liberă – un standard unic conform căruia să putem decide asupra importanței relative a diverselor scopuri sau asupra oportunității relative a diverselor metode. Poate că în nici un alt domeniu nu este mai important accesul permanent la metode alternative, decât în învățămînt, a cărui misiune este pregătirea tinerilor pentru o lume în continuă schimbare.

În privința caracterului just sau injust al condițiilor sociale astfel create, trebuie să ne fie clar săptul că cei care „merită”, în interesul general, o instrucție de

înalt nivel nu sănt neapărat cei care și-au cîștigat cele mai mari merite subiective, în sensul de eforturi și sacrificii. Calitățile naturale și aptitudinile înăscute sănt „avantaje“ la fel de „injuste“ ca și accidentele de mediu, iar a limita avantajele învățămîntului superior la cei despre care putem anticipa că vor profita cel mai mult de pe urma lor va spori în mod cert discrepanța între statutul economic și meritul subiectiv, în loc să o reducă.

Dorința de a elimina efectele accidentului, care stă la baza cererilor de „justiție socială“ poate fi satisfăcută în domeniul educației, ca în oricare altul, doar prin eliminarea tuturor oportunităților ce nu pot fi supuse unui control deliberat. Însă creșterea civilizației se bazează în bună parte pe utilizarea căi mai eficientă de către indivizi a oricărora accidente cu care vin în contact, a avantajelor esențialmente imprevizibile pe care le va consera un anumit tip de cunoaștere, în situații noi, în raport cu alți indivizi.

Oricât de lăudabile ar fi motivele celor care doresc cu ardoare ca, în virtutea unor principii de justiție, toți să fie puși în situația de a începe cu șanse egale, idealul lor este imposibil de realizat. Mai mult, a pretinde că l-am atins sau că ne-am apropiat de el nu poate decât să înrăuătească lucrurile, pentru cei care au avut mai puțin noroc. Deși există toate motivele pentru a înlătura orice obstacole speciale pe care le-ar plasa în calea unor membri ai societății anumite instituții, nu este nici posibil și nici de dorit ca toți să fie puși în situația de a începe cu șanse egale, întrucât aşa ceva nu se poate atinge decât prin privarea unora de acele posibilități ce nu pot fi puse la dispoziția tuturor. Deși cu toții dorim ca oportunitățile tuturor să fie căi se poate de mari, le-am reduce în mod cert pe cele ale anumitor indivizi, dacă am face ca ele să nu le poată depăși pe cele ale membrilor mai puțin norocoși ai societății. A afirma că toți cei care trăiesc, la un anumit moment, într-o țară oarecare, ar trebui să pornească de la același nivel este la fel de greu de reconciliat cu principiile unei societăți în dezvoltare ca și a spune că acest tip de egalitate ar trebui realizat pentru oameni trăind în locuri diferite și în epoci diferite.

Ar putea fi în interesul comunității ca unora dintre cei care manifestă calități exceptionale pentru cercetare să li se ofere ocazia de a și le valorifica, indiferent de resursele familiei. Însă aceasta nu conferă nimănui vreun drept la o astfel de oportunitate și nici nu înseamnă că doar cei ale căror calități exceptionale pot fi verificate ar trebui să beneficieze de ea, nici că ea nu ar trebui oferită nimănui, în cazul în care nu poate fi oferită tuturor celor care satisfac același criterii obiective.

Nu toate calitățile care fi permit unui individ să-și aducă anumite contribuții speciale pot fi verificate prin examene sau teste; mai important este ca măcar unii

dintre cei ce posedă astfel de calități să beneficieze de o oportunitate, decât ca ea să fie oferită tuturor celor ce satisfac condițiile respective. O dorință pasionată de cunoaștere sau o combinație neobișnuită de interes pot fi mai importante decât calitățile mai vizibile sau argumentele verificabile; un fundal de cultură generală și interes sau un respect deosebit pentru cunoaștere, generate de mediul familial, contribuie adesea mai mult decât calitățile naturale la realizarea personală. Faptul că există indivizi care se bucură de avantajele unei atmosfere favorabile în familie este un atu pentru societate, atu pe care politicile egalitare îl pot distruge, dar care nu poate fi utilizat fără a lăsa impresia unor inegalități injuste.

Și cum dorința de cunoaștere este o înclinație care se transmite, foarte probabil, prin familie, există argumente convingătoare pentru a le permite părinților care se preocupă în mod special de educația copiilor lor să le-o asigure, prin sacrificii materiale, chiar dacă din alte puncte de vedere acești copii pot părea mai puțin meritoși decât alții, care nu o vor dobândi.

6. Insistența ca educația să fie oferită doar celor cu calități dovedite generează o situație în care întreaga populație este notată conform unui test obiectiv, în care prevalează un anumit set de opinii privind tipul de persoană eligibilă pentru beneficiile unei educații superioare. Acest proces implică o ierarhizare oficială a indivizilor, geniul recunoscut situându-se în vîrstă, iar individul mai înapoiat, în poziția cea mai de jos. Efectele nocive ale acestei ierarhizări sunt mult accentuate de faptul că se presupune că ea ar exprima „meritul“, determinând accesul la oportunitățile prin care se poate demonstra valoarea. Acolo unde recursul exclusiv la un sistem de învățămînt de stat este menit a servi „justiția socială“, se va aplica peste tot o singură vizionă privind instrucția superioară și calitățile ce îndreptățesc accesul la ea, iar faptul că cineva a primit-o va fi interpretat drept o doavadă că a „meritat-o“.

În învățămînt, ca și în alte domenii, recunoașterea faptului că societatea are interesul să-i sprijine pe unii membri ai săi nu trebuie înțeleasă în sensul că doar cei care au avizul majorității pentru a primi asistență din sondurile publice ar trebui să accedă la o educație superioară, sau că nimănui nu ar trebui să i se permită să îi ajute pe alții din alte motive. Există multe argumente în favoarea ideii că membrii tuturor diverselor grupuri ale populației ar trebui să beneficieze de șanse în acest sens, chiar dacă cei mai buni din anumite grupuri par mai puțin dotați decât unii membri ai altor grupuri, care însă nu pot beneficia de o astfel de șansă. Din acest motiv, diversele grupuri locale, religioase, ocupaționale sau etnice ar trebui să-i

poată sprijini pe unii dintre membrii lor tineri, astfel încât cei care primesc o educație superioară să reprezinte, în cadrul grupului respectiv, o proporție aproximativ echivalentă cu prestigiul de care se bucură educația, în cadrul aceluia grup.

Este cel puțin îndoicenic că o societate în care oportunitățile educaționale ar fi acordate uniform, în funcție de presupusa capacitate a beneficiarilor, le-ar părea celor care eșuează mai tolerabilă decât una în care s-ar recunoaște că accidentele de origine joacă un rol important. În Marea Britanie, unde reforma politică a avansat mult pe drumul instituirii unui sistem bazat pe capacitatea presupusă, consecințele au început deja să provoace îngrijorare. Un recent studiu asupra mobilității sociale sugerează că acum „liceele vor fi cele care vor furniza noua elită, o elită aparent mai puțin supusă discuțiilor, deoarece este selectată în funcție de «coeficientul intelectual». Procesul de selecție va tinde să întărească prestigiul ocupațiilor care au deja un statut social înalt și să împartă populația în curente pe care unii vor ajunge să le privească -- de fapt, le privesc deja ca fiind la fel de deosebite precum berbecii și țapii din Evanghelie. A nu fi urmat un liceu va reprezenta un dezavantaj mult mai serios decât în trecut, când se admitea existența inegalităților în sistemul educațional. Iar resentimentele vor spori, în loc să se diminueze, pentru că individul își dă seama că există o logică în procesul de selecție, logică ce î-a împiedicat să intre la liceu. Din acest punct de vedere, aparentă justiție poate fi mai greu de suportat decât injustiția”¹⁰. Sau, așa cum a observat un alt autor britanic, „unul dintre rezultatele neașteptate ale statului bunăstării este acela că a întărit, în loc să slăbcască rigiditatea structurii sociale”¹¹.

Trebuie, prin orice mijloace, să sporim oportunitățile pentru toți. Dar trebuie să facem acest lucru pe deplin conștienți de faptul că a spori şansele pentru toți îi va favoriza, probabil, pe cei mai capabili să folosească aceste avantaje și ar putea, la început, să accentueze inegalitățile. Acolo unde solicitarea „egalității şanselor“ duce la tentative de a elimina astfel de „vantaje nemeritate“, ca nu poate decât să dăuneze. Toate diferențele omenești, indiferent dacă se referă la daruri naturale sau la şanse, creează avantaje nemeritate. Însă, cum principală contribuție pe care o poate aduce un individ binelui comun este aceea de a solosi că poate de eficient circumstanțele accidentale cu care se confruntă, succesul este, în bună măsură, o chestiune de noroc.

7. La nivelul cel mai înalt, răspândirea cunoașterii prin învățămînt devine inseparabilă de progresul aceleiași cunoașteri, prin cercetare. Inițierea în aceste probleme aflate la hotarele cunoașterii nu poate fi conferită altcuiiva decât celor a căror

principală preocupare este cercetarea. În secolul al XIX-lea, universitățile, în particular cele de pe continentul european, s-au transformat practic în instituții în care învățământul era un produs secundar al cercetării și unde studentul dobîndea cunoștințe lucrînd ca ucenic al omului de știință sau al eruditului. De atunci, datorită cantității sporite de cunoștințe ce trebuie dobîndite înainte de a se ajunge la hotarele cunoașterii și datorită creșterii numărului celor care capătă o pregătire universitară fără a fi avut vreodată intenția de a atinge acest nivel, caracterul universităților s-a schimbat radical. Cea mai mare parte a ceea ce se numește încă „activitate universitară“ este astăzi, în esență, doar o continuare a instrucției școlare. Doar institutele superioare și cele post-universitare - de lapt, doar cele mai bune dintre acestea - încă se mai consacră tipului de activități specifice universităților continentale, pe durata secolului trecut.

Nu există însă nici un motiv să credem că nu mai avem la fel de multă nevoie de acest tip de activitate mai avansată. De ea depinde nivelul general al vieții intelhoeuale, în orice țară. Iar dacă, în științele experimentale, aceste nevoi sunt satisfăcute de institutele de cercetare, în care tinerii savanți își fac ucenicia, există pericolul ca, în anumite domenii, extinderea democratică a învățământului să dăuneze acestor activități inovatoare, care mențin viața cunoașterea.

Există mai puține motive de îngrijorare privind numărul, presupus necorespunzător, de specialiști cu pregătire universitară instruiți astăzi în lumea occidentală¹², cît în ceea ce privește numărul de persoane cu adevarat valoroase. Deși în Statele Unite -- și, în măsură tot mai mare, și în alte ţări responsabilitatea pentru această stare de lucruri revine în principal școlilor, care oferă o pregătire necorespunzătoare, precum și prejudecăților utilitariste ale instituțiilor preocupate în primul rînd de a oferi diplome cu finalitate profesională imediată, nu trebuie să pierdem din vedere preferința democratică pentru oferirea unor condiții materiale mai bune pentru mai mulți studenți, în loc de a se stimula progresul cunoașterii, care va fi întotdeauna opera unui număr mic de oameni și care deține mai multe argumente pentru a beneficia de susținere publică.

Motivul pentru care instituții asemenei vechilor universități, dedicate cercetării și predării la frontierele cunoașterii, vor rămîne principalele izvoare ale noii cunoașteri este acela că doar astfel de instituții pot oferi libertate în cercetarea problemelor și pot facilita acele contacte între reprezentanții diverselor discipline, care oferă cele mai bune condiții pentru apariția și urmărirea ideilor noi. Oricît de mult s-ar putea accelera progresul într-o anumită direcție prin organizarea deliberată a muncii, în vederea atingerii unui obiectiv cunoscut, pașii decisivi și

imprevizibili în procesul general de înaintare apar, de obicei, nu prin urmărirea unor obiective specifice, ci prin exploatarea şanselor de care beneficiază un individ, grație unei combinații accidentale de cunoștințe particolare, calități și circumstanțe speciale. Deși instituțiile de cercetare specializate pot fi cele mai eficiente pentru scopuri având un caracter „aplicat“, o astfel de cercetare instituțională este întotdeauna întrucâtva dirijată, obiectivul său fiind determinat de echipamentul specializat, de formula de echipă și de scopul concret urmărit de instituția respectivă. În cercetarea „fundamentală“, efectuată la frontierele cunoașterii, rareori există subiecte sau domenii fixate, iar avantajele decisive se vor datora încălcării granițelor convenționale între discipline.

8. Problema susținerii într-un mod cât mai eficient a progresului cunoașterii este strâns legată de aceea a „libertății academice“. Concepțiile evocate de acest termen s-au dezvoltat în statele continentului european, unde universitățile erau, în general, instituții de stat; astfel, ele au fost îndreptate, aproape în totalitate, împotriva ingerințelor politice în activitatea acestor instituții.¹³ Problema reală este însă mult mai vastă. Chiar dacă ar fi vorba de o planificare și o conducere unitară a întregii activități de cercetare de către un senat – constituit din cei mai prestigioși savanți și erudiți –, argumentul împotriva acestei formule ar fi la fel de puternic ca și cel împotriva conducerii de către o autoritate din exterior. Deși este normal ca omul de știință să resimtă cel mai acut imixtiunile în alegerea și tratarea temelor de cercetare, atunci cînd această ingerință se întemeiază pe motive care lui i se par nerelevante, formula în care ar exista o multitudine de astfel de instituții, fiecare susțină diverselor presiuni din afară, s-ar putea dovedi mai puțin dăunătoare decît cea în care toate s-ar afla sub controlul unei singure concepții privind ceea ce este în interesul științei, la un moment dat.

Desigur, libertatea academică nu înseamnă că orice savant poate face tot ceea ce i se pare lui că este bine. Ea nu înseamnă nici autoguvernarea științei, ca întreg. Sensul ei este mai curînd acela că ar trebui să existe cât mai multe centre independente, în care măcar acei oameni care și-au dovedit capacitatea de a contribui la progresul cunoașterii și devotamentul față de misiunea lor, să poată decide ei însiși problemele cărora să-și consacre energiile și aceea de a-și putea expune concluziile, indiferent dacă acestea sănătății sau nu pe placul patronului sau al publicului larg.¹⁴

În practică, aceasta înseamnă că oamenii care s-au distins deja în ochii colegilor și care astfel au obținut poziții de conducere din care pot determina atât activitatea prorpie, cât și pe cea a subordonaților lor, ar trebui să beneficieze de

garanția stabilității în funcție. Acest privilegiu ar li conferit din motive similare cu cele care au impus asigurarea poziției judecătorului; el ar fi acordat nu în interesul individului, ci pentru că se consideră, pe bună dreptate, că persoanele aflate în asemenea poziții ar servi cel mai bine interesul public dacă ar fi protejate de presiunile venite din exterior. Desigur, nu ar fi vorba de un privilegiu nelimitat, însă, o dată acordat, el nu ar putea fi retras decât în baza unor motive prevăzute expres în actul de numire.

Nu există nici un motiv pentru care acești termeni nu s-ar modifica, o dată cu noile numiri și pe fondul acumulării de experiență, deși astfel de condiții noi nu li s-ar putea aplica și celor ce posedă deja ceea ce în Statele Unite poartă numele de *tenure*. De exemplu, experiența recentă sugerează că textul actului de numire ar trebui să prevadă că ocupantul unei astfel de poziții își va pierde privilegiul dacă aderă sau sprijină o mișcare opusă principiilor pe care se bazează respectivul privilegiu. Toleranța nu este răspunsul potrivit, în cazul unei susțineri hotărîte a intoleranței. În baza acestui argument, cred că un comunist nu ar trebui să beneficieze de privilegiul inamovibilității, deși dacă acesta i-a fost deja acordat în absența unor astfel de limitări explicite, el ar trebui respectat la fel ca în cazul oricărei alte numiri.

Toate acestea se referă însă doar la privilegiul special al inamovibilității. În afara considerațiilor privind acest subiect, nu există vreco justificare pentru ca cincva să-și aroge dreptul de a preda sau de a face ce vrea, dar nici pentru impunerea unei reguli radicale, prin care să se stipuleze că oricine susține un anumit punct de vedere va fi exclus din orice astfel de instituție. Deși o instituție ce vizcază performanțe de prestigiu va descoperi curând că poate atrage talente reale numai dacă le acordă chiar și celor mai tineri membri ai săi o gămă largă de opțiuni, nimeni nu are vreun drept să fie angajat al unei instituții, indiferent care ar fi interesele și opiniile sale.

9. Astăzi, nevoia de a proteja instituțiile de învățământ de formele mai brutale de ingerință, din motive politice sau economice, a dobândit o considerabilă recunoaștere, încît nu mai există nici un obstacol în calea aplicării acestor principii în cazul unor instituții de renume. Este încă nevoie de vigilanță, în special în științele sociale, unde presiunile se exercită adesea în numele unor scopuri profund idealiste și larg acceptate. Presiunea împotriva unei opinii nepopulare este adesea mai dăunătoare decât opoziția față de una populară. Fără îndoială, ar trebui să constituie un avertisment faptul că până și Thomas Jefferson a pledat pentru stabilirea de către

autorități a principiilor transmise și a textelor studiate în cadrul disciplinelor aferente puterilor publice și guvernării, la universitatea din Virginia, pentru că viitorul profesor ar putea fi „unul din școala aşa-zisului federalism”!¹⁵

Astăzi, însă, pericolul rezidă nu atât în intervenția directă din exterior, cît în sporirea gradului de control pe care, date fiind necesitățile finanțare tot mai mari ale cercetării, îl dobândește cei ce în baiele pungii. Pentru cauza progresului științific, ele constituie o amenințare reală, deoarece chiar unii dintre oamenii de știință împărtășesc ideea unei conduceri unitare și centralizate a tuturor eforturilor științifice. Deși a fost respins cu succes primul atac, lansat în anii 1930 în numele planificării științei și sub o puternică influență marxistă¹⁶, iar discuțiile au condus la o mai bună conștientizare a importanței libertății în acest domeniu, pare probabilă reapariția, sub alte forme, a încercărilor de a „organiza” efortul științific și de a-l dirija către anumite obiective.

Succesele remarcabile pe care le-au obținut rușii, în anumite domenii – una dintre cauzele interesului reinnoit față de organizarea deliberată a efortului științific – nu ar trebui să ne surprindă sau să ne ofere motive de a ne schimba opinia asupra importanței libertății. Incontestabil, un scop sau un număr limitat de obiective, despre care se știe deja că sunt realizabile, pot fi atinse mai rapid dacă li se acordă prioritate, în condițiile unei alocări centralizate a resurselor. Acesta este motivul pentru care un sistem totalitar va fi, probabil, mai eficient într-un război scurt tocmai de aceea un astfel de stat este atât de periculos, atunci când are posibilitatea să aleagă momentul cel mai favorabil pentru declanșarea războiului. Însă aceasta nu înseamnă că progresul general al cunoașterii poate fi grăbit, dacă toate eforturile sunt dirijate către ceea ce ni se par a fi cele mai importante obiective, sau că națiunea care și-a organizat eforturile într-un mod mai deliberat va fi, pe termen lung, mai puternică.¹⁷

Un alt factor ce a contribuit la formarea credinței în superioritatea cercetării dirijate este imaginea, întrucâtva exagerată, a gradului în care industria modernă își datorează progresul muncii organizate, de echipă, din marile laboratoare industriale. De fapt, așa cum s-a demonstrat pe larg¹⁸, o proporție mult mai mare decât se crede îndeobște din marile progrese tehnologice ale epocii noastre provin din strădaniile individuale, deseori aparținând unor amatori care își satisfăceau anumite curiozități sau care au fost conduși din întîmplare la respectivele soluții. Iar ceea ce este adevarat pentru domeniile cu un mai pronunțat caracter plicat este cu atât mai valabil pentru cercetarea fundamentală, unde pașii înainte sunt, prin natura lor, mai greu de anticipat. În acest domeniu ar putea fi periculos accentul pus la ora actuală

pe lucrul în cehipă și pe cooperare: s-ar putea că tocmai individualismul mai pronunțat al cercetătorului european (care se datorizează, în mare, faptului că el este mai puțin obisnuit cu sponsorizările consistente, deci mai puțin dependent de asemenea facilități) să îl avanțeze în raport cu colegul său american, în sferele cele mai inedite ale cercetării fundamentale.

Cea mai importantă consecință a tezei noastre este aceea că progresul cunoașterii va fi mai rapid atunci când investigațiile științifice nu sunt influențate de o concepție unitară privind utilitatea lor socială, iar oamenii de valoare se pot consacra activităților unde consideră că ar avea cele mai mari șanse de a-și aduce anumite contribuții. Dacă nu li se mai poate oferi accastă șansă, în sensul că nu toți cercetătorii au posibilitatea să decidă cum să-și folosească timpul, iar cele mai multe activități reclamă mijloace financiare considerabile – mai ales în disciplinele experimentale –, perspectivele de progres ar fi stimulate dacă, în loc de a exista o singură autoritate care să controleze fondurile conform unui plan unitar, ar exista o mutitudine de surse independente, astfel încât pînă și gînditorul cel mai puțin ortodox să aibă șansa de a găsi o anume receptivitate.

Deși mai avem multe de învățat privind metodele optime de gestionare a fondurilor independente destinate susținerii cercetării și nu este cert că influența marilor fundații (cu inevitabila lor dependență față de opinia majoritară și cu tendința lor de a amplifica fluctuațiile modei științifice) a fost întotdeauna atât de benefică, nu există nici o îndoială că existența unei multitudini de fundații private, interesate de domenii limitate, este una dintre caracteristicile cele mai promițătoare ale peisajului american. Însă, deși legislația fiscală actuală a contribuit la creșterea temporară a acestor fonduri, nu trebuie să uităm că aceleași legi fac mai dificilă acumularea de noi averi și că în acest ritm sursele vor fi curînd secătuite. Ca prețul indeni altundeva, apărarea libertății în sferea minții și a spiritului va depinde, pe termen lung, de dispersia controlului asupra mijloacelor materiale și de existența unor indivizi care să poată aloca fonduri substanțiale pentru obiective pe care le consideră importante.

10. Nicăieri nu este libertatea mai importantă decît acolo unde ignoranța este maximă – cu alte cuvinte, la frontierele cunoașterii, acolo unde nimeni nu poate prevedea ce îl aşteaptă la pasul următor. Deși libertatea a fost amenințată chiar și aici, acesta este totuși domeniul în care putem conta pe sprijinul majorității, acum cînd amenințarea este recunoscută. Dacă în acastă carte ne-am ocupat mai mult de libertatea în alte domenii, aceasta se datorizează faptului că, astăzi, avem tendință să

uităm că libertatea intelectuală se sprijină pe o temelic mult mai largă a libertății și nu poate exista fără ea. Dar scopul fundamental al libertății este extinderea acestor capacitați prin care omul își depășește înaintașii și la care fiecare generație trebuie să cuteze a-și aduce aportul – aportul la creșterea cunoașterii și la progresul treptat al convingerilor morale și estetice, unde nici un superior nu trebuie să aibă dreptul de a impune un set de opinii privind ceea ce este bine sau just și unde doar experiența suplimentară poate decide ce anume va prevale. Oriunde omul trece dincolo de sinele său, oriunde apare nouă iar validarea este lăsată în seama viitorului, libertatea își demonstrează în final valoarea. Problemele învățământului și cercetării ne-au readus la tema principală a acestei cărți; de acolo de unde consecințele libertății sunt mai îndepărtate și mai puțin vizibile, pînă acolo unde ele afectează în modul cel mai nemijlocit valorile fundamentale. Și nu ne putem gîndi la o formulă mai bună de încheiere decît cuvintele lui Wilhelm von Humboldt, cu care, acum o sută de ani, John Stuart Mill începea eseul său *On Liberty*: „Marele principiu, acel principiu călăuzitor către care converg toate argumentele asternute în aceste pagini, este importanța absolută și esențială a dezvoltării omului, în cea mai bogată diversitate a sa”¹⁹.

POST-SCRIPTUM

De ce nu sînt un conservator?

Întotdeauna, prietenii sinceri ai libertății au fost rari, iar triumfurile ei s-au datorat unor minorități care au izbutit, ajutate de aliajii ale căror obiective erau adesea diferite de ale lor; iar această asociere, care este întotdeauna periculoasă, s-a dovedit în anumite situații dezastruoasă, oferindu-le adversarilor temeiuri juste de opozitie.

LORD ACTON

De ce nu sînt un conservator?

1. Într-o vreme în care majoritatea mișcărilor considerate progresiste preconizează încălcări suplimentare ale libertății individuale¹, cele care prețuiesc libertatea își consumă, probabil, energiile în opoziție. Astfel, acestea din urmă se găsesc de cele mai multe ori alături de cele care, în mod obișnuit, se opun schimbării. De regulă, în problemele politice ale zilei, ele nu au astăzi altă soluție decât să susțină partidele conservatoare. Însă, deși opoziția pe care am încercat să o desfășesc este adesea descrisă, și ea, drept „conservatoare“, ca diferă mult de cea căreia îi fusesese atașată, prin tradiție, această denumire. Există un anumit pericol în starea confuză ce îi aduce pe apărătorii libertății și pe adeverărații conservatori împreună, în opoziție față de evoluțiile ce amenință, în egală măsură, idealurile difamate pe care le împărtășesc. Dc aceea, este important să facem o distincție netă între poziția adoptată aici și cea cunoscută de mult timp - și, lără îndoială, pe bună dreptate, – sub numele de conservatism.

Conservatorismul propriu-zis este o atitudine legitimă, probabil necesară și cu siguranță răspîndită, de opoziție față de schimbarea radicală. Timp de un secol și jumătate, de la Revoluția Franceză, ca a jucat un rol important în politica europeană. Până la apariția socialismului, opusul conservatorismului era liberalismul. Nu există nimic care să corespundă acestui conflict în istoria Statelor Unite, pentru că ceea ce în Europa era numit „liberalism“ era aici tradiția comună pe care fusesese construit corpul politic american: astfel, apărătorul tradiției americane era un liberal, în sens european². Această confuzie deja existentă a fost agravată de recentă încercare de a transplanta în America tipul european de conservatorism care, străin fiind de tradiția americană, a dobîndit un caracter oarecum ciudat. Încă dina-

inte, radicalii și socialiștii americanii începuseră să se autoîntituleze „liberali“. Voi continua totuși, pentru moment, să numesc liberală poziția pe care o susțin eu, despre care cred că se deosebește la fel de mult de adevăratul conservatorism, ca și de socialism. Să spun, totuși, de la bun început, că fac acest lucru cu o tot mai mare îndoială și că va trebui să analizez mai târziu care ar fi numele potrivit pentru partidul libertății. Motivul nu este doar acela că în Statele Unite termenul „liberal“ este astăzi cauza unor permanente confuzii, ci și acela că, în Europa, tipul predominant de liberalism naționalist este de mult timp, unul dintre deschizătorii de drum ai socialismului. Este momentul să enunț ceea ce mi se pare a fi obiceția decisivă la adresa oricărui conservatorism ce își merită cu adevărat numele. Anume, faptul că prin însăși natura sa, el nu poate oferi o alternativă la direcția în care ne mișcăm. Prin rezistența sa în fața tendințelor actuale, el poate reuși să frâneze anumite evoluții îndezirabile; însă, cum nu indică vreo altă direcție, nu poate împiedica perpetuarea lor. Din acest motiv, soarta conservatorismului este, inevitabil, aceea de a fi tîrât pe un drum pe care nu el îl-a ales. Încercarea de forțe între conservatori și progresiști poate afecta doar viteza, nu și direcția evoluțiilor contemporane. Cu toate că este nevoie de o „frână la vehiculul progresului“³, eu, personal, nu mă pot mulțumi doar să ajut la apăsarea frânei. Întrebarea pe care trebuie să și-o pună, înainte de toate, liberalul, este nu cît de repede sau cît de departe ar trebui să mergem, ci unde ar trebui să mergem. De fapt, el se deosebește mult mai mult decât conservatorul de radicalul colectivist din ziua de astăzi. În timp ce conservatorul adoptă, în general, doar o variantă blindă și moderată a prejudecăților timpului său, liberalul trebuie să se opună astăzi, cu mai multă hotărâre, acelor concepții pe care mulți conservatori le au în comun cu socialiștii.

2. Imaginea generală oferită de poziția relativă a celor trei partide contribuie mai curînd la mascarea, decât la elucidarea adevăratelor relații între ele. De obicei, ele sunt ilustrate prin poziții diserite pe o dreaptă, cu socialiștii la stînga, conservatorii la dreapta, iar liberalii undeva la mijloc. Nimic mai fals. Dacă dorim o schemă, ar fi mai oportun să-i plasăm într-un triunghi, conservatorii ocupînd un vîrf, socialistii trăgînd înspre al doilea, iar liberalii înspre al treilea. Însă, cum socialiștii au dovedit deja că pot să tragă mai tare, conservatorii au tîns să urmeze mai degrabă direcția socialistă decât pe cea liberală și au adoptat, la anumite intervale de timp, idei devenite respectabile grație propagandei radicale. De regulă, conservatorii au fost cei care au ajuns la compromisuri cu socialismul, determinându-i impactul. Susținătorii ai Căii de Mijloc,⁴ fără vreun obiectiv propriu, conservatorii au fost călă-

uziți de convingerea că adevarul trebuie să fie undeva între extreame – rezultatul fiind acela că ei și-au modificat poziția de siccare dată cînd a apărut, într-o din cele două aripi. vreo mișcare aflată mai aproape de extrema.

De aceea, poziția care ar putea fi descrisăoricind, în mod justificat, drept conservatoare, depinde de direcția tendințelor existente. Cum evoluția din ultimele decenii s-a produs, în general, în direcția socialismului, s-ar putea crede că atât conservatorii cât și liberalii au intenționat în primul rînd să întîrzie această mișcare. Dar elementul principal al liberalismului este acela că el vrea să încarcă altundeva, nu să stea nemîșcat. Deși astăzi s-ar putea crea impresia opusă, prin faptul că a existat o perioadă în care liberalismul a fost mai larg acceptat, iar unele dintre obiectivele sale – mai aproape de a fi îndeplinite, el nu a fost niciodată o doctrină care să privească în urmă. Niciodată idealurile liberale nu au fost complet realizate, astfel încît liberalismul să încețeze a privi înainte, spre a-și ameliora și mai mult instituțiile. Liberalismul nu se opune evoluției și schimbării, iar acolo unde schimbarea spontană a fost înăbușită de controlul statului, el preconizează o schimbare politică substanțială. Cel puțin în privința unei mari părți din acțiunea guvernamentală curentă, există la ora actuală prea puține motive pentru care liberalismul ar dori păstrarea lucrurilor aşa cum sunt. De fapt, liberalului i s-ar părea că, în multe părți ale lumii, nevoie cea mai urgentă este înlăturarea completă a obstacolelor ce stau în calea creșterii libere.

Această diferență între liberalism și conservatism nu trebuie pusă în umbră de faptul că în Statele Unite este încă posibilă apărarea libertății individuale prin apărarea instituțiilor tradiționale. Pentru liberal, valoarea lor nu provine din faptul că sunt tradiționale sau americane, ci din acela că ele corespund idealurilor pe care le prețuiește.

3. Înainte de a analiza principalele puncte în care atitudinea liberală se opune net celei conservatoare, ar trebui să accentuez faptul că liberalul a învățat, probabil, multe lucruri profitabile de la unii gînditori conservatori. Cel puțin cu excepția domeniului economiei, datorăm studiului lor, plin de afecțiune și respect pentru instituțiile crescute spontan, o serie de idei scrioase, adevărate contribuții la înțelegerea societății libere. Oricît de reacționare ar fi fost, în politică, personalități precum Coleridge, Bonald, De Maistre, Justus Möser sau Donoso Cortès, ele au demonstrat totuși o înțelegere a sensului unor instituții crescute spontan precum limba, dreptul, morala și convențiile, care anticipa abordările științifice moderne, înțelegere de care liberalii au putut profita. Dar admirația conservatorilor pentru

creșterea liberă se aplică, în general, doar trecutului. De obicei, le lipsește curajul de a saluta aceeași schimbare neproiectată care va genera noi instrumente ale acțiunii umane.

Am ajuns astfel la primul punct în care dispoziția conservatoare differă radical de cea liberală. După cum au recunoscut adesea scriitorii conservatori, una dintre trăsăturile fundamentale ale atitudinii conservatoare este teama de schimbare, o neîncredere rezervată în nou, ca atare⁵, în timp ce poziția liberală se bazează pe curaj și încredere, pe o atitudine pregătită să lase schimbarea să-și urmeze cursul, chiar dacă nu putem prevedea unde ne va duce. Nu ar fi prea multe de obiectat dacă conservatorilor le-ar displăcea doar schimbarea prea rapidă în domeniul instituțiilor și al politicilor publice; aici, argumentul în favoarea precauției și a procesului lent este, într-adevăr, puternic. Însă, conservatorii tind să folosească puterile guvernamentale pentru a împiedica schimbarea sau pentru a-i limita ritmul în funcție de preferințele unor spirite mai rezervate. Privind înapoi, le lipsește acea încredere în forțele spontane de reglare, care pe liberali îi face să accepte fără rezerve schimbarea, chiar dacă nu știu cum vor fi realizate adaptările necesare. Într-adevăr, este caracteristic pentru atitudinea liberală să presupui că, în special în domeniul economic, forțele autoreglatoare ale pieței vor impune în vreun fel adaptările reclamate de noile condiții, deși nimeni nu ar putea prevedea cum anume se va petrece acest lucru, într-o situație oarecare. Poate că nu există nici un factor singular care să contribuie atât de mult la frecvența reticență a oamenilor de a lăsa piața să lucreze, decât incapacitatea lor de a concepe cum se va stabili, fără vreun control deliberat, echilibrul necesar între oferă și cerere, între exporturi și importuri și aşa mai departe. Conservatorul se simte în siguranță și mulțumit doar dacă are garanția că o inteligență superioară urmărește și supervizează schimbarea, doar dacă știe că există o autoritate însărcinată cu menținerea caracterului „ordonat” al schimbării.

Teama de a se încrede în forțele sociale necontrolate este strâns legată de alte două caracteristici ale conservatorismului: atracția față de autoritate și incapacitatea de a înțelege forțele economice. Cum îi plac atât teoriile abstractive, cât și principiile generale⁶, el nu înțelege acele forțe spontane pe care se sprijină politica libertății și nici nu posedă o bază pentru a formula principii de politică. Ordinea îi apare conservatorului ca un rezultat al veghei permanente a autorității, care trebuie, din această cauză, lăsată să facă ceea ce impun circumstanțele particulare, și nu trebuie constrânsă printr-o regulă rigidă. Atașamentul față de anumite principii presupune o înțelegere a forțelor generale prin care sunt coordonate eforturile societății, dar este evident că tocmai o astfel de teorie a societății și în special a mecanismului eco-

nomic îi lipsește conservatorismului. Atât de neproductiv s-a dovedit conservatorismul în impunerea unei concepții generale asupra modului în care se menține o ordine socială, încât adeptii săi moderni, încercând să construiască un fundament teoretic, se trezesc inevitabil apelând aproape exclusiv la autori ce se consideră liberali. Macaulay, Tocqueville, Lord Acton și Lecky se considerau în mod cert liberali, și încă pe bună dreptate, iar pînă și Edmund Burke a rămas pînă la sfîrșit un *Old Whig* și s-ar fi însorat la gîndul că ar putea fi privit drept un *Tory*.

Să revenim totuși la punctul principal, care este complezența, caracteristică pentru conservator, față de acțiunea autoritatii instituite; preocuparea sa de căpătii este ca această autoritate să nu fie slăbită, iar nu ca puterea ei să fie încadrată în anumite limite. Acest aspect este greu de conciliat cu prezervarea libertății. S-ar putea spune că, în general, conservatorul nu obiectează față de coerciție sau puterea arbitrară, atât timp cît ele sunt folosite în scopuri pe care le consideră juste. Conservatorul crede că, dacă guvernarea se află în mîinile unor oameni decenti, ea nu ar trebui restrînsă prea mult prin reguli rigide. Cum este, prin natură, oportunist și îi lipsesc principiile, marea sa speranță este că cei înțelepți și buni vor conduce – nu doar prin exemplul personal, aşa cum trebuie să ne dorim cu toții, ci și prin autoritatea ce le este conferită și pe care ei și-o impun⁷. Ca și socialismul, el este mai puțin preocupat de modul în care ar trebui limitate puterile guvernului și mai mult de cine anume le deține; asemenei socialistului, conservatorul se consideră îndreptățit să le împună altora valorile sale.

Cind afirm despre conservator că îi lipsesc principiile, nu vreau să sugerez că i-ar lipsi convingerea morală. Într-adevăr, conservatorul tipic este de obicei un om cu convingeri morale foarte puternice. Ce vreau să spun este că el nu are principii politice care că-i permită să lucreze cu oameni ale căror valori morale diferă de ale sale, pentru o ordine politică în care ambii să-și poată respecta convingerile. Recunoașterea unor astfel de principii este cea care permite coexistența unor sisteme diferite de valori, coexistență ce face posibilă constituirea unei societăți pașnice, prin utilizarea unui minimum de forță. Acepțând astfel de principii, ne angajăm să tolerăm multe lucruri care ne displac. Multe dintre valorile conservatorilor mă atrag mai mult decât cele ale socialistilor; cu toate acestea, pentru un liberal, importanța pe care o atribuie personal anumitor obiective nu constituie o justificare suficientă pentru a-i sili pe alții să le servească.

Sînt aproape sigur că unii dintre prietenii mei conservatori vor fi șocați de ceea ce ei vor considera a fi „concesii“ în favoarea vederilor moderne, făcute de mine în Partea a III-a a acestei cărți. Însă, cu toate că și mie mi-ar putea displăcea

unele dintre măsurile respective și s-ar putea să votez împotriva lor, nu cunosc nici un principiu general la care să fac apel spre a-i convinge pe cei de altă părere că acele măsuri nu pot fi admise în cadrul unui model general de societate pe care îl dorim cu toții. A trăi și a lucra cu succes, împreună cu alții, reclamă mai mult decât fidelitate față de scopurile tale concrete. Este necesar un angajament intelectual față de un tip de ordine în care și altora să li se permită urmărirea unor scopuri diferite, chiar în chestiuni pe care le consideri fundamentale.

De aceea, pentru liberal, nici idealurile morale, nici cele religioase nu sunt obiecte justificate ale coerciției, în timp ce conservatorii și socialistii nu recunosc astfel de limite. Cîteodată simt că cel mai izbitor atribut al liberalismului, care îl distinge la fel de mult de conservatism și de socialism, este concepția potrivit căreia convingerile morale în chestiuni de comportament – care nu afectează direct sfera protejată a altor persoane – nu justifică coerciția. Aceasta poate explica și de ce socialistului pocăit îi vine mult mai ușor să-și găsească un nou cămin spiritual în tabăra conservatoare, decât în cea liberală.

În ultimă instanță, poziția conservatoare se bazează pe credința că în orice societate există persoane ce pot fi recunoscute ca superioare, ale căror modele moștenite, valori și poziții ar trebui apărate și care ar trebui să aibă o influență mai mare decât altele, asupra treburilor publice. Evident, liberalul nu neagă faptul că există oameni superiori – nu este un egalitarist – dar contestă ideea că cineva ar avea autoritatea să decidă cine sunt acești oameni superiori. În timp ce conservatorul înclină să apere o anumită ierarhie instituită și dorește ca autoritatea să protejeze statutul celor pe care el îi prețuiește, liberalul consideră că nici un respect față de valori instituite nu poate justifica recursul la privilegiu, monopol sau orice altă putere coercitivă a statului, spre a-i feri pe acești oameni de forțele schimbării economice. Deși este perfect conștient de rolul important jucat în evoluția civilizației de elitele culturale și intelectuale, liberalul crede că aceste elite trebuie să demonstreze capacitatea de a-și menține pozițiile, în condițiile unor reguli aplicate tuturor, în mod egal.

Strîns legată de aceasta este atitudinea obișnuită a conservatorului față de democrație. Am lămurit mai devreme faptul că eu nu consider conducerea majorității drept un scop, ci doar drept un mijloc, poate cea mai puțin rea dintre toate formele de guvernămînt dintre care avem de ales. Cred însă că, atunci când pun retele timpului nostru pe seama democrației, conservatorii sc mint pe ei însăși. Răul cel mai mare este guvernămîntul nelimitat, iar nimeni nu este îndreptățit să dețină o

putere nelimitată⁸. Puterile deținute de democrația modernă ar fi chiar mai intolerabile dacă ar încăpea pe mîinile unci elite restrînse.

Este drept că doar atunci cînd puterea a revenit majorității, nu a mai fost considerată necesară limitarea suplimentară a puterii guvernului. În acest sens, democrația este legată de guvernămîntul nelimitat. Însă nu democrația, ci guvernămîntul nelimitat este criticabil și nu văd de ce oamenii nu ar trebui să învețe a limita competențele majorității, la fel ca în cazul oricărei alte forme de guvernămînt. În orice caz, avantajele democrației, ca metodă de schimbare pașnică și de educație politică, par atât de mari în comparație cu cele ale oricărui alt sistem, încît nu pot avea nici cea mai mică simpatie față de dispoziția antidemocratică a conservatorismului. Nu cine guvernează, ci ce anume este guvernul îndreptățit să facă – aceasta mi se pare problema esențială.

Că opoziția conservatorilor față de un prea mare control guvernamental nu este o chestiune de principiu, ci una legată de scopurile specifice ale guvernului, se vede limpede dacă analizăm sfîrșita economicului. Conservatorii se opun, de obicei, măsurilor colectiviste și dirijiste în domeniul industrial, iar în această privință liberalul va găsi în ei, adesea, niște aliați. Însă, în același timp, conservatorii sunt de obicei protecționisti și au susținut frecvent măsurile sociale în agricultură. Într-adevăr, deși restricțiile existente astăzi în industrie și comerț sunt în principal rezultatul concepțiilor socialiste, restricțiile la fel de importante din agricultură au fost impuse încă și mai devreme de către conservatori. Iar în eforturile lor de a discredită libera inițiativă, mulți lideri conservatori au rivalizat cu socialistii⁹.

4. M-am referit de judecătătorie la diferențele între conservatorism și liberalism, în sfera pur intelectuală; dar trebuie, totuși, să revin la ele deoarece, aici, atitudinea conservatoare caracteristică nu reprezintă doar o gravă slăbiciune a conservatorismului, ci tinde să lezeze orice cauză care să arătă că este împotriva acestora. Instinctiv, conservatorii sunt că ideile noii, mai mult decât orice altceva, sunt cele care provoacă schimbarea. Însă – din punctul său de vedere, în mod justificat – conservatorismul se teme de ideile noi, deoarece nu le poate opune principii distinctive proprii; datorită neîncrederii în teorie și a lipsei de imagine privind orice altceva decât ceea ce experiența a demonstrat deja, el se privează de armele necesare în lupta de idei. Spre deosebire de liberalism, cu încrederea sa fundamentală în forța pe termen lung a ideilor, conservatorismul este limitat de inventarul de idei moștenit la un anumit moment. Și cum el nu crede cu adevărat în forța argumentului, recursul său intim este în gene-

ral invocarea unei înțelepciuni superioare, în virtutea unor calități pe care singur și le arogă.

Această diferență se manifestă cel mai clar în atitudinile diferite ale celor două tradiții față de progresul cunoașterii. Deși cu siguranță că liberalul nu consideră orice schimbare drept progres, el vede în progresul cunoașterii unul dintre scopurile cele mai importante ale efortului omenesc și așteaptă de la el soluționarea treptată a acelor probleme și dificultăți pe care putem spera să le rezolvăm. Fără a prefera noul doar pentru că este nou, liberalul este conștient că a produce ceva nou face parte din esența oricărei realizări omenești; el este pregătit să se adapteze la noua cunoaștere, indiferent dacă îi plac sau nu efectele sale imediate.

Personal, găsesc că cea mai criticabilă trăsătură a atitudinii conservatoare este înclinația sa de a respinge noua cunoaștere, chiar bine susținută, din cauză că îi displac unele consecințe ce par a decurge din ea - adică, spre a o spune fără menajamente, obscurantismul. Nu neg că oamenii de știință, la fel ca și ceilalți, sănătății prădă capriciilor și nodei și că avem motive serioase să fim precauți, acceptând concluziile lor extrase din cele mai recente teorii. Dar motivele reticenței noastre trebuie să fie, ele însăcăzite, raționale și trebuie despărțite de regretul că noile teorii au tulburat convingerile pe care le prețuim. Nu pot fi indulgent cu cei care se opun, de exemplu, teoriei evoluției sau explicațiilor aşa-zis mecaniciste ale fenomenelor vieții, pur și simplu din cauza anumitor consecințe morale care par să decurgă din aceste teorii și, cu astăzi mai puțin, cu cei ce consideră o lipsă de respect sau o imperfecție însăși punerea anumitor întrebări. Refuzând să înfrunte faptele, conservatorul nu face altceva decât să-și slăbească propria poziție. Frecevent, concluziile trase de raționalist din noile concepții științifice nu decurg în nici un caz din aceste ipoteze. Însă doar luând parte activă la elaborarea consecințelor noilor descoperirii, aflăm dacă ele se potrivesc sau nu imaginii noastre despre lume și, dacă așa stau lucrurile, cum anume se potrivesc. În cazul în care convingerile noastre morale s-ar dovedi cu adevărat dependente de supozиї empirice demonstate ca incorecte, cu greu s-ar putea afirma că este moral să le aperi, refuzând să arăți faptele.

Legată de neîncredere conservatorismului în ceea ce este nou și neobișnuit este ostilitatea sa față de internaționalism și înclinația sa către un naționalism strident. Aceasta este o altă sursă a slabiciunii sale, în bătălia ideilor. El nu poate schimba faptul că ideile ce ne influențează civilizația nu respectă nici o frontieră. Însă refuzul de a-ți adapta sinele la ideile noi nu face altceva decât să te priveze de posibilitatea de a le combate, atunci cînd este necesar. Creșterea ideilor este un proces internațional și doar cei ce iau pe deplin parte la discuție vor putea exercea o

influență semnificativă. A spune că o idee este ne-americană, ne-britanică sau ne-germană, nu reprezintă cu adevărat un argument, după cum nici un ideal greșit sau malefic nu devin mai bun doar pentru că a fost conceput de un compatriot.

S-ar putea spune mult mai multe despre legătura strânsă dintre conservatorism și naționalism, dar nu voi insista, deoarece s-ar putea crede că situația mea personală mă face incapabil să simpatizez cu orice formă de naționalism. Voi adăuga doar că această înclinație naționalistă este cea care crează adesea punți între conservatorism și colectivism: de la a gîndi în termenii industriei sau resurselor „noastre“, și pînă la a cere ca aceste bunuri naționale să fie dirijate în interesul național, nu este decât un pas. Însă, din acest punct de vedere, liberalismul continental ce derivă din Revoluția Franceză nu este cu mult mai bun decât conservatorismul. Aproape că nu e nevoie să mai spun că naționalismul de acest tip este ceva foarte diferit de patriotism și că aversiunea față de naționalism este pe deplin compatibilă cu un atașament profund față de valorile naționale. Dar faptul că prefer și respect unele dintre tradițiile societății mele nu trebuie să constituie un motiv de ostilitate pentru ceea ce este străin și diferit.

Doar la prima vedere pare paradoxal faptul că anti-internaționalismul conservatorului este atât de frecvent asociat cu imperialismul. Însă, cu cât îi displace cuiva mai mult ceea ce este străin, considerind superioare propriile obiceiuri, cu atât va fi el mai tentat să considere că are misiunca de a-i „civiliza“ pe alții¹⁰ – nu prin interacțiunea voluntară și nestînjeneță pe care o promovează liberalul, ci aducîndu-le binecuvîntarea guvernării eficiente. Este semnificativ faptul că, și aici, îi găsim pe conservatori alături de socialisti, împotriva liberalilor – nu doar în Anglia, unde soții Webb și Fabienii erau imperialiști declarați sau în Germania, unde socialismul de stat și expansionismul colonial au mers mînă în mînă, dobîndind sprijinul aceluiasi grup de „socialiști ai tronului“, ci și în Statele Unite, unde chiar pe timpul primului Roosevelt se putea observa că „Jingoes și reformiștii socialisti s-au aliat; și au format un partid politic ce amenință să captureze guvernul și să-l folosească în vederea îndeplinirii programului lor, de un paternalism cezarist, pericol ce se pare că a fost evitat doar prin aceea că celelalte partide i-au adoptat programul într-o măsură și sub o formă oarecum mai blînde“¹¹.

5. Există totuși un criteriu după care avem dreptul să spunem că liberalul ocupă o poziție între socialist și conservator: el este la fel de departe de raționalismul brut al socialistului, care vrea să reconstruiască toate instituțiile sociale conform unui model prescris de rațiunea sa individuală, pe cărui este față de misticismul

la care trebuie să recurgă astăzi de des conservatorul. Ceea ce eu am descris drept poziția liberală și conservatorismul au în comun o neîncredere în rațiune, până-ntr-acolo încât liberalul este foarte conștient că nu cunoaștem toate răspunsurile, el nefiind sigur că răspunsurile pe care le are sunt cele mai bune și nici măcar că putem găsi toate răspunsurile. De asemenea, el nu disprețuiește ajutorul venit din partea oricăror instituții și obiceiuri non-raționale ce și-au dovedit valoarea. Liberalul se deosebește de conservator prin voința sa de a admite această ignoranță și de a recunoaște cât de puțin știm, fără a revendica autoritatea unor surse supranaturale de cunoaștere, acolo unde rațiunea îl părăsește. Trebuie să recunoaștem că în anumite privințe, liberalul este fundamental un sceptic¹² – dar se pare că este nevoie de un anumit grad de rezervă pentru a-i lăsa pe alții să-și caute fericierea așa cum doresc și pentru a adera consecvent la acea toleranță ce reprezintă o caracteristică esențială a liberalismului.

Nu există nici un motiv ca aceasta să presupună absența unei convingeri religioase, în cazul liberalului. Spre deosebire de raționalismul Revoluției Franceze, adevăratul liberalism nu se află în nici un conflict cu religia și nu pot decât să depășească caracterul antireligios militant și totodată profund neliberal al concepțiilor ce au animat, în secolul al XIX-lea, o parte atât de însemnată a liberalismului continental. Că el nu este esențial liberalismului, o arată limpede precursorii săi englezi, acci *Old Whigs* care, dacă e să spunem ceva despre ei, se aliaseră mult prea strâns cu o anumită confesiune religioasă. Ceea ce îl diferențiază aici pe liberal de conservator este că, oricât de profunde ar fi convingerile sale spirituale, el nu se va considera niciodată îndreptățit să le impună altora și că, pentru el, spiritualul și temporalul sănătatea și sferele diferite, care nu ar trebui confundate.

6. Ceea ce am spus pînă acum ar trebui să fie suficient pentru a explica motivul pentru care eu nu mă consider un conservator. Totuși, mulți vor considera că poziția ce reiese de aici nu este tocmai cea pe care ei o numeau „liberală“. De aceea, ne confruntăm cu întrebarea dacă acest nume este astăzi cel potrivit pentru partidul libertății. Am spus deja că, deși toată viața m-am declarat un liberal, în ultimul timp am făcut-o cu tot mai mari îndoieri – nu doar pentru că în Statele Unite acest termen generează în permanență confuzii, ci și din cauză că am devenit tot mai conștient de marea distanță dintre poziția mea și liberalismul continental raționalist sau chiar liberalismul utilitaristilor englezi.

Dacă liberalismul ar mai însemna astăzi ceea ce însemna pentru acel istoric englez care, în 1827, vorbea despre revoluția de la 1688 ca despre „triumful acelor

principii care, în cuvintele zilei de astăzi, sunt numite liberale sau constituționale¹³, dacă i-am mai putea numi, precum a făcut-o Lord Acton, pe Burke, Macaulay și Gladstone drept cei mai proeminenți liberali sau dacă Tocqueville și Lord Acton ar mai putea fi numiți, aşa cum a făcut-o Harold Laski „liberalii esențiali ai secolului al XIX-lea“¹⁴, nu aş putea decât să fiu mândru să mă numesc astfel. Însă, oricât aş fi de tentat să numesc liberalismul lor drept adevăratul liberalism, trebuie să recunosc că majoritatea liberalilor de pe continent au susținut idei cărora acești oameni li s-au opus cu hotărîre și că primii erau călăuziți mai mult de dorința de a impune lumii un model rațional preconcepțut decât de aceea de a crea oportunități pentru creșterea liberă. Același lucru este, în bună parte, valabil și pentru ceea ce s-a revendicat drept liberalism în Anglia, cel puțin de la Lloyd George începând.

Astfel, trebuie să recunosc că ceea ce am numit „liberalism“ are prea puțin de a face cu vreo mișcare politică purtând astăzi acest nume. De asemenea, este discutabil dacă ascierile istorice pe care le implică acest nume ar putea facilita succesul vreunei mișcări. Pot exista opinii diferite față de încercarea cuiva ca, în aceste împrejurări, să caute a salva termenul de ceea ce el consideră a fi o utilizare greșită. Eu însuși simt tot mai mult că a-l folosi fără explicații îndelungate ar provoca o prea mare confuzie și că el a devenit, ca denumire generică, mai curind un balast decât un izvor de forță.

În Statele Unite, unde folosirea termenului „liberal“ în sensul în care l-am folosit eu a devenit aproape imposibilă, se utilizează în locul lui termenul „libertar“. Ar putea fi o soluție; însă, eu, din punctul meu de vedere, îl găsesc total neattraktiv. Pentru gustul meu, acest cuvânt are un iz prea puternic de termen confectionat, de substitut. Ce mi-aș dori eu ar fi un cuvânt care să descrie partidul vieții, partidul care încurajează creșterea liberă și evoluția spontană. Însă mi-am stors creierii fără nici un rezultat, încercând să găsesc un termen care să mă satisfacă.

7. Trebuie totuși să ne amintim că, atunci când idealurile pe care am încercat să le reafirm au început să se răspîndescă în lumea occidentală, partidul care le reprezenta avea un nume general recunoscut. Idealurile *Whig*-ilor englezi au fost cele care au inspirat ceea ce mai tîrziu a ajuns să fie cunoscut în întreaga Europă sub numele de mișcare liberală¹⁵. Tot ele au furnizat concepții luate cu ei de coloniștii americanî și care i-au călăuzit pe aceștia în lupta pentru independență și în instituirea Constituției¹⁶. Într-adevăr, pînă ce caracterul acestei tradiții a fost alterat de depunerile datorate Revoluției Franceze, cu democrația sa totalitară și inclinațiile sale socialiste, *Whig* era numele sub care era cunoscut partidul libertății.

Numele a murit în țara sa de origine pentru că principiile pe care le enunță au încetat, la un moment dat, a mai caracteriza un anumit partid și pentru că oamenii ce îl purtau nu au rămas fideli acestor principii. Partidele *Whig* din secolul al XIX-lea, atât din Marea Britanie, cât și din Statele Unite, au discreditat pînă la urmă acest nume. Dar este adevărat că, în condițiile în care liberalismul a luat locul *Whiggism*-ului numai după ce mișcarea pentru libertate a absorbit raționalismul brut și militant al Revoluției Franceze, iar sarcina noastră este în mare parte aceea de a elibera tradiția de influențele ultrarationaliste, naționaliste și sociale care au penetrat-o, *Whiggism*-ul este, din punct de vedere istoric, numele corect al ideilor în care cred. Cu cît aflu mai multe despre evoluția ideilor, cu atât mai conștient devin că sănătatea pur și simplu un *Old Whig* nepocăit, cu accentul pus pe *old*.

A-ți mărturisi identitatea de *Old Whig* nu înseanță în nici un caz că dorești să te întorci la stadiul în care ne aflam la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Unul dintre scopurile acestei cărți a fost acela de a arăta că doctrinele afirmate pentru prima oară atunci au continuat să descrească, să se dezvolte pînă acum aproape șaptezeci sau optzeci de ani, chiar dacă nu mai reprezentau scopul principal al unui partid anume. De atunci, am învățat multe lucruri care ne-ar permite realismarea lor într-o formă mai satisfăcătoare și mai eficiente. Dar, deși ele au nevoie de reformulări în lumina cunoașterii recent dobîndite, principiile de bază sunt tot cele ale *Old Whigs*. Este adevărat că istoria ulterioară a partidului ce purta acest nume i-a făcut pe unii istorici să se îndoiască de existența unui corp distinct de principii *whig*; dar nu pot decîntăsa să fiu de acord cu Lord Acton, că deși unii dintre „patriarhii doctrinei erau oamenii cei mai ticăloși, noțiunea de drept superior codurilor municipale cu care a început *Whiggism*-ul este izbînda supremă a englezilor și moștenirea lăsată de ei națiunii“¹⁷ – și lumii, putem adăuga noi. Este doctrina aflată la baza tradiției comune a statelor anglo-saxone. Este doctrina căreia liberalismul continental îi datoră ceea ce este valoros în el. Este doctrina pe care se bazează sistemul de guvernare american. În forma sa pură, ea este reprezentată în Statele Unite nu de radicalismul lui Jefferson, nici de conservatorismul lui Hamilton sau chiar John Adams, ci de ideile lui James Madison, „părintele Constituției“¹⁸.

Nu știu dacă ar fi realizabilă din punct de vedere politic resuscitarea acestui vechi nume. Faptul că celor mai mulți, atât din lumea anglo-saxonă, cât și de aiurea, el le apare astăzi drept un termen lără asocieri clare este poate mai curînd un avantaj decât un handicap. Pentru cei familiarizați cu istoria ideilor, el este probabil singurul element ce exprimă cu adevărat semnificația tradiției. Faptul că numele de *Whiggism* este un obiect favorit de aversiune, atât a conservatorilor adevărați, cât

mai ales a socialistilor transformați în conservatori, atestă din partea lor un instict sănătos. Acesta a fost numele unicului set de ideuri ce s-a opus consecvent oricărei puteri arbitrară.

8. S-ar putea pune întrebarea dacă numele contează într-adevăr atât de mult. Într-o țară ca Statele Unite, unde există încă, în general, instituții libere și unde din această cauză apărarea a ceea ce există reprezintă adesea o apărare a libertății, poate că nu este atât de semnificativ faptul că apărătorii libertății se autoîntitlează conservatori, deși – pînă și aici – asocierea cu conservatorul prin temperament va fi adesea incomodă. Chiar și atunci când oamenii aprobă aceleasi lucruri, trebuie pusă întrebarea dacă le aprobă pentru că există sau pentru că sunt dezirabile, prin ele însăce. Rezistența comună în fața valului colectivist nu trebuie să ascundă faptul că credința în libertatea integrală se bazează pe o atitudine prin natura ci înaintată, nu pe vreo nostalgie față de trecut sau pe admirația romantică față de ceea ce a fost.

Cu toate acestea, nevoia unei distincții nete este absolut imperativă acolo unde, precum în multe părți ale Europei, conservatorii au acceptat deja o mare parte a crezului colectivist – un crez ce a guvernat atât de mult timp politica, încât multe dintre instituțiile sale au ajuns să fie acceptate ca lucruri firești și au devenit un motiv de mîndrie pentru partidele „conservatoare“ care le-au creat¹⁹. Aici, cel ce crede în libertate nu poate decât să se opună conservatorului și să adopte poziții radicale, îndreptate împotriva prejudecăților curente, a atitudinilor învechite și a privilegiilor ferm instituite. Prostiile și abuzurile nu devin cu nimic mai bune, chiar dacă reprezintă principii politice demult instituite.

Deși *quieta non movere* poate fi, uneori, pentru omul de stat o maximă intelligentă, ea nu-l poate satisface pe filosoful politică. Acesta poate dori ca o politică să se deruleze prudent și nu înainte ca opinia publică să fie pregătită a o susține, dar nu poate accepta ceva doar pentru că acel lucru este validat de opinia publică. Într-o lume în care nevoia principală este, o dată mai mult, ca și la începutul secolului al XIX-lea, aceea de a elibera procesul de creștere spontană de obstacolele și piedicile pe care îl-a ridicat în cale nebunia oamenilor, speranțele sale trebuie să rezide în convingerea și cîștigarea sprijinului celor care prin temperament sunt „progresiști“, al celor care – deși în acel moment ar putea căuta schimbarea într-o direcție greșită – sunt, cel puțin, dispuși să examineze critic ceea ce există și să schimbe, acolo unde este necesar.

Sper că nu am indus în eroare cititorul vorbind uneori de „partid“, atunci când mă gîndeam la grupuri de oameni care apără un set de principii intelectuale și mo-

rale. Politica de partid din nici o țară nu a constituit preocuparea acestei cărți. Problema modului în care aceste principii, pe care am încercat să le reconstruiesc punând cap la cap fragmentele disparate ale unei tradiții, ar putea fi traduse într-un program cu audiență de masă, trebuie lăsată de filosoful politicii „aceluia animal insidios și viclean pe care lumea îl numește om de stat sau politician, ale cărui păreri sănt călăuzite de fluctuațiile de moment ale lucrurilor”²⁰. Sarcina filosofului politicii poate fi doar aceea de a influența opinia publică, nu de a organiza oamenii în vederea acțiunii. El își va îndeplini cu succes această sarcină doar dacă nu se va preocupa de ceea ce este acum posibil din punct de vedere politic, ci va apăra cu consecvență „principiile generale care sănt întotdeauna aceleiasi”²¹. În acest sens, mă îndoiesc că ar putea exista o filosofie politică conservatoare. Conservatorismul poate fi adesea o utilă maximă practică, dar nu ne oferă nici un principiu călăuzitor care să influențeze evoluțiile pe termen lung.

MULȚUMIRI

ABREVIERI

NOTE

Traducătorul mulțumește editurii pariziene Litec pentru amabilitatea cu care i-a pus la dispoziție ediția franceză a lucrării, publicată în colecția LIBERALIA: Friedrich A. Hayek, *La Constitution de la liberté*, traducători Raoul Auduin și Jacques Garello, cu colaborarea lui Guy Millière; cuvînt înainte de Jacques Garello; prefată de Philippe Némo, Paris, Litec, 1994.

Mulțumiri

Atât de mult din ceea ce am încercat să spun în această carte a fost deja spus într-un mod căruia eu nu îl pot aduce îmbunătățiri, însă în locuri diferite sau în lucrări cu care cititorul modern nu este, probabil, familiarizat, încit mi s-a părut oportun să extind notele dincolo de stadiul unor simple referințe, către ceva ce reprezintă aproape o antologică a gîndirii liberale individualiste. Aceste citate au rolul de a arăta că idei ce pot părca astăzi stranii și neobișnuite au fost în trecut patrimoniul comun al civilizației noastre, precum și pe acela de a argumenta că, deși ne bazăm pe această tradiție, rămîne de îndeplinit misiunea de a le uni într-un tot coherent, cu relevanță directă pentru zilele noastre. Tot mai pentru a înfățișa pietrele cu care încerc să ridic un nou edificiu, am lăsat notele atît de lungi. Cu toate acestea, ele nu oferă o bibliografie completă; o listă completă de lucrări importante poate fi găsită în H. Hazlit, *The Free Man's Library* (New York, 1956).

Aceste note nu sunt nici pe departe o expresie adecvată a datoriilor mele. Procesul prin care am conturat ideile exprimate în carte a precedat, neîndoicînic, planul de a le expune în această formă. După ce m-am oprit asupra acestei expuneri, am citit puțin din opera autorilor cu care mă așteptam să fiu de acord, de cele mai multe ori din cauză că învățasem atît de mult de la ei, în trecut. În lecturile mele, am căutat mai degrabă să descopăr obiecțiile cărora trebuia să le fac față, argumentele pe care trebuia să le combat și să găsesc formele în care aceste idei au fost exprimate, în trecut. În consecință, urmele celor care au contribuit cel mai mult la formarea ideilor mele, profesori sau colegi de luptă, apar rareori în aceste pagini. Dacă aş fi considerat de datoria mea să marchez orice datorie sau să justific orice enunț, aceste note ar fi fost încărcate de referințe la operile unor Ludwig von Mises, Frank H. Knight și Edwin Cannan, ale lui Walter Encken și Henry C. Simons, ale lui Wilhelm Röpke și Lionel Robbins, ale lui Karl R. Popper, Michael Polanyi și Bertrand de Jouvenel. Într-adevăr, dacă aş fi decis nu scopul, ci datoria în dedicația acestei lucrări, ar fi fost cel mai nimerit să o dedic membrilor Societății Mont Pelerin și în special celor doi lideri intelectuali, Ludwig von Mises și Frank H. Knight.

Există însă obligații specifice pe care le voi menționa aici. E. Banfield, C.I. Barnard, W.H. Book, John Davenport, P.F. Goodrich, W. Fröhlich, David Greene, F.A. Harper, D.G. Hutton, A. Kemp, F.H. Knight, William L. și Shirley Letwin, Fritz Machlup, L.W. Martin, L. von Mises, A. Morin, F. Morley, S. Petro, J.H. Reiss, G. Stourzh, Ralph

Turvey, C.Y. Wang și R. Ware au citit diverse părți dintr-o variantă anterioară a cărții și mă-au ajutat prin comentariile lor. Mulți dintre ei, ca și A. Director, V. Ehrenberg, D. Forbes, M. Friedman, M. Ginsberg, C.W. Guillenbaud, B. Leoni, J.V. Nef, Margaret G. Reid, M. Rheinstein, H. Rothfels, N. Schoeck, Irene Shills, T.F.T. Plucknett și Jacob Viner mi-au furnizat referințe și date importante, deși am ezitat să le menționez numele, întrucât îi voi uita cu siguranță alții ei care mă au ajutat în acest fel.

Am beneficiat, în stadiul final al pregătirii cărții, de neprețuita asistență a domnului Edwin McClellan. Strădaniile sale înțelegerătoare, alături de cele ale doamnei McClellan, de a face mai clare frazele mele încîlcite, au dat cărții o formă mai lizibilă decât și-a fost eu în stare să produc. La cizelarea ei a contribuit și prietenul meu Henry Hazlitt, care a avut amabilitatea să citească și să comenteze părți din dactiloscrisul final. Îi sunt îndatorat doamnei Lois Fern pentru verificarea citatelor din note și domnișoarei Vernelia Crawford pentru pregătirea indexului.

Deși volumul nu este produsul tipului, de acum comun, de efort colectiv – nici măcar nu am învățat să mă folosesc de ajutorul unui asistent de cercetare – am beneficiat, în alte privințe, de oportunitățile și facilitățile oferite de diferite fundații și instituții. Datorez mult, din acest punct de vedere, fundațiilor Volker, Guggenheim, Earhart și Relm. Prelegerile susținute la Cairo, Zürich, Mexico, Buenos Aires și Rio de Janeiro, la numeroase universități și colegii americane, mi-au oferit nu doar ocazia de a testa reacția publicului la câteva dintre ideile exprimate în carte, ci și pe aceea de a cîștiga o experiență importantă pentru redactarea ei. Locurile în care au fost publicate versiuni anterioare ale cărora dintre capitole sînt menționate în note și le sunt recunoscător editorilor pentru permisiunea de a le relua. Doresc de asemenea să evidențiez sprijinul Bibliotecii Universității din Chicago, pe serviciul căreia m-am bazat aproape în exclusivitate în scrierea acestei cărți și al cărei serviciu de înprumut inter-biblioteci mi-a procurat, invariabil, tot ceea ce îmi era nevoie; de asemenea, Comitetului de Cercetări în Științe Sociale și personalului secției de științe sociale de la Universitatea din Chicago, care au oferit fondurile și resursele umane pentru dactilografarea variantelor succesive ale cărții.

Datoria cea mai mare o am, însă, față de Comitetul pentru Reflecție Socială de la Universitatea din Chicago și față de președintele său, profesorul John U. Nef, care au făcut posibil ca, timp de cîțiva ani, să consider drept principală sarcină finalizarea acestui volum, sarcină care a fost facilitată și nu întîrziată de celelalte îndatoriri pe care le aveam în cadrul Comitetului.

Abrevieri

Lista de abrevieri a unor lucrări citate frecvent include doar acele lucrări ale căror titluri sunt mai lungi.

Acton, *Hist. Essays: Historical Essays and Studies*, de John E.E. Dalberg-Acton, Înfiul Baron Acton. Editat de J.N. Figgis și R.V. Laurence, Londra, 1907.

Acton, *Hist. of Freedom: The History of Freedom and Other Essays*, de John E.E. Dalberg-Acton, Înfiul Baron Acton. Editat de J.N. Figgis și R.V. Laurence, Londra, 1907.

A.E.R.: *American Economic Review*.

Bagehot, *Works: The Works and Life of Walter Bagehot*, Editat de dna Russel Barrington, 10 volume, Londra, 1910.

Burke, *Works: The Works of the Right Honourable Edmund Burke*, ed. nouă, 14 volume, Londra, Rivington, 1914.

Dicey, *Constitution: Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, de A.V. Dicey, ed. a IX-a, Londra, 1939.

Dicey, *Law and Opinion: Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century*, ed. a 2-a, Londra, 1914.

E.J.: *Economic Journal* (Londra).

E.S.S.: *Encyclopaedia of the Social Sciences*, 15 volume, New York, 1930-1935.

Hume, *Essays: Essays Moral, Political and Literary*, de David Hume. Editat de T.H. Green și T.H. Grose, 2 volume, Londra, 1875. Volumul II conține, printre altele, *Enquiry concerning Human Understanding* și *Enquiry concerning the Principle of Morals*.

Hume, *Treatise: A Treatise of Human Nature*, dc David Hume. Editat de T.H. Green și T.H. Grose, 2 volume, Londra, 1890.

Locke, *Second Treatise: The Second Treatise of Civil Government and A Letter concerning Toleration*, de John Locke. Editat de J.W. Gough, Oxford, 1946.

J.P.E.: *Journal of Political Economy* (Chicago).

Lloyds B.R.: *Lloyds Bank Review* (Londra).

Menger, *Untersuchungen: Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere*, dc Carl Menger, Leipzig, 1883.

- J.S. Mill, *Principles: Principles of Political Economy, with Some of Their Applications to Social Philosophy*, de John Stuart Mill. Editat de W.J. Ashley, Londra, 1909.
- Montesquieu, *Spirit of the Laws: The Spirit of the Laws* de baronul de Montesquieu. Tradus de T. Nugent, editat de F. Neumann (Hafner Library of Classics), New York, 1949 [Despre spiritul legilor].
- Proc Asist. Soc.: *Proceedings of the Aristotelian Society* (Londra).
- R.E.&S.: *Review of Economics and Statistics* (Cambridge, Mass.).
- Smith, W.o.N.: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, de Adam Smith. Editat de E. Cannan, 2 volume, Londra, 1904.
- Tocqueville, *Democracy: Democracy in America*, de Alexis de Tocqueville. Tradus de Henry Reeve. Editat de Phillips Bradley, 2 volume, New York, 1945. [Democrația]
- U.S.: *United States Reports: Cases Adjudged in the Supreme Court*, Washington, Government Printing Office. (Conform practicăii juridice americane, referințele la astfel de cazuri sau cazuri anterioare precum „Dallas“, „Cranch“, „Wheaton“ și „Wallace“ și la rapoarte de cazuri în curțile statelor, sînt precedate de numărul volumului și urmate de numărul paginii la care începe raportul cazului și, acolo unde este necesar, de pagina la care se face referință).

Note

Citatul de pe pagina de gardă este luat din Algernon Sidney, *Discourses Concerning Government*, Londra, 1698, p.142, *Works*, ed. nouă, Londra, 1772, p.151.

INTRODUCERE

Citatul din debut este luat din Orația Funerară a lui Pericle, reluată de Tucidide, *Războiul peloponesiac* (*The Peloponnesian War*, II, 37-39, trad. R. Crawley, ed. Modern Library, p.104).

¹ Există expresii ce capătă răspîndire pentru că exprimă ceea ce la un moment dat pare un adevăr important; ele continuă să fie folosite și atunci când acest adevăr a devenit cunoscut tuturoră; și se mențin chiar și după ce, datorită folosirii lor frecvente și mecanice, au încetat să poarte un înțeles distinct. În final, ele sunt abandonate pentru că nu mai provoacă nici un gînd. Sunt redescoperite doar după ce au rămas în adormire timp de o generație și pot fi folosite, ulterior, cu o forță reînnoită, pentru a transmite ceea similar sensului lor original, doar pentru a mai parcurge încă o dată ciclul, în caz de succes.

² Ultima încercare cuprinzătoare de a afirma principiile unei societăți libere, de la considerabil restrânsă și prezentată în forma proprie unui text academic, este cărțea lui H. Sidgwick, *The Elements of Politics*, Londra, 1891. Deși este, din multe puncte de vedere, o lucrare admirabilă, ea nu reprezintă mai mult decât ceea ce se consideră a fi tradiția liberală britanică și este puternic impregnată de acel utilitarism rationalist care a condus la socialism.

³ În Anglia, unde tradiția libertății a durat mai mult decât în alte țări europene, un autor a cărui operă avea pe atunci o largă audiență printre liberali spunea, în 1885, despre acești liberali că „reconstrucția societății, nu eliberarea indivizilor este acum sarcina lor cea mai presantă“ (F.C. Montague, *The Limits of Individual Liberty*, Londra, 1885, p.16).

⁴ Frederic Watkins, *The Political Tradition of the West*, Cambridge, Harvard University Press, 1948, p. 10.

⁵ Sper totodată că nu mă voi expune observației adresate lui Edmund Burke de S.T. Coleridge, foarte importantă în vremea noastră, că „este greșit să reprezintă un sistem politic ca având farmec doar pentru tîlhari și asasini, iar origine naturală doar în mintea proștilor și neburilor, cînd experiența a demonstrat că marele pericol la adresa sistemului constă în deosebita fascinație pe care se estimează că el o exercită asupra spiritelor nobile și imaginative; asupra tuturor celor care, plăcut intoxicați cu bunăvoiță juvenilă, pot confunda propriile virtuți deosebite și puteri alese cu capacitatele obișnuite și atributele caracterului uman” (*The Political Thought of Samuel Taylor Coleridge*, ed. R.J. White, Londra, 1930, p.235).

⁶ Cf. W.H. Auden, Prefață la Henry James, *The American Scene*, New York, 1946, p.XVIII: „Libertatea nu este o valoare, ci temeiul valorii“, vezi și C. Bay, *The Structure of Freedom*, Stanford, California, Stanford University Press, 1958, p.19: „Libertatea este solul de care este nevoie pentru împlinirea celorlalte valori“. (Această ultimă lucrare a devenit accesibilă prea târziu pentru a permite mai mult decât referiri ocasoniale, în cadrul notelor).

⁷ Cf. A.N. Whitehead, *Adventure of Ideas*, New York, Mentor Books, 1955, p.73: „Din nefericire, noțiunea de libertate a fost golită de conținut de tratamentul literar ce i s-a aplicat. [...] Conceptul de libertate a fost restrâns la imaginea unor indivizi contemplativi care și sochează generația. Când ne gîndim la libertate, suntem capabili să ne limităm la libertatea de gîndire, libertatea presci, libertatea opiniei religioase. [...] Este o mare greșeală. [...] Expresia literară a libertății se referă în primul rînd la detaliu. [...] De fapt, libertatea de acțiune este nevoie esențială“.

⁸ C.L. Becker, *New Liberties for Old*, New Haven, Yale University Press, 1941, p.4.

⁹ David Hume, însotitorul permanent și ghidul nostru întrelept în paginile următoare, pomenea încă din 1742 (*Essays*, II, 371) de acea „gravă strădanic filosofică în direcția perfectiunii, care, sub pretextul reformării prejudecătilor și erorilor, lovește în cele mai dragi sentimente ale inimii și în toate acele înclinații și instințe ce pot guverna o ființă umană“; și ne avertizează (p.373) „să nu ne îndepărtem prea mult de maxiinele prinse în ceea ce privește conduita și comportamentul, printr-o rafinată căutare a fericirii sau perfecțiunii“.

¹⁰ W. Wordsworth, *The Excursion*, Londra, 1814, Partea a II-a.

PARTEA I

Valoarea libertății

Citatul din deschiderea Părții I este luat din H.B. Philips, „Despre natura progresului“, *American Scientist*, XXXIII, 1945, p.255.

I

Libertate și libertăți

Citatul de la începutul capitolului este luat din *The Writings of Abraham Lincoln*, ed. A.B. Lapsley, New York, 1906, VII, p.121. Cf. remarcii similare a lui Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, XI, 2, I, 149: „Nu există cuvînt care să se preteze mai multor semnificații diferite și care să fi exercitat impresii mai variate asupra spiritului omenesc, decît acela de libertate. Unii l-au luat drept un mijloc de a răsturna o persoană căreia i se conferise o autoritate tiranică; alții, drept puterea dc a alerge un superior de care să fii obligat să ascultă; alții, dreptul de a purta arme și de a fi astfel în măsură să folosești violență; în sfîrșit, alții, drept privilegiul de a fi guvernați de cineva născut în propria lor țară sau de propriile lor legi“.

¹ Nu pare să existe nici o distincție acceptată între sensurile cuvintelor *freedom* și *liberty*, iar noi le vom folosi pe ambele, fără a face vreo delimitare. Deși, personal, îl prefer pe primul, se pare că *liberty* se pretează în măsură mai mică la abuzuri. El nu ar fi putut fi folosit în acel „nobil joc de cuvinte“ (Joan Robinson, *Private Enterprise or Public Control*, Londra, 1943) al lui Franklin Delano Roosevelt, cind cl a inclus „libertatea față de nevoi“ (*freedom from want*) în concepția sa despre libertate.

[În această versiune românească am folosit echivalentul „libertate“ pentru ambii termeni, vocabularul filosofic românesc neoferindu-ne concepte alternative. Atunci cînd se fac referiri explicite la una sau la alta dintre variante, vom oferi tenuenul în original (n. ed. rom.).]

² Valoarea limitată a oricărei analize semantice a termenului *freedom*, chiar și a celei mai patruncătoare, este bine ilustrată de M. Cranston (*Freedom: A New Analysis*, New York, 1953), care îi lămurește pe cititorii care doresc să vadă cum au căzut în capcană filosofii, prin definițiile curioase pe care le-au dat conceptului. Pentru o investigație mai ambitioasă a diverselor sensuri ale cuvîntului, vezi Mortimer Adler. *The Idea of Freedom: A Dialectical Examination of the Conceptions of Freedom*, New York, 1958, pe care eu am avut privilegiul

de a o consulta sub formă de manuscris, precum și o lucrare și mai cuprinzătoare de H. Ofstad, a cărei publicare a fost anunțată de Oslo University Press.

³ Cf. J. Bentham, *The Limits of Jurisprudence Defined*, ed. C.W. Everett, New York, Columbia University Press, 1945, p.59: „Atunci, libertatea este de două sau chiar de mai multe feluri, după numărul de locuri de unde ar putea veni coerciția, care este absență ei“. Vezi de asemenea M. Schlick, *Problems of Ethics*, New York, 1939, p.149; F.N. Knight, „Sensul libertății“, în *The Philosophy of American Democracy*, ed. C.M. Perry, Chicago, University of Chicago Press, 1943, p.75: „Sensul primar al libertății în societate [...] este în totdeauna un concept negativ [...] iar termenul care trebuie cu adevărat definit este coerciția“; și discuția mai amplă a aceluiași autor în „Sensul libertății“, *Ethics*, vol.LII, 1940 și „Conflict de valori: libertate și justiție“, în *Goals of Economic Life*, ed. A. Dudley Ward, New York, 1953; de asemenea F. Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe, Ill., 1957, p.202: „Formula «libertate egal absența coerciției» este corectă [...] Din această formulă provin fundamentele întregului sistem juridic rațional al lumii civilizate. [...] Este elementul din conceptul de libertate la care nu putem niciodată renunța“; și C. Bay, *The Structure of Freedom*, Stanford; Calif., Stanford University Press, 1958, p.94. „Dintre toate obiectivele libertății, ar trebui să aibă prioritate acela de a maximiza libertatea tuturor față de coerciție“.

[În această versiune românească am tradus termenul „coercion“ exclusiv prin „coerciție“, iar verbul „to coerce“ prin „a exercita coerciție“ sau „a supune la coerciție“. (n. cd. rom.)]

⁴ La ora actuală, expresia „libertate civilă“ pare a fi folosită cu precădere în legătură cu acele concepții ale libertății individuale, care sunt deosebit de semnificative pentru funcționarea democrației, cum ar fi libertatea cuvîntului, adunărilor și presei – în Statele Unite, în special cu referire la oportunitățile garantate prin Carta drepturilor (*Bill of Rights*). Chiar termenul „libertate politică“ este folosit pentru a descrie, ocazional – și prin contrast cu „libertatea interioară“ –, nu libertatea colectivă (sens în care îl vom folosi noi), ci libertatea personală. Însă, deși această utilizare are sancțiunica lui Montesquieu, astăzi ea ar putea genera confuzie.

⁵ Cf. E. Barker, *Reflections on Government*, Oxford, Oxford University Press, 1942, p.1: „La origine, libertatea înseamnă calitatea sau statutul de om liber sau producător liber, prin contrast cu cel de sclav“. Se pare că din punct de vedere epistemologic, rădăcina teutonică a lui *free* descriea poziția unui membru protejat al comunității (cf. G. Neckel, „Aristocrație și supunere“, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, XLI, 1916, în special 403: „*Frei* îl desemna inițial pe cel care nu era privat de protecție și drept“. Vezi și O. Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, II/2, *Die Urzeit*, ed. a III-a, Jena, 1906-1907, p.294 și A. Waas, *Die alte deutsche Freiheit*, München și Berlin, 1939, pp.10-15. Similar, latinescul *liber* și grăcescul *eleutherios* par să derive din cuvinte denotând apartenență la trib. Semnificația acestora va apărea mai tîrziu, cînd vom examina relația dintre drept și libertate.

⁶ Cf. T.H. Green, *Lectures on the Principles of Political Obligation*, Londra, 1911, p.3: „Cît privește sensul dat cuvîntului *freedom*, trebuie desigur admis că orice folosire a

termenului pentru a exprima altceva decât o relație socială și politică a unui om cu alți oameni implică o metaforă. Chiar în aplicarea sa originară, sensul său nu este în nici un caz fixat. Într-adevăr, el implică întotdeauna o anumită excepțare de la constrângerea de către alții, însă dimensiunile și condițiile acestei excepțări, de care «omul liber» (*freeman*) se bucură în diverse stări ale societății, sînt foarte diverse. De îndată ce termenul *freedom* ajunge să fie aplicat la altceva decât la o relație instituită între un om și alți oameni, sensul său fluctuează mult mai mult⁷. De asemenea, L. von Mises, *Socialism*, ed. nouă, New Haven, Yale University Press, 1951, p.191: „Libertatea este un concept sociologic. Este lipsit de sens să o aplicăm unor condiții din afara societății“, și p.194: „Aceasta este, atunci, libertatea în viața exterioară a omului – ca el să fie independent de puterea arbitrară a semenilor săi“.

⁷ Cf. F.H. Knight, „Discuție: sensul libertății“, *Ethics*, LII, 1941-1942, p.93: „Dacă Crusoe ar cădea într-o groapă sau s-ar încurca în hătișurile junglei, ar fi corect să vorbim de eliberare sau de reciștigarea libertății – iar acesta s-ar aplica și în cazul animalelor“. Poate că acestă întrebuițare este, de acum, încătenită, însă ea se referă la o altă concepție a libertății decât cea referitoare la absența coerciției, pe care o susține profesorul Knight.

⁸ Cauza lingvistică a transferului lui *free* și a substantivelor aferente înspre diverse alte sensuri pare să fi fost lipsa din limba engleză (și, sc pare, din toate limbile germanice și române) a unui adjecțiv care să poată fi folosit, în mod general, pentru a indica absența a ceva. *Devoid*, sau *lacking* sunt folosite, de regulă, doar pentru a exprima absența a ceva dezirabil sau în mod normal prezent. Nu există un adjecțiv corespondent, altul decât *free of* (liber de) pentru a descrie absența a ceva indezirabil sau străin obiectului. Spunem de obicei că ceva este liber de paraziți, de impurități sau de vicii, și astfel libertatea a ajuns să însemne absența a ceva ce este indezirabil. La fel, atunci cînd dorim să spunem că ceva acționează prin el însuși, nedeterminat sau neinfluențat de factori externi, spunem că este liber de influențe cu care, în mod normal, nu este în contact. În știință vorbim chiar de „grade de libertate“, atunci cînd există mai multe posibilități, neafecitate de determinanții cunoscuți sau presupuși (cf. Cranston, *op. cit.*, p.5).

⁹ Toți aceștia ar trebui considerați neliberi de către H.J. Laski, care afirmă (*Liberty in the Modern State*, ed. nouă, Londra, 1948, p.6) că „dreptul de vot este esențial pentru libertate, iar un cetățean privat de el este neliber“. Definind libertatea într-un mod similar, H. Kelsen („Fundamentele democrației“, *Ethics*, LXVI, I, 2, 1955, p.94) ajunge la concluzia triumfătoare că „încecările de a pune în evidență o legătură esențială între proprietate și libertate [...] au eşuat“, deși toți cei care au afirmat existența unci astfel de legături vorbeau de libertatea individuală și nu de cea politică.

¹⁰ E. Mims, Jr., *The Majority of the People*, New York, 1941, p.170.

¹¹ Cf. Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, XI, 2, I, 150: „În fine, cum în democrație poporul pare să facă ceea ce îi place, acest tip de guvernămînt a fost considerat drept cel mai liber, iar puterea poporului a fost confundată cu libertatea“. De asemenea, J.L. de Lolme, *The Constitution of England* (ed. nouă, Londra, p.240): „A contribui prin sufragiu său la adoptarea legilor înseamnă a beneficia de o parte, nu mai mare sau mai mică, din putere; a trăi

într-un stat în care legile sunt egale pentru toți, iar aplicarea lor sigură [...] înseamnă a fi liber¹². Cf. și pasajele citate la notele 2 și 5 de la cap.VII.

¹² Descrierea completă a stării mentale proprii unui iezuit, citată de William James dintr-o dintre scrisorile lui Ignatius de Loyola (*Varieties of Religious Experience*, New York și Londra, 1902, p.314) este următoarea: „În mîinile superiorului, trebuie să fiu un aluat moale, un lucru, de la care el să ceară orică l-ar mulțumi, să scriu sau să primeșc scriitori, să vorbesc sau să nu vorbesc cu cincva sau altele ascimenea, iar eu trebuie să-mi pun totă fervoarea în a executa cu zel și precizie ceea ce mi se poruncește. Trebuie să mă consider un cadavru, fără inteligență și fără voință; să fiu ca o masă de materie care, fără nici o rezistență, să se lasă aşezată oriunde ar putea mulțumi pe cineva; ca un toiac în mîna unui bătrân, care îl folosește după nevoi și îl așază unde-i place. Așa trebuie să fiu eu față de Ordin, să-l servesc așa cum crede el mai bine”.

¹³ Diferența între acest concept de „libertate interioară” și libertatea în sensul absenței coerciției a fost limpede percepță de scolasticii medievali, care făceau o distincție netă între *libertas a necessitate* și *libertas a coactione*.

¹⁴ Barbara Wootton, *Freedom under Planning*, Londra, 1945, p.10. Cea mai veche utilizare explicită a libertății în sens de putere pe care o cunoște apare la Voltaire, *Le philosophe ignorant*, XIII, citat de B. de Jouvenel, *De la souveraineté*, Paris, 1955, p.315. „A fi cu adevarat liber înseamnă a putea. Cind pot să fac ceea ce vreau, îată libertatea mea”. De atunci, ea pare să fi rămas strâns legată de ceea ce mai tîrziu (cap.IV) va trebui să punem în evidență ca tradiția „rationalistă” sau francăză a libertății.

¹⁵ Cf. P. Drucker, *The End of Economic Man*, Londra, 1939, p.74: „Cu cît există mai puțină libertate, cu atât se vorbește mai mult de «nouă libertate». Însă această nouă libertate nu este decât o vorbă ce ascunde exact contrariul a tot ceea ce Europa a înțeles prin libertate. [...] Noua libertate propovăduită în Europa este dreptul majorității împotriva individului“. Că această „nouă libertate“ a fost predată la fel de mult și în Statele Unite o demonstrează Woodrow Wilson, *The New Freedom*, New York, 1913, vezi în special p.26. O ilustrare mai recentă poate fi găsită într-un articol de A.G. Gruchy, „Economia Comitetului Național al Resurselor“, A.E.R., XXIX, 1939, 70, unde autorul observă cu satisfacție că „pentru economiștii de la Comitetul Național al Resurselor, libertatea economică nu se referă la absența restricțiilor asupra activităților individuale, ci la restricții și la dirijarea colectivă impusă indivizilor și grupurilor, în scopul dobândirii securității individuale“.

¹⁶ O definiție în termenii absenței restricției, în care acest sens este accentuat, cum este cea a lui E.S. Corwin, *Liberty against Government* (Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1948, p.7): „Libertatea semnifică absența restricțiilor impuse de alții asupra libertății noastre de alegere și acțiune“, ar fi cît se poate de acceptabilă.

¹⁷ *The Shorter Oxford English Dictionary* (Oxford, 1933) ne oferă ca primă definiție a termenului *coerce*: „a constringe sau a restrînge prin forță sau printr-o autoritate bazată pe forță“.

¹⁸ B. Russell, „Libertatea și guvernarea“, în *Freedom. Its Meaning*, ed. R.N. Anshen, New York, 1940, p.251.

¹⁹ T. Hobbes, *Leviathan*, ed. M. Oakeshott, Oxford, 1946, p.84.

²⁰ J.R. Commons, *The Legal Foundations of Capitalism*, New York, 1924, în special cap.II-IV.

²¹ J. Dewey, „Libertate și control social”, *Social Frontier*, Noiembrie 1935, p.41. Cf. și articolul său „Forță și coerciție”, *Ethics*, XXVI, 1916, 362: „Dacă [folosirea forței] este sau nu justificabilă [...] este, în fond, o chestiune de eficiență (înclusiv economie) a mijloacelor, în realizarea scopurilor”; și p.364: „Criteriul de valoare rezidă în eficiență și economia relativă în consumul de forță, ca mijloc de atingeră unui scop”. Jonglerile lui Dewey cu conceptul de libertate provoacă o consternare atât de mare, încât cu greu ar putea fi considerată îngustă aprecieră lui D. Fosdick, *What is Liberty?*, New York, 1939, p.91: „Scena este însă complet pregătită pentru aceasta [identificarea libertății cu vreun principiu oarecare, precum egalitatea] doar atunci cînd s-a jonglat atât de mult cu definițiile libertății și egalității, încât ambele se referă cam la aceeași condiție de activitate. Un exemplu de prestidigitație îl oferă John Dewey, atunci cînd spune: «Dacă libertatea este combinată cu o doză rezonabilă de egalitate, iar securitatea este înțeleasă ca securitate culturală și morală și, de asemenea, ca siguranță materială, nu cred că securitatea este compatibilă cu altceva decît cu libertatea». După redefinirea celor două concepte, astfel încât ele să însemne aproximativ aceeași condiție de activitate, el ne asigură de compatibilitatea lor. Aceste jonglerii nu au sfîrșit“.

²² J. Dewey, *Experience and Education*, New York, 1938, p.74; cf. și W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, II, Leipzig, 1902, 43, unde se explică faptul că „tehnica“ este „înaintarea către libertate“. Ideea este dezvoltată pe larg în E. Zschimmer, *Philosophie der Technik*, Jena, 1914, pp.86-91.

²³ Cf. R.B. Perry în *Freedom: Its Meaning*, ed. R. Anshen, New York, 1940, p.269: „Distincția între «bunăstare» și libertate se prăbușește, pentru că libertatea efectivă a omului este proporțională cu resursele sale“. Aceasta i-a făcut pe alții să afirme că „dacă mai mulți oameni își cumpără automobile și plecăcă în vacanță, există mai multă libertate“ (pentru referințe, vezi cap.XVI, n.72).

²⁴ O ilustrare amuzantă este oferită de D. Gabor și A. Gabor, „Eseu asupra teoriei matematice a libertății“, *Journal of the Royal Statistical Society*, Seria A, CXVII, 1954, 32. Autorii încep prin a afirma că libertatea „înseamnă absența restricțiilor indezirabile, de aici conceptul putind fi extins la aproape tot ceea ce este dezirabil“ și apoi, în loc să abandoneze acest concept, evident lipsit de orice valoare, ei nu numai că îl adoptă, ci procedează chiar la „măsurarea“ libertății, în acest sens.

²⁵ Cf. Lord Acton, *Lectures on Modern History*, Londra, 1906, p.10: „Între libertate și putere nu există o legătură mai strînsă decît aceea dintre eternitate și timp“. De asemenea B. Malinovski, *Freedom and Civilization*, Londra, 1944, p.47: „Dacă ar fi să identificăm, în mod neglijent, libertatea cu puterea, cu siguranță că am hrăni tirania, după cum am nimeri în anarhie dacă echivalăm libertatea cu absența oricărei restricții“. Vezi de asemenea F.H. Knight, „Libertatea ca fapt și criteriu“, în *Freedom and Reform*, New York, 1947, pp.4

et sqq; J. Cropsey, *Polity and Economy*, Haga, 1957, p.XI; și M. Bronfenbrenner, „Două concepte de libertate economică“, *Ethics*, vol.LXV, 1955.

²⁶ Distincția între libertatea „pozitivă“ și cea „negativă“ a fost popularizată de T.H. Green și, prin intermediul său, derivă în ultimă instanță de la Hegel. Vezi în particular prelegerea „Legislația liberală și libertatea contractului“, *The Works of T.H. Green*, ed. R.L. Nettleship, Londra, 1888, vol.III. Ideea legată aici în principal de „libertatea interioară“ a fost de atunci folosită în multe feluri. Cf. Sir Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty*, Oxford, 1958, și pentru o preluare tipică a argumentelor socialiste de către conservatori, Clinton Rossiter, „Către un conservatism american“, *Yale Review*, XLIV, 1955, 361, care argumentează: „conservatorii ar trebui să ne ofere o definiție pozitivă și atotcuprinsătoare a libertății. [...] În noul dicționar conservator, *libertatea* va fi definită cu ajutorul unor cuvinte precum *oportunitate, creativitate, productivitate și securitate*“.

²⁷ W.L. Westermann, „Între sclavie și libertate“, *American Historical Review*, L, 1945, 213-227.

²⁸ Acesta era cazul cel puțin în practică, dacă nu chiar în dreptul strict (cf. J.W. Jones, *The Law and Legal Theory of the Greeks*, Oxford, Oxford University Press, 1956, p.282).

²⁹ Cf. F.H. Knight, *Freedom and Reform*, New York, 1947, p.193: „Funcția principală a guvernului este aceea de a preveni coerciția și astfel de a garanta oricui dreptul de a-și trăi viața prin asociere liberă cu semenii săi“. Vezi și discuția sa pe marginea acestui subiect, în articolul citat mai sus, la nota 3.

³⁰ Cf. R. von Ihering, *Law as a Means to an End*, trad. I. Husik, Boston, 1913, p.242; Max Weber, *Essays in Sociology*, New York, 1046, p.78: „Statul este o comunitate umană ce își revendică (cu succes) monopolul exercitării legitime a forței fizice“; de asemenea, J.M. Clark, *Social Control of Business*, ed. a II-a, New York, 1939, p.115: „Coerciția prin forță este presupusă a fi monopolul statului“; și E.A. Hochel, *The Law of Primitive Man*, Cambridge, Harvard University Press, 1954, cap.II.

II

Virtuțile creațoare ale unei civilizații libere

Citatul de la începutul acestui capitol este luat din A.N. Whitehead, *Introduction to Mathematics*, Londra, 1911, p.61. O versiune anterioară a capitolului a apărut în *Essays on Individuality*, ed. F. Morley, Pittsburgh, University of Pennsylvania Press, 1958.

¹ Cf. A. Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh, 1767, p.279: „Lucrările complicate ale castorului, furnicii sau albinii sunt atribuite înțelepciunii naturii. Cele ale națiunilor rafinate le sunt atribuite chiar lor și sunt presupuse a indica o capacitate superioară celor ale inteligențelor fruste. Însă realizările oamenilor, asemeni celor ale oricărui animal, sunt sugerate de natură și sunt rezultatul instinctului, călăuzit de varietatea de situații

în care sănătatea și sănătatea omului sunt puși oamenii. Aceste realizări au apărut din ameliorările successive întreprinse, fără ca cineva să-și închipui efectul lor general; iar ele aduc treburile omenești într-un stadiu de complexitate pe care nu l-ar fi putut proiecta nici cele mai înalte capacitați cu care a fost înzestrată natura umană; nici chiar atunci cînd întregul este pus în mișcare, nu poate fi înțeles în întreaga sa ampleoare².

² Cf. M. Polanyi, *The Logic of Liberty*, Londra, 1951, p.199: „Concepțiile în lumina cărora ne vor fi judecate propriile idei, într-o mică perioadă de ani sau poate chiar în cincizeci de ani, depășesc capacitatea noastră de intuiție. Dacă ne-ar cădea astăzi în mîini o «bibliotecă a anului 3000», nu i-am putea înțelege conținutul. Cum am putea noi determina, în mod deliberat, un viitor care este, prin natura sa, dincolo de înțelegerea noastră? O astfel de îngîmfare nu reflectă decît îngustimea unei concepții căreia îi lipsește umilitatea“.

³ Leslie A. White, „Controlul omului asupra civilizației: o iluzie antropocentrică“, *Scientific Monthly*, LXVI, 1948, 238.

⁴ Vezi G. Ryle, „Ştiind cum și știind că“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1945/1946; a se compara și cu M. Polanyi, *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, Londra și Chicago, 1958.

⁵ Cf. adesea citatei observații a lui F.P. Ramsey, *The Foundations of Mathematics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1925, p.287: „Nu există nimic de știut, în afara științei“.

⁶ Despre aceste tipuri diferite de cunoaștere, vezi articolul meu „Despre «sensul» instituțiilor sociale“, *Schweizer Monatshefte*, octombrie, 1955 și, pentru aplicarea întregii argumentații din acest capitol la problemele specifice economice, cele două eseuri „Economie și cunoaștere“ și „Utilizarea cunoașterii în societate“, retipărite în lucrarea mea *Individualism and Economic Order*, Londra și Chicago, 1948.

⁷ G. de Santillana, *The Crime of Galileo*, Chicago, University of Chicago Press, 1955, p.34. Și Herbert Spencer remarcă: „În știință, cu cât știm mai mult, cu atât mai vast este contactul cu ne-știință“.

⁸ Cf. H.G. Barnett, *Innovation: The Basis of Cultural Change*, New York, 1953, în special p.19: „Orice individ este un inovator, de nenumărate ori“ și p.60: „Există o corelație pozitivă între individualism și potențialul inovativ. Cu cât este mai mare libertatea individualului de a explora lumea experienței și de a-i organiza clementele în conformitate cu propria interpretare a impresiilor senzoriale, cu atât este mai mare probabilitatea de a se naște idei noi“.

⁹ Cf. W.A. Lewis, *The Theory of Economic Growth*, Londra, 1955, p.148: „Acești inovatori sunt totdeauna o minoritate. Ideile noile sunt aplicate întâi de către una, două sau foarte puține persoane; fie că e vorba de idei noi în tehnologie, noi forme de organizare, noi produse sau alte nouătăți. Aceste idei pot fi acceptate rapid de restul populației. Mai probabil este însă că ele să fie primite cu scepticism și neîncredere și să-și facă loc, la început, doar foarte lent sau deloc. După un timp se observă că ideile noile au un oarecare succes și, în consecință, sunt acceptate de tot mai multă lume. Se spune adesea că schimbarea este opera unei élites sau că gradul în care ea se produce depinde de calitatea liderilor unei comunități. Este adevarat, dacă prin aceasta nu înțelegem decât că cei mai mulți oameni nu inovață, că doar îi imită“.

pe alții. Ea ne induce însă, întrucîtva, în eroare, dacă este interpretată în sensul că toate ideile noi apar în interiorul unei anumite categorii sau al unui anumit grup¹⁰. De asemenea, la p.172: „Judecata colectivă asupra ideilor noi este atât de des greșită, încât se poate afirma că progresul depinde de indivizii capabili să-și susțină propria opinie, în ciuda dezaprobației collective. [...] A acorda monopolul deciziei unui comisie guvernamentale pare a îmbina dezavantajele ambelor lumi“.

¹⁰ Unul dintre puținii autori care au văzut cît de cît impede acest lucru a fost F.W. Maitland, care subliniază (*Collected Papers*, Cambridge, Cambridge University Press, 1911, I, 107) că „cel mai puternic argument este cel întemeiat pe ignoranță, pe necesara ignoranță a stăpînilor noștri“. Vezi în special B.E. Kline și N.H. Martin, „Libertate, autoritate și descentralizare“, *Harvard Business Review*, XXXVI, 1958, în special p.70: „principala caracteristică a ierarhiei de comandă sau a oricărui grup din societate este nu cunoașterea, ci ignoranță. Să considerăm că fiecare persoană nu poate cunoaște decît o fracțiune din ce se petrece în jurul său. O mare parte din ceea ce știe sau crede acea persoană va fi nu adevărat, ci fals. [...] În orice moment, ceea ce nu se cunoaște va fi mult mai vast decît ceea ce se cunoaște, fie de către o persoană dintr-un lanț de comandă, fie de către întreaga organizație. Pare posibil, atunci, ca organizindu-ne într-o ierarhie a autorității în scopul creșterii eficienței, să instituționalizăm de fapt ignoranța. Folosind îmai bine ceea ce știu cei puțini, facem în așa fel încît marea majoritate să fie împiedicată să exploateze zonele întunecate aflate dincolo de bariera cunoașterii noastre“.

Există un sens important în care termenul „ignoranță“ este întrucîtva prea îngust pentru scopurile noastre. Sînt ocazii în care ar fi, poate, mai bine să vorbim de „incertitudine“, în legătură cu ignorarea a ceea ce este bun, deoarece este îndoelnic că putem vorbi cu adevărat despre ceva ca fiind „bun“, dacă nimeni nu știe ce este bun în contextul respectiv. În astfel de cazuri, s-ar putea ca morala existentă să nu ofere nici un răspuns problemei, deși ar putea exista un răspuns care, dacă ar fi cunoscut și laig acceptat, ar fi extrem de prețios. Îi sînt foarte îndatorat domnului Pierre F. Goodrich, al cărui comentariu în cursul unui discuții m-a ajutat să-mi clarific acest punct important, deși nu m-a convins să vorbesc la modul general despre „imperfecțiune“, acolo unde eu atrag atenția asupra ignoranței.

¹¹ Cf. J.A. Wheeler, „Septetul de Sibile: ajutoare în căutarea adevărului“, *American Scientist*, XLIV, 1956, 360: „Problema noastră este aceea de a comite greșelile cît mai repede posibil“.

¹² Cf. remarcii lui Louis Pasteur: „În cercetare, șansa îi ajută doar pe cei ale căror spirit sînt pregătiți să primească“, citată de R. Taton, *Reason and Chance in Scientific Discovery*, Londra, 1957, p.91.

¹³ Cf. A.P. Lerner, „Controlul – abordare orientată către trecut“, *J.P.E.*, LXV, 1957, p.441: „Doctrinile liberului schimb sînt valabile ca *reguli generale* a căror utilizare este în general benefică. Asemeni tuturor regulilor generale, există cazuri particulare în care, dacă s-ar cunoaște toate circumstanțele viitoare și efectele globale, cu toate ramificațiile lor, ar fi mai bine ca regula să nu fie aplicată. Însă aceasta nu face ca regula să poată fi considerată rea

și nu oferă motive ca ea să nu fie aplicată acolo unde, aşa cum se întimplă de obicei, nu se cunosc toate ramificațiile care ar face din cazul respectiv o dezirabilă excepție“.

¹⁴ Cf. H. Rashdall, „Teoria filosofică a proprietății“, în *Property, Its Duties and Rights*, New York și Londra, 1915, p.62: „Pledoaria pentru libertate nu este suficient de convingătoare dacă se insistă, aşa cum cu atită elocvență și umor a făcut-o dl. Lowes Dickinson (*Justice and Liberty: A Political Dialogue*, pp.129, 131), asupra absurdului presupunerii că munitorul lipsit de proprietate din regimul capitalist s-ar bucura de vreo libertate de care socialismul l-ar priva. Căci ar putea fi extrem de important ca unii să se bucură de libertate – în felul lor –, deși o astfel de libertate ar putea să nu fie nici posibilă, nici dezirabilă pentru majoritate. Principiul potrivit căruia cultura reclamă o considerabilă diferențiere în condițiile sociale este unul de o importanță incontestabilă“. Vezi și Kline și Martin, articolul citat în nota 10, p.69: „Dacă e să existe libertate pentru cei puțini care vor beneficia de ea, libertatea trebuie oferită celor mulți. Dacă există vreo lecție clară a istoriei, accasta este“.

¹⁵ Pentru utilizarea termenului *formation*, mai adecvat în acest context decât obișnuitul *institution*, vezi studiul meu *The Counter-Revolution of Science*, Glencoe, Ill., 1952. p.83.

¹⁶ Cf. articolului meu „Grade de explicare“, *British Journal for the Philosophy of Science*, vol.VI, 1955.

¹⁷ Vezi A. Director, „Paritatea pieței economice“, în *Conference on Freedom and the Law*, University of Chicago Law School Conference Series, 13, Chicago, 1953.

¹⁸ Cf. volumului meu *The Road to Serfdom*, Londra și Chicago, 1944, cap.VII.

¹⁹ Vezi K.R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, ed. americană, Princeton, Princeton University Press, 1950, în special p.195: „Dacă dorim să rămânem umani, există doar un singur drum, drumul către societatea deschisă. Trebuie să pătrundem în necunoscut, în incertitudine și nesiguranță, folosindu-ne întreaga rațiune, atită cîtă avem, pentru a ne asigura în același timp *cât* securitatea *cât* și libertatea“.

III

Bunul simț al progresului

Citatul de la începutul capitolului este luat din *Mémoires du Cardinal de Retz*, Paris, 1820, II, 497, unde se mentionază că președintele Bellièvre ar fi declarat că, o dată, Cromwell i-ar fi spus: „omul nu urcă niciodată atât de sus ca atunci cînd nu știe încotro se îndreaptă“. Se parc că formula i-a impresionat mult pe gînditorii secolului al XVIII-lea, fiind citată de David Hume (*Essays*, I, 124), A. Ferguson (*An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh, 1767, p.187) și Turgot (conform lui D. Forbes, „Whiggism științific“, *Cambridge Journal*, VII, 1954, 654). Mai apare, în mod oportun, în Dicey, *Law and Opinion*, p.231. O versiune ușor modificată apare în lucrarea postumă a lui Goethe *Maximen und Reflexionen: Literatur und Leben (Schriften zur Literatur: Grossherzog Wilhelm Ernst Augsgabe*, Leipzig, 1913, II, 626): „Nu mergi niciodată mai departe, decât dacă nu mai știi

încotro mergi“. În acest sens, vezi și G. Vico (*Opere*, ed. G. Ferrari, ed. a II-a, Milano, 1854, V, 183): „*Homo non intelligendo fit omnia*“. Întrucât nu vom avea ocazia să ne referim la Vico, trebuie menționat aici că el și marele său discipol, F. Galiani, constituie unicii corespondenți de pe continent ai tradiției antirationaliste britanice, pe care o vom analiza mai detaliat în capitolul următor. O traducere germană a unci versiuni anterioare, mai lungi, a acestui capitol a fost publicată în *Ordo*, vol.IX, 1957.

¹ J.B. Bury, *The Idea of Progress*, Londra, 1920, p.2.

² Cf. J.S. Mill, „Guvernământul reprezentativ“, în *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.121.

³ Cf. A. Ferguson, *History of Civil Society*, Edinburgh, 1767, p.12: „Dacă palatul nu este natural, același lucru se poate spune și despre cocioabă: cele mai înalte rafinamente ale intelectului în politică și morală nu sînt, în felul lor, mai artificiale decît cele mai simple operații ale sentimentelor și rațiunii“. W. Roscher (*Ansichten der Volkswirtschaft*, ed. a II-a, Leipzig, 1861) oferă ca ilustrări ale „pernicioaselor rafinamente“ împotriva căror au tunat și fulgerat uneori moraliștii, furculițele, mănușile și ferestrele din sticlă; Platon, în *Phaedon*, îl face pe unul dintre vorbitori să se teamă că inventarea scrisului, făcînd să slăbească memoria, va duce la degenerare!

⁴ Dacă ar mai fi posibilă modificarea unui sens de la încetătenit, ar fi de dorit să se limiteze cuvîntul „progres“ la înaintarea deliberată către un obiectiv ales și să se vorbească doar de „evoluția civilizației“.

⁵ Cf. J.B. Bury, *The Idea of Progress*, Londra, 1920, pp.236-237: „Teoriile progresului sunt astfel clasificate în două tipuri distincte, corespunzînd celor două teorii politice radical opuse și făcînd apel la două temperamente antagonice. Un tip este acela al idealiștilor constructiști și al socialiștilor, care pot da nume tuturor străzilor și turnurilor „orașului de aur“, pe care și-l imaginează situat chiar pe promontoriu. Dezvoltarea omului este un sistem închis; termenul său este cunoscut și apropiat. Celălalt tip este al celor care, urmărind ridicarea treptată a omului, cred că, prin acceași interacțiune de forțe care l-a călăuzit pînă acum și prin adîncirea libertății pentru a cărei cucrire a luptat, el va evolua lent către o stare de mai mare armonie și fericire. Aici, dezvoltarea este nedefinită: termenul său este necunoscut, aflat undeva în viitorul îndepărtat. Libertatea individuală este forța motoare, iar teoria politică de care se leagă este liberalismul“.

⁶ Vezi K.R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Londra, 1957 și lucrarea mea *The Counter-Revolution of Science*, Glencoe, III., 1952.

⁷ A fost bine exprimat de I. Langmuir, „Liberitatea, ocazia de a profita de neașteptat“, [General Electric] *Research Laboratory Bulletin*, toamna, 1956: „În munca de cercetare, nu îți poți planifica descoperirile, însă îți poți planifica activități care vor duce, probabil, la descoperiri“.

⁸ Cf. M. Polanyi, *The Logic of Liberty*, Londra, 1951 și remarcabilă discuție timpurie a acestor aspecte în S. Bailey, *Essays on the Formation and Publication of Opinions*, Londra, 1821, în special observația din prefăță: „Pare a fi o condiție necesară a științei umane, aceea

că trebuie să învățăm multe lucruri inutile, pentru a ne familiariza cu cele folosite; și cum este imposibil să cunoaștem valoarea achizițiilor înainte de a căpăta experiență, unicul mod în care omenirea își poate asigura toate avantajele cunoașterii este purtarea investigațiilor în toate direcțiile posibile. Nu poate exista un mai mare impediment în calea progresului științei decât raportarea perpetuă și neliniștită, la orice pas, la utilitatea palpabilă. Asigurați fiind că rezultatele generale vor fi benefice, nu este înțelept să fîm prea exigenți în ceea ce privește valoarea imediată a fiecărui efort individual. De altfel, există în orice știință nevoie de a atinge o anumită exhaustivitate, pentru care suntem obligați să adunăm multe detalii, altfel, fără nici o valoare. Nu trebuie uitat nici faptul că achizițiile triviale și aparent inutile constituie adesea preparative necesare pentru descoperiri importante“.

⁹ A. Smith, *W.o.N.*, I, 83. Vezi pentru contrast J.S. Mill, care afirma cu seriozitate, în 1848 (*Principles*, IV, VI, 2, p.749) că: „doar în țările înapoiate ale lumii creșterea producției este încă un obiectiv important; în cele mai avansate, necesară din punct de vedere economic este o mai bună distribuție“. El nu părea conștient că încercarea de a vindeca, prin redistribuire, chiar și sărăcia extremă, ar fi dus în acea vreme la distrugerea totală a ceea ce el considera drept viață cultivată, fără a se îndeplini scopul propus.

¹⁰ G. Tardé, *Social Laws: An Outline of Sociology*, trad. H.C. Warren, New York, 1907, p.194.

¹¹ Cf. cele două articole importante din *Times Literary Supplement*, „Societatea dinamică“, 24 februarie 1956 (de asemenea, sub formă de broșură) și „Treimea seculară“, 28 decembrie 1956.

¹² Cf. H.C. Wallich, „Politică economică conservatoare“, *Yale Review*, XLVI, 1956, 67: „Din punctul de vedere al banilor, este evident că, într-un interval de ordinul anilor, chiar și cei aflați pe treapta de jos a scării inegalităților au mai mult de cîștigat de pe urma unei creșteri mai rapide decât de pe urma oricărei forme imaginabile de redistribuire a veniturilor. O creștere suplimentară anuală a producției reale de doar un procent îi va ridică în curînd chiar și pe cei mai defavorizați din punct de vedere economic la parametri de venit pe care nu i-ar genera nici un nivel al redistribuției. [...] Pentru economist, inegalitatea economică dobîndește o justificare funcțională grație conceptului de creștere. Rezultatele ei finale îi avantajează chiar și pe cei care, inițial, păreau a fi perdători“.

¹³ Despre aceste efecte, într-un dintre cele mai îndepărtate regiuni ale lumii, cf. John Clark, *Hunza: Lost Kingdom of the Himalayas*, New York, 1956, p.266: „Contactul cu Occidentul, direct sau mediat, i-a atins și pe cei mai îndepărtăți nomazi, cele mai izolate sate din junglă. Mai mult de un miliard de oameni au aflat că ducem o viață mai fericită decât a lor, că munca noastră este mai interesantă iar confortul fizic – superior. Propriile culturi nu le-au oferit astfel de lucruri, iar ei sunt hotărîți să le aibă. Cei mai mulți asiatici doresc toate avantajele noastre, cu minime schimbări în obiceiurile lor“.

IV

Libertate, rațiune și tradiție

Citatul din deschiderea capitolului este luat din Tocqueville, *Democrația*, vol.I, cap.XIV, pp.246 et sq.; cf. și vol.II, cap.II, p.96: „Avantajele aduse de libertate apar doar o dată cu trecerea timpului și ne vine întotdeauna ușor să ne înșelăm în privința cauzei care le dă naștere“. O versiune anterioară mai extinsă a acestui capitol a apărut în *Ethics*, vol.LXVIII, 1958.

¹ Tocqueville remarcă: „Din secolul al XVIII-lea și din revoluție au izvorit două fluvii: primul i-a călăuzit pe oameni către instituții libere, celălalt i-a condus la puterea absolută“. Cf. observațiilor lui Sir Thomas E. May, *Democracy in Europe*, Londra, 1977, II, 334: „Istoria modernă a uneia [Franța] este istoria democrației, nu a libertății; istoria celeilalte [Anglia] este istoria libertății, nu a democrației“. Vezi și G. de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, trad. R.G. Collingwood, Oxford, Oxford University Press, 1927, în special pp.12, 71 și 81. Despre absența unicii tradiții cu adevărat liberale în Franța vezi E. Faguet, *Le Libéralisme*, Paris, 1902, în special p.307.

² „Rationalism“ și „rationalist“ vor fi utilizate aici, în mod constant, în sensul definit de B. Groethuysen, în „Rationalismul“, *E.S.S.*, XIII, 113, ca o tendință de a reglementa viața individuală și socială în conformitate cu principiile rațiunii și de a elimina pe cît posibil sau de a lăsa în planul secund tot ce este irațional“. Cf. și M. Oakeshott, „Rationalismul în politică“, *Cambridge Journal*, vol.I, 1947.

³ Vezi E. Halévy, *The Growth of Philosophic Radicalism*, Londra, 1928, p.17.

⁴ Cf. J.L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Londra, 1952. Deși Talmon nu identifică democrația „socială“ cu cea „totalitară“, nu pot decât să fiu de acord cu H. Kelsen („Fundamentele democrației“, *Ethics*, LXVI, Partea a II-a, 1955, n.95) că „antagonismul pe care Talmon îl descrie ca o tensiune între democrația liberală și cea totalitară este de fapt antagonismul între liberalism și socialism, nu între două tipuri de democrație“.

⁵ Francis Lieber, „Libertatea anglică și libertatea galică“, publicat inițial într-un ziar din South Carolina, în 1849 și retipărit în *Miscellaneous Writings*, Philadelphia, 1881, p.282. Vezi și p.385: „Faptul că libertatea galică aşteaptă totul de la organizare în timp ce libertatea anglică se axează pe dezvoltare, explică de ce în Franța observăm o atit de redusă ameliorare și expansiune a instituțiilor. Iar atunci cînd se încercă ameliorarea – o abolire totală a stării de lucruri anterioare, un început ab ovo, o rediscutare a principiilor elementare“.

⁶ Încă nu s-a scris – și nu putem încerca noi, aici – o recenzie adecvată a acestei filosofii a creșterii, care a oferit fundamentele intelectuale pentru o politică a libertății. Pentru o apreciere mai completă a școlii anglo-scoțiene și a diferențelor față de tradiția rationalistă franceză, vezi D. Forbes „Whiggism-ul științific: Adam Smith și John Millar“, *Cambridge Journal*, vol.VII, 1954, precum și prelegerea mea *Individualism, True and False*, Dublin, 1945, retipărită în *Individualism and Economic Order*, Londra și Chicago, 1940 (ultima, în

special pentru rolul jucat de B. Mandeville în această tradiție, rol pe care nu îl abordez aici). Pentru referințe suplimentare, vezi versiunea anterioară a acestui capitol, în *Ethics*, vol. LVIIXIII, 1958.

⁷ Vezi în special opera lui Sir Mathew Hale, la care se face referire mai jos, în nota 20.

⁸ Montesquieu, Constant și Tocqueville au fost adesea acuzați de anglomani de către compatrioții lor. Constant a primit o parte din educație în Scoția, iar Tocqueville spunea despre sine că „atâtca dintre gîndurile și sentimentele mele sunt împărtășite de englezi, încît Anglia s-a transformat, pentru mine, într-o două patrie a spiritului“ (A. de Tocqueville, *Journeys to England and Ireland*, ed. J.P. Mayer, New Haven, Yale University Press, 1958, p.13). O listă mai completă de eminenti gînditori francezi care aparțin mai mult tradiției evolutioniste „britanică“ decît celei raționaliste „franceze“ ar trebui să-i includă pe tînărul Turgot și pe E.B. de Condillac.

⁹ Asupra trecerii lui Jefferson de la tradiția „britanică“ la cca „franceză“, ca urmăre a șederii sale în Franța, vezi importanța lucrarei a lui O. Vossler, *Die amerikanischen Revolutionsideale in ihrem Verhältnis zu den europäischen*, München, 1929.

¹⁰ Talmon, *op. cit.*, p.2.

¹¹ *Ibid.*, p.71. Cf. și L. Mumford, *Faith for Living*, New York, 1940, pp.64-66, unde se evidențiază contrastul între „liberalismul ideal“ și „liberalismul pragmatic“, precum și W.M. McGovern și D.S. Collier, *Radicals and Conservatives*, Chicago, 1958, unde se distinge între „liberali conservatori“ și „liberali radicali“.

¹² A. Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh, 1767, p.187.

¹³ [Francis Jeffrey], „Viața lui Millar, de Craig“, *Edinburgh Review*, IX, 1807, 84. F.W. Maitland vorbea, mult mai tîrziu, de „progresul șchiopătind al stilului nostru empiric, ale cărui erori duc la înțelepciune“.

¹⁴ Forbes, *op. cit.*, p.645. Importanța filosofilor scoțieni ai moralei ca precursori ai antropologiei a fost elegant confirmată de E.E. Evans-Pritchard, *Social Anthropology*, Londra, 1951, pp.23-25.

¹⁵ L. von Mises, (*Socialism*, ed. nouă, New Haven, Yale University Press, 1951, p.43) scrie, referindu-se la contractul social. „Raționalismul nu a putut găsi altă explicație posibilă, după ce a înlăturat credința veche ce găsca originea instituțiilor sociale în surse divine sau în iluminarea omului prin inspirație divină. Cum rezultatul ei era starea prezentă, dezvoltarea vieții sociale a fost considerată deliberată și rațională. În aceste condiții, cum ar fi putut avea loc această dezvoltare dacă nu prin alegere conștientă, cu recunoașterea caracterului său deliberat și rațional?“.

¹⁶ Citat de Talmon, *op. cit.*, p.73.

¹⁷ M. Tullius Cicero, *De re publica* ii., 1, 2; cf. și ii. 21. 37. Neratius, un jurist roman de mai tîrziu, citat în *Corpus iuris civilis*, a mers pînă-ntr-acolo încît să-i îndemne pe juriști: „*Rationes eorum quae constituuntur inquire non oportet. alioquin multe quae certa sunt subvertuntur*“ („Trebuie să evităm a ne întreba despre rădăcinile instituțiilor noastre, căci altfel multe lucruri certe ar fi răsturnate“.) Deși din acest punct de vedere grecii erau întrucătiva mai raționaliști, nu lipseaște o astfel de concepție despre dezvoltarea dreptului. Vezi, de

exemplu, oratorul antic Antiphon, *On the Choreutes*, par.2 (*Minor Attic Orators*, ed. K.J. Maidment, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press, 1941, I, 247), cînd spune despre legi că au „darul de a fi cele mai vechi din această țară [...] iar aceasta este cea mai sigură dovadă că săn bune, întrucât timpul și experiența le arată oamenilor ceea ce este imperfect“.

¹⁸ R. Descartes, *Discurs asupra metodei* (*A Discourse on Method*, ed. „Everyman“, partea a II-a, p.11).

¹⁹ Cf. Talmon, *op. cit.*, p.142. despre influența idealului spartan asupra filosofiei elene și în special a lui Platon și Aristotel, vezi F. Ollier, *Le mirage spartiate*, Paris, 1933 și K.R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Londra, 1945.

²⁰ „Critica lui Sir Mathew Hale asupra Dialogului lui Hobbes despre *Common Law*“, retipărită ca addenda la W.S. Holdsworth, *A History of English Law*, V, Londra, 1924, pp.504-505 (ortografia a fost modernizată). Holdsworth evidențiază pe drept cuvînt similitudinea unora dintre aceste argumente cu cele ale lui Edmund Burke. Ele sunt, de fapt, o încercare de a detalia idei aparținînd lui Sir Edward Coke (pe care Hobbes îl criticase), în special faimoasa sa concepție asupra „rațiunii artificiale“ pe care o explică astfel: „Zilele noastre pe pămînt nu sunt decît o umbră, față de zilele de altădată și de timpurile vechi, cînd legile căpătau formă și strălucire prin înțelepciunea oamenilor cei mai înzestrați, de-a lungul a ani și ani, printr-o lungă și neîntreruptă experiență (încercarea luminii și a adevărului) – nimeni din cei ce trăiesc doar o viață de om, nici chiar dacă ar avea toată înțelepciunea lumii, nu ar izbuti aceasta“. Cf. și maxima juridică: „*Per varios usus experientia legem fecit*“.

²¹ Cea mai bună discuție a caracterului acestui proces de creștere socială este, pentru mine, C. Menger, *Untersuchungen*, Cartea a III-a și Apendicele VIII, în special pp.163-165, 203-204 și 208. Cf. și discuția din A. Macbeth, *Experiments in Living*, Londra, 1952, p.120, despre „principiul enunțat de Fraser (*Psyche's Task*, p.4) și susținut de Malinovski și alți antropologi, că nici o instituție nu va continua să supraviețuască dacă nu îndeplinește o funcție utilă“ și remarcă dintr-o notă de subsol: „Însă funcția pe care o îndeplinește la un moment dat poate să nu fie aceea pentru care a fost creată inițial“; și pasajul care urmează, în care Lord Acton arată cum și-ar fi continuat sumarele sale schițe despre libertate în antichitate și în creștinism (*Hist. of Freedom*, p.58): „Aș fi dorit [...] să explic de către cîte cinci și în ce context a fost recunoscută adevărata lege de formare a statelor libere și cum această descooperire – foarte asemănătoare cu celc care, sub numele de dezvoltare, evoluție și continuitate, au oferit o metodă nouă, mai profundă altor științe – a rezolvat vechea problemă a stabilității și a impus autoritatea tradiției asupra dezvoltării gîndirii; cum acea teorie (pe care Sir James Mackintosh a exprimat-o spunînd că Constituțiile nu sunt făcute, ci cresc), teoria potrivit căreia cutuma și caracteristicile naționale ale celor guvernați, iar nu voînța guvernărilor, creează dreptul“.

²² Nu mă refer aici la recunoscuta îndatorare a lui Darwin față de teoriile populațiilor ale lui Malthus (și, prin acesta, ale lui R. Cantillon), ci la atmosfera generală a unei filosofii evoluționiste ce a guvernat reflecția asupra chestiunilor sociale, în secolul al XIX-lea. Deși această influență a fost, în anumite ocazii, recunoscută (vezi, de exemplu, H.F. Osborn,

From the Greeks to Darwin, New York, 1894, p.87), ea nu a fost niciodată studiată în mod sistematic. Cred că un astfel de studiu ar arăta că cca mai mare parte a aparatului conceptual folosit de Darwin îi stătea deja la dispoziție. Unul dintre cei prin care gîndirea evoluționistă a ajuns la Darwin a fost, probabil, geologul scoțian James Hutton.

²³ Vezi A.D. Lovejoy, „Monboddo și Rousseau“, 1933, retipărit în *Essays on the History of Ideas*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1948.

²⁴ Este semnificativ faptul că primul care a văzut acest lucru în domeniul lingvisticii, Sir William Jones, avea pregătire juridică și era un *Whig* prominent, prin concepție. Cf. celebrului său enunț din „Discurs la a treia aniversare“, rostit la 2 februarie 1786, în *Asiatick Researches*, I, 422 și retipărit în *Works*, Londra, 1807, III, 34: „Limba *sanskrită*, oricare i-ar fi vechimea, are o structură minunată, mai perfectă decât *greaca*, mai bogată decât *latina* și mai rafinată decât ambele; cu toate acestea, are în raport cu ele, atât în privința rădăcinii verbelor cît și în cea a formelor gramaticale, o ascenție mai puternică decât ar fi putut lucea naștere în mod accidental: atât de puternică încât nici un filolog nu le-ar putea examina pe toate trei, fără a crede că au izvorit dintr-o acceași sursă, care poate că nici nu mai există“. Legătura dintre speculația despre limbaj și cea despre instituțiile politice este cel mai bine ilustrată de una dintre cele mai complete, deși întrucâtiva tîrzii, afirmații ale doctrinei *Whig*, de către Dugald Stewart, *Lectures on Political Economy*, susținute în 1809-1810, tipărite în *The Collected Works of Dugald Stewart* (Edinburgh, 1856, IX, pp.422-424) și citate pe larg într-una din notele la versiunea anterioară a acestui capitol, în *Ethics*, vol.LXVIII, 1958. Ea detine o importanță specială datorată influenței lui Stewart asupra ultimului grup de gînditori *Whig*, cercul *Edinburgh Review*. Să fie oare un accident faptul că, în Germania, cel mai mare filosof al libertății, Wilhelm von Humboldt, a fost și unul dintre cei mai mari teoreticieni ai limbajului?

²⁵ Josiah Tucker, *The Elements of Commerce*, 1755, în *Josiah Tucker: A Selection*, ed. R.L. Schuyler, New York, Columbia University Press, 1931, p.92.

²⁶ Pentru Adam Smith, este cert că funcționarea cîștigătoare a sistemului economic depindea nu de „libertatea naturală“ în vreun sens literal, ci de libertatea în statul de drept, aşa cum este limpede exprimat în *W.o.N.*, cartea a IV-a, cap.V, II, 42-43: „Acea securitate pe care legile Marii Britanii i-o oferă fiecărui om, ca el să se bucure de roadele muncii sale, este ea însăși suficientă pentru a face să prospere orice țară, în ciuda acestor reglementări absurde ale comerțului și ale multor altora; iar această securitate a fost desăvîrșită prin revoluție, aproape în același timp cu instaurarea abundenței. Efortul natural al fiecărui individ de a-și îmbunătăți propria condiție, atunci cînd este lăsat să se manifeste în libertate și siguranță, este un principiu atât de puternic încât el singur, fără nici un sprijin, este capabil nu numai să poarte societatea către bogăție și prosperitate, ci și să depășească toate obstrucțiile nesăbuite prin care prostia omenească îi stînjenește funcționarea“. Cf. C.A. Cooke, „Adam Smith și jurisprudența“, *Law Quarterly Review*, LI, 1935, 328: „Teoria economiei politice care reiese din *Avuția Națiunilor* poate fi considerată ca o teorie coerentă a dreptului și legislației [...] faimosul pasaj despre mîna invizibilă se impune ca esență a viziunii lui Adam Smith; despre drept“, de asemenea, interesanta discuție din J. Cropsey, *Polity and Economy*, Haga, 1957.

Interesant este că argumentul general al lui Smith despre „mîna invizibilă“ care „îl face pe om să promoveze un scop ce nu se numără printre intențiile sale“ apare deja în Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, I, 25, care spune că „astfel orice individ promovează binele public, negîndindu-se la altceva decât la urmărirea propriului interes“.

²⁷ J. Bentham, *Theory of Legislation*, ed. a V-a, Londra, 1887, p.48.

²⁸ Vezi D.H. Mac Gregor, *Economic Thought and Policy*, Oxford, Oxford University Press, 1949, pp.54-89 și Lionel Robbins, *The Theory of Economic Policy*, Londra, 1952, pp.42-46.

²⁹ E. Burke, *Thoughts and Details on Scarcity*, in *Works*, VII, 398.

³⁰ Cf., de exemplu, contrastul dintre D. Hume, *Essays*, cartea I, VI, p.117: „Autorii politici au impus ca maximă faptul că, în elaborarea oricărui sistem de guvernare și în stabilirea multelor reguli de control și echilibrul dintr-o constituție, orice om trebuie luat drept un *ticălos*, ale cărui fapte nu au alt fel decât interesul privat“ (referință cste, probabil, la Machiavelli, *Discursuri*, I, 3: „Legiuitorul trebuie să presupună, pentru scopurile sale, că toți oamenii sunt răi“) și R. Price, *Two Tracts on Civil Liberty*, Londra, 1778, 8.11: „Voința oricărui om, dacă este complet liberă de restricții, îl va aduce invariabil la rectitudine și virtute“. Vezi și lucrarea mea *Individualism and Economic Order*, Londra și Chicago, 1948, pp.11-12.

³¹ Vezi J.S. Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, Londra, 1844, Eseul V.

³² Ernest Renan observă, într-un important eseu asupra principiilor și tendințelor școlii liberale, publicat întîi în 1858 și ulterior inclus în *Essais de morale et de critique* (acum în *Oeuvres complètes*, ed. H. Psichari, II, Paris, 1947, 45 et sq.): „Liberalismul, avînd pretenția de a se întemeia exclusiv pe principiile rațiunii, crede de obicei că nu are nevoie de tradiții. Aici este eroarea sa. [...] Eroarea școlii liberale este de a fi crescut prea mult în ușurință creării libertății prin reflecție și de a nu fi văzut că un edificiu nu este solid decât atunci cînd are rădăcini în istorie. [...] Ea nu a sesizat că toate eforturile sale nu puteau produce decât o bună administrare, însă niciodată libertatea, pentru că libertatea rezultă dintr-un drept anterior și superior celui al statului, iar nu dintr-o declarație improvizată sau dintr-un raționament filosofic mai bine sau mai puțin bine construit“. Cf. și observația ui R.B. McCallum în *Introducerea la propria ediție* a lui J.S. Mill, *On Liberty*, Oxford, 1946, p.15: „În timp ce Mill admiră marea forță a cutumei și, în anumite limite, utilizările ei, el este pregătit să critice toate acele reguli care depind de ea, însă nu sănătatea de apărare de rațiune. El remarcă: «Oamenii s-au obișnuit să credă, încurajați de unii care aspiră la rolul de filosofi, că sentimentele lor în astfel de probleme valorează mai mult decât motivele, făcînd ca acestea din urmă să nu mai fie necesare». Aceasta este poziția pe care Mill, un raționalist utilitarist, nu a acceptat-o niciodată. Este principiul «simpatiei - antipatiei» pe care Bentham îl consideră fundamental tuturor sistemelor, cu excepția celui construit prin abordarea raționalistă. Principala teză a lui Mill, ca gînditor politic, este aceea că toate aceste opinii necenzurate de rațiune trebuie cîntărite și analizate de judecata reflexivă și echilibrată a oamenilor care gîndesc“.

³³ Joseph Butler, *Works*, ed. W.E. Gladstone, Oxford, 1896, II, 329.

³⁴ Chiar profesorul H. Butterfield, care încțelege acest lucru mai bine decât mulți alții, consideră drept „un paradox al istoricii“ faptul că „numele Angliei a ajuns să fie atât de strâns legat, pe de o parte, de libertate, și pe de altă parte, de tradiție“ (*Liberty in the Modern World*, Toronto, 1952, p.21).

³⁵ T. Jefferson, *Works*, ed. P.L. Ford, XII, New York, 1905, pp.111.

³⁶ Vez, de exemplu, E. Burke, *A Letter to a Member of the National Assembly*, în *Works*, VI, 64: „Oamenii merită libertatea civilă în măsura în care sunt dispuși să-și pună poftele în lanțurile moralei; cu cît dragostea pentru dreptate se ridică deasupra lăcomiei; cu cît justițea și sobrietatea înțelegerii se ridică deasupra vanității și îngîmfarii; și cu cît sunt mai dispuși să asculte sfatul celor înțelepți și buni, în dauna lingusclilor celor ticăloși“. De asemenea, James Madison, în dezbatările Convenției de ratificare din Virginia, 20 iunie 1788 (în *The Debates in the Several State Conventions, on the Adoption of the Federal Constitution, etc.*, ed. J. Elliot, Philadelphia, 1963, III, p.537): „A presupune că vreo formă de guvernămînt ar asigura libertatea sau fericirea în lipsa oricărei virtuți a poporului, este o idee himerică“. Si Tocqueville, *Democrația*, I, 12: „Libertatea nu poate fi instituită fără moralitate, nici moralitatea fără credință“; de asemenea II, 235: „Nu a existat nici o comunitate liberă, în lipsa moralci“.

³⁷ Hume, *Treatise*, Cartea a III-a, partea I, sec. I, II, 235, paragraful intitulat „Distincții morale ce nu derivă din rațiune“: „De aceea, regulile moralei nu sunt concluzii ale rațiunii noastre“. Acceași idee era deja transmisă de maxima scolastică „Ratio est instrumentum non est iudex“. Referitor la concepția evoluționistă a lui Hume asupra moralei, înă bucur să pot cita o afirmație pe care aş fi fost reticent să o fac eu însuși, de teamă să nu citeșc în Hume mai mult decât este scris, însă care vine de la un autor care, cred eu, îl privește pe Hume dintr-un unghi diferit față de al meu. În *The Structure of Freedom*, Stanford, Calif., Stanford University Press, 1958, p.33, C. Bay scrie: „Standardele de moralitate și justiție sunt ceea ce Hume numește *artifacts*; ele nu sunt nici consacrate de divinitate, nici parte integrantă a materiei umane originare, nici revelate de rațiunea pură. Ele sunt un rezultat al experienței practice a oamenilor, iar unicul criteriu în testul lent al timpului este utilitatea pe care o poate demonstra fiecare regulă morală în promovarea bunăstării oamenilor. Hume poate fi considerat un precursor al lui Darwin în sfera eticii. În fapt, el a profesat o doctrină a supraviețuirii celor mai apte dintre convențiile umane – apte nu în sens de dinți puternici, ci în acela de maximă utilitate socială“.

³⁸ Cf. H.B. Acton, „Prejudecata“, *Revue internationale de philosophie*, vol.XXI, 1952, cu o interesantă demonstrație a similarității cîtorva dintre opinile lui Hume și Burke; de asemenea, alocuțiunea aceluiși autor „Tradiția și alte cîteva forme de ordine“, *Proc. Arist Soc.*, 1952-1953, în special remarcă de la început, că „liberalii și colectivisti se coalizează împotriva tradiției, atunci cînd trebuie atacată vreo «superstiție»“. Vez și Lionel Robbins, *The Theory of Economic Policy*, Londra, 1952, p.196n.

³⁹ Poate chiar și această expresie este prea puternică. O ipoteză poate fi demonstrată ca falsă și totuși, dacă din ea decurg concluzii noi care se dovedesc adevărate, situația este preferabilă celei în care acea ipoteză lipsește. Astfel de răspunsuri încercatc, deși eronate, la

întrebări importante pot fi extrem de semnificative din punct de vedere practic, deși savantului îi displac pentru că pot împiedica progresul.

⁴⁰ Cf. Edward Sapir, *Selected Writings in Language, Culture and Personality*, ed. D.G. Mandelbaum, Berkeley, University of California Press, 1949, p.558: „Uneori este necesar să devenim conștienți de formele de comportament social, pentru a promova o adaptare mai bună la condiții schimbante, însă cred că poate fi stipulat drept principiu de largă aplicabilitate faptul că în cursul normal al vieții este inutil și chiar nociv pentru individ să întreprindă analiza conștientă a modelelor salc culturale. Această misiune trebuie lăsată cercetătorului a cărui datorie este de a înțelege aceste modele. O inconștiență sănătoasă în privința formelor de comportament socializat la care suntem supuși este la fel de necesară pentru societate ca și ignoranța – sau, mai bine, lipsa percepției – privind funcționarea viscerelor, pentru sănătatea trupului“. Vezi și p.26.

⁴¹ Descartes, *op. cit.*, Partea a IV-a, p.26.

⁴² E. Burke, *A Vindication of Natural Society*, Prefață, în *Works*, I, 7.

⁴³ P.H.T. Baron d'Holbach, *Système social*, Londra, 1773, I, 55, citat în Talmon, *op. cit.*, p.273. Afirmații la fel de naive nu sunt greu de găsit în scrierile psihologilor contemporani. B.F. Skinner, de exemplu, în *Walden Two* (New York, 1948, p.85) îl face pe eroul uto-piei sale să susțină: „De ce să nu experimentăm? Întrebările sunt suficient de simple. Care este cel mai bun comportament pentru individ, din perspectiva grupului? și cum poate fi determinat individul să se comporte în acel mod? De ce să nu explorăm aceste chestiuni într-un spirit științific? Am putea să facem acest lucru, în *Walden Two*. Am elaborat deja un cod de conduită – supus, desigur, modificărilor dictate de experimente. Codul ar putea asigura bunul mers al lucrurilor, dacă ar fi respectat de toată lumina. Misiunea noastră era de a veghea ca el să fie respectat“.

⁴⁴ Cf. articolului meu „Ce este și ce numim «social»?“, în *Masse und Demokratie*, ed. A. Hunold, Zürich, 1957 și încercarea de apărare a conceptului în H. Jahreiss, *Freiheit und Sozialstaat* (Kölner Universitätsreden 17, Krefeld, 1957) acum retipărit în volumul aceluiași autor *Mensch und Staat* (Köln și Berlin, 1957).

⁴⁵ Cf. accentului pus de Tocqueville pe faptul că „ideile generale sunt dovedite nu a forței, ci mai curând a insuficienței intelectului uman“ (*Democracy*, II, 13).

⁴⁶ Se pune adesea întrebarea, în zilele noastre, dacă coerența este o virtute în acțiunea socială. Dorința de coerență este uneori prezentată chiar drept o prejudecată raționalistă, iar judecarea fiecărui caz după caracteristicile salc individuale drept adevaratul procedeu experimental sau empirist. Adevarul se află exact la polul opus. Dorința de coerență izvorăște din recunoașterea incapacității rațiunii noastre de a cuprinde în mod explicit toate implicațiile cazului individual, în timp ce procedura presupus pragmatică se bazează pe pretenția că putem evalua corect toate implicațiile fără a ne baza pe acele principii ce ne spun care anume dintre fapte ar trebui luate în considerare.

⁴⁷ B. Constant, „Despre arbitraiu“, în *Oeuvres politiques de Benjamin Constant*, ed. C. Louandre, Paris, 1874, pp.91-92.

⁴⁸ Trebuie să admitem că, după ce tradiția discutată a fost transmisă de Burke reacționarilor francezi și româncilor germani, ea a fost transformată dintr-o poziție antiraționalistă într-o credință irațională, iar cea mai mare parte din ea a supraviețuit aproape numai sub această formă. Însă acest abuz, de care Burke este în parte responsabil, nu ar trebui lăsat să discrediteze ceea ce este valoros în tradiție, nici nu ar trebui să ne facă să uităm că Burke „a fost un *Whig* convins, pînă la capăt“, așa cum a subliniat pe bună dreptate F.W. Maitland (*Collected Papers*, I, Cambridge, Cambridge University Press, 1911, p.67).

⁴⁹ S.S. Wolin, „Hume și conservatorismul“, American Political Science Review, XLVIII, 1954, 1001; cf. și E.C. Mossner, *Life of David Hume*, Londra, 1954, p.125: „În Epoca Rațiunii, Hume ocupă un loc aparte, ca un antiraționalist sistematic“.

⁵⁰ Cf. K.R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Londra, 1945, *passim*.

V *Responsabilitate și libertate*

Citatul din deschiderea capitolului este preluat de F.D. Wornuth, *The Origins of Modern Constitutionalism*, New York, 1949, p.212.

¹ Acest vechi adevăr a fost exprimat de G.B. Shaw: „Libertatea înseamnă responsabilitate. Aceasta este motivul pentru care îi îngrozește pe cei mai mulți“ (*Man and Superman: Maxims for Revolutionaries*, Londra, 1903, p.229). Tema a fost tratată, desigur, în cîteva din romanele lui F. Dostoievski (în special în episodul Marelui Inchizitor din *Frații Karamazov*), iar psihanaliticii moderni și filosofii existențialiști nu au putut adăuga prea multe intuiției sale psihologice. Vezi însă E. Fromm, *Escape from Freedom*, New York, 1941 (ediția engleză se intitulează *The Fear of Freedom*); M. Grene, *Dreadful Freedom*, Chicago, University of Chicago Press, 1948; și O. Veit, *Die Flucht vor der Freiheit*, Frankfurt, 1947. Opusul credinței în responsabilitatea individuală și în respectul cuvenit față de lege, credință dominantă în societățile libere, este simpatia față de cel ce violă legea, care parcă se dezvoltă cu regularitate în societățile nelibere și care este atât de caracteristică literaturii ruse din secolul al XIX-lea.

² Pentru o examinare atentă a problemelor filosofice ale determinismului general, vezi K.R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery – Postscript: After Twenty Years*, Londra, 1959; de asemenea, eseul meu „Grade de Explicare“, *British Journal for the Philosophy of Science*, vol.VI, 1955.

³ C.H. Waddington, *The Scientific Attitude*, Pelican Books, Londra, 1941, p.110.

⁴ Acest lucru fusese deja văzut de John Locke (*An Essay concerning Human Understanding*, Cartea a II-a, cap.XXI, sec.14, unde vorbește despre „întrebarea nerezonabilă, pentru că este neintelligentă, anume Este sau nu liberă voința omului? Pentru că, dacă nu gresesc, din ceea ce am spus rezultă că însăși întrebarea este impropriă“) și chiar de T. Hobbes,

Leviathan, ed. M. Oakeshott, Oxford, 1946, p.137. Pentru discuții mai recente, vezi H. Gomperz, *Das Problem der Willensfreiheit*, Jena, 1907; M. Schlick, *Problems of Ethics*, New York, 1939; C.D. Broad, *Determinism, Indeterminism, and Libertarianism*, Cambridge, Anglia, 1934, R.M. Hare, *The Language of Morals*, Oxford, 1952; H.L.A. Hart, „Atribuirea Responsabilității și Drepturilor”, *Proc. Arist. Soc.*, 1940-1941, retipărit în *Logic and Language*, ed. A. Flew, seria I, Oxford, 1951; P.H. Nowell-Smith, „Liber arbitru și responsabilitate morală”, *Mind*, vol. LVII, 1948 și de același autor, *Ethics*, Pelican Books, Londra, 1954. J.D. Mabbot, „Liber arbitru și pedeapsă”, în *Contemporary British Philosophy*, ed. H.D. Lewis, Londra, 1956; C.A. Campbell, „Este liberul arbitru o pseudo-problemă?”, *Mind*, vol. LX, 1951; D.M. MacKay, „Despre compararea creierului cu mașinile”, *British Association Symposium on Cybernetics, Advancement of Science*, X, 1954, în special 406; *Determinism and Freedom in the Age of Modern Science*, ed. S. Hook, New York Press, 1958; H. Kelsen, „Cauzalitate și imputație”, *Ethics*, vol. LXI, 1950-1951.

⁵ Cf. David Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, în *Essays*, II, 79: „Prin libertate, atunci, putem înțelege doar puterea de a acționa sau de ci nu acționa, în conformitate cu verdictul voinei”. Vezi de asemenea discuția din cartea mea *The Sensory Order*, Londra și Chicago, University of Chicago Press, 1952, secțiunile 8.93-8.94.

⁶ Deși această afirmație are aparența unui paradox, ca provine de la David Hume și, aparent, chiar de la Aristotel. Hume a afirmat explicit (*Treatise*, II, 192): „Numai în baza principiilor necesității dobîndește sau pierde persoana vreun merit, oricât ar fi de înclinață opinia comună să accepte contrariul”. Despre Aristotel vezi Y. Simon, *Traité du libre arbitre*, Liège, 1951 și K.F. Heman, *Des Aristoteles Lehre von der Freiheit des menschlichen Willens*, Leipzig, 1887, citat de Simon. Pentru discuții recente vezi R.E. Hobart, „Liberul arbitru ca implicind determinare și fiind de neconcepție în lipsa ci”, *Mind*, vol. XLIII, 1934; P. Foot, „Liberul arbitru ca implicind determinismul”, *Philosophical Review*, vol. LXVI, 1957.

⁷ Poziția deterministă extremă tinde să nege că termenul „voine” are vreun sens (într-adevăr, cuvântul a fost exclus din cîteva tipuri de psihologie superstițioasă) sau că ar exista acțiune voluntară. Totuși, chiar cînd această poziție nu pot evita distincția între acele tipuri de acțiuni care pot fi influențate prin considerații raționale și cele care nu pot. Într-adevăr, ci vor trebui să admită – ceea ce este de fapt o *reductio ad absurdum* a poziției lor – că, în cazul unei persoane, credința sau lipsa credinței în capacitatea sa de a face și îndeplini planuri, adică (în termeni populari) situația în care voinea îi este sau nu liberă – poate să conteze foarte mult, din perspectiva a ceea ce va face acea persoană.

⁸ Putem încă numi „liberă” decizia cuiva, chiar dacă, prin condițiile pe care le-am creat, îl determinăm să facă ce vrem noi, întrucăt aceste condiții nu determină singure acțiunile sale, ci fac doar să crească probabilitatea ca oricine în situația sa să facă ceea ce dorim noi. Încercăm să-l „influențăm”, însă nu determinăm ce va face el. Ceea ce înțelegem în acest context, ca în multe altele, atunci cînd numim acțiunile sale „libere”, este pur și simplu faptul că nu știm ce le-a determinat, iar nu faptul că ele nu au fost determinate de ceea.

⁹ Cf. T.N. Carver, *Essays in Social Justice*, Cambridge, Harvard University Press, 1922; și primul eseu din lucrarea mea *Individualism and Economic Order*, Londra și Chicago, 1948.

¹⁰ John Milton, *Areopagitica*, ed. Everyman, Londra, 1937, p.18. Concepția despre meritul moral ca depinzind de libertate a fost de la subliniată de unii dintre filosofii scolastici și, din nou, în special în literatura „clasică” germană (cf., de exemplu, F. Schiller, *On the Aesthetic Education of Man*, New Haven, Yale University Press, 1954, p.74: „Omul trebuie să fie liber pentru a putea fi moral“)

¹¹ C.A.R. Crosland, *The Future of Socialism*, Londra, 1956, p.208.

¹² Cf. și observației lui J. Huizinga, *Incertitudes*, Paris, 1939, p.216: „În fiecare grup colectiv, o parte a judecății individului este absorbită împreună cu o parte a responsabilității sale de către cuvîntul de ordine colectiv. Sentimentul de a fi fost toți, împreună, responsabili de tot, sporește în lumea contemporană pericolul irresponsabilității absolute a acțiunii maselor“.

¹³ Vezi D. Riesman, *The Lonely Crowd*, New Haven, Yale University Press, 1950.

VI

Egalitate, valoare și merit

Citatul de la începutul capitolului este preluat din *The Holmes-Laski Letters: The Correspondence of Mr. Justice Holmes and Harold J. Laski, 1916-1935*, Cambridge, Harvard University Press, 1953, II, 942. O traducere germană a unei versiuni anterioare a acestui capitol a apărut în *Ordo*, vol.X, 1958.

¹ Vezi, de exemplu, R.H. Tawney, *Equality*, Londra, 1931, p.47.

² Roger J. Williams, *Free and Unequal: The Biological Basis of Individual Liberty*, Austin, University of Texas Press, 1953, pp.23 și 70; cf. și J.B.S. Haldan, *The Inequality of Man*, Londra, 1932 și P.B. Medawar, *The Uniqueness of the Individual*, Londra, 1957.

³ Williams, *op. cit.*, p.152.

⁴ Vezi descrierea acestei opinii la modă, în articolul lui H.M. Kallen, „Behaviorismul“, *E.S.S.*, II, 498: „La naștere, copiii, indiferent de credință, sunt la fel de egali ca Ford-urile“.

⁵ Cf. Platon, *Legile*, vi, 757A: „Pentru inegali, cele egale devin inegale“.

⁶ Cf. F.H. Knight, *Freedom and Reform*, New York, 1947, p.151: „Nu există nici un motiv vizibil pentru care cineva ar fi mai mult sau mai puțin îndreptățit la beneficiile aptitudinilor personale moștenite decât la cele ale proprietății moștenite sub o altă formă“; și discuția din W. Roepke, *Mass und Mitte*, Erlenbach și Zürich, 1950, pp.65-75.

⁷ Aceasta este poziția lui R.H. Tawney, rezumată de J.P. Plamenatz, „Egalitatea oportunităților“, în *Aspects of Human Equality*, ed. L. Bryson et al, New York, 1956, p.100.

⁸ C.A.R. Crosland, *The Future of Socialism*, Londra, 1956, p.205.

⁹ J.S. Mill, *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.70.

¹⁰ Cf. W.B. Gallie, „Moralitate liberală și moralitate socialistă“, în *Philosophy, Politics, and Society*, ed. P. Laslett, Oxford, 1956, pp. 123-125. Autorul prezintă ca esență a „moralității liberale“ aceea că ea pretinde că, într-o societate liberă, recompensele sănt egale cu meritul. Aceasta a fost poziția unor liberali din secolul al XIX-lea, care adesea le-a slăbit argumentația. Un exemplu caracteristic este W.G. Sumner, care sustinea (*What Social Classes Owe to Each Other*, retipărit în *Freeman*, VI, Los Angeles, [nedatat], 141) că, dacă toți „vor avea șanse egale, în măsura în care șansele sănt oferite sau limitate de către societate“, aceasta va „produce rezultate inegale – adică, rezultate proporționale cu meritele indivizilor“. Această teză este adevărată doar dacă „merit“ este folosit în sensul în care noi am folosit „valoare“, fără nici o condiție morală; în mod cert, afirmația nu este adevărată dacă se sugerează proporționalitatea cu strădania de a face lucruri bune sau juste, ori cu vreun efort subiectiv de confronțare la vreun standard ideal.

Însă, așa cum vom vedea, dl. Gallie are dreptate cînd afirmă, în termenii aristotelici pe care îi utilizează, că liberalismul tinde la justiție comutativă iar socialismul la justiție distributivă. Totuși, asemenea majorității socialiștilor, el nu observă că justiția distributivă este ireconciliabilă cu libertatea de alegere a propriilor activități: este justiția unei organizații ierarhice, nu a unei societăți libere.

¹¹ Deși cred că această diferență între merit și valoare este aceeași cu cea avută în vedere de Aristotel și Toma din Aquino, cînd au făcut distincția între „justiție distributivă“ și „justiție comutativă“, prefer să nu ancorez discuția în toate dificultățile și confuziile asociate, de-a lungul timpului, cu aceste concepte tradiționale. Parc lipede că ceea ce numim aici „recompensă în funcție de merit“ corespunde justiției distributive aristotelice. Dificil este conceptul de „justiție comutativă“, iar a vorbi de justiție în acest sens pare să cauzeze o anumită confuzie. Cf. M. Solomon, *Der Begriff der Gerechtigkeit bei Aristoteles*, Leiden, 1937; pentru o trecere în revistă a literaturii, G. del Vecchio, *Die Gerechtigkeit*, ed. a II-a, Basel, 1950.

¹² Dificultățile terminologice apar datorită faptului că folosim cuvîntul merit și într-un sens obiectiv, vorbind de „meritul“ unei idei, al unei cărți sau al unui tablou, indiferent de meritul dobîndit de persoanele care le-au creat. Uncori, cuvîntul este folosit și pentru a descrie ceea ce considerăm a fi „adevărată“ valoare a unei realizări, deosebind-o de valoarea de piață. Cu toate acestea, nici chiar realizarea care posedă cea mai mare valoare sau merit (în acest sens) nu este o dovedă de merit moral din partea celui căruia îi se datorează. Se pare că varianta folosită de noi are susținerea tradiției filosofice. Cf., de exemplu, D. Hume, *Treatise*, II, 252: „Performanța exterioară nu are nici un merit. Trebuie să privim înăuntru pentru a găsi calitatea morală. [...] Obiectul ultim al laudei și aprobării noastre este motivul care a produs-o.“

¹³ Cf. importantul eseu de A.A. Alchian, „Incertitudine, evoluție și teorie economică“, *J.P.E.*, LVIII, 1950, în special 213-214, sec.II, intitulată „Succesul este bazat pe rezultate, nu pe motivație“. De asemenea, poate că nu este întîmplător faptul că economistul american care a contribuit cel mai mult la progresul înțelegerii de către noi a societății libere,

F.H. Knight, și-a început cariera profesională cu studiul *Risk, Uncertainty, and Profit*. Cf. și B. de Jouvenel, *Power*, Londra, 1948, p.298.

¹⁴ Se susține adesca că justiția cere ca remunerația să fie proporțională cu gradul de neplăcere provocat de muncă și că, din acest motiv, lucrătorii de la salubritate și de la canalizare ar trebui plătiți mai bine decât doctorii sau decât funcționarii. Într-adevăr, accasta ar părea o consecință a remunerării în funcție de merit (a „justiției distributive“). Pe piață, un astfel de rezultat ar apărea doar dacă toți oamenii ar fi la fel de talentați în toate muncile, astfel încât cei care pot cîștiga la fel de mult ca și cei cu ocupări mai plăcute ar trebui plătiți mai mult pentru a face muncile neplăcute. În realitate, aceste munci neplăcute le oferă celor a căror utilitate în muncile mai atractive este mică ocazia de a cîștiga mai mult decât în alte condiții. În orice cadru în care individul este lăsat să-și aleagă sferea în care se poate dovedi util, este inevitabil ca persoanele care au prea puțin de oferit semenilor lor să poată cîștiga doar prin sacrificii mai mari un venit similar cu venitul celorlalți.

¹⁵ Cf. Crosland, *op. cit.*, p.235: „Chiar dacă toți ratații ar putea fi convinși că au avut şanse egale cu ceilalți, nemulțumirea lor tot nu ar fi alinată; de fapt, ea s-ar putea intensifica. Cînd se cunoaște că oportunitățile sunt inegale, iar selecția este înclinată evident către avere sau origine, oamenii se pot consola după eșec spunând că nu au avut niciodată o șansă reală – sistemul a fost incorrect, balanța prea înclinată în defavoarea lor. Cînd însă selecția se face în mod evident în funcție de merit, această sursă de alinare dispără iar cșecul provoacă un sentiment acut de inferioritate, fără vreo scuză sau consolare; iar accasta, printre-o bizarerie a naturii umane, nu face decât să sporească invidia și resentimentul față de succesul altora“. Cf. cap. XXIV, la nota 8. Nu am văzut încă Michael Young, *The Rise of the Meritocracy*, Londra, 1958, însă, judecînd după recenzii, ea pare să trateze cu mare claritate aceste probleme.

¹⁶ Vezi interesanta discuție din R.G. Collingwood, „Economia ca știință filosofică“, *Ethics*, vol. XXXVI, 1926, care concluzionează (p.174): „preț just, salariu just, rată a dobînzii justă, sunt contradicții în termeni. Problema legată de cît anume ar trebui o persoană să primească, în schimbul bunurilor și muncii sale, este absolut lipsită de sens. Singurele probleme valabile sunt cît anume poate ea primi în schimbul bunurilor sau muncii și dacă ar mai trebui să le vîndă“.

¹⁷ Desigur, este posibil să se confere un înțeles juridic suficient de precis distincției dintre venituri, cîștiguri sau beneficii „cîștigate“ și „ne-cîștigate“, însă foarte repede această distincție va înceta să mai corespundă distincției morale ce îi oferă justificarea. Orice încercare serioasă de a aplica în practică distincția morală se va confrunta curînd cu aceleași dificultăți insurmontabile ca și orice încercare de a evalua meritele subiective. Cît de puțin sunt înțelese aceste merite de către filozofi (exceptînd cazuri rare, precum cel citat în nota precedentă) reiese foarte bine dintr-o discuție conținută în L.S. Stebbing, *Thinking to Some Purpose*, Pelican Books, Londra, 1939, p.184, în care – ca o ilustrare a unei distincții clare, însă nu tranșante – autoarea o preferă pe accea între profituri „legitime“ și „în exces“, afirmînd: „Este clară distincția dintre «profituri în exces» (sau «abuzive») și «profituri legitime», deși nu este una tranșantă“.

VII

Regula majorității

Citatul de la începutul capitolului este luat din D. Hume, *Essays*, I, 125. Ideea pare să provină din marile dezbateri ale secolului precedent. William Haller retipărește pe frontispiciul volumului întîi din *Tracts on Liberty in the Puritan Revolution, 1638-1647* (New York, Columbia University Press, 1934) o placardă cu o gravură de Wenceslas Hollar, datată 1641 și intitulată „Lumea este dominată și guvernată de opinie”

¹ Despre originea concepției statului „total” și opoziția între totalitarism și liberalism, nu însă și între totalitarism și democrație, vezi discuția timpurie în H.O. Ziegler, *Autoritärer oder totaler Staat*, Tübingen, 1932, în special pp.6-14; cf. F. Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe, Ill., 1957. Opinia celor pe care, pe parcursul acestui capitol, îi vom numi „democrați dogmatici” reiese clar din în E. Mums, Jr., *The Majority of the People*, New York, 1941 și H.S. Cominager, *Majority Rule and Minority Rights*, New York, 1943.

² Cf., de exemplu, J. Ortega y Gasset, *Invertebrate Spain*, New York, 1937, p.125: „Liberalismul și democrația sunt două lucruri care încep fără a avea nimic în comun și sfîrșesc prin a avea, în măsura în care ne referim la tendințe, sensuri mutual antagonice. Democrația și liberalismul sunt două răspunsuri la două întrebări complet diferite.

Democrația răspunde la întrebarea: «cine ar trebui să exercite puterea publică?». Răspunsul pe care îl dă este că exercițiul puterii publice aparține corpului de cetățeni.

Însă această întrebare nu se referă la care ar trebui să fie domeniul puterii publice. Ea se preocupă doar de a determina cui aparține această putere. Democrația propune să conducem cu toții; adică să fim suverani în toate actele sociale.

Liberalismul, pe de altă parte, răspunde la ceea cealaltă întrebare: «indiferent cine exercită puterea publică, care ar trebui să-i fie limitele?». Răspunsul pe care îl dă este următorul: «Indiferent dacă puterea publică este exercitată de către un autocrat sau de către popor, ea nu poate fi absolută, individul are drepturi aflate dincolo și deasupra oricărei ingerințe a statului». Vezi și carteaua același autor *The Revolt of the Masses*, Londra, 1932, p.83. Nu mai puțin emblematic, de pe poziția democraților dogmatici, este Max Lerner, „Dominiația minorității și tradiția constituțională”, în *The Constitution Reconsidered*, ed. Conyers Read, New York, Columbia University Press, 1938, p.199: „Când vorbesc aici despre democrație, vreau să fac o distincție netă față de liberalism. Nu există confuzie mai mare, în mintea oamenilor de rînd, decât tendința de a le identifica”. Cf. și Hans Kelsen, „Fundamentele democrației”, *Ethics*, LXVI, 1955, 3: „Este important să fim conștienți că principiul democrației și cel al liberalismului nu sunt identice, că există chiar un anumit antagonism între ele”.

Una dintre cele mai bune expuneri privind istoria accesiei relații poate fi găsită în F. Schnabel, *Deutsche Geschichte im neunzenhundert Jahrhundert*, II, Freiburg, 1933, 98: „Liberalismul și democrația nu sunt doar două lucruri care se exclud reciproc, ei se ocupă și

de două obiecte de studiu diferit. Liberalismul vorbește de întinderea activității statului, democrația de deținătorul suveranității în stat³. Cf. și A.L. Lowell, „Democrație și libertate“, în *Essays on Government*, Boston, 1889; C. Schmitt, *Die geistesgeschichtlichen Grundlagen des heutigen Parlamentarismus*, München, 1923; G. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, ed. a IV-a, Stuttgart, 1950, pp.137 et sqq, în special p.160; B. Croce, „Liberalismul ca un concept al vieții“, *Politics and Morals*, New York, 1945; și L. von Wiese, „Liberalismul și democrația în convergență și opoziția lor“. *Zeitschrift für Politik*, vol.IX, 1916. O expunere utilă a unei părți din literatură apare în J. Thür, *Demokratie und Liberalismus in ihren gegenseitigen Verhältnis*, disertație, Zürich, 1944.

³ Vezi F.A. Hermens, *Democracy or Anarchy?*, Notre Dame, Ind., 1941.

⁴ Este inutil să ne amintim că în cea mai veche și mai performantă democrație europeană, Elveția, femeile sunt încă excluse de la vot, aparent cu acordul majoritatii lor. De asemenea, pare posibil ca, în condiții primitive, doar un sufragiu limitat, să spunem, la proprietarii funciari să producă un legislativ suficient de independent față de guvern pentru a exercita un control eficient asupra acestuia din urmă.

⁵ Cf. F.W. Maitland, *Collected Papers*, Cambridge, Cambridge University Press, 1911, I, 84: „Cei care au luat drumul inspirat de democrație drept drum către libertate au confundat mijloacele temporare cu scopul ultim“. De asemenea, J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York, 1942, p.242: „Democrația este o metodă politică, adică un anumit tip de angajament instituțional pentru a se ajunge la decizii politice – legislative și administrative – și deci incapabilă să fie un scop în sine, indiferent de deciziile pe care le va produce în condiții istorice date“.

⁶ Cf. E.A. Hoebel, *The Law of Primitive Man*, Cambridge, Harvard University Press, 1954, p.100 și F. Fleiner, *Tradition, Dogma, Entwicklung als aufbauende Kräfte der schweizerischen Demokratie*, Zürich, 1933, retipărit în lucrarea autorului *Ausgewählte Schriften und Reden*, Zürich, 1941; de asemenea, Menger, *Untersuchungen*, p.277.

⁷ Cf., de exemplu, discursul lui Joseph Chamberlain la Clubul „Eighty“, 28 aprilie 1885, reluat în *Times* [Londra], 29 aprilie 1885: „Cind guvernul reprezenta doar autoritatea Coroanei și opinioile unci anumite clase, înțeleg că prima datorie a oamenilor care își prețuiau libertatea era de a-i restrîngă autoritatea și de a-i limita cheltuielile. Dar toate acestea s-au schimbat. Acum, guvernul este expresia organizată a dorinelor și nevoilor poporului; în aceste condiții, să înctăm a-l mai privi cu suspiciune. Suspiciunea este produsul timpurilor vechi, al unor împrejurări demult dispărute. Acum sarcina noastră este de a-i extinde funcțiile și de a vedea în ce fel s-ar putea lărgi cu folos activitatea sa“. Vezi însă J.S. Mill, combătând încă din 1848 această opinie în *Principles, Cartea V-a, cap.XI, sec.3*, p.944, de asemenea, în *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.3.

⁸ H. Finer, *Road to Reaction*, Boston, 1945, p.60.

⁹ Vezi J.F. Stephen, *Liberty, Equality, Fraternity*, Londra, 1873, p.27: „Sintem de acord să ne măsurăm forțele numărind capete, în loc să le spargem. [...] Nu tabăra cea mai înțeleaptă învinge, ci aceea care la un moment dat își arată forță superioară (între ale cărei elemente se numără, fără îndoială, și înțelepciunea) prin recrutarea celei mai mari cote de

simpatie activă, în sprijinul său. Minoritatea cedează nu pentru că este convinsă că nu are dreptate, ci pentru că este convinsă că e o minoritate¹⁰. Cf. și L. von Mises, *Human Action*, New Haven, Yale University Press, 1949, p.150: „De dragul păcii interne, liberalismul tinde către o guvernare democratică. De aceea, democrația nu este o instituție revoluționară. Din contra, ea este tocmai mijlocul de a preveni revoluțiile și războaiile civile. Ea oferă o metodă de ajustare a guvernării la voința majorității“. La fel, K.R. Popper, „Predicția și profeția și semnificația lor pentru teoria socială“, *Proceedings of the 10th International Congress of Philosophy*, I, Amsterdam, 1948, în special p.90: „Eu, personal, numesc tipul de guvernare care poate fi înălțat fără violență «democratice», iar pe cealaltă, «tiranie»“.

¹⁰ Sir John Culpepper, *An Exact Collection of All the Remonstrances, etc.*, Londra, 1643, p.266.

¹¹ Cite de fascinați erau liberalii raționaliști de concepția despre o guvernare în care problemele politice erau decise nu „printr-un apel, fie el direct sau indirect, la judecata sau voința unci mase neinstruite, fie ea de gentlemen sau de clovni, ci prin opinioile formate deliberat ale unui număr restrîns de persoane, educate special pentru această sarcină“, este elocvent ilustrat de eseul timpuriu al lui J.S. Mill „Democrație și guvernare“, din care este luat acest fragment (*London Review*, 1835, retipărit în *Early Essays*, Londra, 1897, p.384). El continuă arătind că „dintre toate guvernele, antice sau moderne, cel care poseda în cel mai înalt grad această excelență este guvernul Prusiei – o aristocrație în mod puternic și ingenios organizată, reunindu-i pe cei mai bine educați oameni din Regat“. Cf. și pasajul din *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.9. Cu privire la aplicabilitatea libertății și democrației la popoarele mai puțin civilizate, unii dintre vecii *Whig* erau mult mai liberali decât radicalii de mai tîrziu. T.B. Macaulay, de exemplu, scria: „Mulți politicieni din zilele noastre au obiceiul să afirme, drept o propoziție evidentă, că nici un popor nu ar trebui să fie liber pînă nu devine capabil să-și folosească libertatea. Maxima este demnă de prostul din poveste, care s-a hotărît să nu intre în apă pînă nu învăță să înnoate. Dacă c ca oamenii să aștepte libertatea pînă ce devin înțelepti și buni în sclavie, s-ar putea să aștepte o veșnicie“.

¹² Aceasta pare să explică contrastul dintre strădaniile persistente ale lui Tocqueville de a găsi defecți democrațici și acceptarea hotărîtă a principiului, astăzi de caracteristică lucrării sale.

¹³ Cf. pasajul din Dicey, citat la nota 15.

¹⁴ J.S. Mill, „Bentham“, *London and Westminster Review*, 1838, retipărit în *Dissertations and Discussions*, I, ed. a III-a, Londra, 1875, p.330. Pasajul continuă astfel: „Cei doi scriitori de care vorbim [Bentham și Coleridge] nu au fost niciodată citiți de mulți; exceptînd părțile mai ușoare din operele lor, cititori au fost puțini: însă ei au fost profesorii profesorilor. Cu greu ai putea găsi în Anglia vreo persoană de vază în lumea spiritului care, indiferent de opinioile adoptate mai tîrziu, să nu fi învățat să gîndească de la unul dintre ei: și cu toate că influența lor nu a început să se răspîndescă în societate decât pe aceste căi indirecte, aproape că nu există publicație importantă, adresată claselor educate, care să nu fi arătat, astăzi, altfel, dacă nu ar fi existat acești oameni“. Cf. și pasajul adesea citat din Lord Keynes, el însuși o astfel de influență pentru generația noastră, în care susține, la sfîrșitul

volumului *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, (Londra, 1936, p.383) că „ideile economiștilor și filosofilor politici, și atunci cînd au și atunci cînd nu au dreptate, sănt mai puternice decît se crede, în general. De fapt, ele sănt cele care guvernează lumea. Oamenii practici, care se cred scutîți de orice influențe intelectuale, sănt de obicei sclavii vreunui economist defunct. Nebunii aflați la putere, care aud voci din văzduh, își culeg frenzia din opera vreunui scriitor obscur de acum cîțiva ani. Sunt sigur că puterea intereselor instituite este mult exagerată, în comparație cu îngădirica treptată a ideilor. Desigur, nu imediat, ci după un timp oarecare; cum în domeniul filosofiei economice și politice nu sănt mulți cei care se lasă influențați de teorii noi, după ce împlinesc douăzeci și cinci sau treizeci de ani, ideile pe care le aplică evenimentelor curente funcționarii publici, politicienii și chiar agitatorii nu sănt, probabil, dintre cele mai noi. Însă, mai devreme sau mai tîrziu, ideile și nu interesele instituite sănt cele periculoase, ducînd fie către mai bine, fie către mai rău“.

¹⁵ Descrierea clasică a modului în care ideile afectează după un timp îndelungat politica este, încă, cea a lui Dicey, *Law and Opinion*, pp.28 et sqq și în special p.33: „Opinia care schimbă legea este, într-un anumit sens, opinia momentului în care legea este efectiv modificată; într-un alt sens, ea s-a dovedit a fi, adesea, în Anglia, opinia dominantă cu douăzeci sau treizeci de ani în urmă; a fost, cel mai adesea, nu opinia zilei de astăzi, ci a celei de încă.

Opinia legislativă trebuie să fie opinia zilei, pentru că, atunci cînd se schimbă legile, schimbarea este pusă în aplicare de legiuitorii care acționează cu convingerea că schimbarea este un amendament; dar această opinie creatoare de lege este în același timp opinia zilei de ieri, întrucât convingerile care au avut un asemenea efect asupra legislativului. Încît să producă o modificare a legii, au fost îndeobște cîinse de gînditori sau scriitori care și-au făcut simîntă influența cu mult înainte de modificarea legii. Astfel, se poate întîmpla ca o inovație să fie pusă în practică de-abia atunci cînd învățătii ce au oferit argumentele în favoarea sa sănt de ja în mormînt sau – și acest lucru merită remarcat – într-un moment în care, în lumea speculației, o altă mișcare a formulat deja obiceiuri față de ideile care își exercită pe deplin efectul în universul acțiunii și al legislației“.

¹⁶ Cf. H. Schoeck, „Ce încamnă «politic imposibil»?“, *Pall Mall Quarterly*, vol.I, 1958; vezi și C. Philbrook, „«Realismul» în adoptarea politiciilor“, *A.E.R.I.*, vol.XLIII, 1953.

¹⁷ Cf. observației lui A. Marshall (*Memorials of Alfred Marshall*, ed. A.C. Pigon, Londra, p.89), potrivit căreia „cercetătorii în științele sociale trebuie să se temă de aprobarea populară: rău este atunci cînd toată lumea îi vorbește de bine. Dacă există vreun ansamblu de opinii pe care, susținîndu-le, un ziar și-ar spori vînzările, atunci cercetătorul care vrea să lase lumea, în general, și țara sa, în particular, mai bune decît ar fi fost dacă el nu ar fi existat, este dator să insiste asupra limitelor, defectelor și erorilor – dacă există – din cadrul acelui ansamblu de opinii, și niciodată să nu le sprijine necondiționat, nici chiar într-o discuție *ad hoc*. Învățatului îi este aproape imposibil să fie un adevarat patriot și, în același timp, să fie recunoscut ca atare de către contemporanii săi“.

¹⁸ Vezi discuția mai completă a acestor aspecte în cap.V din carteia mea *The Road to Serfdom* (Londra și Chicago, 1944) și în Walter Lippmann, *An Inquiry into the Principles of the Good Society*, Boston, 1937, în special p.267: „[Poporul] poate guverna doar atunci cînd

înțelege cum democrația se poate guverna ea însăși, precum și că ea poate guverna doar prin desemnarea unor reprezentanți care să judecă, să impună și să revizuiască legile care proclamă drepturile, îndatoririle și imunitățile persoanelor, asociațiilor, comunităților și ale demnităților însăși, fiecare față de toti ceilalți.

Aceasta este constituția unui stat liber. Întrucât filosofii democrați ai secolului al XIX-lea nu au văzut împede că guvernământul reprezentativ are drept corolar indispensabil un anumit mod de guvernare, ci au fost uimiți de presupusul conflict între lege și libertate, între controlul social și libertatea individuală. Aceste conflicte nu există acolo unde controlul social se efectuează prin intermediul unei ordini juridice în care sunt impuse și ajustate drepturile individuale. Astfel, într-o societate liberă, statul nu administrează afacerile oamenilor. El administrează justiția, între oameni care și conduc ei însăși afacerile“.

VIII

Salariați și independenți

Citatul din Robert Burns [„Not for to hide it in a hedge, / Not for a train attendant / But for the glorious privilege / Of being independent“] care deschide capitolul este preluat din Samuel Smiles, *Self Help*, Londra, 1859, unde este plasat la începutul cap.IX, p.215.

¹ Cf. C.W. Mills, *White Collar*, New York, 1951, p.63: „La începutul secolului al XIX-lea, deși nu există cifre exacte, se pare că lucrătorii independenți reprezintă patru cincimi din populația ocupată; în 1870, doar circa o treime, iar în 1940, doar o cincime aparțineau încă acestei vechi clase de mijloc“. Vezi de asemenea *ibid.*, p.65, în legătură cu măsura în care această evoluție a fost rezultatul scăderii proporției populației ocupate în agricultură, ceea ce nu anulează, însă, semnificația politică a datelor.

² Este important să reținem că pînă și cei care, datorită vîrstei sau caracterului specializat al aptitudinilor, nu pot spăra la o schimbare de poziție, sunt protejați datorită nevoii patronului de a crea condiții de muncă de natură a-și asigura fluxul necesar de noi angajați.

³ Cf. interesanta discuție a acestor probleme în E. Bieri, „Reflecții critice asupra statului bunăstării“, *Schweizer Monatshefte*, XXXV, 1956, în special p.575: „Numărul lucrătorilor ne-independenți a crescut mult, atât în valoare absolută cât și ca proporție din populația activă. În aceste condiții, sentimentul responsabilității pentru sine și pentru viitor al lucrătorilor independenți s-a intensificat puternic din motive evidente: ci trebuie să-și facă planuri pe termen lung și să-și asigure, prin talent și inițiativă, mijloacele de a înfrunta zilele grele. Din contra, lucrătorii ne-independenți, care își primesc remuneratia la intervale regulate, au un alt mod, static, de a-și concepe existența; ci nu își fac decât aracori planuri pe termen lung și intră în panică la cea mai mică perturbație. Pentru ei, *stabilitatea și securitatea* reprezintă o preocupare și o aspirație.“

⁴ Cf. analizei din C.I. Barnard, *The Functions of the Executive*, Cambridge, Harvard University Press, 1938.

⁵ Despre relația dintre organizarea și practicile birocratice și imposibilitatea unui calcul profit-pierdere, vezi în special L. von Mises, *Human Action*, New Haven, Yale University Press, 1949, pp.300-307.

⁶ Cf. J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York și Londra, 1942, precum și discuția de mai jos despre caracterul marilor organizații, cap.XVII, sec.8.

⁷ Aș vrea să posed elocvență pe care am remarcat-o la defunctul Lord Keynes, ascultându-i cuvintele despre rolul indispensabil pe care îl joacă omul independent din punct de vedere al resurselor, în orice societate decentă. Pentru mine aceasta a reprezentat o surpriză, venind de la cel care, anterior, salutase „euthanasia rentierului“. Aș fi fost mai puțin surprins dacă aș fi știut că de intens resimțea Keynes faptul că, pentru poziția la care aspira el, o avere independentă era necesară și că de priceput s-a dovedit în strîngerea acestei averi. Așa cum ne spune biograful său, la vîrsta de treizeci și șase de ani, Keynes „era hotărît să nu eșueze din nou în corvoada muncii de salariat. Trebuia să fie independent. Simțea că are în el acel ceva care să-i justifice independența. Avea multe de spus națiunii și pentru aceasta avea nevoie de mijloce suficiente“. Astfel, el s-a lansat cu toată energia în speculații și, pornind aproape de la zero, a cîștigat jumătate de milion de lire în doisprezece ani (R.F. Harrod, *The Life of John Maynard Keynes*, Londra, 1951, p.297). Nu ar fi trebuit, aşadar, să fiu surprins de faptul că, la încercarea mea de a-l aduce la acest subiect, el răspunse printr-un elogiu entuziasmat al rolului jucat de omul bogat și cultivat în programul civilizației; mi-aș fi dorit ca această expunere, cu numeroasele sale exemple, să vadă lumina tiparului.

⁸ Cu siguranță, nu am nici o obiecție față de influența exercitată de clasele intelectuale, cărora le aparțin eu însuși, față de cea a profesorului, jurnalistului sau funcționarului. Recunosc, însă, că ei sunt un grup de angajați și au propriile prejudecăți profesionale care, în cîteva puncte esențiale, sunt contrare cerințelor unei societăți libere și care trebuie contracarate sau cel puțin modificate printr-o abordare venită dintr-o perspectivă diferită, prin concepția unor oameni care nu sunt membri ai unei ierarhii organizate, a căror poziție socială este independentă de popularitatea ideilor pe care le susțin și care pot sta pe picior de egalitate cu cei bogați și puternici. Ocazional, în trecut, acest rol a fost jucat de o aristocrație funciară (sau de gentilomii de la țară, în Virginia sfîrșitului secolului al XVIII-lea). Nu este nevoie de privilegii ereditare pentru a crea o astfel de clasă, iar familiile patriciene din multe republici comerciale urbane au dobîndit, probabil, din acest punct de vedere, un credit superior celui al nobilimii de singe. În orice caz, fără acel grup de oameni care își pot dedica viață acelor valori alese de ei însiși (fără a trebui să dea socotrală superiorilor sau clienților) și care nu depind de recompense ca recunoaștere a meritelor, s-ar închide canale de evoluție care s-au dovedit extrem de benefice. Dacă „cea mai mare dintre binecuvîntările pămîntești, independentă“ (așa cum a numit-o Edward Gibbon, *Autobiography*, ed. World's Classics, p.176) este un „privilegiu“ în sensul că doar puțini pot avea parte de ea, nu este mai puțin de dorit ca unii indivizi să se bucure de ea. Nu putem decât să sperăm că acest avantaj nu va fi împărțit după voia unor oameni, ci va nimeri prin hazard la cîțiva norocoși.

⁹ Însuși Darwin era pe deplin conștient de acest lucru; vezi *The Descent of Man*, ed. Modern Library, p.522: „Existența unui grup de oameni bine pregătiți, care să nu trebuiască să muncească pentru pâinea zilnică, este atât de importantă, încât cu greu ar putea fi suprăestimată; aceasta, pentru că ei sunt cei ce efectuază munca intelectuală de vîrf, iar de această muncă depinde progresul material de toate felurile, fără a mai menționa alte avantaje, încă și mai importante.

¹⁰ Despre rolul important pe care l-au jucat oamenii bogăți în America zilelor noastre, în răspîndirea ideilor radicale, vezi M. Friedman, „Capitalism și Libertate“, în *Essays on Individuality*, ed. F. Morley, Pittsburgh, University of Pennsylvania Press, 1958, p.178; cf. Ludwig von Mises, *The Anti-capitalistic Mentality*, New York, 1956, și cseul meu „Intelectualii și socialismul“, *University of Chicago Law Review*, vol.XVI, 1949.

¹¹ Cheltuielile pentru tutun și băuturi ale populației Statelor Unite se ridică la circa 120 dolari anual, pentru fiecare adult.

¹² Un studiu asupra evoluției arhitecturii domestice și a obiceiurilor din Anglia l-a făcut pe un distins arhitect danez să afirme că „în cultura engleză, comoditatea a fost rădăcina tuturor lucrurilor bune“ (S.E. Rasmussen, *London. The Unique City*, Londra și New York, 1937, p.294).

¹³ Cf. B. de Jouvenel, *The Ethics of Redistribution*, Cambridge, Cambridge University Press, 1951, în special p.80.

PARTEA A II-A

Libertate și drept

Citatul de după subtitlul la Partea a II-a este luat din R. Hooker, *The Laws of Ecclesiastical Polity* (1593), ediția Everyman, I, 192; pasajul este instructiv, în ciuda interpretării rationaliste a dezvoltării istorice, pe care o implică.

IX

Coerciția și statul

Citatul din Henry Bracton din deschiderea capitolului este luat din M. Polanyi, *The Logic of Liberty*, Londra, 1951, p.158. Ideea centrală a capitolului a fost exprimată și de F.W. Maitland „Schită istorică a libertății și egalității ca idealuri“ (1875), în *Collected Papers*, Cambridge, Cambridge University Press, 1911, I, 80: „Exercitarea puterii în moduri care nu pot fi anticipate cauzează restricții dintre cele mai mari, pentru că restricția este cel mai puternic simțită și, deci, este cea mai mare atunci cînd este cel mai puțin anticipată. Ne simțim cel mai puțin liberi atunci cînd știm că, în orice moment, asupra oricărei acțiuni ni se pot impune restricții. [...] Legile generale cunoscute, oricăr de rele ar fi, au asupra libertății ingerințe mai mici decît deciziile nebazate pe nici o regulă cunoscută dinainte“.

¹ Cf. F.H. Knight, „Conflict de valori: libertate și justiție“, în *Goals of Economic Life*, ed. A. Dudley Ward, New York, 1953, p.208: „Coerciția este manipularea «arbitrară» de către cineva a termenilor sau alternativelor de alegere ale altcuiu – și am numi-o, de obicei, o ingerință nejustificată“. Vezi și R.M. MacIver, *Society: A Textbook of Sociology*, New York, 1937, p.342.

² Cf. maximei juridice *etsi coactus tamen voluit*, provenind din *Corpus juris civilis*, Digeste, L.IV, ii. Pentru o discuție a semnificației sale, vezi U. von Lübtow, *Der Ediktstitel „Quod metus causa gestum erit“*, Greifswald, 1932, pp.61-71.

³ Cf. F. Wieser, *Das Gesetz der Macht*, Viena, 1926; B. Russel, *Power: A New Social Analysis*, Londra, 1930; G. Ferrero, *The Principles of Power*, Londra, 1942; B. de Jouvenel, *Power: The Natural History of Its Growth*, Londra, 1948; G. Ritter, *Vom sittlichen Problem der Macht*, Berna, 1948; de același autor, *Machtstaat und Utopie*, München, 1940; și Lord MacDermett, *Protection from Power under English Law*, Londra, 1957.

⁴ Etichetările puterii drept rău suprem sunt la fel de vechi ca însăși gîndirea politică. Herodot îl făcuse pe Otanes să spună, în faimosul său discurs asupra democrației, că „pînă și cei mai buni dintre oameni, ridicăți într-o asemenea poziție [de putere irespnsabilă] se vor schimba în rău“ (*Istoriu* iii. 80); John Milton discută posibilitatea ca „îndelunga prezență a puterii să-i corupă chiar și pe oamenii cci mai onești“ (*The Ready and Easy Way*, etc., in *Milton's Prose*, ed. M.W. Wallace, World's Classics, Londra, 1925, p.459); Montesquieu afirmă că „experiența constantă nc arată că orice om investit cu putere este capabil să abuzeze de ea și să-și ducă autoritatea cît dc de departe poate“ (*Despre spiritul legilor*, I, 150); I. Kant scrie că „posesia puterii degradează inevitabil libera judecată a rațiunii“ (*Zum ewigen Frieden* [1795], a doua adăugire, ultimul paragraf); Edmund Burke notează că „mulți dintre cei mai mari tirani din analele istoriei și-au început domniile în modul cel mai corect. Însă adevărul este că această putere nefirească corupc atît inima, cît și înțelegerea“ (*Thoughts on the Causes of Our Present Discontents*, in *Works*, II, 307); John Adams, că „puterea naște întotdeauna abuzuri, atunci cînd este nelimitată și neechilibrată“ (*Works*, ed. C.F. Adams, Boston, 1851, VI, 73) și că „puterea absolută otrăvește, laolaltă, despoți, monarhi, aristocrați, democrați, iacobini și sans culottes“ (*ibid.*, p.477); James Madison, că „orice putere aflată în mîini omenești riscă să fie folosită abuziv“ și că „de putere, oriunde ar sălăslui, se poate abuza“ (*The Complete Madison*, ed. S.K. Padover, New York, 1953, p.46); Jakob Burckhardt nu conțină să repeate că puterea, prin ea însăși, este rea (*Force and Freedom*, New York, 1953, p.102); și mai există, evident, maxima Lordului Acton „puterea tinde să corupă, iar puterea absolută corupc absolut“ (*Hist. Essays*, p.504).

⁵ L. Trotsky, *The Revolution Betrayed*, New York, 1937, p.76.

⁶ Un caz caracteristic, pe care s-a întîmplat să-l sesizez în timp ce scriam, apare într-un articol de B.F. Willcox în *Industrial and Labor Relations Review*, XI, 1957-1958, 273: pentru a justifica „coerciția economică pașnică“ întreprinsă de sindicate, autorul afirmă: „competiția pașnică, bazată pe libera alegere, arc o anumită doză de coerciție. Un vînzător liber de bunuri sau servicii, stabilindu-și prețul, îl supune la coerciție pe cineva care vrea să cumpere – să plătească, să renunțe sau să meargă în altă parte. Un vînzător liber de bunuri sau servicii, prin aceea că pune o condiție precum aceea că nu poate cumpăra de la el cineva care cumpără și de la X, impune coerciție cuiva care dorește să cumpere – să renunțe, să meargă altundeva sau să înceteze să mai cumpere de la X – și, în acest caz, îl supune la coerciție și pe X“. Acest abuz în folosirea termenului „coerciție“ provine în principal de la J.R. Commons (cf. a sa *Institutional Economics*, New York, 1934, în special p.336); vezi de asemenea R.L. Hale, „Coerciția și distribuția într-un stat presupus necoercitiv“, *Political Science Quarterly*, vol. XXXVIII, 1923.

⁷ Cf. pasajului din F.H. Knight, citat în nota 1 la acest capitol.

⁸ Expresia *several property* (proprietate plurală), folosită de Sir Henry Maine (vezi nota 10 la acest capitol) este, din multe puncte de vedere, mai adevarată decât *private property* și o vom folosi, ocazional, în locul acesteia din urmă.

⁹ Acton, *Hist. of Freedom*, p.297.

¹⁰ Sir Henry Maine, *Village Communities*, New York, 1880, p.230.

¹¹ B. Malinowski, *Freedom and Civilization*, London, 1944, pp.132-133.

¹² Nu vreau să sugerez că aceasta este o formă dezirabilă de existență. Totuși, are o anumită importanță faptul că, astăzi, o parte deloc neglijabilă a celor care influențează opinia publică, precum jurnaliștii și scriitorii, trăiesc adesea cu un minimum de posesiuni personale și, indiscutabil, aceasta le influențează concepția. Se pare că unii oameni ajung să privească posesiunile materiale mai curând drept un impediment decât drept un ajutor, atât timp cât au un venit suficient pentru a-și cumpăra ceea ce le este necesar.

¹³ I. Kant, *Critica rațiunii practice* (*Critique of Practical Reason*, ed. L.W. Beck, Chicago, University of Chicago Press, 1949, p.87): „Aționeață în aşa fel încât să tratezi umanitatea, fie ea în persoana ta sau în cea a altuia, întotdeauna drept scop și niciodată numai drept mijloc“. În măsura în care aceasta înseamnă că nimenei nu trebuie determinat să facă ceva care ar servi doar scopurilor altora, este doar un alt mod de a spune că trebuie evitată coerciția. Dar dacă maxima este interpretată în sensul că atunci când colaborăm cu alții, trebuie să ne călăuzim nu doar după propriile scopuri, ci și după ale lor, atunci intrăm curând în conflict cu libertatea lor, când nu suntem de acord cu scopurile lor. Pentru un exemplu de astfel de interpretare vezi John M. Clark, *The Ethical Basis of Economic Freedom*, Kazanian Foundation Lecture, Westport, Conn., 1955, p.26, și literatura germană discutată în lucrarea citată la nota următoare.

¹⁴ Cf. L. von Mises, *Socialism*, ed. nouă, New Haven, Yale University Press, 1951, pp.193 și 430-441.

¹⁵ Din perspectiva adesea pomenitei lipsei a libertății individuale în Grecia clasică, merită menționat că în Atena secolului V î.Hr., caracterul sacru al căminului era atât de mult respectat, încât chiar și în timpul celor Treizeci de Tirani, un om „își putea salva viața rămnind în casă“ (vezi J.W. Jones, *The Law and Legal Theory of the Greeks*, Oxford, 1956, p.91); cu referire la Demostene, XXIV.52.

¹⁶ J.S. Mill, *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, cap.IV.

¹⁷ Cf. *ibid.*, p.84: „În multe cazuri, un individ care urmărește un obiectiv legitim provoacă durere sau pierderi altora, sau își însușește un bun pe care ci aveau speranțe rezonabile să-l obțină“. De asemenea, schimbarea semnificativă de la formularea confuză din Declarația franceză a drepturilor, din 1789 („Libertatea constă în a putea să faci tot ceea ce nu dăunează altcuiva“) la cea corectă din Articolul VI al Declarației din 1793 („Libertatea este puterea care aparține omului de a face tot ceea ce nu dăunează drepturilor altcuiva“).

¹⁸ Cel mai evident caz, în societatea noastră, este tratamentul la carci este supusă homosexualitatea. Așa cum observa Bertrand Russell („John Stuart Mill“, *Proceedings of the British Academy*, XLI, 1955, 59): „Dacă s-ar mai crede, așa cum se credea altădată, că tolerarea unui astfel de comportament ar expune comunitatea soartei pe care au avut-o Sodoma și Gomora, comunitatea ar avea tot dreptul să intervină“. Însă acolo unde asemenea credințe nu sunt dominante, contactele de acest fel între adulți, oricără de oribile le-ar părea majorității, nu constituie un domeniu de acțiune coercitivă pentru un stat al cărui obiectiv este minimizarea coerciției.

¹⁹ C.A.R. Crosland, *The Future of Socialism*, Londra, 1956, p.206.

²⁰ Afirmația citată i-a fost atribuită lui Ignazio Silone. Cf. și Jakob Burckhardt, *op. cit.*, p.105: „Este o degenerare, o aroganță filosofică și birocratică din partea statului, de a încerca să definească în mod direct obiective morale, pentru că doar societatea poate și are voie să o facă“. Vezi și H. Stearns, *Liberalism in America*, New York, 1919, p.69: „Coerciția de dragul virtuții este la fel de respingătoare ca și coerciția de dragul viciului. Dacă liberalii americani nu sunt dornici să combată principiul coerciției în cazul amendamentului privind prohi-biția, doar pentru faptul că ei, ca persoane, nu sunt prea interesați dacă țara este «pe uscat» sau nu, atunci ei se discreditează cînd combat coerciția în acele situații în care sînt interesați“. Atitudinea socialistă tipică în aceste probleme este enunțată cel mai explicit în Robert L. Hall, *The Economic System in a Socialist State*, Londra, 1937, p.202, unde se susține, cu referire la datoria de a spori capitalul țării, că „faptul că este necesar să folosim cuvinte ca obligație morală sau datorie arată că nu avem de-a face cu calcule precise, ci cu decizii care nu numai că pot, ci ar trebui să fie luate de comunitate în întregul ei, adică cu decizii politice“. Pentru o apărare conservatoare a folosirii puterii politice pentru impunerea unor prin-cipii morale, vezi W. Beins, *Freedom, Virtue, and the First Amendment*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1957.

²¹ Mill, *op. cit.*, cap. III.

X

Legile, comenzi și ordinea

Citatul de la începutul capitolului este luat din J. Ortega y Gasset, *Mirabeau o el político* (1927), în *Obras completas*, Madrid, 1947, III, 603: „*Orden no es una presión que desde fuera se ejerce sobre la sociedad, sin un equilibrio que se suscita en su interior*“. Cf. J.C. Carter, „Ideal și real în lege“, *Report of the Thirteenth Annual Meeting of the American Bar Association* (1890), p.235: „Dreptul nu este un set de comenzi impuse asupra societății din exterior, fie de către un suveran sau un superior individual, fie de către un for suveran constituit din reprezentanți ai societății însăși. El există în toate timpurile ca un element al societății ce izvorăște direct din obicei și cultură. De aceea, el este creația inconștientă a societății sau, cu alte cuvinte, o creștere“. Accentul pe drept ca premergător statului, care repre-zintă efortul organizat de a crea și impune dreptul, datează cel puțin de la D. Hume (vezi *Treatise*, Cartea a III-a, Partea a II-a).

¹ F.C. von Savigny, *System des heutigen römischen Rechts*, Berlin, 1840, I, pp.331-332. Pasajul citat în traducere este o condensare a două propoziții ce merită citate în contextul inițial: „Omul se găsește în sînul universului exterior, iar elementul cel mai important pentru sine, în acest mediu care este al său, îl reprezintă contactele cu cei care îi seamănă, ca natură și menire. Dacă este convenabil ca, în aceste inter-relații, ființele libere să se învecineze și să se ajute reciproc, fără a-și plasa obstacole în calea dezvoltării, acest lucru

nu este realizabil decât grație unei frontiere invizibile, în interiorul căreia ființa și activitatea fiecărui individ se bucură de un spațiu de securitate și libertate. Regula prin care este determinată această frontieră și datorită căreia se constituie acest spațiu, este dreptul. Astfel se aruncă lumină asupra afinității și, în același timp, a diferenței dintre Drept și Morală. Dreptul susține Morală, nu prin aceea că îi execută comenziile, ci prin aceea că îi garantează libera desfășurare a puterii ei, ancorată în voința fiecărui individ. Esența sa este deci independentă, și de aceea nu este contrazis de faptul că, în anumite cazuri, există posibilitatea unui exercițiu imoral al unui drept ce există efectiv².

² Charles Beudant, *Le Droit individuel et l'état*, Paris, 1891, p.5: „Dreptul, în sensul cel mai general al cuvântului, este știința libertății“.

³ Cf. C.Menger, *Untersuchungen*, Apendicel VIII.

⁴ „Abstractizarea“ nu apare doar în forma enunțurilor verbale. Ea se manifestă și în modul în care răspundem la fel oricărui eveniment dintr-o clasă de evenimente care pot fi, din majoritatea celorlalte puncte de vedere, diferite unele de altele, precum și în sentimentele care le suscitană aceste evenimente și care ne călăuzesc acțiunea, fie că este vorba de simțul dreptății, de aprobare sau dezaprobată morală sau estetică. În plus, există, probabil, întotdeauna principii mai generale ce ne ghidează mintea, principii pe care nu le putem formula, dar care ne călăuzesc, totuși, gândirea – legi ale structurii mintii care sunt prea generale spre a fi formulate în interiorul acelei structuri. Chiar atunci când vorbim de o regulă abstractă ce ne ghidează deciziile, nu trebuie să înțelegem o regulă exprimată în cuvinte, ci una care doar ar putea să fie formulată astfel. Asupra tuturor acestor probleme, văză carteau mea *The Sensory Order*, Londra și Chicago, 1952.

⁵ Cf. E. Sapir, *Selected Writings*, ed. D.G. Mandelbaum, Berkeley, University of California Press, 1949, p.548: „Este ușor pentru cinea născut în Australia, de exemplu, să spună prin ce termen de rudenie numește pe cineva, sau dacă poate iniția o anumită relație cu un anumit individ. Este însă prea dificil, pentru el, să ofere doar o regulă generală pentru care aceste exemple specifice să reprezinte doar ilustrări, deși tot timpul el se comportă ca și cum ar cunoaște perfect această regulă. Într-un sens, o cunoaște foarte bine. Dar această cunoaștere nu este capabilă de manipularc conștientă, în termenii simbolurilor pe care le poartă cu-vintele. Este mai curind un sentiment, nuanțat cu finețe, al relațiilor subtile trăite și posibile.“

⁶ Tratarea legii ca o specie de comandă (provenită de la Thomas Hobbes și John Austin) avea inițial intenția de a accentua similaritatea logică a acestor două tipuri de propoziții, spre deosebire, de exemplu, de enunțarea unui fapt. Ea nu ar trebui însă să ascundă, aşa cum s-a întîmplat adesea, diferențele esențiale. Cf. K. Olivecrona, *Law as Fact*, Copenhaga și Londra, 1939, p.43, unde legile sunt descrise ca „imperative independente“ care nu sunt „comenziile nimănui, deși ele iau forma unui limbaj caracteristic comenziilor“; de asemenea, R. Wollheim, „Natura legii“, *Political Studies*, vol.II, 1954.

⁷ Am luat această ilustrare din J. Ortega y Gasset, *Del imperio romano* (1940), în *Obras completas*, VI, Madrid, 1947, p.76, care o prezintă, probabil, de la un antropolog.

⁸ Dacă nu ar exista pericolul confuziei cu celealte sensuri ale acestor termeni, ar fi preferabil să vorbim de legi „formale“ și nu „abstractive“, în înțelesul în care termenul „formal“

este utilizat în logică (Cf. K.R. Popper, *Logik der Forschung*, Viena, 1935, pp.85 și 29-32). Din nefericire, atributul „formal“ se aplică oricărui act adoptat de legislativ, pe cind o astfel de lege în sens formal este și o lege în sens substanțial, doar dacă adaptarea ia forma unei reguli abstracte. De exemplu, cind Max Weber vorbește de „justiție formală“, el înțelege o justiție determinată prin lege, nu doar în sens formal, ci și în sens substanțial (Weber, *Law in Economy and Society*, ed. M. Rheinstein, Cambridge, Harvard University Press, 1954, pp.226-229). Asupra acestei diferențe dintre dreptul constituțional german și cel francez, vezi mai jos, cap. 14, nota 10.

⁹ Cf. C.G. Lewis, *An Essay on the Government of Dependencies*, Londra, 1841, p.164: „Cind o persoană își reglează voluntar comportarea, conform unei reguli sau maxime pe care își anunțase anterior dorința de a o respecta, se spune că el a renunțat la *arbitrium*, voință liberă, „discreție“ sau *willkür*, în actul individual. Deci, cind un guvern acționează într-un caz individual, fără a se conforma unei legi pre-existente sau unei reguli de comportare de el însuși emisă, actele sale sunt considerate arbitrar“. Si *ibid.*, p.24: „Orice guvern, fie el monarhic, aristocratic sau democratic, poate fi condus arbitrar, fără a fi respectate regulile generale. Nu există și nu poate exista nimic în forma de guvernămînt, care să ofere supușilor garanții juridice împotriva unei exercitări greșite, arbitratore a puterii suverane. Această garanție se află doar în influența opiniei publice și în celelalte restricții morale ce fac diferența, în ceea ce privește bunătatea guvernămîntului suprem“.

¹⁰ Sir Henry Maine, *Ancient Law*, Londra, 1861, p.151; cf. R.H. Graveson, „Evoluția de la statut la contract“, *Modern Law Review*, vol. IV, 1940-1941.

¹¹ Cf. nota 8 de mai sus și discuția ulterioară la care face referire.

¹² Chief Justice John Marshall în *Osborn v. Bank of United States*, 1824, 22 U.S. (9 Wheaton) 736, 866.

¹³ O.W. Holmes, Jr., *Lochner v. New York*, 1905, 198 U.S. 45, 76.

¹⁴ F. Neumann, „Conceptul de libertate politică“, *Columbia Law Review*, LIII (1953), 910, retipărită în cartea sa *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe, Ill., 1957, pp.160-200.

¹⁵ Cf. Smith, *W.o.N.*, I, 421: „Care este felul de industrie domestică în care își poate folosi capitalul și al cărei produs pare a avea cea mai mare valoare, este limpede că orice individ poate să judece mai bine, în situația sa locală, decât ar face-o în locul lui orice om de stat sau legiuitor“. (Sublinierea noastră).

¹⁶ Cf. Lionel Robbins, *The Theory of Economic Policy*, Londra, 1952, p.193: Liberalul clasic „propune un fel de diviziune a muncii: statul va prescrie ce să nu facă indivizii, ca să nu se ciocnească între ei, în timp ce cetățeanul va fi lăsat liber să facă tot ceea ce nu este interzis pe această cale. Unuia îi revine sarcina stabilirii de reguli formale, celuilalt responsabilitatea pentru substanța acțiunii.“

¹⁷ D. Hume, *Treatise*, Partea a II-a, sec.6 (*Works*, II, 293); cf. și John Walter Jones, *Historical Introduction to the Theory of Law*, Oxford, 1940, p.114: „Analizînd Codul francez și lăsînd la o parte dreptul familial, Duguit găsește doar trei reguli fundamentale, și nu mai multe: libertatea contractului, inviolabilitatea proprietății și datoria de a-l compensa pe

celălalt pentru daunelc produse din vina ta. Tot restul se reduce la directive secundare către unul sau altul dintre agenții statului“.

¹⁸ Cf. Hume, *Treatise*, Cartea a III-a, Partea a II-a, secțiunile 2-6, care conțin poate cea mai satisfăcătoare discuție a problemelor ridicate aici. În special cea din cap.II, 269: „Un act de justiție este adesea contrar *interesului public*; și dacă ar fi să rămînă singur, fără a mai fi urmat de alte acte, ar putea fi, prin el însuși, foarte dăunător pentru societate. [...] După cum nici toate actele de justiție, considerate separat, nu duc către interesul privat, mai mult decât către cel public. [...] Însă oricât ar fi actele separate de justiție de contrare interesului public sau celui privat, că sigur că planul sau schema întreagă este foarte favorabilă, dacă nu chiar absolut indispensabilă, atât stabilității societății, cât și bunăstării fiecărui individ. E cu neputință să separi binele de rău. Proprietatea trebuie să fie stabilă și să fie întărită prin reguli generale. Deși într-o anumită situație societatea va suferi, acest rău momentan este pe deplin compensat prin aplicarea neabătută a acleiai reguli, prin pacea și ordinea pe care ea le instituie în societate“. Vezi și *Enquiry*, în *Essays*, II, 273: „Beneficiul rezultat [din virtuile sociale de justiție și fidelitate] nu este consecința fiecărui act individual, ci apare datorită întregului plan sau sistem, creat prin contribuția întregii societăți sau a celci mai mari părți a ei. [...] Rezultatul actelor individuale este, aici, în multe cazuri, direct opus celui produs de întreg sistemul de acțiuni; primul poate fi extrem de dăunător, iar celălalt avantajos în cel mai înalt grad. Bogățiile moștenite de la un părinte sănătos, în mîinile unui om rău, instrumentul ticăloșilor. Dreptul de moștenire poate fi, în acest caz, dăunător. Beneficiile sale apar doar din respectarea regulii generale; și este suficient, dacă ar fi să se compenseze toate retelele și neajunsurile ce iau naștere datorită unor persoane și unor situații“. De asemenea, *ibid.*, p.274: „Toate legile naturii care regleză proprietatea, ca de altfel toate legile civile, sănătoase și privesc doar anumite circumstanțe esențiale ale cazului, fără a lăsa în considerare persoanele, împrejurările și legăturile personale respective și nici consecințele particulare ce pot apărea din dispozițiile acestor legi, în vreun caz particular. Ele îl privescă, fără scrupule, pe un om de bună credință de toate posesiunile sale, dacă au fost dobândite din greșeală, fără un titlu valabil; pentru a le revărsa apoi asupra unui egoist mizerabil, care și-a adunat deja cantități uriașe de bogății inutile. Utilitatca publică cere ca proprietatea să fie reglată de reguli generale, inflexibile; și deși astfel de reguli sunt adoptate în așa fel încât să servească același scop al utilității publice, le este cu neputință să prevină toate greutățile, să aducă, în toate cazurile individuale, consecințe benefice. Ajunge ca planul sau schema întreagă să fie necesar pentru sprijinirea societății civile și ca binele să apere mult mai greu în balanță decât răul“. Aș vrea cu această ocazie să-mi exprim gratitudinea față de Sir Arnold Plant, primul care mi-a atrăs atenția, cu mulți ani în urmă, asupra importanței discuției pe care o face Hume.

¹⁹ Vezi J.S. Mill, *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.48.

²⁰ Vezi J. Rawls, „Două concepte de reguli“, *Philosophical Review*, New York, vol.LXIV, 1955; J.J.C. Smart, „Utilitarism extrem și utilitarism restrâns“, *Philosophical Quarterly*, vol.VI; H.J. McCloskey, „O examinare a utilitarismului restrâns“, *Philosophical Review*, vol.LXVI, 1957; J.O. Urmson, „Interpretarea filosofiei morale a lui J.S. Mill“,

Philosophical Quarterly, vol.III, 1953; J.D. Mabbott, „Interpretări ale utilitarismului lui Mill“, *Philosophical Quarterly*, vol.VI, 1956; și S.E. Toulmin, *An Examination of the Place of Reason in Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1950, în special p.168.

21 John Selden, în a sa *Table Talk* (Oxford, 1892, p.131) observă: „Nu există pe lume nimic de care să se fi abuzat mai mult decât această propoziție, *salus populi suprema lex esto*“. Cf. C.H. McIlwain, *Constitutionalism: Ancient and Modern*, ed. rev., Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1947, p.149; în aspectele generale. F. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson*, München, 1924, tradusă acum sub titlul *Machiavellism*, Londra, 1957; de asemenea L. von Mises, *Socialism*, New Haven, Yale University Press, 1951, p.400.

22 Cf., de exemplu, părerea lui Iacob I, citată de F.D. Wormuth, *The Origins of Modern Constitutionalism*, New York, 1949, p.51, că „ordinea depinde de relația de comandă și ascultare. Toate organizațiile iau naștere din suprematie și subordonare“.

23 Îmi cer scuze autorului ale cărui cuvinte le citez, dar al cărui nume l-am uitat. Am văzut pasajul cu o referință la E.E. Evans-Pritchard, *Social Anthropology*, Londra, 1951, p.19, dar, deși este exprimată și acolo aceeași idee, sînt folosite alte cuvinte decât cele citate.

24 Cf. H. Jahrreiss, *Mensch und Staat*, Köln, 1957, p.22: „Ordinea socială semnifică posibilitatea de a conta pe ceilalți“.

25 M. Polanyi, *The Logic of Liberty*, Londra, 1951, p.159.

26 Max Weber, *Theory of Social and Economic Organization*, Londra, 1947, p.386, tinde să trateze nevoia de „calculabilitate și siguranță în funcționarea ordinii juridice“ drept o trăsătură caracteristică a „capitalismului“ sau „fazei burgheze“ a societății. Afirmația este corectă doar dacă acești termeni sunt făcuți să descrie orice societate bazată pe diviziunica muncii.

27 Cf. E. Brunner, *Justice and the Social Order*, New York, 1945, p.22: „Legea este ordine și în previziune. În privința ființelor umane, acesta este serviciul pe care îl aduce; este, în același timp, povară și pericol. Oferă protecție în fața arbitrariului, dă un sentiment de siguranță, de securitate, îi răpește viitorului întunecimea rău prevestitoare“.

XI

Originile statului de drept

Cititul de la începutul capitolului este luat din John Locke, *Second Treatise*, sec.57, p.29. Substanța acestui capitol, ca și aceea a capitolelor XIII-XVI a fost folosită în prelegerile mele intitulate *The Political Ideal of the Rule of Law*, susținute și publicate la Banca Națională a Egiptului, Cairo, 1955.

¹ Cu cît aflu mai multe despre creșterea acestor idei, cu atît devin mai convins de rolul important pe care l-a jucat exemplul Republiei olandeze. Însă, deși această influență este destul de clară la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, perioada

anterioară necesită investigații suplimentare. Întrucât, vezi Sir George Clark, „Nașterea Republicii olandeze“, în *Proceedings of the British Academy*, vol. XXXII, 1946 și P. Geyl, „Libertatea în istoria Olandei“, *Delta*, vol. I, 1958. Ignoranța mă obligă să omit discuțiile importante și dezvoltarea unor idei similare în Italia Renașterii, în special în Florența. (Pentru cîteva sumare referințe, vezi introducerea la notele capitolului XX). De asemenea, nu pot vorbi cu nici un fel de competență despre faptul interesant că una dintre marile civilizații ne-europene, cea chineză, pare să fi dezvoltat, în același timp cu grecii, concepții juridice surprinzătoare de asemănătoare cu cele ale civilizației occidentale. Conform lui Fung Yu-Lan, *A History of Chinese Philosophy*, Peiping, 1937, p.312, „marea tendință politică a vremii [secolele VII-III î.Hr.] a fost o evoluție de la conducerea de tip feudal, către o guvernare a unor conducători posedând puteri absolute; de la guvernarea prin moralitatea cutumiară (*li*) și de către indivizi, la guvernarea prin lege“². Autorul citează (p.321), ca dovedă, din *kuan-tzù*, un tratat atribuit lui Kuang Chung (cca 715-645 î.Hr.), dar compus, probabil, în secolul III î.Hr.: „Cînd un stat este guvernăt prin lege, lucrurile se vor întâmpla potrivit cursului lor firesc. [...] Dacă legea nu este uniformă, va fi nenorocire pentru deținătorul statului. [...] Cînd conducător și ministru, superior și inferior, nobil și umil, respectă cu toții legea, se cheamă că aveam Marele Stat Bun“. El adaugă însă că acesta este „un ideal care nu a fost niciodată atins, în China“.

² Cf. remarcii lui Montesquieu în *Despre spiritul legilor* (I, 151): „o națiune există pe lume ca să aibă drept scop nemijlocit al constituției sale libertatea politică“. Vezi și R. Henne, *Der englische Freiheitsbegriff*, dis., Zürich, Aarau, 1927. Lipsește încă un studiu atent al descoperirii libertății engleză de către popoarele de pe continent. Lucrări timpurii importante sunt Guy Miege, *L'Etat présent de la Grande Bretagne*, Amsterdam, 1708, de asemenea într-o ediție largită în germană, sub titlul *Geistlicher und weltlicher Stand von Grossbritannien und Irland*, Leipzig, 1718; P. de Rapin-Thoyras, *Dissertation sur les Whigs et les Tories, or an Historical Dissertation upon Whig and Tory*, trad. M. Ozell, Londra 1717; A. Hennings, *Philosophische und statistische Geschichte des Ursprungs und des Fortgangs der Freyheit in England*, Copenhaga, 1783.

³ Cf. în special F. Pollock și F.W. Maitland, *History of English Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 1911; R. Keller, *Freiheitsgarantien für Person und Eigentum im Mittelalter*, Heidelberg, 1933; H. Planitz, „Asupra istoriei ideilor de drepturi fundamentale“, în *Die Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung*, ed. H.C. Nipperdey, Berlin, 1930, vol.III; și O. von Gierke, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*, ed. a II-a, Breslau, 1902.

⁴ Vezi C.H. McIlwain, „Bariera *common law* împotriva absolutismului, în Anglia“, *American Historical Review*, XLIX, 1934, 27. Faptul că cea mai celebră și, ulterior, cea mai influentă clauză din Magna Carta exprima idei comune în epocă, este demonstrat de un decret al împăratului Conrad II, datat 28 mai 1037 (citat în Stubbs, *Germany in the Early Middle Ages, 476-1250*, cd. A. Hassall, Londra, p.147) care stipula: „Niimeni nu va fi privat de un fief [...] decît potrivit legilor Imperiului și judecății egașilor săi“.

Nu putem examina în detaliu aici tradiția filosofică transmisă din Evul Mediu. Dar în anumite privințe Lord Acton nu spunea nimic paradoxal, atunci cînd îl descria pe Toma din Aquino drept primul Whig. (Vezi *Hist. of Freedom*, p.37 și cf. J.N. Figgis, *Studies of Political Thought from Gerson to Grotius*, Cambridge, Cambridge University Press, 1907, p.7.) Despre Toma din Aquino, vezi T. Gilby, *Principality and Polity*, Londra, 1958; și despre influența sa asupra teoriei politice timpurii din Anglia, în special a lui Richard Hooker, vezi S.S. Wolin, „Richard Hooker și conservatorismul englez”, *Western Political Quarterly*, vol.VI, 1953. Un rezumat mai complet ar trebui să-i acorde o atenție specială lui Nicolaus Cusanus, în secolul al XIII-lea și lui Bartolus, în secolul al XIV-lea, care au continuat tradiția. Vezi F.A. von Scharoff, *Der Cardinal und Bischof Nicolaus von Cusa*, Tübingen, 1871, în special p.22; J.N. Figgis, „Bartolus și dezvoltarea ideilor politice europene”, *Transactions of the Royal Historical Society*, N.S., vol.XIX, Londra, 1905; și C.N.S. Woolf, *Bartolus of Sassoferato*, Cambridge, 1913; asupra teoriei politice al perioadei, R.W. și A.J. Carlyle, *A History of Mediaeval Political Theory*, Edinburgh și Londra, 1903.

⁵ Cf. O. Vossler, „Studii asupra interpretării drepturilor omului”, *Historische Zeitschrift*, CXLII, 1930, 512; de asemenea, F. Kern, *Kingship and Law in the Middle Ages*, trad. S.B. Chrimes, Oxford, 1939; E. Jenks, *Law and Politics in the Middle Ages*, Londra 1898, pp.24-25; C.H. McIlwain, *The High Court of Parliament and Its Supremacy*, New Haven, Yale University Press, 1910; J.N. Figgis, *The Divine Right of Kings*, ed. a II-a, Cambridge, 1914; C.V. Langlois, *Le Règne de Philippe III, le Hardi*, Paris, 1887, p.285; și, pentru o corecție referitoare la situația din Evul Mediu tîrziu, T.F.T. Plucknett, *Statutes and Their Interpretation in the First Half of the Fourteenth Century*, Cambridge, 1922 și *Legislation of Edward I*, Oxford, 1949. În legătură cu ansamblul problemelor, vezi J.W. Gough, *Fundamental Law in English Constitutional History*, Oxford, 1955.

⁶ Cf. B. Rehfeldt, *Die Wurzeln des Rechtes*, Berlin, 1951, p.67: „Apariția fenomenului legiferării [...] marcheză în istoria comunității descoperirea arței de a crea drept și legi. Pînă atunci, se crezuse că dreptul nu putea fi instituit, ci doar aplicat, precum ceva preexistent. Din unghiul acestei reprezentări a realității, inventarea legiferației este probabil cea mai încărcată de consecințe dintre toate – mai mult decît cea a focului sau a prafului de pușcă – aceasta pentru că, mai mult decît oricare alta, a pus soarta omului în propriile mîini“.

Similar, într-o lucrare încă nepublicată, prezentată la un simpozion pe tema „Expanziunea societății“, organizat de Institutul de Orientalistică al Universității din Chicago, în decembrie 1958, Max Rheinstein observă: „Notiunea că prin legiferare se pot institui norme valabile de comportament era caracteristică fazelor tîrzii din istoria Greciei și Romei; în Europa occidentală, somnul ei a durat pînă la redescoperirea dreptului roman și ascensiunea monarhiei absolute. Propoziția că orice lege este comanda unui suveran este un postulat produs de ideologia democratică a Revoluției Franceze, că orice lege trebuie să emană de la reprezentanții (aleși în mod corect) ai poporului. Aceasta nu este însă o descriere fidelă a realității, cu atît mai puțin a celei din statele anglo-saxone, de *common law*“.

Cit de profundă mai era influența asupra opiniei publice engleze a concepțiilor tradiționale că legile sunt descoperite, nu create, o arată afirmația lui Edmund Burke, în *Tracts Rela-*

tive to the Laws against Popery in Ireland, in *Works*, IX, 350: „Cu grecu s-ar putea găsi o eroare cu adevărat mai subversivă pentru toată ordinea și frumusețea, pentru pacea și fericierea societății omenești, decât a spune că orice grup de oameni au dreptul să facă orice legi doresc; sau că legile pot dobîndi vreo autoritate din simpla lor instituire, indiferent de calitatea fondului lor. Nici un argument, indiferent că ar fi legat de politică, de rațiunea de stat sau de apărarea constituției, nu poate fi adus în sprijinul unci astfel de practici. Toate legile omenești sunt, vorbind la modul propriu, doar declamatorii; ele pot schimba modul de aplicare, dar nu au nici o putere asupra substanței justiției originare“. Pentru alte ilustrări, vezi E.S. Corwin, *The "Higher Law" Background of American Constitutional Law*, Great Seal Books, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1955, p.6, n.11.

⁷ Cf. Dicey, *Constitution*, p.370: „Un jurist, care privește problema dintr-o perspectivă exclusiv juridică, este tentat să afirme că subiectul real al disputei între oameni de stat precum Bacon și Wentworth, pe de o parte, și Coke sau Eliot, pe de altă parte, era dacă în Anglia să fie sau nu instituită definitiv o administrație puternică, de tip continental“.

⁸ Astfel descrie Henry Bracton Magna Carta, în *De legibus*, 126b. Asupra consecințelor a ceea ce era de fapt o interpretare greșită din secolul al XVII-lea a aceleiași *Magna Carta*, vezi W.S. McKechnie, *Magna Carta* (ed. a II-a, Glasgow, 1914, p.133): „Dacă cuvintele vagi și inexacte ale lui Locke au ascuns sensul multor capitoare [din *Magna Carta*] și au pus în circulație noițuni false despre dezvoltarea dreptului englez, serviciul pe care aceste erori l-au adus cauzei progresului constitucional este nemăsurat“. De atunci, această opinie a fost exprimată în numeroase rânduri (vezi în special H. Butterfield, *The Englishman and His History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1944, p.7).

⁹ Cf. descrierii lui Thomas Hobbes a felului în care „una dintre cauzele cele mai frecvente [ale spiritului de rebeliune din vremea sa] este citirea cărților de politică și istoric ale vechilor greci și romani“ și că, din acest motiv, „nu a existat nimic pentru care să se fi plătit un mai mare preț, decât au plătit țările noastre, din Apus, învățind greaca și latină“ (*Leviathan*, ed. M. Oakeshott, Oxford, 1946, pp.214 și 141); și remarcă lui Aubrey că rădăcinile „zelului [lui Milton] pentru libertatea oamenilor“ sunt „priceperea sa în scrierile lui Livius și ale altor autori romani, precum și măreția pe care o avea, în ochii săi, Republica română“ (*Aubrey's Brief Lives*, ed. O.L. Dick, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1957, p.203). Pentru sursele clasice în concepțiile lui Milton, Harrington și Sidney, vezi Z.S. Fink, *The Classical Republicans*, Northwestern University Studies in Humanities, 9, Evanston, III., 1945.

¹⁰ Tucidide, *Războiul peloponesiac* (*Peloponnesian War*, trad. Crawley, ii.37.) Cea mai convingătoare mărturie este probabil aceea a inamicilor democrații liberale din Atena, care dezvăluie multe în lamentațiile lor, aşa cum a făcut-o Aristotel (*Politica*, vi2, 1317b): „în astfel de democrații fiecare trăiește după cum îi place“. Grecii au fost, probabil, primii care au confundat libertatea personală cu cea politică; însă acesta nu însemna că nu o cunoșteau și nu o stimau pe cea dintâi. Filosofii istorici, în orice caz, i-au păstrat înțelesul originar și l-au transmis epocilor următoare. Zenon definea libertatea ca „puterea de a acționa independent, în timp ce sclavia este privarea de acesta“ (Diogenes Laertius, *Lives of Eminent*

Philosophers iii. 121, Loeb Classical Library, Londra, 1925, II, 227). Filon din Alexandria (*Quod omnis probus liber sit*, 452.45, Loeb Classical Library, Londra, IX, 36) oferă chiar o concepție aproape modernă de libertate în condițiile legii: *hasoi de meta nomoun zōsin, eleutheroi*. Vezi E.A. Hanelock, *The Liberal Temper in Greek Politics*, New Haven, Yale University Press, 1957). Totodată, nu mai este posibilă negarea existenței libertății în Atena antică, pe motivul că sistemul său economic era „bazat” pe sclavaj, întrucât cercetări recente au arătat clar că acesta era relativ lipsit de importanță; vezi W.L. Westermann, „Atheneaus și sclavii Atenei”, *Athenian Studies Presented to William Scott Ferguson*, Londra, 1940 și A.H.M. Jones, „Baza economică a democrației ateniene”, *Past and Present*, vol.I, 1952, reținut în lucrarea sa *Athenian Democracy*, Oxford, 1957.

¹¹ Tucidide, *op. cit.*, vii.69. Reprezentarea greșită a libertății elene datează de la Thomas Hobbes și a devenit larg răspândită prin Benjamin Constant, *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes*, retipărită în *Cours de politique constitutionnelle*, vol.II, Paris, 1861, și N.D. Fustel de Coulanges, *La cité antique*, Paris, 1864. Despre accastă discuție vezi G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, ed. a II-a, Berlin, 1905, p.288. E greu de înțeles cum, în 1933, H.J. Laski („Libertatea”, E.S.S., IX, 442) putea să susțină cu referire explicită la perioada lui Pericle, că „într-o astfel de societate organică, conceptul de libertate individuală era practic necunoscut”.

¹² Cf. J. Huizinga, *Wenn die Waffen schweigen*, Bascl, 1945, p.95: „Trebuie să deplinim faptul că acele culturi edificate pe fundamentele Antichității elene, în locul cuvântului democrație – care, în Atena, prin prisma evoluției istorice, suscitată o diferență specială – nu au ales un alt termen, care exprima foarte clar concepția actuală a unei formule bune de guvernămint: termenul isonomie, egalitatea legii. Acest termen avca deja o rezonanță nemuritoare. [...] Idealul libertății transpărtea, în cuvântul isonomie, mult mai direct și mult mai clar decât în cuvântul democrație; în plus, teza conținută în «isonomic» nu conține nimic irealizabil, ceea ce nu este cazul tezei conținute în «democrație». Principiul constitutiv al statului de drept este redat, în cuvântul isonomie, de o manieră clară și concluzentă“.

¹³ În dicționarul italian al lui John Florio, *World of Words*, Londra, 1598.

¹⁴ Titus Livius, *Romane Historie*, trad. Philemon Holland, Londra, 1600, pp.114, 134 și 1016.

¹⁵ *Oxford English Dictionary*, în dreptul cuvântului „isonomic”, oferă exemple de folosire a lui în 1659 și 1684, fiecare sugerând că termenul era atunci utilizat în mod obișnuit.

¹⁶ Cea mai veche folosire păstrată a cuvântului *isonomia* pare să fie cea a lui Alcmaeon, cca. 500 î.Hr. (H. Dicls, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ed. a III-a, Berlin, 1922, vol.I, p.136, Alkmaion, frag.4). Cum utilizarea este metaforică, descriind isonomia ca o stare de sănătate fizică, se pare că termenul era, încă de pe atunci, în uzul curent.

¹⁷ E. Diehl, *Anthologia lyrica Graeca* (ed. a II-a, Leipzig, 1949, frag.24). Cf. E. Wolf, „Măsură și justiție la Solon“, *Gegenwartsprobleme des internationalen Rechtes und der Rechtsphilosophie: Festschrift für Rudolf Laun*, Hamburg, 1953; K. Freeman, *The Work and Life of Solon*, Londra, 1926; W.J. Woodhouse, *Solon, the Liberator*, Oxford, 1938, și K. Hönn, *Solon, Staatsmann und Weiser*, Viena, 1948.

¹⁸ Ernest Barker, *Greek Political Theory*, Oxford, 1925, p.44. Cf. Lord Acton, *Hist. of freedom*, p.7 și P. Vinogradoff, *Collected Papers*, Oxford, 1928, II, 41.

¹⁹ Cf. G. Busolt, *Griechische Staatskunde*, München, 1920, I, 417; J.A.O. Larsen, „Clistene și dezvoltarea teoriei democrației în Atene“, *Essays in Political Theory Presented to George H. Sabine*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1948; V. Ehrenburg, „Isonomia“, în *Pauly's Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft*, supl.VII, 1940 și articolele sale „Originile democrației“, *Historia*, I, 1950, în special 535 și „Cintecul lui Harmodius“, *Festschrift Albin Lesky*, Wiener Studien, vol.LXIX, în special pp.67-69; G. Vlastos, „Isonomia“, *American Journal of Philology*, vol.LXXIV, 1953 și J.W. Jones, *The Law and Legal Theory of the Greeks*, Oxford, Oxford University Press, 1956, cap.VI.

Acel *skolion* grec menționat în text va fi găsit în două versiuni în Dichl, *op. cit.*, vol.II, *skolia* 10(9) și 13(12). O ilustrare curioasă a popularității acestor cîntece care celebrau isonomia printre Whig-ii englezi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea este „Oda în imitația lui Callistratus“ de Sir William Jones (pe care l-am amintit deja ca fiind legătura dintre vederile politice ale Whig-ilor și tradiția evoluționistă în lingvistică – vezi *Works*, Londra, 1907, X, 391), care începe cu textul grec al *skolion-ului* și, după douăzeci de versuri în care sănăduați Harmodius și Aristogiton, continuă:

Then in Athens all was Peace
Equal Laws and Liberty:
Nurse of Arts, and eye for Greece!
People valiant, firm, and free!
Not less glorious was thy deed,
Wentworth, fix'd in Virtue's cause;
Not less brilliant be thy meed,
Lenox, friend to Equal Laws!
High in Freedom's temple rais'd,
See *Fitz Maurice* beaming stand,
For collected Virtues prais'd
Wisdom's voice, and Valour's hand!
Ne'er shall fate their eyclids close;
They, in blooming regions blest
With Harmodius shall repose,
With Aristogiton rest.

[„Atunci în Atena-ntrâagă era pace, / Erau legi egale și era libertate: / Patroană a artelor și ochi strălucitor al Greciei! / Popor vitcaz, hotărît și liber! / Nu mai puțin glorioasă ți-a fost fapta, / *Wentworth*, apărător neabătut al Virtuții; / Nu mai puțin strălucitoare vitejia-ți, / *Lenox*, prieten al Legilor Egaie! / Acolo, sus, în templul libertății / Vedeți lumina lui *Fitz Maurice*, / Pentru toate virtuțile fiți sănăduți, / Voci ale Înțelepcinii și brațe ale Valorii! / Niciodată nu le va-nchide destinul pleoaptele: / În binecuvîntate ținuturi înflorite / De Harmodius dormi-vor alături, / Cu Aristogiton odihnitori.“.]

Cf., de asemenea, *ibid.*, p.389, „Odă în imitația lui Alcacus”, unde Jones spune, referindu-se la „Împărăteasa Legă Suverană”:

Smit by her sacred frown
The fiend *Discretion* like a vapour sinks.

[Lovit de sacra-i încruntare / Cumplitur Arbitrariu ca un fum se risipește].

²⁰ Herodot, *Istoriile (Histories)* iii.80; cf. și iii 142 și v.37.

²¹ Busolt, *op. cit.*, p.417., și Ehrenberg, în Pauly, *op. cit.*, p.299.

²² Tucidide, *op. cit.* iii.62, 3-4; de opus această utilizare a tenențului în sensul său legitim cu referință la ceea ce el numește folosirea lui specioasă, *ibid.*, iii, 82, 8; cf. și Isocrate, *Areopagiticus*, vii.20, și *Panathenaicus*, xii.178.

²³ Platon, *Republieca* viii.557bc, 559d, 561c.

²⁴ Hyperides, *In Defence of Euxenippus* xxi.5 (*Minor Athenic Orators*, ed. J.O. Burt, Loeb Classical Library, II. 468): „*jhόpōs én dēmokratia kyrioi hoí nόmoi ésonτai*”. Sintagma despre legea care este rege (*nomόs basileīs*) apăruse cu mult înainte.

²⁵ Aristotel, *Politica (Politics)* 1287a. Traducerea folosită, în detrimentul redărilor mai cunoscute ale lui B. Jowett, este cea a lui W. Ellis în ediția Everyman.

²⁶ *Ibid.*, 1292a.

²⁷ Cît de fundamentale au rămas aceste concepții pentru atenieni o atestă o lege la care se referă Demostene într-o dintre orațiile sale (*Against Aristocrates*, xxiii, 86; cf. și xxiv.59), ca fiind o lege „bună, pe cît a fost bună vreodată o lege“. Atenianul care o introducește fusese de părere că, întrucît fiecare cetățean avea aceeași pondere în drepturile civile, toată lumea ar trebui să aibă o pondere egală în legi; el propusese, în consecință, că „ar trebui să fie ilegal să propui o lege care să afecteze vreun individ, dacă ea nu se va aplica în mod egal tuturor atenienilor“. Aceasta a devenit legea Atenei. Nu știm cînd s-a întîmplat aceasta – Demostene s-a referit la ea în 352 î.Hr. Însă este interesant de văzut cum, pînă atunci, democrația devinește deja conceptual fundamental, importanță să depășind-o pe aceea a mai vechii egalități în fața legii. Deși Demostene nu mai folosește termenul „isonomic“, referirea sa la lege nu este nimic mai mult decît o parafază a vechiului ideal. Asupra legii în discuție, cf. J.H. Lipsius, *Attisches Recht und Rechtsverfahren*, Leipzig, 1905, I, 388 și E. Weiss, *Griechisches Privatrecht*, Leipzig, 1924, I, 96, n.186a; cf. și A.H.M. Jones, „Democrația ateniană și criticii săi“, *Cambridge Historical Journal*, vol.IX, 1953, și retipărit în cartea sa *Athenian Democracy*, p.52: „Niciodată nu a fost legală [în Atene] modificarea unei legi printr-un simplu decret al Adunării. Inițiatorul unui astfel de decret era pasibil de faimoasa «acuzație de proceduri ilegale» care, dacă era confirmată de tribunale, îl expunea la pedepse grele“.

²⁸ Aristotel, *Retorica (Rhetoric*, 1354ab, trad. W. Rhys Roberts în *The Works of Aristotle*, ed. W.D. Ross, vol.XI, Oxford, 1924). Nu citez în text pasajul din *Politica* 1317b, unde Aristotel menționează ca o condiție a libertății aceea că „nici unui magistrat să nu-i fie permisă nici o putere discreționară decit în cîteva cazuri, și cu condiția ca aceasta să nu influenteze treburile publice“, deoarece apare într-un context în care el nu-și exprimă

propriile opinii, ci le citcază pe cele ale altora. Un enunț important al vederilor sale privind arbitrarul judiciar poate fi găsit în *Etica nicomahică*, v. I 137b., unde susține că judecătorul ar trebui să completeze o lacună în lege „hotărînd aşa cum legiuitorul însuși ar hotărî dacă ar fi prezent și ar fi scris în lege dacă ar fi știut că va apărea cazul” – anticipînd astfel o celebră clauză din Codul Civil Elvețian.

²⁹ T. Hobbes, *Leviathan*, ed. M. Oakeshott, Oxford, 1946, p.448.

³⁰ J. Harrington, *Oceana* (1656), la început. Sintagma apare la scurt timp după aceea dintr-un pasaj din *The Leveller* (1659), citat de Gough, *op. cit.*, p.137.

³¹ Vezi *The Civil Law*, ed. S.P. Scott, Cincinnati, 1932, p.73. Despre subiectul întregii secțiuni, vezi lucrările lui T. Mommsen, C. Wirszubski, *Libertas as a Political Idea at Rome*, Cambridge, Cambridge University Press, 1950 și V. von Lüttow, *Blüte und Verfall der römische Freiheit*, Berlin, 1953, de care am luat cunoștință după ce textul fusese finalizat.

³² Vezi W.W. Buckland și A.D. McNair, *Roman Law and Common Law*, Cambridge University Press, 1936.

³³ Titus Livius, *Ab urbe condita* ii.1.1: „imperia legum potentiora quam hominum“. Expresia latină este citată (inexact) de Algernon Sidney (*Works*, Londra, 1772, p.10) și John Adams (*Works*, Boston, 1851, IV, 403). În transcrierea făcută de Holland lui Livius, în 1600, citată în notele de mai sus, aceste cuvinte sunt redate (p.44): „the authority and rule of laws, more powerful and mighty then those of men“ – fiind, pentru mine, exemplul cel mai tim-puriu în care rule este folosit în sens de „guvernare“ sau „dominație“.

³⁴ Cf. W. Rüegg, *Cicero und der Humanismus*, Zürich, 1946 și Introducerea lui G.H. Sabine și S.B. Smith la Marcus Tullius Cicero, *On the Commonwealth*, Columbus, Ohio, 1929. Despre influența lui Cicero asupra lui David Hume, vezi textul acestuia din urmă „Viața mea“, *Essays*, I, 2.

³⁵ M. Tullius Cicero, *De legibus*, ii.7.18. Aceste „legi superioare“ erau recunoscute de romani, care înscriau în statutele lor o prevedere ce stipula că acestea nu erau menite a abroga ceea ce era sacrosanct sau *jus* (vczi Corwin, *op. cit.*, pp.12-18 și literatura citată acolo).

³⁶ M. Tullius Cicero, *Pro Cluentio* 53: „omnes legum servi sumus ut liberi esse possumus“. Cf. Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, II, 76: „Libertatea constă în principal în a nu fi forțat să faci ceva ce legile nu te obligă: oamenii se află într-o astfel de situație doar atunci cînd sunt guvernați de legi civile; și pentru că trăiesc sub autoritatea acestor legi civile, sunt liberi.“ Voltaire, *Pensées sur le gouvernement*, *Œuvres complètes*, ed. Garnier, XXIII, 526: „Libertatea constă în a nu depinde decît de legi“. J.J. Rousseau, *Lettres écrites de la Montagne*, Scrisoarea VIII, în *The Political Writings of Jean Jacques Rousseau*, ed. C.E. Vaughan, Cambridge 1915, II, 235: „Nu există libertate acolo unde nu sunt legi, nici acolo unde cineva este deasupra legilor: chiar în starea de natură, omul este liber doar datorită legii naturale, care îi obligă pe toți“.

³⁷ M. Tullius Cicero, *De legibus*, iii., 122: „Magistratum legem esse loquentem“. Cf. Sir Edward Coke în cazul lui Calvin (citat în n.18 de la cap.IV): „Judecător este lex loquens“, și maxima juridică a secolului al XVIII-lea: „Rex nihil aliud este quam lex agens“, de asemenea Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, XI, 6, I, 159: „Judecătorii națiunii nu sunt mai mult

decit gura ce rostește cuvîntul legii, simple ființe pasive ce nu pot să-i modereze nici forța, nici rigoarea“. Expresia a fost repetată în Statele Unite de Chief Justice John Marshall (*Osborne v. Bank of United States*, 22U.S., 9, Wheaton, 738, 866), cînd vorbea despre judecători ca despre „simpli purtători de cuvînt ai legii“, „incapabili să dorească ceva“.

³⁸ Vezi M. Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich*, Leipzig, 1931, I, 49 și 140.

³⁹ Cf. F. Oertel, „Viața economică a Imperiului“, în *Cambridge Ancient History*, XII, Cambridge, 1939, 270, și Apendicele realizat de același autor la R. Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, ed. a III-a, München, 1925: de asemenea von Lübtow, *op. cit.*, pp.87-109; M. Rostovtzeff, „Declinul lurnii antice și explicația sa economică“, *Economic History Review*, vol.II, 1930; Tenney Frank, *Economic Survey of Ancient Rome*, Baltimore, Johns Hopkins Press, 1940, Epilog; H.J. Haskell, „New Deal“ în vechea Româ, New York, 1939; și L. Einaudi, „Grandoarea și decăderea economiei planificate în lumea elenistică“, *Kyklos*, vol.II, 1948.

⁴⁰ F. Pringsheim, „Jus aequum și jus strictum“, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, XII, 1921, 668: cf. lucrării aceluiași autor *Höhe und Ende der Jurisprudenz*, Freiburg, 1933.

⁴¹ Vezi A. Esmein, „Maxima Princeps legibus solutus est în vechiul drept public francez“, *Essays in Legal History*, ed. P. Vinogradoff, Oxford, 1913:

⁴² Cf. J.V. Nef, *Industry and Government in France and England: 1540-1640*, Philadelphia, 1940, p.114. O relatarc interesantă despre modul cum, mai tîrziu, „liberitatea presei a apărut în Anglia din pură întîmplare, ca urmare a abolirii unui monopol comercial“ este oferită de M. Cranston, în *John Locke*, Londra, 1957, p.387.

⁴³ *Darcy v. Allein*, judecat în 1603. Principiul pare să fi fost afirmat, pentru prima oară, patru ani mai devreme, în *Davenant v. Hurdis*, cînd s-a afirmat că „o decizie de acest fel, de a acorda o întreagă meserie sau un întreg negoț unei companii sau unei persoane, și de a-i exclude pe ceilalți, este împotriva legii“. Vezi W.L. Letwin, „Common law englez asupra monopolurilor“, *University of Chicago Law Review*, vol. XXI, 1953-1954, și cele două articole ale lui D.O. Wagner, „Coke și ascensiunea liberalismului economic“, *Economic History Review*, vol. VI, 1935-1936 și „Common Law și libera inițiativă: un caz timpuriu de monopol“, *ibid.*, vol.VII, 1936-1937.

⁴⁴ Great Britain, Public Record Office, *Calendar of State Papers, Domestic Series*, 7 iulie 1610.

⁴⁵ Edward Coke, *The Second Part of the Institutes of the Laws of England*, 1642 (Londra, 1809), p.47.

⁴⁶ *Ibid.*, p.51. De comparat cu *Fourth Part*, p.41.

⁴⁷ Vezi Sir William Clarke, *The Clarke Papers*, ed. C.H. Firth, Londra, Camden Society, 1891-1901; G.P. Gooch, *English Democratic Ideas in the Seventeenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1893; T.C. Pease, *The Leveller Movement*, Washington, D.C., 1916; *Tracts on Liberty in the Puritan Revolution, 1638-1647*, ed. W. Haller, New York, Columbia University Press, 1934; A.S.P. Woodhouse, ed., *Puritanism*

and Liberty, Londra, 1938; *The Leveller Tracts*, ed. W. Haller și G. Davies, New York, 1944; D.M. Wolfe, *Leveller Manifestoes*, New York și Londra, 1944; W. Haller, *Liberty and Reformation in the Puritan Revolution*, New York, Columbia University Press, 1955; P. Zagorin, *A History of Political Thought in the English Revolution*, Londra, 1954.

⁴⁸ F.W. Maitland, *The Constitutional History of England*, Cambridge, Cambridge University Press, 1909, p.263.

⁴⁹ Cf. C.H. McIlwain, „Inamovibilitatea judecătorilor englezi“, în *Constitutionalism and the Changing World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1939, p.300.

⁵⁰ Vezi Gough, *op. cit.*, pp.76 și 159.

⁵¹ Acesta este unul dintre principalele subiecte în Dezbaterile Armatei, vezi Woodhouse, *op. cit.*, pp.336, 345, 352, 355 și 472.

⁵² Această expresie frecventă provine de la Edward Coke, *op. cit.*, p.292: „*Nova constitutio futuris formam imponere debet, non praeteritis*“.

⁵³ Vezi Woodhouse, *op. cit.*, pp.154 et sqq și 353 et sqq.

⁵⁴ [Samuel Rutherford], *Lex, Rex: The Law and the Prince* etc. (Londra, 1644); extrase sînt oferite în Woodhouse, *op. cit.*, pp.199-212. Expresia din titlu vine din greaca veche (*nόμος βασιλεύς*). Chestiunea lege - arbitrariu nu a fost folosită doar de Capetele Rotunde; ea apare frecvent și în teza regalistă, iar Carol I, în al său *Speech Made upon the Scaffold* (Londra, 1649), afirmă că „Libertatea lor constă în a avea de la guvern acele legi prin care viața și bunurile să le aparțină, în cea mai mare parte: nu în a fi parte la guvernare“.

⁵⁵ Vezi S.R. Gardiner, *The Constitutional Documents of the Puritan Revolution, 1625-1660*, ed. a III-a, Oxford, 1906. De departe cel mai bun rezumat poate fi găsit în F.D. Worth, *The Origins of Modern Constitutionalism*. New York, 1949. Vezi și W. Rothschild, *Der Gedanke der geschriebenen Verfassung in der englischen Revolution*, Tübingen, 1903; M.A. Judson, *The Crisis of the Constitution*, New Brunswick, N.Y., Rutgers University Press, 1949; și lucrarea lui J.W. Gough citată în nota 50 de mai sus; de asemenea, cf. Oliver Cromwell, *Letters and Speeches*, ed. T. Carlyle, ed. a II-a, Londra, 1846, III, 67: „În orice guvernare trebuie să existe ceva fundamental, ceva precum Magna Carta, care trebuie să fie veșnic și cu neputință de schimbăț“.

⁵⁶ Ideea separării puterilor trebuie să fi apărut pentru prima dată în 1645, într-un pamphlet al lui John Lilburne (vezi Pease, *op. cit.*, p.114) și, curînd după aceea, apare frecvent, de exemplu în John Milton, *Eikonoklastes* (1649), *Prose Works*, ed. Bohn, Londra, 1884, I, 363: „La toate popoarele înțelepte, puterea legislativă și execuția judiciară a acleiai puteri au fost, cel mai adesea, deosebite și aflate în alte mîini; însă prima supremă, iar cealaltă subordonată“; și în John Sadler, *Rights of the Kingdom* (1649), citat de Wormuth, *op. cit.*, p.61: „Se pot duce multe discuții dacă puterile legislativă, judecătoarească și executivă ar trebui să se afle, prin legea naturii, în mîinile unor subiecți diferenți“. Ideea a fost foarte amplu detaliată de G. Lawson, *An Examination of the Political Part of Mr. Hobbes, His Leviathan*, Londra, 1657 (vezi A.H. Maclean, „George Lawson și John Locke“, *Cambridge Historical Journal*, vol. IX, 1947. Referințe suplimentare pot fi găsite în Wormuth, *op. cit.*, pp.59-72 și, pentru evoluția ulterioară, pp.191-206).

⁵⁷ Wormuth, *op. cit.*, p.71.

⁵⁸ *Ibid.*, p.72.

⁵⁹ Cei doi autori care ar trebui să fie incluși într-o analiză mai completă sunt Algernon Sidney și Gilbert Burnet. Punctele principale care ne sunt relevante în Sidney, *Discourses concerning Government* (publicată prima dată în 1698) sunt că „libertatea constă doar într-o independență de voință altuia“, ceea ce se leagă de maxima „potentiora erant legum quam hominum imperia“ (cap. I, sec., V, *Works of Algernon Sidney*, Londra, 1772, p.10); că „legile care țințesc la binele public nu fac deosebire între persoane“ (*ibid.*, p.150); că legile sunt făcute „pentru că popoarele vor fi guvernate prin reguli, și nu arbitrai“ (*ibid.*, p.338); și că legile „ar trebui să țintească la perpetuitate“ (*ibid.*, p.492). Dintre numeroasele lucrări ale lui Gilbert Burnet, vezi în special lucrarea (publicată anonim) *Enquiry into the Measures of Submission to the Supreme Authority etc.* (1688), citată din versiunea retipărită în *Harleian Miscellany*, Londra, 1808, I, în special p.442: „Pledoaria pentru libertate se justifică întotdeauna prin ea însăși, dacă nu se întâmplă să fie abandonată sau limitată prin vreo înțelegere anume. [...] În conducerea acestei societăți civile, trebuie să se deosebească cu grijă între puterea de a face legi pentru a-i regla comportarea și puterea de a executa acele legi; autoritatea supremă trebuie presupusă a se afla la cei care își au rezervată puterea legislativă, iar nu la cei care o au doar pe cea executivă, care este pur și simplu o delegare, atunci cînd este separată de puterea legislativă“.

De asemenea, p.447: „Măsurile de putere și, în consecință, de obediенță, trebuie luate de legile exprese ale oricărui stat sau grup de oameni, din jurăminte pe care le fac; sau din prescripțiile imemoriale și îndelunga posesie care dau, ambele, îndreptățire și, după un timp îndelungat, fac dintr-un rău, un bun; căci prescripția, cînd depășește amintirea oamenilor și nu este contestată de nici un alt pretendent, dă, prin consumămintul comun al oamenilor, o justă și bună îndreptățire. Deci, în toate acestea, gradele oricărei autorități civile trebuie să fie luate fie din legi exprese, cutume imemoriale, fie din jurăminte particulare pe care supușii le fac principiilor; aceasta, așteptînd încă să se statueze principiul, că, în toate disputele între putere și libertate, puterea trebuie întotdeauna dovedită, însă libertatea se dovedește prin ea însăși; prima este intemeiată pe legea pozitivă, cealaltă pe legea naturii“; p.446: „Scopul de căpătii al întregului nostru drept, și al tuturor regulilor constituției noastre, este de a ne garanta și menține libertatea“.

La acest tratat s-a referit, în scrisurile sale, un descoperitor de pe continentul britanic, G. Miege (vezi nota 2 la acest capitol). Miege consideră că „nici un fel de supuși din întreaga lume nu se bucurau de atâtdeauna libertăți fundamentale și creditare, precum poporul Angliei“ și că „statul lor era astfel mai fericit și preferabil celor ale altor supuși europeni“ (*op. cit.*, pp.512-513).

⁶⁰ Se poate afirma acest lucru, deși se pare că *Treatise* a fost redactat înaintea revoluției din 1688.

⁶¹ Cf. J.W. Gough, *John Locke's Political Philosophy*, Oxford, 1950. Trebuie încă investigată măsura în care Locke, referindu-se la punctele discutate aici, nu făcea decît să rezume vederi exprimate de mult timp de juriștii vremii sale. O importanță specială în acest

sens o are Sir Matthew Hale; într-un manuscris redactat în 1673 și care conținea o replică la adresa lui Hobbes, manuscris pe care Locke, probabil, îl cunoștea (vezi scrisoarea lui Aubrey către Locke citată în Cranston, *op. cit.*, p.152), Sir Matthew Hale afiră că „pentru a evita acea mare nesiguranță în folosirea rațiunii de către persoane, pentru ca oamenii să poată înțelege după ce regulă și măsură să trăiască și să posede bunuri, pentru ca ei să nu fie supuși rațiunii nesigură, arbitrarie și necunoscute a altora, de aceea oamenii cei mai înțelepti ai lumii s-au întâles, în toate timpurile, asupra anumitor legi, reguli și metode de administrare a justiției comune, iar acestea trebuiau să fie cit de detaliate și de explicate cu putință” („Criticile lui Sir Matthew Hale la Dialogul lui Hobbes asupra *Common Laws*”, tipărit ca apendice la W.S. Holdsworth, *A History of English Law*, Londra, 1924, V, 503).

⁶² J. Locke, *The Second Treatise of Civil Government*, ed. J.W. Gough, Oxford, 1946, sec.22, p.13.

⁶³ *Ibid.*, sec.127, p.63.

⁶⁴ *Ibid.*, sec.131, p.64.

⁶⁵ *Ibid.*, sec.137, p.69.

⁶⁶ *Ibid.*, sec.136, p.68.

⁶⁷ *Ibid.*, sec.151, p.75.

⁶⁸ Vezi J.N. Figgis, *The Divine Rights of Kings*, p.242; W.S. Holdsworth, *Some Lessons from Our Legal History*, New York, 1928, p.134; și C.E. Vaughan, *Studies in the History of Political Philosophy before and after Rousseau*, Manchester, Manchester University Press, 1939, I, 134.

⁶⁹ Locke, *Second Treatise*, cap.XIII, De comparat cu nota 56.

⁷⁰ *Ibid.*, sec.159, p.80.

⁷¹ *Ibid.*, sec.22, p.107.

⁷² Cf. G.M. Trevelyan, *English Social History*, Londra, 1942, pp.245 și 350, în special 351: „Consecință specifică a epocii hanovriene timpurii a fost instituirea supremăției dreptului; acel drept, cu toate lipsurile sale grave, era cel puțin un drept al libertății. Pe această temelie solidă s-au construit toate reformele ulterioare“.

⁷³ Despre semnificația acestui eveniment, vezi în special W.S. Holdsworth, *A History of English Law*, X, Londra, 1938, în special 647: „Ca rezultat al tuturor acestor consecințe ale independenței tribunalelor, principiul domniei sau supremăției legii a fost instituit în forma sa modernă și a devenit probabil cea mai distinctivă și în mod cert cea mai salutară dintre toate caracteristicile dreptului constituțional englez“.

⁷⁴ Influența sa a fost revigorată în secolul al XIX-lea, prin relatarea dramatică a episodului în T.B. Macaulay, *History of England*, cap.XX (ediția Everyman, IV, 272-292).

⁷⁵ Cf. și Daniel Defoe, *The History of the Kentish Petition*, Londra, 1701 și a sa așa-numită *Legion's Memorial* din același an, cu afirmația finală că „englezii nu vor mai fi sclavi nici ai parlamentelor, nici ai regilor“ (*The Works of Daniel Defoe*, Londra, 1843, III, 5). Asupra acestui subiect, vezi C.H. McIlwain, *Constitutionalism: Ancient and Modern*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1947, p.150.

⁷⁶ Cf., de exemplu, Sir Alfred Denning, *Freedom under the Law*, Londra, 1949, unde scrie, referindu-se la doctrina continentală *nullum crimen, nulla poena sine lege*: „În această țară, însă, *common law* nu s-a autolimitat în acest mod. Ea nu este conținută într-un cod, ci în sufletul judecătorilor, care enunță și dezvoltă principiile necesare pentru a face față oricăror situații noi care apar“. Vezi și S. Glaser, „*Nullum crimen sine lege*“, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, seria a III-a, vol. XXIV, 1942. În forma citată, maxima latină datează doar de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (vezi mai jos, cap. XIII, n.22), dar era curență în Anglia secolului al XVIII-lea expresia similară „*ubi non est lex ibi non est transgressio*“.

⁷⁷ *The Works of Samuel Johnson*, Londra, 1787, XIII, 22, relatînd un discurs al domnului Campbell la dezbaterea *Corn Bill* în Camera Comunelor, pe data de 26 noiembrie 1740. Cf. E.L. McAdam, *Dr. Johnson and the English Law*, Syracuse, N.Y., Syracuse University Press, 1951, p.17.

⁷⁸ Astfel este adesea citată opinia Lordului Camden. Unicul enunț pe care l-am găsit exprimînd, în esență, aceeași opinie, apare în *Entick v. Carrington* (1765), în T.B. Howell, *State Trials*, XIX, 1073: „Cu privire la argumentul necesității de stat, sau la diferența vizată între ofensele împotriva statului și celelalte, *common law* nu înțelge acest tip de raționament, nici cărțile noastre nu observă vreo astfel de diferență“.

⁷⁹ Ceea ce a decis, în final, încorporarea lor în doctrina Tory a fost probabil scrierea lui Henry Saint-John Bolingbroke, *A Dissertation upon Parties* (1734), care acceptă contrastul dintre o „guvernare prin constituție“ și „guvernare prin voîntă“ (Scrisoarea X, ed. a V-a, Londra, 1739, p.111).

⁸⁰ Cf. W.S. Holdsworth, *A History of English Law*, X, 713: „Dacă un prinț, un om de stat sau un filosof politic din secolul al XVIII-lea ar fi fost întrebăt care este, în viziunca sa, cea mai distinctivă trăsătură a constituției britanice, el ar fi răspuns că cea mai distinctivă trăsătură este separarea între puterile diferitelor organe ale guvernării“. Totuși, în momentul în care Montesquieu populariza concepția pe continent, ea se aplică doar într-o măsură limitată situației din Anglia.

⁸¹ Pe lîngă pasajul citat mai înîzziu în text, vezi în special D. Hume, *Essays*, I, „Despre originea guvernării“, p.117; „Despre libertatea civilă“, p.161; și în special „Despre apariția și progresul artelor și științelor“, p.178, unde spune: „Toate legile generale prezintă inconveniente, atunci cînd sunt aplicate cazurilor particulare; și trebuie multă intuiție și experiență, atît pentru a percepe că aceste inconveniente sunt mai mici decît cele care ar apărea dacă fiecare magistrat ar avea puteri discreționale deplină; și totodată pentru a descărca legile generale prezintă, în total, cele mai puține inconveniente. Accasta este o chestiune de o dificultate atît de mare, încît oamenii au făcut progrese chiar în sublimele arte ale poeziei și elocvenței, unde promptitudinea geniului și a imaginăției le-a sprijinit înaintarea, înainte să îl reușit vreo rafinare deosebită a legilor lor municipale, ale căror îmbunătățiri numai controlul frecvent și observația perseverentă le pot călăuzi“. Cf. și *Enquiry concerning the Principles of Morals*, *Essays II*, pp.179-196, 256 și 272-278. Cum Hume este adesea zugrăvit ca un Tory, merită subliniat că el însuși afirmă că „opiniile mele asupra lucrurilor sunt mai confor-

me cu principiile *Whig*; reprezentările mele despre persoane, cu prejudecătile *Tory*“ (citat în E.C. Mossner, *Life of David Hume*, Londra, 1954, p.311; vezi și *ibid.*, p.179, unde Hume este descris ca un „*Whig al Revoluției*”, deși nu de tip dogmatic“).

82 F. Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, Berlin, 1936, I, 234.

83 D. Hume, *History of England*, V, Londra, 1762, p.280.

84 Pentru modul în care Adam Smith acceptă separația puterilor și justificarea sa, ca de la sine înțeleasă, vezi *W. o. N.*, Cartea V, cap.i, Partea a II-a, II, pp.213-214. O referință anterioară întâmplătoare la aceste probleme (*ibid.*, p.201), – în care Smith explică succint că în Anglia „siguranța publică nu reclamă ca suveranul să fie investit cu vreo putere discreționară“, nici chiar pentru a suprima „cele mai crase, cele mai lipsite de temei și cele mai licențioase critici“, pentru că el este „apărat de o armată bine orînduită“ – i-a oferit prilejul unei importante discuții a acestei situații unuia dintre cei mai atenți specialiști străini în constituția britanică: J.S. de Lolme, în *a sa Constitution of England* din 1784 (ed. nouă, Londra, 1800, pp.436-441). El consideră drept „cea mai caracteristică trăsătură a guvernării engleze, cea mai clară dovdă ce poate fi oferită despre adevărata libertate ce rezultă din acestă structură“, faptul că în Anglia „toate acțiunile individului sunt presupuse a fi legale, cît timp nu se arată vreo lege care să le facă să fie altfel“. El continuă: „Tematica acestui principiu juridic, a acestei doctrine ce îngrädește exercitarea puterii guvernului doar la acele cazuri definite printr-o lege în vigoare“, deși datează de la Magna Carta, a fost pusă în aplicare doar o dată cu abolirea Star Chamber; rezultatul a fost că „s-a observat din desfășurarea evenimentelor că acea extraodinară restricție asupra acțiunii guvernamentale, la care ne referim, și exercitarea ei, nu sunt mai mult decât depășesc ceea ce pot suporta ordinca intrinsecă a lucrurilor și forța constituției“. (Observați cum acest pasaj a fost evidențiat de expunerea lui Hume, citată în text).

S-ar putea cita multe enunțuri similare din epocă, însă vor fi suficiente două, caracteristice acelei perioade. Primul este din John Wilkes, *The North Briton*, vol. LXIV (3 septembrie 1768, citat de C.K. Allen, *Law and Orders*, Londra, 1945, p.5): „Într-un guvernămînt liber, aceste trei puteri au fost dintotdeauna și, cel puțin, ar trebui să rămînă pentru totdeauna separate: pentru că, dacă ar fi ca toate trei sau două dintre ele să fie unite în aceeași persoană, libertățile poporului ar fi, din acel moment, ruinate. De exemplu, dacă puterile legislativă și executivă ar fi unite în același magistrat sau în același corp de magistrați, nu ar putea exista nici un fel de libertate, avînd motive să ne temem că același monarh sau același senat ar adopta legi tiranice, pentru a le executa într-un mod tiranic. Nici nu ar putea, evident, să existe vreo libertate dacă s-ar uni puterea judecătorească fie cu cea legislativă, fie cu cea executivă. În primul caz, viața și libertatea supusului ar fi cu siguranță expuse celui mai iminent pericol, pentru că aceeași persoană ar fi atât judecător cât și legiuitor. În celălalt, condiția supusului nu ar fi cu nimic mai puțin deplorabilă, pentru că aceeași persoană ar putea hotărî o condamnare crudă, pentru ca apoi să o execute cu și mai mare cruzime.“

Cel de-al doilea pasaj apare în *Letters of Junius* (1772), scrisoară 47, datată 25 mai 1771, ed. C.W. Everett, Londra, 1927, p.208: „Guvernarea Angliei este o guvernare a legii.

Ne trădăm pe noi însine, contrazicem spiritul legilor noastre și zguduim întreg sistemul de jurisprudență engleză, dacă încredințăm o putere discreționară asupra vieții, libertății sau averii supușilor, oricărui om sau grup de oameni, presupunând că nu vor abuza de ea“.

⁸⁵ Sir William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, Londra, 1765, I, 269: „În această existență distinctă și separată a puterii judecătoarești într-un anumit grup de oameni – numită, desigur, dar nu revocabilă după bunul plac de către Coroană – constă principala garanție a libertății publice; care nu poate supraviețui mult timp în nici un stat, de căcăt administrația justiției comune este separată, într-un anumit grad, de puterile legislativă și executivă. Dacă ar fi unită cu legislativul, viața, libertatea și proprietatea supusului ar fi în mîinile unor judecători arbitrari, ale căror decizii ar fi atunci călăuzite de propriile lor opinii și nu de principiile fundamentale ale dreptului – pe care, deși adunările legislative se pot îndepărta de ele, judecătorii sănătuși obligați să le respecte“.

⁸⁶ *Ibid.*, p.44.

⁸⁷ Vezi în particular Edmund Burke, *Speech on the Motion Made in the House of Commons, the 7th of February, 1771, Relative to the Middlesex Elections*, in *Works*, passim.

⁸⁸ E. Barker, *Traditions of Civility*, Cambridge, Cambridge University Press, 1948, p.216. Observați și interesanta prezentare, *ibid.*, pp.245 și 248. a admirăției lui A.V. Dicey pentru Paley.

⁸⁹ W. Paley, *The Principles of Moral and Political Philosophy* (1785), Londra, 1824, p.348.

⁹⁰ Arareori ne amintim, astăzi, că Macaulay a reușit să facă din deznodământul fericit al luptelor constituționale din trecut o moștenire vie a oricărui englez educat. Vezi însă *Times Literary Supplement*, 16 ianuarie 1953, p.40: „El a făcut pentru istoria noastră ceea ce a făcut Liviu pentru istoria Romei; și a făcut-o mai bine“. Cf. de asemenea, Lord Acton, *Hist. Essays*, p.482, remarcă potrivit cărcia Macaulay „făcuse mai mult decât orice autor din literatură universală pentru propagarea credinței liberale și era nu numai cel mai mare, dar și cel mai reprezentativ englez atunci [1856] în viață“.

⁹¹ În anumite privințe, chiar și adeptii lui Bentham nu au putut decât să construiască și să îmbunătățească vechea tradiție pe care au încercat atât de mult să o distrugă. Aceasta se aplică în mod cît eforturilor lui John Austin de a trasa distincții clare între „legile“ cu adevarat generale și „comenzile ocazionale și particolare“ (vezi *Lectures on Jurisprudence*, ed. a V-a, Londra, 1885, i, 92).

⁹² Richard Price, *Two Tracts on Civil Liberty etc.*, Londra, 1778, p.7.

⁹³ Richard Price, *Observations on the Importance of the American Revolution, to Which is Added a Letter from M. Turgot* (datată 22 martie 1778), Londra, 1785, p.11.

⁹⁴ W.S. Holdsworth, *A History of English Law*, X, 23.

XII

Contribuția americană: constitutionalismul

Citatul de la începutul capitolului este luat din Lord Acton, *Hist. of Freedom*, p.55.

¹ E. Mims, Jr., *The Majority of the People*, New York, 1941, p.71.

² E. Burke, „Discurs asupra concilierii cu America“ (1775), în *Works* III, 49. Influența predominantă a idealurilor engleze asupra Revoluției Americane îi pare chiar mai frapantă specialistului de pe continentul european, decât istoricilor americanii contemporani; cf. în special O. Vessler, *Die amerikanischen Revolutionsideale in ihrem Verhältnis zu den europäischen*, suplimentul nr. 17 la *Historische Zeitschrift*, München, 1929; vezi și C.H. McIlwain, *The American Revolution*, New York, 1923, în special pp.156-160 și 183-191.

³ Cf., de exemplu, răspunsul dat guvernatorului Bernard de către legislativul din Massachusetts, în 1769 (citat de A.C. McLaughlin, *A Constitutional History of the United States*, New York, 1935, p.67, din *Massachusetts State Papers*, pp.172-173), în care se susține că „nu există o mai bună folosire a timpului, decât accea de a prezerva drepturile ce izvorăsc din constituția britanică și a insista asupra unor puncte pe care, deși Excelența Voastră le-ar putea considera neesențiale, noi le respectăm ca pe cele mai bune fortărețe. Nici o comoară nu poate fi mai bine cheltuită decât pentru garantarea acelei vechi și adevărate libertăți engleze, care dă savoare tuturor celorlalte plăceri“.

⁴ Cf. [Arthur Lee], *The Political Detection... Letters signed Junius Americanus*, Londra, 1770, p.73: „Ca principiu, accastă dispută este, în fond, aceeași cu cca întâmplată în secolul trecut, între poporul acestei țări și Carol I. [...] Regele și Camera Comunelor pot dифeri ca nume, dar puterea nelimitată îi face în realitate la fel, numai că trebuie să ne temem infinit mai mult de ea [cînd se află] între mai mulți, decât într-unul singur“; și E. Burke, *An Appeal from the New to the Old Whigs* (1791), în *Works*. VI, 123, unde vorbește de americanii ca aflându-se, la momentul Revoluției, în aceeași relație cu Anglia, precum s-a aflat Anglia cu Iacob II, în 1688. Despre întreg acest subiect, vezi G.H. Guttridge, *English Whiggism and the American Revolution*, Berkeley, University of California Press, 1942.

⁵ Lord Acton, *Lectures on Modern History*, Londra, 1906, p.218.

⁶ Vezi C. Rossiter, *Seedtime of the Republic*, New York, 1953, p.360, unde citează din *Newport Mercury* din 19 mai 1766, un toast al unui „Fiu al libertății din Bristol County, Mass.“: „Deviza noastră este, – *Magna Carta*, Constituția Britanică, – Pitt și Libertate veșnică!“

⁷ Acton, *Hist. of Freedom*, p.578.

⁸ Un excellent rezumat al influenței acestor idei apare în R.A. Humphreys, „Statul de drept și revoluția americană“, *Law Quarterly Review*, vol.LIII, 1937. Vezi și J. Walter Jones, „Drepturi dobîndite și garantate“, în *Cambridge Legal Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1926; C.F. Mullett, *Fundamental Law and the American Revolution, 1760-1776*, teză la Universitatea Columbia, New York, 1933; A.M. Baldwin, *The New England Clergy and the American Revolution*, Durham, N.C., Duke University Press, 1928; și

conform remarcii Lordului Acton, *Hist. of Freedom*, p.56, că americanii „au făcut mai mult; pentru că, supuñind toate autorităile civile voinþei populare, ci au înconjurat voinþa populară cu restricþii pe care legislativul britanic nu le-ar tolera“.

⁹ Expresia „constituþie fixă“, utilizată constant de James Otis și Samuel Adams, provine, probabil, de la E. de Vattel, *Law of Nations*, Londra, 1797, cartea I, cap.3, sec.34. Cea mai cunoscută afirmaþie a conceþiei discutate în context apare în „Circulara din Massachusetts, de la 11 februarie 1768“ (citată de W. MacDonald, *Documentary Source Book of American History*, New York, 1929, pp.146-150), din care cel mai semnificativ paragraf este următorul: „Camera a prezentat cu umilinþă ministerului sentimentele membrilor săi, că înalþa curte a parlamentului Majestăþii Sale este puterea legislativă supremă asupra întregului imperiu; că în toate statele libere constituþia este fixă și, cum legislativul suprem își capătă puterea și autoritatea din constituþic, nu îi poate depăsi marginile fără a-þi distrugă propriile temelii. Cum constituþia consacră și îngrădește atît autoritatea, cit și loialitatea și, astfel, supuþii americani ai Majestăþii Sale, care se recunosc legăti prin legături de loialitate, sunt la fel de în dreptăþi a se bucura de toate regulile fundamentale ale constituþiei britanice; că este un drept esenþial, inalterabil, prin natura sa inclus în constituþia britanică, printr-o lege fundamentală, ținută drept sacră și irevocabilă de către supuþii din regat, acela că ceea ce un om a dobîndit în mod eînstit este pe deplin al său, iar el îl poate da după cum dorește, însă nu îi poate fi luat fără consumându-său; că, dincolo de orice constatare a drepturilor din cartă, supuþii americani pot, cu o hotărîre decentă, adaptată caracterului de oameni liberi și de supuþi, să-þi afîrme acest drept natural și constituþional“.

¹⁰ Expresia cel mai frecvent folosită era „constituþie limitată“, formă în care era consemnată ideea unei constituþii care să limiteze puterile guvernului. Vezi în special *Federalist LXXVIII*, ed. M. Beloff, Oxford, 1948, p.397, unde Alexander Hamilton dă următoarea definiþie: „Printr-o constituþie limitată, înțeleg una care conþine anumite excepþii specificate în activitatea legislativă; cum ar fi, de exemplu, aceea că nu trebuie să adopte legi de moarte civilă și confiscare, legi retroactive și altele asemenea. Limitări de acest fel nu pot fi prezentate, în practică, decît prin intermediul curþilor de justiþic, a căror datorie trebuie să fie aceea de a declara nule toate actele contrare spiritului constituþiei. Altfel, toate garanþiile privind drepturile și privilegiile nu ar însemna nimic“.

¹¹ Cf. J. Walter Jones, *op. cit.*, p.229 et sq.: „La momentul disputei cu patria mamă, coloniștii erau bine familiarizaþi cu două idei mai mult sau mai puþin strâne gîndirii juridice engleze – doctrina drepturilor omului și posibilitatea sau chiar neceþitarea (pentru că ei luptau acum contra unui parlament) de a limita puterea legislativă printr-o constituþie scrisă“.

Pentru discuþia următoare sînt îndatorat cu precădere autorilor americanî C.H. McIlwain și E.S. Corwin, ale căror lucrări principale pot fi listate aici, în locul multor referinþe detaliante:

C.H. McIlwain, *The High Court of Parliament and Its Supremacy* (New Haven, Yale University Press, 1910); *The American Revolution* (New York, 1923). „Bariera common law englez împotriva absolutismului“, *American Historical Review*, vol.XLIX (1943-1944); *Constitutionalism and the Changing World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1939;

Constitutionalism, Ancient and Modern, ed. rev., Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1947.

E.S. Corwin, *The Doctrine of Judicial Review*, Princeton, Princeton University Press, 1914; *The Constitution and What It Means Today*, Princeton, Princeton University Press [1920], ed. a XI-a, 1954; „Progresul teoriei constituționale între Declarația de Independență și Întrunirea Convenției de la Philadelphia“, *American Historical Review*, vol.XXX, 1924-1925; „Controlul constituționalității în acțiune“, *University of Pennsylvania Law Review*, vol.LXXIV, 1925-1926; „Fundalul «Legii superioare» în dreptul constituțional american“, *Harvard Law Review*, vol.XLII, 1929 (retipărită în „Great Seal Books“, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1955); *Liberty against Government*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1948; și ediția sa *The Constitution of the United States of America: Analysis and Interpretation*, Washington, Government Printing Office, 1953. Multe dintre articolele menționate și altele necitate sunt reunite în *Selected Essays on Constitutional Law*, editat de un Comitet al Facultăților de Drept Americane, vol.I, Chicago, 1938.

¹² Cf. Humphreys, *op. cit.*, p.90: „Însăși definiția libertății era libertate față de domniația arbitrară“.

¹³ Asupra caracterului derivat al puterii tuturor adunărilor reprezentative în procesul de elaborare a constituției, vezi în special McLaughlin, *op. cit.*, p.109.

¹⁴ Vezi mai sus, cap.IV, sec.8 și cap.VII, sec.6 și, pentru întreaga temă, D. Hume, *Treatise*, II, 300-304.

¹⁵ Vezi John Lilburne, *Legal Fundamental Liberties*, 1649 (partial retipărită în *Puritanism and Liberty*, ed. A.S.P. Woodhouse, Chicago, University of Chicago Press, 1951, p.344), unde, prevăzînd ceea ce am numi o conveniție constituțională, el a stipulat explicit că „acele persoane nu ar trebui să exercite nici o putere legislativă, ci doar să pună temeliile unei guvernări juste și să le propună celor competenți din fiecare ținut, spre a fi aprobate. Aprobare care ar trebui să fie deasupra legii și, astfel, limitele și întinderca misiunii legiuitorilor, reprezentanți ai poporului în Parlament, [ar trebui] redactate sub forma unui contract formal, semnat de ambele părți“. Semnificativă în acest sens este și rezoluția adunării cetățenilor din Concord, Massachusetts, la 21 octombrie 1776 (retipărită în S.E. Morison, *Sources and Documents Illustrating the American Revolution*, Oxford, Oxford University Press, 1923, p.177), care stipula că legislativul nu era un for potrivit pentru redactarea unei constituții, „întîi, pentru că noi înțelegem că o Constituție, în adevăratul ei sens, vizează un sistem de principii menit să-i asigure pe supuși de posesia și exercitarea drepturilor și privilegiilor lor, împotriva oricărora ingerințe din partea guvernărilor. În al doilea rînd, pentru că același for care redactează o Constituție are, prin urmare, puterea să o schimbe. În al treilea rînd, pentru că o Constituție ce poate fi modificată de către Legislativul Suprem nu reprezintă nici o garanție pentru supuși, împotriva amestecului guvernărilor într-unel sau în toate drepturile și privilegiile.“ Desigur, ceea ce i-a determinat pe părinții constituției americane să respingă în mod unanim democrația directă, de tipul celei care existase în Grecia, a fost în principal dorința de a împiedica autoritatea supremă să intervină în afacerile particularilor, și mai puțin impracticabilitatea ei tehnică.

¹⁶ D. Hume, *Treatise*, II, p.300; cf. și *ibid.*, p.303.

¹⁷ Cf. mai sus, cap. XI, în special notele 4 și 6.

¹⁸ Asupra concepției de legitimitate, cf. G. Ferrero, *The Principles of Power*, Londra, 1942.

¹⁹ Această caracterizare nu se aplică și conceptului originar de suveranitate, aşa cum a fost el introdus de Jean Bodin. Cf. C.H. McIlwain, *Constitutionalism and the Changing World*, cap.II.

²⁰ Așa cum au subliniat D. Hume și numeroși alți teoreticieni până la F. Wieser, cea mai completă prezentare a sa fiind în *Das Gesetz der Macht*, Viena, 1926.

²¹ Vezi Roscoe Pound, *The Development of Constitutional Guarantees of Liberty*, New Haven, Yale University Press, 1957. Există o importantă literatură germană asupra originii *cartelor drepturilor*, din care putem menționa aici: G. Jellinek, *Die Erldcirung der Menschen – und Bürgerrechte*, ed. a III-a, München, 1919, editată de W. Jellinek și conținând un rezumat al discuțiilor survenite de la prima publicare a operei, în 1895; J. Hashagen, „Istoria apariției concepțiilor nord-americane privind drepturile omului“, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, vol.LXXVIII, 1924; G.A. Salander, *Vom Werden der Menschenrechte*, Leipzig, 1926; și D. Vossler, „Studii despre interpretarea drepturilor omului“, *Historische Zeitschrift*, vol.CXLII, 1930.

²² W.C. Webster, „Studiu comparativ al constituțiilor statelor, în timpul Revoluției Americane“, *Annals of the Academy of Political and Social Science*, IX, 1897, 415.

²³ *Ibid.*, p.418.

²⁴ Constituția statului Massachusetts (1780), Partea I, Art.XXX. Deși această clauză nu apare în proiectul original al lui John Adams, ea este pe deplin conformă cu spiritul vederilor sale.

²⁵ Pentru o discuție a relației, vezi lucrările citate la nota 21.

²⁶ Cf. Webster, *op. cit.*, p.386: „Ficcare dintre aceste instrumente stipula că nimeni nu trebuie privat de libertatea sa, decât prin lege și judecata egalilor săi; că oricine, atunci cînd este acuzat, are dreptul să primească o copie a actului de acuzare la adresa sa, precum și pe acela de a obține asistență juridică și probe; că nimeni nu trebuie forțat să depună mărturie împotriva propriei persoane. Toate protejau cu grijă dreptul la un proces cu juriu, garantau libertatea presei și alegeri libere; interziceau mandatele generale și menținerea unci armate permanente pe timp de pace; interziceau acordarea titlurilor nobiliare, onorurilor ereditare și privilegiilor exclusive. Toate aceste instrumente, cu excepția celor din Virginia și Maryland, garantau drepturile de adunare, de petiție și de a trasa consimne reprezentanților. Toate, cu excepția celor din Pennsylvania și Vermont, interziceau fixarea unor cauțiuni excesive, impunerea unor amenzi exagerate, aplicarea unor pedepse neobișnuite, suspendarea legilor de către orice altă autoritate, în afară celei legislative, precum și impozitarea fără reprezentare“.

²⁷ Constituția statului Carolina de Nord, Art. XXIII. Cf. Constituția statului Maryland, „Declarația Drepturilor“, Art.41: „Monopolurile sunt odioase, contrare spiritului unui guvernămînt liber și principiilor comertului, și, prin urmare, nu ar trebui tolerate“.

²⁸ Vezi în special Constituția statului Massachusetts, Partea I, „Declarația Drepturilor“.
art.XXX: „În guvernarea acestei comunități, ramura legislativă nu va exercita niciodată puterile executivă și judecătoarească, sau vreuna dintre ele; executivul nu va exercita niciodată puterile legislativă și judecătoarească, sau vreuna dintre ele; [...] aceasta, pentru a avea o guvernare a legilor, nu a oamenilor“.

²⁹ Constituția statului Massachusetts, Art.XXIV.

³⁰ Expresia apare pentru prima dată în proiectul Declarației Drepturilor din statul Virginia, în mai 1776, redactat de către George Mason (vezi K.M. Rowland, *The Life of George Mason*, New York, 1892, pp.435 et sqq) și ulterior ca secțiunea 15 a declarației, în forma sa finală. Vezi și Constituția statului New Hampshire, art.XXXVIII și cea a statului Vermont, art.XVII. (Cum pare să nu existe nici o colecție a constituțiilor de state, în vigoare în 1787, folosesc *The Constitutions of All the United States*, Lexington, Ky., 1817, care nu oferă întotdeauna datele textelor tipărite. În consecință, unele dintre referințele furnizate în aceste ultime note se pot referi la amendamente ulterioare Constituției federale). Asupra originii acestei clauze vezi cartea în curs de apariție a lui G. Stourzh, *The Pursuit of Greatness*.

³¹ Webster, *op. cit.*, p.398.

³² Cf. J. Madison la finalul *Federalist*, XLVIII: „O simplă delimitare pe hîrtie a limitelor constituționale ale departamentelor nu este o pavăză suficientă contra acelor încălcări ce duc la o concentrare tiranică a tuturor puterilor guvernamentale în aceleași mîini“.

³³ John Jay este citat (de M. Oakeshott, „Rationalismul în politică“, *Cambridge Journal*, I, 1947, 151) cu o afirmație din 1777: „Americanii sunt primul popor pe care Cerul i-a înzestrat cu ocazia de a delibera și de a alege formele de guvernare sub care să trăiască. Toate celelalte constituții și-au dobîndit existența din violență sau împrejurări accidentale și sunt, de aceea, mai îndepărtate de perfecțiune“. Comparați însă acest fragment cu afirmația lui John Dickinson la Convenția de la Philadelphia (M. Ferrand, ed., *The Records of the Federal Convention of 1787*, ediție revizuită, New Haven, Yale University Press, 1937, la data de 13 august, II, 278): „Experiența trebuie să ne fie singura călăuză. Ratiunea ne poate însela. Nu ratiunea a fost cea care a descoperit mecanismul fără pereche și admirabil al constituției engleze. Nu ratiunea a descoperit [...] ciudatul și, în ochii celor guvernați de ratiune, absurdul mod de judecată cu jurați. Probabil că accidentele au dus la aceste descoperiri, iar experiența le-a confirmat. Ea este, atunci, călăuza noastră“.

³⁴ James Madison, în Convenția de la Philadelphia, a menționat ca principale obiective ale guvernului național „necessitatea de a lăua măsuri mai eficace pentru siguranța drepturilor private și administrarea regulată a justiției. Amestecul în acestea era un rău care, mai mult decât orice altceva, a provocat întrunirea acestei Convenții“ (*Records of the Federal Constitution*, I, 133). Cf. și celebrul pasaj citat de Madison în *Federalist*, XLVIII, p.254, din *Notes of the State of Virginia* de Thomas Jefferson: „Toate puterile statului (legislativă, executivă și judecătoarească) sfîrșesc în forul legislativ. Concentrarea lor în același mîini este însăși definiția guvernării despoticce. Nu va fi nici o consolare dacă aceste puteri vor fi păstrate în mai multe mîini și nu într-o singură. O sută și zece și trei de despoti vor fi, neîndoienic, la fel de opresivi ca și unul singur. Cei ce se indoiesc, să privească la republică

venețiană. Nu ne va fi de nici un ajutor faptul că îl alegem noi însine. Guvernarea pentru care ne-am luptat nu este despotismul electiv, ci una care nu doar să fie fondată pe principiile libertății, dar puterile statului să fie astfel împărțite și echilibrate între mai multe corpuși de magistrați, încât nici unul să nu-și poată depăși limitele legale, fără a fi efectiv controlat și restrins de celelalte... Astfel, [celealte ramuri decât legislativul] au adoptat adesea *decizii privind drepturile*, care ar fi trebuit lăsată la latitudinea *controverselor judecătoarești*, iar *conducerea de către executiv, pe întreaga durată a sesiunii sale, devine un lucru obișnuit și familiar*³⁵. Concluzia lui R.A. Humphreys (*op. cit.*, p.98) este astfel valabilă chiar și în ceea ce îl privește pe Jefferson, idolul democraților doctrinari de mai tîrziu: „Aceasta este republica pe care încercau să o construiască autorii Constituției Federație. Grijă lor nu era aceea de a face America sigură pentru democrație, ci de a face democrația sigură pentru America. De la Lord Chief Justice Coke pînă la Curtea Supremă a Statelor Unite este un drum lung, dar fără ocolisuri. Statul de drept, pe care secolul al XVII-lea l-a pus deasupra Regelui și a Parlamentului, exaltat de puritani astăzi în domeniul civil, cît și în cel ecclastic, văzut de filosofi drept principiul călăuzitor al universului, invocat de coloniști împotriva absolutismului Parlamentului, devenea de acum încolo principiul esențial al federației“.

³⁶ E.S. Corwin, *American Historical Review*, XXX, 1925, 536; pasajul continuă: „Rămînea în sarcina Convenției Constituționale ca, acceptînd principala idee a lui Madison, să o aplice prin intermediul procedurii de control al constituționalității. Nu începe nici o îndoială că această perseverență era susținută, în cadrul Convenției, de o înțelegere crescîndă a principiului controlului constituționalității legilor“.

³⁷ Lord Acton, *Hist. of Freedom*, p.98.

³⁸ Cf. eseul meu „Condițiile economice ale federalismului inter-statal“, *New Commonwealth Quarterly*, vol.V (1939), retipărit în cartea mea *Individualism and Economic Order* (Londra și Chicago, 1948).

³⁹ *Federalist*, LXXXIV, cd. Beloff, pp.439 et sqq.

⁴⁰ O afirmație și mai clară a acestui punct de vedere, în comparație cu pasajul din Hamilton citat în text, îi aparține lui James Wilson, în timpul dezbatării constituției, în convenția din Pennsylvania (*The Debates in the Several State Conventions, on the Adoption of the Federal Constitution*, ed. J. Elliot, Philadelphia și Washington, 1863, II, 436). El a descris o carte a drepturilor ca „extrem de imprudentă“, deoarece, „în toate societățile, există multe puteri și drepturi care nu pot fi enumerate în particular. O carte a drepturilor, anexată unei constituții, este o enumerare a puterilor rezervate. Dacă încercăm o enumerație, tot ceea ce nu este enumerat se presupune a fi delegat“³⁶. James Madison pare să fi susținut de la bun început opinia care a avut, în final, cîștig de cauză. Într-o importantă scrisoare către Jefferson, datată 17 octombrie 1788 (citată aici din *The Complete Madison*, cd. S.K. Padover, New York, 1953, p.253), prea lungă pentru a fi citată aici în întregime, el scria: „Eu am fost întotdeauna în favoarea unei carte a drepturilor, cu condiția să fie astfel redactată încît să nu implice puteri care nu urmează să fie incluse în enumerație. [...] Invadarea drepturilor private este lucrul de care trebuie să ne temem în primul rînd, nu cauza unor acte ale guvernului contrare intențiilor cetățenilor, ci a unor acte în care guvernul este doar

instrumentul majorității acestora. Acesta este un adevară foarte important, însă insuficient discutat pînă acum. [...] Atunci, se punc întrebarea: ce scop poate îndeplini o carte a drepturilor într-o guvernare populară? [...] Adevarările politice declarate în mod solemn dobîndesc treptat caracterul de maxime fundamentale ale guvernămîntului liber și, pe măsură ce devin parte a sentimentului național, contrabalansează impulsurile interesului și pasiunii...“.

⁴⁰ John Marshall, în *Fletcher v. Peck*, 10 U.S. (6, Cranch), 48, 1810.

⁴¹ Joseph Story, *Commentaries on the Constitution*, Boston, 1833, III, 718-720.

⁴² Cf. L.W. Dumbar, „James Madison și Al Nouălea Amendament“, *Virginia Law Review*, vol. XLII, 1956. Este semnificativ faptul că pînă și principala autoritate în Constituția americană citează greșit textul amendamentului, într-un binecunoscut eseu, reluînd aceeași eroare și după douăzeci și cinci de ani, aparent din cauză că nimeni nu observase înlocuirea unui pasaj de șase cuvinte cu unul de unsprezece, în textul autentic (E.S. Corwin, „Fundalul «legii superioare» etc.“, retip. 1955, p.5).

⁴³ Această admirătie era larg împărtășită de liberali din secolul al XIX-lea precum W.E. Gladstone, care a descris la un moment dat Constituția americană drept „cea mai minunată lucrare făptuită vreodată de mintea și vointa oamenilor“.

⁴⁴ C.H. McIlwain, *Constitutionalism and the Changing World*, p.278; cf. E.S. Corwin, „Doctrina fundamentală a dreptului constituțional american“ (1914) retipărit în *Selected Essays on Constitutional Law*, I, 105: „Istoria controlului constituționalității este, cu alte cuvinte, istoria limitărilor constituționale“. Vezi și G. Dietze, „America și Europa – Declinul și emergența controlului constituționalității“, *Virginia Law Review*, vol. XLIV, 1958.

⁴⁵ Toate argumentele în sprijinul negării au fost recent respinse, în detaliu, de W.W. Crosskey, *Politics and the Constitution in the History of the United States*, Chicago, University of Chicago Press, 1953.

⁴⁶ Vezi în principal Alexander Hamilton, în *Federalist*, LXXVIII, p.399: „Ori de câte ori un anumit act contravine constituției, va fi de datoria tribunalelor judiciare să adere la ultima și să-l ignore pe primul“; de asemenea, James Madison, *Debates and Proceedings in the Congress*, I, Washington, 1834, 439, unde declară că tribunalele „[sc vor] considera, într-un mod special, paznicii acelor drepturi; ele vor fi o pavâză de nepătruns împotriva oricărei asumări de putere de către Legislativ sau Executiv; ele vor tinde în mod natural să reziste oricărei încălcări a drepturilor stipulate în mod expres în Constituție, prin declarația drepturilor“. De asemenea, afirmația sa ulterioară într-o scrisoare către George Thompson, datată 30 iunie 1825, citată în *The Complete Madison*, ed. S.K. Padover, p.344: „Nu poate fi sănătoasă o doctrină care eliberaază legislativul de controlul unei constituții. Ultima este o lege pentru cel dintîi, la fel cum actele celui dintîi sunt [legi] pentru indivizi; [constituția], deși poate fi întotdeauna modificată de către oamenii ce au creat-o, nu poate fi amendată de nici o altă autoritate – cu siguranță, nu de către cei aleși de popor spre a o pune în aplicare. Acest principiu este atât de vital, și a fost, într-un mod atât de meritat, mîndria guvernămîntului nostru popular, încît o negare a sa nu poate să dureze prea mult sau să se răspîndească prea departe“. În plus, de observat declarațiile senatorului Mason și ale guvernatorului Morris, în discuția din Congres pe marginea respingerii actului juridic din 1801, citat în

McLaughlin, *op. cit.*, p.291; de asemenea, cursurile prezentate de James Wilson studenților de la University of Pennsylvania (*Works*, ed. J.D. Andrews, Chicago, 1896, I, 416-417) în care prezintă controlul constituționalității ca pe un „rezultat necesar al distribuției puterii, realizată, prin constituție, între ramurile legislativă și judiciară”.

⁴⁷ Chiar și cel mai critic studiu recent de Crosskey, *op. cit.*, II, 943, rezumă situația spunând că „s-au găsit dovezi că noțiunea fundamentală a controlului constituționalității era întrucâtiva acceptată în America, în perioada colonială”.

⁴⁸ *Marbury v. Madison*, 5 U.S. (1 Cranch), 137 (1803); pot fi citate aici doar cîteva pașaje din celebra decizie: „Guvernarea Statelor Unite a fost proclamată cu tărie o guvernare a legilor, iar nu a oamenilor. Ea va înceta cu siguranță să mai merite acastă înaltă etichetă dacă legile nu oferă remedii pentru violarea unui drept legal dobîndit [...] Problema dacă un act contrar constituției poate deveni lege a țării este o chestiune foarte interesantă pentru Statele Unite; însă, din fericire, complexitatea nu îi egalează intercul. Pare necesar doar să recunoaștem anumite principii presupuse a fi demult și bine înțeleșene, spre a hotărî. [...] Putele legislative sunt diferite și limitate; și pentru că aceste limite să nu fie greșit înțelese sau uitate, s-a scris constituția. De ce ar mai fi limitate putele și ar mai fi consemnată în scris această limitare, dacă limitele pot fi oricând depășite de cei ce ar trebui restrinși în acțiunile lor? Diferența dintre un guvern cu puteri limitate și unul cu puteri nelimitate dispără, dacă acele limite nu îngădăsc persoanele cărora le sunt impuse și dacă actele prohibite și actele permise au aceeași putere executorie. [...] Este fără îndoială de domeniul și de datoria ramurii judecătoarești să spună ce este legea. Cei ce aplică regula în cazuri particulare trebuie neapărat să expună și să interpreteze acea regulă. Dacă două legi intră în conflict, tribunalele trebuie să decidă asupra efectelor ambelor“.

⁴⁹ Cf. R.H. Jackson, *The Struggle for Judicial Supremacy*, New York, 1941, pp.36-37, unde sugerează că „acesta ar putea fi rezultatul nu doar al abstenției judiciare, ci și al faptului că există prea puțină legislație cîmanind de la Congres, care să lezeze spiritul conservatoare. *Laissez faire* era, într-o anumită măsură, filosofia legislativului, ca de altfel și a Curții. În parte, acestui fapt i se datorază mascarea potențialității cazurilor *Marbury v. Madison* și, într-o și mai mare măsură, *Dred Scott*“.

⁵⁰ Asupra unei influențe a gîndirii juridice asupra politicii americane în epocă, vezi Tocqueville, *Democrația*, I, cap.XVI, 272-280. Puține lucruri ilustrează mai fidel schimbarea de atmosferă decît declinul reputației unor oameni ca Daniel Webster, ale cărui enunțuri concrete de teoric constituțională erau considerate altădată clasice, iar astăzi sunt în cea mai mare parte uitate. Vezi în special argumentele sale în cazul Dartmouth și în *Luther v. Borden*, în *Writings and Speeches of Daniel Webster*, National ed., vol.X și XI, Boston, 1903, în special X, 219: „Prin legea pămîntului se înțelege, cît se poate de clar, legea generală; o lege care ascultă înainte să condamne; care actionează în baza unci anchete și emite verdictul doar după audierea părților. Înțelesul este acela că orice cetățean își va pune viața, libertatea, proprietatea și imunitatele sub protecția regulilor generale ce guvernează societatea. Din această cauză, nimic din ceea ce ar putea trece sub forma unui edict nu trebuie considerat lege a pămîntului“. De asemenea, *ibid.*, X, 232, unde el subliniază că oamenii „au decis, cu

multă înțelepciune, să-și asume riscul unor inconveniente ocazionale datorate lipsei de putere, pentru a putea exista o limită stabilită a exercitării ci și o garanție permanentă împotriva abuzului de putere". Vezi și *ibid.*, XI, 224: „Am spus că un principiu al sistemului american este acela că poporul își limitează guvernul, la nivel național și de stat. Așa este, însă există și un alt principiu, la fel de adevărat și de sigur și, după judecata mea. la fel de important: acela că adesea, oamenii se limitează pe ei însăși. Ei stabilesc hotarele propriilor puteri. Au ales să asigure instituțiile pe care le-au creat împotriva impulsurilor subite ale majorităților. Toate instituțiile noastre conțin astfel de prevederi. Aceasta a fost marele principiu conservator, la constituirea formei de guvernămînt, că oamenii trebuie să își protejeze ceea ce au instituit, împotriva schimbărilor grăbite ale majorităților simple“.

⁵¹ *Ex parte Bollman*, 8 U.S. (4 Cranch) 75, p.46, 1807.

⁵² Vezi E.S. Corwin, „Doctrina fundamentală etc.“, p.111, așa cum este citat în nota 45 de mai sus.

⁵³ Vezi *Ibid.*, p.112.

⁵⁴ Vezi constituțiile statelor Arkansas, V, 25; Georgia, I, IV, 1; Kansas, II, 17; Michigan, VI, 30 și Ohio, II, 25; pentru o discuție a acestor caracteristici, H. von Mangoldt, *Rechtsstaatsgedanke und Regierungsformen in den Vereinigten Staaten von Amerika*, Essen, 1938, pp.315-318.

⁵⁵ *Calder v. Bull*, 3 U.S. (3 Dall), 386, 388 (1798); cf. Corwin, „Doctrina fundamentală etc.“, pp.102-111.

⁵⁶ T.M. Cooley, *A Treatise on the Constitutional Limitations etc.*, ed. I, Boston, 1868, p.173.

⁵⁷ Cf. R.H. Jackson, *The Supreme Court in the American System of Government*, Cambridge, Harvard University Press, 1955, p.74.

⁵⁸ „Cazul abatorului“, 83 U.S. (16 Wallace) 36, 1873; cf. E.S. Corwin, *Liberty against Government*, p.122.

⁵⁹ În ediția standard, adnotată de E.S. Corwin, a Constituției Statelor Unite, 215 din 1237 de pagini sunt dedicate jurisprudenței Amendamentului Paisprezece, în comparație cu 136 pagini dedicate „clauzei de comerț“!

⁶⁰ Cf. comentariului din E. Freund, *Standards of American Legislation*, Chicago, University of Chicago Press, 1917, p.208; „Unicul criteriu care este sugerat este acela al rezonabilității. Din punct de vedere al științei juridice, ar fi greu de conceput ceea mai nesatisfăcător“.

⁶¹ W. Bagehot, „Baza metafizică a toleranței“ (1875), în *Works*, VI, 232.

⁶² Citat de Dorothy Thompson, *Essentials of Democracy*, I (primul dintre cele trei „Pamflete din Town Hall“, publicate sub acest titlu), New York, 1938, p.21.

⁶³ *Reorganization of the Federal Judiciary: Adverse Report from the [Senate] Committee on the Judiciary Submitted to Accompany S. 1392* (Cong. 75, ses. I, Raport senatorial nr.711, 7 iunie 1937, pp.8, 15 și 20). Cf. și p.19: „Tribunalele nu sunt perfecte, nici judecătorii. Congresul nu este perfect, nici senatorii sau reprezentanții. Executivul nu este perfect. Aceste ramuri alcătuiesc guvernului și oficiile subordonate lor sunt ocupate de ființe umane care, în

marea lor majoritate, încearcă să se ridice la demnitatea și idealismul unui sistem proiectat pentru a realiza maximum posibil de justiție și libertate pentru toți. Vom distrugе sistemul dacă îl vom reduce la standardele imperfekte ale oamenilor care îl fac să funcționeze. Îl vom întări și vom face mai sigure justiția și libertatea tuturor dacă, prin răbdare și cumpătare, îl vom menține la nivelul înalt la care a fost conceput.

Dificultățile sau chiar însurzările în adoptarea legislației nu sunt un preț prea mare de plătit, în sistemul nostru. Democrația constituțională înaintează mai mult grație certitudinii decât repeziciunii. Siguranța și permanența mersului către progres al civilizației noastre sunt mai importante, pentru noi și pentru cei ce vor veni după noi, decât adoptarea, acum, a unei anumite legi. Constituția Statelor Unite oferă ample oportunități pentru exprimarea voinței populare de a introduce acele reforme și schimbări pe care poporul le consideră esențiale bunăstării sale prezente și viitoare. Ea este, pentru popor, carta puterilor acordate celor ce îl guvernează⁶⁴.

⁶⁴ Nu voi uita modul în care acest sentiment a fost exprimat de șoferul de taxi din Philadelphia, în a cărui mașină am ascultat anunțul radio despre moartea subită a președintelui Roosevelt. Cred că el a vorbit în numele marii majorități a poporului cînd și-a încheiat sincerul elogiu la adresa președintelui cu cîvintele: „Însă n-ar fi trebuit să încerce să lovească în Curtea Supremă, n-ar fi trebuit să facă asta!“. Evident, şocul a fost extrem de profund.

⁶⁵ C.H. McIlwain, *Constitutionalism and the Changing World*, New York, 1939, p.286; cf. și F.L. Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe, Ill., p.31.

⁶⁶ Vezi M. Lerner, „Domnia minorității și tradiția constituțională“, în *The Constitution Reconsidered*, ed. Conyers Read, New York, Columbia University Press, 1938, pp.199 et sqq.

XIII

Liberalism și administrație: Rechtsstaat-ul

Citatul de la începutul capitolului este luat din G.H. von Berg, *Handbuch der teutschen Policeyrechtes*, Hanovra, 1799-1804, II, 3. Textul german este: „Wo bleibt eine bestimmte Grenze der höchsten Gewalt, wenn eine unbestimmte, ihrem eigenen Urtheile überlassene allgemeine Glückseligkeit ihr Ziel sein soll? Sollen die Fürsten Väter des Volks seyn, so gross auch die Gefahr ist, dass sie seine Despoten seyn werden?“ Cît de puțin s-au schimbat lucrurile într-un secol și jumătate se vede din compararea acestui fragment cu observația lui A. von Martin, *Ordnung und Freiheit*, Frankfurt, 1956, p.177: „Căci nu putem – nici chiar potrivit unei ideologii revoluționar-democratice – să dăm frîu liber Puterii, în condițiile în care aceasta nu este legată decât printr-un concept elastic dc bunăstarea generală (decurgînd dintr-o «linie generală» oarecare) și care, sub acoperirea moralității, lasă cale liberă oricărei decizii politice“.

Pentru referințe la publicarea anterioară a conținutului acestui capitol și al următoarelor trei capitole, vezi nota de la începutul cap. XI.

¹ J.J. Rousseau, *Lettre à Mirabeau*, in *Oeuvres*, Paris, 1826, p.1620. Cf. și pasajul din *Lettres écrites de la Montagne*, VIII, citat mai sus la nota 36, cap.XI, și discuția în Hans Nef, „Jean-Jacques Rousseau și ideea statului de drept“, *Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte*, vol.V, 1947.

² J.J. Rousseau, *Contracel social*, cartea a II-a, cap.VI.

³ J. Michelet, *Histoire de la Révolution française*, Paris, 1847, I, XXIII: vezi și F. Mignet, *Histoire de la Révolution française*, Paris, 1824, la început.

⁴ A.V. Dicey, *Constitution*, ed. I, Londra, 1884, p.177.

⁵ Vezi punctul 16 al *Declarației* din 26 august 1789: „Orice societate în care nu este asigurată garanția drepturilor și nu este determinată separația puterilor, nu are Constituție“.

⁶ În special scrisorile și diversele proiecte constituționale ale lui A.-N. de Condorcet se referă la astfel de distincții fundamentale care pătrund în esența subiectului, precum aceea între adevarările legii, în sensul de reguli generale, și simplele ordine. Vezi în particular „Proiectul girondin“, în *Archives parlementaires*, seria I, vol.LVIII, titlul VII, sec.II, art.I-VII (p.617) și *Oeuvres de Condorcet*, cd. A.C. O'Connor și M.F. Arago, cd.II, Paris, 1847-1849, XII, pp. 356-358 și 367, precum și pasajul citat fără referință de către J. Barthélemy, *Le rôle du pouvoir exécutif dans les républiques modernes*, Paris, 1906, p.489. Vezi și A. Stern, „Condorcet și concepția constituțională a girondinilor din 1793“, *Historische Zeitschrift*, vol.CXLI, 1930.

⁷ Cf. J. Ray, „Revoluția franceză și gîndirea juridică: ideea supremăției dreptului“, *Revue philosophique*, vol.CXXVIII, 1939; și J. Belin, *La logique d'une idée-force – l'idée d'utilité sociale et la Révolution française*, Paris, 1939.

⁸ Cf. Ray, *op. cit.*, p.372. Este interesant faptul că una dintre cele mai clare afirmații a concepției engleze de libertate apare într-o lucrare publicată la Geneva, în 1792, de către Jean-Joseph Mounier, în semn de protest față de abuzul în folosirea cuvîntului libertate, în timpul Revoluției Franceze. El poartă titlul semnificativ de *Recherches sur les causes qui ont empêché le François de devenir libre*, iar primul capitol, intitulat „Care sunt caracteristicile libertății?“, începe astfel: „Cetățenii săi liberi atunci cînd nu pot fi constrinși sau împiedicați în acțiunile lor sau în valorificarea bunurilor și a hărniciei lor, decît în virtutea unor legi anterioare, instituite în virtutea interesului public și niciodată prin autoritatea arbitrară a unui om, oricare ar fi rangul și puterea sa.

Pentru ca un popor să se bucure de libertate, legile, care sunt actele cele mai importante ale puterii suverane, trebuie dictate de considerente generale și nu de motive ținînd de interesul particular; ele nu trebuie niciodată să aibă vreun efect retroactiv, nici să se raporteze la anumite persoane“.

Mounier este perfect conștient că ceea ce apără este conceptul englez de libertate, iar în pagina următoare afirmă explicit: „Siguranță, proprietate, spus englezii, cînd vor să caracte-

rizeze libertatea civilă sau personală. Această definiție este într-adevăr foarte exactă: toate avantajele pe care le oferă libertatea sănătății exprimate în aceste două cuvinte“.

Despre Mounier și, în general, despre influența inițială și declinul treptat al exemplului englez în cursul Revoluției Franceze, vezi G. Bonno, *La Constitution britannique devant l'opinion française*, Paris, 1932, în special cap.VI.

⁹ J. Portalis, într-o adresă ocasională de supunerea către Consiliul celor Cinci Sute, în 1796, a celei de-a treia versiuni a Codului Civil Francez, citat în P.A. Fenet, *Recueil complet des travaux préparatoires du code civil*, Paris, 1827, pp.464-467.

¹⁰ Pentru o prezentare a modului în care Franța a eşuat întotdeauna în încercarea de a avea o constituție reală, în sens american, precum și a modului în care aceasta a dus la declinul statului de drept, vezi L. Rougier, *La France à la recherche d'une constitution*, Paris, 1952.

¹¹ Pe lîngă *L'Ancien régime* al lui A. de Tocqueville (1856) – traducerea engleză, cu același titlu, de M.W. Patterson, Oxford, 1952, în particular, capitolele II și IV – vezi în special *Recollections*, Londra, 1896, p.238: „Cînd unii spun că nimic nu este sigur în fața revoluțiilor, eu le spun că greșesc și că centralizarea este unul dintre aceste lucruri. În Franța, un singur lucru nu putem crea: un guvernămînt liber; și o singură instituție nu putem distrugе: centralizarea. Cum ar putea ea pieri vrodată? Dușmanii guvernului o iubesc, iar guvernanții se bucură de ea. Este adevarat că ultimii simt, din cînd în cînd, că se expun unor subite și iremediabile dezastre; însă asta nu le provoacă dezgustul. Plăcerea pe care o află amestecîndu-se în treburile altora și păstrînd în mîinile lor toate frînicile îi face să se obișnuiască cu aceste pericole“.

¹² Însuși regelui Ludovic Filip î se atribuie următoarele cuvinte, rostită în cadrul unui discurs în fața Gărzii Naționale (citat într-un eseu de H. de Lamennais, publicat întîi în *L'Avenir* din 23 mai 1831 și retipărit în *Troisièmes mélanges*, Paris, 1835, p.266): „Libertatea nu constă în altceva decât în domnia legilor. Nimeni nu poate fi silit să facă altceva decât îi cere legea și oricine poate să facă tot ceea ce legea nu interzice – aceasta este libertatea. A voi altceva înseamnă a voi să o distrug“.

Un rezumat mai amplu al evoluțiilor din Franța, în această perioadă, ar trebui să aloce un spațiu considerabil unora dintre cei mai importanți gînditori politici și oameni de stat ai vremii, precum Benjamin Constant, Guizot și grupul de „doctrinari“, care au dezvoltat o teorie cunoscută sub numele de „garantism“, un sistem de pîrghii menite să protejeze drepturile individului de ingerințele statului. Despre aceștia, vezi G. de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, Oxford, Oxford University Press, 1927 și L. Díez del Corral, *El Liberalismo doctrinario*, Madrid, 1945. Despre dezvoltarea doctrinală a dreptului și jurisdicției administrative franceze, în epocă, de comparat în special (Achille) Duce de Broglie, „Despre jurisdicția administrativă“ (1829), în *Écrits et discours*, vol.I, Paris, 1863 și L.M. de la Haye de Cornenin, *Questions de droit administratif*, Paris, 1822.

¹³ Vezi B. Schwartz, *French Administrative Law and the Common Law World*, New York, New York University Press, 1954; C.J. Hanson, *Executive Discretion and Judicial Control*, Londra, 1954; și M.A. Sieghart, *Government by Decree*, Londra, 1950.

¹⁴ Despre importanța dezvoltărilor teoretice germane, cf. F. Alexéef, „Statul, dreptul și puterea discreționară a autorităților publice“, *Revue Internationale de la théorie du droit*, III, 1928-1929, p.216; C.H. McIlwain, *Constitutionalism and the Changing World*, Cambridge, Cambridge University Press, p.270; și Leon Duguit, *Manuel du droit constitutionnel*, ed. a III-a, Paris, 1918, o bună ilustrare a modului în care unul dintre tratatele de drept constitutional – publicate pe continent, dar, în același timp, printre cele mai cunoscute în lumea anglo-saxonă – își extrage teza în măsură cel puțin egală din „predecesorii“ săi germani, ca și din cei francezi.

¹⁵ Cf. unei subtile observații în A.L. Lowell, *Governments and Parties in Continental Europe*, New York, 1896, II, p.86: „În Prusia, birocracia era astfel orînduită încît să asigure o mai bună protecție a drepturilor individuale și o mai bună respectare a dreptului. Însă aceasta s-a prăbușit o dată cu răspîndirea ideilor franceze, după 1848, cînd interesele antagoniste din interiorul statului, speculînd avantajele sistemului parlamentar, au abuzat de puterea administrativă și au introdus o veritabilă tiranie de partid“.

¹⁶ Concepția despre puterea dreptului, dominantă în Prusia secolului al XVIII-lea, este bine ilustrată printr-o anecdote pe care o știci orice copil german. Se spune că Frederic II era deranjat de o veche moară de vînt din apropierea palatului Sans-Souci, care strica peisajul; după diverse încercări nereușite de a o cumpăra de la proprietarul ci, se spune că regele l-a amintit pe acesta din urmă cu evacuarea, la care morarul ar fi răspuns: „Încă mai există curți de justiție în Prusia“ (expresia cel mai adesea citată este: „Es gibt noch eine Kammergericht in Berlin“). Asupra faptelor sau a absenței unei confirmări faptică a legendei, vezi R. Koser, *Geschichte Friedrich des Grossen*, III, ed. a IV-a, Stuttgart, 1913, pp.413 et sqq. Povestea sugerează limitări asupra puterii regale care, la acea vreme, nu existau în nici o altă țară de pe continent și despre care mă îndoiesc că s-ar aplica, astăzi, în cazul șefilor statelor democratice: un semn făcut responsabililor cu urbanismul ar duce rapid la înlăturarea forțată a unei astfel de ofense la adresa simțului estetic – desigur, aceasta doar în interesul public, nu pentru a satisface capriciul cuiva!

¹⁷ Pentru filosofia juridică a lui Kant, vezi în special lucrarea sa *Metafizica moravurilor*, vol.I: *Teoria dreptului*, Partea a II-a: „Dreptul constituțional“, secțiunile 45-49; de asemenea, cele două eseuri „Despre zicala: ceea ce este corect în teorie, nu ne servește neapărat în practică“ și „Despre pacea veșnică“. Cf. W. Haensel, *Kants Lehre vom Widerstandsrecht*, „Kant-Studien“, 60, Berlin 1926 și F. Darmstädt, *Die Grenzen der Wirksamkeit der Rechtsstaates*, Heidelberg, 1930.

¹⁸ I. Kant, Principiile fundamentale ale moralei (*Fundamental Principles of Morals*, trad. A.D. Lindsay, p.421). Concordă cu acest transfer al conceptului de suprematie a legii în domeniul moralei; pentru Kant concepția despre libertate, ca depinzînd doar de lege, devine „independentă față de orice altceva decit legea morală“, vezi *Critica rațiunii practice* (*Kritik der praktischen Vernunft*, Akademieausgabe, p.93).

¹⁹ Cf. Karl Menger, *Moral, Wille und Weltgestaltung*, Viena 1934, pp.14-16.

²⁰ O trecere în revistă mai amplă ar trebui să analizeze în special opera timpurie a filosofului J.G. Fichte, în special *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissen-*

schaftslehre (1796), în *Werke* (Berlin, 1845, vol.III) și scrierile poetului Friedrich Schiller, care a făcut probabil mai mult decât oricine altcineva pentru răspîndirea ideilor liberale în Germania. Asupra lor și a altor clasicii germani, vezi G. Falter, *Staatsideale unserer Klassiker*, Leipzig, 1911 și W. Metzger, *Gesellschaft, Recht und Staat in der Ethik des deutschen Idealismus*, Heidelberg, 1917.

²¹ W. von Humboldt, *Ideen zu einem Versuch die Gränzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*, Breslau, 1851. Doar o parte a acestei lucrări a fost publicată la scurt timp de la redactarea ei, în 1792, iar publicarea integrală are loc mai tîrziu, o dată cu ediția citată, urmată la scurt timp de o traducere engleză, care i-a influențat profund pe John Stuart Mill și, în Franța, pe Edouard Laboulaye. Vezi ultimul, *L'État et ses limites*, Paris, 1863.

²² El a fost precedat de un cod suedez, în 1743 și, mai devreme, de unul danez.

²³ Principiul pare să fi fost afirmat pentru prima dată în această formă de către P.J.A. Feuerbach, *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*, Giessen, 1801. Vezi mai sus, nota 76 de la capitolul XI.

²⁴ „8. Legea nu trebuie să stabilească decât pedepse strict și evident necesare și nimeni nu poate fi pedepsit decât în virtutea unei legi stabilite și promulgate anterior delictului și aplicată în mod legal.“

²⁵ Cf. E. Lönig, *Gerichte und Verwaltungsbehörden in Brandenburg-Preussen*, Halle, 1914 și în particular amplul articol de recenzie a acestei lucrări, „Evoluția Prusiei către statul de drept“, retipărit în lucrarea autorului intitulată *Geist und Epochen der preussischen Geschichte*, Leipzig, 1943.

²⁶ Nu putem intra aici într-o analiză mai amplă a istoriei timpurii a acestui concept german și, în special, a interesantei probleme referitoare la măsura în care el ar fi putut proveni din concepția lui Jean Bodin despre „*droit gouvernement*“. Pentru sursele germane mai directe vezi O. Gierke, *Johannes Althusius*, Breslau, 1880. Cuvîntul *Rechtsstaat* pare să apară pentru prima dată, deși nu în înțelesul său ulterior, în K.T. Welcker, *Die letzten Gründe vom Recht, Staat und Strafe*, Giessen, 1813, unde se distinge între trei forme de guvernămînt: despotism, teocrație și *Rechtsstaat*. Despre istoricul concepții vezi R. Asanger, *Beiträge zur Lehre von Rechtsstaat im 19. Jahrhundert* (disertație, Universitatea din Münster, 1938). Cea mai bună prezentare a rolului acestui ideal în mișcarea liberală germană se poate găsi în F. Schnabel, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, II, Freiburg, 1933, în special pp.99-109. Vezi și Thomas Ellwein, *Das Erbe der Monarchie in der deutschen Staatskrise: Zur Geschichte des Verfassungsstaates in Deutschland*, München, 1954.

Nu este întîmplător faptul că începutul mișcării teoretice care a dus la dezvoltarea idealului *Rechtsstaat*-ului a venit din Hanovra, regiune care, prin regii săi, avusea un contact mai strîns cu Anglia decât restul Germaniei. În timpul ultimei părți a secolului al XVII-lea, a apărut aici un grup de distinși teoreticieni ai politicii, care au construit pe baza tradiției *Whig* engleze; între ei, E. Brandes, A.W. Rehberg și, mai tîrziu, F.C. Dahlmann au avut rolul cel mai important în răspîndirea ideilor constituționale engleze în Germania. Asupra acestor teoreticieni, vezi H. Christen, *Deutscher Ständestaat und englischer*

Parlamentarismus am Ende des 18. Jahrhunderts, München, 1939. Pentru scopurile noastre, cea mai importantă figură din grup este G.H. von Berg, a cărui lucrare a fost citată la începutul acestui capitol (vezi în special *Handbuch*, I, pp.158-160, 1-4 și 12-17). Influența operei sale este descrisă de G. Marchet, *Studien über die Entwicklung der Verwaltungslehre in Deutschland*, München, 1885, pp.421-434. Savantul care, mai târziu, a contribuit cel mai mult la propagarea teoriei *Rechtsstaat*-ului, Robert von Mohl, fusese un cercetător atent al constituției americane, vezi lucrarea sa *Das Bundesstaatsrecht der Vereinigten Staaten von Nordamerika*, Stuttgart, 1824, care pare să-i fi cîștigat o considerabilă reputație în Statele Unite; ea pare a fi argumentul pentru care autorului i-a fost solicitată o recenzie a volumului judecătorului Story, *Commentaries*, în *American Jurist*, vol.XIV, 1835. Principalele lucrări în care a detaliat teoria statului de drept sunt: *Staatsrecht des Königreiches Württemberg*, Tübingen, 1829-1831; *Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*, Tübingen, 1832; și *Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*, Erlangen, 1855-1858. Cea mai cunoscută exprimare a concepției statului de drept, în forma pe care a luat-o în final, aparținea unui teoretician conservator al vremii, F.J. Stahl. În *Die Philosophie des Rechts*, vol.II, *Rechts- und Staatslehre*, Partea a II-a, 1837 (ed. a V-a, Tübingen și Leipzig, 1878), el definește statul de drept în felul următor (p.352): „Statul trebuie să fie un stat de drept – acesta este cîvîntul de ordine și, într-adevăr, tendința acestei epoci. El ar trebui să determine exact și să asigure direcțiile și limitele activității sale și sfera liberă a cetățeanului, iar nu să împună, cu de la sine putere sau direct, idei morale dincolo de sfera dreptului. Aceasta este concepția despre *Rechtsstaat*, și nu aceea că statul ar trebui să se limiteze la a administra legea și a nu urmări nici un scop administrativ sau că ar trebui doar să protejeze drepturile individului. Ea nu spune nimic despre conținutul și scopul statului, ci definește doar maniera și metoda de a îl atinge“. (Ultimele propoziții vizează poziția extremă reprezentată, de exemplu, de W. von Humboldt).

²⁷ Cf., de exemplu, P.A. Pfizer, „Liberal, liberalism“, *Staatslexicon oder Enzyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften*, ed. C. von Rotteck și C.T. Welcker, ediție nouă, Altona, 1847, VIII, 534: „Liberalismul pare cu atît mai puternic și invincibil, cu cît dobîndim convingerea că el nu reprezintă altceva decît trecerea, necesară la un anumit moment al dezvoltării umane, de la starica de natură la starea de drept“.

²⁸ L. Minnigerode, *Beitrag zu der Frage: Was ist Justiz- und was ist Administrativ-Sache?*, Darmstadt, 1835.

²⁹ Merită observat faptul că există o diferență semnificativă de opinie între sudul Germaniei, unde predomină influențele franceze, și nordul Germaniei, unde par să fi fost mai puternice combinația între vechea tradiție germană și influența teoreticienilor dreptului natural, precum și exemplul englez. În particular, grupul de juristi din sudul Germaniei (care, prin encyclopedie citată mai sus la nota 27, au oferit cel mai influent manual al mișcării liberale) au fost, evident, influențați de francezi precum B. Constant și F.P.G. Guizot, mai mult decît de orice altă sursă. Asupra importanței *Staatslexicon*, vezi H. Zehner, *Das Staatslexicon von Rotteck und Welcker* („List Studien“, 3, Jena 1924), iar despre influențele pre-

dominant franceze asupra liberalismului din sudul Germaniei, vezi A. Fickerl, *Montesquieus und Rousseau Einfluss auf den vormärzlichen Liberalismus Badens* („Leipziger historische Abhandlungen“, vol. XXXVII, Leipzig, 1914). Cf. Theodor Wilhelm, *Die englische Verfassung und der vormärzliche deutsche Liberalismus*, Stuttgart, 1928. Diferența între tradiții s-a manifestat, mai târziu, prin faptul că, în timp ce în Prusia controlul judiciar a fost extins, cel puțin în principiu, la chestiunile în care agențiile administrative posedau puteri discreționale, în sudul Germaniei astfel de chestiuni erau excluse, în mod explicit, de la controlul judiciar.

³⁰ G. Anschütz, „Dreptul administrativ“, *Systematische Rechtswissenschaft (Die Kultur der Gegenwart)*, vol. II, 7, Leipzig 1906), p.352.

³¹ Vezi E. Lasker, „Puterile poliției și protecția dreptului în Prusia“, *Deutsche Jahrbücher für Politik und Literatur*, vol. I, 1861, retipărit în lucrarea sa *Zur Verfassungsgeschichte Preussens*, Leipzig, 1874. Eseul este semnificativ și pentru a arăta cît de mult a călăuzit exemplul englez evoluției din nordul Germaniei.

³² Lucrarea reprezentativă în care se afirată această opinie este O. Bähr, *Der Rechtsstaat: Eine publicistische Skizze*, Cassel, 1864.

³³ Rudolf (von) Gneist, *Der Rechtsstaat*, Berlin, 1872; în special ediția a doua, augmentată, a celeiași lucrări, *Der Rechtsstaat und die Verwaltungsgerichte in Deutschland*, Berlin, 1879. Însemnatatea atașată, la vremea respectivă, lucrării lui Gneist reiese din titlul unui pamflet anonim din epocă: *Herr Professor Gneist oder der Retter der Gesellschaft durch den Rechtsstaat*, Berlin, 1873.

³⁴ Vezi, de exemplu, G. Radbruch, *Einführung in die Rechtswissenschaft*, ed. a II-a, Leipzig, 1913, p.108; F.Fleiner, *Institutionen des deutschen Verwaltungsrechts*, ed. a VIII-a, Tübingen, 1928 și E. Forsthoff, *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*, I, München, 1950, 394.

³⁵ Este cu siguranță incorrect să susținem, cu referire la fază anterioară a evoluției din Germania, așa cum a făcut-o F.L. Neumann („Conceptul de libertate politică“, *Columbia Law Review*, LIII, 1953, 910, retipărit în volumul său, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe, III., 1957, p.169; vezi afirmația contradictorie din același volum, p.22) că „doctrina engleză rule of law și cea a Rechtsstaat-ului german nu au nimic în comun“. Această afirmație poate fi valabilă în ceea ce privește conceptul emasculat al Rechtsstaat-ului pur „formal“ care a devenit dominant la sfîrșitul secolului, nu însă și în ceea ce privește ideea urile care au inspirat mișcarea liberală din prima jumătate a secolului, nici a concepțiilor teoretice care au călăuzit reforma jurisdicției administrative în Prusia. R. Gneist, în special, a făcut în mod deliberat din poziția engleză modelul său (el a scris, de altfel, un important tratat despre „dreptul administrativ“ englez, ceea ce ar fi trebuit să îl impiedice pe A.V. Dicey – dacă ar fi cunoscut lucrarea – să interpreteze într-un mod atât de eronat folosirea termenului pe continent). Traducerea germană a sintagmei „rule of law“, *Herrschaft des Gesetzes*, era, de fapt, folosită în mod frecvent în locul celei de Rechtsstaat.

³⁶ Lowell, *op. cit.*, I, 44.

³⁷ Dicey, *Constitution*, prezentată întîi sub formă de prelegeri, în 1884.

³⁸ Dicey și-a dat seama ulterior, măcar parțial, de eroarea comisă. Vezi articolul său „*Droit administratif* în dreptul francez modern”, *Law Quarterly Review*, vol.XVII, 1901.

³⁹ Sieghart, *op. cit.*, p.221.

⁴⁰ C.K. Allen, *Law and Orders*, Londra, 1945, p.28.

XIV

Garanțiile libertății individuale

Citatul de la începutul capitolului este luat din discursul lui John Golden, în „Dezbaterile Parlamentului pe marginea libertății supușilor, 1627-1628”, în T.B. Howell, *A Complete Collection of State Trials*, Londra, 1816, III, 170.

¹ Discuțiile recente despre înțelesul statului de drept sunt numeroase, aici putând fi amintite doar cîteva dintre cele mai semnificative: C.K. Allen, *Law and Orders*, Londra, 1945; Ernest Barker, „Statul de drept”, *Political Quarterly*, vol.I, 1914, retipărit în lucrarea sa *Church, State, and Study*, Londra, 1930; H.H. Bellot, „Statul de drept”, *Quarterly Review*, vol.CCXLVI, 1926; R.G. Collingwood, *The New Leviathan*, Oxford, Oxford University Press, 1942, cap.39; John Dickinson, *Administrative Justice and the Supremacy of Law in the United States*, Cambridge, Harvard University Press, 1927; C.J. Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, Boston, 1941; Frank J. Goodnow, *Politics and Administration*, New York, 1900; A.N. Holcombe, *The Foundations of the Modern Commonwealth*, New York, 1923, cap.11; Harry W. Jones, „Statul de drept și statul bunăstării”, *Columbia Law Review*, vol.LVIII, 1958; Walter Lippmann, *An Inquiry into the Principles of the Good Society*, Boston, 1937; H.H. Lurton, „Guvernarea dreptului sau guvernarea oamenilor”, *North American Review*, vol.CXCIII, 1911; C.H. McIlwain, „Guvernarea dreptului”, *Foreign Affairs*, vol.XIV, 1936, retipărită în lucrarea sa *Constitutionalism and the Changing World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1939; F.L. Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe, Ill., 1957; J.R. Pennock, *Administration and Rule of Law*, New York, 1941; Roscoe Pound, „Statul de drept”, *E.S.S.*, vol.XIII, 1937 și „Statul de drept și statul modern al bunăstării”, *Vanderbilt Law Review*, vol.VII, 1953; F.G. Wilson, *The Elements of Modern Politics*, New York, 1936; cf. și *Rule of Law: A Study by the Inns of Court Conservative and Unionist Society*, Londra, Conservative Political Centre, 1955.

M. Leroy, *La Loi: Essai sur la théorie de l'autorité dans la démocratie*, Paris, 1908; A. Picot, „Statul fondat pe drept și dreptul penal”, *Actes de la Société Suisse de Juristes*, Basel, 1944; M. Waline, *L'Individualisme et le droit*, Paris, 1949.

Comportarea lui Carl Schmitt în timpul regimului hitlerist nu schimbă cu nimic faptul că, dintre toate lucrările germane pe această temă, ale sale se numără printre cele mai erudite și pătrunzătoare; vezi în special *Verfassungslehre*, München, 1929 și *Der Hüter der Verfassung*, Tübingen, 1931. La fel de importanți pentru perioada prenaziștă sunt H. Heller, *Rechts-*

staat oder Diktatur?, Tübingen, 1930 și *Staatslehre*, Leiden, 1934; și F. Darmstädter, *Die Grenzen der Wirksamkeit des Rechtsstaates*, Heidelberg, 1930 și *Rechtsstaat oder Machstaat?*, Berlin, 1932. Cf. John H. Hallowell, *The Decline of Liberalism as an Ideology*, Berkeley, University of California Press, 1943. Despre literatura germană postbelică vezi în special F. Bühm, „Ordinea libertății și problema socială“, în *Grundsatzfragen der Wirtschaftsordnung* („Wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen“, vol.II, Berlin, 1954); C.F. Menger, *Der Begriff des sozialen Rechtsstaates im Bonner Grundgesetz*, Tübingen, 1953; R. Lange, *Der Rechtsstaat als Zentralbegriff der neuesten Strafrechtsentwicklung*, Tübingen, 1952; *Recht, Staat, Wirtschaft*, ed. H. Wandersleb, 4 volume, Stuttgart și Köln, 1949-1953; R. Marcic, *Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat*, Viena, 1957.

O importantă deosebită, în principal din perspectiva relației între democrație și *Rechtsstaat*, o prezintă vasta literatură elvețiană în domeniul, în mare parte datorită influenței lui F. Fleiner și a succesorului său, Z. Giacometti. Începînd cu lucrarea lui Fleiner, *Schweizerisches Bundesstaatsrechts* (Tübingen, 1923, ed. nouă de Z. Giacometti, 1949) și *Institutionen des deutschen Verwaltungsrechts* (ed. a VIII-a, Tübingen, 1928), vezi Z. Giacometti, *Die Verfassungsgerichtsbarkeit des schweizerischen Bundesgerichtes* (Zürich, 1933) și volumul ce îi este dedicat sub titlul *Demokratie und Rechtsstaat* (Zürich, 1953), în special contribuția lui W. Kägi; R. Bäumlin, *Die rechtsstaatliche Demokratie* (Zürich, 1954); R.H. Grossmann, *Die staats- und rechtsideologischen Grundlagen der Verfassungsgerichtsbarkeit in den U.S.A. und der Schweiz* (Zürich, 1948), W. Kägi, *Die Verfassung als rechtliche Grundordnung des Staates* (Zürich, 1945); și *Die Freiheit des Bürgers im schweizerischen Recht*, de diversi autori (Zürich, 1948).

Cf. și C.H.F. Polak, *Ordering en Rechtsstaat* (Zwolle, 1951); L. Legaz y Lacambra, „Statul de drept“, *Revista de administracion publica*, vol.VI, 1951; F. Battaglia, „Stat etic și stat de drept“, *Rivista internazionale di filosofia di diritto*, vol.XII, 1937; și Comisia Internațională a Juriștilor, *Report of the International Congress of Jurists, Athens 1955*, Haga, 1956.

² O enunțare clară a acestui principiu fundamental al unui sistem cu adeverat liberal apare în Neumann, *op. cit.*, p.31: „Condiția cea mai importantă, poate decisivă, a liberalismului este că ingerința în drepturile rezervate individului să nu fie permisă în baza unor legi individuale, ci doar în baza unor legi generale“; și *ibid.*, p.166: „Tradiția juridică liberală se bazează astfel pe un enunț foarte simplu: statul poate interveni în drepturile individuale doar dacă își poate susține pretenția prin referirea la o lege generală care reglementează un număr nedeterminat de cazuri viitoare; aceasta exclude legiferarea retroactivă și reclamă o separare a funcțiilor legislativă și judecătorească“. Cf. și citatul din nota 12, la capitolul precedent. Deplasarea aparent minoră a accentului – care, o dată cu apariția pozitivismului juridic, a făcut această doctrină ineficientă – reiese clar, dacă comparăm două enunțuri caracteristice din ultima parte a secolului trecut.

A. Esmein, *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*, (1896) (ed. a VII-a revizuită de H. Nézard, Paris, 1921, I, 22), vede esența libertății în limitarea autorității prin existența „unor reguli fixe, cunoscute dinainte, care îi vor dicta suveranului decizia, în

cazul dat“ (sublinierea noastră). Pe de altă parte, pentru G. Jellinek, *System der subjektiven öffentlichen Rechte* (Freiburg, 1892), „orice libertate este pur și simplu absența constrângerii ilegale“. În primul enunț nu este permisă decât coerciția pe care o are legea, în cel de-al doilea – orice coerciție pe care legea nu o interzice!

³ H. Stoll, „Ideeua statului de drept și teoria dreptului privat“, *Iherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts*, LXXVI, 1926, în special 193-204.

⁴ Cf. afirmația lui Francis Bacon: „o putere supremă și absolută nu poate să se îngrädească ea însăși, după cum nu poate fi definitiv ceea ce este, prin natura sa, revocabil“ (citat de C.H. McIlwain, *The High Court of Parliament*, New Haven, Yale University Press, 1910).

⁵ Vezi G. Jellinek, *Die rechtliche Natur der Staatenverträge*, Viena, 1880, p.3 și Hans Kelsen, *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*, Tübingen, 1911, pp.50 et sqq; cf. B. Winkler, *Principiorum juris libri V*, Leipzig, 1650: „In tota jurisprudentia nihil est quod minus legaliter tractari possit quam ipsa principia“ („în toată știința juridică, nimic nu este mai puțin susceptibil de a fi tratat în mod legal, decât principiile însle“).

⁶ Cf. F. Fleiner, *Tradition, Dogma, Entwicklung als aufbauende Kräfte der schweizerischen Demokratie*, Zürich, 1933, retipărit în *Ausgewählte Schriften und Reden*, Zürich, 1941; și L. Duguit, *Traité de droit constitutionnel* (ed. a II-a, Paris, 1921, p.408).

⁷ Se pare că o confuzie privind acest aspect îl face pe Lionel Robbins („libertate și ordine“, în *Economics and Public Policy*, Brooking Lectures, 1954, Washington D.C., 1955, p.153) să se teamă că a sugera „o concepție de guvernare care s-ar limita doar la aplicarea legilor cunoscute, cu excluderea funcțiilor de inițiativă și exercitare a puterii discreționare, care nu pot fi excluse din calcul fără a o distorsiona“, ar duce la o simplificare exagerată a poziției noastre, expunând-o ridicolului.

⁸ Cf. S. Glaser, „Nullum crimen sine lege“, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Seria a III-a, vol.XXIV, 1942; H.B. Gerland, „Nulla poena sine lege“, în *Grundrechte und Grundpflichten der Reichsverfassung*, vol.I. Berlin, 1929; J. Hall, „Nulla poena sine lege“, *Yale Law Journal*, vol.XLVII, 1937-1938; De la Morandière, *De la règle „nulla poena sine lege“*, Paris, 1910; A. Schottländer, *Die geschichtliche Entwicklung des Satzes: Nulla poena sine lege*, „Strafrechtliche Abhandlungen“, vol.CXXII, Breslau, 1911; și O. Giacchi, „Precedente canonice ale principiului «Nullum crimen sine proevia lege penal»“, în *Studi in onore di F. Scaduto*, vol.I, Milano, 1936. Despre statutul principiului ca o condiție fundamentală a statului de drept, vezi Dicey, *Constitution*, p.187.

⁹ Vezi în special Carl Schmitt, *Unabhängigkeit der Richter, Gleichheit vor dem Gesetz und Gewährleistung des Privateigentums nach der Weimarer Verfassung*, Berlin, 1926, precum și *Verfassungslehre*.

¹⁰ Asupra acestei distincții, vezi P. Laband, *Staatsrecht des deutschen Reiches*, ed. a V-a, Tübingen, 1911-1914, II, pp.54-56; E. Seligmann, *Der Begriff des Gesetzes im materiellen und formellen Sinn*, Berlin, 1886; A. Haenel, *Studien zum deutschen Staatsrecht*, vol.II: *Gesetz im formellen und materiellen Sinne*, Leipzig, 1888; Duguit, *op. cit.*, și R. Carré de Malberg, *La Loi: Expression de la volonté générale*, Paris, 1931.

O mare importanță, în acest context, o au și o serie de cazuri din dreptul constituțional american, dintre care doar două pot fi citate aici. Cel mai notoriu enunț este probabil cel al judecătorului Mathew în *Hurtado v. California*, 110 U.S., p.535: „Nu toate actele ce iau formă legislativă sunt legi. Legea este mai mult decât o simplă voință, exercitată ca un act de putere. Nu trebuie să fie o regulă specială pentru o persoană particulară sau un caz particular, ci, în exprimarea familiară a domnului Webster, «legea generală, o lege care ascultă înainte să condamne, care procedează la cercetare și emite judecata doar după consultarea opinioilor contradictorii», astfel încât «oricăcătăean va avea viață, libertatea, proprietatea și imunitățile sub protecția regulilor generale care guvernează societatea», excludându-se astfel, ca neconforme procedurilor juridice, condamnările la «moarte civilă», decretelor de penalizare și pedepsire, deciziile de confiscare, cele de răsturnare a unci sentințe anterioare, actele de transfer direct al bunurilor unui individ către altul, judecările pronunțate de legislativ sau executiv, precum și alte exercitări speciale, arbitrage și partiale ale puterii, pe cale legislativă. Puterea arbitrară, impunându-și edictele în detrimentul persoanelor și proprietăților supușilor, nu este lege, fie că se manifestă prin decretele unui monarh personal, fie prin cele ale unei mulțimi impersonale. Iar limitările impuse de dreptul nostru constituțional asupra acțiunii guvernelor, atât cele ale statelor cît și cel național, sunt esențiale pentru prezervarea drepturilor publice și private, cu tot caracterul reprezentativ al instituțiilor noastre politice. Impunerea acestor limitări prin recursul la tribunale este arma comunităților ce se guvernează ele însese, pentru a proteja drepturile indivizilor și minorităților, atât de puterea numărului, cît și de violența agenților publici care depășesc limitele autorității legitime, chiar și atunci cînd acționează în numele guvernului și utilizează forța acestuia”. Cf. enunțului mai recent din *State v. Boloff*, Oregon Reports 138 (1932), p.611: „Un act legislativ creză o regulă pentru toți: nu este un ordin sau o comandă pentru vreun individ; este permanent, nu tranzitoriu. O lege este universală în aplicarea ei, nu un ordin intempestiv care se adresează sau privește o persoană particulară”.

¹¹ Vezi W. Bagehot, *The English Constitution* (1867), în *Works*, V, pp.255-256: „Într-adevăr, o masă imensă de legislație nu este cu adevarat legislație, în limbajul propriu jurisprudenței. Legea este o comandă generală aplicabilă multor cazuri. «Actele speciale» care umplu culegerile de legi și decrete și obosește comisiile parlamentare sunt aplicabile doar într-un singur caz. Ele nu stabilesc reguli în conformitate cu care să se construiască căile ferate, ci stipulează faptul că se va construi o linie ferată între un anumit loc și altul, și nu au nici o influență asupra altor operații”. Astăzi, această tendință a ajuns atât de departe, încât un eminent judecător englez a întrebat: „Nu a venit oare vremea să găsim un alt nume pentru aceste decizii parlamentare, decât Legc? Poate para-legc, sau chiar sub-legc“ (Lord Radcliffe, *Law and the Democratic State*, Holdsworth Lecture, Birmingham, University of Birmingham, 1955, p.4). Cf. și H. Jahrreiss, *Mensch und Staat* (Köln, 1957, p.15): „Ar trebui să ne gîndim, o dată pentru totdeauna, la următoarele: nu ar trebui să punem, sub acest nume atât de onorabil de «legc», decât regulile și sancțiunile penale care să-i apară omului obișnuit ca Lege. Acestea, și doar acestea să fie numite «legi»! Toate celelalte reglementări, detalii tehnice complementare ale legilor veritabile sau prescripții independente cu caracter tempo-

rar – să fie numite altfel, de exemplu «instructiuni» și în orice caz să nu li se atașeze sanctiuni penale, chiar dacă legiuitorul este cel care le promulgă».

¹² Ar fi interesant de speculat care ar fi fost evoluția ulterioară a lucrurilor, dacă în momentul în care Camera Comunelor și-a revendicat cu succes controlul exclusiv asupra cheltuielilor și, de aici, asupra administrației, Camera Lorzilor ar fi reușit să obțină puterea exclusivă de a da legi generale, inclusiv principiile după care să fie taxat individul. O împărțire a competenței între cele două camere legislative nu a fost niciodată încercată, dar ar putea merita să fie luată în considerare.

¹³ Vezi H.W. Wade, „Conceptul de certitudine juridică”. *Modern Law Review*, vol.IV, 1941; H. Jahrreiss, *Berechenbarkeit und Recht*, Leipzig, 1927; C.A. Enge, *Sicherheit und Gerechtigkeit*, „Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse“, nr.9, 1940); și P. Roubier, *Théorie générale du droit*, Paris, 1946, pp.269 et sqq.

¹⁴ Cf. G. Phillips, „Statul de drept“, *Journal of Comparative Legislation*, vol.XVI, 1934 și literatura citată acolo. Vezi, însă, Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, VI, 2 și discuția de taliată din Max Weber, *Law in Economy and Society*, ed. M. Rheinstein, Cambridge, Harvard University Press, 1954; de asemenea Neumann, *op. cit.*, p.40.

¹⁵ Este curios faptul că aceiași oameni care accentuează incertitudinea dreptului prezentă, în același timp, predică deciziile judiciare drept unicul scop al științei juridice. Dacă dreptul ar fi atât de nesigur cum sugerează unorii acești autori, argumentația lor ar duce la concluzia că nu există o știință juridică.

¹⁶ Cf. Roscoe Pound, „De ce o zi a dreptului?”, *Harvard Law School Bulletin*, X, nr.3, decembrie 1958, 4: „Partea vitală, partea durabilă a dreptului rezidă în principii – puncte de pornire pentru raționamente –, nu în reguli. Principiile rămân relativ constante sau se dezvoltă de-a lungul unor linii constante. Regulile au o existență relativ scurtă. Ele nu se dezvoltă; ele sînt respinse și depășite de alte reguli“.

¹⁷ Vezi E.H. Levi, *An Introduction to Legal Reasoning*, Chicago, University of Chicago Press, 1949.

¹⁸ Cf. R. Brunet, *Le principe d'égalité en droit français*, Paris, 1910; M. Rümelin, *Die Gleichheit vor dem Gesetz*, Tübingen, 1928; O. Mainzer, *Gleichheit dem Gesetz. Gerechtigkeit und Recht*, Berlin, 1929; E. Kaufmann și H. Nawiasky, *Die Gleichheit von dem Gesetz im Sinne des Art. 109 der Reichsverfassung*, „Veröffentlichungen der Vereinigung deutscher Staatsrechtslehre“, nr.33, Berlin, 1927; G. Leibholz, *Die Gleichheit vor dem Gesetz*, Berlin, 1925; Hans Nef, *Gleichheit und Gerechtigkeit*, Zürich, 1941; H.P. Ipsen, „Egalitatea“, în *Die Grundrechte*, ed. F.L. Neumann, H.C. Nipperdey și U. Schcuner, vol.II, Berlin, 1954; și E.L. Llorens, *La Igualdad ante la Ley*, Murcia, 1934.

¹⁹ O ilustrare elocventă, dintr-un alt domeniu, despre modul în care o regulă de ne-discriminare poate fi eludată prin pevederi formulate în termeni generali (menționată de G. Haberler, *The Theory of International Trade*, Londra, 1936, p.339), o constituie tariful vamal german din 1902 (încă în vigoarcă în 1936) care, pentru a evita o obligație aferentă clauzei națiunii celei mai favorizate, instituia un regim special de intrare pentru „vacile brune

sau băltate crescute la o înălțime de cel puțin 300 metri peste nivelul mării și care au petrecut cel puțin o lună, în fiecare vară, la o înălțime de cel puțin 800 metri“.

²⁰ Cf. Art. 4 din Constituția Federală Elvețiană: „Diferențele pe care le stipulează legiuitorul trebuie să fie întemeiate din punct de vedere faptic, adică să se sprijine pe considerații rationale și decisive privind natura materiei, astfel încât, în lipsa lor, legiuitorul să nu poată duce dreptul pînă la finalitate, pînă la ordinea intrinsecă a relațiilor sociale implicate“.

²¹ L. Duguit, *Manuel de droit constitutionnel*, ed. a III-a, Paris, 1918, p.96.

²² Am merge prea departe, aici, dacă am ridică următoarea problemă: dacă atributele distințe „public“ și „privat“, atașate dreptului continental sunt compatibile cu libertatea în statul de drept, în sensul ei anglo-saxon. Deși o astfel de clasificare poate fi utilă din perspectiva anumitor scopuri, ea a servit la conferirea unui caracter diferit dreptului ce regleză relațiile dintre individ și stat, față de cel care regleză relațiile dintre indivizi; pe de altă parte, pare esențial pentru statul de drept ca acest caracter să fie același, în ambele situații.

²³ Vezi recenzia lui W.S. Holdsworth la ediția a IX-a a volumului lui A.V. Dicey, *Constitution*, în *Law Quarterly Review*, vol.LV, 1939, care conține una dintre ultimile afirmații puternice, în Anglia, ale concepției tradiționale a statului de drept. Ea ar merita să fie citată pe larg, însă aici nu vom reproduce decât un paragraf: „Statul de drept este astăzi un principiu la fel de prețios ca întotdeauna. El însăcănnă că tribunalele pot veghea să nu se depășească și să nu se abuzeze de puterile oficialităților și ale organelor cărora le-a fost incredințată guvernarea, iar drepturile cetățenilor să fie determinate în conformitate cu legea, promulgată sau tacită. Atunci cînd tribunalele nu au autoritatea de a se pronunța în acest sens, iar oficialităților și organismelor oficiale li se acordă o putere discreționară pur administrativă, statul de drept este abolit. El nu este abolit dacă acestor funcționari sau organisme oficiale li se acordă o putere discreționară judiciară sau cvasi-judiciară, deși mecanismul prin care se aplică regula nu este cel al tribunalelor“. Cf. și A.T. Vanderbilt, *The Doctrine of the Separation of Powers and its Present-Day Significance*, Omaha, University of Nebraska Press, 1953.

²⁴ Vezi C.T. Carr, *Delegated Legislation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1921; Allen, *op. cit.*; și studiile diferenților autori colectate în volumul *Die Uebertragung rechtesetzender Gewalt im Rechtsstaat*, Frankfurt, 1952.

²⁵ A.V. Dicey, „Dezvoltarea dreptului administrativ în Anglia“, *Law Quarterly Review*, XXXI, 1915, 150.

²⁶ Vezi L. von Mises, *Bureaucracy*, New Haven, Yale University Press, 1944.

²⁷ Vezi E. Freund, *Administrative Powers over Persons and Property*, Chicago, University of Chicago Press, 1928, pp.71 et sqq; R.F. Fuchs, „Concepțe și politici în teoria dreptului administrativ anglo-american“, *Yale Law Journal*, vol. XLVII, 1938; R.M. Cooper, „Justiția administrativă și rolul puterii discreționare“, *Yale Law Journal*, vol.XLVII, 1938; M.R. Cohen, „Regulă versus putere discreționară“, *Journal of Philosophy*, vol.XII, 1914, retipărit în *Law and the Social Order*, New York, 1933; F. Morstein Marx, „Drept administrativ comparat: notă privind controlul autorității discreționare“, *University of Pennsylvania Law Review*, vol.LXXXVII, 1938-1939; G.E. Treves, „Putere discreționară în administrație

și control judecătoresc", *Modern Law Review*, vol.X, 1947; R. von Laun, *Das freie Ermessen und seine Grenzen*, Leipzig și Viena, 1910; P. Oertmann, *Die staatsbürgliche Freiheit und das freie Ermessen*, Gehe Stiftung, vol.IV, Leipzig, 1912; F. Tezner, *Das freie Ermessen der Verwaltungsbehörden*, Viena, 1924; C.-F. Menger, *System des verwaltungsrechtlichen Rechtschutzes*, Tübingen, 1954; și eseul lui P. Alexéef citat la nota 14, cap.XIII.

²⁸ Cf. observației lui E. Bodenheimer, în instructiva sa discuție a relației dintre drept și administrație, în *Jurisprudence*, New York și Londra, 1940, p.95: „Dreptul se preocupă în primul rînd de drepturi, administrația se preocupă cu precădere de rezultate. Dreptul este generator de libertate și securitate, în timp ce administrația promovează eficiență și decizia rapidă“.

²⁹ Pe această temă vezi D. Lloyd, *Public Policy*, Londra, 1953; de asemenea H.H. Todsen, *Der Gesichtspunkt der Public Policy im englischen Recht*, Hamburg, 1937.

³⁰ Z. Giacometti, *Die Freiheitsrechtskataloge als Kodification der Freiheit*, Zürich, 1955; cf. și Maurion, *Précis de droit constitutionnel*, ed. a II-a, Paris, 1929, p.625, și F. Battaglia, *Le Carte dei diritti*, ed. a II-a, Florența, 1946.

³¹ Pentru o relatată deloc prea pesimistă a ororilor ce ne aşteaptă, vezi Aldous Huxley, *Brave New World*, Londra, 1932 și *Brave New World Revisited*, Londra, 1958; și, încă și mai alarmant, pentru că nu se dorește un avertisment ci expunerea unui ideal „științific“, B.F. Skinner, *Walden Two*, New York, 1948.

³² Cf. A.T. Vandervilt, „Rulul procedurii în protecția libertății“, *Conference on Freedom and the Law*, „University of Chicago Law School Conference Series“, vol.XIII, 1953; de asemenea, adesea citatul enunț al judecătorului Frankfurter: „Istoria libertății a fost, în mare parte, istoria respectului procedurilor de garanție“ (*McNabb v. United States*, 318U.S. 332, 347, 1943).

³³ Lord Radcliffe, *Law in the Democratic State*, citat în nota 11 de mai sus. Pentru situația din America vezi importantul articol al lui R.G. Closkey, „Gîndirea politică americană și studiul politiciei“, *American Political Science Review*, vol.VI, 1957, în special observația de la p.126 despre faptul că tribunalele americane manifestă „o preocupare dominantă față de rafinamente procedurale, cuplată cu tolerarea unor restricții de substanță ale libertății. [...] Preocuparea americanilor față de drepturi procedurale este mai adîncă și mai consecventă decât preocuparea față de substanță libertății. Într-adevăr, în lumina datelor disponibile, libertatea, în sensul de libertate de a gîndi, vorbi și acționa fără piedici nu deține un loc prea important, în ierarhia valorilor politice din America“. Se pare însă că există o conștiință tot mai acută a acestui pericol, bine exprimată de Allan Keith-Lucas, *Decisions about People in Need: A Study of Administrative Responsiveness in Public Assistance*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1957, p.156: „A te baza doar pe procedură pentru a produce justiție reprezintă eroarea liberalismului modern. Ea a făcut posibilă legalitatea unor regimuri totalitare, precum cel al lui Hitler“.

XV

Politica economică și statul de drept

Citatul din deschiderea capitolului este preluat din *Federalist*, LVII, ed. M. Beloff, Oxford, 1948, p.294.

¹ Cf. L. von Mises, *Kritik des Interventionismus*, Jena, 1929, p.6: „Intervenția este un comandament izolat emanând de la o putere oficială, care îi obligă pe proprietarii mijloacelor de producție și pe antreprenori să aloce mijloacele de producție altfel decât ar fi făcut-o în cazul în care ea nu s-ar fi produs“. Vezi și distincția între *produktionspolitische* și *preis-politische Eingriffe*, discutată ulterior în aceeași lucrare. J.S. Mill, *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.85, susține că „aşa-numita doctrină a liberului schimb [...] se întemeiază pe considerente diferite – deși la fel de solide – de principiul libertății individuale, enunțat în acest eseu. Ingerințele în domeniul comerțului sau al producției, din motive legate de coeșire, sănătatea și siguranța publică, sunt cu adevărat restricții; iar orice restricție, ca atare, este un rău: însă restricțiile despre care vorbim aici afectează doar acea parte a comportamentului pe care societatea are competența de a o restrînge, și sănătatea și siguranța publică nu produc rezultatele pe care le aşteptăm, impunîndu-lc. Cum principiul libertății individuale nu este implicat în doctrina liberului schimb, el nu este implicat nici în cele mai multe dintre problemele ce apar în legătură cu limitele acestei doctrine, ca, de exemplu, ce grad de control public este admisibil pentru prevenirea fraudei în domeniul compozitiei produselor; în ce grad trebuie impus patronilor precauțiile sanitare sau schemele de protecție a lucrătorilor angajați în munci periculoase“.

² Cum examinarea măsurilor politice din perspectiva oportunității lor este una dintre principalele misiuni ale economiștilor, nu este surprinzător că ci au pierdut din vedere criteriul mai general. Admitând că „de fapt, nu există nici un principiu recunoscut prin care să fie judecată la modul general legitimitatea intervenției guvernamentale“ (*On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.8), John Stuart Mill era de ceva senzata că totul era o chestiune de oportunitate. Iar contemporanul său, N.W. Senior, considerat în general mai ortodox, se pronunță explicit în același sens, cam în același perioadă: „Singurul temei rațional al guvernării, unicul temei al dreptului de a guverna și al datoricii corelate de a asculta, este oportunitatea – avantajul general al comunității“ (citat de L. Robbins, *The Theory of Economic Policy*, Londra, 1952, p.45). Cu toate acestea, ambii credeau fără nici un fel de rezerve că imixtiunea în sferele protejate a individului era permisă doar atunci cînd era prevăzută de regulile generale de drept, iar în nici un caz de simple criterii de oportunitate.

³ Distincția coincide cu cea făcută de J.S. Mill (*Principles*, Cartea a V-a, cap.XI, sec.I) între imixtiunea guvernamentală „autoritară“ și cea „ne-autoritară“. Este o distincție extrem de importantă, iar faptul că întreaga activitate a guvernului a fost caracterizată din ce în ce mai mult ca avînd un caracter „autoritar“ este una dintre principalele cauze ale evoluțiilor regretabile din vremea noastră. Nu adopt aici terminologia lui Mill deoarece mi se pare in-

portun să numesc „imixtiuni” activitățile „ne-autoritare” ale guvernelor. Termenul este mai potrivit încălcărilor sferei private protejate, care au loc doar într-un mod „autoritar”.

⁴ Vezi dicuția atentă pe marginea acestui punct în Mill, *ibid.*

⁵ A. Smith, *W.o.N.*, Cartea a V-a, cap.I, Partea a II-a, II, p.214; cf. și argumentul în favoarea asumării de către autoritățile locale, iar nu de către cele centrale, a responsabilității lucrărilor publice, *ibid.*, p.222.

⁶ Există și situația interesantă pe plan teoretic, deși nu foarte semnificativă în practică, în care, deși anumite servicii pot fi furnizate prin inițiative private concurențiale, se întâmplă următorul fenomen: calculele pieței ar putea omite fie o parte din costul implicat, fie o parte a beneficiilor produse. Din acest motiv ar putea părea oportun să se impună taxe speciale sau să se acorde subvenții speciale tuturor celor care se lansează în astfel de activități. Astfel de cazuri pot fi incluse în categoria măsurilor prin care guvernul poate susține dirijarea producției private, nu printr-o intervenție specifică, ci prin aplicarea unor reguli generale.

Că astfel de cazuri nu au o prea mare însemnatate practică – nu pentru că situații de acest gen nu s-ar putea ivi adesea, ci pentru că rareori este posibilă evaluarea amplorii acestor „diferențe între produsul social net marginal și produsul social net privat” – o admite chiar autorul care a contribuit cel mai mult la semnalarea lor: vezi A.C. Pigou, „Aspecte ale statului bunăstării”, *Diogenes*, nr.7, vara 1954, p.6: „Trebuie însă să recunoaștem că rareori știm destule pentru a decide în ce domenii și între ce limite ar putea statul, [în baza diferențelor dintre costurile private și cele publice] să influențeze în mod util libertatea individuală de opțiune”.

⁷ Vezi din nou, L. von Mises, *Kritik des Interventionismus*, citată în nota 1 de la acest capitol.

⁸ E. Freund, *Administrative Powers over Persons and Property*, Chicago, University of Chicago Press, 1928, p.98.

⁹ În chestiunea licențelor, vezi W. Gellhorn, *Individual Freedom and Governmental Restraints*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1956, în special cap.III. Nu aș fi tratat în mod atât de sumar acest subiect dacă textul final al acestui capitol nu ar fi fost definitivat înainte să iau cunoștință de acestă lucrare. Cred că puțini observatori străini și, probabil, nu foarte mulți americani sunt conștienți de amplioarea acestei practici în Statele Unite, în ultimii ani – într-adevăr, ea trebuie considerată una dintre amenințările serioase la adresa dezvoltării economiei americane.

¹⁰ Vezi în special J.R. Commons, *The Legal Foundations of Capitalism*, New York, 1924; W.H. Hamilton, *The Power To Govern: The Constitution – Then and Now*, New York, 1937; J.M. Clark, *Social Control of Business*, Chicago, 1926; și despre această școală cf. A.L. Harris, *Economics and Social Reform*, New York, 1958.

¹¹ Vezi în special Herbert Spencer, *Justice*, constituind Partea a IV-a a lucrării *Principles of Ethics*, Londra 1891; și cf. T.H. Green, „Legislația liberală și libertatea contractului”, în *Works*, vol.III, Londra, 1880.

¹² Cf. Roscoe Pound, „Libertatea contractului”, *Yale Law Journal*, vol.XVII, 1908-1909.

XVI

Declinul dreptului

Citatul de la începutul capitolului este luat din Lord Acton, *Hist. of Freedom*, p.78. Titlul capitolului este preluat de la G. Ripert, *Le Déclin du droit*, Paris, 1949.

¹ A. Menger, *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volkssklassen*, (1896), ed. a III-a, Tübingen, 1904, p.31. Consecințele acestei concepții sunt prezentate în lucrarea ulterioară a aceluiași autor, *Neue Staatslehre*, Jena, 1902. Cam în aceeași perioadă, marele criminolog german F. von Liszt comenta (*Strafrechtliche Aufsätze*, Leipzig, 1897, II, 60): „Categorيا în creștere a socialiștilor, care insistă mai mult decât predecesorii lor pe interesele comune și în urechile cărora cuvîntul «libertate» a dobîndit o rezonanță arhaică, încarcă să-i sape temeliile“. Infiltrarea acestor idei în Anglia este bine ilustrată de D.G. Ritchie, *Natural Rights* (1894), ed. a III-a, Londra, 1916, p.258: „Pretenția egalității, în cel mai larg sens, înseamnă cererea unei egalități a sănselor – *la carrière ouverte aux talents*. Rezultatul unei astfel de egalități a sănselor ar fi exact contrariul egalității de condiție socială, dacă legile permit transmitera proprietății de la părinte la copil, sau chiar acumularea de avuție de către indivizi. Și astfel, aşa cum s-a arătat adesea, efectul acestui triumf aproape total al principiilor de la 1789 – abolirea restricțiilor juridice asupra liberei competiții – a fost accentuarea diferenței dintre bogăție și săracie. Egalitatea în drepturi politice, împreună cu marile inegalități în condiția socială, a dezvăluit «problema socială», care nu mai este ascunsă, ca în trecut, în spatele luptei pentru egalitate în fața legii și egalitate în drepturile politice“.

² Anatol France, *Le Lys rouge*, Paris, 1894, p.117.

³ Tradiția coboară pînă la opera tîrzie a lui R. von Ihering. Pentru evoluțiile moderne, vezi eseurile colectate în *The Jurisprudence of Interests*, „Twentieth Century Legal Philosophy Series“, vol.II, Cambridge, Harvard University Press, 1948.

⁴ Vezi de exemplu, F. Flciner, *Ausgewählte Schriften und Reden*, Zürich, 1941, p.438: „Această alunecare [către statul totalitar] a fost pregătită de anumite curente din cadrul științei juridice germane (de exemplu, aşa-numita școală a «legii libere»), care credeau că servesc dreptul, deînolind de fapt încrederea în lege“.

⁵ Despre caracterul acestui istoricism vezi Menger, *Untersuchungen* și K.R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Londra, 1957.

⁶ Cf. lucrarea mea *The Counter-Revolution of Science*, Glencoe, III., 1952, Partea I, cap.VII.

⁷ Pentru legătura dintre istoricism și pozitivismul juridic, cf. H. Heller, „Observații asupra problematicii teoriei statului și dreptului în prezent“, *Archiv für öffentliches Rechts*, XVI, 1929, 336.

⁸ Cea mai bună analiză pe care o cunoște a diverselor tradiții ale „dreptului natural“ este cea a lui A.P. d'Entrèves, *Natural Law* („Hutchinson's University Library“, Londra, 1916). Putem menționa aici, pe acurt, că pozitivismul juridic modern derivă în mare parte de

la T. Hobbes și R. Descartes, cei doi oameni ale căror interpretări raționaliste ale societății au constituit ținta teoriilor evoluționiste, empiriste sau „Whig”; de asemenea, putem considera că pozitivismul și-a cîștigat poziția actuală în primul rînd grație influenței lui Hegel și Marx. Asupra poziției lui Marx, vezi discuția privind drepturile individuale din Introducerea la lucrarea sa *Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Historische-Kritische Gesamtausgabe*, ed. D. Rjazanov, Berlin, 1929, vol.I, Partea I.

⁹ Cf. H. Heller, *Rechtsstaat oder Diktatur*, Tübingen, 1930; H. Hallowell, *The Decline of Liberalism as an Ideology*, Berkeley, University of California Press, 1943 și *The Moral Foundations of Democracy*, Chicago, University of Chicago Press, 1954, cap.iv, p. 73.

¹⁰ R. Thoma, „Ideeua statului de drept și știința dreptului administrativ“.

¹¹ E. Bernatzik, *Rechtsstaat und Kulturstaat*, Hanovra, 1912, p.56; cf. și „Politia și dreptul pentru cultură“, în *Systematische Rechtswissenschaftschaft (Kultur der Gegenwart)*, Partea a II-a, sec.VIII, Leipzig, 1906.

¹² Victoria pozitivismului juridic fusese asigurată deja, în special prin eforturile necobosite ale lui K. Bergbohm (*Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*, Leipzig, 1892), însă forma dată de H. Kelsen a fost cea care i-a oferit o bază filosofică larg acceptată și consecventă. Vom cita aici în special din H. Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1925, însă cititorul va găsi majoritatea ideilor esențiale reafirmate în a sa *General Theory of Law and State*, Cambridge, Harvard University Press, 1945, care conține și o traducere a importantei prelegeri *Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus*, 1928.

¹³ H. Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, Tübingen, 1920, p.10; formula „libertatea funciarmente irecuperabilă a individului“ se transformă, în ediția a doua, în „libertatea funciarmente irealizabilă a individului“.

¹⁴ *Ibid.*, p.10: „*Loslösung des Demokratismus vom Liberalismus*“.

¹⁵ H. Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, p.91. Cf. și a sa *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*, Viena, 1923, p.249, unde abordarea sa îl determină să afirme sistematic că „un delict al statului trebuie să fie în orice situație o contradicție în termeni“.

¹⁶ *Allgemeine Staatslehre*, p.335; pasajele relevante; „Complet lipsită de sens este afirmația că sub despotism nu există o ordine de drept (*Rechtsordnung*), [că] domnește voîntă arbitrară a despotului. [...] Statul guvernăt în mod despotic reprezintă și el o ordine a comportării umane. Această ordine este ordinea de drept. A-i nega numele de ordine de drept nu este decît o naivitate și o îngînfarăc provenită din gîndirea în termenii dreptului natural. [...] Ceea ce este interpretat drept voîntă arbitrară nu este altceva decît posibilitatea legală a autoratului de a-și asuma el însuși orice decizie, determinînd în mod necondiționat activitatea organelor subordonate și abrogînd sau modificînd în orice moment norme promulgatae, fie în general, fie pentru un caz particular. O astfel de stare este una de drept, chiar atunci cînd este resimtîă ca dezavantajoasă. Ea are și părțile ci bune. Cercrile de instaurare a unei dictaturi, nu tocmai rare în *Rechtsstaat*-ul modern, o atestă în mod grăitor“.

Autorul recunoaște explicit că acest pasaj îi exprimă și în prezent opinile, în eseul „Fundamentele democrației“, *Ethics*, LXVI, nr.1, Partea a II-a, octombrie 1955, 100, n.12;

vezi și o formă anterioară a acelaiași argument, intitulată „Democrația și socialismul”, *Conference on Jurisprudence and Politics*, „University of Chicago Law School Conference Series“, nr.15, Chicago, 1955.

¹⁷ *Allgemeine Staatslehre*, p.14.

¹⁸ *Ibid.*, pp.154 et sqq, expresia este „die sogennanten Freiheitsrechte“.

¹⁹ *Ibid.*, p.335.

²⁰ *Ibid.*, pp.231 et sqq, cf. lucrării acelaiași autor *General Theory of Law and State*, p.38.

²¹ E. Voegelin, „Kelsen și a sa teorie pură a dreptului“, *Political Science Quarterly*, XLII, 1927; 268.

²² F. Dormstäter, *Die grenzen der Wirksamkeit des Rechtsstaates*, Heidelberg, 1930; și cf. Hallowell, *The Decline of Liberalism as an Ideology* și *The Moral Foundations of Democracy*, despre evoluțiile ulterioare din epoca nazistă, vezi F. Neumann: *The Structure and Practice of National Socialism*, ed. a II-a, New York, 1944; și A. Kolnai, *The War against the West*, New York, 1938, pp.299-310.

²³ Darmstädter, *op. cit.*, p.95.

²⁴ Vezi *Veröffentlichungen der Vereinigung deutscher Staatsrechtslehrer* vol.VII, Berlin, 1932, în special contribuțiile lui H. Tricpel și G. Leibholz.

²⁵ A.L. Malitzki într-o publicație rusă din 1929, citat în B. Mirkin-Getzewitsch, *Die rechtstheoretischen Grundlagen des Sovjetstaates*, Leipzig și Viena, 1929, p.117. Cf., însă, unei discuții similare în R. von Ihering, *Law as a Means to an End*, trad. I. Husik, Boston, 1913, p.315: „Dominația exclusivă a legii este sinonimă cu resemnarea societății, cu abandonarea uzului brațelor sale. Societatea s-ar preda cu miinile legate necesități rigide, rămânind neajutorată în fața tuturor împrejurărilor și cerințelor vieții care nu sunt stipulate în lege sau pentru care aceasta din urmă este considerată neadecvată. Din aceasta extragem maxima că statul nu trebuie să-și limiteze propria putere de activitate spontană prin lege, nu mai mult decât este absolut necesar – mai curând prea puțin decât prea mult, în această direcție. Este o convingere greșită aceea că interesul sau siguranța drepturilor și libertății politice reclamă o cît mai mare limitare a guvernării, prin lege. Aceasta se bazează pe noțiunica bizarră [...] că forța este un râu ce trebuie combatut cu maximă energie. În realitate, însă, ea este un bun; însă, ca în cazul oricărui bun, pentru a putea avea parte de folosirea ei deplină, este necesară punerea în balanță a posibilității de a abuza de ea“.

²⁶ G. Perticone, „Cîteva aspecte ale crizei dreptului public în Italia“, *Revue internationale de la théorie du droit*, 1931-1932, p.2.

²⁷ Vezi C. Schmitt, „Care este semnificația controversiei pe tema «Rechtsstaat»-ului“, *Zeitschrift für die gesante Staatswissenschaft*, XCV, 1935, 190.

²⁸ Archipov, *Law in the Soviet State*, Moscova, 1926, citat de B. Mirkin-Getzewitsch, *op. cit.*, p.108.

²⁹ P.J. Stuchka, *Teoria statului proletarilor și țăranilor și a Constituției sale*, ed. a V-a, Moscova, 1926 (în rusă), citat de B. Mirkin-Getzewitsch, *op. cit.*, p.70 et sqq.

³⁰ Mirkin-Getzewitsch, *op. cit.*, p.107.

³¹ Malitzki, *op. cit.* Trebuie, însă, să admitem că acest principiu se găsește și în Aristotel, *Eтика*, 1138a: „Orice nu ordonă [legea], interzice”.

³² Citat de V. Gsovki, *Soviet Civil Law*, Ann Arbor, Mich., 1948, I, 170, din P.J. Stuchka, în *Enciclopedia statului și dreptului*, Moscova, 1925-1927 (în limba rusă), p.1593.

³³ Referitor la soarta lui Pashukanis, Roscoe Pound observă (*Administrative Law*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1942, p.127): „Profesorul nu mai este cu noi, acum. Prinț-un plan al actualului guvern rus, s-a cerut o schimbare de doctrină, iar el nu și-a adaptat suficient de repede actul de predare pentru a se conforma exigențelor doctrinare ale noii ordini. Dacă ar fi existat un drept, iar nu doar ordine administrative, el ar fi putut să-și piardă slujba fără a-și pierde și viață“.

³⁴ E.B. Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*, tradus după a doua ediție rusă (Moscova, 1927), Berlin, 1929, p.117. O traducere engleză a acestei lucrări, precum și a unor lucrări ulterioare de Pashukanis a fost publicată în *Soviet Legal Philosophy*, trad. H.W. Babb, prefață de J.N. Hazard, Cambridge, Harvard University Press, 1951. Pentru o discuție pe această temă vezi H. Kelsen, *The Communist Theory of Law*, New York și Londra, 1955; R. Schlesinger, *Soviet Legal Theory*, ed. a II-a, Londra, 1951, și S. Dobrin, „Jurisprudență sovietică și socialism”, *Law Quarterly Review*, vol.LII, 1936.

³⁵ Rezumatul argumentului lui Pashukanis este luat din W. Friedmann, *Law and Social Change in Contemporary Britain*, Londra, 1951, p.154.

³⁶ Dicey, *Constitution*, ed. a VIII-a, p.xxxxviii.

³⁷ Lord Hewart, *The New Despotism*, Londra, 1929.

³⁸ Caracteristic pentru tratamentul de care a avut parte acel justificat avertisment chiar și în Statele Unite este următorul comentariu, publicat în 1938, aparținând profesorului Felix Frankfurter (acum, judecător): „În 1929, Lord Hewart a încercat să reînvie irealitățile muri-bunde ale lui Dicey, dându-le o conotație de alarmă. Din nefericire, jurnalistica eloventă din acest volum a purtat amprenta înaltei sale magistraturi. Acuzațiile sale extravagante cereau o refutare convingătoare – și au găsit-o”. (Cuvânt înainte la discuția „Evoluții actuale în dreptul administrativ”, *Yale Law Journal*, XLVII, 1938, p.517).

³⁹ *Economist*, p.952: „Pe scurt, «noul despotism» nu este o exagerare, este o realitate. Este un despotism practicat de cei mai conștiincioși, incoruptibili și energici tirani pe care i-a cunoscut omenirea”.

⁴⁰ R.H.S. Crossman, *Socialism and the New Despotism*, „Fabian Tracts”, nr.298, Londra, 1956.

⁴¹ Comitetul pentru puterile ministeriale, *Report* (cunoscut sub numele de „Raportul Donoughmore”), Londra, H.M. Stationery Office, 1932, 4060; vezi și *Memoranda Submitted by Gouvernement Departments in Reply to Questionnaire of November 1929 and Minutes of Evidence Taken before the Committee on Ministers' Powers*. Londra, H.M. Stationery Office, 1932.

⁴² Pentru descrierile lui H.J. Laski, W.I. Jennings, W.A. Robson și H. Finer ca membri ai aceluiași grup, vezi W.I. Jennings, „Drept administrativ și jurisdictie administrativă”, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, seria a III-a, XX, 1938, 103.

⁴³ W. Ivor Jennings, „Raport asupra puterilor ministrilor”, *Public Administration*, volumele X (1932) și XI (1933).

⁴⁴ *Ibid.*, X, p.342.

⁴⁵ *Ibid.*, p.343.

⁴⁶ *Ibid.*, p.345.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ W. Ivor Jennings, *The Law and the Constitution*, 1933, (ed. a IV-a, Londra, 1952), p.54.

⁴⁹ *Ibid.*, p.291.

⁵⁰ *Ibid.*, p.292.

⁵¹ *Ibid.*, p.294.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Sir Ivor Jennings, *The Queen's Government*, Pelican Books, Londra, 1954.

⁵⁴ T.D. Weldon, *The Vocabulary of Politics*, Pelican Books, Londra, 1953.

⁵⁵ W.A. Robson, *Justice and Administrative Law*, ed. a III-a, Londra, 1951, p.XI.

⁵⁶ *Ibid.*, p.16.

⁵⁷ *Ibid.*, p.433.

⁵⁸ *Ibid.*, pp.572-573.

⁵⁹ *Rule of Law: A Study by the Inns of Courts Conservative and Unionist Society*, Londra, Conservative Political Centre, 1955, p.30.

⁶⁰ *Liberty in the Modern State*, Londra, Conservative Political Centre, 1957.

⁶¹ *Times Literary Supplement*, Londra, 1 martie 1951. În această privință, unii socialisti manifestă o preocupare mai mare decât reiese din poziția oficială a conservatorilor. În broșura citată la nota 40, (p.12), dl. R.H.S. Crossman arc în vedere ca pas următor „reforma sistemului judiciar, astfel încât acesta să-și recapete funcția tradițională de apărare a drepturilor individuale împotriva încălcărilor“.

⁶² W. Friedmann, *The Planned State and the Rule of Law*, Melbourne, Australia, 1948, retipărit în lucrarea sa *Law and Social Change in Contemporary Britain*, Londra, 1951.

⁶³ *Ibid.*, p. 284.

⁶⁴ *Ibid.*, p.310. Este curios faptul că pretenția că statul de drept și socialismul sunt incompatibile, susținută de mult timp de autori socialisti, a suscitat printre ei o asemenea indignare atunci când a fost întoarsă împotriva socialismului. Cu mult înainte ca eu să accentuez acest punct în *The Road to Serfdom*, K. Mannheim (*Man and Society in an Age of Reconstruction*, Londra, 1940, p.180) a rezumat rezultatele unei discuții îndelungă, în următorul enunț: „Studii recente în sociologia dreptului confirmă, încă o dată, că principiul fundamental al legii formale, potrivit căruia orice caz trebuie judecat conform unor precepte raționale generale, care au un minim posibil de excepții și se bazează pe subsumări logice, se aplică doar fazei liberal-concurențiale a capitalismului“. Cf. și F.L. Neumann, *The Democratic and*

the Authoritarian State, Glencoe, III, 1957, p.50 și M. Horkheimer, „Observații asupra antropologiei filosofice“, *Zeitschrift für Sozialforschung*, IV, 1935, în special p.14: „Baza economică a semnificației promisiunilor devine, zi de zi, mai puțin importantă, deoarece viața economică este caracterizată tot mai mult nu de contract, ci de comandă și obediță“.

⁶⁵ H. Finer, *The Road to Reaction*, Boston, 1945, p.60.

⁶⁶ Cf. W.S. Churchill, „Argumentul conservator pentru un nou Parlament“, *Listener*, 19 februarie 1948, p.302: „Mi se spune că 300 de demnitari au puterea de a emite, complet desprinși de Parlament, noi reglementări, ce comportă pedeapsa cu închisoarea pentru infracțiuni pînă acum necunoscute legii“.

⁶⁷ *Town and Country Planning Act*, 1947, 70, 3 prevede că „reglementările emise în baza acestei legi, cu consumămintul Trezoreriei, pot prescrie principiile generale ce trebuie urmate de Central Land Board în determinarea [...] cazului în care se va plăti o taxă de dezvoltare, precum și quantumul acestoria“. În baza acestei prevederi, ministerul planificării urbane și rurale a devenit capabil, în mod surprinzător, să emită o reglementare prin care taxele de dezvoltare trebuiau, în mod normal, „să nu fie mai mici“ decît întreaga valoare adițională a terenului, rezultată din respectiva autorizație de dezvoltare.

⁶⁸ Central Land Board, *Practice Notes (First Series): Being Notes on Development Change under the Town and Country Planning Act. 1947*, Londra, H.M. Stationery Office, 1949, Prefață. Se explică acolo că notele „au scopul de a descrie principiile și regulile de lucru în conformitate cu care orice solicitator poate să presupună cu un mare grad de certitudine că îi va fi analizat cazul, cu excepția situațiilor în care: fie el poate invoca motive temeinice pentru a dobîndi un tratament diferit, fie agenția îl informează că, din motive speciale, nu îi se vor aplica regulile obișnuite“. Se mai explică faptul că „o anumită regulă trebuie întotdeauna modificată, dacă nu se potrivește unui caz particular“ și că agenția „nu are nici un dubiu că, din timp în timp, [își va] modifica politica“. Pentru discuții suplimentare pe marginea acestei măsuri, vezi mai jos, cap.XXII, sec.6.

⁶⁹ Cf. raportului oficial, *Public Inquiry Ordered by the Minister of Agriculture into the Disposal of Land at Crichel Down*, Londra, H.M. Stationery Office, 1954, 9176; de asemenea, cf. cazului mai puțin cunoscut, însă la fel de instructiv, *Odlum v. Stratton*, în fața judecătorului Atkinson, King's Bench Division, un raport al lucrărilor fiind tipărit în *Wiltshire Gazette*, Devizes, 1946.

⁷⁰ Vezi Dwight Waldo, *The Administrative State: A Study of the Political Theory of American Public Administration*, New York, 1948, p.70, n.13; cf. și pp.5, 15 și 40 ale aceleiași lucrări.

⁷¹ Vezi *ibid.*, p.79: „Dacă vreo persoană trebuie să conteze mai puțin decât oricare altă în Noua Ordine, este Juristul!“

⁷² *Ibid.*, p.73.

⁷³ Roscoe Pound, *The Spirit of the Common Law*, Boston, 1921, p.72; Cf. și C.H. McIlwain, *Constitutionalism and the Changing World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1939, p.261: „Înceț, dar sigur, alunecăm către statul totalitar și – curios – mulți,

dacă nu chiar cei mai mulți dintre idealiști sunt fie entuziașmati, fie nu acordă nici o importanță acestei evoluții“.

⁷⁴ J. Dickinson, *Administrative Justice and the Supremacy of Law in the United States*, Cambridge, Harvard University Press, 1927, p.21.

⁷⁵ Cf. *The Political Philosophy of Robert M. La Follette*, ed. E. Torelle, Madison, Wis., 1920.

⁷⁶ A.H. Pekelis, *Law and Social Action*, Ithaca și New York, 1950, p.88; cf. și H. Kelsen, „Fundamentele democrației“, *Ethics*, LXVI, 1955, supl., în special pp.77 et sqq.

⁷⁷ C.G. Haines, *A Government of Laws or a Government of Men*, Berkeley, University of California Press, 1929, p.37.

⁷⁸ *Ibid.*, p.18.

⁷⁹ Thomas Jefferson, Proiect al rezoluției din Kentucky (1789), în E.D. Warfield, *The Kentucky Resolutions of 1799*, ed. a II-a, New York, 1894, pp.157-158.

⁸⁰ Jerome Frank, *Law and the Modern Mind*, New York, 1930. După mai mult de douăzeci și cinci de ani de la publicarea acestei cărți, Thurman Arnold (*University of Chicago Law Review*, XXIV, 1957, 635) putea afirma despre ca că, „mai mult decât oricare alta, a deschis drumul unui nou set de concepții și idealuri privind relația dintre cetățean și guvern“.

⁸¹ Vezi *U.S. Attorney General's Committee on Administrative Procedure Report*, Washington D.C., Government Printing Office, 1941.

⁸² Roscoc Pound, „Legislația privind procedura administrativă. Pentru «Minority Report»“, *American Bar Association Journal*, XXVI, 1941, pp.664. Despre situația actuală, vezi B. Schwartz, „Justiția administrativă și locul său în ordinea juridică“, *New York University Review*, vol.XXX, 1955; W. Gellhorn, *Individual Freedom and Governmental Restraints*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1956, în special remarcă (p.18): „unii dintre foștii susținători ai procesului administrativ (inclusiv autorul) simt la ora actuală că pericolele ce părcău a fi mai mult imaginare au devenit reale – și infricoșătoare“.

⁸³ G. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, ed. E. Wolf, ed. a IV-a, Stuttgart, 1950, p.357. Vezi și comentariile semnificative din acest volum asupra rolului jucat de pozitivismul juridic în distrugerea credinței în *Rechtsstaat*, în special p.335: „Accastă interpretare a legii și a validității sale (doctrina pozitivistă) a lăsat juriștii și populația fără apărare împotriva legilor arbitrarce, chiar barbare și criminale. Pînă la urmă, ca asimilcază Dreptul cu Forță: unde este Forța, acolo este și Dreptul“; și p.352: „De fapt, pozitivismul, cu maxima sa «legea este Lege», a dezarmat magistratura germană în fața legilor cu conținut arbitrar și nociv. Mai mult, pozitivismul nu este în măsură să fondeze, prin propriile mijloace, validitatea legilor. El crede că a demonstrat validitatea unei legi, cînd, de fapt, nu a făcut decît să arate că ea a dispus de forță necesară pentru a se impune“. Nu ar fi o exagerare să susținem, alături de E. Brunner (*Justice and the Social Order*, New York, 1945, p.7): „Statul totalitar este pur și simplu pozitivismul juridic aplicat în practica politică“.

⁸⁴ Vezi G. Dietze, „America și Europa – Declinul și ascensiunea controlului constituționalității“, *Virginia Law Review*, vol.XLIV, 1958; referitor la resurgența dreptului natural, H. Coing, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, Berlin, 1950; H. Mitteis, *Ueber das Natur-*

recht, Berlin, 1948; K. Ritter, *Zwischen Naturrecht und Rechtspositivismus*, Witten-Ruhr, 1956.

⁸⁵ G. Ripert, *Le Déclin du droit*, Paris, 1949; cf. și P. Roubier, *Théorie générale du droit*, Paris, 1950; L. Rougier, *La France à la recherche d'une constitution*, Paris, 1952.

⁸⁶ Vezi R.C. Allen, *Law and Orders*, Londra, 1945; G.W. Keeton, *The Passing of Parliament*, Londra, 1952; C.J. Hamson, *Executive Discretion and Judicial Control*, Londra, 1954; Lord Radcliffe, *Law and the Democratic State*, Birmingham, Holdsworth Club of the University of Birmingham, 1955.

⁸⁷ *Report of the Committee on Administrative Tribunals and Enquiries*, Franks Committee, Londra, H.M. Stationery Office, 1997, p.218, par.37.

⁸⁸ *Ibid.*, par.28, 29.

⁸⁹ *Ibid.*, par.120.

⁹⁰ Vezi broșura conservatoare *Rule of Law* menționată mai sus în nota 59 și W.A. Robson, *Justice and Administrative Law*, ed. a III-a, Londra, 1951. Pentru recomandările similară ale „Comisiei Hoover“ în Statele Unite, vezi simpozionul „Comisia Hoover și rapoartele grupurilor de lucru asupra serviciilor și procedurii juridice“, *New York University Law Review*, vol.XXX, 1955.

⁹¹ Comisia Internațională a juriștilor de la Haga (acum, la Geneva), întrunită la Atena în iunie 1955, a adoptat o rezoluție care declară solemn: „1. Statul este supus legii. 2. Guvernele trebuie să respecte drepturile individului conform principiilor statului de drept și să ofere mijloace eficiente de impunere a acestor drepturi. 3. Judecătorii trebuie să fie călăuziți de principiile statului de drept, să le protejeze și să le impună fără teamă sau favoruri și să reziste oricărui ingerință ale guvernelor sau partidelor politice asupra independenței lor, ca judecători. 4. Juriștii din întreaga lume trebuie să păstreze independența profesiei lor, să afirme drepturile individului conform principiilor statului de drept și să insiste ca fiecare acuzat să beneficieze de un proces corect“ (vezi *Report of the International Congress of Jurists*, Haga, 1956, p.9).

⁹² Nu este nici o exagerare atunci când un cercetător în domeniul jurisprudenței (J. Stone, *The Province and Function of Law*, Cambridge, Harvard University Press, 1950, p.261) afirmă că restaurarea statului de drept, aşa cum este el definit aici, „ar solicita în mod imperativ anularea măsurilor legislative pe care toate parlamentele democratice par a le fi considerat esențiale, în ultima jumătate de secol“. Faptul că parlamentele democratice au procedat astfel nu demonstrează în nici un caz că era înțelept sau esențial să se recurgă la acest tip de măsuri, spre a se realiza ceea ce ele au dorit să realizeze; și, cu atât mai puțin, că ele nu ar trebui să-și anuleze deciziile, dacă recunosc că acestea produc consecințe neprevăzute și indezirabile.

PARTEA A III-A

Libertatea în statul bunăstării

Citatul introdus după subtitlu este luat din Tocqueville, *Democrația*, II, 318. Cele trei paragrafe care urmează – ca de altfel întreg capitolul V al Cărții a IV-a, din care sînt luate – ar merita să fie prezentate ca un prolog al discuției care urmează.

XVII

Declinul socialismului și apariția statului bunăstării

Citatul de la începutul capitolului este luat din opinia separată a judecătorului Brandeis, în *Olmstead v. United States*, XXX, 277, U.S. 479, 1927.

¹ Cea mai animată discuție a acestor probleme are loc în Marea Britanie. Vezi în special *New Fabian Essays*, cd. R.H.S. Crossman, Londra, 1952; *Socialism: A New Statement of Principles*, prezentat de Socialist Union, Londra, 1952; W.A. Lewis, *The Principles of Economic Planning*, Londra, 1949; G.D.H. Cole, *Is This Socialism?*, broșură *New Statesman*, Londra, 1954; H.T.N. Gaitskell, *Recent Developments*, în *British Socialism*, Londra, nedatată; *Twentieth Century Socialism*, Socialist Union, Londra, 1956; C.A.R. Crosland, *The Future of Socialism*, Londra, 1956; R.H.S. Crossman, *Socialism and the New Despotism*, „Fabian Tracts“, nr. 298, Londra, 1956; și discuțiile din ziarele *Socialist Commentary* și *New Statesman*. O utilă trecere în revistă a acestor dezbatieri este T. Wilson, „Tendințe în schimbare în gîndirea socialistă“, *Lloyds B.R.*, iulie, 1956. Comentarii valoroase ale unor observatori străini sînt B. de Jouvenel, *Problèmes de l'Angleterre socialiste*, Paris, 1947; C.E. Griffin, *Britain: A Case Study for Americans*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1950; D.M. Wright, *Post-War West German and United Kingdom Recovery*, Washington, American Enterprise Association, 1957; J. Messner, *Das englische Experiment des Sozialismus*, Innsbruck, 1954.

² Pentru evenimentele de pe continent vezi în special J. Buttlinger, *In the Twilight of Socialism: An Epilogue to Austro-Marxism*, trad. F.B. Ashton, Cambridge, Harvard University Press, 1956; K. Bednarik, *The Young Worker of Today – A New Type*, Londra, 1955; F. Klenner, *Das Unbehagen in der Demokratie*, Viena, 1956. O schimbare similară de atitudine în rîndul socialistilor americanî este ilustrată de Norman Thomas, *Democratic Socialism: A New Appraisal*, New York, League for Industrial Democracy, 1953.

³ Vezi descrierea unei discuții la o Școală de vară a fabienilor, la Oxford, în 1955, prezentată în Crossman, *op. cit.*, p.4.

⁴ Crosland, *op. cit.*; Bednarik, *op. cit.*

⁵ Vezi în special Klenner, *op. cit.*, pp.66 et sqq.

⁶ Așa cum reiese din citatul din Karl Mannheim, pe care l-am plasat la începutul capitolului „Planificarea și statul de drept“ din *The Road to Serfdom*, Londra și Chicago, 1944 și l-am repetat aici (nota 64, cap.XVI).

⁷ În special George Orwell, *Nineteen Eighty-four*, Londra, 1949; cf. și recenzia sa la *The Road to Serfdom* în *Observer* (Londra), 9 aprilie 1944.

⁸ Crossman, *op. cit.*, p.1.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, p.6.

¹¹ *Ibid.*, p.13. Aceste aprehensiuni au afectat în mod evident ultima luare oficială de poziție a Partidului Laborist britanic în această chestiune (vezi *Personal Freedom: Labour's Policy for the Individual and Society*, Londra, Labour Party, 1956). Însă, deși acest document atacă punctele cele mai importante și arată că de mult s-au impus pe agenda problemele discutate de noi, în condițiile unui regim socialist, chiar într-o țară cu tradiții liberale, el este marcat de contradicții bizare. Nu numai că repetă propoziția: „aproape că nu merită să beneficiezi de libertate, dacă ea este însoțită de inegalități crase“ (p.7), ci merge pînă acolo încît reafirmă explicit teza despotismului administrativ, că „un ministru trebuie să aibă libertatea de a lua decizii diferite în cazuri identice“ (p.26).

¹² Termenul „statul bunăstării“ (*welfare state*) este relativ nou în limba engleză și era, probabil, încă necunoscut acum douăzeci și cinci de ani. Cum termenul german *Wohlfahrtsstaat* era de mult în uz, în acea țară, iar lucrul pe care îl descrie a fost creat întîi în Germania, probabil că termenul englez derivă din germană. Trebuie menționat că cel german a fost folosit încă de la început pentru a denumi o variantă a concepției despre statul polițienesc (*Polizeistaat*) – prima dată, se pare, de către istoricii din secolul al XIX-lea, pentru a descrie aspectele mai favorabile ale guvernării din secolul precedent. Concepția modernă a statului bunăstării a fost dezvoltată în mod coerent, pentru prima dată, de universitarii germani numiți *Sozialpolitiker* sau „socialiștii fotoliului“, începînd din 1870 și a fost pusă în practică de Bismarck.

Evoluțiile similare din Anglia, contemplate de fabieni și de teoreticieni precum A.C. Pigou și L.T. Hobhouse și aplicate de Lloyd George și Beveridge erau, cel puțin la începuturi, influențate de exemplul german. Acceptarea termenului *welfare state* (statul bunăstării) a fost favorizată de faptul că fundamentele teoretice crete de Pigou și școala sa erau cunoscute sub numele de *welfare economics* (economia bunăstării).

În momentul în care F.D. Roosevelt pornea pe urmele lui Bismarck și Lloyd George, terenul era la fel de bine pregătit și în Statele Unite, iar folosirea de către Curtea Supremă a clauzei „bunăstării generale“ din Constituție a dus în mod natural la adoptarea termenului „statul bunăstării“, deja în uz în alte părți.

¹³ Cf., de exemplu, Henry Sidgwick, *The Elements of Politics*, Londra, 1891, cap.IV.

¹⁴ Vezi în special Lionel Robbins, *The Theory of Economic Policy*, Londra, 1952.

¹⁵ Frazele precedente sunt repetate intenționat, cu foarte puține modificări, din carte mea *The Road to Serfdom*, cap. IX, unde acest subiect este tratat în mai mare detaliu.

¹⁶ A.H. Hansen, „Misiunea de a promova creșterea economică și stabilitatea“, alocuțiune la National Planning Association, 26 februarie 1956.

¹⁷ Cf. J.S. Mill, *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, pp. 99-100: „Dacă drumurile, căile ferate, birourile de asigurare, marile societăți anonime, universitățile și asistența publică ar fi, toate, anexe ale guvernului; dacă, în plus, regiile municipale și consiliile locale, cu tot ceea ce le incumbă la ora actuală, ar deveni departamente ale administrației centrale; dacă angajații tuturor acestor întreprinderi ar fi numiți și plătiți de guvern și ar privi către guvern pentru orice ameliorare a nivelului lor de trai; atunci, nici măcar libertatea presei și caracterul popular al legislativului nu ar face accastă țară – sau orică altă țară – liberă, altfel decât cu numele. Iar răul ar fi cu atât mai mare, cu cât această mașinărie administrativă ar fi condusă mai eficient și mai sănătific și cu cât ar fi mai abile soluțiile de a recruta, pentru ea, brațele și creierele cele mai calificate“.

¹⁸ Cf. T.H. Marshall, *Citizenship and Social Class*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958, p. 59: „Astfel, constatăm că legislația [...] dobîndește tot mai mult caracterul unei declarații de politică ce se speră a fi pusă în aplicare, într-o zi“.

¹⁹ Roscoe Pound, „Ascensiunea statului serviciilor și consecințele sale“, în *The Welfare State and the National Welfare*, ed. S. Glueck, Cambridge, Mass., 1952, p. 220.

²⁰ P. Wiles, „Proprietate și egalitate“, în *The Unservile State*, ed. G. Watson, Londra, 1957, p. 107. Cf. și afirmația din documentul Partidului Conservator, *Rule of Law*, Londra, 1955, p. 20, întărăită de „Comitetul Franks“ (*Report of the Committee on Administrative Tribunals and Enquiries*, Cmd. 218, Londra, 1957, p. 60) că „oricare ar fi valabilitatea teoretică a acestui argument, aceia dintre noi care sunt membri ai Parlamentului nu au nici o ezitare în a spune că el are prea puțină legătură cu realitatea. Parlamentul nu are nici timpul, nici cunoștințele pentru a-l supraveghea pe ministrul și pentru a-l trage la răspundere pentru deciziile sale administrative“.

²¹ Vezi L. von Mises, *Human Action*, New Haven, Yale University Press, 1949, pp. 196 et seqq.

²² Cf. Lionel Robbins, *Economic Planning and International Order*, Londra, 1937.

²³ Cf. W.F. Berns, „Argumentul împotriva guvernului mondial“, în *World Politics*, ed. American Foundation for Political Education, ed. a III-a, Chicago, 1955.

²⁴ Cf. George Stigler, „Sfera suportabilă a administrației locale“, prelegeare nepublicată, 1957.

²⁵ Vezi tratarea enciclopedică a acestor probleme de către prietenul meu Fritz Machlup, în *The Political Economy of Monopoly*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1952.

²⁶ Vezi în special J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York, 1942, cap. VII.

²⁷ *The Road to Serfdom*, cap. IV.

²⁸ Cf. F.H. Knight, „Conflict de valori: libertate și justiție”, în *Goals of Economic Life*, ed. A. Dudley Ward, New York, 1953, p.224: „Opinia publică crează o exagerare atunci cînd consideră monopolurile rele și nocive și arc în vedere «abolirea» lor. Nu există o graniță clară între profitul legitim și necesar și cîștigul de monopol care reclamă o reacție. Orice doctor sau orice artist recumit au monopoluri, iar monopolurile sunt consfințite deliberaț prin lege, pentru a încuraja investițiile și alte activități creațoare. În fine, cele mai multe monopoluri lucrează la fel ca brevetele de invenție etc., sunt temporare și în bună parte compensate prin pierderi. Mai mult, restricțiile monopoliste cele mai nocive sunt, de departe, cele organizate de salariați și de agricultori, cu complicitatea sau cu asistența directă a guvernului și cu aprobarea opiniei publice”. Cf. enunțul anterior al aceluiași autor, în „Sensul libertății”, *Ethics*, LII, 1941-1942, p.103: „Este necesar să afirmăm că rolul «monopolului» în viața economică este mult exagerat, în imaginea populară și, de asemenea, că o parte însemnată a monopolurilor reale – în special, partea cea mai rea – se datorează activităților guvernamentale. În general (mai ales în Statele Unite, în epoca New Deal), acestea au fost, evident, de natură să promoveze, chiar să creze nemijlocit, monopoluri – în loc să creze sau să impună respectarea condițiilor concurenței pe piată. Concența înscăună pur și simplu libertatea individului de a «negocia» cu orice alt individ și de a alege termenii de schimb care i se par cei mai buni, dintre cei propuși”.

XVIII

Sindicatele și forța de muncă

Citatul din deschiderea capitolului este luat din H.C. Simons, „Hansen despre politica fiscală”, retipărit din J.P.E., vol.L, 1942, în *Economic Policy for a Free Society*, Chicago, University of Chicago Press, 1948, p.123.

¹ Inclusiv cei mai „ortodoxi” economiști care sprijină constant libertatea de asociere. Vezi în special discuția din J.R. McCulloch, *Treatise on the Circumstances Which Determine the Rate of Wages and the Conditions of the Labouring Classes*, Londra, 1851, pp.79-89, cu accentul său pe asocierea voluntară. Pentru un enunt cuprinzător al atitudinii liberale clasice privind problemele juridice implicate, vezi Ludwig Bamberger, *Die Arbeiterfrage unter dem Gesichtspunkte des Vereinsrechtes*, Stuttgart, 1973.

² Caracteristică este descrierea atitudinii „liberale” față de sindicate în C.W. Mills, *The New Men of Power*, New York, 1948, p.21: „În spiritele multor liberali pare să existe o voce care le șoptește: «Nu voi critica sindicalele și pe liderii lor. Nu voi ajunge aici». Aceasta, consideră ci, îi distinge de grosul partidului republican și de democrații de dreapta, îi menține la stînga și puri din punct de vedere social”.

³ A.V. Dicey, Introducere la ediția a II-a lucrării sale *Law and Opinion*, pp.XLV-XLVI. El continuă spunând că legea „face din sindicat un organ privilegiat, exceptat

de la legea obișnuită a țării. Nici un astfel de for favorizat nu a fost creat, vreodată, de un Parlament englez [iar acest for] le creează muncitorilor iluzia funestă că trebuie să vizeze nu egalitatea, ci privilegiul". Cf. și comentariul pe marginea aceleiași legi, treizeci de ani mai târziu, al lui J.A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York, 1942, p.321: „Este greu, în momentul de față, să ne dăm seama cît de mult i-a șocat această măsură pe oamenii care încă mai cred într-un stat și într-un sistem juridic centralizat pe instituția proprietății private. Pentru că, relaxind legea privind conspirațiile, pînă la naștere a pașnică (ceea ce aduce cu sine de fapt legalizarea acțiunii sindicale ce utilizează amenințarea cu forță) și scutind sindicatele de orice responsabilitate pentru pagubele provocate (ceea ce înseamnă, de fapt, legiferarea principiului că sindicatele nu pot face rău) această măsură a cedat sindicatelor o parte din autoritatea de stat și le-a oferit o poziție privilegiată, pe care extinderea formală a acestor exceptări la asociațiile patronale nu a mai putut-o influența.“ Recent, un judecător la curtea de casatăie nord-irlandeză spunea despre acest act (Lord MacDermott, *Protection from Power under English Law*, Londra, 1957, p.174): „Pe scurt, el a pus sindicalismul în aceeași poziție privilegiată de care se bucurase, pînă acum zece ani, Coroana, în ceea ce privește actele nedrepte săvîrșite în numele său“.

⁴ Roscoe Pound, *Legal Immunities of Labor Unions*, Washington, American Enterprise Association, 1957, p.23, retipărit în E.H. Chamberlin et al., *Labor Unions and Public Policy*, Washington, American Enterprise Association, 1958.

⁵ Judecătorul Jackson, opinie separată în *Hunter v. Crumboch*, 325 U.S. 831, 1946.

⁶ L. von Mises, *Die Gemeinwirtschaft*, cd. a II-a, Jena, 1932, p.447.

⁷ Puțini simpatizanți liberali ai sindicatelor ar îndrăzni să exprime adevarul nud într-un mod atât de curajos precum a făcut-o o doamnă din rîndurile mișcării laburiste britanice, anume că: „este treaba unui sindicat să fie antisocial; membrii săi ar avea motive să protesteze dacă liderii și comitetele ar înceta să pună mai presus de orice altceva interesele lor secționale“ (Barbara Wootton, *Freedom Under Planning*, Londra, 1945, p.97). Despre abuzurile flagrante de putere ale sindicatelor, în Statele Unite, la care nu mă voi mai referi aici, vezi Sylvester Petro, *Power Unlimited: The Corruption of Union Leadership*, New York, 1959.

⁸ În acest capitol, mai mult în decîn oricare altul, voi putea să folosesc un curent de opinie care se formază treptat în rîndul specialiștilor în domeniul – oameni care, din punct de vedere al originii și intereselor, sunt cel puțin la fel de deschiși față de adeverăratele preocupări ale muncitorilor ca și cei care, în trecut, apărau privilegiile sindicatelor. Vezi în special W.H. Hutt, *The Theory of Collective Bargaining*, Londra, 1936; H.C. Simons, „Cîteva reflecții despre sindicalism“, *J.P.E.*, vol.LII, 1944, retipărit în *Economic Policy for a Free Society*, J.T. Dunlop, *Wage Determination under Trade Unions*, New York, 1944; *Economic Institute on Wage Determination and the Economics of Liberalism*, Washington, Chamber of Commerce of the United States, 1947, în special contribuțiile lui Jacob Viner și Fritz Machlup; Leo Wolman, *Industry-wide Bargaining*, Irvington-on-Hudson, N.Y., Foundation for Economic Education, 1948; C.E. Lindblom, *Unions and Capitalism*, New Haven, Yale University Press, 1949 (cf. recenziiilor la această carte de A. Director, *University of Chicago Law Review*, vol.XVIII, 1950; J.T. Dunlop, *A.E.R.*, vol.XL, 1950, și Albert Rees,

J.P.E., vol.LVIII, 1950); *The Impact of the Union*, ed. David McCord Wright, New York, 1951, în special contribuțiile lui M. Friedman și G. Haberler; Fritz Machlup, *The Political Economy of Monopoly*, Chicago, 1957; Sylvester Petro, *The Labor Policy of the Free Society*, New York, 1957; E.H. Chamberlin, *The Economic Analysis of Labor Power*, 1958; P.D. Bradley, *Involuntary Participation in Unionism*, 1956; și G.D. Reilley, *State Rights and the Law of Labor Relations*, 1955, toate trei publicate de American Enterprise Association, Washington, 1958 și retipărite, împreună cu textul lui Roscoe Pound citat la nota 4 de mai sus, în volumul citat acolo; B.C. Roberts, *Trade Unions in a Free Society*, London, Institute of Economic Affairs, 1959, John Davenport, „Sindicalele într-o societate liberă“, *Fortune*, aprilie 1959 și „Muncitorii și dreptul“, *ibid.*, mai, 1959. Despre teoria generală a salariilor și limitele puterilor sindicatelor, vezi și J.R. Hicks, *The Theory of Wages*, Londra, 1932; R. Strigl, *Angewandte Lohntheorie*, Leipzig și Viena, 1926; *The Theory of Wage Determination*, ed. J.T. Dunlop, Londra, 1957.

⁹ Vezi în particular lucrările lui H.C. Simmons și W.H. Hutt, citate la nota precedentă. Oricât de restrânsă ar fi fost valabilitatea vechiului argument referitor la necesitatea de a „egaliza puterea de negociere“ prin formarea sindicatelor, ea a fost cu siguranță distrusă ca urmare a evoluțiilor recente: dimensiunile și specificitatea sporite ale investițiilor patronatului, pe de o parte, și mobilitatea sporită a forței de muncă (posibilă grație automobilului), pe de altă parte.

¹⁰ Acest lucru trebuie accentuat în primul rînd pentru combaterea argumentului lui Lindblom, în lucrarea citată la nota 8.

¹¹ Chamberlin, *op. cit.*, pp.4-5, accentuază pe bună dreptate faptul că „nu poate exista nici o îndoială că unul dintr-efectele politiciei sindicale [...] este diminuarea suplimentară a veniturilor reale pentru grupurile cu venituri realmente reduse, inclusiv aici nu doar salariații cu venituri mici, ci și alte grupuri din societate, precum liber-profesioniștii și micii antreprenori“.

¹² Cf. F. Machlup, în cele două studii citate la nota 8.

¹³ Un exemplu elovent al acestui fenomen, în ultima vreme, îl reprezintă personalul domestic, evident lipsit de organizare, ale cărui salarii anuale (așa cum arăta M. Friedman în lucrarea lui D. Wright, *The Impact of the Union*, p.224), în Statele Unite, erau în 1947 de 2,72 ori mai mari decât în 1939, în timp ce salariile siderurgiștilor, puternic sindicalizați, nu crescuseră decât de 1,98 ori față de nivelul inițial.

¹⁴ Cf. Bradley, *op. cit.*

¹⁵ Cf. S.P. Sobotka, „Influența sindicatelor asupra salariilor: industria construcțiilor“, *I.P.E.*, vol.LXI, 1953.

¹⁶ Cu greu s-ar putea exagera măsura în care sindicalele împiedică experimentarea și introducerea treptată a noilor aranjamente care ar putea fi în interesul reciproc al patronilor și al salariaților. De exemplu, este foarte posibil ca în anumite ramuri să fie în interesul ambelor sărți să cadă de acord asupra unor „salarii anuale garantate“, dacă sindicalele le-ar permite indivizilor să facă un sacrificiu în privința nivelului salariului, în schimbul unei mai mari securități a locului de muncă.

¹⁷ Pentru a ilustra natura multora dintre actualele negocieri asupra salariilor, în Statele Unite, E.H. Chamberlin folosește în escul citat la nota 8 de mai sus, p.41, o analogie la care eu nu mai pot aduce nimic nou: „Ne putem face o idee despre ce se petrec, dacă ne imaginăm o aplicație a tehniciilor pieței de muncă într-un alt domeniu. Dacă A negociază cu B pentru a-și vinde casa, și dacă A ar avea privilegiile unui sindicat modern, el ar fi capabil: 1) să conspire, împreună cu toți proprietarii de case, astfel încât să nu i se facă nici o altă propunere lui B, folosind în acest scop, dacă este necesar, forță sau amenințarea cu forța pentru a-i împiedica pe ceilalți să facă o altă ofertă, 2) să îl priveze pe B de accesul la orice oferă alternativă; 3) să încejoare casa lui B și să îintrerupă orice livrări de alimente, exceptând sistemul coletelor poștale; 4) să opreasca orice mișcare dinspre casa lui B, astfel încât dacă acesta ar fi, de exemplu, doctor, el nu și-ar putea vinde serviciile și nu și-ar putea cîștiiga existența, 5) să instituie un boicot al afacerii lui B. Toate aceste privilegii ar întări fără discuție poziția lui A, dacă el ar fi capabil să le aplică. Însă ele nu ar fi considerate de nimici o componentă a «negocierilor», exceptând cazul cînd A este un sindicat“.

¹⁸ Cf. Petro, *op. cit.*, p.51: „Sindicatelor pot îndeplini și îndeplinește funcții utile, iar valoarea lor potentială, pentru salariați, a fost explorată doar la suprafață. Cînd se vor hotărî să-i servească într-adevăr pe angajați, în loc de a-și cîștiiga o reputație atît de proastă supunîndu-i la coerciție și la abuzuri, sindicatelor vor avea mult mai puține dificultăți în recrutarea și păstrarea membrilor noi. Așa cum stau lucrurile acum, insistența sindicatelor de a aplica sistemul *closed shop* echivalează cu recunoașterea faptului că, de fapt, ele nu-și îndeplinesc funcții cu prea mult succes“.

¹⁹ Cf. C.I. Barnard, „Funcțiile și patologia sistemelor de statut în organizații formale“, în *Industry and Society*, ed. W.F. Whyte, New York, 1946, retipărit în lucrarea lui Barnard *Organization and Management*, Cambridge, Harvard University Press, 1949.

²⁰ Cf. Sumner Slichter, *Trade Unions in a Free Society*, Cambridge, Mass., 1947, p.12, unde se argumentă că astfel de reguli „introduc în industrie echivalentul drepturilor civile și extind considerabil sfera activităților guvernate de reguli de drept, iar nu de toane sau capriții“. Vezi și A.W. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, Glencoe, Ill., 1954, în special discuția despre „conducerea prin reguli“.

²¹ Vezi în special Franz Böhm, „Dreptul economic în vigoare pentru angajații întreprinderilor“, *Ordo*, vol.IV, 1951; și Goetz Briefs, *Zwischen Kapitalismus und Syndikalismus*, Berna, 1952.

²² Vezi eseurile lui J. Viner, G. Harberler, M. Friedman, precum și cartea citată mai sus, la nota 8.

²³ Astfel de contracte obligatorii pentru terți sunt la fel de contestabile, din acastă perspectivă, ca și impunerea forțată a acordurilor de stabilitate a prețurilor în cazul ne-senantarilor, prin legislația *fair trade*.

²⁴ Pentru a rămîne compatibilă cu principiile noastre, o astfel de legislație ar trebui să se limiteze la declararea nulității anumitor contracte, ceea ce este suficient pentru a elimina orice pretext pentru anumite acțiuni menite să le impună. Ea nu ar trebui, așa cum ar putea sugera titlul „legilor referitoare la dreptul la muncă“, să le ofere indivizilor vreo îndreptățire

pentru o anumită slujbă, nici să confere (aşa cum se întimplă în unele state americane) vreun drept la daune în cazul în care ești privat de o slujbă oarecare, atunci cînd privarea nu este ilegală din alte puncte de vedere. Obiecțiile împotriva unor astfel de prevederi sunt identice cu cele ale legilor referitoare la „practicile echitabile în domeniul forței de muncă“.

25 Vezi A. Lenhoff, „Problema sindicalismului obligatoriu în Europa“, *American Journal of Comparative Law*, vol.V, 1956.

26 Vezi Petro, *op. cit.*, în special pp.235 et sqq și 282.

27 Vezi articolele scrise de G. Naberler și de mine în *Problems of United States Economic Development*, Committee for Economic Development, vol.I, New York, 1958.

28 Cf. Arthur J. Brown, *The Great Inflation, 1939-1951*, Londra, 1955.

29 Vezi J.R. Hicks, „Fundamentele economice ale politicii salariale“, *E.J.*, LXV, 1955, în special p.391: „Lumea de astăzi este una în care sistemul monetar a devenit relativ elastic; astfel că se poate el acomoda anumitor schimbări în nivelul salariilor, în loc ca lucrurile să se petreacă invers. În loc ca salariile reale să se ajusteze la un nivel de echilibru, politica monetară ajustează nivelul de echilibru al salariilor bănești, făcindu-l să se conformeze nivelului real. Nu este o exagerare să spunem că avem nu un etalon-aur, ci un etalon-salarie“. Vezi și articolul ulterior al aceluiași autor, „Instabilitatea salariilor“, *Three Banks Review*, 31, septembrie 1956.

30 Vezi W. Beveridge, *Full Employment in a Free Society*, Londra, 1944; M. Joseph și N. Kaldor, *Economic Reconstruction after the War*, manuale publicate pentru Association for Education in Citizenship, Londra, needatate; Barbara Woottton, *The Social Foundations of Wage Policy*, Londra, 1955; pentru actuala etapă a dezbatelor, D.T. Jack, „Este politica salarială dezirabilă și realizabilă?“, *E.J.*, vol.LXVII, 1957. Se pare că unii susținători ai dezvoltării își imaginează că această politică salarială va fi dirijată de către „muncitorii“, adică, ne-am putea imagina, prin acțiunea concertată a tuturor sindicatelor. Această soluție nu pare nici probabilă, nici realizabilă. Multe grupuri de muncitori ar obiecta, pe bună dreptate, la ideea ca salariile lor să fie determinate prin votul majoritar al tuturor lucrătorilor; un guvern care ar permite un astfel de aranjament ar ceda, practic, sindicatelor controlul total asupra politiciei economice.

31 Vezi, de exemplu, Barbara Woottton, *Freedom under Planning*, p.101. „Folosirea permanentă a unor terenii precum «echitabil» este cît se poate de subiectivă: nu poate fi invocat nici un reper etic acceptat de toată lumea. Nefericitul arbitru, care are datoria de a actiona «echitabil și imparțial» trebuie astfel să demonstreze aceste calități în situații în care ele sunt lipsite de sens; pentru că nu pot exista echitate și imparțialitate, decit în condițiile unui cod acceptat. Nimeni nu poate fi imparțial într-un vacuum. La cricket poate exista un arbitru doar pentru că există reguli; la fel la box, atît timp cît există lovitură interzise, precum cele sub centură. Acolo unde, precum în negocierile salariale, nu există reguli și nici cod, unica interpretare posibilă a imparțialității este conservatorismul“. De asemenea, Kenneth F. Walker, *Industrial Relations in Australia*, Cambridge, Harvard University Press, 1956, p.362: „Tribunalele industriale, spre deosebire de cele ordinare, sunt chemate să decidă în chestiuni unde nu numai că nu există un drept definit, dar nici măcar standarde reciproc

acceptate de echitate sau justiție". Cf. și Gertrude Williams [Lady Williams], „Mitul salariilor «echitabile»", *E.J.*, vol. LXVI, 1956.

³² Vezi Petro, *op. cit.*, pp.262 et sqq, în special p.264: „Voi arăta în acest capitol că statul de drept nu există în relațiile industriale și că în acest domeniu persoana are doar în mod excepțional acces la justiție, indiferent cît de injust a fost actul prin care a fost lezată"; și p.272: „Congresul le-a conferit NLRB [National Labor Relations Board] și Consiliului său general puterea arbitrară de a-l priva pe cel lezat de dreptul de a fi audiat; Congresul a închis tribunalele federale pentru persoane lezate prin acțiuni interzise de legea federală. Însă Congresul nu a împiedicat, totuși, persoanelor lezate pe nedrept să caute dreptate în tribunalele statelor. Această lovitură aplicată principiului accesului nelimitat la justiție a pornit de la Curtea Supremă.

³³ Președintele Congresului Sindicatelor Britanice, dl. Charles Geddes, era citat, în 1955, cu următoarele cuvinte: „Nu cred că mișcarea sindicală din Marea Britanie poate trăi mult timp pe seama obligativității. Trebuie oare ca oamenii să aparțină organizației noastre sau să moară de foame, indiferent dacă le plac sau nu politicile noastre? Nu. Cred că un carnet de sindicalist este o onoare decernată, nu un însemn ce arată faptul că trebuie să execuți, indiferent dacă îți place sau nu. Dorim dreptul de a-i exclude pe unii din sindicatul nostru, dacă este necesar, dar nu putem face acest lucru în baza principiului «ești membru sau mori de foame»".

XIX

Securitatea socială

Citatul de la începutul capitolului este luat din *The Economist*, Londra, 15 martie 1958, p.918.

¹ Cf. înțeleptei intervenții a lui Alfred Marshall în fața Royal Commission on the Aged Poor (1893), în chestiunea sistemului universal de pensii (*Official Papers by Alfred Marshall*, ed. J.M. Keynes, Londra, 1926, p.244): „Obiceiurile mele sunt următoarele: efectul lor educativ, deși real, ar fi indirect; vor fi scumpe; nu poartă în cle gemenii propriei dispariții. Mă tem că, o dată începute, ele vor tinde să se permanentizeze. Eu privesc această problemă a sărăciei drept un simplu râu trecător în progresul omului; și nu agreez formarea nici unei instituții care să nu poarte în ea cauzele care o vor face să dispară, pe măsură ce dispar cauzele sărăciei însăși".

² Cf. Eveline M. Burns, „Asigurările private și sociale și problema securității sociale", retipărit din *Canadian Papers*, 1 februarie și 15 martie 1953, în *Analysis of the Social Security System: Hearings before a Subcommittee of the Committee on Ways and Means, House of Representatives*, 83 Cong., ses.1, nr.38458, Washington, Government Printing Office, 1954, p.1475: Problema nu mai este să-i oferi fiecărui individ posibilitatea de a alege cîță

protecție va cumpăra, în gama prețurilor rezultate din calculul actuar. Spre deosebire de asiguratorul privat, guvernul nu este constrins de frica concurenței, putând oferi în deplină siguranță avanțajele diferențiate pentru contribuții uniforme și avind posibilitatea să ia măsuri discriminatorii împotriva anumitor grupuri de asigurați. [...] În asigurările private, scopul este acela de a obține profit, vînzînd populației ceea ce ea dorește. Criteriul esențial ce guvernează orice decizie referitoare la termeni și condiții este efectul său asupra supraviețuirii companiei. Evident, pentru ca firma să continue să funcționeze într-un mediu concurențial, ea trebuie să ofere servicii despre care lumea să considere că merită plătite și să-și conducă afacerile în aşa fel încât garanțile oferite să poată fi onorate, la termenul stabilit. [...] În asigurările sociale, scopul este diferit“. Cf. același autor, „Asigurările sociale în evoluție“, A.E.R., vol.XLV, supl., 1944. De asemenea, lucrarea sa *Social Security and Public Policy*, New York, 1956; și W. Hagenbuch, *Social Economics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958, p.198.

³ L. Meriam și K. Schlotterbeck, *The Cost and Financing of Social Security*, 1950, p.8: „Adoptarea termenului «asigurare» de către partizanii securității sociale a fost, din punct de vedere promotional, o lovitură de maestru. Astfel, securitatea socială a profitat de încrederea în asigurările private și, prin instituirea unui fond de rezervă, s-a învăluit în aura unei sănătăți financiare. De fapt, însă, soliditatea pensiilor de bâtrîncete sau de urmaș nu se bazează pe fondul special al securității sociale, ci pe puterea autorităților federale de a impozita și de a face împrumuturi“.

⁴ Cf. afirmațiilor dr. A.J. Altmeyer, comisar al Statelor Unite pentru securitatea socială și, pentru un timp, președinte al Social Security Board, în documentul citat mai sus, la nota 2. „Nu vreau în nici un caz să sugerez că securitatea socială ar trebui să fie utilizată în primul rînd ca un mod de redistribuire a veniturilor. Această problemă trebuie atacată frontal și direct, prin impozite progresive. [...] Însă susțin ferm ideea că impozitele progresive ar trebui să acopere o parte substanțială a costurilor acestor beneficii aferente securității sociale“. La fel, M.P. Laroque, „De la asigurări sociale la securitate socială: evoluțiile din Franța“, *International Labour Review*, LVII, iunie 1948, p.588: „Planul francez de securitate socială avea, în esență, drept unic obiectiv accentuarea echității în distribuția venitului național“; și G. Weisser, „Securitatea socială“, *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, IX, 1956, p.401: „O altă trăsătură caracteristică a sistemelor de securitate socială este remarcabilă din punct de vedere cultural: aceste sisteme canalizează automat o parte a venitului național către acoperirea unor nevoi date, considerate a fi definite în mod obiectiv“; cf. și A. Müller Arnack, „Economia socială de piață“, *ibid.*, p.391: „Procesul de circulație a veniturilor, inherent economiei de piață, oferă politicilor sociale o bază care să permită utilizarea de către stat a acestei circulații, care va corecta distribuția veniturilor prin prestări de asistență, pensii și alocații compensatorii, ajutoare pentru construcția de locuințe, subvenții etc.“.

⁵ Este imposibil să detaliem, în acest spațiu limitat, modul în care scopurile ambițioase ale schemelor guvernamentale de securitate socială fac inevitabilă conferirea de puteri discreționare și coercitive autorităților. Cîteva dintre aceste aspecte sunt elocvent prezentate într-o încercare interesantă a lui A.D. Watson, (*The Principles Which Should Govern the*

Structure and Provisions of a Scheme of Unemployment Insurance, Ottawa, Unemployment Insurance Commission, 1948), dc a construi un sistem privat de asigurari care sa indeplineasca aceleasi obiective. E.M. Burns o comenteaza (documentul citat la nota 2 de mai sus, p.1474): „Astfel, A.D. Watson, autorul a ceea ce constituie, probabil, cel mai sustinut si mai coherent efort de a compara asigurarile sociale cu cele private, afirmă: «Nerespectarea principiilor sănătoase ale asigurărilor ne face să ne rătăcim, riscind să nu mai găsim drumul de întoarcere». Totuși, în încercarea sa de a elabora prevederile specifice ale unei legi de asigurare împotriva șomajului, chiar și autorul este pus în situația de a face apel la principii definite ca «rezonabile», «realizabile din punct de vedere administrativ» sau «echitabile în practică». Însă astfel de cuvinte pot fi interpretate doar în funcție de anumite intenții subiacente, de un mediu social specific și de un ansamblu dominant de valori sociale. Decizia referitoare la ce anume este «rezonabil» implică o astfel de opțiune, motivată de interese și obiective“. Această dificultate apare doar dacă presupunem că un sistem privat de asigurări ar trebui să ofere tot ceea ce oferă unul guvernamental. Chiar dacă obiectivele lor sunt mai limitate, sistemele private concurente ar putea fi, totuși, preferabile.

⁶ O amplă ilustrare a gradului în care această opinie eronată a călăuzit politica, în Statele Unite, este oferită în Dillard Stokes, *Social Security - Fact and Fancy*, Chicago, 1956. Exemple similare pot fi găsite și în cazul Marii Britanii.

⁷ Vezi Meriam și Schlotterbeck, *op. cit.*, pp.9-10, unde se relatează că, (pe atunci) cea mai recentă listă de cheltuieli în domeniul securității sociale, în Statele Unite, „a trecut prin Cameră la 5 octombrie 1949, într-o procedură care nu permitea formularea de amendamente nici de către sală, nici de către membrii minoritari ai Comitetului pentru Cai și Mijloace. Poziția adoptată, nu lipsită de fundament, a fost că H.R. 6 000 era prea complicată și tehnică pentru a autoriza amendamente punctuale din partea unor persoane mai puțin avizate de complexitatea ei“.

⁸ Cf. L. von Mises, *Human Action*, New Haven, Yale University Press, 1949, p.613: „Se poate încerca justificarea [unui astfel de sistem de securitate socială] declarînd că salariaților le lipsește intuiția și forța morală pentru a se îngrijii spontan de propriul viitor. Însă, atunci, cum să-i reduci la tăcere pe cei care întrebă dacă nu cumva este paradoxal că încredințăm binele comun al națiunii deciziilor unor alegători pe care legea însăși îi consideră incapabili să-și gireze propriile treburi; dacă nu este absurd să facem din acești oameni, care au nevoie de paznici care să-i împiedice să-și cheltuije prostește propriile venituri, autoritatea supremă care să dirijeze acțiunea guvernului. Este oare rezonabil să le oferim celor incapabili dreptul de a-și alege paznici?“

⁹ O ilustrare frapantă a acestui fapt a fost oferită, într-un domeniu conex, de receptarea unui simpozion intitulat *The Impact of the Union*, desfășurat în urmă cu cîțiva ani și la care au participat cîțiva distinși economisti contemporani; deși conținea discuții extrem de incisive pe marginea celor mai importante probleme economice, a fost tratat cu o condescendență disprețuitoare de către „experții în relații de muncă“.

¹⁰ Conducerea expertului mai produce un efect ce merită o scurtă analiză. Orice evoluție guvernată de deciziile succesive ale unui șir de experți diferiți, însă din aceeași organi-

zaie, are toate şansele să promova, deoarece întâmpină mai puţine obstacole efective decât în cazul în care mediul ar fi unul concurenţial. Când experţi medicali spun că un anume lucru ar fi necesar şi „trebuie” făcut, acesta reprezintă un dat pe care expertul în administraţie îşi bazează decizia. La fel, ceea ce el declară a fi necesar din punct de vedere administrativ devine un dat pentru jurist, care elaborază legea, şi aşa mai departe. Nici unul dintre aceşti experţi nu simte că s-ar afla într-o poziţie din care să privească întregul şi, din perspectiva rezultatului global, să pună sub semnul întrebării vreunul dintre „imperativele” formulate de ceilalţi experţi. În trecut, cind lucrurile erau mai simple, iar regula spunea că „expertul trebuie să se ocupă de mecanisme, dar nu şi de gestiuni”, acesta era sarcina şefului politic al departamentului guvernamental respectiv. Complexitatea măsurilor moderne îl face, însă, neputincios în faţa acestui batalion de experţi. În consecinţă, măsurile actuale sunt din ce în ce mai puţin rezultatul coordonării şi al adaptării, cît consecinţa unei sumări, în care o decizie o impune pe următoarea, deşi acest lucru nu fusesc prevăzut de autorii primei decizii; un proces în care nimeni nu are puterea de a spune „Stop!”. Măsurile finale nu se bazează pe acea diviziune a muncii unde, la fiecare pas, cineva este liber să accepte sau nu ca bază a deciziei sale ceva provenit de la o altă instanţă. Schema unică rezultantă, la care nu există alternativă, este determinată de necesităţile interne ale acestui proces, care arc prea puţin de a face cu o înțelegere a întregului, de către cineva anume.

Nu există, într-adevăr, nici o îndoială că pentru sarcini precum furnizarea de servicii medicale către o întreagă naţiune, organizarea unică şi cuprinzătoare nu este metoda cea mai eficientă, nici măcar pentru utilizarea întregii cunoaşteri disponibile; cu atît mai puţin ar fi aceasta metoda care să ducă la o răspîndire rapidă a noilor cunoştinţe. Ca în multe alte domenii, însăşi complexitatea sarcinii reclamă o tehnică de coordonare care să nu se bazeze pe dirijarea deliberată şi controlul tuturor părţilor de către o autoritate conducătoare, ci să fie ghidată de un mecanism impersonal.

¹¹ J. Schreiegg, *Die Versicherung als geistige Schöpfung des Wirtschaftslebens*, Leipzig și Berlin, 1934, pp.59-60.

¹² Despre dezvoltarea sistemelor private de pensii în Marca Britanie, vezi în special *Report of the Committee on the Economic and Financial Problems of the Provisions for Old Age*, Londra, H.M. Stationery Office, 1954, Cmd.9333, precum şi rezultatul concluziilor acestuia, în A. Seldon, *Pensions in a Free Society*, Londra, Institute of Economic Affairs, 1957, p.4, unde se afirnă că în „în 1936, în industrie şi comerç, erau acoperite circa 1 800 000 de persoane. În 1951, erau cuprinse 6 300 000 persoane, dintre care 3 900 000 în sectorul privat, iar 2 400 000 în sectorul public. În 1953-1954, totalul crescuse la 7 100 000. Acum (iunie 1957), el se apropiе de 8 500 000. Aceasta include circa 5 500 000 persoane din sectorul privat“. Evoluţiile din Statele Unite sunt şi mai frapante, însă, aici, cel mai semnificativ fapt este dezvoltarea rapidă a unor noi tipuri de asigurări medicale sau de sănătate (vezi C.C. Nash, „Contribuţia asigurărilor de viaţă la securitatea socială, în Statele unite“, *International Labour Review*, vol.LXXII, iulie 1955).

¹³ Din nefericire, în limba engleză [ca şi în limba română (n. ed. rom.)], nu există echivalente corespunzătoare pentru termenii germani *Fürsorge* (asistenţă publică), *Versicherung*

(asigurare), *Versorgung* ([în franceză, *prévoyance* (n. ed. rom.)]. Vezi, H. Achinger, *Soziale Sicherheit*, Stuttgart, 1953, p.35; cf. contribuției aceluiași autor la volumul colectiv *Neuordnung der sozialen Leistungen*, Köln, 1955; K.H. Hansmeyer, *Der Weg zum Wohlfahrtsstaat*, Frankfurt am Main, 1957.

¹⁴ Pentru numeroase exemple în acest sens, vezi Stokes, *op. cit.*

¹⁵ Cf. pasajele citate mai sus, la nota 4 și, pentru gradul în care acest scop a fost atins în diverse țări, vezi A.T. Peacock, ed., *Income Redistribution and Social Policy*, Londra, 1954.

¹⁶ În afară de numeroasele publicații ale Organizației Internaționale a Muncii, volumul *Freedom and Welfare: Social Patterns in the Northern Countries of Europe*, ed. G.R. Nelson, sponsorizat de miniștrii pentru afaceri sociale ai Danemarcei, Finlandei, Islandei, Norvegiei și Suediei (1953) este un exemplu notoriu de astfel de propagandă la scară internațională, despre a cărei finanțare ar fi interesant să știm mai multe.

¹⁷ Bank for International Settlements, *24th Annual Report*, Basilea, 1954, p.46.

¹⁸ Vezi Laroque, *op. cit.* și G. Rottier în lucrarea citată de Peacock, *op. cit.*, p.98.

¹⁹ Weisser, *op. cit.*, p.407. Procenteile corespunzătoare din venitul național alocate în 1950, în principalele cinci țări anglofone, sunt oferite de E.M. Burns, *Social Security and Public Policy*, p.5 (în procente): Australia 7,3; Canada 7,99; Marea Britanie 11,87; Noua Zeelandă 13,18; Statele Unite 5,53. Date recente despre statele europene, oferite în „Liber schimb și securitate socială”, *Planning*, nr. 412, 1957, sunt următoarele (în procente): Germania 20,0; Franța 16,5; Austria 15,8; Italia 11,3; Marea Britanie 11,0; Elveția 10,0.

²⁰ Înțeleg că, în Belgia, salariații însăși au stopat această evoluție, după ce, pe durata a doisprezece ani, cota a crescut de la 25% la 41% din salarii (vezi W. Roepke, *Jenseits von Angebot und Nachfrage*, Erlenbach și Zürich, 1958, p.295).

²¹ Vezi A.T. Peacock, *The Economics of National Insurance*, Londra, 1952.

²² Cf. Stokes, *op. cit.*, p.89 et sqq.

²³ Vezi Henry D. Allen, „Funcția corespunzătoare a organelor federale în domeniul asistenței pentru persoanele în vîrstă”, *American Social Security*, X, 1953, p.50.

²⁴ Vezi, de exemplu, *Wall Street Journal*, 2 ianuarie 1958, articolul intitulat „Securitatea socială. Cu apropierea alegerilor cresc şansele unci noi majorări a alocațiilor. Congresul ar putea majora cecul lunar cu 5%, sau cu 10%“. Prognoza s-a dovedit corectă.

²⁵ *National Superannuation: Labour's Policy for Security in Old Age*, Londra, Labour Party, 1957, p.30.

²⁶ *Ibid.*, pp.104 și 106.

²⁷ Cea mai elocventă expresie a acestei opinii se găsește în „Raportul Beveridge” (*Social Insurance and Allied Services: Report by Sir William Beveridge*, H.M. Stationery Office, 1942, Cmd.6404, sec.426-439), unde se propune ca serviciul național de sănătate să „asigure ca fiecare cetățean să aibă acces la orice tratament medical de care ar avea nevoie, în orice formă ar fi necesară; la domiciliu sau la spital, administrată de un medic generalist, specialist sau consultant“; el ar urma să devină „un serviciu de sănătate care să ofere oricărui cetățean tratamente preventive și curative complete și de orice fel, fără exceptii, fără limită de remunerare și fără nici un fel de barieră economică ce ar provoca amărări“. Putem men-

ționa aici că costul anual al serviciului propus, estimat în Raportul Beveridge la 170 milioane lire sterline, se ridică acum la mai bine de 450 milioane. Vezi B. Abel-Smith și R.M. Titmuss, *The Cost of the National Health Service in England and Wales*, Cambridge, Cambridge University Press, 1956 și *Report of the Committee of Enquiry into the Cost of the National Health Service* („Raportul Guillebaud”), Londra, H.M. Stationery Office, 1956, Cmd. 9663; cf. C.A.R. Crosland, *The Future of Socialism*, Londra, 1956, pp. 120 și 135.

²⁸ Cf. Frangcon Roberts, *The Cost of Health*, Londra, 1952 și W. Bosch, *Patient, Arzt, Kasse*, Heidelberg, 1954; vezi și L. von Mises, *Socialism*, ed. nouă, New Haven, Yale University Press, 1951, pp. 476 et sqq., precum și literatura germană anterioară citată acolo.

²⁹ Vezi Roberts, *op. cit.*, p. 129. Cf. și J. Jewkes, „Economistul și schimbarea economică”, în *Economics and Public Policy*, Washington, D.C., 1955, p. 96: „Problema importantă din punct de vedere economic [în legătură cu National Health Service din Marea Britanie] era aceasta: dacă avem un serviciu pentru care cererea, la preț zero, este infinit de mare, dacă nu se ia nici o măsură pentru a spori oferta, dacă curba costului crește rapid, dacă fiecărui cetățean î se garantează prin lege cel mai bun serviciu medical posibil și dacă nu există nici o metodă de a-l parta, ce se va întâmpla? Nu-mi amintesc ca, înainte de a se petrece faptul, vreun economist britanic să pună aceste întrebări simple; după ce el s-a produs, aceste întrebări au fost ridicate chiar de doctori, nu de economisti”.

³⁰ Cf. Roberts, *op. cit.*, p. 116: „Cercetarea noastră a arătat că medicina, înămându-se la carul științei, a început să se extindă cu o viteză tot mai mare; că ca alimentează și este alimentată de ambii profesionale și interese comerciale; că acest proces este accentuat de propriul succes, prin aceea că promovează mai curând prelungirea vieții într-o stare de supraviețuire medicală, decât vindecarea; și că factorii suplimentari ai expansiunii medicinei sunt creșterea standardului de viață, precum și emoțiile și sentimentele provocate de contemplarea bolii”.

³¹ *Ibid.*, p. 136: „O persoană de optzeci de ani, cu o coastă fracturată, trebuie imediat internată în spital, iar o dată internată, va rămâne acolo mult timp. Pe de altă parte, o persoană care prezintă o afecțiune fizică minoră, dar care îi afectează, totuși, capacitatea de muncă, poate fi silită să aștepte un timp îndelungat”. Dr. Roberts adaugă: „Această viziune economică asupra vindecării poate părea crudă. Acuzația ar fi că siguranță justificată, dacă scopul nostru ar fi binele general al statului, considerat ca o entitate supraumană; nu mai trebuie să amintim că doctorul nu se preocupă de valoarea economică a pacienților săi. Scopul nostru este, însă, binele membrilor statului; iar cum resursele noastre sunt insuficiente pentru a ne permite să tratăm toate bolile cu eficiență pe care ar face-o posibilă, în condiții mai favorabile, progresul științei, sănătem obligează să punem în balanță beneficiile directe pe termen scurt pe care le obține individul, respectiv beneficiile pe termen lung, care se reflectă și asupra respectivului individ.

³² Vezi Mark G. Field, *Doctor and Patient in Soviet Russia*, Cambridge, Harvard University Press, 1957.

³³ Cf. E.M. Burns, „Asigurările sociale în evoluție”.

³⁴ Așa cum arăta, acum câțiva timp, unul dintre cei mai atenți analiști britanici ai fenomenului, J.R. Hicks („Urmărirea libertății economicc“, în *H'hai We Defend*, ed. E.F. Jacob, Oxford, Oxford University Press, 1942, p.105): „Unul dintre motivele pentru care avem o rată înaltă a șomajului [...] este consecința directă a politicii noastre sociale progresiste; statisticile noastre în privința șomajului sunt alcătuite în contextul administrației alocațiilor de șomaj, iar dreptul la aceste alocații este acordat cu foarte multă generozitate“.

³⁵ Vezi Colin Clark, *Welfare and Taxation*, Oxford, 1954, p.25.

³⁶ Cf. Barbara Wootton, „Partidul Laburist și serviciile sociale“, *Political Quarterly*, XXIV, 1953, p.65: „Viitoarea schemă a serviciilor sociale aşteaptă o decizie mai clară în ceea ce privește destinația acestor servicii. Sunt ele menite să contribuie la o politică de egalitate socială? Sau reprezintă doar o parte din programul minimal la nivel național, enunțat în lucrările anterioare ale soților Webb – măsuri care garantează că nimici nu va muri de foame, că nimici nu va fi prea sărac pentru a merge la doctor sau că nimănuii nu-i va lipsi educația clementară? Răspunsurile la aceste întrebări trebuie să guverneze viitorul serviciilor noastre sociale“.

³⁷ Ar fi util să ne remintim doctrina clasică în acest domeniu, exprimată de Edmund Burke, *Thoughts and Detailism Scarcity, Works*, VII, pp.390-391: „Ori de câte ori se întâmplă ca un om să nu poată pretinde nimic, potrivit regulilor comerțului și principiilor de justiție, el ieșe din această sferă, intrând în aceea a milicii“.

Cea mai bună analiză critică a actualelor tendințe în domeniu se găsește într-un eseu de W. Hagenbuch, „Logica serviciilor sociale“, *Lloyds B.R.*, iulie 1953 (partial reprodus în epilogul la lucrarea autorului intitulată *Social Economics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958) unde susține (pp.9-12) că „fără să ne dăm seama, suntem pe cale să alunecăm către un sistem în care fiecare devine în permanență dependent de stat pentru anumite nevoi esențiale și va deveni, în mod inevitabil, tot mai dependent. Nu numai că serviciile sociale nu se auto-desființează; ele se auto-propagă. [...] Fără îndoială că există o diferență enormă între un regim în care cățiva nefericiți primesc alocații ocazionale și temporare, pentru a putea depăși o perioadă dificilă și unul în care o tranșă considerabilă din veniturile fiecăruia este în permanență dirijată prin intermediul statului. Absența oricărei legături între ceea ce introduce și ceea ce obține individul, situație politică ce nu înțirzie să apară atunci cînd se discută despre un fel oarecare de inegalitate în distribuție, precum și paternalismul inherent tuturor acestora, sugerează dispariția rapidă a aceluia mic flux din venitul național care nu trece prin rezervorul serviciilor sociale, precum și evoluția către un control total al statului asupra tuturor veniturilor. [...] De aceea, putem rezuma acest conflict politic pe termen lung în maniera următoare: pe de o parte, putem tinde la un sistem de servicii sociale care înlătura sărăcia, făcîndu-i pe toți să fie săraci (sau bogăți – depinde cum privești), neacordînd nici un fel de alocații altfel decât cu titlu universal și socializînd venitul național. Pe de altă parte, putem tinde la un sistem de servicii sociale care înlătura sărăcia ridicîndu-i pe cei aflați sub pragul de sărăcie, oferind beneficii selective grupurilor în dificultate pe baza unor evaluări a resurselor sau a unui tip de asigurare pe categorii, și așteptînd ziua în care serviciile sociale nu vor mai fi necesare, întrucât standardul de viață, chiar și pentru categoriile cel mai sărăcă,

va fi deasupra pragului de sărăcie". Vezi și escul aceluiași autor, „Statul bunăstării și finanțele sale“, *Lloyds B.R.*, iulie, 1950; H. Wilgerodt, „Crizele securității sociale și problema salarială“, *Ordo*, vol.VII, 1955; H. Achinger, *Soziale Sicherheit* și Röpke, *op. cit.*, cap.IV.

³⁸ Cf. primului eseу de E.M. Burns citat mai sus, la nota 2, în special p.1478.

³⁹ P. Wiles, „Proprietate și egalitate“, în *The Unservile State*, ed. G. Watson, Londra, 1957, p.100. Cf. și E. Dodds, „Libertate și bunăstare“, în *The Unservile State*, în special p.20: „A devenit evident că monopolul de stat în domeniul serviciilor sociale are anumite consecințe antiliberalc, iar convingerea noastră este că a sosit momentul să oferim nu doar servicii sociale, pur și simplu, ci o gamă de servicii variate și concurențiale, în acest domeniu.

⁴⁰ Împotriva propunerilor de reformă enunțate de Stokes, *op. cit.*, care ar echivala cu o repudiere a obligațiilor deja asumate, trebuie spus că, oricât de mare ar fi tentația de a „consuma tot“ și oricât de grea ar părea povara deja asumată, această soluție mi se pare fatală, ca punct de pornire al oricărui încercare de a elabora soluții mai rezonabile.

⁴¹ Expresia a fost folosită de dl. Joseph Wood Krutch, într-o discuție informală.

XX

Fiscalitate și redistribuire

Citatul din deschiderea capitolului este luat din F. Guicciardini, „A zecca treaptă“, *Opere inedite*, editat de P. Guicciardini și L. Guicciardini, Florența, 1867, X, 377. Contextul acestei observații, precum și remarcabilă discuție (secolul al XVI-lea) despre fiscalitatea progresivă, de unde este luată, merită o sumară prezentare.

În secolul al XV-lea, republica florentină, care timp de două sute de ani se bucurase de un regim de libertate personală, cu respectarea principiilor de drept, aşa cum nu se mai întâmplase de pe vremea Atencii și a Romei antică, a căzut sub dominația familiei Medici, care a acumulat tot mai multe puteri despotică, prin apelul la mase. Unul dintre instrumentele folosite în acest scop a fost fiscalitatea progresivă, aşa cum menționează Guicciardini în altă parte („Despre guvernarea Florenței“, *Opere inedite*, II, 40): „Se știe cât de mult au fost oprimăți de Cosimo nobilii și bogății, prin impozite; motivul, pe care familia Medici nu l-a recunoscut niciodată, era acela că ele ofereau un mijloc sigur de distrugere, într-un mod în aparență legal, pentru că își rezervașcă puterea de a doboră, arbitrar, pe oricinc doreau“. Cind, în secolul următor, se susținea din nou ideea impozitelor progresive, Guicciardini a scris (1538 – data sugerată de K.T. von Eheberg, „Știința finanțelor“, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, ed. a III-a, Jena, 1909, vol.IV – nu este mai mult decât o conjectură) două discursuri strălucitoare despre fiscalitatea progresivă, unul în favoarea acesteia, iar celălalt, care reprezenta evident opinia autorului, împotriva. Elc au rămas sub formă de manuscris și au fost publicate doar în secolul al XIX-lea. Obiectia sa fundamentală (X, 368) este aceea că „egalitatea la care trebuie să tindem constă în acasta, că nici un cetățean nu îl poate

oprime pe altul și că cetățenii sănt, cu toții, supuși legilor și autorităților, iar vocea unuia dintre cei ce pot fi primiți în Consiliu cîntărește la fel de greu ca vocea oricui altciva. Acesta este înțelesul egalității în libertate, nu acela că toți ar fi egali în toate privințele“. El argumentează (p.372). „Nu este libertate atunci cînd o parte a comunității este oprimată și lovitură de ceilalți; nu acesta este scopul pentru care am căutat libertatea, ci acela ca oricine să-și poată păstra în siguranță starea sa“. Pentru el, susținătorii fiscalității progresive sănt (*ibid.*) „*suscitatori del popolo, dissipatori della libertà e de buon governi delle repubbliche*“ (agitatori ai poporului, distrugători ai libertății și ai bunelor guverne ale republicii). Principalul pericol este denunțat în pasajul citat la începutul capitolului, care poate fi reprodus aici și în versiunea sa originală, italiană: „*Ma è la natura delle cose, che i principii comminciano piccoli, ma se l'uomo non avvertisce, moltiplicano presto e scorrono in luogo che poi nessuno è a tempo a provvedervi*“ Cf. pe această temă G. Ricca-Salerno, *Storia delle dottrine finanziarie in Italia*, Palermo, 1896, pp.73-76 și M. Grabein, „Considerații asupra istoriei doctrinei fiscalității progresive“, *Finanz-archiv*, XII, 1895, pp.481-496.

¹ Acum zece ani nu rămăseseră decît foarte puțini economisti care să se opună, din principiu, fiscalității progresive; dintre ei trebuie menționată în special L. von Mises (vezi, de exemplu, *Human Action*, New Haven, Yale University Press, 1949, pp.803 et sqq) și H.L. Lutz, *Guideposts to a Free Economy*, New York, 1948, cap.XI. Primul exponent al generației mai tinere care a atras atenția asupra pericolelor sale pare să fi fost D.M. Wright, *Democracy and Progress*, New York, 1948, pp.94-103. Redeschiderea discuției se datorăză în principal atentului studiu al lui W.J. Blum și Harry Kalven, Jr., *The Uneasy Case for Progressive Taxation*, publicat întâi în *University of Chicago Law Review*, vol.XIX, 1952 și apoi, separat, de University of Chicago Press, în 1952. Două discuții anterioare efectuate de mine sănt „*Nedreptatea impozitului progresiv*“, *Schweizer Monatshefte*, vol.XXXII, 1952 și „*Fiscalitatea progresivă, reconsiderată*“, în *On Freedom and Free Enterprise: Essays in Honor of Ludwig von Mises*, ed. M. Sennholz, Princeton, 1956. O parte substanțială a celui din urmă a fost inclusă în acest capitol. O recentă istorie (ne-critică, însă extrem de instrucțivă) a fiscalității progresive în Marca Britanică este F. Shehab, *Progressive Taxation*, Oxford, 1953.

² Nota marginală a lui Turgot, „*Il faut exécuter l'auteur. et non le projet*“ („trebuie executat autorul, nu proiectul“) este menționată de F. Gentz, „Despre proveniența resurselor guvernului francez“, *Historisches Journal*, III, 1799, 138. Gentz însuși face un comentariu despre impozitul progresiv: „lată deci unul dintre acele impozite cărora le servește drept bază altceva decît progresia pură a venitului sau a avcii, care se sprijină pe o progresivitate rapidă și care nu este cu nimic mai onorabilă decît o tilărie la drunnul mare“. (Desigur, Gentz folosește aici termenul „progresie“ cu referire la valoarea absolută, nu la cea proporțională a impozitului.)

³ [J.R. McCulloch], „Despre plingerile și propunerile privind impozitele“, *Edinburgh Review*, LVII, 1833, 164. Acest articol timpuriu a fost în bună parte inclus în versiunea, mai

amplă și mai bine cunoscută, a lucrării aceluiși autor, *Treatise on the Principles and Practical Influence of Taxation and the Funding System*, Londra, 1845, p.142.

⁴ Vezi K. Marx, *Selected Works*, ed. V. Adoratsky, Londra, nedatată, I, 227. Așa cum a arătat L. von Mises (*Planning for Freedom*, South Holland, III., 1952, p.96), cuvintele „ne-cesită noi asalturi împotriva vechii ordini sociale“ nu apar în versiunea originală a *Manifestului Partidului Comunist*, ci au fost introduse de Friedrich Engels în traducerea engleză din 1888.

⁵ M.A. Thiers, *De la propriété*, Paris, 1848, p.319: „Proportionalitatea este un principiu, însă progresivitatea nu este decât un arbitru odios“.

⁶ J.S. Mill, *Principles*, ed.I, 1848, II, 353.

⁷ Pentru treceri în revistă recente ale acestor argumente în favoarea impozitului progresiv, vezi E.D. Fagan, „Teorii recente și contemporane în fiscalitatea progresivă“, *J.R.E.*, vol.XLVI, 1938 și E. Allix, „Teoria impozitului progresiv“, *Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart*, vol.IV, Viena, 1928.

⁸ Îmi amintesc că profesorul meu F. von Wieser, unul dintre fondatorii analizei moderne a utilității marginale și creatorul termenului „utilitate marginală“ (*Grenznutzen*) consideră drept una dintre principalele sale realizări aceea de a fi ajuns la o bază științifică a impozitării juste. Autorul care a avut, din acest punct de vedere, cea mai mare influență în lumea anglo-saxonă a fost F.Y. Edgeworth; vezi lucrarea sa *Papers Related to Political Economy*, Londra, 1925, II, în special pp.234-270.

⁹ În 1921, Sir Josiah Stamp (ulterior, Lord Stamp) afirma (*The Fundamental Principles of Taxation*, Londra, 1921, p.40) că „doar după ce teoria marginalistă ajunge la o formulare elaborată, în planul analizei psihologice, principiul impozitului progresiv va dispune de o bază științifică solidă“. Si mai recent, T. Barna, *Redistribution of Incomes through Public Finance*, Oxford, Oxford University Press, 1945, p.5, putea încă susține că „dat fiind venitul național total, satisfacția este maximizată în cazul unei distribuții egale de venituri. Argumentul se bazează, pe de o parte, pe legea descreșterii utilității marginale a venitului și, pe de altă parte, pe presupunerea (bazată pe postulatele democrației politice, mai curând decât pe economic) că persoanele cu același venit posedă același capacitate de a-și satisfacă dorințele. În plus, doctrina economică acceptată la ora actuală neagă existența vreunui virtuți în economisire (mult ușurată dc existența veniturilor mari) atât timp cît există șomaj, astfel că justificarea tradițională a inegalității se prăbușește“.

¹⁰ Această concluzie poate fi considerată fermă, în ciuda mercuru avansatei obiecții care afirmă că, individual, cei mai mulți dintre noi distingem ușor dacă o anumită nevoie a unei persoane este mai mare sau mai mică decât a altcii. Faptul că avem o părere în acest sens nu implică în nici un fel existența unei baze obiective de pe care să decidem cine are dreptate, dacă oamenii au opinii diferite privind importanța relativă a nevoilor altor persoane; nici nu există vreo dovadă că ar putea cădea de acord, în această privință.

¹¹ *Stenographische Berichte der Verhandlungen... des preussischen Abgeordnetenhauses* (1898-1899), II, 907: „Principiile cele mai sacre ale egalității politice ar fi încalcate, dacă ne-am angaja pe drumul progresivității impozitului. Democrația însăși încalcă de o sută de ori principiile fundamentale, atunci cînd încearcă să-i supună la poveri mai mari pe cei bogăți“.

¹² Vezi în special H.C. Simons, *Personal Income Taxation*, Chicago, University of Chicago Press, 1938, pp.17 et sqq. Cf. și A.T. Peacock, „Bunăstarea în statul liberal“, în *The Unservile State*, ed. G. Watson, Londra, 1957, p.117: „Sprijinul liberalilor pentru măsuri precum impozitarea progresivă nu se bazează pe convingeră utilitaristă că o liră în plus este mai «prețioasă» sau va aduce «o utilitate mai mare» unui om sărac, decât unui bogat. El se bazează pe o repulsie fermă față de inegalitățile crase“.

¹³ Taxation Committee of the National Association of Manufacturers, *Facing the Issue of Income Tax Determination*, ed. revizuită și adăugită, New York, 1956, p.14.

¹⁴ D.G. Hutton, „Piramida progresului“, în *The Unservile State*, pp.184-185. Acest lucru pare să fie recunoscut acum chiar în mediile Partidului Laburist; vezi, de exemplu, C.A.R. Crosland, *The Future of Socialism*, Londra, 1956, p.190.

¹⁵ Cf. G. Findlay Shirras și L. Rostas, *The Burden of British Taxation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1943, p.56. Principalele rezultate ale acestei investigații sunt ilustrate în tabelul următor:

Venit (Lire sterline)	Procent prelevat prin impozite	Venit (Lire sterline)	Procent prelevat prin impozite
100.....	18	1 000.....	19
150.....	16	2 000.....	24
200.....	15	2 500.....	25
250.....	14	5 000.....	33
300.....	12	10 000.....	41
350.....	11	20 000.....	50
500.....	14	50 000.....	58

Vezi și discuțiile anterioare din *Report of the Committee on National Debt and Taxation*, Londra, H.M. Stationery Office, 1927, Cmd. 2800; pentru Statele Unite, G. Colm și H. Tarasov, *Who Pays the Taxes?*. Temporary National Economic Committee Monographs, nr. 3, Washington, Government Printing Office, 1940; J.H. Adler, „Sistemul fiscal: distribuția veniturilor și asistența publică“, în *Fiscal Policies and the American Economy*, ed. K.E. Poole, New York, 1951; pentru Franță, vezi H. Brochier, *Finances publiques et redistribution des revenus*, Paris, 1950; pentru un rezultat similar, mai vechi, în cazul Prusiei, F.J. Neumann, *Die persönliche Steuern vom Einkommen*, Tübingen, 1896.

¹⁶ A.M. Cartter, *The Redistribution of Income in Postwar Britain*, New Haven, Yale University Press, 1955, vezi și *Income Redistribution and Social Policy*, ed. A.T. Peacock, Londra, 1954; și R.A. Musgrave, J.J. Carroll, L.D. Cooke și L. Franc, „Distribuția impozitelor pe grupuri de venit: studii de caz pentru 1948“, *National Tax Journal*, vol.IV, 1951.

¹⁷ Cea mai notorie dintre aceste programe pesimiste este cea a lui W.E.H. Lecky, *Democracy and Liberty*, ed. nouă, New York, 1899, I, 347: „O progresivitate foarte pronunțată

în sistemul de impozite constituie pericolul suprem la adresa democrației, creând o stare de lucruri în care o clasă impune altciea poveri pe care ca nu este chemată să le suporte și angajează statul în proiecte extravagante, cu convingerea că întreg costul va fi aruncat pe umerii altora“.

¹⁸ Royal Commission on Taxation of Profits and Income, Second Report, Londra, H.M. Stationery Office, 1954, Cmd.9105, sec.142.

¹⁹ Judecătorul White în *Knowlton v. Moore*, 178 U.S. 41, 1900, citat de Blum și Kalven, aşa cum este menționat mai sus, în nota 1.

²⁰ E.R.A. Schigman, *Progressive Taxation in Theory and Practice*, ed. a II-a, Baltimore, American Economic Association, 1908, p.298.

²¹ Vezi sec.50 din raportul citat la nota 18.

²² J.R. McCulloch în articoul citat mai sus, la nota 3, p.162; de asemenea, în *Treatise on Taxation*, p.141. Expresia a fost folosită ulterior în mod frecvent și apare, de exemplu, în F.A. Walker, *Political Economy*, ed. a II-a, New York, 1887, p.491.

²³ Vezi discuția detaliată din *Final Report of the Royal Commission on the Taxation of Profits and Income*, Londra, H.M. Stationery Office, 1958, cmd.9474, sec.186-207, în special 186. „Este inherent, în cazul unui impozit progresiv, ca el să aibă incidente diferite asupra veniturilor egale și inegale“.

²⁴ Merită notat faptul că aceiași autori care vorbeau altădată de așa-zisa „epuizare a oportunității de investiții“ cer acum ca „progresivitatea efectivă a impozitului pe venit să fie întărită“ și subliniază că „cca mai importantă problemă cu care se confruntă astăzi politica americană este cea a progresivității impozitului pe venit“; ei susțin că toată seriozitatea că „ne aflăm într-o situație în care un dolar marginal prelevat de fisc este evident capabil să genereze o utilitate socială mai mare decât ceea ce a dolarului marginal de pe foaia de salaria“ (A.H. Hansen, „Misiunea de a promova creșterea economică și stabilitatea“, alocuțiune la National Planning Association, 20 februarie 1956).

²⁵ Aceasta pare să-l fi tulburat pînă și pe un autor atât de ferm convins de justitia fiscalității progresive, încît dorea să o aplice la scară internațională (vezi J.E. Mcade, *Planning and the Price Mechanism*, Londra, 1948, p.40): „Astfel, un autor valoros căruia i se rețin, prin impozit, 19 shillingi 6 pence la o liră sterlină [adică, 97,5%], trebuie să cîștige 200 lire pentru a avea bani să plătească 5 lire, pentru un serviciu menajer oarcare. El ar putea decide să facă el însuși acea muncă, în loc să scrie. Doar dacă ar fi de patruzeci de ori mai productiv în scris, decât în acea activitate casnică, el ar putea găsi profitabil să extindă diviziunea muncii și să compenseze, prin travaliul său literar, munca respectivă“.

²⁶ W.A. Lewis, *The Principles of Economic Planning*, Londra, 1949, p.30; se pare că argumentul a fost folosit întîi de L.T. Hobhouse, *Liberalism*, Londra, 1911, pp.199-201, care sugerează că argumentul în favoarea unei super-taxe este „respectuosul dubiu că un singur individ valorează pentru societate, în vreun fel, atât de mult pe cît încasază unii“ și sugerează că „ajungînd la un venit anual de 5 000 de lire, ne apropiem de limita valorii industriale a individului“.

²⁷ Cf. Wright, *op. cit.*, p.96. „Nu trebuie să uităm că legile noastre privind impozitul pe venit au fost, în majoritatea lor, elaborate și promulgat de oameni cu salarii regulate, în beneficiul oamenilor cu salarii regulate“.

²⁸ L. von Mises, *Human Action*, pp.804-805. Cf. și Colin Clark, *Welfare and Taxation*, Oxford, 1954, p.51: „Mulți susținători ai unor niveluri înalte ale impozitelor sunt sinceri adversari ai monopolurilor; însă, dacă nivelul ar fi mai redus și mai ales dacă profiturile nedistribuite ar fi scutite de impozite, ar apărea multe firme care să-i concureze pe vechii monopolisti. De fapt, actualele rate excesive ale impozitelor sunt unul dintre principalele motive pentru care, astăzi, monopolurile sunt atât de puternice“. La fel, Lionel Robbins, „Note despre finanțele publice“, *Lloyds B.R.*, octombrie 1955, p.10: „Faptul că a devenit atât de greu să strângi chiar și o avere mică trebuie să aibă efecte profunde asupra organizării afacerilor; și, pentru mine, nu este deloc clar că aceste rezultate servesc interesul societății. Consecința nu va fi, oare, accea că va fi din ce în ce mai greu să se dezvolte inovații, exceptând sfera corporațiilor deja instituite, iar o cotă din ce în ce mai mare din acumularea produsă va avea loc în mariile grupuri industriale care au reușit – în bună parte, datorită inițiativelor individuale din trecut – să ia avânt înainte de glaciațiune?“

²⁹ Vezi Wright, *op. cit.*, pp.96-103, cf. și J.K. Butters și I. Litner, *Effects of Federal Taxes on Growing Enterprises*, Boston, Harvard Graduate School of Business Administration, 1945.

³⁰ Vezi relatarea din *New York Times*, 6 ianuarie 1956, p.24.

³¹ O bună parte a acestei risipe în domeniul taxelor și cheltuielilor este o consecință a impozitului progresiv, întrucât, în lipsa acestuia, ar putea fi adesea în interesul unei firme să-și plătească în aşa fel conducătorii executivi, încit să-i incite să-și achite cheltuielile de reprezentare din propriile buzunare. Mult mai mari decât se știe, în general, sunt și costurile juridice cauzate de fiscalitatea progresivă; cf. Blum și Kalven, *op. cit.*, p.431: „Remarcăm cu ușurință că de mult timp din ziua de lucru a juristului care lucrează în domeniul impozitelor pe venit se consumă datorită faptului că impozitul este progresiv. Probabil că majoritatea problemelor sale sunt fie provocate, fie agrivate de acest fapt“.

XXI

Sistemul monetar

Citatul de la începutul capitolului este luat din J.M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Londra, 1919, p.220. Observația lui Keynes a fost provocată de o remarcă similară atribuită lui Lenin, potrivit cărții „cel mai bun mod de a distruge sistemul capitalist este coruperea monedei“. Cf. și enunțului ulterior al lui Keynes, în studiul *A Tract on Monetary Reform*, Londra, 1923, p.45: „Capitalismul individualist de astăzi, tocmai pentru că încredințează economia investitorului individual, iar producția patronului individual, presupune un etalon stabil de valoare, iar funcționarea sa eficientă – poate chiar supraviețuirea sa – sunt imposibile, în lipsa acestuia“.

¹ Cf. L. von Mises, *Human Action*, New Haven, Yale University Press, 1949, pp.429-445.

² Deși sunt convins că sistemul bancar modern, aşa cum s-a dezvoltat, reclamă anumite instituții publice precum băncile centrale, mă îndoiesc că ar fi necesar sau dezirabil ca ele (sau guvernele) să aibă monopolul asupra emiterii tuturor tipurilor de monedă. Desigur, statul are dreptul să protejeze numele unității monetare pe care el (sau oricine altcineva) o emite și, dacă emite „dolari”, să împiedice pe oricine altcineva să emită mijloace de plată cu același nume. Cum cade în sarcina sa să impună contractele, el trebuie să poată determina care este mijlocul de plată legal pentru îndeplinirea oricărui obligații contractate. Nu pare să existe nici un motiv pentru care statul ar trebui să interzică folosirea altor tipuri de mijloace de schimb, fie ele mărfuri sau bani, emise de un alt agent, intern sau extern. Una dintre cele mai eficiente măsuri de protejare a libertății individuale ar putea fi interzicerea prin constituție a oricăror restricții impuse tranzacțiilor în orice fel de bani sau metale prețioase.

³ Cele mai importante dintre aceste variații temporare și reversibile în cerere, pe care le pot cauza variațiile monetare, sunt schimbările în cererea relativă de bunuri de consum și bunuri de investiție; nu putem dezbată această problemă fără a intra în toate aspectele controverse ale teoriei ciclului economic, lucru imposibil aici.

⁴ Vezi discuția mai detaliată a acestor probleme în lucrarea mea *Monetary Nationalism and International Stability*, Londra, 1937.

⁵ Vezi R.S. Sayers, *Central Banking after Bagehot*, Oxford, 1957, pp.92-107.

⁶ Vezi Colin Clark, „Finanțe publice și schimbările în valoarea banilor”, *E.J.*, vol.LV, 1945; comparați cu discuția lui J.A. Pechman, T. Mayer și D. Smith în *R. E. & S.*, vol.XXXIV, 1952.

⁷ Cifrele citate în text sunt rezultatele calculelor pe care le-a făcut, pentru mine, dl. Salvator V. Feitera, căruia îi rămân recumoscător pentru ajutorul oferit. Ele s-au limitat la acele state pentru care indicii statistici anuali privind costul vieții au fost ușor accesibili, pentru întreaga perioadă de patruzeci de ani. Înțenționat nu introduc în text decât cifre rotunde, deoarece nu cred că rezultatele unui astfel de calcul ne pot oferi altceva decât indicații sumare privind ordinea de mărime implicate. Pentru cei interesați, ofer aici rezultatele cu prima zecimală, pentru toate statele luate în calcul.

	Procent		Procent		Procent
Elveția.....	70,0	Noua Zeelandă...	49,9	Germania.....	37,1
Canada.....	59,7	Norvegia.....	49,4	Belgia.....	28,8
S.U.A.....	58,3	Egipt.....	48,2	Peru.....	20,6
Africa de Sud....	52,3	Danemarca.....	48,1	Italia.....	11,4
Marea Britanie...	50,2	Olanda.....	44,0	Franța.....	11,4
Suedia.....	50,1	Irlanda.....	42,1	Grecia.....	8,4

⁸ În cazul Franței, cifra nu ia în considerare pronunțata depreciere și devalorizare a francului, în cursul anului 1958.

⁹ Nu există o serie continuă de indici, disponibili pentru întreaga perioadă de două sute de ani, însă tendința aproximativă a prețurilor poate fi evaluată punând cap la cap datele oferite de Elizabeth W. Gilboy, „Costul vieții și salariile reale în Anglia secolului al XVIII-lea“, R. E. & S., vol. XVIII, 1936 și R.S. Tucker, „Salariile reale ale meșteșugarilor din Londra, 1729-1735“, *Journal of the American Statistical Association*, vol. XXXI, 1936.

¹⁰ Această afirmație se bazează pe indicele prețurilor en gros pentru Statele Unite (vezi *Bureau of Labor Statistic Chart Series*, Washington, Government Printing Office, 1948, E-11).

¹¹ Cf. W. Roepke, *Welfare, Freedom, and Inflation*, Londra, 1957.

¹² Cf. eseului „Ocupare completă, planificare și inflație“, *Review of the Institute of Public Affairs*, Melbourne, Victoria, Australia, vol. IV, 1950; și versiunea germană în *Vollbeschäftigung, Inflation und Planwirtschaft*, ed. A. Hunold, Zürich, 1951; și F.A. Lutz, „Pericolul inflației și politica conjuncturală“, *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, XCIII, 1957 și „Inflație produsă de cost și cerere“, *Banca Nazionale di Lavoro Quarterly Review*, vol. XLIV, 1958.

¹³ J.M. Keynes, *A Tract on Monetary Reform*, p. 80.

¹⁴ Eseul cu acel titlu al lui Henry C. Simon, publicat inițial în *J.P.E.*, vol. XLIV, 1936, este retipărit în lucrarea sa *Economic Policy for a Free Society*, Chicago, University of Chicago Press, 1948.

¹⁵ Aceasta se aplică cel puțin instrumentelor tradiționale ale politicii monetare, dar nu și măsurilor mai noi, precum modificarea rezervelor obligatorii ale băncilor.

¹⁶ Erorile fatale încep după primul război mondial, cu încercarea Marii Britanii de a readuce lira sterlină la valoarea anterioară, în loc să o lege din nou de aur la o nouă paritate, corespunzătoare valorii sale reduse. Nu numai că acest lucru nu era reclamat de principiile etalonului-aur, ci el contravenea celor mai bune principii ale doctrinelor clasice. D. Ricardo spuse într-o situație similară, cu o sută de ani mai înainte: „nu aş fi sfătuit niciodată un guvern să restaureze paritatea monedei, cînd ca pierduse 30% din puterea sa de cumpărare; aş recomanda, aşa cum propuneți, dar nu în același mod, ca moneda să fie fixată la valoarea depreciată, coborînd etalonul, iar în viitor să nu mai aibă loc deviații“ (scrisoare către John Wheatley, *Correspondence of David Ricardo*, ed. P. Sraffă, Cambridge, Cambridge University Press, 1952, IX, 73).

¹⁷ Există, desigur, motive serioase pentru a liberaliza complet comerțul cu aur. Într-adevăr, ar fi de dorit să se meargă mult mai departe în această direcție: probabil că nimic nu ar contribui mai mult la stabilitatea monetară pe plan internațional decît angajamentul asumat de mai multe țări, prin tratat, de a nu plasa nici un fel de obstacol în calea schimburilor în moneda altceia. S-ar putea argumenta și în favoarea permisiunii acordate băncilor respective de a lucra pe teritoriul celorlalte țări). Însă, deși această măsură ar contribui sensibil la restaurarea unui etalon internațional stabil, controlul asupra valorii acestui etalon ar rămîne tot în mîinile autorităților din statele mai mari care participă la el.

¹⁸ Cf. eseul meu „O valută-marsă“, *E.J.*, vol. LIII, 1943, retipărit în *Individualism and Economic Order*, Londra și Chicago, 1948.

¹⁹ Vezi eseul meu *Monetary Nationalism and International Stability*.

XXII

Locuințe și urbanism

Citatul de la începutul capitolului este luat din W.A. Lewis, *The Principles of Economic Planning*, Londra, 1949, p.32.

¹ O încercare lăudabilă de remediere a acestei poziții a fost recent întreprinsă de R. Turvey, *Economics of Real Property*, Londra, 1957. Dintre lucrările anterioare, utile pentru analiza aspectelor esențiale, amintim discuția despre impozitele locale efectuată de E. Cannan, în special în *History of Local Rates*, ed. a II-a, Londra, 1912, precum și memorandumul său în *Royal Commission on Local Taxation: Memoranda Chiefly Relating to the Classification and Incidence of Imperial and Local Taxes*, Londra, H.M. Stationery Office, 1899, Cmnd.9528, pp.160-175.

² Adam Smith, *Lectures on Justice, Police, Revenue, and Arms* (prelegeri susținute în 1763), ed. E Cannan, Oxford, 1896, p.154.

³ Cf. M. Friedman și G.J. Stigler, *Roofs or Ceilings?*, New York, Foundation for Economic Education, 1946; B. de Jouvenel, *No Vacancies*, New York, Foundation for Economic Education, 1948; R.F. Harrod, *Are These Hardships Necessary?*, Londra, 1948; F.W. Paish, „Economia restricțiilor asupra chiriilor“, *Lloyds B.R.*, aprilie 1950, retipărită în lucrarea autorului, *Post-War Financial Problems*, Londra, 1950; W. Roepke, *Wohnungswirtschaft – ein europäisches Problem*, Düsseldorf, 1951; A. Amann, „Normalizarea economiei locuinței – o abordare de principiu“, *Schweizer Monatsschrift*, iunie 1953; și eseurile mele *Das Mieterschutzproblem*, Viena, 1929; și „Efectele controlului asupra chiriilor“, *Schriften des Vereins für Sozialpolitik*, vol.CXXXII, 1929.

⁴ Această ilustrare este oferită de F.W. Paish, în eseuul citat la nota precedentă, p.79 (versiunea retipărită).

⁵ E. Forsthoff, *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*, I, München, 1950, 222.

⁶ Doar în ultimul timp au fost întreprinse eforturi hotărîte și sistematice, atât în Marea Britanie, cât și în Germania, pentru abolirea întregului sistem de control al chiriilor; el apare chiar și în Statele Unite, la New York.

⁷ Această posibilitate a fost descoperită folosită, în diverse locuri pentru a alunga minoritățile rasiale nepopulare.

⁸ Sir Frederick Osborn, „Cum este distorsionată dezvoltarea sectorului locuințelor, prin subvenții“, *Lloyds B.R.*, aprilie, 1955, p.36.

⁹ Pe această temă vezi Turvey, *op. cit.* și Allison Dunham, „Planificare urbană: o analiză a conținutului planului de referință“, *Journal of Law and Economics*, vol.I, 1958.

¹⁰ S-ar putea redacta un studiu despre modul în care această mișcare pentru planificare urbană s-a transformat într-un fel de anti-economie, sub conducerea unor oameni precum Frederick Law Olmsted, Patrick Geddes și Lewis Mumford.

¹¹ Ar trebui, poate, să spunem, în apărarea economiștilor britanici, că ar fi fost aproape imposibil ca aceste absurdități să devină legi, dacă etapa decisivă a pregătirii legislației nu s-ar fi desfășurat într-un moment în care economiștii se preocupau aproape în totalitate de efortul de război, iar planificatorii urbani aveau timpul și cîmpul liber pentru a-și promova concepția despre lumea mai bună de după război. Nu am exagerat cînd spune că, în momentul în care era votată legea, aproape nimeni din Parlament nu îi înțelegea implicațiile și probabil că nimeni nu a prevăzut că ministrul de resort își va folosi puterile pentru a decreta o confiscare completă a cîștigurilor din dezvoltare. În privința legii, vezi Sir Arnold Plant, „Planificare funciară și funcțiile economice ale proprietății”, *Journal of the Chartered Auctioneers and Estate Agents Institute*, vol.XXIX, 1949; pe lîngă lucrarea deja menționată a lui R. Turvey, vezi articolul său „Taxe la dezvoltare și problemele compensării și ameliorării”, *E.J.*, vol.LXIII, 1953 și articolul meu „O taxă pe eficiență sporită”, *Financial Times*, Londra, 26, 27 și 28 aprilie 1949.

¹² C.M. Haar, *Land Planning Law in a Free Society: A Study of the British Town and Country Planning Act*, Cambridge, Harvard University Press, 1951; cf. recenzie mele pe marginea acestei lucrări, în *University of Chicago Law Review*, vol.XIX, 1951-1952.

¹³ Stricto sensu, această descriere se referă la lege, aşa cum a aplicat-o ministrul de resort care a fost autorizat să fixeze taxele de dezvoltare la un anumit procentaj din cîștigul obținut ca urmare a dezvoltării, el hotărind să le fixeze la 100%.

¹⁴ Central Land Board, *Practice Notes*, seria I, Londra, H.M. Stationery Office, 1949, pp.II-III.

¹⁵ August Lösch, *The Economics of Location*, New Haven, Yale University Press, 1954, pp.343-344.

XXIII

Agricultură și resurse naturale

Citatul din deschiderea capitolului este propoziția finală din Edmund Burke, *Thoughts and Details upon Scarcity*, 1795, in *Works*, VII, 419.

¹ Vezi E.M. Ojala, *Agriculture and Economic Progress*, Oxford, Oxford University Press, 1952; K.E. Boulding, „Analiză economică și politică agrară”, *Canadian Journal of Economics and Political Science*, vol.XII, 1947, retipărit în *Contemporary Readings in Agricultural Economics*, ed. H.G. Halcrow, New York, 1955; T.W. Schultz, *Agriculture in an Unstable Economy*, New York, 1945; J. Fourastié, *Le grand espoir du XXe siècle*, Paris, 1949; H. Niehaus, *Leitbilder der Wirtschafts- und Agrarpolitik*, Stuttgart, 1957; H. Niehaus și H. Priebe, *Agrarpolitik in der sozialen Marktwirtschaft*, Ludwigsburg, 1956.

² Sir Ralph Enfield, „Cîtă agricultură?”, *Lloyds B.R.*, aprilie 1954, p.30.

³ Poate merită să menționaăm, dat fiind că este puțin cunoscut, faptul că și în acest domeniu ideea unor măsuri de control a venit din Germania. Cf. relatării din A.M. Schlesinger, Jr., *The Age of Roosevelt: The Crisis of the Old Order, 1919-1933*, Boston, 1957, p.110: „La sfîrșitul anilor '20, impresionat de un program de control al agriculturii pe care îl văzuse funcționând în Germania, Beardsley Ruml de la Laura Spelman Rockefeller Foundation i-a cerut lui John Black, aflat acum la Harvard, să investigheze posibilitățile de adaptare a sa la problemele fermierilor americanii. În 1929, Black a definitivat detaliile unui plan pe care l-a numit plan de cote de producție voluntare...“.

⁴ Cf. Hilde Weber, *Die Landwirtschaft in der volkswirtschaftlichen Entwicklung, „Berichte über Landwirtschaft“*, Sonderheft nr.161, Hamburg, 1955.

⁵ Despre gradul în care „conservarea solului“ a servit adesea drept un simplu pretext pentru controlul economic, vezi C.M. Hardin, *The Politics of Agriculture: Soil Conservation and the Struggle for Power in Rural America*, Glencoe, Ill., 1952

⁶ Despre problemele statelor subdezvoltate și asistența pentru dezvoltare, vezi în special P.T. Bauer, *Economic Analysis and Policy in Underdeveloped Countries*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958; S.H. Frankel, *The Economic Impact on Underdeveloped Societies*, Oxford, 1953; F. Benham, „Reflecții privind statele insuficient dezvoltate“, *El Trimestre Económico*, vol.XIX, 1952; M. Friedman, „Asistența economică externă“, *Yale Review*, vol.XLVII, 1958.

⁷ F.W. Paish a evidențiat – cred eu, pentru prima dată – complementul din trecut al acestui fenomen: țările bogate își plătesc excesiv fermierii, de regulă, în timp ce țările săraci își plătesc, în general, prea puțin.

⁸ În articolul citat mai sus, la nota 1, K.E. Boulding prezintă extrem de bine acest aspect important și unanim recunoscut: dezvoltarea unui surplus agricol, înainte ca industrializarea rapidă să poată produce o creștere a avutiei. În special p.197: „Așa-numita «revoluție industrială» nu se datorează celor cîteva schimbări tehnice, mai degrabă lipsite de importanță, din industria textilă. Ea a fost copilul revoluției agrare, materializată prin cultivarea napului și a trifoiului, prin asolamentele evadrienale, prin ameliorarea efectivelor de animale – toate produse în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Napul, iar nu războiul de țesut, este părintele revoluției industriale“.

⁹ Așa cum a arătat Anthony Scott, *Natural Resources: The Economics of Conservation*, Toronto, University of Toronto Press, 1955, p.37, „întreaga școală a economiei agrare (și ruda sa, economia instituțională)“ provine din preocupările americanilor.

¹⁰ Cf. P.B. Sears, „Știință și resurse naturale“, *American Scientist*, vol.XLIV, 1956 și „Procese de schimbare a mediului înconjurător, inițiate de către om“, în *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, ed. W.L. Thomas, Jr., Chicago, University of Chicago Press, 1956.

¹¹ Vezi în special Scott, *op. cit.*; Scott Gordon, „Economia și problema conservării“, *Journal of Law and Economics*, vol.I, 1958; și S. von Ciriacy-Wantrup, *Resource Conservation: Economics and Policies*, Berkeley, University of California Press, 1952.

¹² Cf. L. von Mises, *Socialism*, New Haven, Yale University Press, 1951, p.392; Scott, *op. cit.*, pp.82-85.

¹³ Cf. lucrării mele *The Pure Theory of Capital*, Londra, 1941, cap.VII, în special p.88n.

¹⁴ Vezi Scott, *op. cit.*, p.8.

¹⁵ *Ibid.*, p.97.

XXIV

Învățămînt și cercetare

Citatul cu care începe capitolul este luat din J.S. Mill, *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.95. Cf. și Bertrand Russell, care conținută această problemă, nouăzeci și cinci de ani mai tîrziu, în prelegera „John Stuart Mill“, *Proceedings of the British Academy*, XLI, 1955, p.57: „În țările care au adoptat principiile [lui Fichte], efectul învățămîntului de stat a fost crearea unei turme de ignoranți fanatici, capabili ca, la ordin, să plece la război sau să-i persecute pe alții, dacă este nevoie. Atât de mare este acest rău, încît cel puțin după părerea mea, lumea ar fi fost mai bună dacă nu ar fi existat învățămîntul de stat.“

¹ Cf. Mill, *op. cit.*, pp.94-95: „Cît despre copii, proasta aplicare a noțiunii de libertate este un real obstacol în îndeplinirea de către stat a obligațiilor sale. Am putca crede că pentru unii, copiii sunt – literal, iar nu metaforic – o parte a lor, atît de refractară este atitudinea lor față de cea mai mică ingerință a legii, al cărei control este absolut și exclusiv – mai refractară decît în cazul tuturor celorlalte încălcări ale libertății lor de acțiune. Cei mai mulți par să prețuiască mai mult puterea decît libertatea. Să luăm, de exemplu, cazul învățămîntului. Nu este, oare, aproape de la sine înțeles că statul ar trebui să pretindă și să impună, pînă la un anumit nivel, educația tuturor celor care îi dobîndesc, prin naștere, cetățenia? [...] Dacă guvernul s-ar hotărî să ceară o educație bună pentru fiecare copil, ar putea fi scutit de grija de a o furniza. El ar putea lăsa la latitudinea părintilor să obțină pentru copiii lor educația pe care o doresc, acolo unde o doresc, mulțumindu-se să-i ajute la plata taxelor pe cei din clasele inferioare și achitînd în totalitate cheltuielile celor care nu pot și nu au pe nimeni care să le plătească. Obiecțiile aduse, pe bună dreptate, învățămîntului de stat nu se aplică și impunerii educației de către stat, ci numai asumării de către el a conducerii acestia, ceea ce este cu totul altceva“.

² În trecut, nevoile serviciului militar universal au jucat, probabil, un rol mult mai important decît cele ale sufragiului universal, în determinarea guvernelor să instituie obligativitatea învățămîntului.

³ Wilhelm von Humboldt, *Ideen zu einem Versuch die Gränzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (scrisă în 1792, dar publicată pentru prima dată, în formă completă, la Breslau, în 1851), cap.VI, cap.VI, sumarul de la început și propoziția finală. În traducerea

engleză, *The Sphere and Duties of Government*, Londra, 1954, sunțărul a fost transferat la tabla de materii.

⁴ Cf. Ludwig von Mises, *Nation, Staat und Wirtschaft*, Viena, 1919.

⁵ Milton Friedman, „Rolul statului în educație“, în *Economics and the Public Interest*, ed. R.A. Solo, New Brunswick, N.Y., Rutgers University Press, 1955.

⁶ Cf. G.J. Stigler, în eseul său încă nepublicat „Teoria economică a învățământului“.

⁷ Vezi propunerile interesante făcute de M. Friedman în lucrarea citată mai sus, la nota 5, care metîră un studiu atent, deși există dubii privind șansele lor de a se materializa.

⁸ R.H. Towney, *Equality*, Londra, 1931, p.52.

⁹ O problemă neglijată la ora actuală este cea a tînărului care își dezvoltă o pasionată dorință de cunoaștere, fără a manifesta vreun talent special în materiile obișnuite de învățămînt. O astfel de dorință ar trebui apreciată mult mai mult, iar posibilitatea de a lucra pe timpul colegiului nu rezolvă cu adevărat problema, la un nivel mai general. Întotdeauna am considerat că ar fi necesare instituții care să îndeplinească funcțiile pe care le aveau înainte înmînăstirile, unde doritorii își puteau cîștiga dreptul de a-și dedica întreaga perioadă de formare și dezvoltare căutării cunoașterii – aceasta, cu prețul renunțării la confort și la multe dintre bucuriile vieții.

¹⁰ D.V. Glass, în volumul editat de el și intitulat *Social Mobility in Britain*, Londra, 1954, pp.25-26; vezi și recenzia acestuia, semnată de A. Curle, *New Statesman and Nation*, N.S., XLVIII, 14 august 1954, 190, unde se sugerează că „dilema învățământului este accea că dorința de a crea o societate mai «deschisă» poate duce la una care, deși flexibilă din perspectiva indivizilor, ar fi la fel de rigid stratificată în funcție de coeficientul de inteligență, pe cît era în trecut în funcție de origine“. Cf. și Michael Young, *The Rise of the Meritocracy, 1870-2033*, Londra, 1958.

¹¹ Sir Charles P. Snow, citat în *Time*, 27 mai 1957, p.106.

¹² D. Blamk și G.J. Stigler, *The Demand and Supply of Scientific Personnel*, New York, 1957.

¹³ Este semnificativ faptul că în Anglia, unde universitățile funcționau din punct de vedere juridic ca fundații, fiecare fiind compusă dintr-un mare număr de organisme autonome, libertatea academică nu a devenit niciodată o problemă serioasă, aşa cum s-a întîmplat acolo unde universitățile erau instituții de stat.

¹⁴ Cf. M. Polanyi, *The Logic of Liberty*, Londra, 1951, în special p.33: „Libertatea academică constă în dreptul de a-ți alege subiectele de cercetare, de a întreprinde cercetarea fără a fi expus vîrcunui control din exterior și de a predă materia conform propriilor opinii“.

¹⁵ T. Jefferson către Joseph C. Cahell, 3 februarie 1825, în *The Writings of Thomas Jefferson*, ed. H.A. Washington, vol.VII; New York, 1855, p.397. Trebuie să spunem că opoziția lui Jefferson față de libertatea academică era cît se poate de consecventă cu poziția sa generală în aceste chestiuni; o poziție care, în maniera specifică celor mai mulți democrați doctrinari, l-a făcut să se opună și independenței judecătorilor.

¹⁶ Cf. J.R. Baker, *Science and the Planned State*, Londra și New York, 1945.

¹⁷ Nu este acesta locul potrivit pentru o discuție a sistemului educațional rus. Putem, însă, menționa pe scurt că diferențele principale între el și cel american au prea puțin de a face cu sistemul social, rușii urmând de fapt tradiția Europei continentale. Dintr-o perspectivă critică, realizările germanilor, francezilor sau scandinavilor ar merita să fie studiate alături de cele ale rușilor.

¹⁸ Vezi John Jewkes, D. Samers și R. Stillerman, *The Sources of Invention*, Londra, 1958.

¹⁹ Von Humboldt, *op. cit.*

POST-SCRIPTUM

De ce nu sînt un conservator?

Citatul din deschidere este luat din Acton, *Hist. of Freedom*, p.1.

¹ Acest lucru este valabil de mai bine de un secol, încă din 1855, J.S. Mill putea afirma (vezi lucrarea mea *John Stuart Mill and Harriet Taylor*, Londra și Chicago, 1951, p.216) că „aproape toate proiectele reformatorilor sociali ai acestor zile sînt cu adevărat *liberticide*“.

² B. Crick, „Ciudata căutare a unui conservatorism american“, *Review of Politics*, XVII, 1955, 365, afirmă pe bună dreptate că „americanul normal care se declară «conservator» este, de fapt, un liberal“. S-ar părca că retința acestor conservatori de a-și asuma acest nume mai potrivit datează doar din perioada abuzurilor epocii New Deal.

³ Expresia îi aparține lui R.G. Collingwood, *The New Leviathan*, Oxford, Oxford University Press, 1942, p.209.

⁴ Conform alegerii caracteristice a acestui titlu pentru cartea programatică a preimicrului britanic Harold Macmillan, *The Middle Way*, Londra, 1938.

⁵ Cf. Lord Hugh Cecil, *Conservatism*, Home University Library, Londra, 1912, p.9: „Conservatorismul natural [...] este o dispoziție ostilă schimbării; ea izvorăște, în parte, dintr-o neîncredere față de necunoscut“.

⁶ Cf. elocvenței descrierii pe care și-o face un conservator în K. Feiling, *Sketches in Nineteenth Century Biography*, Londra, 1930, p.174: „Luată în bloc, dreapta are oraore de idei, pentru că, aşa cum spunea Disraeli, omul practic nu este oare «cel ce folosește gafele predecesorilor săi»? Perioade îndelungă din istoria lor, ei au rezistat cu hotărîre progresului, iar pretenția lor că manifestă reverență față de înaintași se reduce adesea la o veche prejudecată individuală. Poziția lor devine mai sigură, însă mai complexă, adăugăm faptul că această aripă de dreapta se întinde fără încrezere către stînga, că ea trăiește de pe urma repetărilor inoculării de idei liberale și astfel suferă de o niciodată desăvîrșită stare de compromis“.

⁷ Sper că voi fi ierat pentru că repet aici cuvintele în care, anterior, am expus o idee importantă: „Principalul merit al individualismului pe care l-au susținut [Adam Smith] și contemporanii săi este că în acest sistem oamenii răi pot face cel mai puțin rău. Este un sistem social care nu depinde, în funcționarea sa, de găsirea unor oameni buni care să-l conducă sau de un proces prin care oamenii să devină mai buni, ci unul care folosește oamenii în întreaga lor varietate și complexitate, cîtacetă buni și cîteodată răi, cîteodată inteligenți și cel mai adesea proști“ (*Individualism and Economic Order*, Londra și Chicago, 1948, p.11).

⁸ Cf. Lord Acton, *Letters of Lord Acton to Mary Gladstone*, ed. H. Paul, Londra, 1913, p.73: „Pericolul nu este acela că o anumită clasă nu este capabilă să guverneze. Nici o clasă nu este pregătită să guverneze. Un regim al libertății trebuie să desfășoare domnia raselor asupra rasei, a religiei asupra religiei, a clasei asupra clasei“.

⁹ J.R. Hicks vorbea, pe bună dreptate, despre „caricaturile desenate atât de tînărul Disraeli, cît și de Marx și Goebbels“ („Promovarea libertății economice“, în *What We Defend*, ed. E.F. Jacob, Oxford, Oxford University Press, 1942, p.96). Despre rolul conservatorilor în acestă privință, vezi și Introducerea mea la *Capitalism and the Historians*, Chicago, University of Chicago Press, 1954, pp.19 et sqq.

¹⁰ Cf. J.S. Mill, *On Liberty*, ed. R.B. McCallum, Oxford, 1946, p.83: „Nu știu ca vreă comunitate să aibă dreptul de a o forță pe alta să fie civilizată“.

¹¹ J.W. Burgess, *The Reconciliation of Government with Liberty*, New York, 1915, p.380.

¹² Cf. Learned Hand, *The Spirit of Liberty*, cd. I. Dilliard, New York, 1952, p.190: „Spiritul libertății este spiritul care nu este atât de sigur că are dreptate“. Vezi și afirmația adesea citată a lui Oliver Cromwell, *Letter to the General Assembly of the Church of Scotland*, 3 August 1650: „Vă conjur, în numele lui Dumnezeu, să vă gîndiți că s-ar putea să greșiți“. Este semnificativ faptul că acestea sunt, probabil, cele mai cunoscute cuvinte ale singurului „dictator“ din istoria Marii Britanii!

¹³ H. Hallam, *Constitutional History*, 1827, ed. Everyman, III, p.90. Se spune adesea că termenul „liberal“ provine din prima parte a secolului al XIX-lea, de la partidul spaniol *liberales*. Înclin să cred, totuși, că el vine de la Adam Smith, care îl folosește în pasaje precum *W.o.N.*, II, p.41: „the liberal system of free exportation and free importation“ („sistemul liberal de export liber și import liber“) și p.216: „allowing every man to pursue his own interest his own way, upon the liberal plan of equality, liberty, and justice“ („lăsând pe oricine să-și urmărească interesul, aşa cum vrcea, pe planul liberal al egalității, libertății și justiției“).

¹⁴ Lord Acton, *Letters to Mary Gladstone*, p.44. Cf. și opinia sa despre Tocqueville, în *Lectures on the French Revolution*, Londra, 1910, p.357: „Tocqueville a fost un liberal dintr-acei mai puri – un liberal și nimic altceva, profund suspicios față de democrație și cele cu care aceasta se înrudea: egalitatea, centralizarea și utilitarismul“. Similar, în *Nineteenth Century*, XXXIII, 1893, p.885. Enunțul lui H.J. Laski apare în „Alexis de Tocqueville și democrația“, în *The Social and Political Ideas of Some Representative Thinkers of the Victorian Age*, ed. F.J.C. Hearnshaw, Londra, 1933, p.100, unde afirmează că „se poate, cred, construi o argumentație imposibil de combătut, în sprijinul tezei că el [Tocqueville] și Lord Acton au fost liberalii esențiali ai secolului al XIX-lea“.

¹⁵ Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, un observator englez reînarcă faptul că el „nu știa nici un străin stabilit în Anglia, fie el de origine olandez, german, francez, italian sau turc, care să nu fi devenit un Whig, curind după ce s-a amestecat cu noi“ (citat de G.H. Guttridge, *English Whiggism and the American Revolution*, Berkeley, University of California Press, 1942, p.3).

¹⁶ În Statele Unite, folosirea termenului *Whig* în secolul al XIX-lea a pus în umbră, din nefericire, faptul că în secolul al XVIII-lea el exprima principiile care au călăuzit revoluția, au cucerit independența și au modelat constituția. În grupurile *Whig* și-au dezvoltat ideile politice tinerii James Madison și John Adams (cf. E.M. Burns, *James Madison*, New Brunswick, N.J., Rutgers University Press, 1938, p.4); principiile *Whig* au fost acelaia care, aşa cum ne amintește Jefferson, i-au îndrumat pe juriștii care au constituit o majoritate atât de solidă printre semnatarii Declarației de Independență și printre membrii Convenției Constituționale (vezi *Writings of Thomas Jefferson*, Memorial ed., Washington, 1905, XVI, p.156). Profesarea principiilor *Whig* a mers pînă-ntr-acolo încît chiar și soldații lui Washington erau îmbrăcați în culorile tradiționale ale *Whig*-ilor, albastru și galben deschis, culori pe care le purtau adeptii lui Fox în Parlamentul Britanic și care au rămas pînă în zilele noastre pe coperta revistei *Edinburgh Review*. Dacă o generație de socialisti au făcut din *Whiggism* ținta lor favorită, atunci oponenții socialismului au un motiv în plus să-și revendice acest nume. El este, astăzi, singurul care redă în mod fidel convingerile liberalilor lui Gladstone, ale oamenilor din generația lui Maitland, Acton și Bryce, ultima generație pentru care libertatea, iar nu egalitatea sau democrația, a fost principalul obiectiv.

¹⁷ Lord Acton, *Lectures on Modern History*, Londra, 1906, p.218 (am rearanjat puțin propozițiile lui Acton, pentru a reproduce pe scurt sensul enunțului său).

¹⁸ Cf. S.K. Padover, în Introducerea sa la *The Complete Madison*, New York, 1953, p.10. „Într-o terminologie modernă, Madison ar fi etichetat drept un liberal moderat, iar Jefferson drept un radical“. Acest lucru este real și semnificativ, deși nu trebuie să uităm ceea ce E.S. Corvin („James Madison: omul obișnuit, publicistul și exgețul“, *New York University Law Review*, XXVII, 1952, p.285) a numit, în legătură cu Madison, „capitularea sa [ulterioră] în fața influenței lui Jefferson“.

¹⁹ Cf. declarații politice a Partidului Conservator britanic, *The Right Road for Britain*, Londra, 1950, pp.41-42, care pretinde, cu destul temei, că „accastă nouă concepție [a serviciilor sociale] a fost dezvoltată de către guvernul de coaliție în care majoritatea ministrilor erau conservatori și are deplina aprobare a majorității conservatoare din Camera Comunelor. [...] Am stabilit principiul pentru sistemele de pensii, alocații de boală sau șomaj, alocații pentru accidente de muncă, precum și un sistem național de sănătate“.

²⁰ A. Smith, *W.o.N.*, I, p.432.

²¹ *Ibid.*

F.A. HAYEK – UN „APOSTOL AL LIBERTĂȚII“*

Libertatea este o floare rară și delicată.

MILTON FRIEDMAN

I. HAYEK ȘI PROBLEMA LIBERTĂȚII

Friedrich August von Hayek aparține acelei categorii de spirite – din ce în ce mai rare în veacul nostru grăbit – capabile să asume într-o viziune integratoare, pluri- și interdisciplinară, teme majore ale condiției umane.

„Spirit enciclopedic“, cum l-a calificat Philippe Némo, Hayek posedă, totodată, acea capacitate extraordinară de analiză și sinteză și acea putere de intuiție care îl ajută să parvină întotdeauna la ceea ce era cu adevărat relevant în problema cercetată.

Într-adevăr, cum s-a spus, el „împrumută mult de la autorii cei mai diversi din toate domeniile științelor sociale și politice“¹, dar o face întotdeauna cu onestitatea savantului care este conștient că lumea nu începe și nu se sfîrșește o dată cu el și indicind întotdeauna, cu o exempliară rigoare, paternitatea surselor din care s-a inspirat.

Trebuie, totodată, remarcat că, în ciuda uriașei cantități de informații pe care o posedă, Hayek a fost, în multe privințe, un gînditor original, căruia prefixul „neo“ așezat înaintea cuvîntului liberalism i se potrivește ca nimâni altul.

Gînditor situat în tradiția viguroasă a liberalismului clasic, Hayek a abordat, în spirit autentic liberal, toate temele de referință ale acestieia: proprietatea, individualitatea, libertatea, capacitatea de creație și inițiativa, ordinea de drept, limitarea puterii etc.

* Pluralul acestei sintagme este utilizat de Hayek însuși. Astfel, în *Drumul către servitute*, el scria următoarele cuvînte: „Cuvîntul «libertate», pentru marii apostoli ai libertății politice, desemna eliberarea de coerciție, eliberarea de puterea arbitrară a altor oameni, scăparea de opreliștile care nu lăsau individului nici o altă alegere decît ascultarea de ordinele unui superior căruia îi era subordonat“ (F. A. Hayek, *Drumul către servitute*, ed. rom., București, ed. Humanitas, 1993, pp.38-39).

De fapt, s-ar putea spune că a revizitat toate aceste teme în atmosferă culturală și în contextul istorico-politic și economico-social ale veacului XX – în care era, de altfel, cît se poate de solid ancorat și ale cărui probleme le-a percepțut în profunzimea, în actualitatea și în devenirea lor.

A urmat în această privință crezul exprimat în *Introducerea la Constituția libertății*: „Pentru ca vechile adevăruri să-și mențină puterea asupra spiritului omenesc, ele trebuie reformulate în limbajul și concepțele generațiilor succesive”.²

El a reafirmat adevăruri datând din perioada vechilor *whigs*, în forme inedite, dându-le astfel o nouă vigoare și o nouă forță de convingere.

Din punctul acesta de vedere, Hayek poate fi considerat un gînditor liberal, figurînd de drept între autorii liberali „asigurați pe cerul clasiciilor”, ca să folosim o sintagmă a italianului Norberto Bobbio, și, totodată, un spirit aparținînd curentului neo-liberal al veacului XX. Cel puțin în ce privește limbajul discursului și modul de abordare a temelor de inspirație liberală clasică, Hayek a produs o veritabilă *innovation*, marcînd astfel tracerea gîndirii liberale într-o nouă etapă a afirmării sale.

Prin spiritul general al concepției sale și prin valorile de referință pe care le-a apărat de-a lungul întregii sale opere – între care libertatea individuală rămîne valoarea preeminentă, F.A. Hayek aparține liberalismului clasic de sorginte anglo-saxonă.

În *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (1967) el distinge clar acest liberalism de liberalismul de inspirație continentală.³ Primul datează, după opinia sa, din epoca vechilor *whigs* (a doua jumătate a secolului al XVII-lea) și a fost ilustrat de nume celebre precum cele ale lui David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T.B. Macaulay și Lord Acton, în Anglia; I. Kant, Friedrich von Schiller și Wilhelm Humboldt în Germania, B. Constant și A. de Tocqueville în Franța, James Madison, John Marshall și Daniel Webster în Statele Unite.

Cel de-al doilea, „numit tot liberalism” își are origină în tradiția Europei continentale și a fost ilustrat printre alții de Voltaire, Rousseau, Condorcet, ca și de Revoluția Franceză. El este, potrivit lui Hayek, „strămoșul socialismului modern”. Utilitarismul englez a împrumutat foarte mult din această tradiție continentală.

Deosebirea dintre cele două forme de liberalism este fundamentală. Astfel, liberalismul de sorginte anglo-saxonă, este definit de Hayek ca o „concepție a libertății individuale în statul de drept”. Acest liberalism a inspirat în primul rînd mișcările liberale de pe continent și a devenit, potrivit lui Hayek, baza tradiției politice americane.

Dimpotrivă, liberalismul de sorginte continentală, inspirat de tradiția franceză, deși începe cu o încercare de a imita prima tradiție, interpretează totul în spiritul rationalismului constructivist și în felul acesta devine ceva foarte diferit de primul.

Una dintre consecințe este că „în locul propunerii limitării puterilor guvernamentale, s-a ajuns la puterile nelimitate ale majorității”, punîndu-se astfel în cauză valoarea libertății individuale care reprezintă, în concepția hayckiană, valoarea de referință a gîndirii liberale veritabile. Întregul său demers se construiește, de altfel, în jurul acestei valori, libertatea

(înțelesă ca libertate a indivizilor și ca absență a coerciției raportată la indivizi) fiind tema predilectă a întregii construcții hayekiene.

Autor pe căt de profund, pe atât de prolific – bibliografia consemnată de John Gray în *Hayek On Liberty* (1984) indică nu mai puțin de 294 de titluri, între care: 18 cărți, 25 pamphlete, 16 opere editate și 235 articole – Hayek a îmbrățișat o aric tematică vastă, oferind argumente culese din varii domenii: filosofie, drept, morală, antropologie și ethologie, politică și, desigur, economic.

Între temele abordate se deținează însă ca o temă predilectă – de fapt tema preeminentă a întregii sale opere de după 1944, anul apariției lucrării *The Road to Serfdom* (*Drumul către servitute*) – tema libertății.

Într-adevăr, cum avea să remарce R. Aron, el însuși un mare spirit liberal: „Hayek avea drept scop să fondeze filosofic o teorie a libertății”⁴ sau, cum se exprima Ph. Némo mai recent, „să formuleze clar principiile și logica unei civilizații a libertății”.⁵

Cercetările libertății i-a destinat Hayek cele mai importante dintre lucrările sale, începând cu *The Road to Serfdom*, apărută în 1944, și încheind cu *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, ultima sa carte, publicată în 1988, cu patru ani înainte de dispariția sa (survenită în martie 1992).

Între acestea se situează cele două lucrări de referință: *The Constitution of Liberty* (*Constituția libertății*) apărută în 1960 și trilogia *Law, Legislation, and Liberty* (*Drept, legislație și libertate*) publicată în anii 1973, 1976 și 1978, o sinteză ce încununează întreaga operă hayckiană.

2. DE LA DRUMUL CĂTRE SERVITUTE LA CONSTITUȚIA LIBERTĂȚII

Cel puțin pînă în anul 1944, anul publicării *Drumului către servitute*, Hayek s-a manifestat ca „economist”. Ca student la Universitatea din Viena, el audiașe cursurile a doi cunoscuți economisti: Fr. von Wieser și L. von Mises, ultimul dintre ei autorul celebrului tratat de economie *Human Action*, publicat în 1949 în S.U.A. Împreună cu acesta și cu Milton Friedman, Hayek va pune, în 1947, bazele societății Mont Peierin.

În 1929, la numai 30 de ani, Hayek ocupa deja funcția de director al Institutului Austriac de Cercetare Economică, iar doi ani mai tîrziu, în 1931, va fi numit profesor la celebra London School of Economics.

Pînă în 1944, Hayek a publicat doar lucrări de strictă specialitate din domeniul economiei: *Prices and Production* (Londra, 1931), *Monetary Nationalism and International Stability* (Geneva, 1937), *Profits, Interest and Investment and Other Essays on the Theory of Industrial Fluctuation* (1939) sau *The Pure Theory of Capital* (Londra, 1941). În fine, în 1974 i se decernează Premiul Nobel pentru economic, suprema consacrare a sa ca economist.

Fără îndoială, Hayek nu era un economist oarecare. El făcea parte mai curînd din aceea „mîna de oameni” despre care R.L. Heilbroner afirma că și-au cîștigat faimă într-un mod în aparență inexplicabil și pe care el îi numea „filosofii lucrurilor pămîntești”.

Acetăia, scrie Heilbroner, „n-au comandat oștiri, n-au trimis oameni la moarte, n-au dominat peste imperii, n-au participat decât prea puțin la adoptarea de hotărîri istorice. [...] Dintre ei, doar puțini au mișcat vreodată un deget în planul acțiunii; au lucrat, în principal, aşa cum fac învățătii – în tăcere, discret și fără a lăua prea mult aminte la ceea ce oamenii din jur spuneau despre ei“. Ei, afirme Heilbroner, au dominat lumea nu prin puterea pe care o au paloșul sau sceptrul, ci datorită puterii extraordinare a ideilor lor. „Cine au fost acești oameni? se întrebă autorul citat. Îi cunoaștem sub denumirea de Marii Economiști.“⁶

Hayek făcea parte, neîndoilenic, din rândurile lor, cu toate că Heilbroner nu îi va face „onoarea“ să-l includă în carte sa, preferîndu-l pe rivalul său, lordul J.M. Keynes, mult mai bine situat în atmosfera timpului, bîntuită de fantomele colectivismului și ale intervenționismului statal.

Anul 1944 reprezintă un an de răscurce în biografia lui Hayek. Este anul care avea să-i schimbe radical destinul. Situația se schimbă, într-adevăr, iar lucrurile iau o întorsură care-l va surprinde, într-o oarecare măsură, pe Hayek însuși, o dată cu publicarea, în 1944, a lucrării *The Road to Serfdom*.

În Cîvîntul înainte, scris în decembrie 1943, pe cînd era profesor la London School of Economics, Hayek nu ezita să mărturisească faptul că scrierea acestei cărți l-a silit să părăsească lucrări pentru care se simțea mult mai pregătit și cărora, pe termen lung, le acorda o mai mare importanță. În plus, era convins, mai presus de orice, că publicarea unei astfel de cărți va dăuna receptării rezultatelor muncii sale strict academice, spre care se simțea cu pre-cădere înclinat.

În prefata la ediția din 1976, Hayek revine cu noi precizări edificatoare. Prima se referă la faptul că a scris această carte între 1940 și 1944, cînd mintea îi era „ocupată în primul rînd cu problemele de teorie economică pură“. El recunoaște apoi imediat că această carte a devenit punctul de plecare a mai bine de treizeci de ani de muncă într-un nou domeniu.⁷

În fine, puțin mai departe, el mărturisește: „Deși m-am străduit din răspunderi să revin la științele economice propriu-zise, nu m-am putut nicicind elibera de sentimentul că problemele la a căror rezolvare mă angajasem într-un mod atât de nepremeditat erau mai arzătoare și mai importante decât cele ale teoriilor economice și nici de ideea că multe din cele susținute în prima mea schiță neceșitau clarificare și elaborare“.⁸

Într-adevăr, Hayek își va consacra eforturile ulterioare abordării și explicării acestui gen de probleme, eforturile sale canalizîndu-se pe analiza și prezentarea exactă a elementelor ce definesc „existența unor ordini de piată“.

Acetei eforturi s-au concretizat, mărturisește Hayek, „într-un prim rezultat substanțial în 1960, cînd am publicat *Constituția libertății*, o carte în care încerc mai ales să reformulez și să fac mai coerente doctrinele liberalismului clasic al secolului al XIX-lea.“

Lată aşadar, expuse cu o claritate și rigoare de care doar „printul economiștilor liberali“, cum a fost supranumit, era în stîrc, motivația, scopul, geneza și continutul principal al *Constituției libertății*, neîndoios una dintre lucrările cele mai consistente și mai erudite din cîte s-au scris vreodată pe această temă. O carte despre care R. Aron avea să scrie aceste

cuvinte: „Este o bucurie pentru spirit să citească o carte sistematică în care un spirit viguros a încercat să deruleze, după o logică serioasă, o înlăuntruire de rațiuni, să precizeze, plecind de la cîteva definiții, ceea ce trebuie să fie o societate liberă, adică o bună societate”.⁹

3. STAREA DE LIBERTATE

Tinta principală a *Constituției libertății* era „reafirmarea cuprinzătoare a principiilor fundamentale ale unei filosofii a libertății”.¹⁰

Încă din primul capitol, Hayek va încerca, de aceea, să definească libertatea sau ceea ce el numește „starea de libertate” (*state of liberty or freedom*). Potrivit lui Hayek, starea de libertate este acea stare sau condiție a oamenilor „în care coerciția la care unii oameni îi supun pe semenii lor este redusă, atât cât este posibil acest lucru în societate”.¹¹

Această stare, ne atrage luarea aminte Hayek, este adesea denumită libertate „individuală” sau „personală”. Ea pare să coincidă cu sensul originar al cuvântului, după care libertatea înseamnă „posibilitatea de a acționa potrivit propriilor decizii și planuri, spre deosebire de poziția unui individ supus, în mod irevocabil, voinței altuia – care, prin decizie arbitrară, îl putea săli să acționeze sau să nu acționeze în anumite moduri”.¹²

În ciuda numeroaselor sensuri cu care este investit cuvântul libertate – sensuri pe care autorul *Constituției libertății* le analizează rînd pe rînd în chiar primul capitol – libertatea este de fapt una; ea variază în grad, dar nu și în natură.

Pentru a delimita clar sensul libertății cu care urmează să opereze – și cu care, de fapt, va opera de-a lungul întregii sale activități – Hayek procedează la o analiză succintă a celor lalte înțelesuri în care este utilizat cuvântul libertate: libertatea politică, libertatea interioară sau metafizică, libertatea ca putere (care duce la identificarea libertății cu avuția) etc. Totuși, cum va remarcă R. Aron, Hayek va evita să disperseze libertatea, păstrînd-o indivizibilă: „Spre deosebire de contra-revoluționari sau conservatori, care vorbesc mai bucuroși de libertăți decât de libertate, Hayek susține singularul”.¹³

Obiectivul său rămîne că se poate de clar: înțelegerea și definirea libertății ca *absență a coerciției*. Prin coerciție, Hayek înțelege „controlul mediului sau circumstanțelor unui individ de către altcineva, astfel încît [...] acesta este forțat să acționeze nu pe baza unui plan propriu, coerent, ci pentru a servi interesele celuilalt”.¹⁴

Individualul supus coerciției nu poate astfel să-și folosească inteligența sau cunoașterea în interes propriu și nici să-și urmărească scopurile sau convingerile proprii.

„Coerciția – consideră Hayek – reprezintă un rău, tocmai din cauză că elimină astfel individualul ca persoană ce gîndește și valorizează, făcînd din el un instrument de realizare a scopurilor altciva”.¹⁵

Cu toate acestea, coerciția nu poate fi complet eliminată. Căci, paradoxal, singura modalitate de a o evita rămîne tot coerciția sau „amenințarea cu coerciția”. Societatea liberă – este de părere Hayek – a găsit însă soluția acestei probleme dificile „acordînd statului monopolul coerciției” și încercînd – cu ajutorul unor reguli generale cunoscute – să o limi-

teze doar la acele situații în care indivizi se plasază ei însăși într-o poziție în care știu că vor fi supuși coerciției. Cu alte cuvinte, autoritățile publice sunt legitime să intervină doar atunci când libertatea altor indivizi este pusă în cauză, amenințată. În restul situațiilor, indivizi sunt liberi să-și folosească libertatea și cunoștințele după cum consideră de cuviință, având drept unică restricție aceea de a nu încălca libertatea și drepturile celorlalți.

„Astfel, libertatea presupune ca individul să aibă o sferă privată asigurată, iar în mediul său să existe un ansamblu de circumstanțe asupra căroră altii să nu poată interveni“.¹⁶

Această afirmație amintește, fără echivoc, ideea exprimată în veacul al XIX-lea de J.St. Mill în *On Liberty*, lucrare cu care *Constituția libertății* a fost adesea comparată.

„Unicul scop care îl îndreptățește pe oameni, individual sau colectiv, la ingerințe în sfera libertății de acțiune a oricărui dintre ci este, serie Mill, autoapărarea; unicul tel în care puterea se poate exercita, în mod legitim, asupra oricărui membru al societății civilizate, împotriva voinței sale, este acela de a împiedica vătămarea altora.[...] Singurul aspect al condiției unui om pentru care el poate fi tras la răspundere de către societate este cel privitor la ceilalți. Sub aspectele care îl privesc doar pe el însuși, independența lui este, de drept, absolută“.¹⁷

Cum se poate ușor observa, Hayek gîndește aproape în aceeași termeni, cu diferența – explicabilă pentru cineva trăind în secolul XX – că el nu încredințează indivizilor dreptul de a se autoapăra, rezervînd statului sarcina apărării tuturor.

Aceasta nu vizează însă nicidcum o legitimare a intervenționismului statal, Hayek fiind, cum se va vedea, adeptul „guvernării negative“ în care rolul statului, al puterii este limitat la „protecția împotriva violării de către ceilalți“ a spațiului privat al libertății fiecăruia. Acest lucru se poate realiza, după Hayek, prin „reguli negative sau interdicții independente de anumite scopuri“.

Este singura situație în care constrîngerea, care reprezintă un rău, poate dobîndi un rol pozitiv. „Constrîngerea – afirmă Hayek – poate ajuta oamenii liberi în atingerea scopurilor lor, doar întărind un cadru de legi universale care nu îi conduce către țeluri speciale, ci, dîndu-le posibilitatea să-și creeze un domeniu protejat de perturbări imprevizibile cauzate de alți oameni – inclusiv de agenții puterii –, îi ajută să-și atingă propriile scopuri“¹⁸.

Este evident că Hayek opercază, în toate aceste demersuri, cu ideea de libertate negativă, idee afirmată pregnant atât în *Constituția libertății* cât și în triologia *Law, Legislation, and Liberty* din care am citat mai înainte. De altfel, definirea libertății ca absență a constrîngerii presupune deja subînțelesul negativ al libertății. Firește, cuvîntul negativ trebuie luat aici în sensul pe care îl-a dat Hayek – sens, de altfel, precizat, fără echivoc de acesta – sau, cîțiva ani mai tîrziu, de Isaiah Berlin. Acesta din urmă definea libertatea negativă „nu doar ca absență a frustrărilor (ușor de obținut, prin suprimarea dorințelor), ci mai ales ca o absență a piedicilor la posibilele mele alegeri și activități – absența obstrucțiilor pe drumurile pe care un om se decide să meargă“.¹⁹

În *Law, Legislation, and Liberty*, Hayek consideră, în mod explicit, libertatea ca fiind o valoare negativă. „Cele trei mari valori negative: Pace, Libertate și Dreptate sunt de fapt – în opinia lui Hayek – singura temelică indispensabilă a civilizației pe care guvernarea trebuie să

o ofere. Ele sunt, considera el, inevitabil absente din condiția naturală a omului primitiv, iar omul nu le pune instinctual la dispoziția semnelor săi²⁰.

Spre deosebire de J.-J. Rousseau și chiar în opoziție cu alți gînditori de factură liberală, Hayek nu consideră deci libertatea ca un fapt natural. Libertatea este opera civilizației, privită în evoluția ei.

În primul volum al trilogiei *Law, Legislation, and Liberty*, Hayek revine cu o nouă formulare a stării de libertate. De data aceasta – dar fără a contrazice cîtuși de puțin definiția din *Constituția libertății*, el definește starea de libertate ca fiind „situatia în care fiecare poate utiliza ceea ce cunoaște în vederea a ceea ce vrea să facă“.²¹

El preferă această formulă scurtă frazei clasice a lui Adam Smith din *Avea națiunilor* conform căreia: „Oricine, atât timp cât nu încalcă legile justiției, e lăsat cu desăvîrșire liber să-și vadă de interesă după plac și să-și pună atît activitatea cît și capitalul în concurență cu activitatea și capitalul altor persoane sau ale altor categorii de oameni“.²²

Hayek își motivează opțiunea (*the reason for my preference*) prin aceea că formula utilizată de Adam Smith ar putea să inducă ideea greșită că „există o legătură între pledoaria pentru libertatea individuală și egoismul sau lipsa considerației pentru celălalt“.²³

Dar, în realitate, opțiunica lui Hayek pentru această formulă are și un alt substrat. Este vorba de concepția sa privind tipul de ordine socială dezirabilă. Cum se știe, Hayek a operat o distincție netă între tipul de ordine spontană, *nomocratică*, capabilă să se autogenereze și tipul de ordine construită, *telocratică*, derivată din concepția numită de el a rationalismului constructivist (concepție inspirată de Descartes și ilustrată în Anglia de Hobbes). Noua formulă prin care Hayek definește starea de libertate coincide întocmai cu concepția privind ordinea spontană sau *nomocratică*, pe care el o promovează.

4. ORDINEA NOMOCRATICĂ ȘI LIBERTATEA

Ideea de ordine – și mai cu seamă distincția pe care Hayek o face între tipul de ordine spontană, capabilă să se autogenereze și tipul de ordine construită potrivit unor scopuri dinainte stabilite – joacă un rol central în gîndirea hayekiană. Concepția sa economică, la fel ca și vizionarea sa asupra dreptului, sunt puse în lumină doar în măsura în care ele sunt raportate la ideea de ordine, așa cum o înțelege Hayek.

În ceea ce privește libertatea, în accepțiunica ei de libertate negativă sau absență a coerciției, conceptul hayekian de ordine ne ajută să percepem mult mai exact sensul și conținutul pe care Hayek l-a dat libertății și, plecînd de aici, liberalismului.

Ideea de ordine spontană înțeleasă ca ordine dezirabilă reprezentă – s-ar putea spune – preocuparea prioritară într-o trilogie *Law, Legislation, and Liberty*. Primul volum este subtitulat, de altfel, *Reguli și ordine*, iar cel de-al treilea *Ordinea politică a unui popor liber*.

Dar deja în *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Hayek enunță cîteva din trăsăturile acestei ordini dezirabile, spontane și o definea fără nici un echivoc.²⁴ El consideră astfel că liberalismul deriva tocmai din descoperirea unor autogenerări sau ordini spontane în

problemele sociale, o ordine care să facă posibilă întrebunțarea cunoașterii și pricerii tuturor membrilor societății spre o mai mare dezvoltare decât în orice ordine creată de către o conducere centrală, precum și dorința consecventă de a dezvolta cât mai deplin aceste puternice forțe spontane ordonatoare.

Rezultă așadar că, spre deosebire de ordinea creată (asimilată de Hayek cu o organizare sau reglementare) bazată pe norme autoritare (*commands*) și pe fixarea unor scopuri generale obligatorii pentru toți, ordinea spontană, bazată pe reguli de conduită abstrakte, este tocmai aceea ordine necreată rațional, capabilă să se autogenereze și care oferă indivizilor liberi posibilitatea de a-și folosi cunoștințele lor pentru scopurile lor particulare.

Preluînd terminologia profesorului Michael Oakeshott, colegul său de la London School of Economics, Hayek face o delimitare tranșantă între aşa numita ordine socială nomocentrică, generată de legi și care este proprie societății libere, deschise și ordinea telocratică, guvernată de scopuri și care este tipul de ordine specific unei societăți nelibere.

Fără îndoială, termenul de ordine spontană sună destul de ciudat și poate foarte ușor să inducă în mintile noastre ideea de anarhie. Denumirea de ordine *nomocentrică* vine de aceea să infirme acest lucru cu toate că termenul nomocratic (de la grecescul *nómoi* – legi) pare și el, la prima vedere, destul de abstract, de puțin precizat. Oricum, Hayek se va strădui să-și precizeze căt mai bine concepția cu privire la ordinea spontană sau *nomocentrică*.

În viziunea sa, ordinea spontană nu înseamnă absența oricărora norme. Spre deosebire însă de ordinea creată, *telocratică*, ditijată, planificată, rațional construită – Hayek, cum se știe, se va ridica hotărât împotriva aplicării raționalismului constructivist, de sorginte cartesiană, în analiza și înțelegerea ordinii sociale – ordinea spontană sau nomocentrică se bazează pe reguli abstrakte, care lasă indivizilor libertatea de acțiune, legitimând intervenția autoritatii publice numai atunci când aceștia încalcă „regulile jocului“, corect stabilite, mai exact spus, atunci când atentează la libertatea și la drepturile celorlalți.

Ordinea spontană nu are, prin urmare, nimic de-a face cu anarchismul, iar asimilația concepției haykiene cu anarho-capitalismul ar fi, din acest punct de vedere, o imensă greșeală.

În viziunea lui Hayek, ordinea spontană funcționează, ce-i drept, pe baza unor reguli abstrakte și reclamă ceea ce autorul *Constituției libertății* numește guvernare negativă (guvernarea în care puterea se abține să emită ordine pozitive, mulțumindu-se să intervină doar pentru a sanctiona eventualii „trișori“), dar aceasta nu înseamnă cătuși de puțin dreptul de a face orice, ci, cum ar spune Montesquieu, doar dreptul de a face ceea ce legile permit (legile fiind tocmai astfel de reguli abstrakte).

Prima caracteristică a acestei ordini spontane constă în faptul că prin întrebunțarea forțelor ei ordonatoare se poate realiza o ordine a unui set complex de fapte, mult mai mare decât s-ar putea realiza prin intermediul oricărei reglementări deliberate. În fond, nici un planificator,oricare ar fi acesta și nici o instanță dirijistă nu pot prevedea dinainte, cu absolută certitudine, cum vor evolua lucrurile pentru a fixa, în fiecare situație în parte, norme de conduită adecvate. Trebuie, în consecință, să ne mulțumim cu posibilitatea (care este

totodată un avantaj) existenței unor reguli generale, abstracte care lasă indivizilor libertatea de opțiune și acțiune.

Marele atu al liberalismului rezidă tocmai în faptul că, în condițiile întăririi regulilor universale ale comportării corecte, protejând un domeniu privat recunoscut al indivizilor, el permite formarea unei ordini spontane a activităților umane de o mult mai mare complexitate decât ar putea fi produsă prin măsuri deliberate.

Acest lucru reiese destul de limpede astăzi, făcând o comparație între societățile occidentale în care a funcționat – chiar dacă numai parțial și aproximativ – ordinea de piață și societățile din Est, care au trebuit să suporte decenii în sir teroarea regimurilor comuniste și a planificării nu doar a economiei, ci și a întregii vieți a indivizilor. Performanțele celor două tipuri de ordine vorbesc cît se poate de edificator despre avantajele ordinii spontane în raport cu ordinea reglementată potrivit unor scopuri cel mai adesea străine de interesele majorității indivizilor.

Spre deosebire de organizarea bazată pe norme autoritare (*commands*) și pe scopuri fixate *a priori* de instanțe supraindividuală, o ordine spontană nu are nici un scop precis. Fiind independentă de orice scop particular, ea permite afirmarea unor scopuri individuale foarte deosebite între ele, divergente și chiar conflictuale.²⁵

Într-o ordine spontană, fiecare individ va fi liber să-și folosească, în interes propriu, cunoștințele și abilitățile (principerea) cu singura interdicție de a nu-i obstrucționa pe ceilalți, la fel de îndreptățiti să-și urmărească scopurile proprii; pentru că, într-o astfel de ordine, guvernată de reguli abstracte, indivizilor nu li se indică ce anume trebuie să facă, ci ce nu trebuie să facă, cu alte cuvinte nu li se fixează dinainte nici un fel de scopuri în afara voinței lor, ordinea poate fi considerată, din acest punct de vedere, ca fiind, cū adevarat, *spontană* (spontan neavînd aici sensul de anarchic, ci de nedirijat, neprogramat, neplanificat).

„Marele avantaj al ordinii spontane sau nomocrației – consideră Hayek – se bazează pe faptul că ea extinde posibilitatea de coexistență pașnică a oamenilor în vederea obținerii de beneficii reciproce dincolo de unicul grup ai cărui membri au scopuri comune concrete sau care urmăresc un scop superior comun, făcând astfel posibilă apariția *societății mari sau deschise*“.²⁶

În plan economic, ordinea spontană este asimilată aşa-numitei „ordini spontane a pieței“ sau economiei de piață liberă, o sintagmă pe care adeptii planificării și ai ideilor socialiste de toate nuanțele nu au obosit să o atace în termenii cei mai vehemenți. O atare ordine „nu se bazează pe obiective comune, ci pe reciprocitate, adică pe reconcilierea obiectivelor diferite în vederea beneficiilor reciproce ale participanților“. Aici „mîna invizibilă“ de care vorbea Adam Smith își face însă din plin simțite efectele benefice.

Postulind ideea ordinii spontane, *nomocratie*, Hayek dorea de fapt să apere libertatea indivizilor de orice ingerințe arbitrară, neavene și periculoase, să protejeze acel domeniu privat recunoscut al indivizilor de care vorbea cu atită convingere, în secolul trecut, J.St. Mill. Fără a fi anarchică, ordinea spontană este singurul tip de ordine socială compatibil cu libertatea, astfel cum o înțelege Hayek: ca absență a coerciției sau libertate negativă.

5. DREPT ȘI LIBERTATE

Hayek a acordat o atenție cu totul specială dreptului. De fapt, s-ar putea spune că, în primul volum al celebrei sale trilogii *Law, Legislation, and Liberty*, el a dezvoltat o adevarată filosofie a dreptului, cu vădite accente originale.²⁷

Ordinea socială dezirabilă este, în ultima analiză, ordinea sau societatea de drept. Fără rește, Hayek urmă – în privința atitudinii față de drept – o tradiție mai veche, inaugurată de chiar părintele liberalismului: John Locke. Într-adevăr, Locke acordă o importanță aparte dreptului, considerind – în consens cu școala dreptului natural – că oamenii se nasc cu anumite drepturi care le sunt inalienabile și orice atentat la acestea echivalează cu un abuz împotriva libertății. Locke nu va ezita să considere puterea politică însăși ca fiind „dreptul de a face legi” în vederea prezervării proprietății, pe care o consideră un drept natural al individelor activi.

În genere, marii gînditori liberali din toate timpurile au acordat dreptului, domniei legilor, ordinii de drept o importanță deosebită. Fără a fi în mod explicit adept al ideii dreptului natural – Hayek a fost mai curînd ratașat la ceea ce se cheamă liberalism evoluționist, el considerind chiar libertatea (spre deosebire de Locke, bunăoară) ca fiind rezultatul unei evoziuni nepremeditate – autorul *Constituției libertății* consideră absolut necesar să facă distincția între drept și legislație. Pentru a marca această distincție, el face apel la termeni diferenți. Dreptul (*the law*) este dreptul care se impune legislatorului, adică *nomos*-ul grecilor antici sau *ius*-ul romanilor, ceea ce în alte limbi europene este numit *droit*, *Recht* sau *diritto* pentru a-l distinge de *loi*, *Gesetz* sau *legge*.²⁸

În viziunea lui Hayek, dreptul (*the law*) este anterior legislației (*the legislation*). El s-a născut o dată cu societatea, pe cînd legislația este opera oamenilor și cel mai adesea opera puterii. Să ne amintim că Locke însuși definea puterea ca fiind „dreptul de a face legi”. Consecvent punctului său de vedere, Hayek va respinge și de această dată concepția constructivistă, ilustrată, în acest caz, prin pozitivismul juridic „care face întreg dreptul să derive din voința unui legislator“.²⁹

Prins în acest demers, Hayek pare să uite uncori chiar și faptul că anumite legi (de fapt, cele mai multe) sunt, totuși, opera oamenilor. El nu va ezita astfel să denunțe chiar și acel „liberalism” de inspirație carteziană care tratează toate fenomenele culturale ca produse ale unor modele deliberate și consideră reconstrucția tuturor marilor instituții în concordanță cu un plan preconceput. Pentru a ilustra această specie de liberalism, el amintește îndeemnul lui Voltaire: „Dacă vreți legi bune, ardeți-le pe cele de acum și faceți altele noi“.

În viziunea lui Hayek, normele de drept – asemenei multor altor norme născute în societate și evoluînd odată cu aceasta – sunt rezultatul evoluției societății și al acumulărilor în

* Phillip Némo a sesizat foarte bine importanța acordată de Hayek dreptului, intitulîndu-și semnificativ cartea despre Hayek: *La Société de droit selon Hayek*, cu toate că, de fapt, el face o prezentare generală a concepției hayekiene.

temp. Dar, pentru a înțelege corect lucrurile, trebuie să abandonăm vizuirea raționalist-constructivistă, trebuie „să ne eliberăm total de ideea falsă că poate să existe mai întâi o societate și apoi aceasta să fie capabilă să-și dea legi“.²⁹

Această concepție eronată care alimentat raționalismul constructivist, de la Descartes și Hobbes, trecând prin Rousseau și Bentham, pînă la pozitivismul juridic contemporan, a închis – este de părere Hayek – posibilitatea înțelegerei corecte a relației dintre drept și guvernămînt.

Afirmînd primatul dreptului în raport cu legislația, Hayek nu vrea să spună că aceasta din urmă este lipsită de importanță și că toate legile ar fi inutile și neaveneite. Dimpotrivă, el consideră că atunci când dreptul evoluază în direcții indezirabile, „recursul la legislație poate fi singura ieșire ce permite corecția necesară“.³⁰ Concluzia este că nu ne putem dispensa de legislație.

În principiu, deci, legislația și dreptul nu sunt incompatibile. În practică, însă, se întîmplă adesea ca legislația să ignore dreptul. Bunăoară, în regimurile totalitare, fasciste și comuniste deopotrivă, legile sfidău principalul drept: dreptul la libertate (*nomos-ul*). Aristotel știa, el însuși, acum două milenii și jumătate, că legile sunt bune în formele de guvernămînt bune și sunt rele în formele de guvernămînt corupți. În secolul trecut, Frederic Bastiat, gînditor liberal francez, era cel care atrăgea atenția, în eseu său *La Loi*, asupra pericolelor ce decurg din degradarea legii.

Legile sunt opera oamenilor, cel mai adesea a oamenilor puterii, astfel că nu de puține ori ele nu fac altceva decât să transpună în formă juridică voința claselor politice, a guvernanților. În schimb, dreptul – fie sub forma dreptului natural, fie sub forma dreptului evolutiv, cutumiar, cum îl înțelege Hayek – rămîne în esență același, el fiind mai greu supus arbitriului. Între drept și legislație, Hayek îl preferă pe cel dintîi. El merge aici pe linia lui Kant pentru care: „Dreptul oamenilor trebuie considerat sfînt, oricât de mari sacrificii ar trebui să facă pentru accesta puterea stăpînoare“. În privința dreptului la libertate, Hayek îl urmează, totodată, pe John Locke, pentru care proprietatea în sensul larg care îi este dat poate să includă nu doar obiectivele materiale, ci și „viața, libertatea și patrimoniul“ fiecărui individ, ca fiind singura soluție pe care oamenii au descoperit-o vreodată pentru a rezolva problema conciliierii libertății individuale cu absența conflictului. Dreptul, libertatea și proprietatea sunt – conchide Hayek – o trinitate indisociabilă.³¹

Nu poate să existe drept – în sensul de reguli universale de conduită – care să nu definească frontierele domeniilor de libertate, punînd regulile care permit fiecărui de a ști pînă unde este stăpinul actelor sale. Este vorba aici tocmai de acele reguli generale și impersonale care fac ca libertatea să fie efectivă.

„Pentru ca libertatea să fie efectivă – consideră Hayek – ca trebuie să fie determinată de reguli generale și impersonale“. Această convingere, mercu reafirmată, îl determină să cerceteze care sunt acele „reguli abstracte și impersonale“ care fac posibilă libertatea. El își începe studiul chiar cu dreptul la libertate sau *nomos*, pe care îl deosebește clar de *thesis* sau legea legislatorului.

După convingerea sa, legislația este născută din necesitatea de a stabili reguli de organizare, legile și actele legislative (sau ceea ce juriștii numesc drept pozitiv) având mai curind menirea de a face să fie executate – sub amenințarea sanctiunilor – anumite comandamente.

Consecvent viziunii liberalc clasice, Hayek va afirma, fără echivoc, supremăția dreptului (*rule of law*). „Nimic nu diferențiază mai tranșant condițiile dintr-o țară liberă de cele dintr-o țară aflată sub o guvernare arbitrară decât respectarea, în prima, a marilor principii cunoscute sub numele de supremăția dreptului (*rule of law*). Aceste principii, despăigate de orice detalii tehnice, ne spun că statul, în toate acțiunile lui, este limitat de reguli fixate și anunțate în prealabil, reguli care fac posibilă prevederea, cu o bună doză de certitudine, a modului în care autoritatea își va folosi puterile coercitive într-o împrejurare dată și fac posibilă planificarea afacerilor individuale pe baza acestei cunoașteri“.

Citindu-l într-o notă de subsol pe A.V. Dicey – autorul lucrării *The Law of the Constitution* – Hayek dorește să atragă atenția că supremăția dreptului „înseamnă, în primul rînd, supremăția absolută sau predominantă a legii cunoscute în dauna influenței puterii arbitrare, excludînd, aşadar, existența arbitriului, a oricărei prerogative sau chiar a unei autorități discreționare extinse din partea structurilor statului“.³²

Regulile la care se recurge în condițiile supremăției dreptului pot fi elaborate – consideră Hayek – anticipat, sub forma unor *reguli formale*, care nu țințesc către împlinirea dorințelor și nevoilor unor indivizi anume. Formularea dinainte a unor astfel de reguli îi pune pe indivizi în gardă cu privire la sanctiunile ce îi așteaptă în cazul în care le vor încălcea. Indivizilor li se lasă astfel libertatea de a alege între a respecta aceste reguli și a le încălcea, suportînd astfel sanctiunile prevăzute de acestea.

Asemenei altor gînditori liberali, Hayek consideră astfel domnia legilor întotdeauna preferabilă domniei oamenilor. Supremăția dreptului constituie o condiție a libertății individuilor și totodată o măsură de prevenire și limitare a exceselor puterii politice.

„Orice lege – scrie Hayek – restrînge libertatea individuală într-o anumită măsură, modificînd mijloacele de care oamenii politici pot uza în urmărirea treburilor lor, dar, în condițiile supremăției dreptului, statul este împiedicat să zădărnică esferturile individuale printr-o acțiune *ad hoc*. Fiind sigur că puterea statului nu va fi folosită în mod deliberat pentru a-i degrevă intențîile, individul este liber să urmărească țelurile și dorințele lui personale, în cadrul regulilor cunoscute ale jocului“.³³

Bunăoară, consideră Hayek, în condițiile supremăției dreptului, statul se mărginește la fixarea resurselor disponibile, lăsînd în seama indivizilor decizia privitoare la scopurile pentru care ele urmează să fie folosite.

În genere, într-o societate liberă, statul nu este decât una din multele organizații, anume „cea de care este nevoie pentru a furniza un cadru extern util în care se pot forma ordini care se autogenereză; dar, este vorba – conchide Hayek – de o organizație limitată la aparatul guvernamental și care nu determină activitățile indivizilor liberi“.³⁴

6. ECONOMIE ȘI LIBERTATE

În ultima vreme, tot mai mulți exogeți ai liberalismului găsesc potrivit să delimitizeze ceea ce ei numesc „liberalismul politic“ de „liberalismul economic“. Distincții de acest fel merg, de pildă, uneori, pînă la afirmații după care J.M. Keynes era liberal în plan politic și social-democrat în ceea ce privește concepția economică.

Dacă în cazul lui Keynes o atare afirmație ar putea să pară plauzibilă, în cazul lui Hayek ea este cu desăvîrșire lipsită de sens. Pentru Hayek „liberalismul politic corespunde fără concesie cu liberalismul economic“.³⁵

În genere, liberalismul este percepțut de Hayek ca o filosofie coerentă, poate chiar ca un soi de *Weltanschauung*. „Prințul economiștilor liberali“ era convins că, fără libertate economică, libertatea politică și, în genere, orice fel de libertate (exceptând poate doar libertatea interioară sau metafizică) nu pot exista.

Înarmat cu această „credință“ el va întreprinde încă în *Drumul către servitute* o critică severă a tuturor sistemelor economice bazate pe negarea dreptului de proprietate și a dreptului la libera inițiativă. Pentru Hayek, adevarata libertate nu e posibilă decît într-o ordine de piață, în care fiecare este liber să-și folosească cum consideră de cuviință cunoștințele și abilitățile, cu unica grijă de a nu încâlcea dreptul la libertate al celorlalți.

Hayek este, fără rezerve, convins că doar într-un sistem economic în care dreptul de proprietate este recunoscut și în care competiția funcționează efectiv, libertatea devine posibilă. El vorbește aici, de fapt, în numele liberalismului care se „opune înlocuirii competiției prin mijloace inferioare de coordonare a esforțurilor individuale și consideră că superioritatea concurenței ca mijloc de coordonare a acțiunilor individuale rezultă nu numai din faptul că, în mai toate împrejurările, ea este ceea mai eficientă dintre metodele cunoscute, ci și pentru că este singura metodă prin care activitățile noastre pot fi adaptate unele altora, fără o intervenție coercitivă sau arbitrară a autorităților“. Ba chiar unul dintre principalele argumente care pledază în favoarea concurenței este că ea „ne scutește de nevoia exercitării unui control social conștient“ și că dă indivizilor o sansă de a decide ei dacă „perspectivele oferite de o anumită activitate sunt suficiente pentru a compensa dezavantajele legate de efectuarea ei“.³⁶

Cu alte cuvinte, ordinea economică de piață, bazată pe concurență, este singura compatibilă cu starea de libertate, în înțelesul pe care Hayek îl dă acestui termen: ca absență a coerciției și posibilitatea fiecărui de a-și utiliza pe cont propriu cunoștințele.

Fără, utilizarea concurenței ca principiu de organizare socială nu exclude orice fel de intervenții din partea statului. Dar, mai presus de orice, competiția economică depinde de absența constrîngerilor artificial create și întreținute.

Ceea ce reclamă o economie de piață este, potrivit lui Hayek, existența unui sistem juridic adecvat, destinat astfel să mențină concurența, cit și să o facă să joace un rol cât mai benefic. Într-o economie de piață bazată pe concurență, accentul cade pe acele aspecte care exclud sau limitează la minimul necesar utilizarea constrîngerii. Cuvîntul de ordine într-o

economie de piață este libertatea înțelcasă în conotațiile ei economice: ca libertate de inițiativă, libertate a tranzacțiilor, libertate a prețurilor etc.

„În primul rînd, consideră Hayek, este necesar ca participanții la tranzacțiile de pe piață să fie liberi să vîndă și să cumpere la orice preț la care vor găsi un partener și ca oricine să vîndă și să cumpere orice poate fi produs sau vîndut. Esențial este să fie permis tuturor accesul la diferite schimburi, în același condiții, iar legea să nu îngăduie nici o încercare, din partea unor indivizi sau a unor grupuri, de a constrînge cu forță, fățuș sau pe ascuns, participarea la tranzacții“.³⁷

Este interesant de observat că Hayek – ascmeni majorității celor ce au ilustrat noul liberalism în secolul XX – nu aderă, fără rezerve la mult invocata formulă *laissez-faire* (formulă introdusă de fiziorații francezi, cu o conotație aparte și preluată, cu un sens mult diferit, de anumiți liberali).

În *The Road to Serfdom*, Hayek atragea atenția de a nu se confunda respingerea planificării – în sensul de conducere și organizare a tuturor activităților noastre conform unui „proiect construit în mod conștient“ – cu „acceptarea dogmatică a *laissez-faire*“.

„Liberalii – afirma el – pledează pentru o cît mai bună folosire a forțelor concurenței ca mijloc de a coordona strădaniile omenești, nu pentru a lăsa lucrurile aşa cum sunt. Concurența eficientă, acolo unde ea poate fi creată, este, în convingerea celor care au formulat argumentarea liberală, un mijloc superior de ghidare a eforturilor individuale. Liberalii nu neagă, ci chiar pun accentul pe necesitatea unui cadru legal temeinic gîndit, pentru a se obține efectul benefic al competiției; ci recunosc prezența unor defecți grave atât în regulile legale existente cît și în cele din trecut. De asemenea, nu neagă, ci recunosc necesitatea de a recurge la alte metode de orientare a activității economice, acolo unde este imposibil să se creeze condițiile necesare pentru a face concurența eficientă“.³⁸

Departe de a fi aşadar exponentul anarho-capitalismului sau al „capitalismului sălbatic“, Hayek se arată și fi, în schimb, promotorul fără compromisuri al ideii de piață liberă, în cadrul căreia excluderă oricărui control artificial al prețurilor, libertatea tranzacțiilor și abolirea planificării reprezentă condiții *sine qua non* ale eficiențăii.

Dimpotrivă, consideră Hayek, orice încercare de a controla prețurile sau cantitatele produse sau vîndute din anumite mărfuri privează concurența de capacitatea ei de a genera o coordonare eficientă a eforturilor individuale, deoarece, în asemenea condiții, prețurile încetează să mai fie oglinda modificărilor relevante survenite în condițiile producției și desfașcerii, ele nemaiputând să oferă acțiunii indivizilor informații și repere demne de încredere.

Totuși, cele mai mari pericole la adresa libertății vin, potrivit lui Hayek, din substituirea concurenței prin planificare. El nu va ezita, de aceea, să asocize dirijismul economic cu totalitarismul. Pentru a fi edificator el îl invoca, într-un soi de motto pe Hilaire Belloc, după care: „Dirijarea producției de avuție este sinonimă cu controlul asupra însăși vieții omenești.“

Hayek nu va obosi să atragă atenția – ori de câte ori se va ivi prilejul – asupra binefacerilor economiei de piață. Potrivit autorului *Constituției libertății*, ordinea de piață sau *catalavia* (el preferă acest termen celui de economic, care poate să genereze anumite con-

fuzii), în afară de avantajele pe care le oferă orice ordine spontană în raport cu ordinea construită, impusă – și care sunt, de fapt, avantajele libertății înțelese ca absență a constrângерii – comportă avantaje nete care o fac întotdeauna preferabilă ordinii construite, impuse.

Un prim avantaj rezidă în faptul că, ghidind acțiunile noastre și antrenând o anumită corespondență între situațiile pe care conțeați diversele persoane, *catalaxia* lasă indivizilor deplină libertate de acțiune, cu singura condiție de a respecta regulile jocului, corect stabilitе. Statul nu intervine pentru a indica indivizilor ce să facă; el veghează doar ca regulile jocului – definite ca reguli abstracte – să fie respectate de către toți partenerii aflați în competiție, intervenind doar atunci cînd aceste reguli sunt încălcate.

Indivizii sunt astfel liberi să-și definască obiectivele, să ia deciziile pe care le consideră oportune într-o anumită situație, să producă și să vîndă ceea ce îl consideră a fi profitabil pentru ei și la prețurile pe care ei le stabilesc, în funcție de cererea și oferta de pe piață.

Într-o ordine de piață, „diverșii membri profită de eforturile celorlați, nu numai în ciuda, ci adesea chiar din cauza multiplicității și varietății obiectivelor respective”.

Dar cel mai mare avantaj pe care-l oferă ordinea de piață liberă constă în faptul că ea produce bogăție. Jocul *catalaxiei*, consideră Hayek, „este un joc creator de bogăție” și nu ceea ce teoria jocurilor numește „un joc cu sumă nulă”. El conduce la o creștere a fluxului de bunuri și de șanse pentru toți participanții de a-și satisface nevoile. și aceasta nu doar din punct de vedere cantitativ, ci și în ce privește diversitatea și calitatea produselor sau serviciilor oferite. Astfel, ordinea de piață liberă sporește șansele fiecărui de a avea la dispoziție o gamă de bunuri diverse (obiecte sau servicii) mai întinsă decât am putea avea pe orice altă cale. Avantajele catalaxici sunt, de fapt, avantajele pe care le oferă orice sistem concurențial, concurența fiind forță care, într-o economie de piață liberă, împinge lăzările înainte.

Convins de acest lucru, Hayek nu va ezita să denunțe intervenționismul în ordinea de piață.³⁹ Intervenția într-o catalaxie pe calea comenzi, a ordinului, crează dezordine și nu poate fi în nici un caz justă. Un comandament tinde întotdeauna să obțină rezultate particulare. Îmixtiunea sau intervenția – astfel cum o definește Hayek – nu tinde la formarea unei ordini spontane, ci vizcază rezultate definite. Scopul intervenției este deci, totdeauna, de a provoca un rezultat particular, diferit de cel care s-ar produce dacă mecanismul ar fi lăsat să funcționeze liber, urmînd principiile sale inerente.

Intervenția se definește, în consecință, ca un act de constrîngere izolat, întreprins cu scopul de a obține un rezultat particular. Astfel concepută, intervenția este întotdeauna o acțiune îngustă în care cineva va fi constrîns în beneficiul altcuiva, într-o situație în care ceilalți nu vor suporta același tratament și pentru un obiectiv care este străin celui aflat în situația respectivă. În plus, intervenția perturbă ordinea globală și împiedică ajustarea mutuală a tuturor părților, ajustare pe care se bazează ordinea spontană.

Toate acestea nu vor să sugereze nicidcum că o catalaxie nu s-ar putea sprijini pe nici un fel de reguli decât pe arbitrariul indivizilor – cu alte cuvinte, că ea ar fi echivalentă cu dezordinea și anarhia. „O catalaxie este astfel – consideră Hayek – specia particulară de ordine spontană produsă de piață prin intermediul activităților oamenilor, care se conformată regulilor juridice privind proprietatea, daunele, contractele”⁴⁰

Statul este îndreptățit să intervină doar atunci cînd aceste reguli juridice generale nu sunt respectate. Într-o catalaxie, şanselor indivizilor sunt decise de ceea ce aceştia sunt sau vor să fie, de maniera în care ei reușesc – în condițiile de libertate și chiar în condițiile hazardului – să-și valideze pîrțearea, cunoștințele, abilitățile.

Astfel, crede Hayek, „noi ar trebui să considerăm ca fiind cea mai dezirabilă acea ordine socială pe care am alege-o dacă am ști că poziția noastră inițială în această ordine va depinde doar de hazard“. Pledoaria lui Hayek pentru ordinea de piață sau catalaxie este, în ultimă instanță, pledoaria pentru libertate întelcasă ca absență a constrîngerii, aşadar pentru libertate în acceptiunea sa „negativă“. În numele acestei idei, Hayek denunță ca total neîntemeiată convingerea pe care o deduc oamenii din credința că puterea asupra vieții economice nu este decît puterea asupra unei zone de o importanță secundară, convingere care îi face să nu ia în serios amenințările la adresa libertății activităților noastre cu caracter economic. Este eronată, consideră Hayek, credința că există scopuri pur economice, distințe de celelalte scopuri ale vieții.

În consecință, crede autorul *Drumului către servitute*: „Dirijarea economiei nu se rezumă doar la îndrumarea unui sector al vieții umane, ce poate fi separat de rest; ea înseamnă dirijarea mijloacelor necesare pentru atingerea tuturor scopurilor noastre.⁴¹

Hayek deplinește faptul că generația sa „a uitat că sistemul proprietății private este cea mai importantă garanție a libertății, nu numai pentru cei care dețin proprietate, dar și – nu în mai mică măsură – pentru cei care nu o posedă“. Aceasta, deoarece divizarea controlului asupra mijloacelor de producție între numeroși oameni care acționează independent face ca nimeni să nu aibă o putere decisivă asupra noastră, astfel încît să poată avea un control deplin asupra vieții și libertății noastre.

Situația se schimbă însă radical atunci cînd această extraordinară putere este lăsată la discreția Statului sau a oricărei alte instanțe planificate unice. „Centralizată, ca instrument al puterii politice, ea creează, apreciază Hayek, un grad de dependență cu greu deosebit de sclavie“.⁴² Experiența regimurilor comuniste – bazate pe sistemul economiei dirijate, pe centralizarea pîrghiilor economice în mîinile partidului-stat, probăcază fără echivoc această judecată aparent severă a autorului *Drumului către servitute*.

Din nefericire, ideile lui Hayek erau practic necunoscute în lumea comunistă. Aceasta l-a preferat pe J. M. Keynes, ale cărui idei veneau să susțină strategia statului intervenționist și, desigur, pe Marx, pentru care planificarea era o „legă“ a economiei bazate pe proprietatea comună.

7. LIBERTATE ȘI RESPONSABILITATE

Spre deosebire de libertate, care reprezintă o temă de reflecție constantă în istoria gîndirii filosofico-politice, tema responsabilității este mult mai puțin frecventată. După anumite începuturi, identificabile în Vechiul Testament și în filosofia antică greacă (la sofistul Prodicos, de pildă, în dialogul *Gorgias* al lui Platon sau în *Eтика nicomahică* a lui Aristotel),

tema revine cu acuitate în creștinism. Aici, ea se asociază cu ideea păcatului originar și ră-mîne o problemă permanentă pentru credincios și pentru filosofia creștină. După ce a do-bîndit „cunoștința binelui și răului“, omul este nevoit să-și asume responsabilitatea actelor sale, de care Creatorul voise să-l scutească.

Aristotel, la timpul său, lăsa să se înțeleagă că omul este responsabil pentru tot binele și răul care stau în puterea lui. Un lung interval de timp, însă, ideea responsabilității a dispărut apoi din atenția și preocupările filosofilor și politologilor. După unii autori, interesul pentru abordarea temei revine o dată cu Revoluția Franceză și cu Declarația drepturilor omului și cetățeanului, din 1789. Cu toate acestea, reticența în ceea ce privește abordarea temei responsabilității și a relației libertate – responsabilitate ține de domeniul evidenței și pare să aibă cauze diverse.

Hayek va încerca el însuși să identifice cîteva dintre cauzele mai recente ale acestui fenomen. O primă cauză rezidă, după el, în plăcile sau animozitatea pe care le induce acest concept în mentalitatea unei generații căreia îi displace orice discurs moralizator. Ade-sea, constată Hayek, conceptul de responsabilitate „evocă ostilitatea deschisă a unor oameni ce au fost invătați că poziția lor în viață și chiar acțiunile lor nu au fost influențate de altceva decât de circumstanțe asupra căror ei nu au nici un control“.⁴³ Dar cauza principală pentru care responsabilitatea nu se bucură astăzi de o primire prea entuziaștă este, după Hayek, frica de responsabilitate, „sentiment care se transformă în mod necesar în frică de libertate“.⁴⁴

Este neîndoiefulnic că nici asumarea libertății, nici asumarea responsabilității nu reprezintă sarcini ușoare. Potrivit lui Hayek, „mulți se tem de libertate din cauză că oportunitatea de a-și făuri propria viață înseamnă și un efort neîncetat, o disciplină pe care omul trebuie să și-o impună dacă vră sa-și atingă scopurile“.⁴⁵

Hayek face răspunzatoare pentru acest declin simultan al respectului pentru libertatea individuală și pentru responsabilitatea individuală conceptia deterministă care a dominat cu autoritate știință secolului al XIX-lea. Deși nu este adeptul fără rezerve al voluntarismului, Hayek nu va ezita, totuși, să afirme că „voluntariștii au mai multă dreptate, în timp ce determiniștii cad pradă unei confuzii.“ Nici în cazul unora, nici al celorlalți, „concluziile nu decurg din premisele considerate“⁴⁶. În volumul al treilea al trilogiei *Law, Legislation, and Liberty*, Hayek va reveni asupra problemei, de data aceasta pentru a acuza direct mișcarea socialistă de diluarea simțului responsabilității, privită mai ales pe latura ei morală.

„Nici un om conștient – scrie el – nu se mai îndoiește că pericolul la adresa libertății individuale vine în primul rînd dinspre stînga, nu din cauza unor idealuri la care aspiră stînga, ci pentru că diversele mișcări socialiste sunt singurele mari organizații care, urmărind țeluri care le surînd multora, doresc să impună societății un plan preconcepțut. Acesta trebuie să ducă la desființarea oricărei responsabilități morale a individului și a reușit deja să dărime, una cîte una, toate garanțile libertății individuale care au fost clădite de-a lungul secolelor în care a evoluat legea“.⁴⁷

Hayek abordează tema responsabilității plecînd de la concepția despre libertate proprie liberalismului clasic. Ascemeni libertății, „pentru a fi efectivă, responsabilitatea trebuie să fie individuală“.

„Într-o societate liberă – afirmă Hayek – nu poate exista responsabilitate colectivă a membrilor unui grup, cu excepția situației în care, prin acțiune concertată, au devenit cu toții, fiecare în parte. O responsabilitate comună sau divizată îl poate impune individului să cădă de acord cu alții, astfel limitându-se puterile fiecărui. Dacă, însă, pentru aceleași preocupări sunt făcuți responsabili mai mulți indivizi, fără a impune în același timp și îndatorirea acțiunii comune și acceptate, rezultatul este, de obicei, acela că nimenei nu acceptă cu adevărat responsabilitatea. După cum proprietatea tuturor este de fapt proprietatea nimănui, tot așa și responsabilitatea tuturor este responsabilitatea nimănui“.⁴⁸

Găsim în acest pasaj crezul ce animă întreaga viziune a lui Hayek despre responsabilitate: responsabilitatea ori aparține indivizilor, ori, practic, nu există. Descifrăm totodată aici credința liberală după care libertatea, proprietatea, responsabilitatea au ca element comun de raportare individul. Individualul este elementul de referință al liberalismului care, aşa cum s-a spus și cum Hayek însuși a încercat să argumenteze, înscamnă „individualism“, dar aceasta nu în accepțiunea unui egoism primitiv, conducind la izolarca de ceilalți, ci, mai curând, în sensul pe care, bunăoară, Renașterea I-a conferit individualismului.

Hayek, asemenei altor gînditori liberali, face astfel din individ (sau individualitate) o valoare de referință. În modul cum concepe responsabilitatea, Hayek ia distanță; însă nu numai în raport cu marxismul, care – punând accentul pe libertatea colectivă și, pe cale de consecință, pe responsabilitatea colectivă (adică a tuturor și a nimănui) – anulează, în fapt, atât libertatea cât și responsabilitatea, ci și în raport cu filosofia existentialistă, pentru care fiecare individ – întrucât este condamnat la libertate – devine responsabil pentru destinul întregii umanități. Hayek consideră că fiecare individ este responsabil doar pentru domeniul său de competență și cunoaștere. Orice extindere abuzivă a responsabilității conduce la diluarea ei și, în cele din urmă, o anulează.

În această circumscrisie a responsabilității la domeniul de competență al fiecărui rezidă, după părerea mea, contribuția principală a lui Hayek la dezbaterea temei responsabilității.

Hayek afectează analizei relației dintre libertate și responsabilitate un întreg capitol (capitolul 5) din *Constituția libertății*.

E pleacă de la o premisă evasiană acceptată: aceea că libertatea și responsabilitatea sunt inseparabile. Libertatea nu presupune, în viziunea sa, că indivizii au doar oportunitatea alegerii, că ei nu sunt constrâniți în acțiunile lor de către alți indivizi, ci și faptul că ei trebuie să-și asume consecințele propriilor acțiuni, pentru care pot fi lăudați sau, dimpotrivă, blamați. Individual trebuie, cu alte cuvinte, să suporte efectiv consecințele acțiunilor sale, dar aceasta nu în mod necondiționat.

Hayek încearcă să identifice condițiile în care individul poate fi făcut responsabil, ca și pe acelea în care responsabilitatea devine efectivă. Prima condiție a asumării responsabilității de către indivizi este ca aceștia să dispună efectiv de libertatea de a alege. Constrîngerea anulează responsabilitatea. Această viziune îl delimită, bunăoară, de Sartre, care, în *L'Etre et le Néant*, consideră că individul este întotdeauna liber, deoarece poate întotdeauna

să spună NU, să accepte sau să refuze (chiar dacă refuzul de a face ceva s-ar solda cu moartea). Astfel, pentru că este condamnat să fie liber, individul este responsabil în chip absolut și irevocabil pentru toate actele, deciziile, alegerile sale. Pentru Hayek, individul este responsabil doar pentru acele acțiuni pentru care el a fost efectiv liber să aleagă. Libertatea și responsabilitatea sunt complementare.

„Complementaritatea între libertate și responsabilitate înseamnă că argumentul în favoarea libertății se poate aplica doar acelor care pot fi considerați responsabili. [...] Acest argument presupune că persoana este capabilă să învețe din experiență și să-și dirijeze acțiunile pe baza experienței astfel acumulate; el nu este valabil în cazul celor care nu au învățat destul sau sunt incapabili să învețe”.⁴⁹ De exemplu, el nu se poate aplica în cazul copiilor, idioșilor sau alienaților mintal.

Dreptul pozitiv stabilește, din acest punct de vedere, cu destulă rigoare cine este și cine nu este responsabil. Dar, dincolo de chestiunea juridică, intervine aspectul moral al responsabilității – care, pentru o societate liberă, poate fi chiar mult mai important decât aspectul juridic.

O a doua condiție pentru ca responsabilitatea să devină efectivă este ca ea să fie limitată și adaptată, atât emoțional cât și intelectual, la competențele fiecărui individ. „Libertatea reclamă ca responsabilitatea individului să nu depășească limita domeniului în care se presupune că el este capabil să judece, ca acțiunile sale să țină cont de efecte situate în sferea sa previzională și, în special, ca el să fie responsabil doar de propriile acțiuni (sau de acțiunile celor aflați sub tutela sa), nu și de cele ale altora, la fel de liberi ca și el“.⁵⁰

Hayek revine astfel la cea mai importantă dintre condițiile responsabilității, pe care el nu ezită să o exprime foarte tranșant: „pentru a fi efectivă, responsabilitatea trebuie să fie individuală“. Raportarea la libertate, la individ și definirea clară a domeniului în care individii pot fi considerați responsabili – iată, aşadar, cele trei condiții esențiale pentru ca responsabilitatea să devină efectivă.

Hayek depășește astfel viziunea abstractă și sterilă a problemei responsabilității, reușind să evite acel discurs moralizator în care el intuia una dintre cauzele rezervei cu care „vorbitori sau scriitori experimentați“ se raportau la conceptul de responsabilitate -- de fapt, cauza pentru care ideea de responsabilitate era întâmpinată cu excesivă reticență.

Hayek abordează relația dintre libertate și responsabilitate într-o viziune liberală, încercând să evite, totuși, „extremismele“ de genul: „individul este responsabil pentru absolut orice“ sau „individul nu este responsabil pentru nimic“. Pentru Hayek, responsabilitatea nu este doar o formulă retorică, un cuvînt care sună bine sau un termen destinat să întrețină eterna „dispută în jurul cuvintelor.“ În viziunea sa, care este, în esență, aceea a liberalismului clasic, responsabilitatea are funcții practice, efective. Prima este aceea de a preveni sau limita excesele unei libertăți greșit înțelese.

La urma urmării, trebuie să admitem că nimic nu este mai excesiv și mai periculos pentru o societate (și pentru ordinea socială, așa cum o concepe Hayek) decât o libertate nelimitată de nimic. În afară poate doar de suprimearea oricărei libertăți. Trebuie să admitem

că excesele libertății săt tot atât de neavenite pentru o societate liberă ca și excesele totalitarismului.

„Atotputernicia, afirma Tocqueville în secolul trecut, este în sine un lucru rău“. Iar Montesquieu nu ezita să afirme că pînă și virtutea are nevoie să fie limitată. O libertate excesivă conduce, în cele din urmă, la anarhie; și ce poate fi mai rău decît anarhia și ceea ce Hobbes numea: „războiul tuturor împotriva tuturor“? Hayek nu era, oricum, un adept al exceselor. El părea să știe foarte bine că orice exces distrugе tocmai ceea ce el își propunea să aperă. O libertate excesivă distrugе, în cele din urmă, libertatea.

A doua funcție pe care Hayek o conferă responsabilității, de fapt „principală funcție a credinței în responsabilitatea individuală“ este acela de a ne face „să ne folosim pe deplin cunoașterea și calitățile pentru a ne atinge scopurile“. Dacă prima funcție ar putea fi considerată eminentă negativă, cea de-a doua este una eminentă pozitivă (un cuvînt care, ce-i drept, nu prea era agreat de Hayek, dar pe care el îl acceptă, totuși, atunci cînd era vorba de scopuri individuale). În fond, crede Hayek, principalul obiectiv al libertății – și am putea spune avantagele cel mai important al unei ordini sociale bazate pe libertate – este acela de a oferi atât oportunitatea, cât și „stimulentul pentru asigurarea unei utilizări maxime a cunoștințelor pe care le poate dobîndi un individ“.⁵¹

Contra aparențelor, o societate liberă, mai mult chiar decît o societate totalitară, îl obligă pe individ să caute să-și valorifice cît mai bine și mai eficient cu putință cunoștințele, talentul, disponibilitățile. Deoarece într-o societate liberă este esențial ca valoarea și remunerarea unui individ să depindă nu de competența sa în abstract, ci de reușita transformării ei într-un serviciu concret, util altora și pe care societatea să-l poată recompensa.

Astfel, crede Hayek, „necesitatea de a găsi noi însînc o sfcră în care să ne facem utili, o activitate potrivită, este cea mai dură pedeapsă pe care ne-o aplică societatea liberă“.⁵² Calitățile, presupuse sau reale, ale unui om nu-l îndreptătesc la o poziție oarecare, deoarece criteriul de judecare și de evaluare săt performanțele efective. „Într-o societate liberă sătem răspălatiți nu pentru talentul nostru, ci pentru justa lui folosire; și aşa trebuie să se întâpte atît cît sătem liberi să ne alcgem noi ocupația specifică, nefiind diri jați către ea“.⁵³

Libertatea face astfel individul „unic responsabil de propria soartă“. Într-o societate liberă nu trebuie să existe o instanță suprapusă indivizilor – nici chiar statul – care să planifice libertatea acestora, modul în care ei trebuie să-și folosească cunoștințele, pricperea, abilitățile.

Este foarte important, astfel, ca individul să-și asume destinul, libertatea. Iar această asumare devine cu atît mai eficientă cu cît are drept premisă și motivație interesul individual și convingerea că succesul în atingerea acestuia depinde de ceea ce face fiecare, efectiv. „Convingerea că succesul depinde în întregime de el însuși este – pragmatic vorbind – cel mai bun îndemn la acțiune adresat individului; pe de altă parte, cu cît omul cade pradă înclinației de a de a da vina pe alții sau pe imprejurări pentru propriile csecuri, cu atît tinde să devină mai nemulțumit și mai inefficient“.⁵⁴

În viziunea lui Hayek, responsabilitatea se corclează aşadar nu doar cu libertatea, ci şi cu individualitatea şi cu personalitatea fiecărui om, care angrenează în joc cunoştinţele acestuia, modul în care el îşi percepă situaţia concretă, angajamentul său efectiv în realizarea intereselor sale concrete, maniera de a gîndi succesul sau insuccesul, sentimentul apartenenţei la o comunitate concretă, modul în care percepă relaţia dintre sine şi Stat etc.

Concluzia lui Hayek este că „spre a fi eficientă, responsabilitatea trebuie limitată în aşa fel încît să-i permită individului să se bazeze pe cunoştinţele sale concrete, în procesul de evaluare a importanţei diverselor îndatoriri, să-i permită a-şi aplica principiile morale în circumstanţele date”.⁵⁵

Cum se ştie, tema responsabilităţii a fost cel mai adesea tratată într-o manieră superficială, retorică. În afară de sloganul după care libertatea şi responsabilitatea sunt inseparabile, puţine lucruri cu adevărat substanţiale s-au spus despre responsabilitate.

Hayek însuşi era întrutotul conştiencă că acest cuvînt trezeşte suspiciuni şi animozitate. În ce-l priveşte, Hayek nu a inventat în nici un caz cuvîntul responsabilitate, nici nu este primul care să fi intuit şi analizat co-relaţiile acestuia cu libertatea, individualitatea, cunoaşterea şi competenţa. Totuşi, el a reuşit să dea abordării responsabilităţii şi a raportului ei cu libertatea o consistenţă nemaiînsinătă pînă la el. Astfel, ca în multe alte cazuri, şi în cazul responsabilităţii, Hayek pune în discuţie adevăruri vechi, uneori chiar adevăruri ce par banale, într-o manieră şi într-un limbaj care le relansează, le repune în circulaţie, dîndu-le de fapt o nouă anvergură şi o nouă credibilitate. Cel care citeşte cu atenţie capitolul la care ne-am raportat din *Constituția libertății* îşi va putea da seama cu uşurinţă de acest adevăr.

Ceea ce, de fapt, impresionează cel mai adesea în *Constituția libertății* nu vizează nouitatea temelor şi problemelor abordate – acestea sunt, de fapt, temele liberalismului dintotdeauna – ci maniera în care acestea sunt, consistenţa ideatică şi rigoarea savantă a discursului. Hayek nu a „inventat”, desigur, liberalismul, dar este cert că, prin modul în care a abordat problemele i-a dat o nouă credibilitate şi consistenţă şi, în fond, o nouă şansă de relansare în lumea atât de capricioasă şi de imprevizibilă a ideilor despre ordinea economică şi politică dezirabilă.

8. HAYEK ŞI NEO-LIBERALISMUL

Liberalismul s-a manifestat ca o mişcare distinctă în istoria ideilor politice spre sfîrşitul veacului al XVII-lea, în Anglia. Cele *Două tratate despre guvernămînt* ale lui John Locke, apărute în anul 1690, prefigurau deja temele de referinţă ale curentului de gîndire cunoscut sub numele de liberalism clasic: libertatea, proprietatea, limitarea puterii etc. Ţinta principală a lui Locke era de fapt limitarea abuzurilor puterii monarhice şi definirea unor noi principii privind întemeierea, organizarea şi funcţionarea guvernămîntului civil.

Animat de nume ilustre precum cele ale lui Locke, Montesquieu, Kant, Adam Smith, Humboldt, Constant, John Stuart Mill, Tocqueville – „pentru a amînti doar numele autorilor

asigurați pe cerul clasiciilor", cum se exprima italianul Norberto Bobbio – liberalismul a cunoscut o viguroasă afirmare pe parcursul a aproape două secole. Spre sfârșitul veacului al XIX-lea și în prima parte a celui următor, însă el traversează o perioadă de declin. Cauzele acestui declin sunt multiple și au fost diferit percepute și interpretate. Potrivit lui Hayek, trei au fost cauzele majore care au făcut ca „credința în principiile de bază ale liberalismului [...] să fie din ce în ce mai mult abandonată”. Prima a fost ostilitatea crescîndă față de ritmul lent al progresului politică liberale. A doua era supărarea îndreptățită stîrnită de cei care se foloseau de frazeologia liberală pentru a apăra privilegiile antisociale. Și, în fine, cea de-a treia viză ambiția nemăsurată, justificată aparent de progresele materiale dobîndite.

„Ceea ce fusesc realizat și ajuns să fie considerat o posesiune sigură și neperisabilă, dobîndită pentru totdeauna. Aderarea la vechile principii părea să stea în calea noilor aspirații, a căror rapidă satisfacere îi fascina pe oameni. A fost tot mai mult acceptată ideea că o confirmare a progresului nu era de așteptat după vechile tipare, în cadrul general care făcuse posibil progresul în trecut, ci numai printr-o remodelare completă a societății.”⁵⁶ Firește, la aceste cauze s-ar putea adăuga și altele de ordin social, politic, psihologic, cultural etc. Mare reacțiune din anii 1929-1930 va accentua și mai mult declinul liberalismului, determinându-i pe anumiți istorici și analiști să-l considere definitiv „mort și îninormîntat”.

Doar cîțiva nostalgiți păreau să mai credă în ideile liberale. Pe fondul acestei decepciiii aproape generale și în condițiile ascensiunii spectaculoase a principiilor colectivismului, ideile lui J.M. Keynes privind intervenția statului în economie vor găsi un spațiu de afirmare extrem de favorabil. Majoritatea economistilor se declară aproape automat adepti ai lui Keynes. Keynessismul devine astfel filosofia socială și politică la modă, în decenile 5 și 6 ale secolului XX.

Situatia cunoaște totuși o anume ameliorare – cel puțin în plan teoretic – în preajma celui de-al doilea război mondial. Astfel, la inițiativa filosofului francez Louis Rougier, în anul 1938, se adună la Paris un număr important de reputați economisti și politologi rămași fideli principiilor liberale, în cadrul unui coloviu presidat de americanul Walter Lippmann, autorul lucrării *An Inquiry into the Principles of the Good Society* (1938).

Printre participantii la acest coloviu se numără și F.A. Hayek, alături de alte nume ilustre precum cele ale lui L. von Mises, M. Polanyi, W. Röpke și bineînțeleces W. Lippmann și L. Rougier. Ideea de bază, aşa cum a fost ea percepută de L. Baudin, el însuși unul dintre participanti, era „salvarea persoanelor umane, amintințată cu înăbușirea de către comunism, colectivism și satelliții lor”.

Dezbaterile s-au concentrat în jurul a patru puncte cuprinse într-o Agendă ce va fi ulterior considerată „actul de naștere al neo-liberalismului”.

Aceste puncte esențiale sunt următoarele:

I. Noul liberalism admite că doar mecanismul prețurilor care funcționează pe piețele libere permite obținerea unei utilizări optime a mijloacelor de producție și poate conduce astfel la satisfacerea maximă a nevoilor umane.

2. Statului îi revine responsabilitatea de a determina regimul juridic care să servească drept cadru al dezvoltării economice astfel concepute.

3. Alte obiective sociale pot înlocui obiectivele economice mai sus enunțate.

4. O parte a venitului național poate fi deviată, în acest scop, de la consum, cu condiția ca această deviere să se facă „cu mîinile curate“ și să fie „conștient consimțită“.⁵⁷

În formularea același L. Baudin, cele patru puncte din *Agendă vizează „cheia de boltă a sistemului, cadrul său, obiectivele sale, mijloacile sale de aplicare“ și au fost împărtășite, în genere, de către toți participanții la coloanul Lippmann. Cu toate acestea, anumite diferențe persistau, dar ele erau considerate cît se poate de normale. „Ciocnirea ideilor era inevitabilă deoarece era voită, provocată“.⁵⁸*

În ce privește denumirea de neo-liberalism, aceasta a fost atribuită participanților la coloanul, în ciuda dezacordului lor și în ciuda unor opțiuni diferite; cu toate acestea, s-a decis astfel și neo-liberalismul a intrat în istoric“.

Din păcate, coloanul Lippmann nu și-a putut „dezvolta normal efectele“ din cauza celui de-al doilea război mondial. El rămîne, cu toate acestea, un punct de referință în istoria mișcării liberale, marcând trecerea liberalismului într-o nouă fază: aceea a neo-liberalismului.

Imediat după cel de-al doilea război mondial, Hayek preia inițiativa. Astfel, încă în 1944, el publică lucrarea *The Road to Serfdom (Drumul către servitute)*, o „carte cu conținut politic“ – cum el însuși o califică – în care va încerca să apere principiile liberale împotriva ascensiunii tot mai evidente a ideilor de stînga, colectiviste.

Trei ani mai tîrziu, în aprilie 1947, împreună cu Ludwig von Mises și alții, Hayek pune bazele Societății Mont Pelerin, care își propunea să reunescă toți liberalii „disperați și decepționați“. În prima fază, Hayek propusese ca această Societate să se numească „Asociația Tocqueville – Acton“, dorind să sublinieze prin aceasta că libertățile politice și morale sunt solidare cu cele economice, dar prietenii săi anglo-saxoni au respins propunerea, astfel că Societatea a luat numele hotelului elvețian în care fondatorii săi s-au reunit pentru întîlnirea oară.

Între membrii fondatori ai Societății Mont Pelerin figurau, desigur, nume binecunoscute precum cele ale lui Ludwig von Mises sau Milton Friedman. Autorul *Drumului către servitute* va fi ales președinte al Societății Mont Pelerin, pe care o va prezida fără întrerupere de la înființare pînă în anul 1960. Numele lui Hayek se leagă astfel imprescriptibil de ceea ce Raoul Audouin⁵⁹ avea să numească „revînirea în forță“ a liberalismului, după cel de-al doilea război mondial.

În mod cu totul paradoxal, însă, numele său a fost adesea uitat, fiind preferat eternul său rival, lordul J.M. Keynes, pentru a ilustra noul liberalism. În realitate, Keynes apăra mai curînd idei social-democrate, iar abandonarea *laissez-faire* și admiterea intervenției statului nu erau elementele esențiale care delimitau vechiul liberalism de noul liberalism.

Pe bună dreptate, unii autori precum Giovanni Sartori⁶⁰ vor refuza să facă această distincție între liberalism și neo-liberalism, chiar dacă vor admite că liberalismul secolului XX nu este ceva care să fi rămas imuabil din epoca lui John Locke. Căci, contrar a ceea ce s-a afirmat uneori, fără discernămînt și fără o analiză serioasă, liberalismul (în varianta sa

clasică) și neoliberalismul nu reprezintă, totuși, două filosofii discrete. Există o continuitate și o unitate valorică a acestora, dacă nu în ce privește chestiunile de detaliu, în mod cert în privința valorilor fundamentale pe care le apără.

Cum atrăgea luarea aminte Jacques Rueff: „Neoliberalismul nu este o doctrină nouă. El rămîne fidel tuturor idealurilor care au inspirat și instituit progresiv în lume, în cursul a douăzeci de secole de istorie, domnia libertății. El se mărginse că să pună la dispoziția guvernelor toate posibilitățile de acțiune compatibile cu libertatea oamenilor“.⁶¹

Hayek poate fi considerat un reprezentant al neo-liberalismului doar dacă avem în vedere această perspectivă și această înțelegere a lucrurilor. El este, din acest punct de vedere, un exponent fară compromisuri al liberalismului clasic și, totodată, unul dintre cei mai calificați reprezentanți ai „noului liberalism“ care, păstrînd intactă încrederea în valorile de referință ale liberalismului clasic, va încerca o adaptare a acestuia la condițiile și la climatul cultural și politic ale secolului XX.

De altfel, trebuie precizat cu toată fermitatea că principiile și valorile de referință ale liberalismului au rămas definitiv încorporate în structurile culturii și civilizației occidentale, expulzarea lor însemnând practic demolarea bazelor acestei civilizații. Nici chiar guvernările social-democrate sau cele socialiste, în stilul socialismului „à la française“ n-au putut renunța la aceste valori care au creat, de fapt – cum remarcă Serge Christophe Kolm – lumea modernă.⁶²

Dintre toți gînditorii ce s-au revendicat din linia neo-liberalismului, Hayek justifică însă pe deplin acest „neo“ așezat înaintea cuvîntului „liberalism“. Deoarece, fără a abandona cîtuși de puțin principiile și valorile de referință ale liberalismului clasic (proprietatea, libertatea, individualitatea) el a înnoit discursul liberal, i-a dat o nouă consistență, făcîndu-l mai riguros și totodată mult mai persuasiv decît fusese pînă la cl. El a supus apoi unei critici severe dogme acceptate cu prea mare ușurință și a căutat să identifice noi argumente culese din domenii foarte diferite – apte să servească apărării libertății și cauzei liberale în ansamblu.

În fine, Hayek a produs, în mod oarecum deliberat, dacă ținem seama de afirmațiile din Introducerea la *Constituția libertății* conform cărora „pentru ca vechile valori să-și mențină puterea asupra spiritului omeneșc, ele trebuie reformulate în limbajul și în conceptele generațiilor succesive“ – o înnoire a limbajului liberal. Pe scurt, păstrînd atașamentul față de valorile de referință ale liberalismului clasic, Hayek s-a ilustrat totodată ca un spirit profund înnoitor, ca un veritabil neo-liberal. Astfel încît se poate afirma, împreună cu Guy Sorneau, că o „lectură modernă a lui Hayek poate să ne furnizeze bazele riguroase ale unei noi ideologii liberale“.⁶³

9. PERENITATEA CONTRIBUȚIEI HAYEKIENE LA IDEEA LIBERTĂȚII

Ideea libertății a incitat, de-a lungul timpului, numeroși gînditori care i-au dedicat pagini memorabile. Am putca spune că, de la Socrate începînd, aproape că nu există filosof care să merite acest nume și care să nu fi fost – într-un fel sau altul – ispitit de această temă,

sorită parcă să rămînă sub semnul permanenței. Puține însă dintre contribuțiile de pînă astăzi asupra libertății s-ar putea înținde cu profunzimea și elevația pe care i le-a conferit demersul hayekian.

Hayek nu a inventat, desigur, tema libertății și nici măcar principiile care au călăuzit abordarea ei de către gîndirea liberală (de pildă, principiul individualismului).

În *Constituția libertății*, el recunoaște, de altfel, cu onestitatea care-l caracterizează, acest fapt. Astfel, la începutul capitolului de Mulțumiri și Note, capitol de o bogătie și o diversitate greu de imaginat, putem citi următoarile:

„Atât de mult din ceea ce am încercat să spun în această carte a fost spus mai înainte, într-o maniera căreia eu nu pot să-i aduc ameliorări“. Dar, cu toate acestea Hayek a înțeles să rămînă consecvent convingerii exprimate în Introducerea aceleasi lucrări, în care enunța necesitatea unei permanente reformulări a idealului libertății. Este ceea ce Hayek a încercat să facă, scriind *Constituția libertății*.

Cu greu vom întîlni în istoria ideilor – din antichitate pînă în secolul XX – vreo altă lucrare dedicată libertății de dimensiunea, de consistență și de rigoarea acesteia. Ea reprezintă, în adevăr, cum remarcă Ralf Raico într-o încercare de sinteză asupra liberalismului clasic în secolul XX: „expunerea cea mai precisă, după multe generații, a fundamentelor ordinii liberale clasice“.⁶⁴

Destinul mariilor idei – experiența istorică ne confirmă acest lucru – este diferit de destinul oamenilor care au creat sau animat aceste idei. Oamenii sunt, fără excepție, muritori. În schimb, mariile idei nu mor niciodată. Ele pot, ce-i drept, să cunoască perioade faste sau mai puțin faste. Ele pot fi, pentru o vreme, părăsite, uitate, exilate în „conul de umbră“ al Istoriei. Dar aceasta numai pentru a renăște cu și mai multă vigoare atunci cînd împrejurările o cer.

În ciuda tuturor pervertirilor la care a fost supusă, ideea de libertate răinîne, peste veacuri, o ideea perenă, mereu actuală și mereu reactualizată, prin contribuțiile de excepție ale mariilor spiritelor liberale, în rîndul căror F.A. Hayek își are, neîndoelnic, locul binemeritat.

Hayek s-a stins din viață în martie 1992, la vîrstă de 93 de ani. A traversat, aşadar, secolul aproape de la un capăt la altul. Nu a fost, firește, un gînditor foarte comod și foarte agreat. Rivalul său, J.M. Keynes, s-a bucurat în viață de mult mai multă atenție și considerație. Numai că, în timp ce ideile apărate de Keynes au început treptat să-și arate slăbiciunile, să-și dovedescă vulnerabilitatea înaintea adevărului faptelor, Hayek a avut marea surpriză să vadă cum ideile pe care le-a apărat, fără compromisuri, întreaga viață, ca de altfel, și intuițiile sale încep să se confirme. Și, cu siguranță, nimic nu ilustrează mai bine această confuziune decît eșecul sistemelor bazate pe abolirea libertăților individuale, pe înlăturarea concurenței, pe dirijism și planificare.

În 1989, regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est s-au prăbușit unul cîte unul. Dintron-o dată, fostele state ale „socialismului real“ au fost puse în față unor opțiuni radicale. Socialismul de sorginte marxistă s-a dovedit a fi un eșec, iar comunismul, pe care acesta l-a inspirat, o simplă himeră. Din „visul de aur al omenirii“, comunismul a ajuns ceea-

ce corifeii săi afirmau despre el la mijlocul veacului trecut: „o stație ce bîntuie prin Europa“. Așa cum, cu siguranță, ar fi fost bine să rămână pentru totdeauna.

Întrrebarea care se ridică acum în fața societăților eliberate de teroarea comunistă este: Încotro? Spre ce țintă trebuie oare să se îndrepte? Ce calc trebuie să aleagă și să urmeze?

Fapt e că – așa cum s-a spus – prăbușirea comunismului a luat lumea pe nepregătit. Puțini sint gînditorii care s-ar putea lăuda sau care ar putea pretinde că au anticipat acest lucru. Cum se întimplă însă de obicei: „în urma războiului, mulți viteji se-arată“.

Cei care vor avea răbdarea să parcurgă pînă la capăt opera lui Hayek vor avea surpriza să constate că, într-adevăr, autorul *Drumului către servitute* a anticipat ca nimeni altul destinul socialismului și cel al sistemelor bazate pe dirijism și economie planificată. Si meritul sau este cu atît mai mare, cu cît a făcut acest lucru într-o luerare – apărută în 1944, atunci cînd prea puțini îndrăzneau să afirme, nicidcum să argumenteze în maniera în care a făcut-o Hayek, falimentul socialismului, faptul că acesta nu era decît o altă față a totalitarismului.

S-a spus că nu există o teorie care să ghideze tranziția post-comunistă. Paradoxul e că cel ce face o astfel de afirmație – Lordul Ralf Dahrendorf – respinge poate singura contribuție aptă să ofere un punct de plecare și o bază solidă pentru tranziția spre ordinea de piață și spre libertate: contribuția hayekiană.⁶⁵

Firește, așa cum declara în Concluziile la *Drumul către servitute*, scopul acestei cărți și – am putea spune, fără să exagerăm, al întregii opere hayekiene – „nu a fost să traseze un program detaliat al unei viitoare ordini sociale dezirabile“. Opera sa este una „cesențialmente critică“, într-un sens ce amintește mai curînd de Kant decît dc cineva preocupat să ofere programe politice sau soluții strategice. Dar cu toate acestea, nu vom găsi vreo altă contribuție care să ofere un mai bun punct de plecare pentru tranziția post-comunistă și o mai solidă bază pentru identificarea soluției strategice decît opera autorului *Constituției libertății*.

Două elemente se cuvin a fi, în acest context, remarcate. Mai întîi faptul că – începînd cu *The Road to Serfdom* (1944) și terminînd cu *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (1988) – Hayek a realizat cea mai consistentă critică făcută vreodată sistemului socialist – comunist și economici bazate pe dirijism și planificare.

Într-adevăr, nimeni nu a demonstrat cu mai multă rigoare și credibilitate falimentul a ceea ce mai tîrziu se va numi „socialismul real“ și al economiei planificate. Si ceea ce este cu adevărat important și merită a fi subliniat cu toată fermitatea este faptul că el nu a realizat ceea ce s-ar putea numi „o critică ideologică“ (în sensul peiorativ al cuvintului ideologie), în maniera în care corifeii ideologici marxiste au criticat tot ceea ce contravenea proprietății lor ideologice. Critica înreprinsă de Hayek este mai curînd una savantă, bazată pe datele experienței și pe observație obiectivă și mai ales pe ceea ce s-ar putea numi „logica experienței istorice“, pe care Hayek a intuit-o ca nimeni altul.

Al doilea element pe care se impune să-l remarcăm aici vizează tentativa lui Hayek de a argumenta eficacitatea și avantajele incomparabile ale economiei de piață liberă sau catalaxiei. În linia lui Adam Smith – care a oferit, cel dinții, națiunilor o „rețetă pentru a

produce bogăție“, F.A. Hayek va încerca, la rîndul său, să demonstreze cum libertatea indivizilor, jocul liber al pieței și concurența reprezintă surse inegalabile ale bogăției.

Într-un articol publicat la scurt timp după prăbușirea regimurilor comuniste totalitare din Est, Guy Verhofstadt atrăgea atenția asupra faptului că marca sfidare pentru fostele state comuniste este politica economică internă. Iată măsurile imediate pe care el le consideră atunci indispensabile: liberalizarea prețurilor, liberalizarea tranzacțiilor (a comerțului interior și exterior) pe baza convertibilității monedei, privatizarea întreprinderilor de stat și suprimarea subsidiilor, precum și, o strategie monetară și fiscală vizând stăpinirea inflației.⁶⁶

Fapt semnificativ: toate aceste măsuri își găsesc o solidă argumentare în opera lui Hayek. Actualizarea viziunii sale este astăzi strîns legată de valabilitatea și oportunitatea aplicării soluției liberale în Est.

Indiferent de afinitățile noastre politice sau de altă natură și indiferent de obstacolele pe care le întîrpină, soluția liberală se impune astăzi ca o necesitate stringentă pentru Est. Căci dacă obiectivele sunt cele declarate și recunoscute, adică: economia de piață și democrația pluralistă, bazată pe respectul libertății și al drepturilor omului, înțelesă ca drepturi universale (în fond pe ceea ce s-a numit domnia legilor – *rule of law*), atunci singura cale pentru a atinge – într-un timp rezonabil – aceste obiective rămîne liberalismul. Din punctul acesta de vedere, ca și din multe altele, Hayek rămîne un gînditor mai actual ca niciodată. Opera sa, atent receptată, poate să ofere un ghid de acțiune și chiar o soluție strategică pentru tranziția post-comunistă.

Firește, nu toate ideile lui Hayek sunt automat aplicabile sau ușor de aplicat. Unele par a fi – în actualele împrejurări istorice – pure utopii: de pildă, ideea guvernării negative și chiar ideea libertății negative sau a democrației percepute, la rîndul ei, ca o valoare negativă. Utopică pare, de asemenea, și ideea ordinii spontane, capabilă de autogenerare și făcînd inutile orice fel de „intervenții“ din partea puterii. Mult mai plauzibil decît liberalismul evolutiv apărât de Hayek pare astăzi liberalismul construit și aplicat rațional – adică exact ceea ce Hayek a criticat, fără menajamente și fără compromisuri, de-a lungul întregii sale opere.

Dar, dincolo de toate acestea, există nenumărate alte idei pe deplin valabile și aplicabile, cum ar fi: ideea concurenței, ideea proprietății private, libertatea individuală de inițiativă și întreprindere, ideea limitării puterii și a statului de drept și multe altele.

Firește, însă, că perenitatea contribuției lui Hayek nu este asigurată doar de circumstanțe istorice mai mult sau mai puțin favorabile. Opera lui Hayek nu este una conjuncturală. Căci, dincolo de conjuncturi, ceea ce asigură durabilitatea acestei opere este mesajul ei profund care este mesajul libertății și faptul că apără valori, în fond, neperisabile, cum sunt: libertatea, individualitatea, capacitatea de creație și inițiativă, ordinea de drept bazată pe domnia legii etc.

Acstea valori sunt, de fapt, valorile dintotdeauna ale adevăratului liberalism despre care Louis Baudin, el însuși aparținând școlii neo-liberale, scria, în 1954, aceste cuvinte memorabile:

„În fond, un mare număr dintre contemporanii noștri rămân atașați de ideea de libertate, dar le este teamă de liberalism. Ei nutresc dorința fără a îndrâzni să o satisfacă. Oroarea față de toate tiraniile a constituit întotdeauna unul din sentimentele lor profunde, în timp ce teama de liberalism le-a fost inspirată din exterior de istoricul subdezvoltat sau de politicianul partizan“.⁶⁷

Așa încât, dacă nu suntem dispuși să-i recunoaștem lui Hayek meritul și întărirea de a fi intuit, mai bine decât oricare alt gânditor, falimentul marxismului, al socialismului și comunismului pe care acesta le-a inspirat, atunci cel puțin ar trebui să recunoaștem – pentru „a-i da Cezarului ce este al Cezarului“ că opera hayekiană rămîne un antidot împotriva friciei de libertate și de liberalism, că ea conține cea mai amplă, mai consistentă și mai argumentată pleoarie în favoarea libertății, înțeleasă ca libertate a indivizilor, fapt ce-l situează pe autorul ei printre „marii apostoli ai libertății“ din toate timpurile.

VASILE BOARI

¹ Ph. Némo, *La Société de droit selon F. A. Hayek*, col. Libre Echange, Paris, PUF, 1988, p.12.

² F.A. Hayek, *Constituția libertății*, ed. rom., Iași, ed. Institutul European, 1998, p.25. Toate trimiterile la această lucrare vor fi date, în continuare, din această ediție.

³ F.A. Hayek, *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1967, pp.160 et sqq.

⁴ R. Aron, *Etudes Politiques*, Paris, Gallimard, 1972. p.195.

⁵ Ph. Némo, *op. cit.*, p.2.

⁶ R.L. Heilbroner, *Filosofii lucrurilor pămîntesti*, ed. rom., București, Humanitas, 1994, pp.13-14.

⁷ Cf. F.A. Hayek, *Drumul către servitute*, ed. rom., București, Humanitas, 1993, p.7. Toate trimiterile la această lucrare vor fi date din ediția românească.

⁸ *Ibid.*, p.8.

⁹ R. Aron, *op. cit.*, p.196.

¹⁰ F.A. Hayek, *Constituția libertății*, p.27.

¹¹ *Ibid.*, p.35.

¹² *Ibid.*, p.36.

¹³ R. Aron, *op. cit.*

¹⁴ F.A. Hayek, *Constituția libertății*, p.44.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*, p.37.

¹⁷ J. St. Mill, *Despre libertate*, ed. rom., București, Humanitas, 1994, p.17.

¹⁸ F.A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, vol.III, *The Political Order of a Free People*, Chicago și Londra, The University of Chicago Press, 1979, p.131.

- 19 I. Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, ed. rom., București, Humanitas, 1992, p.53.
- 20 F.A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, vol.3, p.131.
- 21 *Ibid.*, vol.1, *Rules and Order*, 1973, pp.55-56.
- 22 A. Smith, *Aveația națiunilor*, vol.2, ed. rom., București, Editura Academiei, 1965, p.144.
- 23 Cf. F.A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, vol.1, p. 56.
- 24 Cf. F.A. Hayek, *Studies in Philosophy. Politics and Economics*, ed. cit., passim.
- 25 *Ibid.*
- 26 *Ibid.*
- 27 Cf. F.A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, vol.1, p.92.
- 28 *Ibid.*, p.73.
- 29 *Ibid.*, p.95.
- 30 *Ibid.*, p.88.
- 31 *Ibid.*, p.107.
- 32 F.A. Hayek, *Drumul către servitute*, p.88.
- 33 *Ibid.*, p.89.
- 34 F.A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, vol.III, p.140.
- 35 Cf. Chantal Millon-Delsol, *Les idées politiques au XXe siècle*, Paris, 1991, pp.239-240.
- 36 F.A. Hayek, *Drumul către servitute*, pp.49-50.
- 37 *Ibid.*, p.50.
- 38 *Ibid.*, p.49.
- 39 Cf. F.A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, vol.II, *The Mirage of Social Justice*, Chicago și Londra, The University of Chicago Press, 1976, pp.155-156.
- 40 *Ibid.*, p.109.
- 41 F.A. Hayek, *Drumul către servitute*, p.109.
- 42 *Ibid.*, p.166.
- 43 Cf. F.A. Hayek, *Constituția libertății*, p.94.
- 44 *Ibid.*
- 45 *Ibid.*
- 46 *Ibid.*, p.95.
- 47 F.A. Hayek, *Law, Legislation, and Liberty*, vol.III, p.129.
- 48 F.A. Hayek, *Constituția libertății*, p.104.
- 49 *Ibid.*, p.98.
- 50 *Ibid.*, p.104.
- 51 *Ibid.*, p.102.
- 52 *Ibid.*
- 53 *Ibid.*, p.103.
- 54 *Ibid.*, p.104.
- 55 *Ibid.*, p.105.
- 56 F.A. Hayek, *Drumul către servitute*, pp.32-33.
- 57 Cf. L. Baudin, *L'Aube d'un nouveau libéralisme*, Paris, Editions N.Th. Genin, 1953.

58 *Ibid.*

59 Cf. R. Audoin, „1924-1994: Du désert à l'oasis (esperé)“, *Les points de rencontre. Libéral et croyant*, nr. 33, iulie-august 1993.

60 Cf. G. Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House, New Jersey, 1987.

61 J. Rueff, *Le néo-libéralisme*, in *Oeuvres complètes*, vol.III, Paris, Plon, 1979.

62 Cf. Serge Cristophe Kolm, *Le libéralisme moderne*, Paris, PUF, 1984, Introducere.

63 Guy Sorman, *La solution libérale*, Paris, Fayard, 1984.

64 Ralph Raico, „Le libéralisme classique au vingtième siècle“, *Liberté économique et progrès social*, nr. 61, mai 1991, p.12.

65 Cf. R. Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției în Europa*, ed. rom., București, Editura Humanitas, 1993, p.51.

66 Cf. G. Verhafstadt, „L'Europe de l'Est: une véritable chance pour le libéralisme“, *Libéralisme*, nr. 1, 1990.

67 L. Baudin, *L'Aube d'un nouveau libéralisme*, Paris, Editions N.Th. Genin, 1953

CUPRINS

<i>Viața și opera lui F.A. Hayek: o apreciere</i> , de Paul E. Michelson	5
PREFATĂ	23
INTRODUCERE	25
Partea I VALOAREA LIBERTĂȚII	33
Cap. I Libertate și libertăți	35
1. Libertatea ca absență a coerciției	35
2. Libertate și libertate politică	37
3. Libertate și „libertate interioară”	39
4. Libertate și libertatea ca putere	39
5. Aceste concepe sunt incomensurabile	41
6. Libertate și sclavie	42
7. Libertate, coerciție și drept	43
Cap. II Virtuțile creațoare ale unei civilizații libere	47
1. Civilizație și creșterea cunoașterii	47
2. Diversele întrebuiințări ale experienței	50
3. Transmiterea și comunicarea experienței	51
4. Recunoașterea ignoranței este o parte a argumentului în favoarea libertății	53
5. Libertatea ca oportunitate pentru anonimi	54
6. Libertatea de gândire și libertatea de acțiune	56
7. Libertatea și schimbările în planul valorilor	59
8. Organizare și concurență	60
9. Rationalismul și limitările rațiunii	61
Cap. III Bunul simț al progresului	63
1. Deziluzia în privința progresului	63
2. Progres și îmbunătățire	64

3. Progres și inegalitate.....	66
4. Experimente în ceea ce privește stilul de viață	68
5. Aspecte internaționale	70
6. Redistribuire și viteza progresului	71
7. Progres material și alte valori	72
8. Civilizația depinde de continuarea progresului	74
Cap. IV Libertate, rațiune și tradiție	77
1. Cele două tradiții ale libertății	77
2. Concepția evoluționistă	79
3. Creșterea ordinii	81
4. Presupozițiile conflictuale ale celor două abordări	82
5. Cuturmă și tradiție	83
6. Superstiții despre superstiție	84
7. Regulile morale	86
8. Moral și social	87
9. Libertatea ca principiu moral	89
10. Rolul rațiunii.....	90
Cap. V Responsabilitate și libertate	93
1. Libertatea și responsabilitatea sunt inseparabile	93
2. Dubiile privind liberul arbitru	94
3. Funcția de atribuire a responsabilității	95
4. Persoana responsabilă.....	98
5. Urmărirea scopurilor individuale	100
6. Responsabilitatea pentru propria bunăstare	101
7. Educația pentru libertate.....	102
8. Domeniul responsabilității	104
Cap. VI Egalitate, valoare și merit	107
1. Tratament egal și egalizare.....	107
2. Importanța diferențelor individuale	108
3. Înnăscut și dobândit	110
4. Familia și moștenirea	112
5. Egalitatea oportunităților	113
6. Conflictul între merit și valoare	115
7. Principii de remunerare și libertatea de alegere	117
8. Consecințele distribuției în funcție de merit	118
9. Libertate și justiție distributivă	121
10. Pretenții bazate pe apartenența la o comunitate	121
Cap. VII Regula majorității	125
1. Liberalism și democrație	125
2. Democrația este un mijloc, nu un scop	126
3. Suveranitatea populară	128
4. Justificarea democrației	129
5. Procesul de formare a opiniei.....	130

6. Nevoia de principii și pericolul devierii	132
7. Domnia ideilor	133
8. Datorile filosofului politic	136
9. Condițiile prezervării democrației	137
Cap. VIII Salariați și independenți	139
1. Creșterea segmentului de salariați, în cadrul populației	139
2. Condițiile libertății salariaților	141
3. Standardele morale ale salariaților	142
4. Efectul legislației determinate de salariați	143
5. Libertatea este imposibilă într-o organizație unificată și ierarhizată de salariați	145
6. Importanța oamenilor independenți din punct de vedere al resurselor	145
7. Ethos-ul bogăților	147
8. Explorarea valorilor nemateriale	149
Partea a II-a LIBERTATE ȘI DREPT	151
Cap. IX Coerciția și statul	153
1. Sensul coerciției	153
2. Coerciție și putere	154
3. Coerciție și monopol	155
4. Grade de coerciție	157
5. Coerciția și sferea liberă protejată	159
6. Proprietatea și protecția împotriva coerciției	160
7. Impunerea regulilor generale minimizează coerciția	162
8. Coerciția inevitabilă	162
9. Justificarea coerciției	163
10. Coerciție și presiune morală	165
Cap. X Legile, comenzile și ordinea	167
1. Demarcarea sferelor individuale prin reguli abstracte	167
2. Diferența între comenzi și legi	168
3. Reguli specifice sau concrete, reguli generale sau abstracte	170
4. Arbitrariu, privilegiu și discriminare	172
5. Lege și libertate	173
6. Diviziunea cunoștințelor în condițiile acțiunii călăuzite de reguli	175
7. Ordinea, în lipsa comenziilor	178
Cap. XI Originile statului de drept	181
1. Libertatea modernă începe în Anglia secolului al XVII-lea	181
2. Sursele idealului, în Atena antică	183
3. Sursele idealului, în Roma republicană	185
4. Lupta englezilor împotriva privilegiilor	186
5. Codificarea doctrinei <i>Whig</i>	188
6. Evoluțiile din secolul al XVIII-lea	189

7. Reafirmările lui Hume, Blackstone și Paley	190
8. Sfîrșitul evoluției britanice	192
Cap. XII Contribuția americană: constitutionalismul	195
1. Părinții Fondatori și tradiția britanică.....	195
2. Constituția ca mod de limitare a guvernului	196
3. O constituție a libertății	197
4. Constituțiile statelor și declarațiile drepturilor	200
5. Descoperirea federalismului: divizarea puterii înscamnă limitarea ei	202
6. Evoluția controlului constituționalității.....	205
7. Curioasa poveste a „procedurii corespunzătoare“	206
8. Marea criză din 1937.....	208
9. Influența modelului american	209
Cap. XIII Liberalism și administrație: <i>Rechtsstaat</i>-ul.....	211
1. Reacția împotriva absolutismului.....	211
2. Eforturile avortate ale Revoluției Franceze	212
3. Liberalismul post-revolutionar în Franța	213
4. Surse ale tradiției germane a <i>Rechtsstaat</i> -ului	214
5. Antecedente prusiene	215
6. <i>Rechtsstaat</i> -ul ca ideal al mișcării liberale	216
7. Problema tribunalelor administrative	217
8. Neînțelegerea tradiției continentale, în Anglia	220
Cap. XIV Garanțile libertății individuale.....	223
1. Statul de drept ca doctrină metajuridică.....	223
2. Atribuțele adevăratei legi	225
3. Certitudinea legii	226
4. Generalitate și egalitate	227
5. Separarea puterilor	228
6. Limitele autorității discreționare a administrației	229
7. Legislație și politică	232
8. Drepturi fundamentale și libertăți civile	233
9. Condițiile imixtiunii în sfera individuală	234
10. Garanții procedurale	235
Cap. XV Politica economică și statul de drept	237
1. Libertatea individuală exclude anumite metode de guvernare	237
2. Sfera activității guvernamentale legitime	239
3. Sfera acțiunii administrative	241
4. Măsuri excluse în principiu	243
5. Conținutul dreptului privat	244
6. Libertatea contractului.....	246
7. Statul de drept și justiția distributivă	247

Cap. XVI Declinul dreptului	249
1. Originile germane ale reacției	249
2. Școli opuse limitărilor tradiționale	250
3. Pozitivismul juridic	251
4. Soarta dreptului în sistemul comunist	254
5. Juriștii socialiști din Anglia	256
6. Evoluțiile din Statele Unite	258
7. Semne ale unei revigorări a dreptului	261
Partea a III-a LIBERTATEA ÎN STATUL BUNĂSTĂRII.....	265
Cap. XVII Declinul socialismului și apariția statului bunăstării	267
1. Sfîrșitul unui secol de socialism	267
2. Motivele declinului	268
3. Efectele pe termen lung ale epocii sociale	270
4. Sensul statului bunăstării	271
5. Noile misiuni ale apărătorilor libertății	271
6. Expansionismul inherent al statului administrativ	273
7. Discuția trebuie limitată la politica internă	276
8. Monopolul și alte probleme minore	277
Cap. XVIII Sindicatele și forța de muncă	281
1. Libertatea de asociere	281
2. Coerciția sindicală și salariile	283
3. Limitele puterii sindicale asupra salariilor	286
4. Metode de coerciție sindicală	287
5. Funcțiile legitime ale sindicatelor	289
6. Anihilarea coerciției	291
7. Rolul politicii monetare	293
8. Perspectivele pe termen lung	295
9. Alternativa cu care ne confruntăm	296
Cap. XIX Securitatea socială	299
1. Asistență publică și asigurare obligatorie	299
2. Tendințele evoluțiilor recente	301
3. Democrația și expertul	303
4. Creștere sau proiect	305
5. Expansiunea aparatului securității sociale	306
6. Precauții pentru zilele bătrâneții	308
7. Asigurări de sănătate sau medicină liberă	311
8. Șomajul	313
9. Criza securității sociale	315
Cap. XX Fiscalitate și redistribuire	319
1. Chestiunea centrală a redistribuirii	319
2. Extinderea impozitului progresiv	321
3. O schimbare în justificarea impozitului progresiv	322

4. Impozitul progresiv nu este reclamat de necesități financiare	323
5. Progresivitate și democrație	325
6. Proporționalitate și progresivitate	328
7. Venitul adekvat – singura recompensă acceptabilă?	330
8. Problema morală și principiile acțiunii politice	333
Cap. XXI Sistemul monetar	337
1. Moneda și guvernul	337
2. Inflația și statul bunăstării	340
3. Inflație și deflație	342
4. Iluziile inflației	346
5. Reguli și autoritate discreționară în politica monetară	347
6. Obiectivele politiciei monetare	349
Cap. XXII Locuințe și urbanism	351
1. Problemele vieții urbane	351
2. Restricțiile asupra chiriei	353
3. Locuințele sociale	355
4. Economia cartierelor insalubre	357
5. Urbanism și drepturi de proprietate	359
6. Controlul asupra utilizării terenurilor	363
7. Reglementări privind construcțiile	364
8. Controlul asupra amplasării obiectivelor industriale	366
Cap. XXIII Agricultură și resurse naturale	367
1. Agricultura și progresul industrial	367
2. Controlul prețurilor și „paritatea“ veniturilor	369
3. Întreținuții guvernului	371
4. Guvernul și răspândirea cunoștințelor	372
5. Agricultura în țările nedezvoltate	374
6. Conservarea resurselor naturale	375
7. Prevederea colectivă și prevederea individuală	377
8. Resursele particulare și progresul general	379
9. Amenajările publice și protejarea naturii	381
Cap. XXIV Învățămînt și cercetare	383
1. Drepturile copiilor	383
2. Educația și statul	385
3. Gestiune guvernamentală sau finanțare guvernamentală	387
4. Educație și egalitate	388
5. Problemele învățămîntului superior	390
6. O nouă ierarhie?	393
7. Universitățile și cercetarea	394
8. Libertatea academică	396
9. Finanțarea și organizarea cercetării	397
10. „Dezvoltarea individului în cea mai bogată diversitate a sa“	399

POST-SCRIPTUM.....	401
De ce nu sînt un conservator?	403
1. Conservatorismul nu oferă un obiectiv propriu.....	403
2. Relația triunghiulară între partide	404
3. Diferența fundamentală între conservatorism și liberalism.....	405
4. Slăbiciunea conservatorismului	409
5. Rationalism, antirationalism și irationalism.....	411
6. Numele partidului libertății	412
7. Un nou apel către vechii <i>Whigs</i>	413
8. Principii și posibilități practice	415
Mulțumiri.....	419
Abrevieri.....	421
Note	423
Note la Introducere	425
Note la Partea I	427
Note la Partea a II-a	457
Note la Partea a III-a.....	512
Note la Post-scriptum	541
F.A. Hayek – un „apostol al libertății“, de Vasile Boari	545

Deși *quieta non movere* poate fi, uneori, pentru omul de stat, o maximă intelligentă, ea nu-l poate satisface pe filosoful politicii. Acesta poate dori ca o politică să se deruleze prudent și nu înainte ca opinia publică să fie pregătită a o susține, dar nu poate accepta ceva dacă pentru că acel lucru este validat de opinia publică. Într-o lume în care nevoia principală este, că dată mai mult, ca și la începutul secolului al XIX-lea, aceea de a elibera procesul de creștere spontană de obstacolele și prejudecările pe care îl ridică în calitatea nebunia oamenilor, speranțele sale trebuie să rezide în convingerea și cîștigarea sprijinului celor care prin temperament sunt „progresiști”, ai celor care — deși în acel moment ar putea căuta schimbarea într-o direcție greșită —, să, cu puțin, dispună să examineze critic ceea ce există și să schimbe, acolo unde este necesar.

Friedrich A. Hayek (1899 - 1992), laureat al Premiului Nobel pentru economic (1974), a fost un eminent cercetător al libertății. Tripticul format din lucrările *Drumul către servitute*, *Constituția libertății și Drept, legislație și libertate* reprezintă cea mai cuprinzătoare reafirmare contemporană a principiilor liberalismului clasic.

INSTITUTUL EUROPEAN